

PAGINAE HISTORIAE 31/2
SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU
K ŽIVOTNÍMU JUBILEU
PHDR. ALENY PAZDEROVÉ

PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU

31/2

K životnímu jubileu PhDr. Aleny Pazderové

Dokumenty použité na obálce:

Portrét Aleny Pazderové, 2023 (foto Zdeněk Rérych)

Portrét Bedřicha Jenšovského (NA, AZČ, inv. č. 372, kart. 185)

Seznam libereckého sukna zabaveného pražskému židovskému obchodníkovi Levinovi při kontrole v Kotcích (14. února 1655; NA, NM P 1-7/2, kart. 493)

Redakce svazku:

Mgr. Jitka Křečková

Mgr. Jan Kahuda, Ph.D.

Recenzovali:

PhDr. Karel Řeháček, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Leoš Zich

OBSAH

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU PHDR. ALENY PAZDEROVÉ

ÚVOD

Laudatio Aleně Pazderové	13
<i>Eva Drašarová</i>	
Úvodem	16
<i>Ivan Hlaváček</i>	
Fra Boemia e Toscana: note su Alena Pazderová e i suoi colleghi ed amici fiorentini	17
<i>Paola Benigni</i>	
Wie man Meilensteine setzt	24
<i>Thomas Aigner</i>	

STUDIE

Fiktivní memoria ve službách politiky	29
<i>Marie Bláhová</i>	
Die böhmischen Länder in den Berichten der Nuntien in den ersten Jahren der Regierung Rudolfs II. (1576–1584)	41
<i>Alexander Koller</i>	
Nuncius Spinelli, jeho rodina a vztah k pražským jezuitům	64
<i>Tomáš Černušák</i>	
Prokurátor – hospodářský správce a kariérní strategie jezuitského řádu	75
<i>Markéta Holubová</i>	
Marie Maxmiliána ze Šternberka, roz. z Hohenzollernu – exemplum ctnosti a podporovatelka jezuitů v Čechách	92
<i>Petra Oulíková</i>	
Soukeníci a Židé. Dva příklady nekalé soutěže v Čechách v druhé polovině 17. století	105
<i>Lenka Matušíková</i>	

Nevšední a zvláštní erbovní znamení v nobilitačních spisech České dvorské kanceláře	118
<i>Markéta Hrdličková</i>	
Kolekce relací z inspekci velkovévody Petra Leopolda po Toskánském velkovévodství z let 1765–1790. Osudové cesty dokumentů z Florencie do Čech	136
<i>Eva Gregorovičová</i>	
Le memorie di Leopoldo II e il capitolo assente	169
<i>Stefano Vitali – Carlo Vivoli</i>	
Český archivář v Římě. Hynek Kollmann jako cestovatel, pozorovatel a společník	191
<i>Jaroslav Pánek</i>	
Římská archivní konvence	223
<i>Jan Kahuda</i>	
Kde se ukrývala Slovanská epopej během druhé světové války	241
<i>Helena Klímová</i>	
Josef Willinger – od učitele češtiny a tělocviku k elitě okupační správy protektorátu	252
<i>Zdeňka Kokošková</i>	
Relikty barokní krajiny v Horním Polabí. Nález poustevny sv. Brunona jako konkrétní příklad výsledku studia archivních dokumentů a mezioborové spolupráce	273
<i>Věra Vávrová – Miloš Vávra</i>	
Lamottové z Frintropu na Návarově	285
<i>Jiří Úlovec</i>	
Bibliografie PhDr. Aleny Pazderové	304
<i>Jan Kahuda</i>	

80. VÝROČÍ ÚMRTÍ PHDR. BEDŘICHA JENŠOVSKÉHO

ÚVOD

Bedřich Jenšovský – úvodní slovo 317

Jitka Křečková

STUDIE

Bedřich Jenšovský a Archiv země České 323

Jitka Křečková

Bedřich Jenšovský a Řím 344

Alena Pazderová

Bedřich Jenšovský a Státní archivní škola 376

Kristýna Jakl Ansorgová

Sokolský život vzdělavatele Bedřicha Jenšovského 402

Kateřina Pohlová

Bedřich Jenšovský – výběrová bibliografie 420

Petr Mareš

O Československou akademii v Římě 431

Bedřich Jenšovský

SEZNAM AUTORŮ 447

**K ŽIVOTNÍMU JUBILEU
PHDR. ALENY PAZDEROVÉ**

předchozí strana: Portrét Aleny Pazderové (foto Zdeněk Rérych)

ÚVOD

LAUDATIO ALENĚ PAZDEROVÉ

EVA DRAŠAROVÁ

Předkládaný svazek sborníku *Paginae historiae* vznikl na počest významného životního jubilea PhDr. Aleny Pazderové, jejíž profesní život byl po celou dobu, až na krátké působení v libereckém okresním archivu, spojen s Národním archivem, a to především s jeho 1. oddělením. Výrazná osobnost Aleny Pazderové byla připomenuta již při příležitosti jejího předchozího významného jubilea v Archivním časopise v roce 2012 (AČ 62, 2012, s. 288–297). Od té doby se její bibliografie významně rozšířila nejen o další studie, ale především o objemné svazky edice korespondence papežského nuncia Cesare Speciana.

Alena Pazderová se narodila 31. května 1952 v Turnově. Po absolvování Střední všeobecně vzdělávací školy s rozšířenou výukou moderním jazykům v Liberci pracovala po dobu jednoho roku ve Státním okresním archivu v Liberci, odkud její kroky směřovaly na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. Po ukončení studia oboru historie – archivnictví nastoupila dne 1. srpna 1976 do 1. oddělení Státního ústředního archivu v Praze (dnes Národní archiv) a zůstala mu věrná až do svého odchodu do důchodu. Dlouhá léta byla správkyní fondů genealogicko-heraldického charakteru, Sbírkou prepisů z domácích a zahraničních archivů a Sbírkou rukopisů 1. oddělení. Často stála v čele zpracovatelských kolektivů při pořádání archivních souborů a zasloužila se o vytvoření mnoha archivních pomůcek. V rámci příprav Průvodce po archivních fondech a sbírkách Státního ústředního archivu vedla autorský tým části týkající se fondů 1. oddělení, dále se vzdělávala jazykově a nezanedbávala ani svůj vědecký růst. V roce 1986 se stala doktorkou filozofie. Od roku 1982 spolupracovala s tehdejšími vedoucími 1. oddělení Vladimírem Hrubým na zabezpečování rekonstrukčních prací při celkové modernizaci budovy 1. oddělení a výstavbě nových trezorových prostor. Po předčasném úmrtí dr. Hrubého se stala tajemnicí a jednatelkou Komise pro rekonstrukční práce v 1. oddělení i jednatelkou Komise pro výstavbu nového archivního areálu v Praze na Chodovci. Stála tak po boku tehdejšího ředitele archivu Jaroslava Vrbaty v nesnadných jednáních se zástupci MV.

Historický přelom listopadu 1989 pro ni znamenal otevření mnoha možností, jichž plně využila. V roce 1992 byla jmenována vedoucí 1. oddělení a tuto funkci zastávala až do konce roku 2016. Od roku 1993 spolupracovala na významném mezinárodním projektu Demografický a sociální výzkum Čech 16.–19. století,

který vedl Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte UNI Wien a jehož se kromě Státního ústředního archivu účastnily i další instituce z Rakouska, Německa, Velké Británie a České republiky. Výsledky ocenil Institut für den Donauraum und Mitteleuropa v roce 2005 udělením prestižní ceny „Mitteleuropa und Anton Gindely-Preis 2004/2005“. Z výzkumu vznikly edice pramenů a mnoho studií, na nichž se Alena Pazderová se svými spolupracovníky podílela autorsky i organizačně.

Po roce 1989 se Alena Pazderová výrazně angažovala na obnovení Českého historického ústavu v Římě, jehož činnost byla kvůli politické situaci v Československu po roce 1948 na dlouhá léta přerušena. Na činnosti tohoto ústavu se nadále podílí jak po odborné, tak i organizační stránce. Tímto způsobem zároveň plní morální závazek Národního archivu jako nástupce Archivu země České. V rámci naplnění prvorepublikového projektu edice korespondence papežských nunciů na císařském dvoře v Praze a ve Vídni v letech 1592–1628, „*Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*“, postupně zpracovává a vydává první díl této edice, jehož obsahem je korespondence papežského nuncia na císařském dvoře v Praze Cesare Speciana z let 1592–1598. Postupně vznikající svazky tohoto dílu svěřené Aleně Pazderové jsou výsledkem jejího mnohaletého studia rukopisů v italských archívech, především ve Vatikánském archívu, Vatikánské knihovně a v Ambrosiánské knihovně v Miláně. Dosud vyšlo 5 svazků prvního dílu, tj. korespondence z let 1592–1595. Své bohaté zkušenosti s ediční prací vždy předávala i studentům katedry archivnictví a pomocných věd historických FF UK při výuce, i dalším zájemcům.

Od roku 2005 se Alena Pazderová věnovala rozšíření mezinárodního projektu Monasterium, virtuálního archívu středověkých a raně novověkých listin, v Národním archívu a v dalších archívech České republiky. V roce 2008 stála u zrodu Mezinárodního centra pro archivní výzkum ICARUS, který je důležitou mezinárodní platformou pro tvorbu mezinárodních projektů a výměnu zkušeností v oblasti virtuálního zpřístupňování významných dokumentů mnoha evropských, ale i mimoevropských, paměťových institucí.

Všem svým profesním aktivitám se Alena Pazderová mohla naplno věnovat jen díky skvělému rodinnému zázemí a podpoře ze strany manžela. Doktora práv Františka si vzala o rok dříve, než v roce 1976 nastoupila do 1. oddělení. Mateřská dovolená po narození dcery Aleny byla jediným přerušením v její pracovní kariéře. Nyní se oba manželé intenzivně věnují také svým dvěma vnučkám a jednomu vnukovi. Své dceři a jejímu manželovi tak vytvářejí podmínky pro jejich práci ornitologů, kterou oba dělají na vysoce odborné úrovni.

Alena Pazderová při své skromnosti nikdy nestála o sběratelství medailí ani o to, aby na její počest vznikl sborník. V roce 2012 obdržela čestnou medaili Za zásluhy o české archivnictví a v roce 2017 ji kardinál Dominik Duka ocenil za její

mimořádný přínos historickému bádání osobní medailí arcibiskupa pražského. Dne 9. listopadu 2018 se jí v rámci slavnostního zasedání při příležitosti desátého výročí vzniku centra ICARUS ve Vídni dostalo mezinárodního uznání udělením čestného členství Mezinárodního centra pro archivní výzkum za její mimořádný přínos na poli mezinárodní spolupráce mezi paměťovými institucemi. Při příležitosti jejího dalšího významného jubilea jsme se společně s jejími přáteli a kolegy rozhodli výše uvedená ocenění doplnit i o toto speciální číslo *Pagin*.

Krátké vzpomínky i rozsáhlejší studie přátel a kolegů A. Pazderové z domáčího i zahraničního prostředí tvoří obsah první části předkládaného sborníku. Na ně navazují studie věnované další významné osobnosti českého archivnictví, PhDr. Bedřichu Jenšovskému, od jehož předčasného úmrtí v minulém roce uplynulo 80 let. Také jemu jsme tímto chtěli vzdát hold a připomenout jeho rozsáhlé profesní aktivity v oblasti archivnictví, archivního školství a vědy, i jeho činnost sokolskou. Především jeho věrnost jedné instituci (v Archivu země České působil od univerzitních studií až do své předčasné smrti), působení v italských archívech a usilovná a poctivá editorská práce ho spojují i s osobností Aleny Pazderové, která na něj v mnohém navazuje. Z toho důvodu byla kolegyně požádána, aby i ona přispěla statí věnovanou B. Jenšovskému a Československému ústavu v Římě. Snažili jsme se však před ní utajit, že zároveň přispívá i do svazku *Pagin*, který byl iniciován na její počest, protože to mělo být pro ni překvapením. Věříme, že se nám to tajemství uchovat skutečně podařilo a doufáme, že nám jublantka díky svému vrozenému smyslu pro humor tuto drobnou lest nejen odpustí, ale že ji vzniklé kolektivní dílo potěší.

Do dalších let jí přejeme mnoho zdraví, radosti a spokojenosti. A také tvůrčí entuziasmus, potřebný k dokončení posledních svazků korespondence Cesare Speciana z let 1596–1598.

ÚVODEM

IVAN HLAVÁČEK

Každý má nějakou slabost. Jedna z mých nejmilejších – hned vedle povídání o knihách – je, mohu-li se pochvalně vyjádřit o některém už z několika set svých žáků. V jejich dlouhé řadě stojí jubilatka na předním místě. A tak jsem s potěšením přijal výzvu, aniž jsem musel dlouho rozvažovat, co a jak napsat. Již úvodem konstatuji, že bych byl rád, kdyby následující řádky byly chápány jako pohlazení na duši a vřelý stisk ruky i s pohlazením po vlasech.

Je tomu už více než půl století, když na podzim smutného roku 1971 nastoupila na archivní studium na Karlově univerzitě Alenka Slavíková, činící zadost svému tehdejšímu jménu. Na naší katedře jsme se snažili za účinné pomoci právě našich studentů tento vše prostupující postupný marasmus nepustit do našich prostor, i když nebylo vždy snadné zachovat si svou tvář. Ovšem vlastnost švitořit Alenku neopustila ani později, ba – zaplatť Pánbůh nebo díky tomu, kdo to tam nahoře či jinde rozhoduje – že zůstává zachována v neztenčené míře. A když badatel či kdokoliv jiný vstoupí do archivního chrámu na ulici Milady Horákové a kolegyně, nyní už řadu desetiletí šťastně Pazderová, je na chodbě, byť o patro či dvě výš – hned pozná, že tam je. Ale tu je třeba jedním dechem říci, že ten hlas vítá, neboť on vždycky přináší nějaké sdělení, které může být i důležité; v každém případě ale je zajímavé při nejmenším tím, kým a jak je doslova nenapodobitelně podáváno.

Nemohu ale skončit, aniž bych se dotkl druhé stránky duše naší jubilatky. Té důležitější, totiž její práce. O řadě jejích edičních počinů z fondů, které už téměř půl století opatrovala a ještě stále opatruje a o nichž by měl mít aspoň povědomost každý náš absolvent, pomlčím. Nemohu ovšem pomlčet o dalším, neboť to je ediční čin, o němž by měli vědět i, ba snad především, badatelé zahraniční. Ovšem ti, kteří si to jméno zaslouží, jej skutečně znají. Jde o cihlu, ba vlastně několik cihel, které přiložila jako trvalý vklad české historiografie k dosud nedostavené – a ovšem nedostavitelné – budově obecného bádání o raném novověku. Jde totiž o zpřístupnění akt souvisejících s pražským papežským nunciem Cesarem Specianem a jeho registraturou, jejíž pozůstatky spolu s příbuznými písemnostmi shledávala, často přímo detektivně, úporně po „celé Itálii“. Několik dalších cihel se zatím ještě nalézá v „cihlářské peci“. Co ještě? Není potřeba, protože bylo řečeno vše, i když právě úvodem zmiňovanými dosti výmluvnými gesty.

FRA BOEMIA E TOSCANA: NOTE SU ALENA PAZDEROVÁ E I SUOI COLLEGHI ED AMICI FIORENTINI

PAOLA BENIGNI

Il mio primo incontro con Alena Pazderová è avvenuto a Praga nell'aprile del 1984, nel corso di una delle missioni di studio effettuate nella capitale boema dagli archivisti fiorentini nell'ambito degli accordi culturali italo-cecoslovacchi varati nel 1977, dopo oltre un decennio di incontri e di intese preliminari, intercorse tra i rispettivi Governi e i vertici delle loro Amministrazioni Archivistiche.¹

La missione del 1984, guidata dal Prof. Giuseppe Pansini, all'epoca Direttore dell'Archivio di Stato di Firenze, aveva, in particolare, lo scopo di completare la schedatura del materiale cartografico dell'*Archivio di famiglia degli Asburgo di Toscana*, allora materialmente conservato nella sede del Ministero dell'Agricoltura e Foreste,² intrapresa sin dal 1978.³

È noto come proprio a seguito di questo lavoro, completato e rivisto nel corso delle missioni del 1986 e del 1987,⁴ sia stato concepito e realizzato negli anni

-
- 1 Sulle intese preliminari agli accordi culturali tra la Repubblica Ceca e quella Italiana, originate, come è noto, dalla segnalazione di Arnaldo Salvestrini circa l'esistenza in Praga di un "archivio della Casa di Lorena" apparsa nel 1963 nella «Rassegna storica toscana», si vedano P. Benigni, C. Vivoli: *Il Granduca*, gli «scritti e giornali suoi e fogli tutti di sua proprietà», in *Archivio di Stato di Firenze, La Toscana dei Lorena nelle mappe dell'Archivio di Stato di Praga. Memorie ed immagini di un Granducato*, catalogo della mostra (Firenze, 31 maggio - 31 luglio 1991), a cura di P. Benigni e M. A. Timpanaro Morelli. Roma 1991, pp. 23-31.
 - 2 Per gli spostamenti in varie sedi di conservazione dell'Archivio di famiglia degli Asburgo di Toscana e per i suoi ordinamenti, da parte degli archivisti cechi, nell'arco di tempo 1917-1996, si rimanda all'efficace sintesi di E. Gregorovičová: *L'Archivio familiare degli Asburgo di Toscana negli archivi cechi*, nel volume *Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II nell'Archivio Centrale di Stato di Praga*, a cura di S. Vitali e C. Vivoli. Roma 1999, pp. 177-193.
 - 3 Augusto Antoniella iniziò la schedatura del materiale cartografico nel corso della missione di studio effettuata a Praga dal 21 ottobre al 4 novembre del 1978 (inserti 1-390) e la proseguì in una successiva missione che ebbe luogo dal 28 novembre al 12 dicembre del 1981 (inserti 391-639).
 - 4 Il lavoro di Antoniella fu completato da Giuseppe Pansini e da Paola Benigni nella missione effettuata dal 30 marzo all'11 aprile del 1984 (inserti 640-713) e poi da loro stessi integrato con ulteriori dati e completamente rivisto, nel corso di altre due successive missioni che ebbero luogo, rispettivamente, dal 2 febbraio al 2 marzo del 1986 e dal 23 agosto al 6 settembre del 1987. Dal

1990–1991, il Progetto di una mostra cartografica allestita all'Archivio di Stato di Firenze con una scelta di disegni e piante del territorio toscano, per lo più sconosciute agli studiosi.⁵ In effetti in questa occasione rientrarono in Toscana, dopo oltre un secolo di assenza, 7 cabrei, 20 disegni e 154 piante eseguite, tra la metà del XVIII e la metà del XIX secolo, dai più importanti ingegneri e cartografi del Granducato.

Tra queste anche la grande *Carta Geografica del Granducato di Toscana*, in 24 sezioni, datata 1784, alla quale Ferdinando Morozzi aveva lavorato per circa trent'anni e della quale, prima delle missioni a Praga, si erano completamente perse le tracce.⁶

Ma questa della mostra fiorentina non fu che la prima delle iniziative di valorizzazione prodotte dalle missioni di studio e dalla schedatura dei documenti dell'*Archivio di famiglia degli Asburgo di Toscana*, perché molte altre ne seguirono da parte degli archivisti fiorentini e cechi e di studiosi in genere.⁷

Ricordarli tutti in questa sede forse mi porterebbe troppo lontano da ciò che intendo dire in merito al ruolo avuto da Alena, non solo nelle missioni che ho ricordato, ma anche, e soprattutto, nella mia personale maturazione professionale, politica ed umana.

Negli anni in cui la nostra conoscenza si è trasformata in amicizia, cioè in un comune sentire fondato sulla condivisione di valori, la Cecoslovacchia era ancora uno dei paesi satelliti dell'U.R.S.S. poiché, come è noto, il tentativo di instaurare nel Paese un "socialismo dal volto umano" era stato drammaticamente interrotto, nell'agosto del 1968, dall'arrivo a Praga delle truppe dei paesi del patto di Varsavia, guidate dai russi.

Nonostante questo molti giovani italiani, che appartenevano alla generazione che in quello stesso periodo aveva vissuto nel proprio Paese una grande stagione di protesta giovanile, avevano ancora il mito dell'Unione Sovietica, vista come il

dicembre del 2008 questo lavoro, con il titolo *Le mappe del fondo Asburgo di Toscana nell'Archivio nazionale di Praga* è consultabile on-line nel sito <https://archiviodistatofirenze.cultura.gov.it>risorse> [20. 2. 2023].

- 5 Alla scelta del materiale cartografico da esporre e alla stesura di uno specifico Protocollo d'intesa tra l'Amministrazione archivistica ceca e quella italiana che aveva lo scopo di regolare tutte le questioni connesse al prestito dei documenti e al loro trasferimento temporaneo in Toscana, fu dedicata la missione svolta a Praga, nel settembre del 1990, da Giuseppe Pansini e da Paola Benigni.
- 6 Si veda per questo F. Morozzi: *Carta geografica del Granducato di Toscana*, con un saggio di G. Pansini, indici a cura di M. Barbarulo. Firenze 1993, con allegate le 24 sezioni che compongono la Carta riprodotte in facsimile nel formato originale.
- 7 Per un bilancio di queste iniziative si rimanda a R. Manno Tolu: *Firenze – Praga. 40 anni di studi storico-archivistici*, 2007, consultabile nel sito dell'Archivio di Stato di Firenze, citato alla nota 4.

Paese che, a seguito della rivoluzione d'ottobre, stava realizzando i principi egali-
tari della dottrina marxista.

Tra quei giovani, a quei tempi, c'ero anch'io.

In effetti l'ospitalità che l'Amministrazione archivistica ceca offriva in quegli
anni ai colleghi italiani in missione di studio a Praga era molto ben organizzata
e generosa, fatta come era, non solo di preziose occasioni di studio, ma anche di
numerose occasioni di svago. Gite ai castelli nei dintorni della città, alle stazioni
termali di Karlsbad e Marienbad, alle miniere di argento di Kutna Hora, all'archi-
vio Piccolomini a Zámorsk, concerti e spettacoli teatrali, visite alla Galleria nazio-
nale e ai principali musei della città. Tutte cose graditissime, ma che, tuttavia, non
erano sufficienti a nascondere la realtà di un Paese in sofferenza.

Rammento che una delle cose che mi colpì maggiormente quando arrivai per
la prima volta a Praga, nell'ottobre del 1977, fu il contrasto stridente tra la bellezza
della città e delle sue architetture e la bruttezza delle enormi stelle rosse che le
sovrastavano con sotto la scritta "Sláva komunismu" che seppi, poi, significare
"Gloria al Comunismo"!

C'erano poi, specialmente fuori dal centro storico della città, altre "presenze"
inquietanti come le vetrine dei negozi semivuote, occupate magari, per l'anniversa-
rio della rivoluzione d'ottobre, solo dal ritratto di Lenin e le file di persone, vestite in
maniera dimessa, che stazionavano in attesa dinanzi alle botteghe in cui si vendeva-
no generi alimentari.

A tutto ciò faceva riscontro l'abbondanza dei buffet degli alberghi in cui
eravamo ospitati e l'eleganza dei ristoranti di Malá Strana, in cui una clientela,
esclusivamente straniera, poteva ordinare di tutto, perfino l'insalata e la frutta
fresca.

Nel contempo vi erano anche degli aspetti che, almeno ai nostri occhi "occi-
dentali", apparivano positivi, come i parchi, all'interno della città, perfettamente
tenuti e dove, anche nel pomeriggio inoltrato, si potevano incontrare scolaresche
accompagnate dai loro insegnanti, oppure come la metropolitana che, ancora in
costruzione nel 1977, era, almeno per certe zone, già in funzione negli anni imme-
diatamente successivi, con soluzioni intelligenti e "ardite", come quella adottata per
la stazione di Malostranská che si apriva nel chiostro di un antico palazzo.

È, più o meno, in questo contesto che nel 1984, come ho già detto, ha avuto
luogo il mio primo incontro con Alena, probabilmente favorito dal fatto che, tra
i nostri possibili accompagnatori, lei era al momento una delle poche, se non l'uni-
ca, a parlare italiano. Si diceva, se ricordo bene, che l'avesse imparato leggendo la
«Rassegna degli Archivi di Stato», una rivista ancora oggi pubblicata dal nostro
Ministero della Cultura!

Di Alena mi colpirono favorevolmente, fin da subito, la voglia di vivere che
traspariva da ogni suo atto e la capacità di porsi in maniera volitiva dinanzi alle

difficoltà dell'esistenza, senza vittimismo e malinconie, ma con un grande senso dell'umorismo e perfino con allegria.

Sapevo che il fratello aveva lasciato Praga e si era rifugiato nella Repubblica federale tedesca e che questo fatto non costituiva all'epoca una buona presentazione presso i dirigenti dell'Amministrazione archivistica allora, più o meno convintamente, filosovietici.

Alena, tuttavia, non ne parlava mai come non parlava mai esplicitamente della situazione politica del suo Paese di cui mostrava di conoscere profondamente la storia e tutti quei legami e rapporti che, nel passato, ne avevano fatto una sorta di crocevia della cultura europea.

Forse studiare l'italiano era stato per lei un modo per fare una scelta di campo alla quale è rimasta sempre coerente e alla quale, successivamente, si è ispirata anche per coltivare i suoi personali interessi di studio e di ricerca volti, come è noto, ad indagare e a ricostruire, sulle fonti documentarie, l'attività dei Nunzi apostolici a Praga.

L'Italia, nel suo immaginario, come in quello di diversi altri suoi colleghi, era il Paese della bellezza e ciò che era italiano non poteva essere che buono. Naturalmente tutto questo mi faceva piacere, anche se spesso, soprattutto con Alena, provavo a spiegare come anche in Occidente non mancassero i problemi!

Alcuni episodi contribuirono, comunque, a chiarirmi maggiormente le idee.

Accompagnati come sempre da Alena, che ci faceva anche da interprete, andammo un giorno a visitare in Malá Strana uno dei Dipartimenti archivistici oggi riuniti nella nuova sede dell'Archivio Nazionale di Praga. Fummo ricevuti dal Direttore che aveva dato da poco alle stampe un Manuale di archivistica in due volumi e nel cui ufficio troneggiava un grande dipinto che raffigurava Lenin, a grandezza naturale che, con il braccio levato e puntando l'indice, indicava una meta lontana. Ho saputo dopo che il gesto della mano o dell'indice che dirige l'attenzione verso qualcosa è uno dei più usati dal realismo socialista ed anche uno dei più antichi della storia dell'arte e del teatro. Sul momento comunque il dipinto mi piacque molto e, quasi rassicurata da questa presenza per me "familiare", chiesi al Direttore quale metodo venisse applicato, per l'ordinamento degli archivi, nella Repubblica ceca. La sua risposta: "*il metodo marxista-leninista*" mi lasciò tanto perplessa quanto incredula. Devo riconoscere la mia ingenuità... solo un po' di tempo dopo ho capito che, forse, anche molti degli astanti (tra cui Alena e lo stesso Direttore che aveva fornito la risposta) erano altrettanto increduli e perplessi, solo che non potevano dirlo apertamente!

Un altro degli episodi per me significativi si verificò nel 1986 o nel 1987, nel corso di un successivo soggiorno di studio, quando Alena invitò, il Prof. Pansini e me, a cena a casa sua.

Abitava con la sua famiglia, allora costituita dal marito Francesco e dalla figlia Alenka, in un quartiere periferico della città, popolato da alti palazzi tutti identici, un quartiere “dormitorio” come se ne vedevano, e se ne vedono ancora oggi, tanti anche nelle città italiane.

Ad un certo punto della serata chiesi di poter andare in bagno e mi ritrovai dentro una specie di stretta scatola verticale, con le pareti grigie, nel mezzo della quale era collocato un unico, indispensabile, accessorio. Sono nata in una famiglia povera ed ho abitato, nella mia infanzia, in case modeste, con servizi “spartani”, ma non avevo mai visto niente di simile!

Pensai che in quella scatola veniva mortificata nientemeno che la dignità umana! Uscendo incontrai lo sguardo di Alena che mi disse, a mezza voce: “*Hai visto dove ci fa vivere il socialismo reale?*”.

Ci eravamo perfettamente comprese e non ne parlammo più.

Nel novembre del 1989 la caduta del muro di Berlino e la “Rivoluzione di veluto” aprirono nuove prospettive.

Di quel periodo, in cui si poteva coltivare la speranza di costruire un mondo migliore, conservo ancora due lettere di Alena.

Nella prima, datata 9 febbraio 1990, Alena mi informa su quanto era successo a Praga:

“Carissima Paola,...tu sai sicuro bene che è successo da noi. La nostra rivoluzione gentile è popolare nel mondo. Sono molto felice che possiamo andare verso la libertà con onore, senza il sangue e anche con amore.

Penso che tu abbia letto come il 17 novembre la nostra polizia e la squadra controterroristica ai comandi dei supremi funzionari comunistici massacravano i nostri studenti. Ho visto il sangue sui marciapiedi e sui muri. Ancora oggi vampeggiano qui le cere...

Dal 19 novembre '89 non avevo un giorno libero.

Tutti i giorni eravamo sulla piazza di San Venceslao, guardavamo la TV, leggevamo tutti i giornali.

I primi giorni avevamo molto paura. Per fortuna la nostra (gente) nazione non ha per uso la violenza.

L'atmosfera sulla piazza di San Venceslao era fantastica! Ogni giorno 250-300.000 uomini, poi sabato e domenica, il 26 e 27 novembre a Letna', 750.000 uomini. Devo dire che la nostra nazione di nuovo mostrava il suo umore tipico. Per esempio i slogan: “non vogliamo il governo dell'una parte” “Per i pagliacci, i campanelli” e tutti sonavano con i campanelli o muovevano strepitosamente le sue chiavi.

Era molto interessante come giorno per giorno i comunisti perdevano il suo potere. L'egemonia comunista era “un colosso sui piedi di terracotta”, hanno scritto molti giornali....

Io non posso illudermi, per la vittoria della democrazia abbiamo bisogno ancora molto tempo perché la nostra gente deve imparare a vivere nella democrazia. Ma devo dire anche: "finis coronat opus!"

Gli uomini che ancora ieri sedevano nel carcere sono oggi membri del governo della nostra repubblica.

Tutti crediamo che loro siano giusti. Il nostro Presidente Vaclav Havel, lo scrittore e l'autore drammatico celebre è molto simpatico e tutta la gente lo ama. Dopo la sua elezione presidenziale i giornali hanno scritto: "Ieri dissidente, oggi presidente".

E poi conclude:

"Sono molto felice che ho potuto provare la nostra rivoluzione. Ora possiamo vedere i filmi, leggere i libri, ascoltare le canzoni, vedere gli attori, i politici etc. che erano (da 21 anni) proibiti. Non posso volere più, sono felice che Alenka potrà vivere nel regime democratico, senza paura e bugiarderia".

Accenna poi agli articoli che ha in preparazione e al progetto (di cui si era cominciato a parlare) di una mostra del materiale cartografico dell' *Archivio di famiglia degli Asburgo di Toscana*, da tenersi all'Archivio di Stato di Firenze.

Alla scelta del materiale da trasferire temporaneamente a Firenze per l'esposizione e alla stesura di un *Protocollo d'Intesa*, siglato dalle Parti, che regolasse modalità, tempi e condizioni del prestito fu dedicato, come ho già detto, un ulteriore soggiorno di studio a Praga che ebbe luogo nel settembre del 1990, dopo che Václav Havel era stato eletto Presidente e dopo che, nel giugno di quello stesso anno, libere elezioni avevano sancito la fine della supremazia del regime politico filosovietico. Nonostante ciò, proprio in questa occasione, il Prof. Pansini ed io dovemmo prendere atto delle resistenze che una parte dei funzionari dell'Amministrazione archivistica ceca (e forse anche una parte della popolazione in genere) opponeva al cambiamento o, come si diceva, al fatto di "aprire all'Occidente".

Così il progetto della mostra e la sua realizzazione, alla quale l'intelligente opera di mediazione svolta da Alena dette un contributo importante, assunse, oltre a quello storico e culturale, anche un valore emblematico del processo di rinnovamento in atto e delle sue difficoltà.

A questi temi è dedicata la seconda lettera che Alena mi scrisse da Praga il 25 febbraio del 1991, quando i documenti scelti per la mostra (che si doveva aprire il 31 maggio di quello stesso anno) dovevano essere spediti a Firenze e quindi, occorreva trovare, come lei dice, "*chi affrettasse tutte le formalità e paralizzasse l'influenza infausta*" di quanti cercavano ancora di ostacolare il progetto.

La lettera in cui Alena tratta anche dei vari aspetti della sua vita professionale, dagli interessi di studio, alle incombenze organizzative in seno alla Divisione,

alla missione a Monaco di Baviera, è lo specchio della sua inesauribile vitalità, della sua curiosità intellettuale ed anche del suo afflato umano e della sua affettività:

“Penso spesso a te, a Diletta, alla tua mamma molto brava, al nostro professore grande con la sua anima giovane, a tutti i miei amici fiorentini, non posso dimenticare i giorni bellissimi da voi..., ciao sorellina mia amata, ti abbraccio e bacio, Alena.

Alla mostra inaugurata presso l'Archivio di Stato di Firenze il 31 maggio del 1991, ne seguì un'altra che, organizzata a Praga, dal 25 giugno al 30 agosto del 1992, ebbe lo scopo di presentare anche al pubblico ceco la ricchezza del fondo cartografico conservato nell' *Archivio familiare degli Asburgo di Toscana* e di mostrare, nel contempo, i profondi ed antichi legami, storici e culturali, esistenti tra l'Italia e la Boemia.

Seguirono poi tante altre missioni di studio di archivisti fiorentini a Praga e di archivisti cecchi a Firenze e a Roma.

Nel 1993 dalla pacifica e consensuale scissione decisa con la Slovacchia è nata la Repubblica Ceca, entrata a far parte, dal 1 maggio del 2004, dell'Unione Europea e membro, dal 21 dicembre del 2007, dello Spazio di Schengen.

Nonostante ciò mentre scrivo nuove nubi si addensano minacciose all'orizzonte.

In molti Paesi del mondo, sotto diverse etichette politiche, si stanno affermando regimi che violano i più elementari diritti umani. Perfino il linguaggio della diplomazia si è fatto più aggressivo! Si torna a parlare di modelli politici e di vita, contrapposti ed in lotta tra loro, a perseguire, anche con l'uso della forza e l'impiego delle armi, progetti di potenza ed improbabili restaurazioni, a sostenere presunte supremazie morali. Alle porte dell'Europa si ripetono gli orrori del Novecento.

Dopo l'invasione dell'Ucraina da parte dell'esercito della Federazione russa con Alena ci siamo inviate dei messaggi di posta elettronica. Nel suo, manifestando il suo dolore per quanto stava accadendo al popolo ucraino, ella non ha potuto fare a meno di ricordare come anche il “suo” Speciano, il Nunzio apostolico di cui sta ricostruendo e studiando l'attività, affermasse già nel XVI secolo che “dai russi non c'era da aspettarsi niente di buono!”

Non conosco il contesto in cui Monsignore Cesare Speciano ha espresso questa opinione, ma c'è solo da sperare che si sia sbagliato.

Per quanto riguarda Alena, la sua mi è sembrata la posizione di chi, per abito intellettuale, non solo cerca costantemente nel passato le ragioni del presente, ma è anche pronto, se necessario, a “schierarsi” e ad opporre resistenza di nuovo.

WIE MAN MEILENSTEINE SETZT

THOMAS AIGNER

Als wir 2002 in St. Pölten mit der Digitalisierung der Urkunden der niederösterreichischen Klöster anfangen, hätte ich mir nie träumen lassen, wohin uns dieser Weg letztlich führen würde. Unser grundsätzliches Interesse galt damals bloß der Verbesserung der Forschungssituation für die Lokal- und Regionalgeschichte. So war es ein glücklicher Zufall, dass sich im Jahr darauf die Möglichkeit ergab, aus dem Kulturprogramm der Europäischen Union um zusätzliche Mittel anzusuchen.

Um jedoch an dieses Geld heranzukommen, war es notwendig zumindest zwei Partner aus zwei anderen Staaten zu finden, die bereit waren, an dem Projekt teilzunehmen. Auf Vermittlung des Abtes der Benediktinerabtei Göttweig ergab sich ein Kontakt nach Břevnov und so wurde ich mit der Situation der Klosterarchive in der Tschechischen Republik rasch vertraut, nämlich, dass die Allermeisten auch nach der Wende in staatlichen Archiven verblieben waren (übrigens eine für die Klöster doch recht vorteilhafte Situation). Trotzdem musste zuerst die Benediktiner-Erzabtei in Prag kontaktiert und gefragt werden, ob diese mit einer Digitalisierung ihrer Urkunden bzw. Teilnahme am Projekt einverstanden wäre. Und so führte mich im Herbst 2003 meine Reise per Bahn nach Prag, um den für Archiv und Bibliothek zuständigen Bruder, Fr. Alexius Vandrovec (R.I.P.), zu treffen. Nach einer Besichtigung des Klosters und einem vorbereitenden Gespräch fuhren wir in die erste Abteilung des Tschechischen Nationalarchivs, wo sich bis heute das Klosterarchiv befindet.

Ehrlich gestanden, war ich mir nicht sicher, was mich dort erwarten würde. Archive bzw. Archivare waren auch in Österreich damals nicht gerade berühmt für Offenheit, Innovation und Gesprächsfreudigkeit. Wie würde dies dann bloß hier in der Tschechischen Republik sein? Genauso oder vielleicht noch strenger und formaler? Jedenfalls gingen mir derlei Gedanken durch den Kopf, als wir von Břevnov hinunter zur třída Milady Horákové fuhren.

Jeder, der Alena kennt, kann sich vorstellen, wie groß dann die Überraschung für mich war, als ich gemeinsam mit Fr. Alexius das Gebäude der 1. Abteilung betrat und ihr sowie ihrer damaligen Mitarbeiterin Jitka Křečková vorgestellt wurde. Es war dies für mich eines jener Erlebnisse, an das man sich ein Leben lange gerne erinnert – ich war einfach überwältigt von der Herzlichkeit und Freundlichkeit, mit der

ich empfangen wurde. Es war dies schließlich nicht nur der Beginn einer teilweise sehr intensiven Zusammenarbeit, sondern auch einer wunderbaren Freundschaft. Das ist auch das Wesentliche, wenn man mit Alena zu tun hat: einerseits höchste Fachkenntnis und Professionalität, andererseits ein Feuerwerk an menschlicher Wärme und vor allem eine große Portion Humor!

So haben unsere Zusammenarbeit nicht nur zahlreiche heitere Momente begleitet, sondern wurden auch wahre Meilensteine in der mitteleuropäischen Archivlandschaft gesetzt. Es ist gelungen, nicht nur die Urkundenreihen des Tschechischen Nationalarchivs, sondern auch der meisten Staatsarchive in der Tschechischen Republik zu digitalisieren und online zu stellen. Dies versetzte nicht nur die tschechische, sondern auch die internationale Mediävistik in die komfortable Lage, plötzlich alle relevanten Quellen bequem am Bildschirm abrufen zu können. Aber nicht nur das: als wir uns überlegen mussten, wie wir die zahlreichen Urkundendigitalisierungen auch in den anderen Staaten nachhaltig absichern könnten, gründeten wir ICARUS, das internationale Zentrum für Archivforschung, um als juristische Plattform für derartige Projekte zu agieren. Eine der wesentlichsten Geburtshelferinnen war dabei wiederum Alena, die im Jahr 2008 sogleich zu einer der Gründungsvizepräsidentinnen gewählt wurde. Durch sie und ihre Kollegin Jitka Křečková wurde die tschechische Archivlandschaft ganz fest im internationalen Gefüge von ICARUS und verschiedenen Kooperationsprojekten positioniert, so dass daraus zahlreiche weitere digitale Initiativen im Land selbst wie auch auf internationaler Ebene entstanden.

Bei all dem ist aber nicht zu vergessen, dass in der professionellen Archivarin auch eine hochkompetente Historikerin steckt, die genau weiß, was die Quellen zu erzählen haben. Sie gehört damit noch zu jener mittlerweile immer mehr aussterbenden Spezies unserer Profession, die archivisches Fachwissen mit historischer Expertise perfekt vereint. Wenn sich zu diesen beiden Faktoren noch Offenheit und Innovationsgeist gesellen, dann kann es dafür nur einen Namen geben: Alena Pazderová!

Ad multos annos, liebe Alena!

STUDIE

FIKTIVNÍ MEMORIA VE SLUŽBÁCH POLITIKY

MARIE BLÁHOVÁ

Problematika fenoménu zvaného *memoria* je soustavně studována od osmdesátých let dvacátého století, zpočátku především v oblasti liturgické, přesněji nábožensko-liturgické paměti ve středověku.¹ Později se zájem historiků rozšiřoval na další oblasti společenské paměti od starověku až do moderní doby.² V současné době postihuje studium fenoménu *memoria* širokou škálu jejích forem od liturgické „paměti“ přes „paměť“ posthumní, společenskou, historickou až po paměť právní a administrativní. Od druhého desetiletí 21. století se rozvíjí také studium deformace „paměti“, což bylo předmětem například konference „Damnatio in memoria. Deformation und Gegenkonstruktionen in der Geschichte“, kterou ve dnech 23.–25. září 2010 uspořádal Gerald Schwedler se svými kolegy v Curychu,³ či „paměti“ zfalšované, na niž poukázal Francesco Roberg na pří-

-
- 1 Srv. především Schmid, Karl – Wollasch, Joachim: Die Gemeinschaft der Lebenden und Verstorbenen in Zeugnissen des Mittelalters. Frühmittelalterliche Studien 1, 1967, s. 365–405; Oexle, Otto-Gerhard: Die Gegenwart der Toten. In: Death in the Middle Ages, ed. Herman Braet and Werner Verbeke. Leuven 1983 (= Mediaevalia Lovaniensia I/9), s. 19–77; týž: Memoria als Kultur. In: Memoria als Kultur, hg. Otto-Gerhard Oexle. Göttingen 1995 (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 121), s. 9–78; týž: Memoria in der Gesellschaft und in der Kultur des Mittelalters. In: Modernes Mittelalter. Neue Bilder einer populären Epoche, hg. Joachim Heinze. Leipzig 1994, s. 297–323; týž: Memoria und Memorialbild. In: Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter, hg. Karl Schmid und Joachim Wollasch. München 1984, s. 384–440; týž: Memoria und Memorialüberlieferung im frühen Mittelalter. Frühmittelalterliche Studien 10, 1976, s. 70–95; týž: Memorialüberlieferung und Gebetsgedächtnis in Fulda vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. In: Die Klostersgemeinschaft in Fulda im früheren Mittelalter, hg. von Karl Schmid. München 1978, I, s. 136–177.
 - 2 Srv. především Assmann, Jan: Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München 1992 (český překlad: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku. Praha 2001); Schlip, Thomas: Memoria in der mittelalterlichen Stadtgesellschaft. Praha 1998 (= Lectiones eruditorum extraneorum in facultate philosophica Universitatis Carolinae Pragensis factae 5), s. 27–58; sborník Memoria et damnatio memoriae ve středověku, ed. Martin Nodl, Piotr Węcowski. Praha 2014.
 - 3 Příspěvky byly publikovány ve sborníku Damnatio in memoria. Deformation und Gegenkonstruktionen in der Geschichte, hg. Sebastian Scholz, Gerald Schwedler, Kai-Michael Sprenger. Köln – Weimar – Wien 2014 (= Zürcher Beiträge zur Geschichtswissenschaft, Bd. 4). K damnatio memoriae srv. rovněž Schwedler, Gerald: Vergessen, Verändern, Verschweigen. Damnatio me-

kladu zfalšovaného nekrologia, tradičních zápisů a listin kláštera sv. Maximina u Trevíru.⁴

Všechny oblasti fenoménu *memoria* mají svoji tradiční funkci, totiž chránit před zapomněním, přesněji uchovat vzpomínku na osoby, jejich činy, události, právní jednání a jeho výsledky. *Memoria* však nepředstavuje pouze „vzpomínku“, ale také její šíření, propagaci, a působení na současníky. Chování osob, události a činy mohou být propagačně využívány, mohou se stát součástí politické a ideologické propagandy. K tomuto účelu byla *memoria* aktualizována a jinak upravována a zkreslována. V obou funkcích, ochrany před zapomněním i šíření názorů a informací, může *memoria* působit i po staletích.

Nakládání se vzpomínkami je současně základním faktorem pro vznik dějin. Jejich, ať neuvědomělé nebo záměrné, zkreslení ovlivňuje historický obraz. Studium a odhalení těchto deformací samozřejmě přispívá k objektivitě historické interpretace.

Se zkreslováním „paměti“ či „vzpomínek“ se lze setkat již v nejstarších historických podáních. V českém prostředí podřizoval společenské „vzpomínky“ ideologické propagandě již nejstarší český kronikář, děkan pražské kapituly Kosmas († 21. října 1125) v České kronice,⁵ když vybíral události, které považoval za „hodné paměti“, a zamlčoval události a osoby, které se do jeho interpretace dějin – a propagandy – nehodily.⁶ Kosmova selektivní *memoria* tak na staletí ovlivnila interpretaci českých dějin. Události v různém smyslu zkreslovali Kosmovi pokračovatelé a další autoři historických spisů, především tzv. Dalimil.⁷

moriae im frühen Mittelalter. Wien – Köln – Weimar 2021 (= Zürcher Beiträge zur Geschichtswissenschaft, Bd, 9).

- 4 Roberg, Francesco: Gefälschte Memoria. Diplomatisch-Historische Studien vom ältesten „Necrolog“ des Klosters St. Maximin vor Trier. Hannover 2008.
- 5 Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, ed. Bertold Bretholz unter Mitarbeit von Wilhelm Weinberger, MGH SRG NS II. Berlin 1923, 1955². Z bohaté literatury o autorovi a kronice srv. především Třeštitík, Dušan: Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepiscetví a politického myšlení. Praha 1968; Wolverton, Lisa: Cosmas of Prague. Narrative, Classicism, Politics. Washington, D.C. 2015.
- 6 K tomu především Graus, František: Necrologium Bohemicum – martyrologium Pragense a stopy nekosmovského pojetí českých dějin. Československý časopis historický 15, 1967, s. 789–810; Wihoda, Martin: Anály hradištsko-opatovické nebo První moravská kronika? Po stopách nekosmovského pojetí českých dějin. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Sborník příspěvků z konference Češi nebo Moravané? K vývoji národního vědomí na Moravě, konané dne 28. 2. 2001 v Brně, ed. Jiří Malíř, Radomír Vlček. Brno 2001 (= Disputationes Moraviae 2), s. 25–32.
- 7 Staročeská kronika tak řečeného Dalimila. Vydání textu a veškerého textového materiálu. K vydání připravili Jiří Daňhelka, Karel Hádek, Bohuslav Havránek, Naděžda Kvítková, 1–2. Praha 1988. Z bohaté literatury především Bláhová, Marie: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu latinské středověké historiografie a její pramenná hodnota. Historický komentář. Rej-

Ten upravil zprávy svých předchůdců v duchu ideologie a politických požadavků české šlechty počátku 14. století.⁸

Vrcholu však dosáhlo využití „historické paměti“ pro politickou propagandu v politice Karla IV. Římský a český král, od velikonoční neděle 7. dubna 1355 císař, znal cenu „historické paměti“ pro aktuální politiku i právo a dovedl ji využívat.

Pro legitimaci svého postavení v říši i v Čechách využil především genealogickou „paměť“. S pomocí západoevropských genealogických fikcí nechal prodloužit lucemburskou genealogii zpět přes Karlovce, Merovejce, římské císaře, trójské hrdiny a biblické postavy až k pohanským bohům Jupiterovi a Saturnovi a doložit tak své oprávnění k nejvyšší panovnické hodnosti.⁹

Karlova genealogie vyjadřovala osobní i rodové sebevědomí prvního muže latinské Evropy. Sloužila reprezentaci panovnického majestátu a k potvrzení panovnické legitimacy, která byla ve středověku prokazována především dlouhou tradicí, tedy „paměť“ sahající do co nejvzdálenější minulosti. K tomu nestačila reálná *memoria*, ale bylo třeba ji rozšířit o četné fikce, jimiž byla Karlova genealogická „paměť“ prodloužena až k biblickým počátkům lidstva. Tak ji prezentoval Karlův dvorní kronikář Jan Marignola i výtvarně ztvárněná genealogie v trůnním sále Karlštejna.¹⁰

Historickou paměť využíval Karel IV. i v dalších oblastech své politiky, ať již šlo o postavení Čech a jejich panovníka v rámci římsko-německé říše, které od nejstarších dob interpretoval v duchu Zlaté buly sicilské, jeho královský titul, který odvozoval od královského titulu moravského Svatopluka, nebo kurfiřtský úřad, který prý náležel českému panovníkovi od „starodávna“. Stejně tak fiktivní historickou paměť legitimoval postavení české církve, přesněji pražského arcibiskupství, které v jeho podání bylo pokračováním Metodějova staromoravského arcibiskupství, které (fiktivní) historická *memoria* kladla do Velehradu.¹¹

střík (Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 3). Praha 1995.

8 Srv. Bláhová, M.: Staročeská kronika, zvl. s. 272–277, 301.

9 Podrobně k tomu Bláhová, Marie: Panovnické genealogie a jejich politická funkce ve středověku. Sborník archivních prací 48, 1998, s. 11–47; táž: Herrschergenealogie als Modell von Dauer des „politischen Körpers“ des Herrschers im mittelalterlichen Böhmen. In: Das Sein der Dauer, Miscellanea mediaevalia 34. Berlin – New York 2008, s. 380–397; táž: The Genealogy of the Czech Luxembourgs in Contemporary Historiography and Political Propaganda, The Medieval Chronicle IX, ed. Erik Kooper, Sjoerd Levelt. Leiden – Boston 2015, s. 1–32.

10 Kronika Jana z Marignoly, ed. Josef Emler, Prameny dějin českých / Fontes rerum Bohemicarum (dále FRB) III. Praha 1882, s. 520. Srv. Bláhová, M.: Panovnické genealogie, s. 38–41.

11 Podrobně o těchto aspektech Karlovy politiky srv. Bláhová, Marie: Odraz státní ideologie v oficiální historiografii doby předhusitské. Folia historica Bohemica 12, 1988, s. 269–286; táž: Offizielle Geschichtsschreibung in der mittelalterlichen böhmischen Ländern. In: Die Geschichtsschreibung in Mitteleuropa, hg. Jaroslaw Wentz. Toruń 1999 (= Subsidia historiographica 1), s. 21–40; táž: Die Hofgeschichtsschreibung am böhmischen Herrscherhof im Mittelalter. In: Die

Tyto představy částečně prezentoval Karel IV. sám ve své autobiografii, a hlavně ve svatováclavské legendě.¹² Především je však vložil do pera dvorskému kronikáři Přibíku Pulkavovi z Radenína.¹³

Zvláštní pozornost ovšem Karel IV. věnoval územnímu rozsahu českého státu. Jeho „teorie“ zaznamenal opět Přibík Pulkava z Radenína. Ve své kronice pravidelně registroval zprávy týkající se území českého státu, a zvláště jeho rozšíření, případně je podle potřeby upravil. Tak k roku 1054 podal zprávu o tom, že kníže Břetislav pronajal město Vratislav a ostatní města ve Slezsku a ve vratislavské diecézi polským knížatům s podmínkou, že budou jemu a jeho nástupcům, knížatům českým, na znamení poddanství na věky každoročně ve stanovených termínech platit pět set hřiven stříbra a třicet hřiven zlata.¹⁴ Zde Pulkava poněkud upravil Kosmovu zprávu o vrácení Vratislavi a dalších hradů Polákům s uvedenou podmínkou.¹⁵ Kromě Zlaté buly sicilské, v níž Fridrich II. vedle dalších ustanovení povolil českému králi, „aby on a jeho nástupci drželi všechna území, která zmíněnému království patří, ať byla jakkoli odcizena“,¹⁶ opsal Přibík Pulkava z Radenína

Hofgeschichtsschreibung im mittelalterlichen Europa, hg. Rudolf Schieffer und Jaroslav Wenta. Toruń 2006 (= *Subsidia historiographica* 3), s. 51–73.

- 12 Vita Karoli quarti imperatoris, ed. Josef Emler, Prague 1882 (= *Fontes rerum Bohemicarum III*), s. 323–417; Ryba, Bohumil: *Vita Karoli Quarti. Karel IV. Vlastní životopis*. Praha 1978; Blaschka, Anton: *Kaiser Karl IV. Jugendleben und St. Wenzelslegende*. Weimar 1956; týž: *Die St. Wenzelslegende Kaiser Karls IV. Einleitung, Texte, Kommentar. Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte*, 14. Prag 1934.
- 13 *Kronika Pulkavova*, ed. Josef Emler, Jan Gebauer, FRB V. Praha 1893, s. 1–326. K tomuto dílu srv. především Palacký, František: *Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber*. Prag 1830, 1869; fototypický přetisk Osnabrück 1969 (Nachdruck der Ausgabe 1869); česky: *Ocenění starých českých dějepisců, přel. a pozn. opatřil Jaroslav Charvát*. In: *Dílo F. Palackého I*. Praha 1941, s. 216–230; týž: *O Přibíku Pulkavovi z Radenína a jeho kronice české*. In: *Dílo Františka Palackého*, ed. Jaroslav Charvát, sv. III. Praha 1941, s. 49–60; Bláhová, Marie: *Přibík Pulkavy z Radenína Kronika česká*. In: *Kroniky doby Karla IV., úvod etc.* Marie Bláhová, přel. Jakub Pavel, Marie Bláhová, Jana Zachová. Praha 1987, s. 572–583, 590–593; týž: *Recepce České kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína a její proměny (Rukopisná tradice nejrozšířenější české středověké kroniky)*. In: *S knihou v ruce. Kolektivní monografie k životnímu jubileu PhDr. Veroniky Procházkové*, ed. Alena Císařová-Smítková. Praha 2020, s. 52–75; Svobodová, Milada: *Několik poznámek k obsahu a osudům znovunalezeného litoměřického rukopisu Pulkavovy kroniky*. *Miscellanea* 16, 1999–2000, s. 93–117; Bláhová, Marie – Bok, Václav: *Pulkava of Radenína, Přibík*. In: Graeme Dunphy (ed.), *EMC 2*. Leiden – Boston 2010, s. 1246n.; Bok, Václav: *Pulkava, Přibík, von Radenína*. In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon, Nachträge und Korrekturen*, ed. Burkhart Wachinger u.a., 2. Aufl. 11. Band. Berlin – New York 2014, sl. 1282–1286.
- 14 *Kronika Pulkavova*, s. 46.
- 15 *Cosmae Pragensis Chronica II*, 13, s. 101.
- 16 *Srv. Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (CDB) II, 1198–1230*, ed. Gustav Friedrich. Praha 1882, č. 96, s. 93; *Pulkavova kronika*, s. 124n. (J. Emler listinu s odkazem na edice neotiskl).

do České kroniky také další zlatou bulu vydanou téhož dne (26. září 1212), jíž Fridrich II. odevzdal českému králi do věčného držení hrad a panství Floss a další hrady a statky,¹⁷ Podrobněji nežli Druhé pokračování Kosmovo podal zprávu o podrobení Rakous a Štýrska „bez námahy a krveprolití“ synem českého krále Přemyslem (Otakarem II.) v roce 1251.¹⁸ Zprávu o tom, že Václav II. dostal jako zástavu na věno své manželky Guty, dcery římského krále Rudolfa, Cheb, kterou uvádí Zbraslavská kronika¹⁹ i František Pražský,²⁰ zapsal v pozměněné formulaci. Rudolf podle ní určil Václavovi deset tisíc hřiven stříbra, za něž mu zastavil město Cheb s celým jeho územím. Pulkava ovšem dále sděluje, že potom římsko-německý král žádal Václava, aby mu Cheb vrátil, ale po osobním jednání s Rudolfem si Cheb podržel a přijal České království v léno.²¹ K roku 1298 uvedl Přibík Pulkava z Radenína listinu, jíž římský král Albrecht stvrdil smlouvu o prodeji města Pirny s příslušenstvím míšeňským biskupem a kapitulou Václavovi II. a přivtělení tohoto území k Českému království.²²

Podrobně je v kronice zachyceno podřízení slezských vévodství České koruně. Zpravidla je tento akt doložen plným zněním lenní listiny. Ještě do dob vlády Přemysla Otakara II. sahají počátky smlouvy s vratislavským knížetem Jindřichem (Jindřich IV. Probus), podle níž mělo město Vratislav a vratislavské knížectví v případě, že by Jindřich zemřel bez mužských potomků, připadnout k českému království. Smlouvu prý potvrdil římský král Rudolf Václavovi II. s tím, že vratislavské knížectví bylo zřízeno českými králi a knížaty a bylo podrobeno ročnímu poplatku, který byl pravidelně placen českým knížatům a králům.²³ Když Jindřich zemřel, potvrdil Rudolf smlouvu znovu²⁴ a udělil

17 CDB II, č. 97, s. 94–96; Pulkavova kronika, s. 125.

18 Pulkavova kronika, s. 142; Druhé pokračování Kosmovo, *Letopisy české 1196–1278*, ed. J. Emler, PDC II. Praha 1874, s. 289.

19 Petra Žitavského kronika Zbraslavská, ed. Josef Emler, FRB IV, Praha 1884, I, 28, s. 35. Ke Zbraslavské kronice a jejím autorům srv. především Marani-Moravová, Běla: Peter von Zittau. Abt, Diplomat und Chronist der Luxemburger. *Ostfildern 2019* (= *Vorträge und Forschungen*, Sonderband 60); rovněž příspěvky ve sborníku *Chronicon Aulae Regiae – Die Königsaal-Chronik. Eine Bestandsaufnahme*, hg. Stephan Albrecht (*Forschungen zur Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, Bd. 1). Frankfurt am Main 2013.

20 Zachová, Jana: *Die Chronik des Franz von Prag. Inhaltliche und stilistische Analyse*. Praha 1974, s. 20. Ke kronice a autorovi srv. rovněž Bláhová, Marie: *Soudobé kroniky o Karlovi IV.* In: Bláhová, Marie – Lukšová, Zuzana – Nodl, Martin: *Karel IV. v soudobých kronikách*. Praha 2016, s. 43–49.

21 Pulkavova kronika, s. 172.

22 Pulkavova kronika, s. 173 a 179.

23 Pulkavova kronika, s. 173.

24 Pulkavova kronika, s. 174.

vratislavské knížectví Václavovi II. v léno.²⁵ K roku 1289 uvedl kronikář listinu opolského knížete Kazimíra, již kníže podrobil své knížectví českému králi Václavovi II. a jeho dědicům.²⁶ K roku 1290 uvedl kronikář zprávu o vypuzení Mikuláše Opavského z opavského knížectví, které pro něho vytvořil Přemysl Otakar II. z části Moravy, a o převzetí Opavska Václavem II.²⁷

Nechybí „předehra“ k zisku polské koruny pro Václava II. ve výkladu o tom, jak krakovská a sandoměřská vévodkyně Griffina, sestra Kunhuty Mačevské, matky Václava II., darovala obě vévodství, která jí odkázal její manžel Lešek, českému králi Václavovi.²⁸ Václav ubránil získané knížectví proti knížeti Lokýtkovi a zajistil jejich správu.²⁹ Polským králem byl však korunován kališský kníže Přemysl.³⁰ Až v roce 1300, po násilné smrti krále Přemysla, následovala nabídka polské koruny polským poselstvím a Václavův sňatek s Přemyslovou dcerou Alžbětou.³¹ Posléze však Vladislav Lokýtek lstivě získal na Václavovi III. Sandoměřsko a Krakovsko a způsobil mu mnohé škody. Václav shromáždil vojsko, ale cestou do Polska byl v Olomouci zavražděn.³²

Konečně kronikář podrobně informoval o tom, jak český král Jan Lucemburský získal jednotlivá slezská knížectví a jejich panovníky uvedl do lenního vztahu k českému králi, a zařadil do kroniky jednotlivé lenní listiny slezských Piastovců vydané pro Jana Lucemburského.³³

Velkou pozornost věnoval Karel IV. získání Branibor a jejich začleněním do zemí České koruny. Podle Přibíka Pulkavy z Radenína prý Ludvík Bavor slíbil udělit Braniborskou marku, jejíž markrabí Waldemar v roce 1319 zemřel, králi Janovi za pomoc ve válce proti Fridrichovi Habsburskému, konkrétně prý před bitvou u Mühldorfu.³⁴ Rovněž měl Janovi dát do zástavy města Altenburg, Zwickau

25 Pulkavova kronika, s. 174n.

26 Pulkavova kronika, s. 172 a 175.

27 Pulkavova kronika, s. 175.

28 Pulkavova kronika, s. 175n.

29 Pulkavova kronika, s. 176.

30 Pulkavova kronika, s. 177.

31 Pulkavova kronika, s. 179n.

32 Pulkavova kronika, s. 186n.

33 Pulkavova kronika, s. 205–207.

34 K bitvě u Mühldorfu srv. Erben, Wilhelm: Die Berichte der erzählenden Quellen über die Schlacht bei Mühldorf. Archiv für österreichische Geschichte 105, 1917, s. 229–515; týž: Die Schlacht bei Mühldorf am 28. September 1322, Graz – Wien – Leipzig 1923; Schieren, Stefan: Die Schlacht bei Mühldorf am 28. September 1322. In: Die Schlacht bei Mühldorf am 28. September 1322. Ursachen – Ablauf – Folgen, ed. J. Steinbichler. Mühldorf am Inn 1993; rovněž Bláhová, Marie: Vítězové a poražení v bitvě u Mühldorfu 28. září 1322 v podání českých kronikářů 14. století. Příspěvek k dobové propagandě. In: Zwycięzcy i przegrani w dziejach średniowiecznych

a Chemnitz, a vše prý stvrdil listinami. Po vyhrané bitvě však již neměl důvod plnit tyto sliby. Braniborskou marku udělil 24. června 1324 svému prvorozenému synovi, tehdy osmiletému, Ludvíkovi,³⁵ a města dal do zástavy markrabímu míšeňskému.³⁶ Karel IV. nakonec Branibory v roce 1373 koupil a připojil je k České koruně.³⁷ Z Branibor přivezl do Čech jakousi Braniborskou kroniku, podle níž nechal braniborské dějiny připsat do reprezentativního rukopisu již hotového textu Pulkavovy České kroniky.³⁸ V další recenzi byla začleněna do textu.³⁹

Teritoriální rozsah českého státu, potvrzení jeho legitimacy i ambice na další rozšíření jsou ovšem obsaženy především v prvních dvou kapitolách kroniky v souvislosti s výkladem počátků českých dějin. Přibík Pulkava z Radenína zde vyšel ze starších státně národních kronik, z České kroniky pražského děkana Kosmy dokončené v polovině dvacátých let 12. století a ze Staročeské kroniky tzv. Dalimila, jejíž poslední kapitoly byly sepsány na počátku druhého desetiletí 14. století. Každá z těchto kronik vznikla v jiném prostředí a pro jiné publikum. Kosmas, vysoký církevní činitel, kanovník a děkan pražské biskupské kapituly, psal své dílo pro své kolegy, soudobé intelektuály, duchovní českých církevních institucí. Anonymní autor Staročeské kroniky označovaný jako „Dalimil“, rovněž člověk s církevním vzděláním, ale pocházející z prostředí již zformované středověké šlechty psal svou kroniku v duchu politického programu šlechty a pro tuto společenskou skupinu. Přibík Pulkava z Radenína psal své dílo, oficiální české dě-

i wczesnonowożytnych Czech i Polski, ed. Wojciech Iwańczak, Dariusz Karczewski. Kraków 2012, s. 15–32.

35 Regesten Kaiser Ludwig von Bayern (1314–1347), hg. Peter Acht, Heft 5. Die Urkunden aus den Archiven und Bibliotheken im Regierungsbezirk Schwaben (Bayern), hg. Michael Menzel. Köln – Weimar – Wien 1998, č. 99, s. 44; Iohannis abbas Victorienensis Liber certarum historiarum, Vol. II, L. V, Rec. B, D, A2, s. 126n. K tomu Spěváček, Jiří: Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346. K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou. Praha 1994, s. 324n.

36 Kronika Pulkavova, s. 201.

37 Srv. Hohensee, Ulrike: Zur Erwerbung der Lausitz und Brandenburgs durch Kaiser Karl IV. In: Kaiser, Reich und Region. Studien und Texte aus der Arbeit an den Constitutiones des 14. Jahrhunderts und zur Geschichte der Monumenta Germaniae Historica, hg. Michael Lindner, Eckhard Müller-Mertens und Olaf B. Rader unter Mitarbeit von Mathias Lawo. Berlin 1997, s. 213–243.

38 Národní muzeum v Krakově, Knihovna knížat Czartoryských (Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich), sign. MS. Czart. cod. 1414 („Pulavský“), fol. 3r–250v. K braniborským dějinám v Pulkavově kronice srv. Hohensee, Ulrike: Solus Woldemarus sine herede mansit superstes – Brandenburgische Geschichte in der Sicht Pulkawas. In: Turbata per equora mundi. Dankesgabe an Eckhard Müller-Mertens. Unter Mitarbeit von Matthias Lawo hrsg. von Olaf B. Rader. Hannover 2001 (= MGH, Studien und Texte 29), s. 115–129.

39 Srv. Bláhová, M.: Přibíka Pulkavy z Radenína Kronika česká, s. 575n.

jiny,⁴⁰ z pověření římského císaře a českého krále Karla IV. na základě pramenů, které panovník sám shromáždil, a podle jeho pokynů.⁴¹ Pulkava ovšem pouze neopisoval své prameny, ale upravoval je a doplňoval podle panovníkových pokynů a záměrů.

Stejně jako v Kosmově kronice a v kronice tzv. Dalimila, podle jejichž podání přišel „senior“ či „lech“ *Boemus* /Čech se svými lidmi do země, kde se usadili a obdělali ji, a kde časem vytvořili svůj stát,⁴² přišel i v Pulkavově kronice „nějaký člověk“ jménem Čech do země, která se nazývala latinsky *Boemia* a německy *Bemen*, což prý je odvozeno od slovanského slova „boh“, takže Čechové jsou nazýváni podle jména božího. Čechové pak začali zemi obdělávat a obývat.

Až potud se Pulkavův výklad s mírnými úpravami, především s Pulkavovou vlastní etymologií, shoduje s vyprávěním jeho předchůdců. V pokračování tohoto vyprávění se však čtenář dozví, že Čech nepřišel sám, ani s anonymními bratry jako ve Staročeské kronice, ale přišel s ním také „jeho bratr nebo druh jménem Lech“.⁴³ Ten přešel zasněžené hory, které oddělují Čechy a Polsko, a když uviděl „převelikou rovinu, táhnoucí se až k mořským břehům“, usadil se tam a zalidnil ji svým rodem. Podle „rovných polí“ – *campi plani* – se prý tato země nazývá Polsko. Již na svém počátku byly tedy české dějiny spojeny s polskými a příbuznost obyvatel obou zemí mohla zakládat i nároky na spojenou vládu nad oběma zeměmi. Toto zjevné upozornění na příbuznost Čechů a Poláků ovšem oficiální propagandě Karlova dvora nestačilo. Někteří z Lechova rodu přešli do Ruska, Pomořan a Kašubska až ke království dánskému a severním mořským břehům

40 K oficiální historiografii srv. především Guenée, B.: *Histoire et culture historique*, s. 337–339. Oficiální historiografii definuje jako „histoires liées aux pouvoirs“ (tamtéž, s. 337). Gransden, Antonia: *Propaganda in English medieval historiography*. *Journal of Medieval History* 1, 1975, s. 363, definuje oficiální historiografii jako „histories... commissioned by authority“. K oficiální historiografii ve středověkých Čechách srv. Bláhová, Marie: *Offizielle Geschichtsschreibung in der mittelalterlichen böhmischen Ländern*. In: *Die Geschichtsschreibung in Mitteleuropa*. Toruń 1999 (= *Subsidia historiographica* I), s. 21–40.

41 Srv. *Kronika Pulkavova*, s. 207.

42 *Cosmae Pragensis* I/2, s. 7; *Staročeská kronika* 02, sv. 1, s. 105n. Ke vzniku státu podle podání pražského děkana Kosmy srv. Bláhová, Marie: *Die Anfänge des böhmischen Staates in der mittelalterlichen Geschichtsschreibung*. In: *Von Sacerdotium und Regnum. Geistliche und weltliche Gewalt im frühen Mittelalter*. Festschrift für Egon Boshof zum 65. Geburtstag, hg. Franz-Reiner Erkens u. Hartmut Wolff. Köln – Weimar – Wien 2002, s. 67–76.

43 *Frater autem sive consors eius nomine Lech...* *Kronika Pulkavova*, s. 5. Pojem „lech“ se objevuje již ve Staročeské kronice tzv. Dalimila (*Staročeská kronika* 02/03-04, sv. I, s. 105), ale tam označuje Čechovo postavení: „lech“, což je ve staré češtině kmenový náčelník či předák (Srv. Bělič, Jaromír – Kamiš, Adolf – Kučera, Karel: *Malý staročeský slovník*. Praha 1978, s. 120). Bratry měl Čech již podle tzv. Dalimila (*Staročeská kronika* 02/07, sv. 1, s. 105: *jmieše bratruov šest*), ale ti neměli jméno ani konkrétní úlohu.

a zalidnili celou zemi ruskou a obdělali ji.⁴⁴ Jiní zase přešli z Čech řeku Moravu a začali tam obývat kraj, který se nazývá země Morava. Podobně osídlili i knížectví míšeňské, budyšínské, braniborské a lužické, tedy všechna území ve střední a východní Evropě, kde v Karlově době žili Slované. Z Čech tedy byly podle této představy osídleny všechny země, které tehdy již byly součástí České koruny: Míšeňsko, Lužice a Branibory. Důležitá pro nepopíratelné vlastnické právo Čechů na tato území byla skutečnost, že všechny tyto země byly před příchodem Slovanů zarostlé lesem a nikdo v nich nebydlel. Slované je osídlili a bydleli v nich jako jejich první obyvatelé až do doby vzniku kroniky.⁴⁵

V následující kapitole pojednávající o správcích či knížatech Čechů autor dodává jako mínění jiných, že soudce Čechů Krok měl mít bratra nebo otce Kraka, jenž založil hrad a město Krakov.⁴⁶ I polské hlavní město a sídlo polských králů tedy založili Češi.

Autor kroniky tedy v intencích Karla IV. ukazuje, že všechny země, které byly za Karla IV. součástí České koruny, byly osídleny Slovanů z Čechova rodu. Ti byli prvními obyvateli, měli na ně nenapadnutelné právo a nikdo jiný si na tyto země nemohl dělat nároky. Tak Pulkavův výklad fiktivní *memorií* legitimoval české („slovanské“) panství nad těmito zeměmi.

Výčet zemí osídlených Čechovými příbuznými ovšem nezahrnuje pouze země, které spadaly pod vládu Karla IV., tedy Čechy, Moravu, Lužici, většinu slezských knížectví a Braniborsko, ale ještě mnohé další: Polsko, Rusko, Pomorany, Kašubsko. Toto pojetí odpovídalo Karlovým politickým záměrům.⁴⁷ Sňatkem s dcerou pomoranského vévody Bogislava a vnučkou polského krále Kazimíra III. Alžbětou rozšířil okruh svých politických a obchodních zájmů až k pobřeží Baltu.⁴⁸

Hlavní Karlův zájem však platil Polsku, jehož král Kazimír III. neměl mužské potomky, a právě syn Alžběty Pomoranské a Karla IV. Zikmund mohl být vhodným kandidátem na polský trůn.⁴⁹ Zájem o Polsko a nároky podpořené historickou „pamětí“ ostatně vyplývají nejen z úvodních kapitol Pulkavovy kroniky, ale i z podání historických událostí v jejím dalším textu. Svědčí o něm vyprávění o Václavovi II. a jeho úsilí o polskou korunu a o hnězdenské korunovací a s tím

44 Pulkavova kronika, kap. II, s. 5.

45 Pulkavova kronika, kap. II, s. 4n.

46 Pulkavova kronika, kap. III, s. 5.

47 K tomu srv. Kavka, František: Zum Plan der Luxemburgischen Thronfolge in Polen (1368–1382). Zeitschrift für historische Forschung 13, 1986, s. 257–283.

48 Srv. Kavka, F.: Zum Plan, s. 258.

49 Srv. Kavka, F.: Zum Plan, s. 265n.

spojených událostech,⁵⁰ tak i zmínky o rivalovi Přemyslovců Vladislavovi Lokýtkovi. Po smrti Václava III. získal prý „sieradský vévoda Vladislav“ město Krakov a království polské pro sebe a dostal je v držení jako nejbližší dědic a příbuzný zesnulého polského krále Přemysla. Ve druhé a dalších recenzích autor text upravil v tom smyslu, že si „sieradský vévoda Vladislav, jakožto nejbližší dědic polského krále Přemysla, město Krakov a království polské ponechal“.⁵¹ Vladislav Lokýtek je podle Pulkavy vévoda sieradzský, krakovský a sandoměřský, který měl Hnězdo a rozdrobené Polsko.⁵² Královský titul v „řečených svých zemích polských“ (*in dictis terris suis Polonie*) získal prý Lokýtek s přispěním krále uherského a Roberta sicilského.⁵³ Přesto Karel IV. zjevně nerespektoval Lokýtkovu hodnost polského krále. Když Přibík Pulkava z Radenína v první recenzi své kroniky nazval k roku 1326 Lokýtku jako „krále polského“, ve druhé recenzi, která vznikla na popud Karla IV., Lokýtku jmenoval pouze jako krále krakovského: *Wladislaus alias Loketko, rex Cracovie*.⁵⁴ Je zřejmé, že se Přibík Pulkava z Radenína v intencích Karla IV. snažil zachovávat zdání, že Vladislav Lokýtek byl králem pouze části Polska („ve svých zemích polských“) s centrem v Krakově.

Závěrem možno shrnout: Dávnou tradicí a „pamětí“ zdůvodňoval Karel IV. své postavení na obou trůnech, postavení českého panovníka a českého státu v římsko-německé říši, rozsah území, jemuž vládl, církevní organizaci českého království i své politické a teritoriální ambice. Zahrnutím Polska a sousedních zemí do české historické *memorie* legitimovala oficiální propaganda Karlova dvora i Karlův zájem na získání Polska a případně i dalších území. *Memoria* tedy byla jedním z hlavních prostředků politiky a ideologie a s tím spojené propagandy dvora Karla IV. *Memoria*, o níž se opírala politická ctižádost Karla IV., však nebyla

50 Pulkavova kronika, s. 179n. K tomu rovněž Bláhová, Marie: Reakcje na koronację królewską Władysława Łokietka na ziemiach czeskich. In: *Władztwo Władysława Łokietka. 700-lecie koronacji królewskiej*, ed. Wojciech Fałkowski, Paweł Tyszka. Warszawa 2022, s.169n.

51 I. recenze: *Post cuius obitum, statim, ut mors eius innotuit in regionibus circumvicinis, Wladislaus, dux Siradie, pro se civitatem Cracovie et regnum accipiens, eorum possessionem obtinuit tamquam Przemislai, quondam regis Polonie, heres propinquior et affinis*. II. recenze: *Item post obitum dicti regis Wenceslai tercii Wladislaus, dux Syradie, civitatem Cracovie et regnum Polonie tamquam Przemislai, quondam regis Polonie heres propinquior, detinuit*. Srov. Kronika Pulkavova, s. 187. Srov. k tomu Bláhová, M.: Reakcje, s. 169n., rovněž Barciak, Antoni: Od zwyciężonego do zwycięzcy. Władysław Łokietek w średniowiecznej historiografii czeskiej. In: *Zwycięzcy i przegrani*, s. 41 (nerozlišuje recenze kroniky).

52 Kronika Pulkavova, s. 202.

53 ... *qui etiam Wladislaus postea, videlicet anno Dom. M^oCCC^oXX^o ex dicti Karoli Ungarie et Roberti Sicilie regum promocione per XXIum papam Johannem in dictis terris suis Polonie rex effectus est et eius mandato etiam coronatus et unctus in regem*. Kronika Pulkavova, s. 202. Srov. Barciak, A.: *Od zwyciężonego...*, s. 41.

54 Kronika Pulkavova, s. 203 a pozn. 22.

fidelis. Fiktivní *memoria* tedy legitimovala nejen rozsah českého státu včetně území, která se v průběhu dějin, zvláště pak za vlády Jana Lucemburského a Karla IV., stala součástí České koruny, ale i další územní nároky Karla IV.

Tento výstup vznikl na Univerzitě Karlově v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti „History“. Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Fictitious Memoria in the Service of Politics

The author inquires into the memoria phenomenon and its distortion and use in Charles IV's propaganda, especially in official historiography. As King of the Romans and King of Bohemia, and crowned as Holy Roman Emperor on Easter Sunday, 7 April 1355, Charles IV was aware of the price of 'historical memory' for politics and law and he knew how to use it. To legitimate his status in the empire and Bohemia, he primarily used the genealogical 'memory', expanded by many fictions and stretching back to the dawn of humans. Furthermore, he used fictitious historical memory to substantiate the status of Bohemia and its sovereign within the Holy Roman Empire, the ruler's royal title, the elector's office, and the Prague Archdiocese.

Yet, Charles IV put special emphasis on the territorial scope of Bohemia and confirmation of its legitimacy, as well as the possibilities for its further expansion, justifying it by the long tradition and historical 'memory'. They primarily appeared in the Chronicle of Bohemia by Přebík Pulkava of Radeníň who in the spirit of Charles IV showed that all the countries that were part of the Bohemian Crown under Charles IV – including Bohemia, Moravia, Lusatia, most of the duchies in Silesia, and Brandenburg – were settled by Slavs of forefather Čech's descent, and the Bohemian ruler is fully eligible to rule in these lands. Yet, the Slavs, descendants of forefather Čech, also cultivated and settled other lands – Poland, Russia, Pomerania, and Cassubia – all the way to the Baltic Sea. This concept corresponded with Charles's political intentions when, by marriage to Elisabeth, daughter of Duke of Pomerania Bogislaw and granddaughter of King Casimir III of Poland, he expanded his political and business interests up to the Baltic coast. But above all, through this historical 'memory', he legitimated his claims to Poland, as King Casimir III had no male descendants, and Sigismund, the son of Elisabeth of Pomerania and Charles IV, could be a prime candidate for the Polish throne. Hence, by including Poland and the neighbouring lands in the Bohemian historical memoria, the official propaganda of Charles IV's court also legitimated Charles's ambitions to acquire Poland and possibly other territories. The fictitious memoria was thus one of the main tools to justify the territorial interests of Charles IV.

DIE BÖHMISCHEN LÄNDER IN DEN BERICHTEN DER NUNTIEN IN DEN ERSTEN JAHREN DER REGIERUNG RUDOLFS II. (1576–1584)

ALEXANDER KOLLER

Einleitung

In keiner historischen Periode hatte Böhmen eine größere Bedeutung für Papst und Kurie als in den mehr als drei Jahrzehnten der Regierungszeit Kaiser Rudolfs II. (1577–1612). In jener Zeit war die böhmische Hauptstadt Prag Sitz einer der bedeutendsten päpstlichen diplomatischen Vertretungen mit Zuständigkeit für das gesamte Heilige Römische Reich.¹ Mitunter wird diese Nuntiatur als weniger bedeutend eingestuft,² da Rudolf II. als Reichsoberhaupt wegen der Rücksichtnahme auf die protestantischen Fürsten aus Sicht des Papsttums keine dezidiert katholische Politik verfolgen konnte und Rom deshalb ständige „Nebennuntiatoren“ im Südosten und Nordwesten des Reichs (Graz, Köln) gründete, um die Interessen der katholischen Kirche und des Apostolischen Stuhls zu behaupten. Dessen ungeachtet war aber Prag als Sitz des Kaiserhofs und internationale Drehscheibe in jener Zeit den anderen Nuntiatursitzen im Reich weit überlegen auf Grund der hervorragenden Kontaktmöglichkeiten (Verwandte und Berater des Kaisers, Diplomaten etc.) und der Beschaffung von Informationen.

Die Erforschung der Prager Nuntiatur setzt im beginnenden 20. Jahrhundert ein, als zunächst deutsche, dann bald tschechische Wissenschaftler sich mit der offiziellen Korrespondenz von sechs päpstlichen Vertretern in Prag beschäftigten: Robert Reichenberger (Germanico Malaspina), Josef Schweizer

1 Nominell waren die am Kaiserhof residierenden Nuntien während der gesamten Regierungszeit Rudolfs II. Inhaber der sogenannten „Nunziatura di Germania“. Allerdings wurden 1580 Innerösterreich und 1584 die Rheinlande durch die Gründung eigenständiger ordentlicher Nuntiatoren mit Sitz in Graz bzw. Köln aus ihrer Zuständigkeit entlassen.

2 Köhler, Jochen: Der Beitrag der Prager Nuntiatur zur Festigung des Katholizismus in Osteuropa. *Historisches Jahrbuch* 93, 1973, S. 336–346, S. 338, bezeichnet die Prager Nuntiatur als „zweit-rangig“.

(Antonio Puteo, Alfonso Visconti, Camillo Caetani), Arnold Oskar Meyer und Zdeněk Kristen (Giovanni Stefano Ferreri) sowie Milena Linhartová (Antonio Caetani).³

In den letzten Jahren hat sich die tschechische Nuntiaturforschung neuerlich intensiviert. Durch moderne kritische Editionen wurden weitere Zeiträume der Krisenzeit um 1600, die Aufschlüsse über die Vorgehensweise und den Handlungsspielraum der päpstlichen Gesandten in den böhmischen Territorien zu geben vermögen, erschlossen. Tomáš Černušák hat die Arbeit von Milena Linhartová an der Nuntiatur von Antonio Caetani fortgesetzt und beendet.⁴ Alena Pazderová hingegen arbeitet an der Korrespondenz des Nuntius Cesare Speciano und wird eine ältere Edition ersetzen, die wissenschaftlichen Standards nicht genügt.⁵ Drei umfangreiche Bände der langen Speciano-Mission konnten bereits vorgelegt werden.⁶ Pazderová knüpfte damit an die Forschungen und Vorarbeiten von Josef Matoušek an, der 1929 vom Tschechischen Historischen Institut in Rom mit der Bearbeitung der Nuntiatur von Cesare Speciano betraut worden war. Seine Arbeiten waren weit fortgeschritten, konnten aber letztendlich nicht publiziert werden, da der tschechische Nachwuchswissenschaftler im November 1939 im Alter von 33 Jahren von den Nationalsozialisten ohne Gerichtsverfahren hingerichtet wurde.⁷

Die tschechische Historiographie hat mithin einen gewichtigen Anteil an den aktuellen Forschungen und Quellenpublikationen im Bereich des päpstlichen Gesandtschaftswesens. Nennenswerte und vergleichbare Anstrengungen werden derzeit nur von polnischer Seite unternommen. Bei allen Verdiensten der tschechischen Nuntiaturforschung bleibt allerdings festzustellen, dass mittelfristig *Dossierata* bestehen bleiben werden, so etwa die Erschließung der Nuntiaturen von

3 Nähere bibliographische Angaben zu diesen älteren Aktenpublikationen in: Koller, Alexander (Hrsg.): *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturberichtsforschung*. Tübingen 1998 (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 87), S. 423.

4 Černušák, Tomáš (Hrsg.): *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611*. Bde. IV und V. Pragae 2013–2017. Darüber hinaus hat Černušák seine Beschäftigung mit dem Quellenmaterial in mehreren weiterführenden Studien ausgewertet. Derzeit beschäftigt sich der Forscher mit der Nuntiatur von Carla Carafa, die in die 20er Jahre des 17. Jahrhunderts fällt.

5 Mosconi, Natale (Hrsg.): *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite vaticane e ambrosiane*. 5 Bde. (Studi e documenti di storia religiosa 1–5). Brescia 1966–1967.

6 Pazderová, Alena (Hrsg.): *Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598*. Bde. I–III. Pragae 2016; vgl. dazu ihren Überblicksartikel: *La Boemia multiconfessionale e la nunziatura di Cesare Speciano a Praga*. In: Bösel, Richard/Klingenstein, Grete/Koller, Alexander (Hrsg.): *Kaiserhof-Papstthof 16.–18. Jahrhundert*. Wien 2006 (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom. Abhandlungen 12), S. 25–32.

7 Pazderová, Alena: *L'edizione della nunziatura di Cesare Speciano (1592–1598). Origini, stato attuale, problemi e prospettive*. In: Koller, A. (Hrsg.): *Kurie und Politik*, S. 165–174, hier S.168 f.

Filippo Spinelli (1598–1604) und Giovanni Battista Salvago (1610–1612)⁸ oder aber auch der Legation von Giovanni Garzia Millini 1608.⁹

Im vorliegenden Beitrag soll vor allem das Wirken der päpstlichen Nuntien im Hinblick auf Böhmen während der ersten Jahre der Regierungszeit Rudolfs II. in den Blick genommen werden. Es handelt sich dabei um insgesamt fünf Persönlichkeiten mit unterschiedlichem Profil und Charakter, die Papst und Kurie am Kaiserhof vertraten und deren Korrespondenz in den letzten Jahren veröffentlicht wurde (Giovanni Delfino, Bartolomeo Porcia, Orazio Malaspina, Ottavio Santacroce) bzw. derzeit in Bearbeitung ist (Giovanni Francesco Bonomi).

Die Protagonisten

Als Rudolf II. die Herrschaft antrat, fungierte der aus Venedig stammende Giovanni Delfino, Bischof von Torcello, bereits über fünf Jahre als Nuntius am Kaiserhof. Seine Ernennung erfolgte noch unter Pius V. Obwohl er die durchschnittliche Entsendungsdauer im Herbst 1576 weit überschritten hatte, ließ ihn Papst Gregor XIII. noch 1½ Jahre auf seinem Posten, da naheliegenderweise angesichts des Herrschaftswechsels im Reich eine sofortige Ablösung des Nuntius nicht opportun erschien.¹⁰ Dies bedeutete allerdings, dass Delfino sich in der verbleibenden Zeit seiner Nuntiatur mehreren strapaziösen Reisen zu Erbhuldigungen und Ständeversammlungen der habsburgischen Teilterritorien im Gefolge des neuen Kaisers unterziehen musste.¹¹

Auf Delfino folgte mit dem apostolischen Protonotar Bartolomeo Portia ein ausgewiesener Deutschlandspezialist. Er hatte bereits mehrere diplomatische Spezialmissionen in den südlichen Territorien des Reichs und in Köln zur Zufrieden-

8 Auch die Korrespondenzen der Nuntien Placido de Marra (1612–1616), Viteliano Visconti Borromeo (1616–1617) und Ascanio Gesualdo (1617–1621) dürften für die Beurteilung der kurialen Politik angesichts der Zuspitzung der politischen und konfessionellen Lage in den böhmischen Ländern in den Jahren der dynastischen Krise des Hauses Habsburg bis hinein in die Anfangsphase des Dreißigjährigen Krieges von hoher Bedeutung sein. Allerdings liegen deren Hauptinstruktionen gedruckt vor, die einen Eindruck über die Zielsetzungen und Erwartungshaltungen der römischen Zentrale vermitteln, vgl. Jaitner, Klaus (Hrsg.): *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605*. 2 Bde. Tübingen 1984, Nr. 71 (Spinelli); Giordano, Silvano (Hrsg.): *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621*. 3 Bde. Tübingen 2003, Nr. 49 (Salvago), Nr. 82 (Visconti Borromeo), Nr. 85 (Gesualdo). Darüber hinaus wurde in diesem Zusammenhang auch die Finalrelation von Placido de Marra publiziert, Giordano, S.: *Istruzioni*, Nr. 71.

9 Vgl. hierzu Giordano, S.: *Istruzioni*, Hauptinstruktion (Nr. 31) und Finalrelation (Nr. 37).

10 Koller, Alexander (Hrsg.): *Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia (1577–1578)*. Tübingen 2003 (*Nuntiaturberichte aus Deutschland III/9*), S. IX–XIV (mit weiteren bibliographischen Angaben).

11 Ebd., S. 333.

heit Gregors XIII. absolviert, bevor er im Frühjahr 1578 nach Prag berufen wurde. Seine Erfahrungen konnte Portia am Kaiserhof nicht mehr längerfristig zur Wirkung bringen, da er nach nur vier Monaten im Amt verstarb.¹²

Der überraschende Tod Portias brachte die römische Kurie in nicht geringe Schwierigkeiten, da offensichtlich kein geeigneter Kandidat als Nachfolger zur Verfügung stand. Die Wahl Gregors XIII. fiel schließlich auf den diplomatisch völlig unerfahrenen apostolischen Protonotar Orazio Malaspina,¹³ der wohl von vornherein nur als Übergangslösung ins Auge gefasst wurde. Orazio entstammte einem alten reichsitalienischen Geschlecht mit Besitz in der Lunigiana. Seine Entsendung nach Prag war deshalb mit dem außergewöhnlichen Umstand verbunden, dass er dienstrechtlich dem Papst unterstand, lehensrechtlich aber durch ein Treueverhältnis eng mit dem Kaiser verbunden war, der ihn 1580 nach dem Tod des Vaters mit der Herrschaft Monti investierte.¹⁴ Er ist von allen fünf kurialen Vertretern am Kaiserhof in der Frühphase der Regierung derjenige, der sich mit Abstand am längsten in Prag aufhielt.

Große Hoffnungen setzte Gregor XIII. auf Ottavio Santacroce, Bischof von Cervia, der 1581 die Kaiserhofnuntiatur übernahm. Er entstammte einem römischen Adelsgeschlecht, das im 16. und 17. Jahrhundert mehrere Nuntien stellte. Vor seiner Prager Mission hatte Ottavio eine kuriale Bilderbuchkarriere durchlaufen (Referendariat beider Signaturen, mehrere Provinzverwaltungen, Nuntiatur von Turin). Ihn sollte allerdings dasselbe Schicksal ereilen wie vor ihm Portia: Er starb nur wenige Wochen nach seiner Ankunft in der böhmischen Hauptstadt infolge einer kurzen Erkrankung im Alter von 39 Jahren, noch bevor er sich ein profundes Bild über die anstehenden Probleme verschaffen konnte.¹⁵ Über die logistische und inhaltliche Vorbereitung der Mission sind wir durch Texte unterrichtet, die der Privatsekretär Ottavios, Pompeo Vizani, zusammengetragen bzw. selbst verfasst hat und die einen profunden Einblick in die Rahmenbedingungen der Prager Nuntiatur in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts ermöglichen.¹⁶

12 Zu ihm Koller, Alexander: *Imperator und Pontifex. Forschungen zum Verhältnis von Kaiserhof und römischer Kurie im Zeitalter der Konfessionalisierung (1555–1648)*. Münster 2012 (Geschichte in der Epoche Karls V. 13), S. 302–334; ders.: *Porcia, Bartolomeo*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani LXXXV*. Roma 2016, S. 27–29.

13 Koller, Alexander: *Malaspina, Orazio*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani LXVII*. Roma 2006, S. 797–799.

14 Koller, Alexander (Hrsg.): *Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce. Interim des Cesare Dell’Arena (1578–1581)*. Berlin-Boston 2012 (Nuntiaturberichte aus Deutschland III/10), S. XVII, 217, 392.

15 Koller, A. (Hrsg.): *Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce*, S. XX–XXXVI.

16 Koller, Alexander: *Vademecum für einen Nuntius*. *Römische Historische Mitteilungen* 49, 2007,

Mit Giovanni Francesco Bonomi, Bischof von Vercelli, wurde im Frühjahr 1581 eine Persönlichkeit mit der päpstlichen Vertretung bei Kaiser Rudolf II. betraut, die zuvor an der südwestlichen Peripherie des Reichs in einem konfessionell schwierigen Umfeld (Nuntiatur in der Schweiz) gewirkt hatte.¹⁷ Bei einer Gesamtdauer der Nuntiatur Bonomis am Kaiserhof von drei Jahren entfällt lediglich ein Drittel auf Aufenthalte in Prag und anderen Orten des böhmischen Königreichs. Längere Unterbrechungen ergaben sich durch die Teilnahme am Augsburger Reichstag 1582 und durch die Notwendigkeit eines Aufenthalts im Rheinland zur Beilegung der Kölner Krise 1583.¹⁸

Alle fünf zwischen 1576 und 1584 am Kaiserhof akkreditierten päpstlichen Nuntien verfügten, wie in jener Zeit üblich, über eine profunde juristische (kanonistische) Ausbildung. Gleichzeitig waren sie stark durch das Konzil von Trient geprägt, das 1563 zu Ende gegangen war und dessen Reformagenda sie im Bereich ihrer Nuntiatur umsetzen sollten.¹⁹ Auch wenn es in dem hier behandelten Zeitraum noch zur Entsendung von zwei apostolischen Protonotaren (gegenüber drei Bischöfen) zu Rudolf II. kam, zeichnete sich doch schon die Tendenz ab, künftig nur noch Kleriker im bischöflichen Rang mit Nuntiaturen zu betrauen – nicht zuletzt aus pastoralen und zeremoniellen Gründen.²⁰

Auffällig ist, dass alle genannten Nuntien dem Reformerkreis von Carlo Borromeo angehörten.²¹ Dieses Naheverhältnis zum Mailänder Erzbischof und Kardinal wird nicht zuletzt durch den regelmäßigen Briefwechsel mit Borromeo dokumentiert, den die Nuntien neben ihrer offiziellen Korrespondenz mit dem kurialen Staatssekretariat gepflegt haben. Das Ende der Nuntiatur von Giovanni

S. 179–225; ders.: *Imperator und Pontifex*, S. 365–377, 397–402.

- 17 Rill, Gerhard: Bonomi (Buonhomo, Bonhomi, Bonhomini, Bonhomius), Giovanni Francesco. In: *Dizionario Biografico degli Italiani XII*. Roma 1971, S. 309–314.
- 18 Koller, Alexander: Nuntius Giovanni Francesco Bonomi. Krisenmanagement zwischen Prag, Köln und Lüttich (1581–1587). In: Filotico, Francesco/Geis, Lioba/Somaini, Francesco (Hrsg.): *Germania et Italia. Liber amicorum Hubert Houben (Medietas. Collana Interdisciplinare del Centro Studi Medievali di Unisalento 1)*, im Druck.
- 19 Koller, Alexander: Die Nuntien und das Konzil von Trient. In: Walter, Peter/Wassilowsky, Günther (Hrsg.): *Das Konzil von Trient und die katholische Konfessionskultur (1563–2013)*. Münster 2016 (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 163), S. 255–274; zum Profil der in der um 1600 am Prager Kaiserhof tätigen Nuntien vgl. auch Černušák, Tomáš: *Gesandte und Klienten. Päpstliche und spanische Diplomaten im Umfeld von Kaiser Rudolf II.* Berlin-Boston 2020, S. 30–42.
- 20 Koller, A.: Die Nuntien und das Konzil, S. 270 f., Barbiche, Bernard/Dainville-Barbiche, Ségolène de: *La diplomatie pontificale de la paix de Vervins aux traités de Westphalie (1598–1648). Permanences et ruptures*. In: Bély, Lucien/Richefort Isabelle (Hrsg.): *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*. Paris 2000, S. 555–566, hier S. 561.
- 21 Jedin, Hubert: Nuntiaturberichte und Durchführung des Konzils von Trient. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 53, 1973, S. 180–213, hier S. 201.

Francesco Bonomi bildet auch hier eine gewisse Zäsur, da die Abberufung Bonomis aus Prag in etwa mit dem Tod Borromeos (3. November 1584) zusammenfiel. Auch bei späteren Kaiserhofnuntien (Filippo Segna, Cesare Speciano) ist ein Vertrauensverhältnis zum Mailänder Metropolitan festzustellen. Allerdings konnten sie sich anders als ihre Vorgänger nicht mehr brieflich mit ihm austauschen.

Die Nuntien wurden bei ihrer Tätigkeit durch Mitarbeiter unterstützt, deren Zahl sich etwa zwischen 15 (Portia, Malaspina) und 26 (Santacroce) bewegte.²² Eine besondere Stellung unter den Familiaren nahmen der persönliche Sekretär des Geschäftsträgers, der Sachverständige für kanonisches Recht (*Auditor*) und der Leiter des Haushalts (*Maiordomus*) ein. Aus praktischen Erwägungen (fehlende Orts- und Sprachkenntnis) wurden vor Ort in Prag ein oder zwei Dolmetscher in den Haushalt aufgenommen. Während längerer Absenzen der Nuntien erfolgte die Berichterstattung im Rahmen der offiziellen Korrespondenz mit Rom durch Personen, die durch den Nuntius dazu autorisiert wurden.

Prag als Sitz der ständigen päpstlichen Nuntiatur

In dem für Orazio Malaspina am 1. September 1578 ausgestellten Fakultätenbreve findet sich folgende Definition des Einsatzortes des designierten Nuntius: *...ad charissimum in Christo filium Rodulphum Romanorum et Hungariae ac Bohemiae regem illustrem in imperatorem electum et Germaniae loca ad quae te declinare contigerit...*²³ Die Tätigkeit von Malaspina war also in erster Linie nicht orts- sondern personengebunden und sollte sich dort entfalten, wo sich der Kaiser physisch aufhielt, d. h. an der ständigen Residenz des Monarchen und seines Hofstaats. Das bedeutete aber auch, dass der Nuntius den Kaiser auf offiziellen Reisen anlässlich von Reichs- oder Landtagen, Erbhuldigungen in den Provinzmetropolen bei Regierungsantritt etc., nicht unbedingt aber bei Absenzen, die privat bedingt waren (Jagdausflüge,²⁴ Kuraufenthalte), zu begleiten hatte. Als weitere Einsatzorte werden im zweiten Teil der Formulierung noch Gegenden Deutschlands (*Germaniae loca*) genannt, an die sich die Nuntien bei Bedarf und in Absprache oder auf Weisung mit der römischen Kurie zu begeben hatten.²⁵

22 Koller, A.: *Imperator und Pontifex*, S. 318; ders.: *Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce*, S. XVIII, XXXIV, XXXVI.

23 Koller, A.: *Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce*, S. 8.

24 Der Nuntius Giovanni Delfino berichtete, dass er im Sommer 1577 an einer Hirschjagd teilnahm, die der Kaiser zu Ehren der venezianischen Gesandten Doná und Michiel organisieren ließ. Die Einladung an den Nuntius war wohl aus landsmannschaftlichen Erwägungen erfolgt. Diese Jagd fand allerdings nicht in Böhmen, sondern in der Umgebung von Wien statt, vgl. Koller, A.: *Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia*, S. XIII und 206.

25 So reiste Orazio Malaspina im Herbst 1579 nach Bamberg, um über konfessionelle Fragen zu beraten, die die innerösterreichischen Besitzungen des Bistums Bamberg in Villach betrafen, vgl. Koller,

Rudolf II. war unmittelbar nach dem Tod Maximilians II. gegen Ende des Regensburger Reichstags (12. Oktober 1576) nach Prag gereist, um die Bestattung seines verstorbenen Vaters zu organisieren. Die Tatsache, dass Maximilian II. seine Grablege in Prag fand und die böhmische Hauptstadt den Schauplatz für die aufwendigen Beisetzungsfeierlichkeiten des verstorbenen Kaisers im März 1577 bildete,²⁶ hatte hohe symbolische Bedeutung und verstärkte das Ansehen Prags als Ort kaiserlicher Repräsentation. Die Metropole an der Moldau blieb von diesem Zeitpunkt an bis zum Tod Kaiser Rudolfs II. 1612 kaiserliche Residenz. Die Entscheidung für Prag als ständiger Sitz des Kaiserhofs beruhte wohl nicht zuletzt auf einer persönlichen Vorliebe des neuen Monarchen für die böhmische Hauptstadt.²⁷ In der Anfangsphase der Herrschaft Rudolfs II. hatten zahlreiche aufwendige und längere Reisen zu Hauptorten der habsburgischen Erbländer und des Reichs (Breslau, Olmütz, Preßburg, Wien, Linz, Augsburg) den Eindruck entstehen lassen, dass die Entscheidung für Prag als Residenz des Kaisers noch nicht definitiv gefallen war. In den Berichten des Nuntius Orazio Malaspina finden sich Bemerkungen, dass bei weiten Teilen des Hofstaates der Wunsch vorherrschte, den Sitz des Hofes in Wien zu etablieren aus Gründen der Bequemlichkeit und der Versorgung (*per la molto maggior abbondanza et comodità che si ha d'ogni cosa in quella città*).²⁸

In der Forschungsliteratur wird immer wieder Giovanni Francesco Bonomi als erster, ständig in Prag residierender Nuntius bezeichnet.²⁹ Diese These lässt

A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. 265. Giovanni Francesco Bonomi hielt sich 1583 längere Zeit im Rheinland auf, um die Neuwahl eines Kölner Erzbischofs nach der Absetzung von Gebhard Truchseß von Waldburg zu koordinieren, vgl. Hansen, Joseph (Hrsg.): Der Kampf um Köln 1576–1584. Berlin 1892 (Nuntiaturberichte aus Deutschland III/1).

26 Nuntius Delfino berichtete darüber: Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, Nr. 31; vgl. ausführlich unter Berücksichtigung weiterer Quellen Bůžek, Václav: Tod und Begräbnisse Ferdinands I. und seiner Söhne. Repräsentation katholischen Glaubens, politischer Macht und dynastischen Gedächtnisses bei den Habsburgern. Wien-Köln-Weimar 2021, S. 127–148.

27 Zu den möglichen Gründen der Festlegung für Prag als Residenz des neuen Kaisers vgl. Hausenblasová, Jaroslava: Der Hof Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612. Prag 2002 (Fontes Historiae Artium IX), S. 20f.

28 Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. 265; vgl. auch ebd. S. 107.

29 Stloukal, Karel: Počátky nunciatury v Praze, Bonhomini v Čechách v letech 1581–1584. ČČH 34, 1928, S. 1–24, 237–279, hier S. 4; auch bei Pazderová, A.: La Boemia multiconfessionale, S. 25; Winkelbauer, Thomas: Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters. Wien 1999 (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 34), S. 70. Bahlcke, Joachim: Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmisches Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619). München 1994 (Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 3), S. 242; Bůžek, V.: Tod und Begräbnisse,

sich auf der Basis der zuletzt erschienenen Nuntiaturkorrespondenzen nicht mehr halten.³⁰ Offensichtlich war es auch für die römische Kurie zum Zeitpunkt der Entsendung von Bonomi ein Faktum, dass sich Prag als Sitz des Kaiserhofs seit längerem stabilisiert hatte, wie aus der Hauptinstruktion für diesen Nuntius vom 30. September 1581 hervorgeht: *La Corte è stata ferma in Praga già sono più anni.*³¹

In den ersten acht Jahren der Regierung Rudolfs II. lassen sich folgende Anwesenheiten päpstlicher Nuntien in den Territorien der Wenzelskrone festhalten:

S. 27; Evans, Robert John Weston: *Rudolf II and his World. A Study in intellectual History 1576–1612.* Oxford 1973, S. 22 spricht im Zusammenhang mit der Etablierung des kaiserlichen Hofes in der böhmischen Hauptstadt von einem längeren und komplizierten Prozess, der 1576 einsetzte und bis 1583 dauerte.

30 Vgl. die Bemerkungen von Černušák, Tomáš: *La nunziatura apostolica presso la Corte imperiale nei primi anni del regno di Rodolfo II e le Terre ceche.* Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma 9, 2014, S. 41–59, hier S. 42 und 44.

31 Archivio Apostolico Vaticano (AAV), Misc., Arm. II 130, fol. 27r–32v; Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5744, fol. 203r–208v.

Nuntius	Ort	Zeitraum
Giovanni Delfino	Prag	24.12.1576 ³² –24.4.1577
	Bautzen	29. 4.–9.5.1577
	Breslau (Wrocław)	24.5.–14.6.1577
	Olmütz (Olomouc)	29.6.–9.7.1577
Bartolomeo Porcia	Prag	5.–12.8.1578
Orazio Malaspina	Prag	5.10.1578–26.9.1579 ca. 25.10.1579–1.7.1581
Ottavio Santacroce	Prag	14.6.–3.9.1581
Giovanni Francesco Bonomi	Prag	Anfang Juni 1582
	Pilsen (Plzeň)	Juni 1582 ³³
	Wischau (Vyškov), Olmütz (Olomouc), Neisse (Nysa)	Ende Oktober–Mitte November 1583
	Prag	Ende November 1583–Mitte Dezember 1584
	Königssaal (Zbraslav), Dobrichowitz (Dobřichovice)	Mai 1584
	Krumau (Český Krumlov), Wittingau (Třeboň)	September 1584
	Pilsen (Plzeň)	Dezember 1584

Es sollte bei diesen Beobachtungen auch festgestellt werden, dass zwei dieser fünf ordentlichen bzw. ständigen Nuntien in Ausübung ihres Amtes am Prager Kaiserhof verstorben sind (Bartolomeo Porcia und Ottavio Santacroce) und ihre letzte Ruhestätte in bedeutenden Sakralräumen der böhmischen Hauptstadt (Jesuitenkirche, St. Veits-Kathedrale) gefunden haben.

32 Delfino traf von Regensburg kommend und mit Zwischenaufenthalten u. a. in Linz und Krumau (Český Krumlov) am 24. Dezember (*in vigilia di Natale*) in Prag ein, vgl. Neri, Daniela: Nuntiatuur des Giovanni Dolfins (1575–1576). Tübingen 1997 (Nuntiatuurberichte aus Deutschland III/8), S. 706; offensichtlich erfolgte die Reise des päpstlichen Diplomaten zur Gänze oder in Teilen in Begleitung des kaiserlichen Hofstaats und der kaiserlichen Familie, die ebenfalls am 24. Dezember 1576 in der böhmischen Metropole eintrafen, vgl. Bůžek, V.: Tod und Begräbnisse, S. 122.

33 Auf der Durchreise zum Reichstag von Augsburg, AAV, Segr. Stato, Germania 104, fol. 154r.

Auf jeden Fall brachte der Sitz der deutschen bzw. Kaiserhofnuntiatur in Prag in diesen Jahren für ihre Inhaber einen Standortvorteil für die Umsetzung ihres politischen und kirchlichen Programms hinsichtlich der böhmischen Territorien.

Kenntnis von Land und Bevölkerung

Für die zu Beginn der Regierung Rudolfs II. am Kaiserhof eingesetzten Nuntien stellte der Einsatzort selbst eine hohe Herausforderung dar, denn die Tätigkeit der päpstlichen Diplomaten musste in einer Umgebung erfolgen, die ihnen völlig unbekannt und fremd war. Überdies waren ihre kommunikativen Möglichkeiten stark eingeschränkt, da sie – allesamt Italiener – über keine Kenntnisse der vorherrschenden Verkehrssprachen (Tschechisch, Deutsch) verfügten. Für ein erfolgreiches Wirken waren sie oft auf Hilfestellung von dritter Seite (Informanten, Dolmetscher) angewiesen. Mit den Mitgliedern der kaiserlichen Familie und des Hofes (darunter zahlreiche Italiener), den Ratgebern des Kaisers, die z. T. in Italien studiert hatten,³⁴ sowie Vertretern des Klerus und anderen Diplomaten konnten sich die Nuntien auf Lateinisch, Italienisch oder Spanisch³⁵ verständigen. Generell war der Kaiserhof dieser Zeit stark durch italienische und spanische Einflüsse geprägt.³⁶

Allerdings konnten sich die Nuntien auch selbst während ihres Aufenthalts und auf Reisen nicht zu unterschätzende persönliche Eindrücke verschaffen. Das erste Mal nahmen die Nuntien Land und Leute in Autopsie bei ihrer Anreise nach Prag wahr, die in der Regel über Mähren erfolgte, da sie zuvor meist in Wien Station gemacht hatten (Portia, Malaspina, Santacroce, Bonomi). Über Details der Anreise von Ottavio Santacroce sind wir durch einen Bericht seines Vertrauten und Sekretärs Pompeo Vizani unterrichtet. Dort finden sich nicht nur viele Beobachtungen zur böhmischen Topographie, sondern auch zur Alltagswelt des ausgehenden 16. Jahrhunderts. So wird berichtet, dass Reisende in größeren böhmischen Ortschaften mit Trompetenfanfaren begrüßt würden, wobei Musiker sich später

34 Georg Mehl von Strehlitz, böhmischer Vizekanzler, Johann Baptist Weber, kaiserlicher Rat und Reichsvizekanzler bis 1577, und vermutlich auch Peter Obernburger, Sekretär der Reichshofkanzlei, hatten in Bologna das Doktorat in Jus erworben; die Reichshofräte Johann Hegenmüller und Timotheus Jung hatten in Italien studiert, letzterer hatte in Ferrara den Doktorgrad in den Rechten erworben.

35 Santacroce kommunizierte unter anderem mit Kaiser Rudolf II., Kaiserin Maria und Erzherzogin Elisabeth auf Spanisch, Koller, A.: Nuntiatoren des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. 499, 509.

36 In diesem Zusammenhang sei auch darauf verwiesen, dass der kaiserliche Oberstkämmerer Wolfgang Rumpf mit einer Italienerin (Anna Maria d'Arco), der böhmische Oberstkämmerer Wratislaw Pernstein mit einer Spanierin (María Maximiliana Manrique de Lara) verheiratet und der kaiserliche Obersthofmeister Adam von Dietrichstein von 1564 bis 1575 kaiserlicher Gesandter in Spanien und Begleiter der Erzherzöge Rudolf und Ernst am Madrider Hof war.

in der Unterkunft der fremden Gäste einfanden, um Trinkgeld zu erbeten.³⁷ Oder: Da Wein importiert werden muss, sei in der Bevölkerung das Bier beliebter. Das böhmische Bier sei überdies das Beste, das im Reich gebraut wird.³⁸ Am ausführlichsten wird, wie nicht anders zu erwarten, Prag beschrieben mit Verweis auf die urbanistischen Eingriffe unter Karl IV., der die böhmische Metropole zu einem Rom nördlich der Alpen umgestalten wollte: *hebbe animo di adornare la Città di Praga in modo che fusse bella al paro di Roma*.³⁹

Wichtige Hinweise zu den ortsspezifischen Verhältnissen erhielten die Nuntien in der Regel von ihren Vorgängern, so etwa Santacroce von Malaspina.⁴⁰ Gleichzeitig zu dieser Unterrichtung holte in diesem Fall der Sekretär Santacroces Erkundigungen ein über die personelle Zusammensetzung des kaiserlichen Hofstaats, die Verfassung des Reichs und Böhmens, zu Verteidigung und Finanzen, aber auch zu praktischen Fragen des Alltags (Münzen, Maße, Preise von Lebensmitteln etc.), wobei er sich nur der Sprachen bedienen konnte, die er selbst beherrschte: Italienisch, Lateinisch, Spanisch und etwas Französisch.⁴¹ Dass es ihm trotzdem gelang, auf diese Weise an umfassende nützliche Informationen zu gelangen, lässt den Schluss auf einen hohen Grad an Bildung und Internationalisierung in der Prager Gesellschaft der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts zu.

Während ihres Aufenthalts in Prag erhielten die Nuntien von ihren böhmischen Gesprächs- und Korrespondenzpartnern Hinweise und Informationen, die die Länder der Wenzelskrone betrafen.

Die wichtigsten kirchlichen Kontaktpersonen waren die Bischöfe der drei Diözesen des Königreichs (Prag, Olmütz, Breslau) sowie der kirchliche Administrator der Lausitzen und weitere Prälaten (v. a. Äbte, aber auch Domkapitulare).

Bei den weltlichen Bezugspersonen haben besondere Bedeutung Wratislaw Pernstein (böhmischer Oberstkanzler bis zu seinem Tod im Oktober 1582), Wil-

37 *È costume in quelli paesi che stiano sopra le torri alcuni trombetti, quali subito [sic] che veggono comparire fuorastieri gli honorano con suono di trombe, et poi vanno a visitargli a l'hostaria per avere la mancia* (Rom, Archivio di Stato, Santacroce 87, fol. 18r).

38 *...ma perché il vino è molto caro, et vale a le volte fino a cinquanta talleri la botte, si usa comunemente da la maggior parte del popolo di bere cervosa bianca, la quale chiamano Birra: et questa di Boemia è la migliore che in tutta la Germania si faccia* (Rom, Archivio di Stato, Santacroce 87, fol. 21r).

39 Rom, Archivio di Stato, Santacroce 87, fol. 19v.

40 Vgl. Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, Nr. 304 und Nr. 305.

41 *...io cercava d'intendere gli ordini de la corte imperiale et il modo del governo de la Germania. Ne la qual cosa io hebbi assai fatica, per non sapere parlar tedesco né boemo. Ma con tutto ciò andai tanto investigando con parlare hora italiano, hora latino, hora spagnuolo et a le volte ancora qualche parola franzese che ne cavai la seguente relatione* (Rom, Archivio di Stato, Santacroce 87, fol. 28r). Der Bericht ebd., fol. 28r–39v, publiziert in Koller, A.: Vademecum für einen Nuntius, S. 199–212.

helm von Rosenberg (böhmischer Oberstburggraf ab 1570), Georg Popel von Lobkowitz (1582 böhmischer Oberstlandrichter, 1584 böhmischer Oberstkämmerer⁴²), aber auch Adam von Dietrichstein (kaiserlicher Obersthofmeister), der in Mähren begütert war.

Nach dem Tod von Wratislaw Pernstein⁴³ stand dessen Sohn Johann vor der schwierigen Entscheidung, wegen hoher Schulden die Familiengüter zu verkaufen.⁴⁴ Aus Sorge um die Katholizität der Ländereien unterstützte Bonomi eine Bitte um finanziellen Kredit durch die apostolische Kammer. Der Papst lehnte jedoch ab und empfahl seinerseits einen Ankauf der Güter durch einen katholischen Adligen (z. B. Rosenberg).⁴⁵

Rosenberg, der sich nach Einschätzung von Bonomi große Verdienste für den Katholizismus erworben hatte, stattete der Nuntius im September 1584 einen persönlichen Besuch auf dessen Gütern ab, wo er auch Reformmaßnahmen durchführte,⁴⁶ und empfahl dessen Verwandten Lelio Orsini für das Kardinalat.⁴⁷ Im Zusammenhang mit der Bereinigung des hussitischen Kalenders (Eliminierung von Jan Hus und Hieronymus von Prag) bemerkte Bonomi: *Rosimberg, qual venne hieri e si mostra più del solito ardente cat.co.*⁴⁸

Perché il S. Giorgio suddetto è di maggior autorità d'ogn'altro che sia nel Regno dopo il S. di Rosimberg, regte Bonomi anlässlich der Beförderung Georg Popels von Lobwitz an, ihm ein päpstliches Breve zukommen zu lassen.⁴⁹ Dieser Bitte wurde auch umgehend stattgegeben.⁵⁰

Im Falle von Adam von Dietrichstein wurden in erster Linie die Söhne gefördert, allen voran die kirchliche Karriere von Franz, der es später bis zum Kardinal

42 Bonomi informierte Rom über diese Ernennung im Schreiben vom 3. Juli 1584, AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 163r–165v.

43 Das Ableben Pernsteins löste bei Papst Gregor XIII. Betroffenheit aus, AAV, Segr. Stato, Germania 12, fol. 161r.

44 Vgl. den Bericht Bonomis vom 25. September 1584, AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 286r–288v.

45 Vgl. die Weisung Gallios vom 20. Oktober 1584 aus Frascati, AAV, Segr. Stato, Germania 12, fol. 359r–361r.

46 Vgl. die Berichte aus Krumau (Český Krumlov) und Wittingau (Třeboň) vom 9. und 17. September 1584, AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 276r–v, 277r–v.

47 AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 248r.

48 Bericht des Nuntius vom 4. Dezember 1584, AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 365r–366v; vgl. auch: *devo aggiungere che questo Signore è il primo barone di questo Regno, si di ricchezza come di famiglia, come di riputatione et autorità, oltre che tiene l'ufficio di viceré, onde può in gran maniera, e più di tutti, aiutare le cose de la catholica religione* (ebd., AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 248r).

49 Ebd.

50 AAV, Segr. Stato, Germania 12, fol. 326r–327r.

bringen sollte. Der Vater betrieb schon sehr früh die kirchliche Laufbahn seines Sohnes. Der Wunsch nach einer Bepfründung des 7jährigen Franz auf Empfehlung von Nuntius Delfino wurde dann aber doch als zu dreist von Rom abgelehnt.⁵¹ Schon bald danach signalisierte Rom Entgegenkommen und die Möglichkeit, über eine entsprechende Dispens ein Benefizium zuzuweisen.⁵² 1582 erhielt Franz von Dietrichstein dann *alcuni buoni beneficii in Spagna*.⁵³

Im Falle der Nuntiatur von Giovanni Francesco Bonomi können wir uns auf Grund eines außergewöhnlichen Überlieferungszufalls ein Bild verschaffen über den Briefwechsel, den der Nuntius während seiner Mission am Kaiserhof neben der offiziellen Korrespondenz mit der römischen Kurie geführt hat.⁵⁴ Als Adressaten im Königreich Böhmen erscheinen unter anderem: Johann Leisentritt (Administrator der Lausitzen), Martin Medek (Erzbischof von Prag), Andreas Jerin (Propst von Breslau), Stanislaus Pavlovsky von Pavlovitz (Bischof von Olmütz), Georg Sekera (Kanoniker von Olmütz), Joachim Baron von Kolowrat, Alexander Voit (Rektor des Prager Jesuitenkollegs), Äbtissin und Konvent von Marienstern in der Lausitz, Martin Gerstmann (Bischof von Breslau), Andreas Wiedemann (Abt von Zbraslav/Königssaal/Aula Regia), Domkapitel und Kapitel zum Hl. Kreuz in Breslau.

Für die Umsetzung der Böhmen betreffenden kirchlichen und weltlichen Zielsetzungen waren die Nuntien freilich auch auf die Unterstützung führender deutscher und spanischer Katholiken am Kaiserhof angewiesen. (vor allem Mitglieder der kaiserlichen Familie und ranghohe Regierungsvertreter). Oftmals wird diese Gruppe als katholische bzw. spanische Partei bezeichnet, an deren Spitze in jener Zeit die Kaiserin Maria⁵⁵ (bis zu ihrer Rückkehr nach Spanien 1581) und der spanische Botschafter⁵⁶ standen.

Von allen fünf uns interessierenden Nuntien verfügten wohl Giovanni Delfino und Orazio Malaspina über die umfassendsten Kenntnisse bezüglich der politischen und kirchlichen Verhältnisse in den böhmischen Territorien, Malaspina auf

51 Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, S. 54.

52 Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. 309, 326.

53 Vgl. Weising Gallios vom 24. März 1582, AAV, Segr. Stato, Germania 12, fol. 118r–119v.

54 Abschriften des Archivs des ehem. Jesuitenkollegs Exaten bei Roermond/Niederlande haben sich im Deutschen Historischen Institut in Rom erhalten: W 2 Nuntiaturberichte IV/9. Es handelt sich um Transkriptionen und Regesten von Schreiben Bonomis für die Zeiträume Dezember 1581 bis Juli 1582 und April bis Mai 1584.

55 Koller, Alexander: Maria von Spanien, die katholische Kaiserin. In: Braun, Bettina/ Keller, Katrin/ Schnettger, Matthias (Hrsg.): Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit. Wien 2016 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 64), S. 85–97.

56 Černušák, T.: Gesandte und Klienten, passim.

Grund seines langen Aufenthaltes in Prag. Delfino hingegen hat sich diese – abgesehen von seiner Zeit in Prag – vor allem im Zuge seiner Reisen in die Lausitzen, nach Schlesien und Mähren erworben. Dabei verfasste er aussagekräftige Schriftstücke für Papst und Kurie. Aus Bautzen berichtete Delfino⁵⁷ unter anderem über den örtlichen Simultanritus im Dom von St. Peter, die Lage der Frauenklöster in der Oberlausitz (mit Visitation von Marienstern samt Firmung der Zisterzienserinnen)⁵⁸ und über die prekäre Stellung des Administrators Leisentritt. Auch von Breslau aus, wo Kaiser Rudolf II. zu Pfingsten Messen besuchte und zehn Tage später an der Fronleichnamsprozession teilnahm,⁵⁹ schilderte der Nuntius die kirchlichen Zustände in Schlesien mit einer Auflistung der wichtigsten Kirchen, Klöster und Stifte von Breslau, wobei festgestellt wird, dass hier der Calvinismus stark verbreitet sei.⁶⁰ Auch für Mähren sind vergleichbare Berichte überliefert, in denen der Streit zwischen Bischof und Domkapitel von Olmütz, Klosterangelegenheiten von Sternberg (Šternberk) und Hradisch (Hradisko) und die Privilegien des Jesuitenkollegs in Brünn (Brno) thematisiert werden.⁶¹

Die konfessionelle Situation

Die konfessionellen Verhältnisse in Böhmen waren zu Beginn der Regierungszeit Rudolfs II. komplex und konfliktgeladen.⁶²

Die Hussiten oder Utraquisten, benannt nach ihrer Praxis, die Kommunion unter beiderlei Gestalten zu empfangen, waren ebenso wie die katholische Kirche in Böhmen offiziell anerkannt. Die dogmatischen Unterschiede zwischen beiden Gruppierungen schienen allerdings überwindbar.⁶³ Versuche von Orazio Malaspina, im direkten Kontakt mit angesehenen hussitischen Priestern 1579 die Spaltung zu überwinden,⁶⁴ scheiterten aber letztendlich.⁶⁵ Auch neuerliche

57 Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, Nr. 45.

58 Ebd., S. 131 und S. 149.

59 Ebd., S. 141 und S. 162.

60 Ebd., S. 160 f.

61 Vgl. ebd., Nr. 58, 61, 63, 65, 67.

62 An dieser Lage sollte sich bis zum Jahrhundertende und darüber hinaus nichts ändern, vgl. Pazderová, A.: *Epistulae et acta Caesaris Speciani*. Bd. I, S. LXXI.

63 Zu ihnen vgl. ebd. und dies.: *La Boemia multiconfessionale*, S. 26 f.; Černušák, Tomáš: *Relations of the Apostolic See to the Czech Lands during the Reformation and the Confessionalisation (1526–1620)*. In: Ders. (Hrsg.), *The Papacy and the Czech Lands. A History of mutual Relations (Biblioteca dell'Istituto Storico Ceco. Sintesi 1)*. Praha 2016, S. 147–184, hier S. 158–161.

64 Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, Nr. 20 und Nr. 32.

65 Vgl. auch Černušák, T.: *La nunziatura apostolica*, S. 47 f.; ders., *Relations of the Apostolic See to the Czech Lands*, S. 168.

Bemühungen von Bonomi – unterstützt durch Rosenberg – brachten 1584 keine Annäherung.⁶⁶

Größere konfessionelle Konflikte wurden 1581 aus Troppau (Opava) und vor allem Glogau (Glogów) gemeldet, wo protestantische Prediger aktiv waren, nachdem die katholischen Pfarrer vertrieben worden waren. Zur Behebung der Glogauer Krise wurde eine gemischtkonfessionelle kaiserliche Kommission eingesetzt.⁶⁷ Unterstützung fanden die Nuntien bei der Bekämpfung des Protestantismus in Böhmen nur gelegentlich beim Kaiser, im Gegensatz zu dessen führenden katholischen Ratgebern, die selbst auf diesem Gebiet aktiv wurden. So veranlasste Pernstein die Vertreibung protestantischer Lehrer 1571 aus Leitmeritz⁶⁸ und ein Jahr später aus seinen Besitzungen in Mähren,⁶⁹ und Dietrichstein vertrieb Lutheraner ebenfalls aus dieser Gegend. Mähren galt generell in den Augen der Nuntien als Lasterhöhle aller Ungläubigen schlechthin (*la Moravia è la sentina di tutte l'heresie*).⁷⁰ Es ist kein Zufall, dass eine der meistgesuchten Personen der römischen Inquisition, Giacomo Paleologo, in Mähren Zuflucht gesucht hatte und dort im Herbst 1581 aufgegriffen wurde.⁷¹

1584 erreichte Bonomi ein kaiserliches Edikt, das strenge Maßnahmen gegen Heterodoxe, vor allem Pikarden, vorsah. Allerdings hatte der Nuntius ernste Zweifel, dass dem Kaiser an einer konsequenten Umsetzung des Erlasses gelegen war.⁷² In der Tat blieb die Anwendung des Mandats eine Forderung, die längerfristig die Agenda der Nuntien am Prager Kaiserhof bestimmte.⁷³

Erschwerend kam hinzu, dass von den Ständen auf den Provinziallandtagen regelmäßig die allgemeine Religionsfreiheit gefordert wurde.⁷⁴

66 Vgl. den Bericht von Bonomi an Kardinal Gallio aus Prag vom 24. Juli 1584, AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 217r–220r.

67 Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, Nr. 318 und Nr. 336.

68 Ebd., Nr. 314.

69 AAV, Segr. Stato, Germania 12, fol. 145r; diese Bemühungen sollten ungeachtet des Todes von Pernstein am 10. Oktober 1582 fortgesetzt werden, ebd. Germania 104, fol. 259v.

70 Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, S. 183.

71 Vgl. Rill, Gerhard: Jacobus Palaeologus (ca. 1520–1585). Ein Antitrinitarier als Schützling der Habsburger. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 16, 1963, S. 28–86, hier S. 82; Koller, Alexander: Die römische Inquisition und die Nuntien. Das Ringen um Auslieferung und Überstellung von Giacomo Paleologo aus den habsburgischen Erbländern nach Rom (1562–1582). Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 131, 2023 (im Druck).

72 AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 276r–v, fol. 277r–v.

73 Černušák, T.: Relations of the Apostolic See to the Czech Lands, S. 170 f.

74 Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, S. 6, 169 f.

Förderung der kirchlichen Reform und der kirchlichen Immunitäten

Bei der Umsetzung ihres kirchlichen Programms waren die Nuntien im wesentlichen auf die Kooperation der Bischöfe angewiesen. Von den drei Bistümern des Königreichs wurden zwei um 1580 vakant. Der kranke und alte Prager Erzbischof Anton Brus von Müglitz starb Ende August 1580. Die Kurie hatte sich zuvor vergeblich bemüht, ihm einen Koadjutor an die Seite zu stellen. Zum Nachfolger nominierte Rudolf II. Martin Medek, Großmeister des Kreuzherrenordens. Nuntius Santacroce sollte die Bischofsweihe vornehmen.⁷⁵ Bonomi hatte einen positiven Eindruck bei seiner ersten Begegnung mit Medek,⁷⁶ später beklagte er sich allerdings über mangelnde Kooperation des Erzbischofs.⁷⁷ In Olmütz starb Bischof Johannes Mezoun von Teltsch 1578 nach einem längeren Konflikt mit dem Domkapitel.⁷⁸ Dieser Umstand gab später dem Gerücht Nahrung, der Bischof sei (wie schon seine beiden Vorgänger) keines natürlichen Todes gestorben.⁷⁹ Die Vakanz zog sich wiederum länger hin, da mehrere Kandidaten sich gegenseitig blockierten. Im Juni 1579 erfolgte die Wahl von Stanislaus Pavlovsky von Pavlovitz, einem ehemaligen Germaniker,⁸⁰ durch das Domkapitel.⁸¹ Mit Bischof Gerstmann von Breslau traf Delfino im Frühjahr 1577 persönlich während seines Schlesienaufenthalts zusammen und beriet sich mit ihm über eine mögliche Jesuitenniederlassung in Neisse.⁸²

Durch den drohenden Übergang des Bistums Meißen zur Reformation⁸³ befand sich die katholisch verbliebene Oberlausitz in einer prekären Situation. Maßnahmen der Nuntien zielten vor allem auf eine Stärkung des kirchlichen Administrators Leisentritt in Bautzen, der mittelfristig die bischöfliche Würde erhalten sollte, wozu es allerdings nicht kam.⁸⁴

75 Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. LXIV.

76 AAV, Segr. Stato, Germania 104, fol. 130r.

77 *L'Arcivescovo però mi disse che dovea andar a la sua villa per essere presente al raccolto, et che poi sarebbe stato di ritorno a la Madonna d'Agosto, ond'io se ben ne rimango mal sodisfatto, poiché parmi di vedere che si curino più i commodi proprii che l'honore et il servizio di Dio* (AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 178v).

78 Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, S. XXXIII.

79 Vgl. Eberhard, Winfried: Mezon, Johannes. In: Gatz, Erwin: Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Berlin 1996, S. 476 f.

80 Steinhuber, Andreas: Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom. Freiburg im Breisgau 1895, Bd. 1, S. 309.

81 Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. LXIII.

82 Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, S. 166, 174 f., 190.

83 Ebd., S. LXVI.

84 Pfeifer, Wilhelm: Die Bistümer Prag und Meißen. Eine tausendjährige Nachbarschaft. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien 3, 1973, S. 77–109, hier S. 94–96; Bahlcke, J.: Regionalismus und Staatsintegration, S. 240.

Interessant erscheint eine Maßnahme des Nuntius Bonomi zur Kontrolle der Bistumsleitungen. Er hatte die Praxis eingeführt, die Bischöfe seines Nuntiatursprengels um regelmäßige Berichterstattung zu bitten.⁸⁵ Es handelte sich bei diesen Texten offensichtlich um eine Vorform der späteren Statusberichte, die die Diözesanbischöfe regelmäßig an Papst und Kurie (nicht an die Nuntien!) zu richten hatten.

Einen besonderen Missstand erkannte Bonomi in den Wahlkapitulationen, die in Olmütz und Breslau zwischen Bischöfen und Kapiteln seit längerem praktiziert wurden. Auch in Rom sah man hier Handlungsbedarf.⁸⁶

Übergriffe weltlicher Fürsten auf Besitz und Rechte der Kirche waren in der Frühen Neuzeit an der Tagesordnung. Ein größerer Jurisdiktionskonflikt ereignete sich in dem hier behandelten Zeitraum in Böhmen nach dem Tod des Prager Erzbischofs Brus von Müglitz (27. August 1580). Um Maßnahmen der böhmischen Kammer zuvorzukommen, wies Orazio Malaspina das Domkapitel an, den Nachlass des verstorbenen Prälaten zu inventarisieren und Wertsachen unter Verschluss zu halten bis zur Neubesetzung des bischöflichen Stuhles. Die Schlüssel sollten keinesfalls den Beamten der Kammer ausgehändigt werden.⁸⁷ Die Handlungsweise des Nuntius, die er selbst als ungewöhnlich bezeichnete (*Io so che ho fatto cosa insolta in questo regno*),⁸⁸ wurde von Rom gutgeheißen,⁸⁹ ganz im Gegensatz zum erbosten Kaiser.⁹⁰ Gleichzeitig sollte das Kapitel den Besitz zweier Abteien, Osek und Schwaz (Světec), behaupten, die erst wenige Zeit zuvor von Rudolf II. dem Erzbistum Prag als Maßnahme zur Stützung der Einkünfte zugewiesen worden waren.⁹¹

Ein zentrales Anliegen des tridentinischen Reformprogramms bildete die Verbesserung der Priesterausbildung. Neben der für das Reich in Rom geschaffenen Eliteeinrichtung (*Collegium Germanicum*) gab es zahlreiche entsprechende lokale Ausbildungsstätten, die allesamt unter der Leitung der Jesuiten standen.

85 Vgl. den entsprechenden Passus im Bericht des Nuntius vom 27. März 1582, wo er die Übermittlung eines Berichts des Bischofs von Breslau nach Rom ankündigt, AAV, Segr. Stato, Germania 104, fol. 93r–96r: *Mando anchora una lettera del Vescovo di Vratislavia a N. S., qual deve essere in risposta del breve ch'io gli mandai sin a questo dicembre, et ha risposto anche a me molto officiosamente, havendolo io ricercato a darmi conto dello stato et de' bisogni della sua diocesi, il che ho costumato di fare con gl'altri vescovi quasi tutti di qua, si per tenergli in officio et amorevoli, come per andargli eccitando a fare il debito loro, poiché me ne hanno a dar conto in questa maniera.*

86 AAV, Segr. Stato, Germania 12, fol. 280r.

87 Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. 392.

88 Ebd., S. 359.

89 Ebd., S. 369, 372, 399.

90 Ebd., S. 364.

91 Ebd., S. 228–231.

Am Prager Priesterseminar, das 1575 eröffnet wurde, wurden nach einem Bericht von Orazio Malaspina Anfang 1579 18 Seminaristen unterrichtet.⁹² Die Nuntien hielten engen Kontakt zu diesen Alumnaten und trugen auch Verantwortung für ihre reibungslose Finanzierung. Für die Dotierung eines weiteren, vom Jesuiten Antonio Possevino eingerichteten Seminars für bedürftige Studenten setzte sich Nuntius Bonomi ein.⁹³ Bei den Augustinern⁹⁴ und Zisterziensern⁹⁵ gab es Überlegungen zur Errichtung eigener Ordenshochschulen.

Darüber hinaus wurde während der Nuntiatur von Giovanni Delfino und Giovanni Francesco Bonomi die Gründung weiterer Jesuitenkollegien im Königreich Böhmen ins Auge gefasst (Breslau, Glogau, Neisse, Pilsen).⁹⁶

Die wichtigsten Böhmen betreffende Reformprojekte wurden am Ende der Nuntiatur Bonomi in einem programmatischen Papier festgehalten, das am 9. Dezember 1584 bei einer Unterredung im Palais Wilhelms von Rosenberg entstand und gewissermaßen als Vermächtnis Bonomis bezeichnet werden kann. Teilnehmer der Beratungen waren nach dem Bericht des Nuntius⁹⁷ neben dem Hausherrn und dem päpstlichen Vertreter Bischof Medek, Georg Popel von Lobkowitz, Georg Borzita von Martinitz (*bonissimo catholico*), ein nicht weiter genannter *altro nobile pur catholico* (vermutlich Ulrich Felix Popel von Lobkowitz)⁹⁸ und der Rektor des Jesuitenkollegs, Alexander Voit. Die wesentlichen Punkte dieses Memorandums betrafen die Gründung und Dotierung von drei Pfarreien in Prag, die Einrichtung eines Hauses für bedürftige Studenten, die Universität, Maßnahmen gegen Pikarden und heterodoxe Strömungen in Glogau (Glogów) und Znaim (Znojmo), den Druck und die Verbreitung von katholischen Schriften in böhmischer Sprache und Visitation aller katholischer Pfarreien im Königreich Böhmen. Viele dieser Maßnahmen waren von den Vorgängern Bonomis bereits eingeleitet worden und sollten von seinen Nachfolgern weiterverfolgt werden.⁹⁹

92 Ebd., S. 81.

93 AAV, Segr. Stato, Germania 104, fol. 93r; Germania 106, fol. 44r–46v; AAV, diese Einrichtung wurde auch vom Kaiser, von Wilhelm von Rosenberg und von Georg Popel von Lobkowitz unterstützt, vgl. AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 163r–165v.

94 Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. 272 f.

95 AAV, Segr. Stato, Germania 105, fol. 436r–438r.

96 AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 203r–204v (Breslau, Glogau); Germania 104, fol. 154r–v; Germania 106, fol. 382r–383v (Pilsen); Germania 12, fol. 130r (positive Reaktion Roms darauf).

97 AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 373r–v. vgl. auch Bahlcke, J.: Regionalismus und Staatsintegration, S. 244.

98 Kroess, Alois: Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu. Bd. I. Wien 1910, S. 475.

99 Černušák, T.: Relations of the Apostolic See to the Czech Lands, S. 169 f.

Politische Agenda

Politische Themen begegnen in den offiziellen Schreiben der Nuntien aus Böhmen nur dann, wenn sie eine starke religiöse oder kirchliche Konnotation aufweisen. Dies gilt vor allem für die Berichterstattung über die Vorgänge auf den böhmischen Landtagen. Hier, wie im übrigen auch auf den Reichstagen, wurden steuerliche Zusagen der Stände oft mit konfessionellen Forderungen verbunden, die die Nuntien regelmäßig zu verhindern suchten. Ebenso interessierten sich die päpstlichen Vertreter für Beschlüsse des Landtags, die die Türkenabwehr betrafen, ein zentrales Anliegen nicht nur des Kaisers, sondern auch des Papstes.¹⁰⁰

Bemerkungen zu fiskalischen Maßnahmen finden sich auch außerhalb der Ständeversammlungen, etwa wenn der Nuntius von der unbefriedigenden Biersteuer berichtet, die der finanziellen Ausstattung des Prager Erzbistums dienen sollte.¹⁰¹

Ein Hauptthema der Nuntiaturkorrespondenz zu Beginn der Regierung Rudolfs II. bildete die sogenannte Obödienzleistung des neuen Kaisers gegenüber dem Papst. Um eine angemessene schriftliche Form dieser Gehorsamsverpflichtung wurde 1577 lange gerungen.¹⁰² Böhmen spielte bei diesen Debatten insofern eine Rolle, als Rudolf entsprechend einer möglichen Kompromissformel, wenn schon nicht hinsichtlich des Reichs, so doch wenigstens bezüglich Ungarns und Böhmens (*ratione Hungariae et Bohemiae*) zu einer bindenden Loyalität verpflichtet werden sollte.¹⁰³

Das zentrale politische Thema der Nuntiatur von Giovanni Francesco Bonomi bildete zweifellos die Umsetzung der Kalenderreform Gregors XIII. von 1582 im Reich und in den habsburgischen Erbländern. Dieses Projekt hatte große symbolische Bedeutung, da eine erfolgreiche Implementierung mit einem beträchtlichen Prestigegewinn für das Papsttum verbunden war und deshalb, wie nicht anders zu erwarten, auf Widerstände von protestantischer Seite traf. Eine verbindliche Einführung für das gesamte Reich scheiterte trotz zahlreicher Bemühungen Bonomis nicht zuletzt daran, dass man die Gelegenheit zur Herbeiführung einer solchen Maßnahme auf dem Augsburger Reichstag von 1582 ungenutzt verstreichen ließ.¹⁰⁴

100 Vgl. Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. 115.

101 Ebd., S. 73.

102 Vgl. u.a. Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, Nr. 44.

103 Vgl. Koller, Alexander: Der Konflikt um die Obödienz Rudolfs II. gegenüber dem Hl. Stuhl. In: Ders. (Hrsg.): Kurie und Politik, S. 148–164, hier S. 158.

104 Steinmetz, Dirk: Die Gregorianische Kalenderreform von 1582. Korrektur der christlichen Zeitrechnung in der Frühen Neuzeit. Oftersheim 2011, S. 165.

Der Widerstand der böhmischen Stände¹⁰⁵ und das Zögern des Kaisers bezüglich einer Einführung des neuen Kalenders in den Ländern der Wenzelskrone konnten im Lauf des Jahres 1583 überwunden werden, so dass er im darauffolgenden Jahr bereits in diesen Territorien zur Anwendung kam.¹⁰⁶ Die Umstellung verlief allerdings nicht reibungslos.¹⁰⁷

Großes Interesse zeigte die römische Kurie im Rahmen ihrer gegenreformatorischen Politik an einer Neubegründung bzw. Restitution der Prager Universität, die im Zuge der Hussitenkriege verfallen war und als Restuniversität (Artistenfakultät) überlebt hatte.¹⁰⁸ Nuntius Malaspina empfahl dieses Projekt dem Kaiser, welcher eine Kommission zur Behandlung der Frage einsetzte. Ihr gehörten der Prager Erzbischof Brus von Müglitz sowie Pernstein und Lobkowitz an. Details wie die Anzahl und Finanzierung der Professorenstellen wurden besprochen.¹⁰⁹ Von Rom wurden Abschriften der päpstlichen Konfirmation der Universitätsgründung durch Karl IV. erbeten und beigebracht.¹¹⁰ Obwohl führende Vertreter des Kaiserhofes, u. a. Rosenberg,¹¹¹ das Projekt förderten,¹¹² wurde es zu diesem Zeitpunkt nicht realisiert. Die Universitätsreform, die in der Instruktion für Bonomi als eigener Punkt hervorgehoben worden war,¹¹³ spielte auch während der Amtszeit dieses Nuntius keine große Rolle. Erst Anfang 1584 scheint etwas Bewegung in die Debatte gekommen zu sein. Denn Bonomi berichtete vom Interesse des Kaisers und Rosenbergs an einer Reorganisation der Hochschule – allerdings verbunden mit der Bitte um finanzielle Unterstützung durch den Papst.¹¹⁴ Die Kurie lehnte dieses Gesuch mit Verweis auf den geringen Spielraum des Apostolischen Stuhls auf Grund anderer Engagements ab und empfahl, Lösungen vor Ort zu suchen.¹¹⁵

Größere, die böhmischen Länder betreffende politische Zeremonien und Rituale werden von Giovanni Delfino im Zusammenhang mit den feierlichen *Entrées* Kaiser Rudolfs II. in die Provinzhauptstädte der Lausitzen, Schlesiens und Mäh-

105 AAV, Segr. Stato, Germania 105, fol. 259r–260r.

106 Steinmetz, D.: Die Gregorianische Kalenderreform, S. 172–176.

107 Vgl. die Informationen Bonomis bezüglich Schlesiens und Mährens: AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 27r–29r.

108 Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. 273, 277, 285.

109 Ebd., S. 246, 249 f., 266 f.

110 Ebd., S. 504, 529, 534.

111 Ebd., S. 299.

112 Ebd., S. 258.

113 Vgl. AAV, Misc., Arm. II 130, fol. 27r–32v; BAV, Barb. lat. 5744, fol. 203r–208v.

114 Vgl. den Bericht Bonomis vom 10. Januar 1584, AAV, Segr. Stato, Germania 106, fol. 8r–10r.

115 Vgl. AAV, Segr. Stato, Germania 12, fol. 287r–291r.

rens anlässlich seines Antrittsbesuches verbunden mit der Huldigung der Stände beschrieben.¹¹⁶ Das herausragende zeremonielle Ereignis des Kaiserhofs jener Jahre bildete zweifellos die Beisetzung Kaiser Maximilians II. am 22. März 1577, wobei durch den Verlauf des Trauerkondukts von der Jakobskirche zur Veitskathedrale auf dem Hradschin die gesamte Residenzstadt Prag als ritualisierter Raum in die Trauerfeierlichkeiten miteinbezogen wurde.¹¹⁷

Schluss

Prag entwickelte sich zu Beginn der Regierung Kaiser Rudolfs II. zu einer bedeutenden Bühne der päpstlichen Diplomatie. Wohl an keinem anderen europäischen Ort waren in jenem Zeitraum so viele Gesandte des Kirchenstaats und der römischen Kurie präsent. Neben fünf ordentlichen (residierenden) Nuntien (Giovanni Delfino, Bartolomeo Porcia, Orazio Malaspina, Ottavio Santacroce, Francesco Bonomi) trafen in jenen Jahren ein Legat, vier außerordentliche Nuntien und ein Sondergesandter mit je eigenen Aufträgen in der böhmischen Hauptstadt ein: Anfang 1577 der außerordentliche Nuntius Annibale di Capua (Kondolenz- und Gratulationsgesandter bei Rudolf II.),¹¹⁸ im August 1578 Kardinal Giovanni Ludovico Madruzzo (Legat zur Vermittlung im Flandernkonflikt),¹¹⁹ im Frühjahr 1579 in streng geheimer Mission der päpstliche Sonderbeauftragte Traiano Mario (zur Anbahnung einer antiosmanischen Allianz),¹²⁰ der außerordentliche Nuntius Antonio Possevino im August 1578¹²¹ und Februar/März 1579 (zur Vermittlung zwischen Kaiserhof und Polen und zur Stärkung des Katholizismus in Nord- und Osteuropa) sowie im Mai 1581 (auf der Durchreise nach Russland zur Beilegung

116 Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, S. 119 (Bautzen), 139–141 (Breslau), 173 f. (Olmütz) mit Beschreibung der ephemeren Triumphbögen von Breslau und Olmütz.

117 Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, Nr. 31; Bůžek, V.: Tod und Begräbnisse, S. 129–141.

118 Koller, Alexander: Der Kaiserhof am Beginn der Regierung Rudolfs II. in den Berichten der Nuntien, in: Bösel, R./Walter-Klingenstein, G./Koller, A. (Hrsg.): Kaiserhof-Papsthof, S. 13–24, dort S. 14–16; ders.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, S. 1 und passim.

119 Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, S. 492.

120 Koller, Alexander: Traiano Mario, seine Geheimmission nach Graz und Prag und der gescheiterte antiosmanische Liga-Plan Gregors XIII. von 1579, in: Gießauf, Johannes/Schennach, Martin/Murauer, Rainer (Hrsg.), Päpste, Privilegien, Provinzen. Festschrift für Werner Maleczek zum 65. Geburtstag, Wien 2010 (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 55), S. 197–212; ders.: Imperator und Pontifex, S. 121–138.

121 Koller, A.: Nuntiaturen des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia, S. 493.

des Schismas zwischen russisch-orthodoxer und römisch-katholischer Kirche),¹²² der außerordentliche Nuntius (und spätere Papst Urban VII.) Giambattista Castagna Ende Oktober 1578 (auf dem Weg zum Kölner Pazifikationstag)¹²³ und der außerordentliche Nuntius Giovanni Delfino im September 1580 (zum Nürnberger Kurfürstentag, der schließlich nicht stattfand).¹²⁴

Aus der Berichterstattung dieser kurialen Diplomaten lassen sich viele Erkenntnisse gewinnen. Zunächst bleibt festzuhalten, dass sich Prag als Residenz des Reichsoberhauptes und des kaiserlichen Hofes bereits zu Beginn der Herrschaft Rudolfs II. etablierte, als sich der Hof und die kaiserliche Familie Ende 1576 von Regensburg nach Prag begaben, wo im März des darauffolgenden Jahres der verstorbene Kaiser Maximilian II. feierlich in der St. Veits-Kathedrale beigesetzt wurde.

Zur Umsetzung ihrer politischen und konfessionellen Aufträge, die naturgemäß eng miteinander verzahnt waren, konnten die Vertreter Papst Gregors XIII. auf Informationen und Unterstützung sowohl geistlicher als auch weltlicher Funktionsträger und einflussreicher Persönlichkeiten in den böhmischen Ländern zurückgreifen. Beim Klerus sind hier v. a. die Bischöfe von Prag, Olmütz (Olomouc) und Breslau (Wroclaw) sowie der Administrator der Lausitzen und einige Äbte und Kanoniker zu nennen, bei den Laien in erster Linie die katholischen kaiserlichen und böhmischen Funktionsträger (Wratislaw Pernstein, Wilhelm von Rosenberg, Georg Popel von Lobkowitz, Adam von Dietrichstein). Im Bereich der kirchlichen Reform konnten von den Nuntien zahlreiche Vorhaben eingeleitet bzw. durchgeführt werden. So gibt die Korrespondenz der kurialen Diplomaten ein aussagekräftiges Bild über deren Aktivitäten und Spielräume im Deutschen Reich und in Böhmen in den ersten acht Jahren der Herrschaft Rudolfs II., die zusammenfallen mit der zweiten Hälfte des Pontifikats Gregors XIII.

122 Koller, A.: Nuntiaturen des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, S. LVI, LXII und passim.

123 Ebd., S. LV.

124 Ebd.

The Czech Lands in the Reports of Nuncios in the Early Years of the Rule of Rudolf II (1576–1584)

The article concentrates on the activities of the papal nuncios in Bohemia in the early stage of Rudolf II's rule. It involves five personalities, varying in profiles and characters, who represented the pope and the curia at the imperial court and whose correspondence has recently been published (Giovanni Delfino, Bartolomeo Porcia, Orazio Malaspina, Ottavio Santacroce) or is currently being edited (Giovanni Francesco Bonomi). In expert literature, Giovanni Francesco Bonomi is repeatedly identified as the first nuncio permanently settled in Prague. Based on the latest published nunciature correspondence, this axiom can no longer be confirmed. It can therefore be assumed that regular nuncios at the imperial court had a permanent residence in Prague as of the end of 1576 (the final stage of Delfino's nunciature). The study further asks the question of how papal diplomats perceived the Czech lands, lists the most significant ecclesiastical and secular contacts, and looks into the official confessional and ecclesiastical issues in relation to the fight against heterodox movements, the protection of ecclesiastical immunities, and the implementation of the Catholic Reformation programme from the Council of Trent. Some final notes refer to the nuncios' activities in politics and society.

NUNCIUS SPINELLI, JEHO RODINA A VZTAH K PRAŽSKÝM JEZUITŮM

TOMÁŠ ČERNUŠÁK

Pražský kostel jezuitů se na přelomu 16. a 17. století vyprofiloval – spolu s přílehlým jezuitským areálem – v jedno z nejdůležitějších center katolicismu v celé městské aglomeraci. Diária jezuitů¹ z této doby nám podávají přesvědčivé svědectví o tom, jak se zde rozvíjel pestrý a aktivní liturgický život, který se neomezoval jen na topograficky vymezené sakrální prostory (kostel), ale ve formě různých procesí dokázal výrazným způsobem zasahovat i do veřejného prostoru.² Jednalo se často o velmi moderní formy katolické zbožnosti. V prosinci roku 1593 je v jezuitském kostele doloženo první slavení pobožnosti čtyřiceti hodin,³ které bylo papežem Klementem VIII. schváleno teprve předchozí rok.⁴ Liturgický prostor kostela byl využíván nejen různými jezuitskými sodalitami, ale též k proklamativním náboženským festivům, jako byly oslavy svátků svatých, propagačně zaměřené konverze nekatolíků nebo důstojné pohřby členů katolických elit. Významu jezuitského řádu odpovídal i početní nárůst pražské komunity. Zatímco v roce 1561 ji tvořilo 11 kněží a 4 novicové,⁵ seznam z diária k roku 1606 uvádí už jména 44 jezuitů.⁶

Sebevědomí vyplývající z držení té pravé víry, nemalý vliv na spřízněnou skupinu katolických aristokratů a dvořanů a znalost důležitých informací – to vše pražským jezuitům získalo i řadu mocných odpůrců. Nepřátelství vůči řádu se

1 Diplomatický a obsahový rozbor diářií viz Tomková, Soňa: Nejstarší dochované diáře jezuitské koleje u sv. Klimenta na Starém Městě Pražském (1560–1610). Příspěvek k diplomatice jezuitských kolejních písemností. *Bibliotheca Strahoviensis* 3, 1997, s. 137–196.

2 Ohlidal, Anna: Präsenz und Präsentation. Strategien konfessioneller Raumbesetzung in Prag um 1600 am Beispiel des Prozessionswesens. In: Evelin Wetter (Hrsg.): *Formierung des konfessionellen Raumes in Ostmitteleuropa*. Stuttgart 2008, s. 213–214.

3 Královská kanonie premonstrátů na Strahově (dále KKPS), sign. DC III 21, fol. 80v.

4 K ní stručně *New Catholic encyclopedia*. Sv. 5. Washington 2003, s. 824.

5 KKPS, sign. DC III 20, fol. 40v.

6 KKPS, sign. DC III 16, fol. 21r-v.

projevilo i ve vztahu k jeho sakrálnímu prostoru. V napjatých dnech během jednání o vydání proslulého Majestátu náboženských svobod v roce 1609 někdo dokonce neváhal vystřelit z muškety na sochu Krista v průčelí kostela. Protijezuitský pamflet připisovaný Johannu Cambilhonovi (někdy označovaném též jako Cambilion) vydaný o rok dřív a později přeložený do češtiny dokonce otevřeně hovořil o tom, že pražští jezuité pod střechou kostela ukrývají několik tisíc „železných palic a cepů“, velké množství mušket, halaparten a jiných zbraní, též hromady kamení,⁷ nepochybně s nekalým úmyslem napomáhat zabíjení protestantů. To ostatně odpovídalo podobnému diskurzu, který je patrný v různých evropských zemích.⁸

Důležitou roli pro pražské jezuitu i jejich kostel měli stálí papežští nunciové, kteří u císařského dvora, rezidujícího od roku 1583 trvale v Praze, zastupovali zájmy Apoštolského Stolce a papeže, jednak jako suveréna Papežského státu a jednak jako hlavy katolické církve.⁹ Nunciatura u císařského dvora přitom v rámci hierarchie ostatních stálých diplomatických zastoupení Říma představovala velmi prestižní instituci,¹⁰ takže na ni byli velmi často zařazováni diplomaté či osoby s jinými zkušenostmi ve správě Papežského státu, kteří po úspěšném skončení mise a za příznivé konstelace mohli pomýšlet na jinou podobně významnou nunciaturu (Paříž, Madrid) nebo dokonce na kardinálskou hodnost.¹¹

Jedním z prvních papežských nunciů, který pochopil význam pražských jezuitů pro obnovu katolicismu nejen v samotné Praze ale i v jejím okolí, byl Giovanni Delfino. Stalo se tak během jeho dlouhého pobytu v Praze v průběhu roku 1575, který byl spojen se zasedáním českého zemského sněmu, jednáním stavů s Maxmiliánem II. o České konfesi a korunovací Rudolfa II. na českého krále.¹² U císařského dvora se v té době zformovala skupina příznivkyň jezuitů, vedená manželkou tehdejšího španělského vyslance Marií de Cárdenas y Tovar.¹³ Ta z vlastní iniciativy

7 Halama, Ota: Pražští nekatolíci roku 1611. In: Petr R. Beneš – Petr Hlaváček – Tomáš Sterneck a kol.: Čtrnáct mučedníků pražských. Vpád Pasovských a závěr vlády Rudolfa II.. Praha 2014, s. 109.

8 Gui, Francesco: I gesuiti e la rivoluzione boema. Alle origini della guerra dei trent'anni. Milano 1989, s. 128–137.

9 Souhrnně k jejich působení v době vlády Rudolfa II. viz Černušák, Tomáš a kol.: Papežství a české země v tisíciletých dějinách. Praha 2017, s. 209–226.

10 Biaudet, Henry: Les nunciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648. Helsinki 1910, s. 52; Walf, Knut: Die Entwicklung des päpstlichen Gesandtschaftswesens in dem Zeitabschnitt zwischen Dekretalenrecht und Wiener Kongress (1159–1815). München 1966, s. 119–120.

11 Koller, Alexander: Imperator und Pontifex. Forschungen zum Verhältnis von Kaiserhof und römischer Kurie im Zeitalter der Konfessionalisierung (1555–1648). Münster 2012, s. 287–301.

12 Edice korespondence Giovanni Delfina z příslušného období viz Neri, Daniela (Hrsg.): Nuntiatuur Giovanni Dolfins 1575–1576, (Nuntiatuurberichte aus Deutschland III/8). Tübingen 1997.

13 K působení jejího manžela Francisca Hurtado de Mendoza y Fajardo u císařského dvora v letech 1570–1577 viz Marek, Pavel: La embajada española en la corte imperial (1558–1641).

zorganizovala finanční sbírku na přestavbu jezuitské koleje, do níž přispěla i samotná císařovna Marie. Stavební práce byly zahájeny v květnu a dokončeny za pět měsíců.¹⁴ Do podpory následovníků sv. Ignáce se zapojil rovněž nuncius Delfino, který do Říma odeslal svoji žádost o papežův příspěvek k tomuto dílu. Papež Řehoř XIII., jehož pontifikát byl výrazně ovlivněn zájmem o dění v římsko-německé říši,¹⁵ nejenže poslal 200 skudů na stavební práce, ale založil též papežskou nadaci. Její pravidelný finanční výnos byl určen na výchovu 12 alumnů, kteří měli po svém vysvěcení doplnit žalostný stav kléru pražské arcidiecéze.¹⁶ Podle svědectví pražských jezuitských diáří, pobýval celou dobu nuncius Delfino přímo ve skromných podmínkách koleje a využil toho k intenzivním rozhovorům o náboženské situaci v zemi, dokonce dohlížel na postup prací zedníků při její přestavbě.¹⁷

Jedním z nunciů, který vynikl intenzivními vazbami k pražským jezuitům, a to i v osobní rovině, byl Filippo Spinelli. Pocházel z rodu vévodů ze Seminary v neapolském království, kde byli jeho nejbližší příbuzní zapojeni do vysokých funkcí ve státní správě i vojsku v službách španělským Habsburků. Narodil se v roce 1566 a už v mládí se zaměřil na církevní kariéru. V roce 1592 se stal biskupem v Colosse a Rodi a současně koadjutorem biskupa v Policastro, v roce 1597 získal vlivný post v rámci Apoštolské komory v Římě. O rok později jej papež Klement VIII. jmenoval novým nunciem u císařského dvora.¹⁸ Zahájení jeho mise se ovšem neobešlo bez problémů. Císařovu nelibost vzbudilo, že Spinelli místo toho, aby nejprve zamířil do Prahy a podle formalizovaného postupu předložil své pověřovací dokumenty panovníkovi, zahájil své působení cestou do Olomouce. Zde se pokoušel ovlivnit volbu nového olomouckého biskupa ve prospěch papežova oblíbence Františka z Dittrichštejna. Po svém příjezdu k císařskému dvoru se však nový nuncius dokázal poměrně rychle zorientovat v jeho struktuře a navázat intenzivní kontakty s některými katolickými aristokraty. Díky tomu se mu podařilo za pomoci intriky přesvědčit Rudolfa II. k obsazení českých zemských úřadů v roce 1599 radikálními katolíky v čele ze Zdeňkem Vojtěchem Popelem

Figuras de lo embajadores y estrategias clientelares. Praga 2013, s. 62–74.

14 Schmidl, Johannes: *Historiae Societatis Jesu provinciae Bohemiae*. Pars I (1555–1592). Pragae 1747, s. 362–363; Kroess, Alois: *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*. Sv. 1. Wien 1910, s. 67–68.

15 Koller, A.: *Imperator*, s. 61–72.

16 Černušák, T.: *Papežství*, s. 208. Text příslušné instrukce nunciovi Delfinovi viz Neri, D.: *Nuntiatu*r, č. 87,2, s. 186. K tomu v kontextu viz Doležalová, Eva: *Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje na Starém Městě Pražském*. *Pražský sborník historický* 31, 2000, s. 189–190, 201–202.

17 KKPS, sign. DC III 20, fol. 185r-v.

18 Stloukal, Karel: *Papežská politika a císařský dvůr pražský na předělu 16. a 17. věku*. Praha 1925, s. 88–89.

z Lobkovic. Bezprostředně na to lze sledovat zvýšenou aktivitu tohoto konfesijně-mocenského bloku, která se projevovala rozhodnutími a postupy zaměřenými na eliminaci vlivu nekatolíků u dvora, stejně jako na potlačení aktivit nekatolických konfesí v jiných vrstvách české a moravské společnosti.¹⁹

Spinelli, stejně jako to činili i jeho předchůdci a nástupci, oproti diplomatickým reprezentantům jiných „sekulárních“ mocností využíval při realizaci svého poslání specifik, kterými byl jako papežský nuncius vybaven. Jak ve světě diplomatů a dvořanů, tak i ve vztahu vůči místní církvi a jejím reprezentantům, se totiž mohl opřít nejen o poměrně široké kanonicko-právní kompetence, ale též o postavení nositele biskupského svěcení. Tyto faktory značně rozšiřovaly jeho pole působnosti mimo oficiální prostory císařského dvora či aristokratických paláců, v nichž byly uskutečňovány politicko-náboženské rozhovory a jednání. Důležitým veřejným prostorem působnosti se pro něj, jakožto biskupa a přírodního diplomatického reprezentanta papeže coby vikáře Kristova, stal sakrální prostor,²⁰ a to jak v jeho dimenzi topograficky k tomu určené (kostely či kaple), tak i při „interaktivní extenzi náboženského prostoru“²¹ ve formě různorodých procesí, která směřovala k sakralizaci původně primárně profánního či konfesně odlišného prostoru ulic a náměstí.²²

Budeme-li analyzovat obsah zápisů z diárií pražských jezuitů, které jsou v případě nuncia Spinelliho dochovány pouze pro léta 1599–1600, bude zjevné, že řada jeho aktivit byla identická s působením jeho předchůdců. Prostory jezuitského kostela využíval coby jeviště při konverzi bývalého protestanta Petra Straberia v červenci 1599 nebo coby hlavní celebrant bohoslužeb o slavnosti Božího Těla v témže roce i o rok později, při nichž nesl v průvodu ulicemi Prahy monstanci s eucharistií za účasti kléru, zástupců katolické elity a katolických věřících.²³ Spinelli rovněž asistoval slavnostnímu absolutoriu studentů jezuitského učiliště

19 Stloukal, K.: Papežská politika, s. 175–208.

20 K tomu pro pražské nuncie v době předbělohorské nejnověji viz Černušák, Tomáš: The Strategy of Papal Nuncios in the Sacred Space of Prague against the Backdrop of the Confessionale Transformation of the City at the Turn of Seventeenth Century. *The Catholic Historical Review* 108, 2022, č. 3, s. 508–533.

21 Termín viz Schwerhoff, Gerd: Sakralitätsmanagement. Zur Analyse religiöser Räume im späten Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. In: Rau, Susanne – Schwerhoff, Gerd (Hrsg.): *Topographie des Sakralen. Religion und Raumordnung in der Vormoderne*. Hamburg 2008, s. 44.

22 K tomu z řady prací např. viz Eurich, Amanda: Sacralising Space: Reclaiming Civic Culture in Early Modern France. In: Coster, Will – Spicer, Andrew (edd.): *Sacred Space in Early Modern Europe*. Cambridge 2005, s. 272–273; Schwerhoff, Gerd: Das Ritual als Kampfplatz. Konflikte und Prozessionen in der spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Stadt. In: Boschung, Dietrich – Hölkeskamp, Karl-Joachim – Sode, Claudia (Hrsg.): *Raum und Performanz. Rituale in Residenzen von der Antike bis 1815*. Stuttgart 2015, s. 309–332.

23 KKPS, DC III 21, fol. 135v, 136r, 145v.

v roce 1602.²⁴ Důležitá byla i jeho role světitele nových sakrálních objektů. V roce 1599 vysvětil dokončenou Vlašskou kapli a o tři roky později jezuitský kostel Nejsvětějšího Salvátora.²⁵

Spinelli je jedním z mála pražských nunciů, který nám po sobě dodnes zanechal též „vizuální stopu“ v podobě obrazu sv. Ignáce, který on sám daroval kostelu Nejsvětějšího Salvátora, kde se nachází dodnes. Přestože o originalitě obrazu se mezi historiky umění vedou diskuse,²⁶ pochybnost o Spinelliho donaci, datované na rok 1603, není žádná.²⁷ Potvrzuje ji jak záznam v Schmidlově historii české jezuitské provincie z roku 1747,²⁸ tak existence zvláštního starého tisku z roku 1684, který obsahuje popis několika zázraků spojených s tímto obrazem.²⁹ Samotná nunciiova diplomatická korespondence zatím není adekvátně zpracována ve formě kritické edice, aby bylo možné případnou zprávu o darování obrazu identifikovat, navíc tato informace vůbec neodpovídá standardu běžných zpráv, které se zpravidla zaměřovaly na zcela jiná témata.³⁰ Datace donace obrazu je oproti tomu poměrně přesně zařaditelná na první tři měsíce roku 1603 nebo na období krátce poté, protože Spinelli svoji pražskou misi ukončil 3. dubna, kdy se svým doprovodem odjel na říšský sněm do Řezna.³¹

Určitou otázkou zůstává, jaký byl účel Spinelliho donace. Pravděpodobně šlo o předem zamýšlený úkon, který měl za cíl doplnit vybavení kostela, který

24 Truc, Miroslav (ed.): *Album academiae pragensis Societatis Iesu 1573–1617 (1565–1624)*. Praha 1968, s. 23.

25 Horyna, Mojmir – Oulíková, Petra: *Kostel Nejsvětějšího Salvátora a Vlašská kaple*, Praha – Staré Město. Praha 2006, s. 9, 33.

26 Opatrná, Marie: *Umělecká produkce církevních řádů na počátku 17. století v Praze*. In: Beneš, Petr R. – Hlaváček, Petr – Sterneck, Tomáš a kol.: *Čtrnáct mučedníků pražských. Vpád Pasovských a závěr vlády Rudolfa II.*. Praha 2014, s. 152–154.

27 Michal Šroněk ovšem vznik obrazu chybně datuje na léta 1607–1609, aniž by o tom jím citované zdroje poskytovaly nějakou informaci. Viz Šroněk, Michal: *Pražští malíři 1600–1656*. Praha 1997, s. 47; Šroněk, Michal – Hausenblasová, Jaroslava: *Gloria et Miseria: Praha v době třicetileté války*. Praha 1998, s. 188.

28 Schmidl, Johannes: *Historiae Societatis Jesu provinciae Bohemiae. Pars II (1593–1615)*. Pragae 1749, s. 315–316.

29 Dlouhoveský, Jan Ignác: *Správa o Obrazu S. Ignácy...*. Praha 1684.

30 K formální a obsahové charakteristice nunciaturní korespondence viz Šusta, Josef: *Die römische Kurie und das Concil von Trient unter Pius IV. Actenstücke zur Geschichte des Concils von Trient. Sv. 1*. Wien 1904, s. XXXV–XXXVII; Pieper, Anton: *Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiatoren*. Freiburg i. B. 1894, s. 15–24; Niederkorn, Jan Paul: *Die Berichte der päpstlichen Nuntien und der Gesandten Spaniens und Venedigs am kaiserlichen Hof aus dem 16. und 17. Jahrhundert*. In: Pauser, Josef – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Thomas (Hrsg.): *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*. Wien – München 2004, s. 97–105.

31 Viz zpráva toskánského diplomata Giovanni Ugucconioho. – Národní archiv (NA), Sbirka prepisů z italských a vatikánských archivů, kart. 184, inv. č. 797, dat. 7. 4. 1603.

on sám předchozího roku vysvětil. Obraz však s ohledem na rok svého darování a na své umístění v kostele Nejsvětějšího Salvátora nabízí také jinou interpretaci, konkrétně souvislost s rodinnou tragédií, která Spinelliho postihla počátkem roku 1603.

Svědectví o ní nám nezávisle na sobě podávají zprávy z konce února a počátku března 1603 z pera různých jiných diplomatů, například těch, kteří reprezentovali v Praze toskánského velkovévodu.³² Informace ovšem nacházíme též v dopisech auditora pražské nunciatury Sebastiana Lambertioho di Fornari.³³ Právě ten píše 24. února do Říma, že v rezidenci nunciatury vypukla neznámá epidemie a několik lidí z nunciovy domácnosti těžce onemocnělo horečkou. Kromě jeho osobního sekretáře a sedmi služebníků to byli i Spinelliho příbuzní, kteří s ním pobývali celou dobu jeho působení v Praze. Konkrétně šlo o jeho bratra Giulia Cesareho a také synovce Giovanniho Battistu. Fornari jejich stav hodnotil jako beznadějný, přičemž jeden ze sluhů už zemřel.³⁴ Stav Giovanniho Battisty se nezlepšil a zesnul hned další den 25. února.³⁵ Toskánský diplomat Uguccioni psal 28. února do Florencie, že nemocných na nunciatuře už bylo dvanáct.³⁶ Nuncius nechal svého těžce nemocného bratra na lůžku přenést do strahovského kláštera premonstrátů³⁷ ve snaze zachránit mu život, ovšem ani tento krok nepomohl a Giulio Cesare 8. března večer zemřel.³⁸ Oba své příbuzné nechal nuncius Spinelli pohřbít po soukromé mši za účasti ostatních vyslanců i ministrů císaře právě v jezuitském kostele, který se tak stal místem posledního odpočinku části jeho rodiny.³⁹

V této souvislosti je nutné upozornit ještě na některé detaily ze života nunciava synovce Giovanni Battisty, které o něm vypovídají různorodé prameny a které nám poskytují poměrně plastický obraz tohoto mladého aristokrata. Nuncius Spinelli jej vzal s sebou na diplomatickou misi do Prahy nepochybně s vizí určité přípravy synovcovy budoucí kariéry, jak to ostatně lze sledovat i u jiných papežských diplomatů.⁴⁰ Záhy po svém příjezdu do Prahy jej dal studovat svobodná umění k jezuitům,

32 Tamtéž, kart. 184, inv. č. 797.

33 Tamtéž, kart. 82, inv. č. 431.

34 Tamtéž, dat. 24. 2. 1603.

35 Tamtéž, kart. 184, inv. č. 797, dat. 3. 3. 1603. Viz též dopis nuncia Spinelli nunciovi v Benátkách Offredimu – tamtéž, kart. 80, inv. č. 423, dat. 3. 3. 1603.

36 Tamtéž, dat. 28. 2. 1603.

37 Tamtéž, dat. 3. 3. 1603.

38 Tamtéž, dat. 10. 3. 1603.

39 Tamtéž, dat. 3. 3. 1603; Schmidl, J.: *Historiae Societatis Jesu* 2, s. 316.

40 Viz příklad pozdějšího nuncia v Praze Antonia Caetaniho, který se účastnil legace svého strýce Enrica do Polska v letech 1596–1597. – Černušák, Tomáš: *Služba papeží versus služba vlastní rodině. Příklad pražského nuncia Antonia Caetaniho. Folia Historica Bohemica* 32/1–2, 2017, s. 144.

kteřá ukončil v roce 1602, mimochodem současně s později velmi známým Janem Sarkandrem, který byl jeho spolužákem.⁴¹ Zdá se, že představy mladého Spinelliho o budoucím životě nabraly někdy v této době jiný směr, než předpokládal jeho strýc. Způsobila to snad jeho konverze, která se neodehrála ve významu změny konfese, jak bývá tento termín v době raného novověku většinou interpretován,⁴² ale ve smyslu vnitřního „obrácení“ (doslova „*metanonia*“ v jeho biblickém smyslu)⁴³ k intenzivnějšímu náboženskému životu. Jde o jeden z příkladů, který dokládá, že přes svůj výrazně minoritní charakter získával katolicismus v jinak dominantně nekatolickém městě na vnitřní dynamice.⁴⁴ Za změnou v životě dospívajícího Spinelliho nestáli ani tak jezuité, kteří mu poskytli vzdělání, ale jiný soudobý moderní řád, totiž kapucíni, k nimž se rozhodl vstoupit. Jejich příchod si vyžádal pražský arcibiskup Zbyněk Berk a z Dubé. Do Prahy dorazila první skupina kapucínů v listopadu 1599 v čele s charismatickým a mimořádně vzdělaným Vavřincem z Brindisi. Příchod nábožensky horlivých, důsledně observantních, chudě oděných a vousatých mužů, kteří reprezentovali nejen snahu o nový rozmach katolicismu, ale rovněž přinášeli nové modely religiozity postavené na oživených ideálech spirituality sv. Františka z Assisi, vzbudil pozornost pražského obyvatelstva.⁴⁵ Nevíme přesně, kdy se mladý Spinelli s nimi poprvé setkal, snad se tak stalo díky jednáním jeho strýce, který usazení nové řeholní komunity spolu s katolickými dvorany a aristokraty výrazně podporoval.⁴⁶ Je však možné, že se tak stalo v koleji jezuitů, kterou kapucíni několikrát navštívili počátkem

41 Truc, M.: Album, s. 22–23.

42 K proměně terminologického obsahu výrazu „konverze“ viz Lotz-Heumann, Ute – Mißfelder, Jan-Friedrich – Pohl, Matthias: Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit: Systematische Fragestellung. In: Lotz-Heumann, Ute – Mißfelder, Jan-Friedrich – Pohl, Matthias (Hrsg.): Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit. Heidelberg 2007, s. 17–23.

43 K termínu souhrnně např. viz Dirksen, Aloys H.: The New Testament Concept of Metanoia. Washington 1932.

44 Souhrnně v kontextu prostorového působení pražských nunciů na přelomu 16. a 17. století viz Černušák, Tomáš: I nunzi apostolici e il loro spazio a Praga a cavallo tra il XVI e il XVII secolo. La strategie dei diplomatici papali nel contesto della città sede imperiale. Rivista storica italiana 134, 2022, fasc. 2, s. 364–377.

45 da Carmignano di Brenta, Arturo M.: San Lorenzo da Brindisi. Dottore della chiesa universale (1559–1619). Sv. IV/1. Venezia – Mestre 1963, č. 90 §2, s. 93; č. 130, s. 128–129. K dějinám usídlení řádu v Praze viz starší studie Rabas, Vavřinec: Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století. Časopis katolického duchovenstva 77, 1936, s. 217–238, 329–349; 78, 1937, s. 25–41, 393–406; Tischer, František: Uvedení řádu kapucínského do Čech okolo roku 1600. Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1907, s. 1–55.

46 K tomu viz Černušák, Tomáš: San Lorenzo da Brindisi e la controriforma in Boemia. In: Ingegneri, Gabriele (a cura di): San Lorenzo da Brindisi, doctor angelicus, nell'Europa tra Cinque e Seicento. Padova – Trento 2021, s. 89–92.

roku 1600.⁴⁷ Kapucínské zdroje z první čtvrtiny 17. století Spinelliho jméno zmiňují v souvislosti se záchranou zdraví či snad i života, kterou poskytl Vavřincovi z Brindisi na Karlově mostě. Ten se spolu s jedním spolubratrem vracel z perněštejského paláce, kde vedl rozhovory s několika protestantskými šlechtičkami, pozvanými tam Marií z Pernštejna, a směřoval do kláštera křížovníků s červenou hvězdou, v němž kapucíni přebývali v prvních měsících po svém příchodu do Prahy. Asi v polovině mostu byli oba řeholníci přepadeni pěti či šesti „Čechy“ (*Boemi*), kteří nejprve Vavřince strhli za vousy na zem a začali do něj kopat. V téže chvíli se z jezuitské akademie vracel z výuky nunciův synovec se dvěma sluhy. Jeden z nich si všiml napadení a začal volat: „Pane Giovanni Battisto, vraždí kněze!“ Ten se rychle chopil svého meče a s oběma sluhy se rozběhl k místu přepadení, načež se útočníci rychle rozprchli.⁴⁸

Ať už dospívajícího Spinelliho oslovila spiritualita sv. Františka, dynamika vlastní novému společenství kapucínů či osobnost Vavřince z Brindisi, rozhodl se pro vstup do tohoto řádu. Z nějakého důvodu se domníval, že by strýc s tímto krokem nesouhlasil. Opatřil si proto tajně dovolení řádového provinciála v Benátkách, 13. ledna 1603 o půlnoci opustil nunciaturu⁴⁹ a vydal se do kapucínského kláštera v Salcburku. Jeho strýc na to brzy přišel a stěžoval si svému kolegovi, nunciovi v Benátkách Offredimu. V dopise uvedl, že postup benátského provinciála považuje za nesolidní a že by synovci ve vstupu do řádu nebránil, kdyby o jeho zájmu věděl a pokud by se ukázalo, že se jedná o inspiraci Boží.⁵⁰ Ihned také napsal přímo provinciálovi do Benátek a z pozice nuncia mu nařídil pod závazkem poslušnosti, aby byl jeho synovci znemožněn vstup do řádu, dokud se jeho případné povolání k řeholnímu životu řádně neprověří a dokud s ním nebude souhlasit mladíkův otec.⁵¹ 27. ledna psal již zmíněný Uguccioni do Florencie, že Giovanni Battista Spinelli byl předchozího dne přiveden zpět do Prahy, údajně stále pevně rozhodnut stát se kapucínem.⁵² O měsíc později už byl mrtev. Každopádně jeho smrt, stejně jako i ztráta bratra Giulia Cesare nuncia Spinelliho lidsky velmi zasáhla. O jeho „zoufalství“ a „soužení“ hovoří jak zprávy auditora Fornariho,⁵³ tak i samotný nunci v dopise Offredimu do Benátek, v němž se vyznává, „že je miloval, jak moc je možné v tomto světě milovat.“⁵⁴

47 KKPS, sign. DC III 21, fol. 141r.

48 da Carmignano di Brenta, A: San Lorenzo IV/2, č. 1119 §30, s. 214.

49 NA, Sběrka přepisů z italských a vatikánských archivů, kart. 184, inv. č. 797, dat. 20. 1. 1603.

50 Tamtéž, kart. 80, inv. č. 423, dat. 20. 1. 1603.

51 Tamtéž, dat. 16. 1. 1603, 24. 2. 1603.

52 Tamtéž, kart. 184, inv. č. 797, dat. 27. 1. 1603.

53 Tamtéž, kart. 82, inv. č. 431, dat. 3. 3. 1603, 10. 3. 1603.

54 „(...) *che amavo, quanto si potesse amar cosa a questo mondo.*“ – Tamtéž, kart. 80, inv. č. 423, dat. 10. 3. 1603.

Pražské prostředí představovalo pro papežské diplomaty, narozené a formované v takřka katolicky uniformní Itálii, z hlediska náboženského nemalý problém. Přesto si zde dokázali v průběhu svého dlouhého působení za vlády císaře Rudolfa II. vytvořit sociální zázemí, opírající se nejen o vztahovou síť dvořanů a aristokratů z okruhu panovnického dvora ale i o komunity řeholníků. Přední místo mezi nimi měli jezuité a jejich akademie na Starém Městě Pražském, k níž získali někteří nunciové vztahy až osobní úrovně.

Nuncius Spinelli, His Family and His Relationship to the Jesuits of Prague

The papal nuncios at Rudolf II's imperial court in Prague were prominent diplomatic and religious functionaries. The Society of Jesus provided them with significant support in the predominantly Protestant metropolis, as markedly documented by Filippo Spinelli, a nuncio active from 1599 to 1603. Not only did he consecrate the recently built Jesuit church, but shortly before the end of his diplomatic mission he also dedicated to the Jesuits a painting featuring Saint Ignatius, which has remained in the church ever since. Moreover, two of Spinelli's close relatives, who died because of an epidemic that broke out in the Prague residence of the nuncio, were interred in the church.

*Obraz sv. Ignáce darovaný nunciem Spinellim, kostel Nejsvětějšího Salvátora, r. 1603
(foto autor)*

PROKURÁTOR – HOSPODÁŘSKÝ SPRÁVCE A KARIÉRNÍ STRATEGIE JEZUITSKÉHO ŘÁDU

MARKÉTA HOLUBOVÁ

Jezuitský řád jako silně centralizovaná řeholní komunita měl velmi propracovanou personální politiku, jejímiž základními principy byly snaha o maximální využití schopností jednotlivce a dále přesné vymezení úkolů a odpovědností v komunitě, kde fungoval hierarchický princip, ve kterém byla většina zodpovědností soustředěna do rukou představených. Zásluhy a činnosti jednotlivce většinou vyplývaly ze svěřené funkce v řádovém organismu.¹ Pomocí důkladné prosopografické analýzy dobové evidence jezuitů, zpracovávané na několika úrovních míry podrobnosti, se pokusíme rekonstruovat řádové kariéry prokurátorů – hospodářských správců,² a to jak v hierarchii řádových funkcí, tak i z pohledu kariéry jednotlivce jako příslušníka určité řeholní instituce. Předložená studie si však neklade za cíl úplné vyhodnocení role

-
- 1 Ke kariéram členů jezuitského řádu v rámci určité funkce např. Holubová, Markéta: Biografický slovník hudebních prefektů jezuitského řádu působících v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1556–1773. Biographical dictionary of musical prefects of the Jesuit order active in Bohemia, Moravia and Silesia in the years 1556–1773. Praha 2009; táž: Superior – představený rezidence z pohledu jezuitských evidenčních pramenů. *Folia Historica Bohemica* 26, 2011, č. 1, s. 89–103; táž: Kariéři dráhy členů jezuitského řádu působících v letech 1647–1773 v rezidenci na Svaté Hoře u Příbrami. *Historická demografie* 37, 2013, č. 2, s. 101–120; táž: Kazatelé na Svaté Hoře u Příbrami. In: Chroust, Václav – Buršíková, Zdeňka – Viták, Karel (eds.): *Milovníkům slova Božího. K potěšení a užitečnému pobavení. Barokní jezuitské Klatovy 2016 – sborník příspěvků (= Klatovy v prostoru a čase 9)*. Klatovy 2016, s. 180–197; táž: Lékárna telčské koleje a její správci. *Dějiny věd a techniky* 50, 2017, č. 3, s. 174–191; táž: Lékárníci a infirmáři. In: Bobková-Valentová, Kateřina – Hnilicová, Petra (edd.): *Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši*. Katalog výstavy. Telč 2020, s. 194–199; Herold, Miroslav: *Operarius a příbuzné funkce v jezuitském řádu*. *Folia Historica Bohemica* 26, 2011, č. 1, s. 105–115; Šotola, Jaroslav: *Výzkum elit – hranice historické antropologie? Možnosti nového pohledu na jezuitský řád*. In: Nodl, Martin – Tinková, Daniela (eds.): *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha 2007, s. 242–247; Týž: *Zrušení jezuitského řádu v českých zemích. Kolektivní biografie bývalé elity (1773–1800)*. Disertační práce, Fakulta humanitních studií UK. Praha 2006.
 - 2 K funkci prokurátora v jezuitském řádu blíže Bobková-Valentová, Kateřina: *Komunita telčské koleje*. In: Bobková-Valentová, Kateřina – Hnilicová, Petra (edd.): *Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši*. Katalog výstavy. Telč 2020, s. 112–113; Holubová, Markéta: *Panna Marie Svatohorská. Příspěvek k barokním vazbám jezuitské rezidence a poutního místa*. Praha 2015, s. 34.

prokurátora v hierarchii řádových funkcí, neboť to by si vyžádalo širší heuristickou základnu, nýbrž chce spíše formou sondy upozornit na možnosti studia týkajícího se otázky fungování a zajišťování hospodářského zázemí jezuitských domů.

V jezuitském řádu žilo několik skupin členů, které se od sebe lišily jak mírou formace, tedy stupněm vázanosti k řádu, tak typem začlenění do jeho působení. Tovaryšstvo Ježíšovo bylo v zásadě řádem kněžským, tudíž většina členů měla kněžské svěcení. Ti také zajišťovali všechny činnosti, které řád ve společnosti vykonával, ať už se jednalo o službu duchovenskou, pastorační nebo o výchovu mládeže. Výraznou menšinu tvořili laičtí členové, kteří více méně zajišťovali praktický chod komunity a na vnější činnosti rezidence se téměř nepodíleli. Schválení a uvedení do příslušné funkce spočívalo v rukou samotného generála řádu, vlastní výběr osob pak prováděl provinciál.³

Samotná cesta jezuitských prokurátorů do řádu probíhala následujícím způsobem. Do Tovaryšstva Ježíšova vstupovali většinou ve věku patnácti až osmnácti let. Nejnižší věková hranice pro vstup do řádu byla podle jezuitských Konstitucí stanovena na čtrnáct let.⁴ Adepti na vstup do řádu se k tomuto kroku odhodlávali zpravidla po absolvování nejvyššího ročníku jezuitského gymnázia – rétoriky, anebo o něco později, na začátku studia filozofie. Méně bylo těch, kteří se pro vstup do Tovaryšstva Ježíšova rozhodli až na teologické fakultě. Ojediněle evidujeme vysvěcené kněze. Vůbec nejstarší adept mezi uchazeči budoucích prokurátorů byl Nicolaus⁵ Dorst (1699–1751), rodák z moravského Prostějova, jenž v okamžiku vstupu do Tovaryšstva Ježíšova dosáhl takřka třiceti pěti let.⁶

Po vstupu do jezuitského řádu procházeli všichni adepti dvouletým noviciátem, který se nacházel v Brně, po jehož absolvování mohli pokračovat v přerušovaných studiích podle stupně dosaženého předchozího vzdělání. V 18. století, zejména kolem jeho poloviny se pak prosadila praxe ještě po noviciátu jeden rok věnovat opakování gymnaziální látky, zejména procvičování se v latině a řečtině. Následně kroky adeptů směřovaly na filozofickou fakultu v Praze, Olomouci nebo později i do Vratislavi, kde pobýli další tři roky.

Poté následovalo tři až čtyřleté období „první služby Tovaryšstvu“, zahrnující výuku v nižších, gramatikálních třídách gymnázia, později i duchovní vede-

3 Mikulec, Jiří a kol.: *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha 2013, s. 160–161.

4 Bobková-Valentová, Kateřina: *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha 2006, s. 9.

5 Vzhledem k tomu, že vycházíme především z jezuitských pramenů, ponecháváme latinskou podobu křestního jména.

6 *Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy (ÚDAUK)*, Kartotéka A. Fechtnerové biogramů jezuitů české provincie S. J., 1556–1773, kart. 10, heslo: Nicolaus Dorst.

ní žáků, neboť přímé pokračování po dokončení filozofie na teologické fakultě náleželo jen těm mimořádně nadaným. Po uplynutí tohoto formačního období, dá se říct povinné řádové praxe, následovala čtyř, popřípadě dvouletá teologická studia, při nichž většinou během třetího ročníku dosahovali kněžského svěcení. Celá intelektuální a duchovní formace člena řádu se završila jednorocním prověřováním, tzv. „třetí probací“ (terciátem) nejčastěji v telčské koleji,⁷ jejíž hlavní náplň tvořila duchovní cvičení spojená s praxí v duchovní správě. Po jejím absolvování a obvykle po uplynutí dalších několika let se adepti definitivně začlenili do organismu Tovaryšstva Ježíšova závěrečnými sliby jako duchovní koadjutoři nebo profesové.

V intencích řádové struktury tvořili profesové (*professi quatuor votorum*)⁸ díky složeným čtyřem slavným slibům (tj. poslušnosti, čistoty, chudoby a poslušnosti vůči papeži) jakousi řádovou elitu, z jejíhož středu měli být vybíráni všichni vyšší hodnostáři řádu.⁹ Naproti tomu skupině duchovních koadjutorů byly předurčeny všechny nižší úřady, včetně představených řádových domů. Realita života však přinesla zcela odlišnou praxi, neboť čtyři sliby postupem doby skládala většina členů řádu, v 18. století se to stalo takřka pravidlem. Řádové funkce, včetně klíčových postů, v nichž se spojovaly řídicí kompetence s prestiží, zastávali pouze profesové. Těch, kteří absolvovali třetí probaci, ale nesložili sliby, bylo v Tovaryšstvu Ježíšovu velmi málo.¹⁰ Zpravidla po absolvování desetileté základní řádové formace,¹¹ již procházeli povinně všichni řádoví adepti kněžství, následovala specifická kariéerní dráha jezuitských prokurátorů.

I když přímou správu jezuitského hospodářství vykonávali vrchnostenští úředníci, odbornou kvalifikací procházeli také prokurátoři, osobnosti se vzděláním jezuitských *patres*, kteří měli být schopni koordinovat, řídit a kontrolovat i chod poměrně rozsáhlých hospodářských komplexů. Mezi takové významné patřilo například liběšicko-úštěcké panství s centrem v liběšické rezidenci a spadající pod správu jezuitské koleje sv. Klimenta v Praze,¹² které sahalo od severních svahů Českého středohoří až po Labe u Roudnice nad Labem. Zejména se tam

7 Havlíček, Petr, SJ: Třetí probace jako součást řádové formace. In: Bobková-Valentová, Kateřina – Hnilicová, Petra (edd.): Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy. Telč 2020, s. 67–80.

8 Bobková-Valentová, K.: Každodenní život, s. 10–11.

9 Této zásadě odpovídala i původní představa, že profesové nebudou disponovat majetkem.

10 Fechtnerová, Anna: *Rectores collegiorum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCLXXIII iacentum*. I. Praha 1993, s. 7.

11 Navíc museli ještě splňovat dosažení věku 25 let.

12 Bílek, Tomáš V.: Statky a jmění kollejí jezuitských, klášterů, kostelů bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených. Praha 1893, s. 7–34; Anděl, Rudolf a kol.: Hradý, zámky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. Severní Čechy. Praha 1984, s. 268–271.

dařilo pěstování obilí, chmele a koželužství, vždyť tamní kůže byly vyváženy až do jezuitských redukci ve vzdálené Paraguayi.¹³ Obdobně Čejkovice – jezuitská rezidence olomoucké koleje s domácí kaplí sv. Anny vznikla jako správní středisko jednoho z největších jezuitských panství.¹⁴ Prakticky však každý jezuitský dům disponoval určitým hospodářským zázemím.¹⁵

Pouze u menšiny otců vykonávajících funkci prokurátora lze předpokládat jak schopnosti, tak i ochotu tento úřad vykonávat. Tomu totiž nepřispívala ani skutečnost, že v soudobé společnosti byl výkon této činnosti kněžními ostře odsuzován.¹⁶ Sice se jednalo o řídicí funkci, ale až sekundárního významu. Tuto neblahou okolností se pokusili řešit představení jezuitského řádu tak, že post prokurátora byl svěřován tomu, kdo se kvůli slabému zdraví nemohl věnovat řádovým elitním povoláním, a to pastoraci (zejména kázání) nebo pedagogické činnosti.¹⁷ Zdravotní hendikep lze doložit u většiny prokurátorů v české jezuitské provincii. Jako jeden příklad za všechny můžeme uvést i samotné sdělení exjezuity Jacobuse Fingera (1725–1805),¹⁸ který v žádosti zaslané českému guberniu v srpnu roku 1778 sám sděloval, že v řádu působil čtrnáct let jako kazatel, ale poté, co řádoví představení zjistili, že kázání neprospívá jeho zdraví, stal se prokurátorem.

Kvůli získání potřebné kvalifikace pro vykonávání této funkce absolvovali mladší jezuité nutnou aprobaci u starších a zkušenějších spolubratrů.¹⁹ V rámci obsazování postů v jednotlivých řádových domech existovala určitá hierarchie, přičemž nejschopnější prokurátoři byli posíláni do jezuitských domů s rozsáhlým pozemkovým majetkem.²⁰ Zejména vysoké odborné dovednosti a schopnosti otců pro vykonávání této funkce reflektovaly ojediněle i tzv. trienální katalogy,²¹ což byly evidenční katalogy vyhotovované ve třech řadách vždy před konáním generální prokuratorní kongregace. Právě ve druhém katalogu, který byl zaměřen na

13 Tamtéž.

14 Bílek, T. V.: Statky a jmění kolejí jezuitských, s. 100–107; Jan, Libor – Štěpánek, Václav: Čejkovice 1248–1998. Čejkovice 1998, s. 82 a 119.

15 Hlaváčková, Jarmila: Hospodářské zázemí telčského jezuitského domu. In: Bobková-Valentová, Kateřina – Hnilicová, Petra (edd.): Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy. Telč 2020, s. 91–103.

16 Šotola, J.: Zrušení jezuitského řádu, s. 78.

17 Tamtéž.

18 Národní archiv (NA), České gubernium – Exjesuitica, kart. 11, inv. č. 36, žádost: 25. 8. 1778.

19 Šotola, J.: Zrušení jezuitského řádu, s. 78.

20 Tamtéž.

21 Bobková-Valentová, Kateřina: Jak vytvořit životopis jezuity. Přehled řádových evidenčních pramenů, jejich dochování, dostupnost a vypovídací hodnota. Folia Historica Bohemica 26, 2011, č. 1, s. 379–385.

hodnocení schopností a vloh příslušného jezuitu, se objevila v poslední obsažnější části orientující se na uvedení úkolů a funkcí, jež mohl příslušný jezuita s úspěchem v řádu zastávat, i tato charakteristika – *superior in residentiae pinquis fortunae*.

Starší jezuité znalí hospodářských záležitostí mohli povýšit do funkce superiora rezidencí, které neměly pastorační význam (Čejkovice, Tuchoměřice, Liběšice), nebo regenta semináře v případě, že pro vedení této instituce bylo třeba vybrat obratného praktika, který měl předpoklady pro nastolení pořádku v hospodaření.²²

Samotná funkce prokurátora v Tovaryšstvu Ježíšovu byla vymezena v řádových regulích²³ a obsahovala prakticky tuto náplň činností. Prokurátoři se věnovali hospodaření řádových domů a vedení účtů, dohlíželi na přísun finančních a jiných hmotných prostředků, hlavně však na fungování dominikálního hospodaření.²⁴ A tak trávili většinu času na panských rezidencích jednotlivých kolejí. Dozorovali řádové statky, vždy v čele se šafářem, průběh polnohospodářských prací, ale také plnění robotních povinností poddaných ve vesnicích přínaležejících k řádovým domům. Z tohoto důvodu měli propracovanou specifickou síť osobních kontaktů. Jednalo se hlavně o faráře z okolních far a správce sousedních panství. Tyto kontakty řadě hospodářských správců jistě pomohly zejména v okamžiku zrušení jezuitského řádu při hledání dalšího pracovního uplatnění například na šlechtických velkostatkách. Tak se také patrně stalo v případě otce Aloisia Skluny (1734–1781),²⁵ rodáka z Vysokého Mýta, který po zrušení Tovaryšstva Ježíšova jako bývalý prokurátor košumberské (chlumecké) rezidence zastával funkci kooperátora a ekonomického inspektora na Kinského panství Předhradí. Vedle toho prokurátoři spojovali vrchnostenský dozor nad poddanými s pastorcí.

Funkce prokurátora nebyla otcům svěřována samostatně, někdy byla spjatá s funkcí ministra, častěji však s nějakou duchovní službou. Zvláště tam, kde se nekrylo sídlo farní správy s tím jejich, a proto někteří z nich působili také jako misionáři. Prokurátoři jezuitských domů se poměrně často střídali, ale mnohdy převzali ekonomickou správu řádového domu plně do svých rukou jejich představení, jako tomu bylo například po roce 1724 v telčské koleji.²⁶ Běžněji byla tato praxe uplatňována v řízení rezidencí.²⁷

22 Šotola, J.: Zrušení jezuitského řádu, s. 78–79.

23 *Regulae Societatis Iesu. Auctoritate septimae congregationis generalis auctae. Romae 1616, s. 230–235.*

24 Teplý, František: Jezuiti jako vrchnost a ekonomové. *Věstník Československého zemědělského muzea* 14, 1941, s. 17–23, 49–55, 128–133; 15, 1942, s. 13–16, 49–55, 75–83.

25 Šotola, J.: Zrušení jezuitského řádu, tab. 29.

26 Bobková-Valentová, K.: Komunita telčské koleje, s. 112.

27 Srov. Holubová, Markéta – Fechtnerová, Anna: *Catalogus personarum et officiorum residentii*

Prokurátor míval k ruce také pomocníka (*socius procuratoris / oeconomii*).²⁸ Ve většině případů byla tato funkce svěřena laickým bratrům,²⁹ kteří se vyučili „ve světě“ písařem, anebo ji mohl zastávat každý, kdo ovládal psaní a počítání. Zejména dobrá znalost aritmetiky byla vysoce ceněna, neboť znamenala předpoklad pro zvládnutí účetnictví.³⁰ Je zřejmé, že se od socia vyžadovalo více samostatné práce a řídicích schopností. Tuto skutečnost potvrdilo zejména jejich uplatnění po zrušení jezuitského řádu. Jako jeden příklad za všechny můžeme uvést, kdy například bývalý pomocník prokurátora chebské koleje Joannes Kramer (1739–1789)³¹ zastával po abolicí Tovaryšstva Ježíšova hospodářského správce ve Starém Hrozňatově.

Potřeba hlubšího poznání hospodářského, liturgického, privátního a každodenního života v řádových domech Tovaryšstva Ježíšova stála nepochybně u zrodu dochovaných diáří.³² V každém jezuitském domě (koleji nebo rezidenci) se vedlo několik typů deníků současně (např. deník rektora koleje, představeného rezidence, misionářů, deníky psané ministry, zpovědníky, představenými semináře apod.) a jejich způsob sepsování byl stanoven přesnými pravidly.³³

ad S. Montem (1647–1773). Biografický slovník členů Tovaryšstva Ježíšova působících na Svaté Hoře u Příbrami v letech 1647–1773. Příbram 2006.

- 28 Bobková-Valentová, K.: Komunita telčské koleje, s. 113; Holubová, M.: Panna Marie Svatohorská, s. 41.
- 29 Zatímco prokurátoři se rekrutovali z řad kněží, tzv. duchovních pomocníků (*coadiutores spirituales*), pak laičtí bratři (*coadiutores temporales*) byli řádoví řemeslníci, kteří zajišťovali „technický“ chod jezuitských domů.
- 30 Bobková-Valentová, K.: Komunita telčské koleje, s. 113; Holubová, M.: Panna Marie Svatohorská, s. 41.
- 31 Šotola, J.: Zrušení jezuitského řádu, tab. 31.
- 32 Tomková, Soňa: Nejstarší dochované diáře jezuitské koleje u sv. Klimenta na Starém Městě pražském (1560–1610). (Příspěvek k diplomacie jezuitských kolejních písemností). *Bibliotheca Strahoviensis* 3, 1997, s. 137–196; Prucek, Josef: Deníky rektorů olomoucké koleje a univerzity (některé poznatky zjištěné při katalogizaci deníků). *Historická Olomouc* 11, 1998, s. 15–21; týž: Diáře rektorů olomoucké koleje a univerzity. *Střední Morava* 6, 2000, s. 92–98; 7, 2001, s. 86–92, 110–116; 8, 2002, s. 76–83; 86–93; 9, 2003, s. 58–64; Černý, Karel: Liturgický rok ve světle zápisníku ministrů klatovské koleje. In: Mikulec, Jiří – Král, Pavel (edd.): Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (= *Opera historica* 8), České Budějovice 2000, s. 555–574; týž: Klatovská Miscellanea – příspěvek ke každodennosti klatovské koleje Tovaryšstva Ježíšova na počátku 18. století. In: Balbínova Miscellanea. Sborník příspěvků z konference konané u příležitosti 380. výročí narození Bohuslava Balbína. Klatovy 3. a 4. prosince 2001. Klatovy 2002, s. 57–62; Žárecká, Klára: *Diarium collegiorum Reginaehradensis (1662–1666)*. Historiografický pramen z prostředí Tovaryšstva Ježíšova. *Folia Historica Bohemica* 31, 2016, č. 2, s. 199–236.
- 33 Stručnou a generalátem schválenou instrukci, obsahující všeobecný návod, co mají pravidelně každodenní zápisy deníků obsahovat, máme k dispozici v Institutum Societatis Iesu. *Regulae*

I s funkcí prokurátora souviselo vedení několika typů diáří, jež se zaměřovaly na problematiku hospodářsko-majetkového charakteru. Dochovaly se deníky provinčních prokurátorů,³⁴ ale existovaly i diária prokurátorů jednotlivých kolejí³⁵ nebo rezidencí.³⁶

Forma vedení zápisu v deníku byla jednotná.³⁷ V rámci kalendářního roku byla jednotlivá folia označena letopočtem, názvem měsíce a konkrétním dnem. Diária obsahovala většinou pravidelné záznamy bez větších časových prodlev mezi jednotlivými dny.³⁸ Délka jednotlivých zápisů byla rozmanitá. Prakticky se mohlo jednat o stručný záznam v jedné větě až po obsáhlejší textové pasáže. Obsah a formulace zápisů dokládá různorodost pohledu jednotlivých autorů na význam každodenních událostí. Deníky byly sepisovány v latinském jazyce, ale nejsou výjimkou ani drobné poznámky v českém nebo německém jazyce. Autorem deníkových záznamů v jednotlivých rukopisech nemusel být jen jeden řeholník. Často se v diáriích setkáváme se střídáním rukopisů, neboť časový rozsah deníku bývá delší než doba setrvání pisatele ve funkci spjaté s jeho psaním.

Ojedinelý pramen představovaly dochované zápisky pomocníka prokurátora brněnské koleje formou poznámek v tištěném *Kalendáři Hospodářském a kancelářském*, který byl vydán olomouckým tiskařem Ignácem Rosenburgem na rok 1703.³⁹ Autorem záznamů se stal zřejmě Wenceslaus Bržezina (1665–1725),⁴⁰ rodák

Rectoris. Caput II. §16–§18 viz Institutum Societatis Iesu. I. Pragae 1705, p. 325–326; Institutum Societatis Iesu. II. Pragae 1757, p. 99.

34 NA, Jesuitica (JS), rkp. 2, Diarium Procuratoris Provinciae Societatis Iesu, 1671–1701; NA, JS, rkp. 3, Diarium Procuratoris Provinciae Societatis Iesu, 1701–1726; NA, JS, rkp. 4, Diarium Procuratoris Provinciae Societatis Iesu, 1727–1739.

35 Např. Moravský zemský archiv (MZA), Jezuité Brno, sign. E 25, kart. 40, kniha 233, Diarium Procuratoris Brunensis, 1716–1726; MZA, Jezuité Jihlava, sign. E 27, dodatky, kniha 3, Diarium Procuratoris Iglaviensis, 1763–1773.

36 Státní oblastní archiv (SOA) Litoměřice, Jezuité Bohosudov / Velkostatek (dále Vs) Soběchleby, rkp. 9, inv. č. 14, Diarium P. Procuratoris [Residentiae Crupnensis], 1750–1761.

37 Kuchařová, Hedvika – Oppeltová, Jana – Bobková-Valentová, Kateřina: Historiografické a biografické prameny v prostředí českých, moravských a slezských řeholních domů raného novověku. K formám zpřístupňování rukopisů a metodám jejich formálního a obsahového popisu. *Folia Historica Bohemica* 30, 2015, č. 1, s. 207–208.

38 Ojedinele v denících zápisy k některým dnům chybí, což mohlo být způsobeno z několika důvodů, jako například vážná nemoc nebo podniknutá cesta autora deníku mimo příslušný řádový dům. Pokud byl jezuita, který byl pověřený psaním deníku, dlouhodobě mimo řeholní dům, bývalo pravidlem, že jej některý z bratří zastoupil.

39 Jírů, Jakub – Mañas, Vladimír: Nota bene. Zápisky hospodáře brněnské jezuitské koleje z roku 1703. In: Jordánková, Hana – Mañas, Vladimír (eds.): Jezuité a Brno. Sociální a kulturní interakce koleje a města (1578–1773). Brno 2013, s. 233–241.

40 ÚDAUK, Kartotéka A. Fechtnerové biogramů jezuitů české provincie S. J., 1556–1773, kart. 10,

z Chocně, jehož zápisky poskytly cenné svědectví o důležitosti funkce prokurátora pomocníka, o jeho poměrně rozsáhlé kompetenci ve správě jednotlivých statků v širokém okolí i v rámci provozu brněnské koleje.

K pracovní náplni prokurátorů náleželo také vedení účtů, přičemž se dodržovalo oddělené účetnictví mezi jezuitskými domy (kolej nebo rezidence) a jim do správy přidělenými řádovými kostely.⁴¹ Avšak v rámci hospodářské agendy registrujeme ještě několik dalších typů účtů. Jednak jimi byly tříleté účty,⁴² které vznikaly při předávání koleje nebo rezidence mezi odcházejícím a nastupujícím představeným řádového domu.⁴³ Dále lze jmenovat účetní knihy, které se pravděpodobně vyskytovaly v několika úrovních typů evidence.⁴⁴ Ty předkládaly ke každému měsíci soupis příjmů a vydání, měsíční vyúčtování a informace o uložení přebytku.

Jedním z nejvýznamnějších správců pozemkových držav jezuitského řádu byl Christophorus Fischer,⁴⁵ který se narodil 25. července 1611 v České Lípě. Bohužel z té doby se nedochovaly žádné matriky, a tak o Fischerově původu a jeho mládí toho příliš mnoho nevíme. Studoval na jičínském gymnáziu, kde vstoupil v nejvyšším ročníku – rétorice do Tovaryšstva Ježíšova. Na podzim roku 1628 se stal v Jičíně kandidátem a poté přesídlil do Brna, aby zde absolvoval dvouletý noviciát.⁴⁶ Pod vedením novicmistra věnoval svůj čas zejména modlitbě, zpytování svědomí a cvičení se v asketickém způsobu života.⁴⁷ Noviciát završil sérií

heslo: Wenceslaus Bržezina.

41 Např. Diecézní archiv biskupství brněnského, Farní a Děkaný úřad Telč, kart. 117, inv. č. 117, Rationes templi Sanctissimi Nominis Telczii anno MDCCXVI [1716]; SOA Litoměřice, Jezuité Bohosudov / Vs Soběchleby, inv. č. 79, Exposita Residentiae Grunpensis, 1697–1726.

42 Např. MZA, Jezuité Telč, E 30, sign. 24/1, kart. 5, Rationes trienales pecuniariae et frumentariae Collegii Telczensis Societatis Jesu, 1673–1676, 1676–1679, 1682–1685 a 1693–1696; SOA Litoměřice, Jezuité Bohosudov / Vs Soběchleby, inv. č. 83, kart. 11, Rationes Generales Acceptae et Expositae Pecuniae Residentiae Grunpensis a 1 Jan: ad ultimam Decembris, 1687–1690.

43 Hlaváčková, Jarmila: Heslo: Deník prokurátora a další účetní a hospodářská agenda koleje. In: Bobková-Valentová, Kateřina – Hnilicová, Petra (edd.): Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy. Telč 2020, s. 294.

44 Např. Národní knihovna České republiky (NK ČR), sign. VIII F 26, Rationes patris procuratoris Provinciae Societatis Iesu cum residentia Sacro Montanae, 1756–1773; SOA Litoměřice, Jezuité Bohosudov / Vs Soběchleby, inv. č. 82, Rationes Particularis & Generalis Templi B. V. Dolorosae Soc: Iesu Mariae =scheinae, 1769–1773.

45 Příjmení se objevuje v podobě Fischer nebo Fišer. Vzhledem k tomu, že v jezuitských pramenech, z nichž vychází tato studie, se zásadně užívá příjmení Fischer, budeme se držet jezuitské podoby příjmení.

46 Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI), sign. Bohemia (Boh) 11, Catalogi breves, anno 1629, f. 155v; anno 1630, f. 166v.

47 Čornejová, Ivana: Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách. Praha 1995, s. 51; Bobková-Valentová,

duchovních cvičení, generální zpovědí, zkouškou a složením jednoduchých slibů, jež vykonal 13. října 1630.⁴⁸

Po noviciátu prošel jednoročním speciálním kurzem v jindřichohradecké koleji,⁴⁹ během něhož se pozornost zaměřila na opakování látky. Odtud přesídlil na podzim roku 1633 do pražského Klementina, aby zahájil studium filozofie, které v tříletém cyklu zahrnovalo logiku, fyziku a metafyziku.⁵⁰ Po jejím absolvování nastoupil etapu základní řádové formace, během níž vyučoval v nižších třídách klementinského gymnázia.⁵¹ V průběhu řádové přípravy se projevila Fischerova záliba v poetické a dramatické tvorbě a v tomto oboru dosáhl také značných úspěchů. Například je mu přisuzováno autorství dramatu *Justicia et pietate*, předvedeného roku 1637 v klementinské koleji při příležitosti oslav nastolení císaře Ferdinanda III. (1608–1657) a proslaveného užitím otáčivého jeviště podle italských vzorů.⁵²

V roce 1639 započal v téže koleji studium teologie,⁵³ které však musel opustit po dvou letech pro blíže nespecifikované onemocnění. Tak se mu uzavřela cesta věnovat se pedagogické či pastorační činnosti. Podjáhenské, jáhenské a kněžské svěcení přijal v červnu roku 1640 v pražském Klementinu⁵⁴ a v téže koleji 2. února 1643 složil také slavné sliby a stal se spirituálním koadjutorem.⁵⁵

V roce 1642 přesídlil na jezuitské panství do Kostelce nad Orlicí, kde během více jak desetiletého pobytu získal potřebnou erudici pro vykonávání svěřené funkce prokurátora,⁵⁶ naučil se hospodaření i jednání s poddanými. Zde také připravil nebo alespoň redigoval několik důležitých dokumentů, jakými byly

K.: Každodenní život, s. 9.

48 ÚDAUK, Kartotéka A. Fechtnerové biogramů jezuitů české provincie S. J., 1556–1773, kart. 10, heslo: Christophorus Fischer.

49 ARSL, sign. Boh 11, Catalogi breves, anno 1632, f. 174v.

50 ARSL, sign. Boh 11, Catalogi breves, anno 1633, f. 184r; anno 1634, f. 275r; anno 1635, f. 286r.

51 ARSL, sign. Boh 12, Catalogi breves, anno 1637, f. 111r. Roky 1636 a 1638 se nedochovaly.

52 NK ČR, sign. XXIII C 112/I, Annuae literae provincie Bohemiae Societatis 1680, Elogium P. Christophori Fischer, pruhonitzii A. 1680, f. 445v.

53 ARSL, sign. Boh 12, Catalogi breves, anno 1639, f. 126r.

54 NK ČR, sign. XXIII F 75, Liber in quo notantur nomina eorum, qui ad ordines minores vel majores ex collegio Pragensi promoventur (1594–1773), nefoliováno. Podle knihy funkcí Šimona Brosia z Horštejna byl na podjáhna vysvěcen 14. 6. na jáhna 15. 6. a na kněze v neděli 17. 6. 1640, vše v kapli sv. Mořice. Označen je jako M. Christophorus Phischer Lippensis Boemus Annorum 27 E Soc. JESV. NA, APA I, sign. B 3/4, fol. 175r-v.

55 ÚDAUK, Kartotéka A. Fechtnerové biogramů jezuitů české provincie S. J., 1556–1773, kart. 10, heslo: Christophorus Fischer.

56 ARSL, sign. Boh 90/I, Catalogi breves, anno 1642, f. 2v; anno 1646, f. 48v; anno 1647, f. 66r; Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Cod. 11962, Catalogus personarum et officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu, anno 1652, f. 132v.

řád pro kosteleckou městskou obec z roku 1649⁵⁷ či instrukce pro kosteleckého purkrabího.⁵⁸

Zřejmě na základě prokázaných dovedností na kosteleckém panství byl svými nadřízenými jmenován regentem všech panství klementinské koleje. Mezi lety 1653–1658 pobýval na úštěckém panství a od roku 1659 v tamní rezidenci, kde až do roku 1664 vystřídal v průběhu let řadu funkcí.⁵⁹ Byl prokurátorem, administrátorem, superiorem, správcem, ale i kazatelem. V letech 1665–1668 zastával funkci představeného v liběšické rezidenci.⁶⁰ Poté se na jeden rok vrátil do pražského Klementina, kde mu byly svěřeny funkce regenta, konzultora a zpovědníka.⁶¹ Jako hospodářský správce strávil léta 1670–1672 v Bernarticích a následující rok v Průhonicích.⁶² Od roku 1674 až do své smrti žil v klementinské koleji, kde dělal zpovědníka a konzultora v ekonomických záležitostech.⁶³ Výjimkou byl rok 1677, kdy se přesunul do tuchoměřické rezidence, v níž působil jako misionář.⁶⁴ Christophorus Fischer zemřel 9. září 1680 v Průhonicích během morové epidemie ve věku nedožitých sedmdesáti let.⁶⁵ V samotném Tovaryšstvu Ježíšovu strávil více jak půl století.

Budeme-li se snažit zjistit, jakým byl páter Fischer člověkem, jezuitou, asi nebudeme příliš úspěšní. Přímé hodnocení jeho kvalit práce v Tovaryšstvu Je-

57 NA, JS, sign. LXXI/5, kart. 95, f. 3–4, řád pro městskou obec, 1649.

58 NA, JS, sign. LXXI/5, kart. 95, f. 11–12, instrukce pro kosteleckého purkrabího, 1649.

59 ARSI, sign. Germania 132, Catalogi breves, anno 1653, f. 162r; anno 1654, f. 27v; ARSI, sign. Boh 90/I, Catalogi breves, anno 1655, f. 126r; anno 1661, f. 225r; ÖNB, Cod. 11962, Catalogus personarum et officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu, anno 1656, f. 430v; anno 1658, f. 307v; anno 1659, f. 715v; MZA, Cerroniho sbírka, G 12, sign. II. 80, Catalogus personarum et officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu, anno 1657, f. 10r; anno 1660, f. 9v; anno 1662, f. 41r; NK ČR, sign. XXIII C 105/6, Catalogus personarum et officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu, anno 1663, f. 508r; anno 1664, f. 528v.

60 MZA, Cerroniho sbírka, G 12, sign. II. 80, Catalogus personarum et officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu, anno 1665, f. 58v; anno 1666, f. 73v; anno 1667, f. 89v; ARSI, sign. Boh 90/II, Catalogi breves, anno 1668, f. 343v.

61 MZA, Cerroniho sbírka, G 12, sign. II. 80, Catalogus personarum et officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu, anno 1669, f. 102r.

62 MZA, Cerroniho sbírka, G 12, sign. II. 80, Catalogus personarum et officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu, anno 1670, f. 121r; anno 1672, f. 135v; anno 1673, f. 151r.

63 MZA, Cerroniho sbírka, G 12, sign. II. 80, Catalogus personarum et officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu, anno 1674, f. 160r; anno 1677, f. 186v; anno 1679, f. 204r; ARSI, sign. Boh 90/II, Catalogi breves, anno 1675, f. 373v; anno 1680, f. 465r.

64 MZA, Cerroniho sbírka, G 12, sign. II. 80, Catalogus personarum et officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu, anno 1677, f. 186v.

65 NK ČR, sign. XXIII C 112/I, Annuae literae provincie Bohemiae Societatis 1680, Elogium P. Christophori Fischer, pruhonitzii A. 1680, f. 445v.

žíšovu nenajdeme, za nepřímé můžeme sice považovat poslední sloupec druhé řády trienálních katalogů, kde mělo být shrnuto, k čemu se příslušný jezuita hodil, ale vzhledem ke značnému zformalizování zápisů i obvyklému průběhu kariér, nebyla vypovídací hodnota těchto záznamů příliš velká.⁶⁶ Konkrétně byl Fischer vyhodnocen „*ad oeconomia*“,⁶⁷ což nijak nevypovídalo o jeho konkrétním nadání, ale o povolání, které ho automaticky čekalo. I tak podle trienálního katalogu zastával funkci ekonoma či hospodářského správce v jezuitském řádu přes 30 let.⁶⁸ Formalizované povahové charakteristiky pisatelů katalogů trienaliu, které se pohybovaly v široké škále od „*sanguinico-phlegmatica*“ až po „*sanguinico-cholerica*“, v případě Fischera vykazovaly po celou dobu jeho evidování pouze jediný povahový rys – *moderatus*.⁶⁹ Pokud se necháme trochu inspirovat fantazií, můžeme konstatovat, že se jednalo zřejmě o velice klidnou a vyrovnanou osobnost.

Tuto Fischerovu povahovou vlastnost se pokusili zřejmě využít i jeho nadřízení, když na sklonku jeho života došlo v roce 1680 na liběšicko-úštěckém panství k povstání poddaných. K eskalaci situace vedlo zvýšení roboty po třicetileté válce. Nespokojenost se projevila už v roce 1676, kdy poddaní žádali vrchnost o zrušení nových robot, ale jejich žádost byla zamítnuta. Jejich názor se tak postupně radikalizoval, až se roku 1680 obyvatelstvo liběšicko-úštěckého panství připojilo k dalším povstáním ve východních, severních a západních Čechách.⁷⁰ Pod tlakem událostí (25. 3. 1680) byli jezuité nuceni opustit liběšickou rezidenci a uchýlit se do koleje v Litoměřicích. Do Liběšic byl povolán pater Fischer, který projevoval moderní názory v otázce rozsahu robotních povinností, a v minulosti jako správce panství si získal náklonnost tamního obyvatelstva. Jednání však skončila neúspěšně, nepomohlo ani vyhlášení nového císařského patentu, protože byl poddanými považován za podvrh. Odvaha vzbouřenců poklesla, až když se dozvěděli o tvrdých postupech generála Haranta a s ním cestující vyšetřovací komise. Před komisí stanuli vůdci povstání Mikuláš Slabý z Vrbice, Ivan Tobiáš z Habřiny a Jiří Sinke z Lukova. Po týdnu vyšetřování byli tito tři v Úštěku popraveni a mnoho dalších poddaných odsouzeno k nuceným pracím.

Ovšem Christophorus Fischer se jako ekonom osvědčil nejen v praxi, nýbrž věhlas si získal také svými teoretickými spisy, v nichž se zasazoval o progresivní metody hospodaření. Na sklonku života své bohaté zkušenosti praktické shr-

66 Bobková-Valentová, K.: Jak vytvořit životopis jezuitu, s. 380–381.

67 ARSI, sign. Boh 19, Catalogus trienales II, anno 1678, f. 259v, n. 16.

68 ARSI, sign. Boh 19, Catalogus trienales I, anno 1678, p. 123.

69 Např. ARSI, sign. Boh 19, Catalogus trienales II, anno 1678, f. 259v, n. 16.

70 Kroess, Alois: Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu. III. Die Zeit von 1657 bis zur Aufhebung der Gesellschaft Jesu im Jahre 1773. Praha – Olomouc 2012, s. 153–166.

nul v odborné příručce *Oeconomia suburbana*,⁷¹ která byla určena pro potřeby hospodářských správců, regentů, hospodářských úředníků a majitelů panství i menších zemědělských celků. Dočkala se také překladu do češtiny a němčiny. Příručku do českého jazyka přeložil spolubratr Joannes Barner (1643–1708) a v letech 1705–1706 vyšla v klementinské jezuitské tiskárně ve dvou svazcích pod názvem *Knihy hospodářské*.⁷² Již o několik let dříve se na knižním trhu objevila německá verze Fischerova díla.⁷³

71 OPERIS OECONOMICI, PARS PRIMA, DE Oeconomia Suburbana / per R. P. CHRISTOPHORUM FISCHER Soc: Jesu, conscripti. Pragae: Typis Universit. Carol: Ferdinand: in Colleg: Soc: Jesu ad S. Clementem, 1679; OPERIS OECONOMICI, PARS SECUNDA, DE Oeconomia Suburbana / per R. P. CHRISTOPHORUM FISCHER Soc: Jesu, conscripti. Pragae: Typis Universit. Carol: Ferdinand: in Colleg: Soc: Jesu ad S. Clementem, 1683.

72 *Knihy Hospodářské / Skrze Dwogictihodného Kněze Krysstoffa Fissera z Towaryšstwa Geżssowého sepsané, Djl Prwnj, O Hospodářstw Polnjm / Neyprw Léta 1679, s Powolenjm Wrchnjch. A s obwzłásstnjm obdarowanjm geho Cýsařské a Kráľowské milosti, W Latinském gazyku na swětlo wydaný; Nynj pak na Česko přeložený Od Dwogictihodného Kněze P. Jana Barnera z téhož Towaryšstwa Geżssowého – W Praze: w Jmpressy Univer: Carolo-Ferdin: w Kolegi Towaryšstwa Pána Geżjsse v S° Kljmenta bljž Mostu, Léta Páně 1706; *Knihy Hospodářské / Od Dwogictihodného Kněze Krysstoffa Fissera z Towaryšstwa Geżssowého sepsané, Djl Druhý O Polnjm Hospodářstw Léta 1683; na swětlo wydaný S Obwzłásstnjm obdarowanjm geho Cýsařské a Kráľowské milosti; Nynj pak na Česko přeložený Od Dwogictihodného Kněze P. Jana Barnera z téhož Towaryšstwa Geżssowého. W Praze: w Jmpressy Univer: Carolo-Ferdin: w Kolegi Towaryšstwa Pána Geżjsse v S° Kljmenta bljž Mostu, Léta Páně 1705.**

73 *Fleissiges Herren=Auge, Order Wohl-Ab- und Angeführter Haus-Halter, Das ist: Gründlich- und kurtz zusammen gefasster Unterricht, von Bestell- und Führung eines nütz- und einträglichem Land-Lebens und Wirthschaft: Worinnen Gar aussführlich, und aus vielfältig-gründlicher Erfahrung, Anweisung geschihet, wie nicht allein der Feld- und Acker-Bau, Teiche und Fischereyen, Brauerey, Brandtwein-Brennen, Küchen- und Obst-Gärten, Weiberge, Waldung, und Gehöltz, Schäferey und andere Vieh-Zucht, sampt dem Geflügel-werck leicht, ordentlich und nützlich anzulegen und zu führen, sondern auch, wie die vorfallende mancherley Fehler, Hindernüssen, Abgang und und Schäden zu verhüten, oder zu verbessern / Anfänglich in Lateinischer Sprache beschrieben Von R. P. Christophoro Fischern, Soc. J. Anietzo aber ins Teutsche übersetzt von AGATHO – CARIORE. Francfurt und Nürnberg: In Verlegung Johann Ziegers, Buchhändlers, 1690 (Druckts Joh. Phil. Andreae); Zweyter Theil deß Land-Lebens und Wirthschaft..., Dritter Theil Deß Land-Lebens und Wirthschaft: Worinnen Eine zwar kurtze, doch gute und vorträgliche Unterweisung geschicht, Welcher gestalt Ein annuhtig lust-erweckendes Blumen-Gärtlein Füglich anzurichten, was darzu erfordert werde, wie der Blumen und Gewächsen zu warten, und selbige jährlich im guten Wolstande zu erhalten. Item Von dem Namen, Wachsthumb, Gestalt, Nutz und Gebrauch derer zu allerhand Menschlichen Leibsgebrechen höchstheilsamen Arzney-Kräutern Und dann endlich von allerhand raren und Curieusen Künsten und Zubereitungen aus vielerhand Wissenschaften, von den Elementen, und andern in der Natur befindlichen Dingen hergenommen, dabey auch solche Sachen abgehandelt werden welche zum Kochen, Haus-Arzneyen, Destilliren, Vogelfangen, Jägerey und Stutterey etc. erfordert, werden Zum Erstenmal denen beeden ersten Theilen, um besserer Wohlanständigkeit willen, beygefüget. Nürnberg: in Verlegung Johann Ziegers, 1696.*

Odborná encyklopedie vyšla jako dvousvazková, byť původně byla rozvržena do tří svazků, ale zůstala torzem, neboť Fischerova smrt mu nedovolila ani dokončit svazek druhý.⁷⁴ Dílo obsahovalo praktické návody na úspěšné hospodaření na nevolnických statcích ve všech odvětvích zemědělství, jako bylo polnohospodářství, rybníkářství, vinařství a vinopalnictví, pěstování zeleniny a ovoce, chov dobytka, drůbeže, včel, a ještě poskytovalo rady k správnému vedení ekonomické administrativy, včetně uspořádání registratury. V přehledných tabulkách srovnával hospodaření nevolnických i svobodných rodin v okolí Prahy a na Litoměřicku. Přednesl praktické poznatky o správě panství, mlýnech, dílnách, kovárnách a pivovarech. Nechyběly instrukce určené hejtmanovi, obročnímu, důchodnímu, purkrabímu či sládkovi. Kapitulu pojednávající o pronajímání dvorů, výročních soudech, hranicích a mezích či zaopatřování sirotků nestihl již rozvést do zamýšleného rozsahu.

Spis vynikal svou přehledností, jasným, i když barokním stylem a nesmírně bohatou slovní zásobou. Připojeny byly rovněž latinsko-česko-německé slovníčky odborné terminologie pro oblast zemědělství, vinařství, lesnictví, chmelařství, pivovarnictví nebo včelařství.

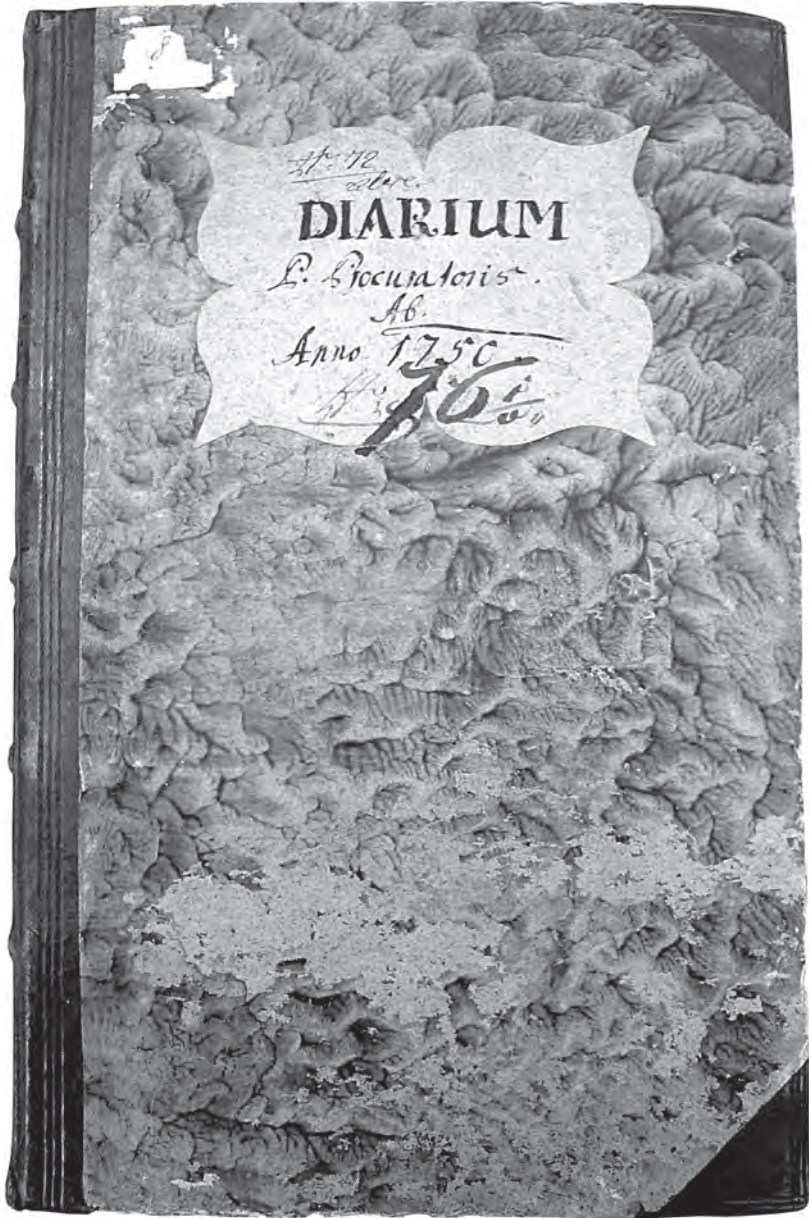
Jezuitský řád jakožto silně centralizovaná řeholní komunita měl velmi propracovanou personální politiku, jejímiž základními principy byly snaha o maximální využití schopností jednotlivce a dále přesné vymezení úkolů a odpovědností v komunitě, kde fungoval hierarchický princip. Zásluhy a činnosti jednotlivce většinou vyplývaly ze svěřené funkce v řádovém organismu, jako tomu bylo i v případě prokurátorů. Pomocí důkladné prosopografické analýzy dobové evidence jezuitů, zpracovávané na několika úrovních míry podrobnosti, rekonstruujeme řádové kariéry prokurátorů – hospodářských správců, a to jak v hierarchii řádových funkcí, tak i z pohledu kariéry jednotlivce jako příslušníka určité řeholní instituce. Formou sondy předkládáme možnosti studia týkající se otázky fungování a zajišťování hospodářského zázemí jezuitských domů.

Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.

⁷⁴ NK ČR, sign. XXIII C 112/I, Annuae literae provincie Bohemiae Societatis 1680, Elogium P. Christophori Fischer, pruhonitzii A. 1680, f. p. 445v–446r.

A Procurator – an Economic Administrator and the Career Strategy of the Society of Jesus

The Society of Jesus, a strongly centralised monastic community, had a sophisticated personal policy whose fundamental principles were driven by the effort to maximise individual capabilities and to precisely stipulate the tasks and responsibilities within the community that worked on a hierarchical principle that put the greatest responsibilities in the hands of the superiors. The individual merits and activities usually resulted from the person's function within the order's mechanism. A thorough prosopographical analysis of the historical record of the Jesuits, processed at several levels of detail, will help us to reconstruct the careers of the Jesuit procurators – economic administrators, both with respect to the hierarchy of order functions and from the viewpoint of the individual careers of the members of a monastic institution. The study, however, does not seek to fully evaluate the procurator's role in the hierarchy of the order's functions, as it would require a wider heuristic basis, but rather, through a probe, it highlights the possibilities to study how the operation and economic background of the Jesuit houses functioned.

Přední strana desky deníku prokurátora bohosudovské rezidence
(SOA Litoměřice, fond Jezuité / Velkostatek Soběchleby, inv. č. 14, rkp. 9)

Titulní strana s frontispisem Fischerových Knih hospodářských, které vyšly v Praze roku 1706 (Knihovna Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., sign. ST 97/1)

Knihy Hospodářské

Čiže

Dwogictihodného Kněze

Kryštoffa Fissera

z Towarňštwá Geziššowa

sepsané /

Díl První /

Hospodářství Holnýj

Novoprů Léta 1679. ^{ad S. Ign.} 272/22

s Powolením Wrchních /

ex libris P. Amencii Letzick.

A Praxionis Lionci.

s obzvláštním obdarowáním jeho Čísaršské
a Královské Milosti /

W Latinském jazoku na světlo wydaný :

Tynj pak na Česko přeložený

Od

Dwogictihodného Kněze P. Jana Barnera
z tohož Towarňštwá Geziššoweho.

W Praze w Tmpressy Univerš. Carolo-Ferdin. w Kolegi Towarňš-
štwá Pána Gezišše w Š Klimenta blíž Mostu /
Léta Páně 1706.

MARIE MAXMILIÁNA ZE ŠTERNBERKA, ROZ. Z HOHENZOLLERNU

EXEMPLUM CTNOSTI A PODPOROVATELKA JEZUITŮ V ČECHÁCH

PETRA OULÍKOVÁ

Bohuslav Balbín zařadil Marii Maxmiliánu ze Šternberka, roz. z Hohenzollernu, jako vzor ctnostného a zbožného života mezi osobnosti, které žily v českých zemích ve veřejné pověsti svatosti. Jejich životopisy Balbín uvedl ve druhém dílu spisu *Bohemia sancta*, který tvoří čtvrtý svazek první dekadý *Miscellanei*.¹ Kritériem výběru pro ženy žijící na sklonku 16. a v průběhu 17. století byl jejich ctnostný život, projevující se např. v každodenní modlitbě, v častém přijímání svátostí, četbě duchovní literatury, péči o chudé, fundátorské činnosti, ale především v setrvání ve vdovském stavu až do sklonku života, čímž naplňovaly doporučení sv. Pavla z dob prvotní apoštolské církve.² Bohuslav Balbín logicky připomenul zejména urozené dámy, které svou štedrost projevovaly jezuitskému řádu. Kromě Marie Maxmiliány ze Šternberka zmiňuje její tchýni Kateřinu z Montfortu (1556–1631), jež se svým manželem Adamem II. z Hradce (1549–1596) založila jezuitskou kolej v Jindřichově Hradci,³ dále zakladatelku koleje v Telči Annu Františku Slavatovou,

1 Balbinus, Bohuslaus: *Miscellanea historica regni Bohemiae, decadis I. liber IV. hagiographicus, seu Bohemia sancta*. Praha 1682. Životopis Marie Maxmiliány ze Šternberka je uveden in: *Bohemia sancta II*, s. 127–130.

Životopisy, vyzdvihující především ctnosti Marie Maxmiliány ze Šternberka, se nacházejí v NA, Jesuitica (JS), Sign. CLVIII/13, kart. 129.

K barokní zbožnosti orientačně: Ducreux, Marie-Elizabeth: Několik úvah o barokní zbožnosti a o rekatolizaci Čech. *Folia Historica Bohemica* 22, 2006, s. 143–177; Mikulec, Jiří: Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích. Praha 2013, s. 11–30; Mikulec, Jiří: Barokní zbožnost v Balbínově době a díle. In: Chroust, Václav – Bursíková, Zdeňka – Víták, Karel (eds.), *Dělám to k větší slávě Boží a chvále vlasti. Bohuslav Balbín a jeho doba. Barokní jezuitské Klatovy 2014 – sborník příspěvků*. Klatovy 2014, s. 35–47.

2 Bible, Nový zákon, 1 Kor 7, 8.

3 Balbinus, B.: *Bohemia sancta II*, s. 113–114. K oběma především: Hrdlička, Josef: *Víra a moc*.

rozenou z Meggau (1610–1676).⁴ Mnoho stránek věnoval původem uherské šlechtičně Ester Forgácsově, roz. Bossányiové (†8. 10. 1660).⁵

Následující příspěvek se zaměří na jeden, ne však nepodstatný moment života Marie Maxmiliány, a to na dobročinnost, kterou hraběnka projevovala Tovaryšstvu Ježíšovu v Čechách. I ta patřila k projevům zbožného života. Nejdříve však připomeňme její osobní, rodinný život.

Marie Maxmiliána pocházela z urozeného rodu Hohenzollernů. Narodila se 31. října 1583, jejím otcem byl císařský rada Karel hrabě z Hohenzollern-Sigmaringenu a matka Eufrozína (Euphrosyne) Oettingen-Wallerstein (1551–1590).⁶ Mladíčká patnáctiletá dívka byla 25. ledna roku 1598 provdána za Jáchyma Oldřicha z Hradce (1579–1604), příslušníka starého českého šlechtického rodu. Jáchym Oldřich z Hradce působil na dvoře císaře Rudolfa II. (1552–1612) jako komorník. Politické zkušenosti získal coby hejtman Bechyňského kraje, v letech 1602–1604 zastával úřad karlštejnského purkrabí, který patřil mezi dvanáct nejvyšších zemských úřadů Českého království. Jáchym Oldřich z Hradce byl od narození neduživý. Poslední dva roky života byl po těžkém záchvatu padoucnice upoután na lůžko. Po těžké nemoci zemřel 23. ledna roku 1604. Z manželství nezvešel žádný pokračovatel rodu, dvě děti zemřely hned po porodu. Jáchym Oldřich byl poslední z rodu pánů z Hradce; jeho smrtí vymřel rod po meči. Majetek zdědila jeho sestra Lucie Otýlie z Hradce (1582–1633) provdaná za Viléma Slavatu z Chlumu a Košumberka (1572–1652).⁷

Netrvalo dlouho a Marie Maxmiliána se provdala znovu, tentokrát za Adama II. ze Šternberka (1554–1623).⁸ Svatba se konala 25. července 1605 v Bechyni. Adam II.

Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630). České Budějovice 2013.

- 4 Balbinus, B.: *Bohemia sancta II*, s. 163–170. Postavě Anny Františky Slavatové, rozené z Meggau, je v literatuře věnována velká pozornost. Výběrové: Christel, Bartholomäus: *Praecellens viduarum speculum*. Brünn 1694; Hruďička, Alois: *Františka Slavatová a doba její – obrazy z dějin katolické reformace na Moravě a v Čechách*. Brno 1902. Recentně: Havlík, Jiří M.: *Das Buch „Praecellens viduarum speculum“ von Bartolomäus Christelius*. In: Havlík, Jiří M. – Hlaváčková, Jarmila – Kolermann, Karl (Hgg.): *Orden und Stadt, Orden und ihre Wohltäter. Monastica Historica Band 4: Referate der gleichnamigen Tagung in Telč vom 24. bis 26. September 2018*. Praha – St. Pölten 2019, s. 186–212.
- 5 Balbinus, B.: *Bohemia sancta II*, s. 149–163. Ester Forgacsi (Forgáci) byla vdova po Mikuláši Forgacsovi.
- 6 Behr, Kamill: *Genealogie der in Europa regierenden Fürstenhäuser nebst der Reihenfolge sämtlicher Päpste*. Leipzig 1854, s. 12, 14; Grote, Hermann: *Stamtafeln. Mit Anhang: Caledarium medii aevi*. Leipzig 1877, s. 110–112.
- 7 Bůžek, Václav – Hrdlička, Josef a kol.: *Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*. Praha 1997, s. 10, 188–190; Juřík, Pavel: *Domina pánů z Hradce, Slavatů a Czerninů*. Praha 2010, s. 101–103.
- 8 K Šternberkům a Adamovi II. ze Šternberka přehledně viz Palacký, František (Sternberg, Zde-

ze Šternberka byl vynikající řečník a diplomat. Postupně zastával několik dvorských a zemských úřadů.⁹ Jako nejvyšší zemský sudí se nechal namalovat na jedné z fresek s tematikou českého zemského práva na stěnách velkého sálu v zámku Bechyni.¹⁰ Jeho úspěšná politická kariéra se završila roku 1608 jmenováním nejvyšším purkrabím. V tomto úřadě působil s krátkou přestávkou v době stavovského povstání až do roku 1623. Císař tento nejvyšší zemský úřad v předcházejících dvanácti letech neobradil. Adam II. ze Šternberka byl sice horlivým katolíkem, ale vůči utrakvistickým stavům vystupoval smířlivě. Jako nejvyšší purkrabí podepsal místo vyhraněného katolíka nejvyššího kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic (1568–1628) roku 1609 Rudolfův majestát. Tato umírněnost ho zachránila při památné defenestraci 23. května 1618. Tehdy byl Adam II. ze Šternberka společně s Matoušem Děpoldem z Lobkovic (1564–1619), velkopřevorem maltézského řádu, odveden z kanceláře, zatímco Jaroslav Bořita z Martinic (1582–1649), zeť Adamův, Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka a písař Fabricius byli vyhozeni z okna. Adama II. pak direktori zbařili úřadu a on odjel se svou chotí a všemi dětmi z Čech. Po Bílé hoře mu císař vrátil zabavený majetek zpět. Adam II. ze Šternberka zůstal věrným vlastencem. Slzy prý mu stékaly po tváři, když viděl, jak císař Ferdinand II. odstřihává královské pečeti z listin českých privilegií.¹¹ Zemřel 10. dubna 1623 a byl pohřben v minoritském kostele archanděla Michaela v Horažďovicích.¹²

něk, ed.): Dějiny rodu Sternbergů – Geschichte der Familie Sternberg. Moravská expedice 2001, s. 84–85; Juřík, Pavel: Šternberkové: panský rod v Čechách a na Moravě. Praha 2013, s. 65–69.

K Adamovi II. ze Šternberka blíže viz Mařa, Petr: Svět české aristokracie (1500–1700). Praha 2004, s. 80, 198, 306, 334, 336, 452, 635–636, 684; Sejk, Roman: Urozenost, majetek a moc: (Šternberkové v 16. a 17. století). Středočeský sborník historický, sv. 28–29, 2002–2003, s. 3–54. Rok narození Adama II. ze Šternberka v literatuře kolísá. Sejk uvádí rok 1554.

9 Adam II. ze Šternberka začal svou politickou kariéru roku 1596 jako hejtman Nového Města pražského, poté byl v letech 1597–1599 dvorským sudím, v letech 1599–1603 zemským sudím, v letech 1602–1608 nejvyšším komorníkem, konečně v letech 1608–1619, 1620–1623 nejvyšším purkrabím. Viz Národní archiv (NA), Sběrka Dobřenský, inv. č. 1085. (Dobřenský uvádí hejtmana NM pražského k roku 1596.) Dle Roubíka byl Adam ze Šternberka hejtmanem NM pražského v letech 1581–1599. Viz Roubík, František: Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547 až 1785. In: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 165; Palacký, František: Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků. In: Charvát, Jaroslav (ed.): Dílo Františka Palackého I. Praha 1941, s. 371–372, 384.

10 Malba zachycuje složení zemského soudu v roce 1600, tedy krátce poté, co byl Adam ze Šternberka jmenován nejvyšším zemským sudím (1599). Autorem fresek, zajímavých spíše z historického než uměleckého hlediska, byl pravděpodobně Bartoloměj Beránek, jenž na Bechyni v té době pracoval. Viz Krčálová, Jarmila: Renesanční nástěnné malby zámku Bechyně. Umění 11, 1963, s. 25–49. Vyobrazení např.: Stejskal, Aleš – Pouzar, Ladislav: Renesanční Bechyně: urbs felix. Katalog výstavy. Český Krumlov 1998, s. 32; Juřík, P.: Šternberkové, s. 139.

11 Palacký, F.: Dějiny rodu Sternbergů, s. 85.

12 NA, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1198.

Po manželově smrti se hraběnka Marie Maxmiliána již neprovдалa. Čtvrtstoletí vedla příkladný vdovský život. Spolu měli šest dětí.¹³ Když zemřel 9. června roku 1633 její milovaný syn Vojtěch Ignác Eusebius ze Šternberka, rozhodla se hraběnka, že pro něj a pro sebe zřídí hrobku v jezuitském kostele Nejsv. Salvátora na Starém Městě pražském. Vojtěch Ignác Eusebius studoval u staroměstských jezuitů, zemřel ve věku nedožitých 16 let na následky morové nákazy.¹⁴ Ještě než

V horažďovickém minoritském kostele byl pochován i známý stavebník Václav Vojtěch ze Šternberka, vnuk Adama II. ze Šternberka. Viz Preiss, Pavel – Horyna, Mojmír – Zahradník, Pavel: Zámek Trója u Prahy. Dějiny, stavba, plastika a malba. Praha 2000, s. 38, 42.

Existence obou náhrobků je známa ještě kolem roku 1883. Viz Šubert, František Adolf – Borovský, František Adolf: Čechy. Díl I. Šumava. Praha 1883 (reprint Praha 2000, s. 184). Citace převzata z knihy Jana Kiliána, v níž jsou další informace k působení Šternberků v Horažďovicích. Viz Kilián, Jan a kol.: Horažďovice v raném novověku. Západočeská univerzita v Plzni 2019, s. 182–195 (náhrobky na s. 258, pozn. 1304).

Šternberkové vlastnili Horažďovice v letech 1622–1719. Původně se zde nacházel františkánský klášter. Ten ale roku 1590 zanikl. Minorité byli ke zdejšímu konventu uvedeni roku 1621. Základní informace ke klášteru viz Vlček, Pavel – Sommer, Petr – Foltýn, Dušan: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997, s. 227–229; Buben, Milan: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích, III. díl, I. svazek: Žebravé řády. Praha 2006, s. 219–220, 300–301.

Někteří členové šternberského rodu byli pochováni ve františkánském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Bechyni. Pod hlavním oltářem tohoto kostela vybudoval Adam II. ze Šternberka podzemní kapli sv. Kalista. Zde byl např. pohřben František ze Šternberka, prvorozený syn Františka Matyáše ze Šternberka, jenž zemřel ve třech letech, dále Leopold Antonín Onofrius, roční synek Jana Norberta Xavera ze Šternberka (1671). V paarské, další kostelní hrobce, byl jako první pohřben Jan Norbert Xaver ze Šternberka (1678). Viz Roháček, Jiří – Růžek, Vladimír (eds.): Soupis sekundárních pramenů k epigrafickým a sepulkrálním památkám, uložených v archivech České republiky. Praha 2019, s. 129–131.

Základní informace k bechyňskému klášteru viz Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D.: Encyklopedie českých klášterů, s. 169–171; Buben, M.: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností, III. díl, I. svazek: Žebravé řády, s. 296–298.

13 Jako první se narodila Marie Eva Alžběta (1605–1668), dále Marie Eufrosina, Václav Kliment a Anna Marie (†1654). František Karel Matyáš ze Šternberka (1612–1648) se stal dvorským maršálkem a nejvyšším zemským sudím. Posledním dítětem byl Vojtěch Ignác Eusebius ze Šternberka (1617–1633). Přehledně viz <http://genealogy.euweb.cz/sternbnb/sternbnb4.html> [30. 1. 2023].

14 Věk je odvozen z nápisu na kovovém sarkofágu, který je uveden na konci latinského pohřebního kázání, vydaného v roce 1634. Viz Zíbrt, Čeněk: Bibliografie české historie I. Praha 1900, s. 570, č. 20335. Tisk se nachází ve Vídni, v Österreichische Nationalbibliothek, sign. 79.Bb.1 a je volně přístupný na internetu: *Oratio funebris qua Illustrissimus adolescens D. D. Adalbertvs Ignativs Eusebivs Lib: Bar: a Sternberg Dominus in Budin et Libochovitz... a Facultate Philosophica Pragensis Vniuersitatis Societatis IESV. Anno Domini M.DC.XXXIII. VI Iulij sub horam nonam Vespertinam...*, Pragae 1634.

Text zní: *Hic jacet recondita ex pretiosissimis gemma Bohemiae / ADALBERTVS IGNATIVS EVSEBIUS / LIBER BARO Á STERNBERG / Dominus in Budin & Libochovitz. / Non minus Virtute & ingenio quam! Vetusta / Maiorum Prosapia Illustrissimus / Spe maximus, quam supra aetatem Ingenij maturitas pollicebatur. / Verè Gémma: / Quia spectatissimus refulsit moribus, /*

skonal, měl přání, aby jeho matka věnovala na dobročinné účely 100 000 zlatých.¹⁵ Synova předčasná smrt Marii Maxmiliánu velmi zasáhla. O měsíc později, po svém návratu z Vídně, mu 6. července vypravila honosný pohřeb.¹⁶ Smuteční průvod šel z Pražského hradu přes Karlův most do kostela Nejsv. Salvátora. Zúčastnili se ho kromě urozených lidí i členové mariánských sodalit, působících při staroměstské jezuitské koleji. Katafalk vezlo koňské spřežení. Latinské kázání pronesl *praeses* mariánské většiny kongregace Zvěstování Panně Marii pater Ludovicus Crasius (1597–1677).¹⁷ To bylo o rok později vydáno tiskem.¹⁸ Smuteční obřady pokračovaly i následujícího dne. Po slavnostní liturgii si účastníci mohli poslechnout promluvu v němčině a češtině. Tělo Vojtěcha Ignáce Eusebia ze Šternberka bylo uloženo do hrobky v jižní lodi kostela Nejsv. Salvátora, v kapli sv. Františka Xaverského. Kovový, původně pozlacený náhrobník s latinskou prosbou k tomuto světcí patří k nejcennějším funerálním památkám v tomto kostele.¹⁹ Střed desky zaujímá nápadně velký Hohenzollernský znak, odkazující a připomínající urozený původ fundátorky hrobky – hraběnky Marie Maxmiliány.²⁰ Tento znak doprovází z obou

Praesertim amabili in pietissimam Matrem obseruantia / VIXIT / Annos XV. Menses IX. / Obiit Sancte / Sui relicto desiderio moerente uniuersa / Illustrissima Familiá / PRAGAE. / Anno M. DC. XXXIII. / Tertio quadrante ad undecimam noctis horam. / Heus Lector. / Hoc tibi moriens edixit, ADALBERTVS / Eheu! Transeundum est; sed cogitandum ut quam breuissimo / spatio transeamus. / Requiescat in pace / Amen. Amen. Amen.

- 15 Schmidl, Ioannes: *Historiae Societatis Jesu Provinciae Bohemiae, Pars IV.*, Vol. I., ab anno Christi MDCXXXIII. usque ad annum MDCLIII. Inklusiv. Pragae 1759, s. 17.
- 16 Tamtéž, s. 16–19.
- 17 P. Ludovicus Crasius působil v letech 1632–1633 ve staroměstské jezuitské koleji v Praze. Byl profesorem teologie a děkanem filosofické fakulty. V pozdější době (v letech 1666–1677) byl osobním zpovědníkem nejvyššího purkrabí Bernarda Ignáce z Martinic. Viz <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000103436> [24. 1. 2023]. Ke vztahu jezuitských zpovědníků a šlechty viz Havlík, Jiří M.: *Česká katolická šlechta v jezuitské péči 1623–1773*. In: Chroust, V. – Buršíková, Z. – Viták, K. (eds.): *Dělám to k větší slávě Boží a chvále vlasti*, s. 117–137 (Ludovicus Crasius na s. 125–126).
- 18 V tištěném kázání není uvedeno jméno kazatele, pravděpodobně jím byl P. Ludovicus Crasius. Viz *Oratio funebris qua Illustrissimus adolescens D. D. Adalbertvs Ignativs Eusebivs Lib: Bar: a Sternberg...*, Pragae 1634.
- 19 Např. Vlček, Pavel (ed.): *Umělecké památky Prahy. Staré Město – Josefov*. Praha 1998, s. 113; Horyna, Mojmír – Oulíková, Petra: *Kostel Nejsvětějšího Salvátora a Vlašská kaple*. Praha – Staré Město. Kostelní Vydří 2006, s. 31.
- 20 Erb uprostřed náhrobníku zcela odpovídá znaku hrabat von Hohenzollern, jehož podoba se ustálila v 16. století. Tedy poté, co k původnímu rodovému znamení (stříbrno-černě čtvrcený štít) přibýly ještě symboly dědičného komorníka (zkřížená žezla) a rodového sídla – hrabství Sigmaringen. Jde o čtvrcený štít se středním štítkem. První a čtvrté pole stříbrno-černě čtvrceno (původní znak rodu, hrabství Hohenzollern), druhé a třetí pole je modré, v něm zlatý jelen kráčeující na zeleném pahorku (Hrabství Sigmaringen, které obdržel Karl I. von Hohenzollern od císaře Karla V.). Ve

stran mnohem menší znaky se šternberskou osmihrotou hvězdou. Jeden znak patří Marii Maxmiliáně ze Šternberka, druhý jejímu synu Vojtěchu Ignáci Eusebiovi. Kromě jména fundátorky, jež je vedeno do oblouku pod erby, jsou nápisy umístěné v ozdobných obdélných kartuších v horní a spodní části náhrobníku.²¹ Náhrobník se nachází před oltářem sv. Františka Xaverského. O výraznou raně barokní proměnu tohoto oltáře se zasloužil roku 1646 František Karel Matyáš ze Šternberka, starší bratr zesnulého Vojtěcha Ignáce Eusebia. O nákladnosti svědčí suma 1 500 imperiálů (tolarů).²²

Marie Maxmiliána ze Šternberka přežila všechny syny, zemřela 11. září roku 1649 ve Vídni. V závěti, sepsané o týden dříve (3. září 1649), vyjádřila přání být pochována ve skromnosti, beze vší pompy v kapli sv. Františka Xaverského v pražském kostele Nejsv. Salvátora.²³ Na sloužení čtených mší odkázala 2 500 zlatých. Nechtěla ani, aby bylo proneseno pohřební kázání, vždyť *přeci nikdo neví, jak si stojí lidská duše před Bohem*. Protože všichni mužští potomci byli po smrti, za své univerzální dědice uvedla dcery – Marii Evu Alžbětu z Tieffenbachu (1605–1668)²⁴

středním štítku jsou dvě zkřížená zlatá žezla jako odznak hodnosti dědičného říšského komorníka, které získal počátkem 16. století Eitel Fridrich von Hohenzollern (†1525). Střední štítek bývá v průběhu 17.–20. století popisován jako červený, jindy jako modrý. Na štítě jsou postaveny tři korunované turnajové přílby s příkryvadly a klenoty. Na střední z nich je vztyčené zlaté žezlo (dědičný říšský komorník), na heraldicky pravé přílbě stříbrno-černě čtvrcená hlava a krk psa ohaře (hrabství Hohenzollern), na levé přílbě červené jelení parohy (Sigmaringen). Viz Trier, Johann Wolfgang: *Einleitung zu der Wapen-Kunst, darinnen diese Wissenschaft durch deutliche Regeln und Exempel vorgetragen*, Leipzig, 1714, s. 440–442. Za popis znaku a odkaz na literaturu děkuji Janu Oulíkoví.

21 Nápisy v horní obdélné kartuši: *HÆC REQVIET MEA / QVAM ELEGI PRO ME ET FILIO MEO DVLCISSIMO OBE: / DIENTISSIMOQVE. / ADALBERTO IGNATIO EVSEBIO L. B. A. STERNBERG / . D. IN BVDIN ET LIBOCHOWITZ. / QVEM IMMATVRA QVIDEM SED BEATA MORS / ÆTATE IVVENEM. VIRTUTE SENEM, / COELO PREMISIT. / ANNO. M. DC. XXXIII. IX. IVNII.*

Nápis pod erby: *MARIA MAXMILI / ANA A STERNBERG. / NATA COMES AB / HOHENZOLLERN.*

Nápis v dolní obdélné kartuši: *HIC HABITABIMUS DONEC ASP / RET DIES / S. FRANCISCE XAVERI. / ORA PRO NOBIS.*

Ve Wunschwitzově sbírce je uložen nákras náhrobku z roku 1719 od Kryštofa Ludvíka Waltera. Viz NA, Wunschwitzova sbírka, inv. č. 1198.

22 Vácha, Štěpán: Kultovní inscenace náboženského obrazu. Příklad obrazu Smrt sv. Františka Xaverského v jezuitském kostele Nejsvětějšího Salvátora v Praze. *Opuscula historiae artium* 68, 2019, č. 2, s. 232.

23 NA, Desky zemské (DZ), Desky zemské větší č. 256, fol. B 1–B 9'. Za zprostředkování tohoto dokumentu děkuji dr. Petru Marešovi z Národního archivu.

24 Marie Eva Alžběta ze Šternberka byla dvakrát provdána. Jejím prvním manželem se stal roku 1627 Michael Adolf hrabě z Althanu (1574–1638). Druhým manželem byl Rudolf z Tieffenbachu (1582–1653). Ten byl za své zásluhy během třicetileté války vyznamenán Řádem Zlatého

a Annu Marii Popelovou z Lobkovic (†1654).²⁵ Další dcera Marie Eufrosina vstoupila do karmelitského řádu ve Vídni.²⁶

Přízeň Marie Maxmiliány ze Šternberka jezuitskému řádu

První kontakty s českými jezuitou navázala Marie Maxmiliána v Jindřichově Hradci jakožto manželka majitele zdejšího panství Jáchyma Oldřicha z Hradce. Zakladateli jindřichohradecké jezuitské koleje byli dle donační listiny z roku 1594 Adam II. z Hradce a jeho manželka Kateřina z Montfortu (1556–1631).²⁷ Marie Maxmiliána pokračovala v rekatolizačním úsilí svého tchána, tchýně i manžela. Coby vdova podpořila roku 1605 jezuitský seminář darem 10 000 kop míšeňských. Ten sloužil jako ubytovna pro studenty gymnázia. Buben uvádí, že bývalý refektář semináře byl vyzdoben roku 1663 dvěma velkými malbami, na nichž byly připomenuty znaky dobrodinců společně s personifikacemi. Na jedné straně byly tři znaky zakladatelek a personifikace Zbožnosti a Náboženství s nápisem *Fundat* (Kateřina z Montfortu), *multiplicit* (Marie Maxmiliána z Hohenzollernu) a *complet* (Lucie Otýlie z Hradce), tj. „Zakládá..., rozmnožuje..., dokončuje...“. Na druhé straně byl mezi postavy představující Statečnost a Štědrost umístěn znak Slavatů s nápisem: *Domus inclyta servat* („Dům zachovává slovatné věci.“). Malby prý vznikly až na základě stížností, že v semináři nejsou připomenuti jeho dobrodinci.²⁸

Hohenzollernský znak byl v nedávné době společně s ostatními malbami odkryt v dalším prostoru, a to v refektáři, nacházejícím se v západním křídle jin-

rouna. V roce 1636 získal východočeská panství Kumburk a Jičín jako konfiskát po Albrechtu z Valdštejna. Rudolf z Tiefenbachu zemřel 4. března 1653 v Nové Pace. V poslední vůli, sepsané roku 1650, odkázal finanční prostředky na založení paulánského kláštera v Nové Pace a zavázal své dědice k výstavbě konventu. Odkaz naplnila po jeho smrti manželka Marie Eva, rozená ze Šternberka. Viz Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D.: Encyklopedie českých klášterů, s. 388–390; Mašek, Petr: Šlechtické rody v Čechách a na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl II, N–Ž. Praha 2010, s. 355–356.

25 Anna Marie ze Šternberka se 17. 5. 1637 provdala za Adama Oldřicha Popela z Lobkovic (1610–1649), nejvyššího mincmistra. Druhý sňatek uzavřela roku 1652 s Janem hr. z Rotalu na Napajedích a Tlumačově. Zemřela po dvou letech. Viz Kasík, Stanislav – Mašek, Petr – Mžýková, Marie: Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu. České Budějovice 2002, s. 97.

26 NA, DZ, Desky zemské větší č. 256, fol. B 1–B 9’.

27 Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D.: Encyklopedie českých klášterů, s. 277–279; Jirásko, Luděk: Jindřichohradecká jezuitská kolej – Národní muzeum fotografie. Jindřichův Hradec 2006; Buben, M. Milan: Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. III. díl, 4. svazek: Řeholní klerikové (jezuité). Praha 2012, s. 303–312; Hrdlička, J.: Věra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě, s. 175–182.

28 Buben, M. M.: Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. III. díl, 4. svazek: Řeholní klerikové (jezuité), s. 305–306.

dřichohradecké koleje. Je namalován z heraldického hlediska poněkud netypicky společně se znakem Kateřiny z Montfortu jako alianční znak. Vedle těchto manželek bývalých majitelů panství nechybí na fresce znak pánů z Hradce (Adam II. z Hradce jako spoluzakladatel koleje + případně jeho syn Jáchym Oldřich z Hradce a dcera Lucie Otýlie z Hradce) a znak slavatovský (Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, manžel Lucie Otýlie z Hradce).²⁹

Marie Maxmiliána nepodporovala v Jindřichově Hradci pouze jezuiti. V roce 1605 přispěla na stavební obnovu kostela sv. Jakuba a obohatila i jeho vybavení. Při cestě ze zámku k tomuto kostelu obnovila deset poutních zastavení, které tu zbudovali na začátku 16. století jindřichohradečtí měšťané. Vykonání pouti bylo spojeno se získáním odpustků.³⁰

Po přestěhování do Prahy v rámci uzavření druhého manželství s Adamem II. ze Šternberka navázala Marie Maxmiliána úzké kontakty s pražskými jezuiti. S výraznou finanční podporou začala až po smrti svého chotě. Marie Maxmiliána ze Šternberka je uváděna jako zakladatelka jezuitské koleje na Novém Městě pražském - v pořadí třetího řádového sídla v centru Českého království. Počátky působení jezuitů na Novém Městě pražském sahají do roku 1628, kdy byli ke starobylé kapli Božího Těla na Dobyčtím trhu (dnešním Karlově náměstí) přivedeni dva jezuiti z Klementina. P. Adamu Kravařskému (1589–1660)³¹, jenž byl jmenován superiorem rezidence, pomáhal v prvním roce magister Bernard Oppel (1605–1651). V roce 1629 ho přišel v kazatelské činnosti podpořit P. Martin Bouda.³² Místo pro nové řádové sídlo, zamýšlené původně jako kolej s noviciátem, bylo po dohodě s novoměstskou radou roku 1630 vymezeno podél východního okraje náměstí. K výstavbě celého komplexu došlo však mnohem později, až když se zklidnily poměry po třicetileté válce a byly shromážděny dostatečné finanční prostředky. Z tohoto důvodu vznikla na Novém Městě pražském nejdříve jezuitská rezidence, o několik let později získala statut koleje.³³

Marii Maxmiliáně ze Šternberka ležela na srdci výchova a vzdělávání mladých hochů, proto v roce 1630 darovala 10 000 zlatých na zřízení gymnázia. O tři roky

29 Jirásko, L: Jindřichohradecká jezuitská kolej, s. 29–36.

30 Hrdlička, J.: Víra a moc, s. 219.

31 P. Adam Kravařský byl superiorem novoměstské rezidence v letech 1628–1634. Viz Hammerschmidt, Jan Florian: *Prodromus gloriae Pragenae*. Pragae 1723, s. 341. K životu a dílu orientačně: Balbín, B.: *Bohemia Sancta II*, s. 139–149; Krásal, František: Arnošt hrabě Harrach. Kardinál sv. církve římské a kníže, arcibiskup pražský. Praha 1886, s. 118–123.

32 Hammerschmidt, J.F.: *Prodromus gloriae Pragenae*, s. 336.

33 Vacková, R.: Stavba koleje a kostela sv. Ignáce, s. 394–418; Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, F.: *Encyklopedie českých klášterů*, s. 577–580; Nevimová, Petra: Novoměstská jezuitská kolej a kostel sv. Ignáce v Praze. *Pražský sborník historický* 30, 1998, s. 151–186; Bařková, Růžena (ed.): *Umělecké památky Prahy. Nové Město – Vyšehrad*. Praha 1998, s. 364–366.

později (1633) věnovala Marie Maxmiliána jezuitům dalších 33 000 zlatých. Ty byly určeny k finančnímu zabezpečení koleje. Díky tomu mohla být dosavadní jezuitská rezidence přeměněna na kolej a hraběnka byla se svolením generála řádu P. Mutia Vitelleschiho (1563–1645) poctěna titulem *fundatrix* (zakladatelka). Slavnostní mše svatá při příležitosti založení novoměstské jezuitské koleje se sloužila na svátek Povýšení sv. Kříže (14. září) 1633 v kapli Božího Těla. Po kázání předal P. Adam Kravařský hraběnce velkou fundační svíci jako symbol zakladatelky koleje.³⁴ Po mši se konala slavností hostina v domu zv. Mediolán.

Díky finanční podpoře Marie Maxmiliány si jezuité koupili roku 1636 za 3 150 zlatých statek Roztyly.³⁵ Dalším přáním hraběnky bylo, aby byl při koleji založen seminář sv. Františka Xaverského. V závěti sepsané roku 1649 odkázala k tomuto účelu 9 000 zlatých. Z jejich úroků pak mělo být vychovááno devět chudých chlapců.

Marie Maxmiliána však nebyla jediná ze šternberského rodu, která novoměstské jezuitu podporovala.³⁶ Její syn, František Karel Matyáš ze Šternberka (1612–1648), dvorský maršálek a nejvyšší sudí, odkázal koleji v roce 1634 rovněž 50 000 zlatých. On sám tuto donaci však nestačil uskutečnit. František Karel zemřel při obsazení Švédy Prahy 9. srpna 1648, když ho na Malé Straně zasáhla zbloudilá švédská kulka. Jeho odkazu se ujala manželka Ludmila Kateřina Benigna ze Šternberka, roz. Kavková z Řičan († 1672). Peníze byly určeny na vybudování noviciátu.

Ne nadarmo nazval P. Jan Tanner (1623–1694) jezuitskou kolej na Novém Městě pražském kolejí šternberskou, *protože především na tomto místě se šternberští magnáti nejčastěji účastní bohoslužeb a také tu odpočívají*.³⁷ Šternberskou hvězdu můžeme dodnes vidět na jednom ze čtyř znaků umístěných na triumfálním oblouku v kostele sv. Ignáce, na jednom z návrhů na štukovou výzdobu kolejního refektáře a trochu zašifrovaně na hlavicích pilastrů členící průčelí kaple sv. Františka Xaverského vybudované při jižní straně novoměstské koleje.³⁸

34 Založení koleje confirmoval o půl roku později (1634) císař Ferdinand II. Viz Hammerschmidt, J. F.: *Prodromus gloriae Pragenae*, s. 337–338; Ekert, František: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, sv. II. Praha 1884, s. 121.

35 Hammerschmidt, J. F.: *Prodromus gloriae Pragenae*, s. 338; Oliva, Václav: *Tovaryšstvo Ježíšovo*. Brno 1910, s. 333.

36 Recentně: Oulíková, Petra: *Die Sternberger – Mäzene der Jesuiten in der Prager Neustadt*. In: Havlík, Jiří M. Havlík – Hlaváčková, Jarmila – Kollermann, Karl (Hgg.): *Orden und Stadt, Orden und ihre Wohlthäter (= Monastica historia Band 4)*. Praha – St. Pölten 2019, s. 79–95.

37 Citováno dle: Havlík, J. M.: *Česká katolická šlechta*, s. 120.

38 Oulíková, Petra: *Bývalá kaple sv. Františka Xaverského na Novém Městě pražském*. In: Vojtěch Novotný (ed.): *Všechno je milost. Sborník k počtě 80. narozenin Ludvíka Armbrustera (= Opera facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Theologica et philosophica 11)*. Praha 2008, s. 547–556; táž: *Die Sternberger – Mäzene der Jesuiten*, s. 79–95.

Marie Maxmiliána ze Šternberka byla v blízkém kontaktu i s otci jezuity na Malé Straně. Roku 1642 iniciovala vznik bratrstva Věrných zemřelých, které působilo v kostele sv. Mikuláše při malostranském profesním domě.³⁹ O dva roky později udělil papež Urban VIII. (1568–1644) bratrstvu odpustkové privilegium. První dva roky se členové bratrstva scházeli v kapli sv. Kateřiny, v jedné z bočních kaplí svatomikulášského kostela. Na stavbu nové kaple přispěla Marie Maxmiliána ze Šternberka sumou 1 000 imperiálů (tolarů).⁴⁰ Základní kámen byl položen roku 1643. O rok později kapli posvětil pražský světící biskup a strahovský opat Kryšpín Fuck (1575–1653). Výzdoba kaple byla zásluhou mnoha štědrých dobrodinců dokončena roku 1645. Balbín uvádí, že péčí Marie Maxmiliány ze Šternberka byla klenba kaple opatřena štukovou výzdobou a stěny kaple vyzdobeny malbami.⁴¹ Další výzdobu kaple uvádí Pamětnice bratrstva umírajících.⁴² Podoba kaple se v průběhu 18. století změnila. Z původního zařízení se dochoval pouze cenný oltářní obraz Ukřižování s P. Marií Bolestnou a dušemi v očištění od Karla Škréty (cca 1610–1674), který byl financován z daru rytíře Loubského z Lub.⁴³

39 NA, Náboženská bratrstva (NB), sign. XVII/57, s. 67–68, kart. 133 – Pamětnice bratrstva umírajících; Balbín, B.: *Bohemia sancta II*, s. 128.

40 Ve starší literatuře uváděno mylně 1 000 zlatých. Kromě toho věnovala Maria Maxmiliána ze Šternberka na kapli ještě 800 zlatých, její dcera Anna Marie, manželka Adama Oldřicha Popela z Lobkovic, darovala 500 zl. Snacha Ludmila Kateřina Benigna ze Šternberka, roz. Kavková z Říčana darovala na stavbu kaple 500 zl. Viz NA, NB, sign. XVII/57, s. 67–69.

41 Balbín, B.: *Bohemia sancta II*, s. 128: ... *plastico opere fornicem incrustari, picturis et tabulis artificum parietes exornari jussit*.

42 Např. oltářní obraz Kladení do hrobu byl pořízen z peněz Benigny Kateřiny z Lobkovic. Obraz sv. Barbory, který visel na stěně hned vedle oltáře, zaplatilo bratrstvo sv. Barbory. Donátory dalších dvou pláten, bez uvedení názvu, byli Bernard Ignác z Martinic, nejvyšší purkrabí, a Jan Karel Příchovský z Příchovic, hejtmán pražského Hradu. Na stavbu kaple přispěla rovněž Ludmila Kateřina Benigna ze Šternberka, roz. Kavková z Říčana, a mnozí další. Celkové náklady na výstavbu a výzdobu této raně barokní kaple (předchůdkyně současné) dosáhly 12 000 zlatých. Viz NA, NB, sign. XVII/57, s. 67–68.

K proměně a výzdobě kaple viz Preiss, Pavel: *Der Wandel des ikonographischen Programms der Jesuitenkirche St. Niklas auf der Prager Kleinseite*, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XL, 1987, s. 269–287; Oulíková, Petra: *Künstlerische Ausstattung von Altären und Kapellen der von Jesuiten betreuten Bruderschaften in Prag*. In: Čemus, Petronilla (ed.): *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, Univerzita Karlova v Praze 2010, s. 1221–1229; Malý, Tomáš – Suchánek, Pavel: *Obrazy očištění*. Studie o barokní imaginaci. Brno 2013, s. 236–237, pozn. 2.

43 Škréta dostal za obraz zaplacen 200 zlatých. Ty byly vyčleněny z celkové sumy 300 zlatých, kterou věnoval na pořízení oltáře a právo pohřbení v kryptě kaple rytíř Loubský, pravděpodobně Zdeněk Ježovský z Lub. Viz NA, NB, karton 133, sign. XVII/57, s. 68. Viz Oulíková, P.: *Künstlerische Ausstattung von Altären und Kapellen*, s. 1221–1222, pozn. 9; Vácha, Štěpán – Dobalová, Sylva: *Ukřižování s P. Marií Bolestnou a dušemi v očištění, 1644*. In: Stolárová, Lenka – Vlnas, Vít (eds.): *Karel Škréta 1610–1674*, Praha 2010, s. 210–211, kat. č. V.2.; Malý, T. – Suchánek, P.: *Obrazy očištění*, s. 235–238.

Pro úplnost dodejme, že jezuité ve svých písemnostech zmiňují kapli důsledně jako *capella defunctorum*, v literatuře se objevuje spíše označení kaple sv. Barbory. Je to dáno patrně tím, že jsou v kapli dva oltáře (sv. Barbory a sv. Kříže), u kterých se scházela různá bratrstva. Nejstarší bratrstvo sv. Barbory vzniklo při malostranském kostele sv. Mikuláše roku 1633 a sdružovalo německé obyvatelstvo. Od roku 1642 zde působilo zmiňované bratrstvo Věrných zemřelých a o dalších devět let později (1651) zahájilo svou činnost bratrstvo Smrtných úzkostí Páně. To však bylo pro nedostatek dárců roku 1678 sloučeno s bratrstvem zemřelých.

Když se stavěla kaple Zemřelých, bylo již Marii Maxmiliáně ze Šternberka šedesát let. Je pochopitelné, že se její myšlenky ubíraly k posledním věcem člověka. Chtěla přispět k vybudování liturgického prostoru, v němž se budou pravidelně sloužit mše a konat pobožnosti za spásu zemřelých. Na kapli Zemřelých myslela i ve své závěti.⁴⁴ Odkázala jí 500 zlatých, jezuitům v profesním domě dokonce 5 000 zlatých. Klementinské koleji na Starém Městě věnovala kromě 2 500 zlatých určených na sloužení mší svatých za zemřelé členy rodiny i menší obnos 300 zlatých. Novoměstským jezuitům odkázala 3 000 zlatých, plus již zmíněnou jistinu o výši 9 000 zlatých, z jejich úroků mělo být vychováváno a vzděláváno devět šlechtických či měšťanských synů. Nezapomněla podotknout, že to musejí být katolíci a vlastenci. Hraběnka učinila ještě jeden velkorýsý vklad. Tentokrát myslela na chudé, kteří neměli peníze na placení nájemného. Z jistiny čítající 11 000 zlatých měl být dvakrát ročně vyplácen šestiprocentní úrok na jejich podporu. Na srdci jí také ležela pomoc ženským klášterům. Po stech zlatých odkázala dominikánkám u sv. Anny na Starém Městě pražském, v jejichž blízkosti Marie Maxmiliána bydlela, dále klariskám u sv. Anežky a benediktinkám u sv. Jiří na Pražském hradě. Myslela též na nemocné ve Vlašském špitálu na Malé Straně a císařském špitálu na Hradčanech.

V závěti Marie Maxmiliány ze Šternberka se odrážejí dobročinné skutky, které prokazovala během svého života. Jezuity podporovala především v jejich duchovní a pedagogické činnosti, myslela ale i na chudé a nemocné. Jako žena cítila blízkost k ženským řeholím. Osobní víra se projevovala činy. Protože hraběnka plně naplňovala dobové představy o ctnostném životě ženy-vdovy, uvedl ji Bohuslav Balbín jako exemplum člověka, který žil v pověsti svatosti.

44 NA, DZ, Desky zemské větší č. 256, fol. B 1–B 9'.

Marie Maximiliane von Sternberg, née von Hohenzollern – Exemplum of Virtuousness and Supporter of the Jesuits in Bohemia

Marie Maximiliane von Sternberg (1583–1646) descended from the noble family of the Hohenzollern-Sigmaringen counts of Swabia but she spent most of her life in Bohemia. She first married Jáchym Oldřich of Hradec (Joachim Ulrich von Neuhaus, 1579–1604) in 1598 who died six years later. She remarried in 1605, this time to Adam II von Sternberg (1554–1623). They both hailed from significant Bohemian aristocratic families. After Adam's death in 1623, the countess did not marry again and led an exemplary widow's life for twenty-five long years.

*Marie Maximiliane von Sternberg paid special attention to the upbringing and education of young people. Perhaps it is the reason why she primarily supported the Society of Jesus. While living in Jindřichův Hradec, the residential town of her first husband, she dedicated a large amount of money to the Jesuit seminary. The countess further continued to support the Jesuits after her move to Prague. A great financial gift enabled her to found the Jesuit College in the New Town of Prague. In addition, Marie Maximiliane von Sternberg established a local gymnasium and earmarked a sum of money to found Saint Francis Xavier Seminary. She was instrumental in building the chapel of the dead (capella defunctorum) at the Jesuit church of Saint Nicholas in the Lesser Town of Prague where the members of the fraternity of the Loyal Dead assembled. After the premature death of her son Adalbert Ignatius Eusebius von Sternberg in 1633, she commissioned a tomb for him and herself in the Jesuit church of Saint Salvator in the Old Town of Prague. Since the countess lived up to the expectations of a widow's virtuous life, the Jesuit historian Bohuslav Balbín mentioned her in his book *Bohemia sancta* as an archetype of a person with a spotless reputation.*

Náhrobník Vojtěcha Ignáce Eusebia ze Šternberka, 1633, kaple sv. Františka Xaverského
v kostele Nejsv. Salvátora v Praze
(foto Helena Kodalíková)

SOUKENÍCI A ŽIDÉ

DVA PŘÍKLADY NEKALÉ SOUTĚŽE V ČECHÁCH V DRUHÉ POLOVINĚ 17. STOLETÍ

LENKA MATUŠÍKOVÁ

Stížnost Kaspara Kretschmera a Georga Königa, starších cechu soukeníků v Liberci, doručená hejtmanovi libereckého panství Johannu Friedrichovi Geutterovi na počátku února roku 1655, vyvolala následně dlouhotrvající vyšetřování vedené pražskými úředníky místodržitelství a české komory. Předmětem stížnosti byl pokus o falšování kvality libereckého sukna pražskými židovskými obchodníky a jejich prostředníky, v tomto případě Židy z Mladé Boleslavi.¹

Soukenická výroba se v Liberci začala výrazněji rozvíjet na konci 16. století, kdy bylo panství v držení šlechtického rodu Redernů. První z mistrů soukeníků přicházeli ze sousedního Frýdlantu a z Horní Lužice. Příslušníci nově vznikajícího cechu záhy získali právo používat vlastní pečeť, kterou se potvrzovala kvalita a délka vyrobeného sukna, a v roce 1599 i první privilegium potvrzující cechovní artikuly. V té době bylo v mistrovské knize cechu zapsáno celkem deset mistrů.² Výroba sukna se dále rozšiřovala i po změně majitele panství, kterým se v roce 1622 stal Albrecht z Valdštejna. Počet cechovních mistrů se stále zvyšoval, ve třicátých letech 17. století jich ve městě působilo téměř sto, a přibýlo i tovaryšů. Soukenictví zaujalo ve městě místo vedoucího výrobního odvětví.³ Toto postavení si udrželo i po roce 1634, kdy liberecké a frýdlantské panství přešly do vlastnictví hraběte Matyáše z Gallasu. Nový majitel výrobu sukna podpořil i přímlovou u císaře Ferdinanda III., který privilegiem z 22. prosince 1638 povolil libereckým prodej sukna po loktech i po jednotlivých kusech a nákup vlny všude, kde je možné ji získat koupí nebo výměnou za vyrobené sukno.⁴ To bylo známé svou kvalitou, a tak i v době třicetileté války získávali cechovní mistři větší zakázky především při zásobování císařského vojska.

1 Národní archiv (NA), fond Nová manipulace (NM), sign. P 1-7/2, kart. 493.

2 Hübner, Ludwig: Geschichte der Reichenberger Tuchmacherzunft. Festschrift zum dreihundert-jährigen Jubiläum der Reichenberger Tuchmacherzunft. Reichenberg 1879, s. 20.

3 Melanová, Miloslava a kol.: Liberec. Praha 2017, s. 93.

4 Melanová, M. a kol.: Liberec, s. 93.

V důsledku rekatolizačních snah nových majitelů došlo v průběhu první poloviny 17. století ke změnám náboženských poměrů také na libereckém panství, které postupně opouštěli ti, kteří nechtěli přistoupit na změnu vyznání. Pokles počtu mistrů pocítil i soukenický cech v Liberci, a proto byli za mistry často přijímáni i ti tovaryši, kteří nesplnili všechny podmínky stanovené cechovním pořádkem. Snižovalo se tak nejen množství vyrobeného sukna, ale také jeho kvalita. I přes tuto skutečnost zůstávalo soukenictví hlavním textilním oborem. Podle soupisu poddaných podle víry z roku 1651 působilo tehdy ve městě 136 soukenických mistrů a 31 přadláků vlny.⁵

Kvalita vyráběného sukna byla rozlišována podle počtu připojených cechovních značek a vrchnostenských pečeti (čtyřlístků). Neoznačené sukno nemohlo být nabízeno k prodeji a často bylo konfiskováno. Soukeníci v Liberci vyráběli především tak zvané hrubé sukno, označované dvěma, případně třemi pečetěmi a barvené indigem na modro. Jeho kvalita byla přísně kontrolována šesticí cechem ustanovených mistrů. Poprvé ještě při sušení na rámu, podruhé po česání a dalších úpravách a potřetí po konečném vypnutí vyrobené látky, když byla provedena i kontrola předepsaných rozměrů.⁶ Své výrobky, obvykle celé postavy⁷ sukna, vyváželi prostřednictvím židovských obchodníků i do Prahy, kde mohly být nabízeny jen v pražských Kotcích.

A právě na falšování kvality jejich sukna a tím způsobené škody poukazovali v úvodu zmínění cechovní starší ve své stížnosti hejtmanovi libereckého panství na počátku února roku 1655.⁸ Sdělovali v ní, že 3. února t. r. obdrželi dva postavy modrého sukna, které bylo vyrobeno jejich spolumistry a původně podle kvality opatřeno dvěma pečetěmi. Sukno přivezli z Prahy zpět kvůli dalšímu barvení bratři Salomon Marcus a Marcus Meyer, mladoboleslavští Židé, kteří obchodovali s vlnou i sukrem a se kterými liberečtí soukeníci udržovali obchodní styky. Při prohlídce látky bylo zjištěno, že k ní dodatečně byla přivěšena třetí pečeť i vrchnostenský „čtyřlístek“ (Kleeblatt), které Židé podle svého tvrzení odstříhli, když pokus o zfalšování kvality prodáváného sukna zjistili. Oba židovští obchodníci byli zadrženi, předvedeni před hejtmana panství a podrobeni výslechu. V jeho průběhu vypověděli, že sukno přivezli k dalším úpravám na žádost pražského židovského obchodníka jménem Levin, kterému sukno předtím prodali s dvěma pečetěmi. K podvodu tedy muselo dojít

5 NA, fond Stará manipulace, sign. R 109/45, Bo 16; Melanová, M. a kol.: Liberec, s. 93.

6 Hawelka, Walter: Geschichte des Kleingewerbes und Verlanges in der Reichenberger Tucherzeugung. Reichenberg 1932, s. 21.

7 Postav – „kus, který se v postavu dřevěném natáhne a suší neb z jedné osnovy dělá; postav sukna = kus sukna 26 loket dlouhého, „váleného“. (Jungmann, Josef: Slovník česko-německý, díl III P-R. Praha 1837, s. 338.)

8 NA, NM, sign. P 1-7/2, kart. 493, folio 39.

v jeho obchodě nebo skladu. Zmínili se také, že k podvodnému zlepšování kvality, které zvyšovalo cenu prodávané látky, dochází už nejméně deset let i u jiných pražských židovských obchodníků. Cechovní starší ve své stížnosti poukazovali na skutečnost, že takové podvody kazí nejen dobrou pověst cechu, ale především jej poškozují při prodeji výrobků, které byly nabízeny i za hranicemi země. Požadovali důkladné šetření také u pražských židovských obchodníků, a proto adresovali obdobnou stížnost ještě hraběti Václavu Michnovi z Vacínova a svobodnému pánovi Matyáši Vernierovi, kteří byli poručíky nezletilých synů hraběte z Gallasu. Nelenil ani hejtman libereckého panství Johann Friedrich Geutter, který celý případ znovu popsal a již 6. února odeslal zprávu oběma poručíkům na vědomí i s příloženými stížnostmi a zápisem o výslechu obou Židů. Zdůraznil i poškozování zájmů majitelů panství, protože při odhalení podobných podvodů se snižuje cena libereckého sukna na trhu, cechovní mistři chudnou a s potížemi pak plní své povinnosti vůči vrchnosti.

Reakce na obě stížnosti byla neobvykle rychlá. Václav Michna z Vacínova byl v té době hejtmanem Starého Města pražského a v této funkci mohl obratem zasáhnout. Nařídil staroměstskému rychtáři, aby za přítomnosti dvou soukenických mistrů z Liberce provedl prohlídku sukna, nabízeného židovskými obchodníky v Kotcích. Visitace proběhla už týden po obdržení stížnosti (14. února 1655). U osmi kontrolovaných obchodníků bylo zajištěno celkem 50 postavů sukna různých barev a zpracování, na kterých bylo prokazatelně patrné, že přidané falšované značky byly rychle odstraněny, nebo se jednalo o sukno s podezřelými úpravami, například přebarvením nebo přidáním lesku. Zabavené sukno bylo uloženo na staroměstské radnici a zapečetěno, obchodníci byli zadrženi. Byl mezi nimi i reprezentant židovské obce Siskind Buntzel a ve stížnosti libereckých obviněný pražský obchodník Levin.

Naděje stěžovatelů, že viníci budou rychle odhaleni a potrestáni, a obviněných, že bude prokázána jejich nevina a v obchodování budou dále pokračovat, se nenaplnily. Do kanceláří české komory i místodržitelství opakovaně přicházely žádosti uvězněných i intervence ostatních židovských obchodníků se suknem. Židé v nich poukazovali na průtahy ve vyšetřování a na skutečnost, že jim dosud nebyla prokázána vina, ale oni sami i jejich zboží jsou dále zadržováni. Vyjadřovali i obavu, že nejen nebudou nadále schopni živit své rodiny, ale především nebudou mít dostatek prostředků na uspokojení svých věřitelů a uhrazení předeepsané daně, kterou je židovská obec každoročně zatížena. V tomto ohledu byly jejich obavy jistě oprávněné. Pokud vezmeme v úvahu, že jeden postav⁹ sukna měřil obvykle 30 loktů (cca

9 Hofmann, Gustav: Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy. [Plzeň] 1984, s. 80.

18–20 metrů)¹⁰ a prodával se v průměru za 20 říšských tolarů, pak na staroměstské radnici bylo uloženo téměř 1 500 loktů (tedy asi 1000 metrů) sukna v ceně přibližně 1 000 říšských tolarů.

Také proto Židé navrhovali, aby byla zřízena nestranná komise, která celý případ posoudí, a souhlasili, aby z každého zadržovaného postavu byl odstřižen jeden loket sukna jako vzorek pro jednání komise. Podobné pochybnosti o správnosti exekuce ve svém skladu a následném uvěznění uvedl ve své žádosti zasláné do kanceláře české komory i Siskind Buntzel. Vysvětloval, že dosud nebyl obviněn, a za propuštění své osoby i svého zboží nabízel složení kauce. V době svého zatčení totiž zastupoval ve funkci nemocného primase židovské obce a jeho nepřítomnost by mohla ohrozit výběr předepsané kontribuce. Osobně žádal o propuštění a navrácení svého majetku také již zmiňovaný obchodník Levin.¹¹ kterému bylo zabaveno celkem 24 postavů (720 loktů, cca 480 metrů) sukna v ceně téměř 480 říšských tolarů. Připomínal rovněž, že sukno je už několik měsíců nevyhovujícím způsobem uloženo na radnici a pokud nebude vyčištěno a dáno do prodeje, ztratí svou cenu. Také on nabízel kauci nebo uhrazení stanovené pokuty v případě, že jeho zboží bude uznáno za kontraband. Ve svých žádostech upozorňovali Židé také na skutečnost, že staroměstský hejtman Václav Michna z Vacínova je zaujatý, neboť jako jeden z poručníků dětí hraběte Gallase musí jednat v jejich prospěch. Ten však nařízený zásah ve skladech židovských obchodníků ve spise adresovaném místodržícím i komorním radům obšírně obhajoval, odvolával se na stížnost libereckých soukeníků a zdůrazňoval škody, které falšováním sukna utrpěli.

Opakovaným žádostem o zřízení „vyšetřovací“ komise bylo konečně v červenci roku 1655 vyhověno. Místodržitelstvím ustavená komise měla za úkol na staroměstské radnici vyslechnout oba židovské obchodníky z Mladé Boleslavi a jimi nařčeného pražského obchodníka Levina ve věci falšovaného libereckého sukna. Dále měla posoudit, zda a v jaké míře bylo sukno zabavené u židovských obchodníků v Praze falšováno a zda jim může být vráceno, pokud zaplatí stanovenou kauci. O prostudování příslušných spisů a následně dobrozdání v této věci byl požádán apelační rada a prokurátor Johann Gräffen z Gräffenburgu. V jeho zprávě byl mimo jiné rovněž návrh, aby z každého postavu zadržovaného sukna byl odstřižen jeden loket v místech, kde byly přivěšeny cechovní značky a pečeti, a tyto vzorky byly předány komisi k prověření, zda se jedná o originály nebo padělky. Zbývající sukno by mohlo být Židům vráceno po zaplacení kauce ve výši 6–7 zlatých. Ztrátou majetku by měli být potrestáni ti, kteří falšované zboží dále šířili, ztrátou hrdla pak ti, kterým bude prokázána přímá účast na falšování sukna a pečeti potvrzujících jeho kvalitu.

10 Loket český = 59, 27 cm (Hofmann, G.: Metrologická příručka, s. 71.)

11 V žádosti podepsán jako Levin Judeles, v ostatních spisech uváděn jen jako Levin.

Komise však pracovala pomalu a zprávu o vyšetřování vězňených Židů podala místodržitelství až v říjnu toho roku. Z jejich zápisů vyplynulo, že ani výsledky boleslavských Židů Salamona Markuse a Markuse Meyera a jejich obchodního partnera Levina, ani jejich vzájemná konfrontace, nepřinesly do vyšetřování nové poznatky. Na předem připravené otázky odpovídali oba bratři téměř shodně. Se sukнем obchodují řadu let, nakupují nejčastěji v Liberci, občas ve Frýdlantu a Mladé Boleslavi, prodávají v Praze. Dva předmětné postavy libereckého sukna, které oni sami předtím Levinovi prodali opatřené dvěma pečeti, jim on poslal po formanovi, když zjistil, že budou pobývat v Liberci. Nebyl spokojen s barvou a úpravou a požadoval, aby sukno nechali v Liberci přebarvit na zeleno a následně v Mladé Boleslavi znovu za tepla presovat, aby získalo trvalejší lesk. Takto upravené totiž vzhledem připomínalo lepší sukna dovážená ze zahraničí a lépe se tak prodávalo. K tomu oba dodali, že presování za tepla provozují Židé také v Sobotce. Falešnou třetí pečeť, pro kterou byli zadrženi, odstranili sami, když ji objevili právě na sukně od Levina. Proto se domnívají, že k falšování muselo dojít v jeho skladu. Na otázku, odkud falešné značky a pečeti pocházejí, nebyli schopni odpovědět, informaci o možném falšování kvality u pražských židovských obchodníků měli pouze z doslechu. Podobně neodpověděli na otázku, proč nález falšované značky neoznámili hejtmanovi libereckého panství.

Obviněný Levin vypověděl, že se obchodování se sukнем věnuje 20 let. Prvních deset let byl ve službě, nyní obchoduje sám se všemi druhy sukna. Holandské nakupuje od Andrease Kirchenbauera, pokud zavítá do Prahy, české od libereckých soukeníků. Poslední dva roky nakupuje sukno od již zmíněných Židů z Mladé Boleslavi, ale jinak s nimi společen není. Na otázku, zda před nedávnem dal výše zmíněným Židům dva postavy modrého libereckého sukna, aby je nechali přebarvit, odpověděl kladně. Sukno mu prodali, ale barva se mu nelíbila, a proto zůstaly oba postavy ležet 14 dní v jeho skladu. Mladoboleslavští bratři mu posléze nabídli, že při své cestě do Liberce nechají sukno přebarvit. Na počet pečeti se nedíval, ale sukno zakoupil v kvalitě s dvěma pečeti za 21 tolarů. Třetí pečeť muselo být opatřeno dodatečně, on sám o falšování nic neví. Při přímé konfrontaci sdělil, že s bratry obchoduje dva roky, sukno od nich v dané kvalitě koupil a o zfalšování nic neví. Salomon Marcus a Marcus Meyer shodně vyznali, že s Levinem obchodují déle než dva roky. Potvrdili, že mu prodali dva postavy modrého sukna v kvalitě se dvěma pečeti, které za nimi po dohodě poslal do Liberce k přebarvení. Až při převzetí zjistili, že je sukno opatřeno třetí pečetí a značkou, které pak společně odstříhli. Stále se domnívají, že falšování se dopustil pražský obchodník Levin.

Ve zprávě, pod níž byli podepsáni Ferdinand Arnošt Hýzrle z Chodů, Bernard Šmerovský z Lidkovic a František Ferdinand Camel, komisaři shrnuli postup vyšetřování a konstatovali, že k falšování sukna dodatečným připojováním pečeti a značek určitě docházelo a patrně dále dochází. Při kontrole židovských

obchodníků v Kotcích byly nalezeny jak zfalšované, tak přinejmenším ze zfalšování podezřelé postavy sukna. Některé pečeti byly odštířeny, jiné se ztratily při manipulaci se zbožím. Nikoho však nelze obvinít přímo, a bude proto lepší vrátit celou záležitost zpět české komoře zastupující finanční zájmy panovníka.

Nejednoznačné závěry vyšetřovací komise nemohly zoufalé židovské obchodníky uspokojit. Na konci října proto poslali příslušným úřadům další žádost, ve které si stěžovali, že na své zadržované zboží čekají už 10 měsíců a ztrácejí tím svůj obchodní kredit. Znovu připomněli, že jsou ochotni zaplatit kauci ve výši, která jim bude určena. Neopomněli poukázat i na potíže, které může jejich platební neschopnost způsobit královské pokladně při výběru roční kontribuce. Královský prokurátor Johann Gräffen z Gräffenburgu k tomu vypracoval další dobrozdání, ve kterém znovu shrnul celý případ. Za prokázané považoval obvinění pražského obchodníka Levina, u ostatních nebyla přímá účast na falšování sukna potvrzena. Doporučil, aby Levin byl předán staroměstskému rychtáři a potrestán městským soudem. Z výslechů mladoboleslavských Židů vyplynulo, že Židy nakupované a prodávané sukno je často znovu upravováno v jejich venkovských dílnách, aby se vzhledem přiblížilo suknu dováženému ze zahraničí a získalo tak na ceně. V takových případech by delikventi měli být předáni příslušnému městskému soudu nebo své vrchnosti.

Ani obšírný návrh královského prokurátora, jak uzavřít dlouhotrvající kauzu, očekávané konečné rozhodnutí nepřinesl. Opětovně v listopadu a na počátku prosince roku 1655 si pražští Židé stěžovali, že jim „uvězněné“ sukno dosud nebylo vydáno. Reakce královského prokurátora stručně odkazovala na zprávu z července 1655 a k tomu vydaná rozhodnutí o propuštění zadržovaného zboží na kauci ve výši šesti až sedmi zlatých. Proč staroměstský rychtář nevrátil zadržované sukno už na první doporučení královského prokurátora v červenci roku 1655 a zda tak učinil alespoň v prosinci téhož roku, už není ve spisech k této kauze zaznamenáno. Více podrobnosti neposkytly ani zápisy v komorních knihách.¹²

Mohlo by se zdát, že výše popsany příběh zachycuje jeden celkem banální případ, který museli úředníci české komory a místodržitelství v průběhu roku 1655 řešit. Zpočátku se zdálo, že celá kauza bude rychle uzavřena po zadržení sukna opatřeného falešnými značkami a pečeti při prohlídce ve skladech pražských židovských obchodníků, viníci budou náležitě potrestáni a libereckým soukeníkům bude vrácena jejich čest. Opak byl pravdou. Ačkoli pražští Židé, z nichž někteří skončili ve vězení, posílali společně i jednotlivě jednu za druhou žádosti o zahájení vyšetřování a rozhodnutí v dané věci, aby mohli získat zpět své zboží, které uložením v nevyhovujících podmínkách rychle ztrácelo na ceně, úřední šetření trvalo jedenáct měsíců a tvrdě potrestán nakonec nebyl

12 NA, fond Komorní knihy, inv.č. 582.

nikdo. Jen pražští židovští obchodníci se suknem a jejich rodiny utrpěli značnou finanční újmu.

Ve fondu Nová manipulace se však nalézá ještě jeden případ nepřipustné manipulace s označením kvality sukna, tentokrát ovšem s odlišným vyústěním. Opětovně se královští úředníci zabývali falšováním sukna v letních měsících roku 1681. Jednalo se o udání, které do kanceláře české komory zaslal pražský Žid Seelig Beck.¹³ Tentokrát byl z falšování nařčen měšťan Starého Města pražského, postřihač Christian Mayer řečený Fischer. Seelig Beck v udání popsal, že před svatodušními svátky dne 22. května viděl, jak Žid jménem Löb Jedeles prodal feldvėbloví regimentu hejtmana Funka 6 postavů libereckého sukna označeného třemi pečetěmi. Hned poznal, že jeden postav sukna takovou kvalitou nemá a třetí pečetí je opatřen neoprávněně. To zjistil i kupující a domáhal se nápravy. Na dotaz, odkud sukno pochází, Löb Jedeles odpověděl, že sukno koupil od staroměstského měšťana a postřihače Christiana Mayera, kterého spěchal o potížích informovat. Sukno spolu s falešnou pečetí předal Christian Mayer za přítomnosti dvou svědků rychtáři Starého Města pražského a vypověděl, že o falešné pečetě nevěděl. Seelig Beck se rozhodl o celé věci informovat úředníky komory z obavy, že rychtář bude Christiana Mayera chránit a důkazy mu předané se na rychtě „ztratí“. Komise byla v tomto případě ustavena rychle a ke konci června podala zprávu o průběhu a výsledcích šetření. Konstatovala mimo jiné, že postřihač Christian Mayer je zachovalým měšťanem Starého Města, který sice měl sukno uložené ve svém skladu, ale o falešné pečetě nevěděl. Pochybení přiznal a vojáky náležitě odškodnil. Na základě sdělení komise bylo rozhodnuto, že se nedopustil trestného činu, ale Židu Löbovi Jedelesovi je povinen zaplatit za tři postavy sukna, napříště pozorněji kontrolovat zboží, které nakupuje, a zfalšované sukno spolu s pečetěmi odevzdat komoře. Vzorek sukna i s pečetěmi zůstal v útlém svazku spisů zachován dodnes.

V případě křesťana a staroměstského měšťana postupovalo úřední šetření rychleji a s větší benevolencí, než tomu bylo u boleslavských a pražských Židů. Dlouhotrvajícím vězněním některých z nich a zadržováním zabaveného sukna bylo jejich obchodování značně omezeno. Můžeme se jen domnívat, zda takový postup úředníků české komory a místodržitelství byl úmyslný, zda nebyli pod tlakem poručníků zastupujících zájmy synů hraběte Gallase nebo zda byli příliš zaneprázdněni jinou úřední agendou. Pravdou zůstává, že židovští obchodníci se suknem téměř rok nemohli dostatečně čelit konkurenci a vzhledem k množství zabaveného zboží byly značné i jejich ztráty jak na zisku, tak v obchodních vztazích.

¹³ NA, NM, sign. P 1-7/2, kart. 494.

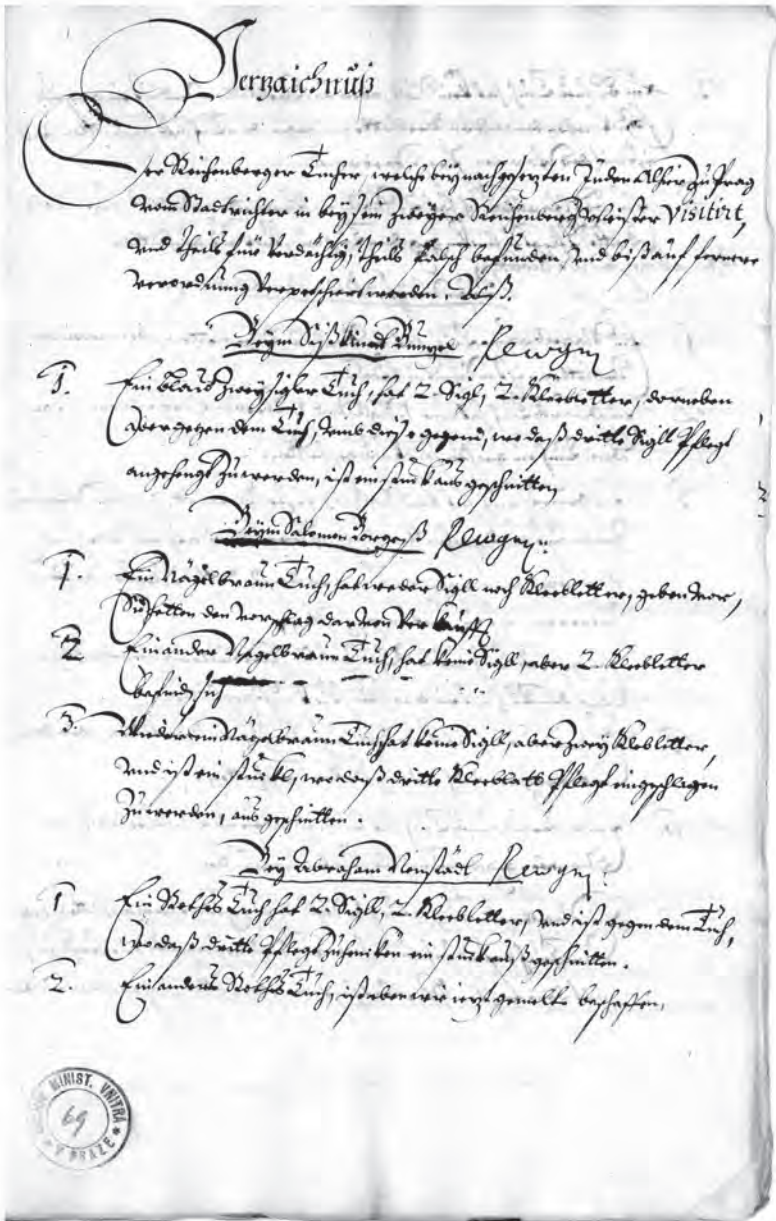
Drapers and Jews: Two Examples of Unfair Competition in the Second Half of the 17th Century

The many cases dealt with by the officials of the Bohemian Chamber and vicegerency in the second half of the 17th century exposed two attempts to falsify Liberec cloth quality brands. In the first case Jewish merchants from Prague and Mladá Boleslav were accused, in the second case, the defendant was a burgher from the Old Town of Prague. The documents in the National Archives, the New Manipulation Fonds, enable one to follow the unequal investigative approach of the officials who in the case of the Old Town's burgher acted faster and more leniently than in the case of the Boleslav and Prague Jews.

Handwritten text in a cursive script, likely a petition or legal document. The text is written in a dense, flowing cursive style. At the bottom left, there is a circular stamp with the text "ARCHEV MARIJE VINDOB." and the number "51". At the bottom right, there is a signature and a date "1717".

Handwritten text in a cursive script, likely a petition or legal document. The text is written in a dense, flowing cursive style. At the bottom left, there is a circular stamp with the text "ARCHEV MARIJE VINDOB." and the number "51". At the bottom right, there is a signature and a date "1717".

Žádost Levina Judelese o vrácení zabaveného sukna, září 1655
(NA, NM P 1-7/2, kart. 493)

49 Progen H. Wolfenbut von Ogenß Dorf.

7. Ein Bärenzettel auf 2. Digt, 2. Bärenblätter, darunter aber ganz dem
 Einzigem Stück aufgegeben.

8. Ein Bärenzettel auf 2. Digt, 2. Bärenblätter, aber fünf, was das
 Einzigem Digt und Bärenblatt flegel zu sein an zu lang. Das Digt ist ein
 ganzes Stück aufgegeben.

9. Ein Bärenzettel auf 2. Digt, 1. Bärenblatt, darunter aber ganz
 dem Einzigem Stück aufgegeben.

Lestm

1. Ein Bärenzettel auf 2. Digt, 2. Bärenblätter, was das Digt, Bären,
 Bärenblätter flegel zu sein, ist ein Stück, darunter das Digt
 flegel zu sein, wird ein anderes Stück aufgegeben.

2. Ein Bärenzettel auf 2. Digt, aber 2. Bärenblätter, darunter aber
 ganz dem Einzigem Stück aufgegeben.

3. Ein Bärenzettel auf 2. Digt, aber 2. Bärenblätter, darunter aber
 ganz dem Einzigem Stück aufgegeben.

4. Ein Bärenzettel auf 2. Digt, aber 1. Bärenblatt, und das ganz
 dem Einzigem Digt flegel zu sein, samt einem Bärenblatt
 ein ganzes Stück aufgegeben.

5. Ein Bärenzettel auf 1. Digt, 2. Bärenblätter, was das Digt
 Bärenblatt flegel zu sein, ist samt dem ganzen Digt ein Stück auf
 fünf, was das Digt, wird ein anderes Stück aufgegeben.

6. Ein Bärenzettel auf 2. Digt, aber 2. Bärenblätter, was das
 Digt Bärenblatt flegel zu sein, ein ganzes Stück aufgegeben.

Seznam libereckého sukna zabaveného pražskému židovskému obchodníkovi Levinovi při kontrole v Kotcích, 14. února 1655 (NA, NM P 1-7/2, kart. 493)

7. Ein zimel farbt Ein fah 2. Diggel, 2. Reblatter, darinnen aber ein
 dem Ein sein fah anfangen zu thun

8. Ein Reblatter Ein fah 2. Diggel, 2. Reblatter, aber ein zimel was 3. fah
 Diggel, und ein Reblatter fah zu sein, beginn anfang ein gas, Reblatter
 anfangen zu thun

9. Ein Reblatter Ein fah kein Diggel, aber 2. Reblatter, darinnen anfangen
 dem Ein sein fah anfangen zu thun

10. Ein Reblatter Ein fah 1. Diggel, 2. Reblatter, aber ein zimel was 3. fah
 zu sein fah ein Diggel in sein gas, Reblatter anfangen zu thun

11. Ein zimel Ein fah 2. Diggel, 2. Reblatter, darinnen was 3. fah
 zu sein in sein fah anfangen zu thun

12. Ein Reblatter Ein fah 2. Diggel, aber kein Reblatter, und was 3. fah
 fah zu sein, beginn anfang ein gas, Reblatter anfangen zu thun

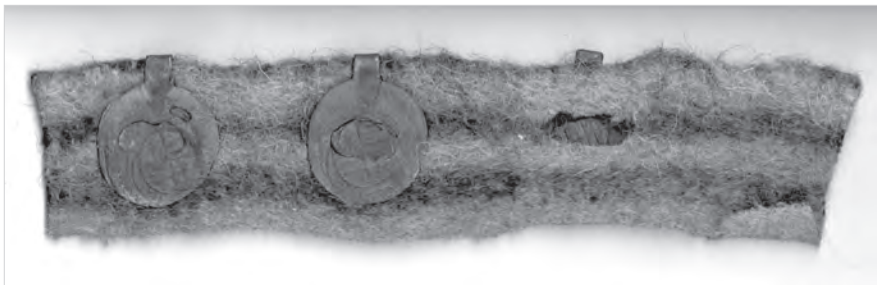
13. Ein Reblatter Ein fah 2. Diggel, 2. Reblatter, darinnen aber ein gas
 zu sein fah anfangen zu thun

14. Ein zimel Reblatter Ein fah 2. Diggel 2. Reblatter aber was 3. fah
 Reblatter fah zu sein fah ein, dem andern Diggel und Reblatter
 gas 3. Reblatter in sein fah und was 3. fah Diggel fah
 zu sein was ein andern fah anfangen zu thun

15. Ein zimel Ein fah kein Diggel, aber 2. Reblatter, darinnen aber
 Reblatter fah zu sein, beginn anfang ein gas, Reblatter anfangen zu thun

16. Ein zimel farbt Ein fah 2. Diggel 2. Reblatter aber was 3. fah
 Reblatter zu sein fah zu sein, beginn anfang ein gas, Reblatter anfangen zu thun

*Ústřížek libereckého sukna s přidanou třetí falšovanou pečetí, líc a rub, červen 1681
(NA, NM P 1-7/2, kart. 494)*

NEVŠEDNÍ A ZVLÁŠTNÍ ERBOVNÍ ZNAMENÍ V NOBILITAČNÍCH SPISECH ČESKÉ DVORSKÉ KANCELÁŘE

MARKÉTA HRDLIČKOVÁ

Ve fondu Česká dvorská kancelář, uloženém v současnosti na 1. oddělení Národního archivu, se zachovala celá řada nobilitačních spisů, které z větší části unikly skartacím, jimž byl tento fond v minulosti několikrát vystaven. Četnost, s jakou se ve spisech dochovaly jednotlivé typy aktového materiálu, je velice rozdílná, ale co nechybí téměř nikdy, je koncept nobilitace či inkolátu. V rámci konceptu konečného znění budoucí nobilitační listiny je i blason erbu, pokud nobilitovaný dostával právo nosit erb poprvé, či pokud byl erb v rámci povýšení uvnitř šlechtické hierarchie polepšen. A mezi těmito blasony se najdou vskutku zvláštní či jedinečná erbovní znamení. Následující řádky nejsou – a ani si nekladou za cíl být – jejich plným výčtem, ale spíš jen jakousi sondou – veskrze výběrovou, ilustrační, a hlavně subjektivně zabarvenou. Ze stejného důvodu budou v následujících řádcích uváděny pouze figury nebo pole štítu relevantní k výkladu, nikoli celé znaky.¹ Speciální zřetel pak bude věnován figurám zvláštním, neobvyklým, nebo alespoň neběžným v české heraldice.

Nobilitační řízení většinou započalo podáním žádosti, adresované přímo panovníkovi a vyřizované, v našem případě, Českou dvorskou kanceláří. Žádost dostal na vyřízení příslušný referendář, poté byla projednána v radě a pokud nebyly námitky nebo nesrovnalosti, či nebylo třeba něco dalšího doložit, byla žádost předána taxátorovi k vyměření poplatků a dále ke schválení erbovní cenzuře. Tu původně nejspíš vykonával přímo některý ze zaměstnanců kanceláře, později byl najat úředník přímo pro tuto práci určený. Ve starším období kontroloval úředník pouze základní heraldickou správnost erbu (a to rozhodně nijak důsledně), aby si znaky nebyly příliš podobné a aby užitá znamení byla vhodná. Pokud nebyl znak shledán vhodným, byl původní návrh poupraven – změnou tinktury (často zlatá za stříbrnou nebo naopak), změnou, úpravou nebo úplným vypuštěním figury (často se z orlů stávaly

1 Blasony jsou uváděny podle blasonů v nobilitačních spisech, pokud jsou v nich obsaženy. Tam, kde je původní blason nejednoznačný nebo příliš odlišný od dnešního úzu, byl popis upraven tak, aby byl srozumitelný.

orlice, ze lvů lvíce nebo figury přicházely o korunkou) nebo kompletním přepracováním znaku. Mnozí žadatelé chtěli mít ve znaku odkaz na císaře, který jim znak udělil, nebo na jednu z korunních zemí – buď tu, kde jejich rod žil, nebo tu, kde se vyznamenali (jako například vojáci coby upomínku na uherská bojiště a vítězství nad Osmany). Zde je na místě zdůraznit, že užití těchto znaků, které se tak či onak vztahují k císaři nebo k území, které spadalo pod jeho vládu, bylo možné pouze na zvláštní povolení a znamenalo zvláštní panovnickou milost,² a obecně lze říci, že tuto „obzvláštní milost císařovu“ obdrželi většinou pouze zasloužilí vojáci vyšších šarží, vysocí dvorští úředníci nebo osobní sloužící císaře.

Pro starší období nejsou známy podrobnosti o tom, kdo v české (dvorské) kanceláři funkci kontrolora erbů zastával. V přednesení, které se nachází ve spise Johanna Jacoba de Blanca, je názor ohledně dvou dukátů v erbu formulován tak, že „kancelář se nedomnívá“³, takže úředník pověřený touto prací byl pravděpodobně součástí kanceláře, nebo si ho česká kancelář najímala od kanceláře rakouské, u níž je funkce erbovního cenzora doložena již od 16. století.⁴ V roce 1707 jmenoval Josef I. do funkce erbovního cenzora Williama O’Kellyho, ovšem jeho vyjádření a poznámky na okrajích erbů se objevují i ve spisech české kanceláře z konce panování Josefova otce Leopolda. Sir William O’Kelly ab Aghrim (asi 1670–1751) (většinou se psal jako Guillermo O’Kelly, Hibernia, ex familia O’Kelliorum ab Aghrim) byl původem irský šlechtic, který opustil svou vlast s posledním katolickým králem Anglie, Jakubem II. Jeden čas zastával funkci krále erbů ve Španělském Nizozemí, koncem 90. let odešel do Prahy a následně do Vídně, kde vstoupil do císařských služeb a zastával funkci císařského herolda (armorum inspector či wappeninspector).⁵ Zemřel ve Vídni 26. února 1751 a je pohřben u trinitářů.⁶

Pokud byl z jeho pohledu erb v pořádku, připsal na okraj malého lístku s barevným vyobrazením erbů většinou pouze „Confirmatum est“ nebo „Conforme

2 Viz např. vyjádření kanceláře ve spisu de Blanc: Národní archiv (NA), fond Česká dvorská kancelář (ČDK), sign. IV D1, kart. 416, spis de Blanc.

3 Tamtéž.

4 Brňovják, Jiří: Šlechticem z moci úřední: udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780. Ostrava 2015, s. 152. Seznam známých inspektorů erbů od O’Kellyho až do konce monarchie a jejich kompetence sepsal Jäger-Sustenau. Jäger-Sustenau, Hans: Erbovní cenzoři v Dvorských kancelářích ve Vídni 1707–1918. Genealogické a heraldické informace 2–3, 1988, s. 115–132.

5 Brňovják, Jiří: Šlechticem z moci úřední: udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780. Ostrava 2015, s. 152.

6 Viz matrika zemřelých kostela sv. Štěpána ve Vídni, Wien/Niederösterreich (Osten): Rk. Erzdiözese Wien 01., St. Stephan Sterbebuch, sign. 03-26, fol. 6v, dostupné online na https://data.matricula-online.eu/cs/oesterreich/wien/01-st-stephan/03-26/?pg=15&fbclid=IwAR3ys-ky_sD7w9Zz_rQritNADnVtKNXxHdVe8Rb2XSniYSVZfUir8zwj8 [15. 2. 2023].

est arti et statuti“ a pod tím je většinou jeho podpis. Pokud měl k erbu či nějaké figuře konkrétní připomínky, může se ve spisu nacházet celé jeho stanovisko na zvláštním listu papíru – např. když se vyjadřoval k tomu, jestli orlice Čejků z Olbramovic není příliš podobná té Kolovratské.⁷ Své připomínky a stanoviska psal výhradně latinsky, protože se nikdy nenaučil psát německy.

Barevné provedení znaku na zvláštním listu papíru bylo pravděpodobně již od 17. století povinnou součástí žádosti o nobilitaci. Do současnosti se jich nedochovala ve spisech ani polovina, nejspíš vzhledem k jejich malým rozměrům, vizuální přitažlivosti a vhodnosti coby sbírkového předmětu. Tam, kde se původní nákresy dochovaly, mají nyní podobu menších kartiček s barevným provedením znaku, které jsou přilepeny několika kapkami červeného vosku na čtvrté nebo páté straně konceptu nobilitace, poblíž místa, kde je blason znaku. Jedná se o umístění sekundární a zbytky červeného vosku na stejných místech složek, kde nyní vyobrazení chybí, svědčí o tom, že barevná znázornění byla součástí i téměř všech ostatních složek. Tam, kde nejspíš chyběla již před delší dobou, jsou poblíž textu blasonu náčrtky perem s počátečními písmeny tinktur nahrazujícími barevnost. Všechny tyto náčrty jsou kresleny dodatečně, nejspíš jednou rukou a během krátké doby, takže pocházejí až ze samotné kanceláře a vznikly pravděpodobně někdy během 19. století. Ony barevné si nechával namalovat žadatel na vlastní náklady, ale vzhledem k tomu, že mnoho ze stejné doby je jich stylově velice podobných nebo jsou prokazatelně kresleny stejnou rukou, existoval asi jen velice omezený okruh osob, které bylo možno na tuto práci najmout. I přesto je jejich kvalita značně kolísavá a pohybuje se od znaků hrubě načrtnutých perem a doplněných jen pár tahy hodně ředěných barev až po nádherně vymalované erby zasazené do architektonických prvků doplněné o alegorické postavy, postavy panovníků nebo nástroje povolání petenta.

Barevná vyobrazení mohou být buď erbu navrhovaného, opraveného, nově uděleného, nebo například i matčina a otcova erbu, které by si žadatel přál spojit v jeden. V případě změn oproti původnímu návrhu mohou být změny poznačeny přímo do vymalovaného erbu (zamalovaná korunka barvou nebo perem škrtnutý ocas), připsány vedle (např. „gelb sein“, „einfach sein“), nebo mohl být vypracován nákres zcela nový a ve spisu mohly zůstat oba – ovšem často bez označení, který je který, a v takovém případě je pak nutno porovnat nákres s blasonem.

Co se pak nově udělených znaků týče, podléhaly – samozřejmě, jako vše ostatní – dobovému vkusu a dalo by se říci i módním trendům. V době, z níž pochází nejvíc spisů (tj. od Ferdinanda III. až po Karla VI.) byla móda složitějších erbů, a tak je počet nově udělených znaků s jedním polem minimální. Nejčastější variantou je čtvrcení (soudě dle ne vždy splněných přání žadatelů ideálně doplněné

⁷ NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 423, spis Čejkové z Olbramovic.

srdečním štítkem) a to i za cenu opakování figur. Následuje dělení, méně už pak polcení nebo naopak větší počet polí. V určitých obdobích se periodicky těší zvýšenému zájmu některé méně oblíbené figury, např. dělení špicí. Mezi nejoblíbenější znamení patří lvi a orli (resp. lvice a orlice), nebo alespoň jejich části, hned za nimi pak následuje gryf.

Přilba je téměř vždy „otevřená turnajská korunovaná“, bez ohledu na stav, do nějž je petent povyšován, a jejich počet ne vždy odpovídá stavu, který je udělován. Erby s točenicí jsou udělovány jen velice zřídka.⁸ Zcela ojedinělým případem je udělení erbu s turbanem místo točenice.⁹ Další výjimkou je udělení štítu bez přilby a pouze s korunou pro Stephana Kordicse,¹⁰ jehož rod, a tedy i původní a nyní pouze polepšovaný erb pochází z Uher, kde byly heraldické zvyklosti poněkud odlišné. Největší oblibě se těšila dělená přikryvadla, většinou červeno-zlatá a modro-stříbrná, a to často bez ohledu na tinktury erbu.

Klenoty často opakují figury ze štítu, ale zhruba stejně často užívají i nově udělené erby tradiční klenoty jako jsou křídla (většinou dělená nebo alespoň každé jiné barvy), pštrosí pera, paví kyta či olifanty (většinou taktéž dělené) – tyto klenoty pak bývají často kombinovány i s figurami ze štítu.

Bohužel, jen ve velice ojedinělých případech je zachováno i zdůvodnění výběru jednotlivých figur v erbu. Ve starším období se výjimečně najde zmínka přímo v textu konceptu nobilitace, v mladším pak výjimečně obsahuje spis i samostatné vyjádření petenta. Příkladem prvního může být znak Caspera Josepha Alta, u nějž je ve zdůvodnění nobilitace doslova zmíněna jeho obětavost při službě v armádě: „... v kořenech růže se nachází stříbrný pelikán, který svou krví krmí svá mláďata“.¹¹

Příkladem druhého může být Johann Wenzel Felix Březyna von Birkenwald, který byl registrátorem desk zemských, a tak chtěl mít „v klenotu rostoucího lva směrem v pravo, jak v tlapách drží kvatern desk zemských“, ovšem to mu nakonec cenzura nepovolila.¹²

Na pomezí pak stojí spis Johana Jacoba de Blanca, který sice nemá zdůvodnění v původní žádosti ani v textu nobilitace samé, ale ze zachovaných dokumentů lze vyčíst, že se kancelář ohradila proti původnímu požadavku petenta, aby mohl mít v erbu dva zlaté císařské dukáty, de Blanc jim pak napsal zdůvodnění, že jeden má

8 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 506, spis Vratislavský.

9 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 477, spis Pugnetti.

10 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 451, spis Kordics.

11 Pelikán je často zobrazován, jak si do krve rozedírá zobákem hruď a vlastní krví krmí svá mláďata – a představuje tak obětavost. Viz např. Buben, Milan: Encyklopedie heraldiky. Praha 1994, s. 276. NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 411, spis Alt von Alten.

12 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 419, spis Březyna von Birkenwald.

symbolizovat jeho službu císaři ve vojsku a druhý pak jeho službu úřednickou, což mu bylo nakonec povoleno.¹³

U většiny ostatních znaků – z nichž jsou některé až podivně konkrétní – se o jejich smyslu můžeme pouze domýšlet. Jediným vodítkem mohou být dva typy znamení: mluvící znamení, která nějakým způsobem reflektují jméno svého nositele, nebo taková, která nějak souvisejí s jeho povoláním.

V první skupině, kdy jedna z figur přímo odkazuje na jméno nositele, můžeme najít například „v černém poli zlatý korunovaný gryf ve skoku vpravo, který v pracích drží stříbrný límec... stříbrný límec v klenotu“ (pozn: *die Krause – něm. okružít, nabíraný nebo zdobený límec*) (obr. 1),¹⁴ „na stříbrném štítě hlava jelena obrácená doprava, která má v tlamě „grüner Dorsch, oder Kraurt-Steugel“ (pozn: *dotsch* nebo *dorsch* je specificky rakouský název pro jeden druh tuřínu) (obr. 22),¹⁵ „v černém znaku tři veliké plameny... v klenotu dva černé olifanty, z nichž šlehá oheň“ (pozn: *die Flamme – něm. plamen*) (obr. 23),¹⁶ „v černém poli zlatý cvrček“ (pozn: *die Grille – něm. cvrček*),¹⁷ „obětní oltář se zapálenou obětí“ (pozn: *der Weihrauch – něm. kadidlo*) (obr. 2),¹⁸ „ve staré červené židli sedící soudce se „scepter“ v ruce“ (pozn: *der Richter – něm. soudce, scepter je zvláštní druh většinou vyřezávaného žezla, které slouží coby odznak většinou úřední moci*) (obr. 3).¹⁹ Možné jsou i varianty, kdy je zkombinováno více figur, aby daly dohromady jméno, jako např. „v horním poli závaží – jeden centýř železné barvy, ve spodním zelené údolí“ (pozn: *das Tal – něm. údolí*) (obr. 4),²⁰ „lev ve zvednuté pravé tlapě drží několik hlavic česneku se zelenými natěmi svázanými dohromady“ (pozn: *aglio – it. česnek, der Löwe – něm. lev*).²¹

Druhou skupinou jsou znaky odkazující na povolání nositele. Mezi nimi můžeme nalézt hlavně odkazy na povolání, která měla společensky určitou váhu a „nezatěžovala“ původ budoucích generací nežádoucími asociacemi, to znamená, že se jedná převážně o úředníky a vojáky. Mezi prvně jmenované patří již výše zmíněný Johann Wenzel Felix Březyna von Birkenwald (obr. 5), registrátor desk zemských, dále pak Liborius Lamers von Lipspring, slezský rentmistr, kancelista u Kladského úřadu a výběřčí daní v Rakousku: „v srdečním červeném štítku želez-

13 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 416, spis de Blanc.

14 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 423, spis Crause.

15 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 426, spis Dorsch.

16 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 429, spis Flamm.

17 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 435, spis Grill.

18 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 510, spis Weirach.

19 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 481, spis Richthofen.

20 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 421, spis Centner.

21 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 410, spis Allio von Löwenthal.

ná okovaná truhla neboli kasa, na níž stojí stříbrný dvouocasý lev s korunkou²² Johann Baptista Kaschnitz von Weinberg, úředník solního úřadu „v černém štítě zlatý lev vpravo obrácený, který drží v obou prackách vědro soli“.²³ Antonio von Janinalli, nejvyšší mincmistr v Kutné Hoře, má ve štítě i v klenotu dvě zkrřížená kladívka, v klenotu je doplňuje ještě nápis „Spe et Patientia“.²⁴

Některé figury mohou na povolání odkazovat ne zcela přímo. Jako např. Heinrich Sartorius z Weisenthalu, sekretář Nejvyššího úřadu ve Slezsku, má v popisu uvedeno „v klenotu postava... v pravé ruce srolované popsané listy papíru“.²⁵ Nebo Johann Centner z Cententhlu, který byl 20 let berním úředníkem, má „v klenotu rostoucí postavu mladíka v červeném odění s modrým límcem, páskem a manžetami a se zlatými vlasy, hledící vpravo, levou ruku v bok, v pravé tři zlaté obilné klasy“ (obr. 4),²⁶ které odkazují na vybírání daně. Trochu specifickým znakem, který odkazuje sice na kariéru majitele erbů u vojska, ale spíše na jím zastávanou funkci než na jeho válečnické zásluhy, je znak Maxmiliána Alexandra Ludwiga von Blumenkron. Ten dva roky zastával funkci kvartýrmajstra, tedy toho, kdo se stará vojenskému oddílu o ubytování a stravu. Na to odkazuje figura v klenotu jeho erbů: „v klenotu postava v modrém dolomanu, levou ruku v bok, v pozvednuté pravé ruce stříbrnou lžičku“.²⁷

Vojáci jsou poněkud specifickou skupinou, u nichž téměř polovina má v erbů nějaké znamení, které odkazuje buď obecně na boj a válku, nebo dokonce na některé konkrétní události, kterých se žadatel účastnil. Jednou z nejvíce zastoupených událostí, která se promítla do udělených znamení, je samozřejmě obrana Prahy před Švédy roku 1648. Mezi nimi jsou obvyklé znaky obsahující obrněnce nebo obrněnou paži, často v kombinaci s architektonickými prvky odkazujícími na město nebo jeho opevnění – jako např. brána, most nebo hradby. Obrněná paže je obecně vzato nejčastějším znamením (bývalých) vojáků. Většinou třímá meč, ale mohou se objevit i jiné zbraně nebo předměty spojené s válkou, které může mít: „obrněná pokrčená paže, která směrem doleva drží stříbrný dvoucípátý praporek se zlatou žerdí“,²⁸ „v klenotu obrněná paže s jezdeckou pistolí“,²⁹ „paže tří-

22 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 454, spis Lamers von Lipspring.

23 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 447, spis Kaschnitz von Weinberg.

24 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 445, spis Janinalli.

25 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 484, spis Sartorius z Weisenthalu.

26 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 421, spis Centner.

27 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 416, spis Blumenkron.

28 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 418, spis Bressler.

29 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 424, spis Desfours.

mající toulec³⁰ nebo „paže svírající turecké kopí“³¹ či dokonce více věcí najednou „v klenotu paže s mečem a dvěma prapory“.³² Spíše ojediněle se objevují obrněné paže třímající jiné než válečné předměty: „dvě obrněné paže držící hořící srdce“.³³

Další výjimkou je pak paže neobrněná: „zlatě oděná paže s mečem, která má nad loktem krvavé zranění“³⁴ nebo „při levém kraji štítu na zlatém mraku se třemi „špičkami“ vyrůstající směrem doprava paže ohnutá v lokti, ve fialovém odění, která v ruce třímá tureckou šavli“.³⁵

Jiné zbraně odkazující na vojenskou kariéru, krom meče a již zmíněné vojenské pistole v erbu rodu Desfours, jsou mimo jiné: kopí,³⁶ partyzána,³⁷ halapartna – „tři zkřížené halapartny“³⁸ a morgenštern,³⁹ nebo méně tradiční zbraně, které odkazují ke konkrétní vojenské kariéře: turecká šavle,⁴⁰ „vyskakující postava Turka v modrém kaftanu se zlatou šerpou, s bílým turbanem na hlavě a s nataženým lukem v rukách“,⁴¹ buzikan (obr. 6)⁴² nebo zcela konkrétní „osmanské kopí zvané turecky czida“.⁴³ Dále to mohou být různé součásti vojenské výzbroje jako např. „pošikem položené za sebou tři stříbrné jezdecké ostruhy“,⁴⁴ „obrnělec, na hlavě burgonet se třemi pery“,⁴⁵ či ještě méně tradiční výstroj „stříbrná hradba, na ní stojí lev, který v prackách drží zlatý obléhací žebřík“.⁴⁶

Za zmínku stojí tři podobné znaky udělené vyšším vojenským důstojníkům, které pravděpodobně zobrazují nějakou konkrétní vojenskou operaci z bojů s Turky v první polovině 60. let 17. století na území obsazených Uher. První z nich je „ve štítě i v klenotu stříbrná hořící věž, z jejíchž tří oken a otevřené

30 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 450, spis Koch.

31 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 451, spis Komorník.

32 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 464, spis Millenaw.

33 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 531, spis Zang von Zangen.

34 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 424, spis Deblin.

35 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 422, spis Clary.

36 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 436, spis Gutsmuths.

37 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 420, spis Butz.

38 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 429, spis Flade.

39 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 422, spis Claussnicz.

40 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 416, spis Blankovský.

41 Tamtéž.

42 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 503, spis Ungar.

43 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 451, spis Komorník.

44 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 417, spis Boos-Waldeck.

45 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 420, spis Butz.

46 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 450, spis Kokolský.

střechy šlehají plameny a vypadávají z nich hořící Turci“ (obr. 7).⁴⁷ Druhý, o něco jednodušší, patří císařskému generálovi Janu van der Croonovi (obr. 8)⁴⁸ a nakonec ještě jednodušší verze „stříbrná kvádrovaná hořící věž s jedním oknem, z něž šlehají plameny“.⁴⁹

Mezi udělenými a navrhovanými erby se najdou i takové, které by se daly označit rozhodně za jedinečné. Ať již kvůli tomu, jak si je nobilitovaný či petent představoval a pospojoval v jeden heraldicky hrůzostrašný návrh, nebo pro obskurnost a naprostou nevhodnost zvolených figur. Příkladem prvního přístupu, z něž by byl hezký obraz, ale ne erb, může být „pod nebem široká země, v patě štítu potok, vše přirozených barev. Vprostřed štítu fialová stolistá růže se zelenými lístky a odhalenými kořeny, nad ní zlatá královská koruna. V kořenech se nachází stříbrný pelikán, který svou krví krmí svá mláďata“ (obr. 9).⁵⁰ Nebo „ve štítě nymfa, neb mladá mořská panna se zlatými vlasy, pravou ruku pozvednutou k blesku, v moři před bouřkovým nebem přirozených barev, z pravého horního rohu štítu se objevuje ohnivý mrak, z něž vyráží zlatý blesk směřující k panně... v klenotu siréna“ (obr. 10).⁵¹

Příkladem erbu s heraldicky naprosto nevhodnými figurami, které nelze na první pohled dobře poznat, natož správně popsat, může být: „Štít červeno-stříbrně dělený, v horním poli závaží – jeden centýř železné barvy, ve spodním zelené údolí“ (obr. 4).⁵² Dalším příkladem může být: „v modrém poli potok přirozené barvy“,⁵³ kdy ani v návrhu erbu není na první pohled patrné, že v onom poli nějaká figura vůbec je.

Specifickým případem pak jsou figury a celé znaky, které pravděpodobně měly pro původního nositele znaku nějaký význam, ale vzhledem k tomu, že v žádosti ani nobilitační listině není přímo uveden, dnes lze jen těžko říci, co tato konkrétní figura znamená: „v klenotu rostoucí nahý mladík s šedo-zlatými vlasy s červenou šerpou s mašlí z pravého ramene k pasu, v pravé ruce drží červenou nápisovou pásku se zlatými písmeny S.D.P.N.Q.C.N. a v levé tři stříbrné hady neb zmije se zlatými jazyky“ (obr. 24).⁵⁴

Další výčet zahrnuje nepříliš obvyklé figury, které se v souboru objevily: „fénix“,⁵⁵ „v klenotu černo-zlaté a červeno-stříbrně dělená křídla, mezi nimi Samson

47 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 495, spis Schönaich.

48 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 423, spis Cron.

49 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 453, spis Kretschmer.

50 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 411, spis Alt von Althen.

51 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 492, spis Schauer ze Schauerfeldu.

52 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 421, spis Centner.

53 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 446, spis Jordan.

54 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 421, spis Cattani.

55 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 411, spis Altmann.

zápasící se lvem“⁵⁶, „východ slunce“⁵⁷, „zelená lilie s kořeny, kolem sebe dva zlaté dukáty“ (obr. 11),⁵⁸ „v červeném poli kompas se zlatou schránkou převýšenou zlatou šesticípou hvězdou“⁵⁹, „tři modré lilie“ ovšem nikoli v klasickém pojetí heraldickém v podobě fleur-de-lis, ale v čistě botanickém pojetí, včetně kořenů,⁶⁰ „dvouhlavý černě oděný mouřenín se zlatým obojkem“ (obr. 12),⁶¹ „v klenotu do prava obrácená veverka ve svých přirozených červených barvách, se zdviženým ocasem, jež v pracích drží lískový oříšek“⁶², „na zadních stojící liška přirozených barev obrácená doleva, v tlamě má slepičí pírká, nahoře tři stříbrná, dole tři černá“⁶³, „na zelené zemi stříbrno-zelená hořící hora dštící jiskry“⁶⁴, „na zelené zemi tři rostliny ostropestřece, každá se třemi zelenými lístky a černým klasem“⁶⁵, „na zelené zemi divý muž s dlouhým šedým plnovousem, na hlavě věnec z dubového listí, levou ruku v bok, v pravé drží za kořen ředkev se třemi lístky“⁶⁶, „ve stříbrném hrotu trávník s jámou, ze které skáče červený vlk“⁶⁷, „dva na sobě hrnce,⁶⁸ každý třikrát polcený, stříbrné se šesti obrácenými červenými krokvi, z každého z nich lezou po pravé straně tři a po levé dva červeno-zlaté pruhovaní hadi“ (obr. 13),⁶⁹ „tři mouchy“ (obr. 14),⁷⁰ „nahá zlatovlasá korunovaná žena jedoucí na černém medvědovi, v pravé ruce držící červeno-stříbrný, v levé modro-zlatý praporek“ (obr. 15),⁷¹ „v červeném poli v patě voda, na ní lodička s bílou prohnutou plachtou doprava, z každé strany stožáru jeden nahý lodník“ (obr. 16),⁷² „tři stříbrné polštáře, každý z nich na každém rohu

56 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 440, spis Hentschel.

57 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 451, spis Kordič a Jokay von Pohroncz-Szelepcsény.

58 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 416, spis de Blanc.

59 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 413, spis Behm.

60 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 417, spis Borntin.

61 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 425, spis Curto.

62 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 428, spis Fellner.

63 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 430, spis Frankenberg.

64 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 431, spis Funck von Funckenau.

65 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 433, spis Gerbert.

66 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 435, spis Grebner.

67 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 435, spis Gruber von Grubersberg.

68 V originále „dieTöpfe“, což může znamenat jak hrnec, tak květináč nebo dokonce i nočník.

69 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 436, spis Gutzmar.

70 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 445, spis Janequin. Jedná se o nerealizovaný znak, ve schváleném nakonec mouchy nahradila hlava černé orlice.

71 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 445, spis Jeruschin.

72 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 446, spis Joanelli.

stříbrný štrapec“ (obr. 17),⁷³ „v modrém štítě nahý muž s dlouhými šedými vlasy a dlouhými šedými vousy, v pravé ruce drží meč, v levé zlaté žezlo, na hlavě zlatou korunu, přes bedra má stříbrný pás látky“,⁷⁴ „...v červeném poli přirozená voda, v ní mořská siréna se zlatými vlasy, v pravé pozdvižené ruce drží buzikan... v klenotu meluzína se zlatými vlasy“ (obr. 6),⁷⁵ „ve zlatém poli papoušek, který v pařátku drží prsten se safírem“⁷⁶ „v červeném poli pštros přirozených barev hledící vpravo, v zobáku podkovu“⁷⁷ „v zeleném poli vpravo stojící vlevo obrácený vlk přirozených barev, vlevo stojící proti němu muž v šedém starém oblečení s černým kloboukem, pravou ruku má na vlkově tlamě, levou drží přední pracku vlka, pod nimi leží wolfsangel (pozn: *wolfsangel je prohnutý hák ve tvaru přeškrtnutého S nebo Z vycházející původně z tvaru středověkých pastí na vlky, figura častá v německé a francouzské heraldice*)“ (obr. 18),⁷⁸ „zlatá římská busta se zavázanýma očima“.⁷⁹

Jednou zvláštní skupinou znamení (ať již schválených nebo neschválených) jsou figury spojené se smrtí. Vinzenz, Maria Magdalena a Maria Angela, potomci Petra Antonia La Motty, který pocházel z Nizozemí a sloužil jako obrist u jízdy, si přáli do erbu černý srdeční štítek se stříbrnou lebkou s dvěma zkříženými hnáty, ale znak jim byl nakonec schválen pouze bez srdečního štítku (obr. 19).⁸⁰ Druhým případem byli bratři Andreas Sebastian a Franz Sebastian Martin Fuchß von Todtenfels, kteří mají v erbu jak lišky, tak Smrt (pozn: *der Fuchs – něm. liška, der Tod – něm. smrt, Smrtka*): „... v horním stříbrném poli štítu proti sobě dvě červené lišky ve skoku bojující spolu... v klenotu dvě černá křídla a mezi nimi kostlivá smrtka, která v pravé ruce drží kosu, levou má v bok“ (obr. 20).⁸¹ Třetí případ pak je Johann Joachim Flacht von Flachenfeld, původem obchodník z Vratislavi, později i c. k. komerční rada, jehož otec byl obchodníkem a správcem radničních sklepů ve Vratislavi, jeho děd byl radním ve Wormsu. V erbu měl „...v červeném poli černé máry“ (obr. 21), po povýšení pak bylo „pole modré, na něm stříbrné břevno, na něm černé máry“.⁸²

73 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 446, spis Johnston.

74 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 451, spis König. Toto ne úplně tradiční zobrazení figury krále by mohlo odkazovat na epizodu popsanou v druhé knize Samuelově, kdy král David tančí téměř nahý před archou úmluvy.

75 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 503, spis Ungar.

76 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 434, spis Goltz.

77 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 420, spis Burkhard von Löwenhoff.

78 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 416, spis Birlen von Stollhoffen.

79 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 411, spis Arnold.

80 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 454, spis Lamotte.

81 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 431, spis Fuchs von Todtenfels.

82 NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 429, spis Flacht von Flachenfeld.

Posledním kuriózním případem není ani tak zvláštní erbovní znamení, ale spíš formulace, které je užito v blasonu. Jedná se o erb Johana Jakoba Buze z Bisingburgu, který jej obdržel za vojenskou i jinou službu císaři, hlavně za statečnou službu ve švédské válce. „Štít čtvcený, v prvním stříbrném poli gryf přirozených barev ve skoku vlevo, který v prackách drží obouruční meč“.⁸³

⁸³ NA, ČDK, sign. IV D1, kart. 420, spis Buz.

Unusual and Special Armorial Bearings in the Nobilitation Files of the Bohemian Court Chancellery

The process of ennoblement started by filing a supplica addressed to the emperor and processed by Bohemian Court Chancellery. The proceedings included a censorship of coats of arms-to-be. This was originally the duty of one of the officers of the Chancellery, but since the beginning of the 18th century, there was an especially appointed „Inspector of the arms“. The inspector made sure that the armorial achievements were according to the rules of heraldry. If there was a problem with the suggested achievement, the amendments could have been made by either changing the tinctures, correcting the charges or changing them. The colored pictures of armorial achievements are nowadays part of almost half of the cases of the Bohemian Court Chancellery. They are painted on smaller papers attached by small dots of red wax on the fourth or fifth page of the case, near the blason. In some cases, where these colored pictures were already missing when the cases were still part of the Chancellery archives, they are replaced by an ink-only drawing with just the letters replacing the colors.

The most common variant is a quartered field, party per cross (or even with in-escutcheon), the most popular charges are lions, eagles and griffins, ordinaries on the other hand are quite rare. The helms are almost always barred helms, no matter the exact rank of the supplicant. Torses are very rare, usually replaced by crest-coronets and in one case by a turban. The mantling is usually per pale both on the inside and outside, mostly red-gold and blue-silver, disregarding the colors of the shield.

The crests usually repeat the charges of the escutcheon, but the most traditional ones like wings, horns and panaches of feathers were used as well.

Unfortunately, cases where the documents mention anything about the reasons the armiger had for choosing the charges, are extremely rare and the only cases where we can be sure, are the canting arms.

Crause (obr. 1)

Weirach (obr. 2)

Richthofen (obr. 3)

Centner (obr. 4)

Březyna von Birkenwald (obr. 5)

Ungar (obr. 6)

Schönaich (obr. 7)

Cron (obr. 8)

Alt von Althen (obr. 9)

Schauer ze Schauerfeldu (obr. 10)

de Blanc (obr. 11)

Curto (obr. 12)

Gutzmar (obr. 13)

Janequin (obr. 14)

Jeruschin (obr. 15)

Joanelli (obr. 16)

Johnston (obr. 17)

Birlen von Stollhoffen (obr. 18)

Lamotte (obr. 19)

Fuchs von Todtenfels (obr. 20)

Flacht von Flachenfeld (obr. 21)

Flamm (obr. 23)

Dorsch (obr. 22)

Cattani (obr. 24)

KOLEKCE RELACÍ Z INSPEKČÍ VELKOVÉVODY PETRA LEOPOLDA PO TOSKÁNSKÉM VELKOVÉVODSTVÍ Z LET 1765–1790

OSUDOVÉ CESTY DOKUMENTŮ Z FLORENCIE DO ČECH

EVA GREGOROVIČOVÁ

Příspěvek do sborníku k životnímu jubileu Aleny Pazderové nemá být jen běžnou studií, ale i připomínkou našeho letitého přátelství a spolupráce na čtyřech mezinárodních výstavách. První byla uspořádána ve spolupráci se Státním archivem ve Florencii přímo ve výstavních prostorách florentského archivu, kam byla zapůjčena velká část kartografického materiálu z Rodinného archivu toskánských Habsburků.¹ Následujícího roku byly ve spolupráci s Pražským hradem vystaveny mapy a plány z rodinného archivu v prostorách Belvederu (od 25. června do 30. srpna 1992).²

V roce 1997 jsme společně s italskou badatelkou, profesorkou ze sienské univerzity, Lucii Bonelli Conenna připravily výstavu dokumentů z Rodinného archivu toskánských Habsburků, a to především relací toskánského velkovévody Petra Leopolda (od roku císaře Leopolda II.) a kartografického materiálu, v prostorách

1 Výstava se konala ve Státním archivě ve Florencii od 31. května do 31. července 1991 pod názvem *La Toscana dei Lorena nelle mappe dell'Archivio di Stato. Memorie ed immagini di un Granducato*. Byl k ní vydán obsáhlý katalog stejného názvu, ed. Morelli Timpanaro, Maria Augusta e Benigni, Paola. Firenze 1991, 430 s. Až do roku 2004 byl název Státního ústředního archivu v Praze překládán do italštiny jako Archivio di Stato di Praga. Od 2005 došlo ke změně názvu Státního ústředního archivu v Praze na Národní archiv (NA).

2 Expozice byla uspořádána ve spolupráci Státního ústředního archivu v Praze se Státním archivem ve Florencii a Kanceláří prezidenta republiky pod názvem *Italské Toskánsko na mapách a plánech 18. a 19. století z Rodinného archivu toskánských Habsburků*. K výstavě byl vydán výběrový katalog ve 4 jazykových mutacích pod stejným názvem jako expoziční, ed. Gregorovičová, Eva – Semotanová, Eva. Praha 1992.

paláce Piccolomini, který je dnes sídlem Státního archivu v Sieně.³ V roce 2000 pak ve spolupráci se Sbírkou starého umění Národní galerie v Praze, Univerzitou v Sieně, Italským kulturním institutem v Praze a Národním archivem v Praze (tehdy ještě Státním ústředním archivem v Praze) byla otevřena velká mezinárodní expozice v prostorách Šternberského paláce.⁴ Zde byly vystaveny obrazy, oltáře, sochy z renesančního období Sbírky NG a několika sienských institucí jako Pinacoteca Nazionale di Siena, Biblioteca comunale degli intronati di Siena a Museo civico di Siena, vzácné archiválie a rukopisy dalších českých kulturních zařízení, jako Národní knihovny ČR, Státního oblastního archivu v Třeboni, Státního oblastního archivu v Zámruku, Státního zámku v Náchodě, Státního hradu ve Šternberku, Strahovské knihovny – Královské kanonie Řádu premonstrátů a Roudnické lobkowiczské knihovny v Nelahozevsi. Páteří výstavy však byly rukopisné toskánské mapy a plány z 18. století z Rodinného archivu toskánských Habsburků.

Kromě těchto velkých výstavních akcí jsme společně s Alenou Pazderovou spolupracovaly na dalších významných projektech, ať už šlo o digitalizaci relací Petra Leopolda a deníků Leopolda II. Toskánského v rámci evropských projektů Mezinárodního centra pro archivní výzkum (*International Centre for Archival Research, ICARUS*),⁵ či na soupisu dokumentů k dějinám Bavorska, tzv. Projekt Bavarica v rámci česko-bavorského projektu *Porta fontium*.⁶

Při příležitosti životního jubilea Aleny Pazderové bych jí tímto článkem chtěla vyjádřit svou úctu a velký obdiv, a to jak k její činnosti v Národním archivě, tak na mezinárodním poli.

Kolekce relací a rukopisů toskánského velkovévody Petra Leopolda

K nejvzácnějším souborům Rodinného archivu toskánských Habsburků (dále RAT), uloženého po složitých peripetiích v Národním archivě (NA),⁷ patří

3 *Codici e mappe dell' Archivio di Stato di Praga. Il tesoro dei Granduchi di Toscana*. Výstava byla ve spolupráci se Státním archivem v Sieně uspořádána v sídle archivu v paláci Piccolomini od 17. března do 5. dubna 1997. K výstavě byl vydán katalog téhož názvu jako výstava, ed. Bonelli Conenna, Lucia. Siena 1997.

4 Výstava pod názvem *Siena v Praze. Dějiny, umění, společnost*, byla v letních měsících roku 2000 otevřena ve Šternberském paláci. Slavnostní inauguraci výstavy předcházelo mezinárodní symposium, z jehož příspěvků byl sestaven sborník ve třech jazykových mutacích, doplněný ilustracemi vybraných vystavených exponátů. Sborník *Siena v Praze. Dějiny, umění, společnost*, ed. Pazderová, Alena – Bonelli Conenna, Lucia. Praha 2000.

5 <https://www.icar-us.eu/>; <https://enarc.icar-us.eu/> [16. 5. 2023].

6 <https://www.portafontium.eu/searching/bavarica?language> [16. 5. 2023].

7 Viz Benigni, Paola – Vivoli, Carlo: *Il Granduca, gli scritti e i giornali suoi e fogli tutti di sua proprietà*. in: *La Toscana dei Lorena nelle mappe dell' Archivio di Stato di Praga. Catalogo e mostra documentaria*. Firenze, 31 maggio – 31 luglio 1991. Roma 1991, s. 23–31. Podrobná rekonstrukce Rodinného archivu toskánských Habsburků a jeho osudů je popsána v italském inventáři Fra

bezesporu zprávy z inspekčních cest po Toskánsku z období vlády velkovévody Petra Leopolda, třetího syna Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského.⁸ Toskánský rodinný archiv⁹ je v současné době rozdělen na 14 fondových částí zahrnující různorodé typologické a diplomatické kategorie archivní dokumentace z let (1574) 1765–1915 (1968). Jednotlivé soubory rodinného archivu jsou řazeny chronologicky podle osobních archivů jednotlivých panovníků toskánské sekundogenitury, tedy Petra Leopolda,¹⁰ Ferdinanda III.,¹¹ Leopolda II.¹² a Ferdinanda

Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo nell'Archivio centrale di Stato di Praga, a cura di Vitali, Stefano – Vivoli, Carlo. Roma 1999, s. 3–98. Zpřístupněno elektronicky, viz <https://archiviodistatofirenze.cultura.gov.it/asfi/servizi-al-pubblico/biblioteca/publicazioni-on-line/fra-toscana-e-boemia-le-carte-di-ferdinando-iii-e-di-leopoldo-ii-nellarchivio-centrale-di-stato-di-praga> [16. 5. 2023].

- 8 K historii Toskánska výběr dle dostupnosti: Zobi, Antonio: Storia civile della Toscana dal MDCCXXX-CII al MDCCCXLVIII, I.–V., Firenze 1850–1852; týž: Sommario di documenti ufficiali in corredo alle memorie economico-politiche sulla Toscana o sia de' anni arrecati dall'Austria alla Toscana dal 1737 al 1859. Firenze 1860; Zedinger, Renate: Franz Stephan von Lothringen (1708–1765). Monarch, Manager, Mäzen. Wien – Köln – Weimar 2008; Diaz, Furio: I Lorena in Toscana. La reggenza. Torino 1988; Contini, Alessandra: La reggenza lorenese tra Firenze e Vienna. Logiche dinastiche, uomini e governo (1737–1766). Firenze 2002; Pesendorfer, Franz: La Toscana dei Lorena. Un secolo di governo granducale. Firenze 1987 (německý originál: týž: 122 Jahre Habsburg-Lothringen in der Toskana. Wien 1987); Wandruszka, Adam: Pietro Leopoldo. Un grande riformatore. Firenze 1968 (z německého originálu: týž: Erzherzog von Österreich, Grossherzog von Toskana, König von Ungarn und Böhmen, Römischer Kaiser. 1747–1792, 2 Bde., Wien 1963–1965). Franz Pesendorfer pro svoje práce podrobně studoval i toskánský rodinný archiv v Praze, kde nalezl rukopis paměti Leopolda II. Toskánského, které vydal jako edici *Il governo di famiglia in Toscana. Le memorie del granduca Leopoldo II di Lorena (1824–1859)*, ed. Pesendorfer, Franz. Firenze 1987. Srov. NA, RAT, Leopold II./2, inv. č. 9; Gregorovičová, Eva: Z historie toskánské habsbursko-lotrinské linie. In: Z historie habsburské linie v Toskánsku. Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915), vědec a cestovatel. Praha 2020, s. 13–100; Bellucci, Paolo: I Lorena in Toscana. Gli uomini e le opere. Firenze 2001.
- 9 Gregorovičová, Eva: Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků. Praha 2013, 432 s.
- 10 Gregorovičová, Eva: Rodinný archiv toskánských Habsburků. Petr Leopold (1574) 1766–1790. Katalog. Praha 2016; Fra Toscana e Boemia. L'archivio di Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena nell'Archivio Nazionale di Praga, a cura di Gori, Orsola – Toccafondi, Diana. Roma 2013. Zpřístupněno elektronicky, viz <https://archiviodistatofirenze.cultura.gov.it/asfi/istituto/progetti/le-carte-dei-granduchi-lorenesi-a-praga-iniziative-di-ricerca-e-di-inventariazione/fra-toscana-e-boemia-larchivio-di-pietro-leopoldo-dasburgo-lorena-nellarchivio-nazionale-di-praga> [16. 5. 2023].
- 11 Špětová, Ludmila: Rodinný archiv toskánských Habsburků. Písemná pozůstalost Ferdinanda III. (1782) 1792–1824 (1825). Inventář. Praha 1965; Pesendorfer, Franz: Ferdinando III e la Toscana in età napoleonica. Firenze 1986. (italský překlad dle německého originálu: týž: Ein Kampf um die Toskana. Grossherzog Ferdinand III. 1790–1824. Wien 1984.); Schäfer, Dieter: Ferdinand von Österreich. Grossherzog zu Würzburg, Kurfürst von Salzburg, Grossherzog der Toskana. Köln – Graz – Wien 1988. Vitali, S. – Vivoli, C.: Fra Toscana e Boemia, s. 197–236.
- 12 Vitali, S. – Vivoli, C.: Fra Toscana e Boemia, s. 103–174, 237–326. Baldasseroni, Giovanni: Leopoldo II Granduca di Toscana e i suoi tempi. Firenze 1871; Pesendorfer, Franz: Leopoldo II di Lorena. La

IV.¹³ Na ně pak navazují pozůstalosti dalších členů rodu, a to Ludvíka Salvátora,¹⁴ Jana Nepomuka (Ortha)¹⁵ a Josefa Ferdinanda.¹⁶ Za osobními soubory následují fondové části sbírkového charakteru, a to nesourodá kolekce 40 listin a diplomů (1606–1900),¹⁷ cca 2 000 map a plánů (17.–19. století),¹⁸ 4 000 fotografií (19. století – začátek 20. století),¹⁹ menší kolekce grafiky, kreseb a tisků (1850–1915). Na konci fondu jsou zařazeny registratury čtyř toskánských úřadů, a to Toskánských legací v Paříži, Vídni, Římě a Neapoli (1814–1873),²⁰ Toskánské pensijní likvidatury

vita dell'ultimo Granduca di Toscana (1824–1859). Firenze 1989 (překlad německého originálu týž: *Zwischen Trikolore und Doppeladler. Leopold II. Grossherzog von Toskana 1824–1859*. Wien 1987.)

- 13 Gregorovičová, Eva: Rodinný archiv toskánských Habsburků. Ferdinand IV./1. Deníky a korespondence Ferdinanda IV. Toskánského 1839–1905. Inventář. Praha 2016. K osobnímu archivu Ferdinanda IV./2 existuje jen italský inventární soupis, který je určen pro úřední potřebu. Montazio, Enrico: *L'ultimo Granduca di Toscana*. Firenze 1870. Matteucci, Marco: *Ferdinando IV. Ultimo Granduca di Toscana*. Pontedera 2013; Cucentrentoli, Giorgio: *Ferdinando IV in: Gli ultimi granduchi di Toscana*. Bologna 1975, s. 463–510.
- 14 Gregorovičová, Eva: Rodinný archiv toskánských Habsburků. Ludvík Salvátor, 1859–1915 (1968). Inventář. Praha 2017; táž: *Archiv Ludvíka Salvátora*, Praha 2017; táž (ed.): *Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel, v roce 170. výročí narození*. Sborník z mezinárodní konference. Praha 2018; táž: *Z historie habsburské linie v Toskánsku*. Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915), vědec a cestovatel. Praha 2020.
- 15 Weissensteiner, Friedrich: *Ein Aussteiger aus dem Kaiserhaus*. Johann Orth, Wien 1985. Autor biografie využil archivní dokumentace k Janu Nepomukovi, viz NA, RAT, Ferdinand IV./2, sign. 19, inv. č. 345–346.
- 16 Koblasa, Pavel: Rodinný archiv toskánských Habsburků. Josef Ferdinand, 1891–191. Inventář. Praha 2019; Hamannová, Brigitte: *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*. Praha 1996, s. 188–189. Podhorný, Radek: *Další Toskánci okouzlení zemi Nilu*. In: Gregorovičová, Eva – Podhorný, Radek: *Toskánští Habsburkové a egyptologické poklady pražského Národního archivu*. In: *Buď také pisárem*. PES, Supl. Praha 2022, s. 48–70.
- 17 Kahuda, Jan: Rodinný archiv toskánských Habsburků. Listiny, 1606–1900. Inventář. Praha 2019.
- 18 Velká část map a plánů týkajících se Toskánska je sepsána v italském inventáři *Le mappe del fondo Asburgo di Toscana nell'Archivio Nazionale di Praga*, ed. Pansini, Giuseppe – Benigni, Paola, který je zveřejněn jen v digitální podobě na webu Státního archivu ve Florencii, <https://archivodistatofirenze.cultura.gov.it/asfi/istituto/progetti/le-carte-dei-granduchi-lorenesi-a-praga-iniziativa-di-ricerca-e-di-inventariazione>. [16. 5. 2023]. Většina toskánských map a plánů byla zdigitalizována v rámci projektu *Imago Tusciae*, viz <http://www.imagotusciae.it/> [3. 3. 2023]. Celkové o stavu RAT a digitalizaci jeho významných dokumentů viz Gregorovičová, Eva: *L'Archivio familiare degli Asburgo Lorena a Praga. Struttura, valore documentario, progetti di digitalizzazione*. *Quaderni Stefaniani XXXIII*, 2014, s. 145–178. Táž: *L'Archivio familiare*, <https://archivodistatofirenze.cultura.gov.it/asfi/servizi-al-pubblico/biblioteca/publicazioni-on-line> [16. 5. 2023].
- 19 Gregorovičová, Eva: *Le fotografie dell'archivio familiare degli Asburgo di Toscana*. *Archivio fotografico toscano*, 41 (XXI), 2005, s. 18–25; táž: *Sbírka fotografií v Rodinném archivu toskánských Habsburků*. *Historická fotografie* 2006, s. 5–28.
- 20 Mrázková-Špětová, Ludmila: Rodinný archiv toskánských Habsburků. *Pisemnosti toskánských*

v Paříži (1812–1835)²¹ a Administrace toskánských statků, Brandýs nad Labem a Ostrov (1852–1872).²²

Vzhledem k zaměření článku je nutno se nejprve soustředit na osudy souboru relací a rukopisů toskánského velkovévody Petra Leopolda,²³ po spisové rozluce převezených z kanceláří úřadů paláců Pitti a Vecchio²⁴ do vily Montughi,²⁵ sledovat okolnosti jejich transferu a rekonstruovat jednotlivé etapy jejich přepravy z Itálie do Salcburku v Rakousku a odtud až do Čech. Kromě toho je dalším úkolem zjistit, zda původní kolekce Leopoldových inspekčních zpráv zůstala beze ztrát. K tomu lze využít nejen historických pramenů uložených ve florentském archivu, ale i písemností z archivního souboru Ferdinanda IV. v pražském toskánském rodinném archivu.²⁶ Rodinný archiv následoval své majitele během dvaceti let, než nakonec skončil na toskánských panstvích v Ostrově a Brandýse nad Labem.²⁷ Stopy ke zkoumanému archivnímu materiálu

zastupitelských úřadů, 1814–1872. Inventář. Praha 1964.

21 Vitali, S. – Vivoli, C.: *Fra Toscana e Boemia*, s. 200–236.

22 Koblasa, Pavel: *Rodinný archiv toskánských Habsburků. Administrace toskánských statků Brandýs a Ostrov, (1666) 1852–1872 (1905)*. Inventář. Praha 2017.

23 Gori, Orsola: *Progetualità politica e apparati amministrativi nelle relazioni di Pietro Leopoldo. Le relazioni di Pietro Leopoldo*. In: Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena. *Relazioni dei dipartimenti e degli impiegati (1773)*, ed. Orsola Gori. Firenze 2011, s. 3–28.

24 Vitali, S. – Vivoli, C.: *Fra Toscana e Boemia*. s. 70–71. Tamtéž v kapitole *Gli archivi granducali alla caduta dei Lorena*, s. 107–175. Dekretem z 5. června 1859 byla ustavena druhá komise se stejnými pravomocemi a úkoly, která dokončila rozdělení státního a soukromého majetku a klasifikaci písemné dokumentace na státní a soukromou viz *Atti del Real Governo della Toscana dall' 11 maggio al 31 dicembre 1859*. Firenze 1860, n° 50.

25 Spisovou rozlukou byly vyčleněny písemné doklady soukromého rázu i ostatní předměty převezeny do vily Montughi patřící do vlastnictví toskánských Habsburků i po ukončení jejich vlády v Toskánském velkovévodství, k němuž došlo pod silným politickým tlakem dne 27. dubna 1859. Z různorodé písemné dokumentace byl vytvořen základ toskánského rodinného archivu. Ten zahrnuje listiny, deníky, rukopisy, spisovou dokumentaci, korespondenci, kartografický materiál, fotografie i kresby a různé tisky. Viz inventář majetku a písemností umístěných ve vile Montughi: *Inventario e stima del mobiliare tutto della R. Villa di Montughi*, Archivio di Stato di Firenze (ASF), fond Asburgo-Lorena, F. 98 I/3, Firenze – Deposito di oggetti a Montughi provenienti da Palazzo Pitti. Po klasifikaci písemné dokumentace byla zvláštní komisí spisovou rozlukou předána část majetku a písemností osobního charakteru Leopoldovu sekretáři Matteu Bittheuserovi notářským aktem, podepsaným, dne 12 června 1859, viz ASF, *Notarile moderno*, *Notai post 1861*, *Atti originali*, 2158, 2588, 74. Dokumenty k vile Montughi viz NA, RAT, Leopold II./2, inv. č. 226 *Relazioni della fabbrica di Montughi*. Plán vily viz NA, RAT, *Mapy a plány*, 645, 1852. „*Pianta della Real Villetta Montughi dopo la riduzione nel settembre 1852*“, rukopisný plán na papíru, čb/barevný, měřítko 20 florentských loktů = 11,8, rozměry: 40,5 x 57 cm. Jedná se o plán přízemí a prvního patra.

26 NA, RAT, Ferdinand IV./2, sign 15.

27 Gregorovičová, Eva: *Z Florencie do Brandýsa. Příchod toskánských Habsburků na brandýské*

nás vedou k nahlédnutí do „Inventáře a odhadu celého mobiliáře královské vily Montughi.“²⁸ Tento podrobný soupis byl pořízen v roce 1872 pro ocenění majetku uloženého ve vile a jeho rozdělení po smrti Leopolda II. (+1870).²⁹ V jedné z kapitol zámeckého inventáře je pod názvem „*Manoscritti dell' Archivio domestico*“³⁰ stručně zaregistrován celý archivní soubor Petra Leopolda rozdělený do tří částí.³¹ První obsahuje devět rukopisů přímo nadiktovaných toskánským velkovévodou, v druhé je pak záznam o 39 svazcích Leopoldových inspekčních cest po Toskánsku, a nakonec je zde zapsáno pět vázaných fasciklů nazvaných „*Staré a nové studie týkající se kriminálních záležitostí státu a jejich reorganizace a přípravy nového trestního zákoníku*“, kam patří záznam výnosu o zrušení trestu smrti (30. listopadu 1786),³² návrh ústavy³³ pro Toskánské velkovévodství (1787) a osm svazků kopií různých zpráv místních orgánů, nařízení, dopisů a suplik, které ne všechny ovšem patří Petru Leopoldovi. Vedle toho jsou zde v současné době uloženy rukopisy a tisky, které v Domácím archivu nejsou v jeho sumárním heslovém záznamu uvedeny.

Popis dokumentů týkajících se odhadu pozůstalosti je velmi zjednodušený a v mnoha ohledech nedostačující k identifikaci všech svazků Petra Leopolda. Pro přesné určení každého rukopisu je nutné využít písemnosti v osobním archivu Fer-

panství. Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí 1, 2011, s. 9–29; táž: Životní kruh. Rodinné události toskánské linie habsbursko-lotrinského rodu na panství Brandýs nad Labem v letech 1861–1866. Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí 3, 2013, s. 87–103; táž: Toskánští Habsburkové v Ostrově. In: Toskánští Habsburkové a ostrovské panství 1808–1918. Ostrov 2016, s. 6–11; táž: Znovuobjevený archiv toskánských Habsburků. In: Toskánští Habsburkové a ostrovské panství 1808–1918. Ostrov 2016, s. 18–20.

- 28 ASF, Asburgo-Lorena, F. 98 I/3, Firenze – Deposito di oggetti a Montughi provenienti da Palazzo Pitti.
- 29 Dokumentace k prodeji vily a rozdělení majetku kromě ASF, Asburgo-Lorena, Filza 98 I/3, viz též NA, RAT, Ferdinand IV./2, sign.38, inv. 462, NA, RAT, Ludvík Salvátor, inv. č. 18 a v pozůstalosti Ludvíka Salvátora uložené v Rakouském státním archivu ve Vídni, HHStA, Nachlass Ludwig Salvator, K. 1, Konv. 2.
- 30 ASF, Asburgo-Lorena, F. 98/3, Inventario e stima, s. 258–299, Rukopisy domácího archivu.
- 31 ASF, Asburgo-Lorena, F. 98 I/3: popsány jako Filze e volumi 9 dettati dal Granduca Pietro Leopoldo, e volumi trentanove dei suoi viaggi per la Toscana di corredo al detto lavoro in tutto filze, o volumi 48. Potom následují: „Lavori di studi antichi, e recenti in materia criminale filze 5.“ Jako poslední: „Copie di lavori, e lettere (alcune anche originali di Perelli, Gualtieri e Monsignore Ricci ed altri) filze 8“.
- 32 Beccaria, Cesare: *Dei delitti e delle pene*, ed. Burgio. Milano 2014; Ricuperati, Giuseppe: *La Riforma criminale di Pietro*. Roma 2013.
- 33 NA, RAT, Petr Leopold, inv. č. 55. Manetti, M. Giulio: *La costituzione inattuata Pietro Leopoldo di Toscana: dalla riforma al progetto di costituzione*. Politica e storia, Saggi e testi, 33. Firenze 1991.

dinanda IV.³⁴ Jedná se především o seznamy rukopisů a další písemnou dokumentaci o převozu majetku z vily Montughi do Salcburku.³⁵ Je nutno uvést, že všechny písemnosti nebyly poslány najednou, ale postupně spolu s ostatními hmotnými i uměleckými předměty z vily. Proto jsou tak důležité seznamy zásilek přiložené k průvodním dopisům, které velmi přesně udávají nejen čísla převozních kontejnerů, ale především čísla jednotlivých převážených položek. První velký transfer části písemné dokumentace a různých uměleckých i osobních předmětů se podle korespondence v archivu Ferdinanda IV. uskutečnil 11. září 1874.³⁶ V příloze k dopisu Mattea Bittheusera je připojen analytický rozpis obsahu jednotlivých zasílaných beden.³⁷ Bedna č. 5 uvádí mimo jiné i některé rukopisy, které patřily Petru Leopoldovi. Pod číslem 95 páté bedny jsou rozvedeny uložené jednotlivosti, a to „*Notizie sul Governo dei Principi della Casa Medici, compilate dal Granduca Pietro Leopoldo*“,³⁸ které sestavil sám Petr Leopold. Číslo 96 téže přílohy obsahuje popis dalších svazků z Leopoldovy kolekce, a to „*Ricordi sulla Toscana del Gran Duca Pietro Leopoldo per propria soddisfazione nell'atto di allontanarsene, lasciati perché potessero servire di notizia e di regola a chi gli succederebbe [sic] alla testa del governo – Parti VIII in 9 volumi, compreso quello degli allegati*“.³⁹ Již během prvních pořádacích

34 NA, RAT, Ferdinand IV./2, sign. 15, inv. č. 334; sign. 18, inv. č. 343; sign. 20, inv. č. 347; sign. 38A, inv. č. 437.

35 Po roce 1859 vznikl úřad Ústřední správy habsbursko-lotrinských statků (Asburgo-Lorena, Amministrazione centrale), jenž spravoval nejen hmotné statky, ale i písemnou dokumentaci získanou spisovou rozlukou i další předměty uložené ve vile Montughi. Správu řídil ze Salcburku Ferdinand IV. a později jeho nástupce Josef Ferdinand. Administrace byla v podstatě v letech 1902–1903 rozpuštěna a její registratura byla převezena do Salcburku a pro řízení zbývajících habsburských toskánských statků zůstala ve Florencii jen kancelář. Fond ústřední správy viz ASFi, Asburgo-Lorena.

36 NA, RAT, Ferdinand IV./2, sign. 15, inv. č. 334, s. 365–366, datace se týká dopisu Mattea Bittheusera, v níž zvláštní pověřenec Bittheuser píše o převozu písemné dokumentace, knih a uměleckých předmětů, k němuž jsou připojeny seznamy obsahu jednotlivých beden a desek, do nichž byly materiály zabaleny, označeny a převezeny do Salcburku.

37 Tamtéž, inv. č. 378, jsou zrozeptána čísla rukopisů: 95–98, 101.

38 Seznam uvádí pod č. 95 originální název rukopisu „Zprávy o vládě knížat z rodu Medicejských“. Pro správnou identifikaci v nejnovějších pomůckách je nutno zrekapitulovat průběžné změny v číslování Leopoldových rukopisů v pomůckách, kde byly svazky zaznamenány. V katalogu RAT, Petr Leopold, (1574) 1766–1790, z roku 2016 je rukopis „Notizie“ katalogizován pod č. kat. 57, stejně jako v italském inventáři Orsoly Gori a Diany Toccafondi L archivio di Pietro Leopoldo z roku 2013, ms. n° (ms = manoscritto = rukopis). 57; ve zrušeném strojopisném inventáři Písemnosti z období vlády Petra Leopolda (1740) 1765–1790 z roku 1965, jsou „Notizie“ inventarizovány pod inv. č. 55 a v původním inventáři celého rodinného archivu „Toskánský archiv“, I. Archiv Leopolda I., pořízeném v roce 1933 Václavem Černým, je rukopis uveden dokonce pod inv. č. 54.

39 NA, RAT, Petr Leopold, č. kat. 40–48. Jedná se o sérii rukopisů týkajících se různých adminis-

prací spojených s inventarizací toskánského rodinného archivu Václavem Černým v Československém státním archivu zemědělském byly jednotlivé svazky této kolekce uspořádány samostatně a očíslovány vlastními čísly. Relace⁴⁰ jsou důležitým, základním a nepominutelným zdrojem informací o stavu toskánského státu, jeho řízení a vládě panovníka. I. díl série (č. kat. 40)⁴¹ se zabývá obecnými zásadami správy velkovévodství, stavem obyvatelstva, zahraničními záležitostmi a činností státní rady, sekretariátu a úředníky a státními zaměstnanci. Fascikl II. (č. kat. 41)⁴² je věnován civilnímu zákonodárství, trestní legislativě, policii a soudnictví. Svazek III. (č. kat. 42)⁴³ se zabývá církevními záležitostmi, náboženským vyznáním, církevními organizacemi a úřady, vzděláváním, Řádem sv. Štěpána, svatými místy a sakrálními stavbami. Konvolut IV. (č. kat. 43)⁴⁴ zahrnuje informace o státních financích, rozpočtu, finančním hospodaření jednotlivých měst a obcí, státním dluhu, finančních komorách, bilancích, revizi účetnictví, charitativních institucích, zrušení části soudních magistrátů. Pátý svazek (č. kat. 44) série⁴⁵ rozebírá postavení a úlohu státní banky, úkoly státní mincovny, celní záležitosti, daňovou politiku, daně ze soli, tabáku, poplatky z uzavírání smluv, daně z hazardních her, mlýnů, movitého majetku a kolkovného. V pořadí šestý svazek kolekce (č. kat. 45)⁴⁶ analyzuje kompetence a organizaci armády a námořnictva. Sedmý konvolut (č. kat. 46)⁴⁷ se zabývá provinciální správou celého Toskánska, správním rozdělením velkovévodství, organizacemi a úřady florentského a pisánského kraje. Na tento svazek

trativních odvětvích úřadů Toskánského velkovévodství a stavu organizace státní správy. Pod stejnými čísly jsou inventarizovány již v Černého inventáři. Proto se číslování v italském inventáři Gori, O. – Toccafondi, D., na rozdíl od starého inventáře L. Špětové-Mrázkové, kde jsou zapsány pod inv. č. 41–49, vrátilo k původní inventarizaci V. Černého, protože tak byly rukopisy řazeny v době uložení v domácím archivu ve vile Montughi, a to mss. n° 40–48. Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena. *Relazioni dei dipartimenti e degli impiegati* (1773).

- 40 Citace čísel jednotlivých relací, zapsaných v textu v závorkách, je uvedena podle posledního řazení v katalogu, Gregorovičová, E.: RAT, Petr Leopold.
- 41 Parte I. Idee generali e massime, carattere dei popoli, relazioni estere. Consiglio segreteria. Impiegati, 40. Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena. *Relazioni dei dipartimenti e degli impiegati* (1773) ed. Gori, Orsola. Firenze 2011.
- 42 Parte II. Legazioni civili. Legislazione criminale. Polizia. Magistrati e tribunali di Firenze. 41.
- 43 Parte III. Affari ecclesiastici. Conservatori. Spedali a luoghi pii. Studi. Ordine di Santo Stefano. 42.
- 44 Parte IV. Finanze. Camera delle comunità. Monte di Pietà. Revisioni. Magistrati sopresi. Monte comune. 43.
- 45 Parte V. Depositeria. Zecca. Dogana, sale tabacco. Gabella dei Contratti. Carte da giuoco. Carta bollata. Tassa di macine, del sigillo delle carni. Beni civili. 44.
- 46 Parte VI. Militare e marina. 45.
- 47 Parte VII. Governo provinciale. Stato fiorentino. Stato pisano. 46.

obsahem navazuje VIII. vázaný soubor spisů (č. kat. 47),⁴⁸ který pokračuje v popisu provinciální administrace Sienska, její Horní i Dolní provincie, Volterry, oblasti Maremm a Livorna. A jako poslední jsou samostatné přílohy (č. kat. 48)⁴⁹ k jednotlivým svazkům série zpráv o organizaci a administrativě Toskánského velkovévodství a jeho jednotlivých úřadů a státních institucí.

Pod číslem 97 seznamu přílohy k výše uvedenému dopisu je registrována významná zpráva o historických, geografických, ekonomických a politických poměrech Toskánského velkovévodství, vytvořená Raimondem Cocchim u příležitosti nástupu Petra Leopolda na toskánský trůn.⁵⁰ Jako následující č. 98 soupisu je uvedena relace Pompea Neriho z 1740 o činnosti toskánského úřadu pro budování odvodňovacích kanálů se sídlem v Pise.⁵¹

Pod další položkou č. 101 jsou zapsány relace z inspekčních cest Petra Leopolda po Toskánsku realizované v letech 1767–1787, které jsou očíslovány od 1 do 39.⁵² Dokumenty, zprávy, korespondence, suppliky obyvatel a jiné písemnosti svázané do jednoho svazku dokumentovaly vždy jednu panovníkovu cestu, pomáhaly mu poznat stav Toskánska v daném regionu a využít získaných informací ke kontrole plnění svých nařízení i jako podklad pro řadu moderních reforem.⁵³ Tyto

48 Parte VIII. Governo provinciale. Stato Senese. Provincia Superiore, Inferiore, Volterra e Maremma. Livorno. 47.

49 Allegati alla relazione di S.A.R. sopra la Toscana. 48.

50 Pregevolissima Relazione istorica, fisica e politica della Toscana, fatta da Raimondo Cocchi alla venuta del Granduca Pietro Leopoldo. Srov. RAT, Petr Leopold, č. kat. 56; Gori, O. – Toccafondi, D., ms. n° 56; Špětová-Mrázková, L.: Písemnosti, inv. č. 54; Černý, V.: Toskánský archiv, I. Leopold I., inv. č. 53. K této zprávě jako jistý pendant lze citovat podrobnou relaci anglického královského vyslance ve Florencii Horace Manna: A description of Tuscany with an account of the revenue of the Greatdutchy made by the Kings command by Sir Horatio Mann, His Majesty's envoi extraordinary at the court of Florance MDCCLXVIII, nacházející se v Royal Library of Windsor, sign. IB-6a. Edice zprávy in: *L Italia del secondo Settecento nelle relazioni segrete di William Hamilton, Horace Mann e John Murray*, eds. Pagano de Divitis, Gigliola – Giura, Vincenzo. Napoli 1997, s. 238–375.

51 Pompeo Neri-Perelli. Relazione della visita fatta all'Uffizio de'Fossi di Pisa l'anno 1740. Srov. sled číslování v pomůckách: RAT, Petr Leopold, č. kat. 60; Gori, O. – Toccafondi, D.: ms. n° 60; Špětová-Mrázková, L.: Písemnosti, inv. č. 1; Černý, V.: Toskánský archiv, I. Leopold I., č. 58.

52 Změny v číslování viz NA, RAT, Petr Leopold, č. kat. 1–39; Gori, O. – Toccafondi, D.: mss. n. 1–39; Černý, V.: I. Leopold, č. 1–39; na rozdíl od L. Špětové-Mrázkové: Písemnosti, kde jsou relace inventarizovány pod č. 2–40. Pistoia e il suo territorio nelle carte del Granduca Pietro Leopoldo, eds. Gori, Orsola – Vivoli, Carlo. Pistoia 2017. Soupis titulů, regestů o obsahu relací z inspekčních cest č. 1–39, 1767–1787, viz příloha Relace Petra Leopolda vydal neúplně jako rozsáhlou edici: Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena. Relazioni sul governo della Toscana, eds. Salvestrini, Arnaldo, I–III. Firenze 1969, 1970, 1974.

53 *Le riforme di Pietro Leopoldo e la nascita della Toscana moderna*, eds. Baldacci, Valentino. Firenze 2000.

relace využíval Petr Leopold jako podklad pro projednávání ve svém soukromém kabinetu a pak podle kompetence zadával řešení jednotlivých zjištěných problémů příslušným toskánským úřadům. Tyto inspekční zprávy tvoří jádro osobního archivu toskánského velkovévody. Velkovévodovi osobní sekretáři,⁵⁴ kteří ho kromě jiných úředníků a místních funkcionářů doprovázeli, i on sám, zaznamenávali své poznatky z kontrolních cest. Sám zjišťoval i zaznamenával nedostatky a zapisoval nutnost modernizace toskánského státu, jak po stránce ekonomické, tak správní, soudní, zahraničních vztahů i náboženských otázek, budování komunikací, rekultivace přímořských Maremm i řešení problémů obyvatelstva. Vázané relace byly uloženy v osobní pracovně Petra Leopolda, aby je tak měl panovník kdykoliv k dispozici pro výkon své vlády. Proto, byť obsahovaly záležitosti státu, byly komisí určeny jako soukromé písemnosti a vydány po roce 1859 Leopoldovi II.

Jak je zřejmé, tak písemnosti, dokumenty, fotografie, knihy a předměty osobní povahy nebyly převáženy společně podle jejich typů. První etapy přesunu z vily Montughi byly prováděny postupně v letech 1874–1876. Další část dokumentace, která kdysi patřila Petru Leopoldovi, zaslal M. Bittheuser Ferdinandovi IV., jak se dozvídáme z dopisu datovaného ve Florencii dne 18. června 1875, kde v příloze „D“, položka č. 4 byly odeslány čtyři kopie tisku o toskánské vládě vydané ve Florencii pod názvem „*Governo della Toscana*“ nakladatelem Gaetanem Gambiagim v roce 1790. Jedná se o tisky díla „*Vláda Toskánska za panování Jeho Veličenstva krále Leopolda II.*“⁵⁵ Tyto tištěné zprávy jsou vlastně souhrnem poznatků z osmi předcházejících rukopisů všeobecného popisu Toskánska, jeho administrace, státních úřadů a institucí. Některé tištěné zprávy byly často využívány, o čemž svědčí marginálie, psané Leopoldovou rukou, či podtrhané věty.⁵⁶

Ovšem ne u všech rukopisů fondové části Petra Leopolda lze vystopovat, jakou cestou se dostaly z Florencie do Čech, protože o nich nebyly nikde nalezeny žádné záznamy. A přesto pět takových svazků nalezneme již zinventarizovaných v inventáři V. Černého.⁵⁷ Jedním z nich jsou svázané dopisy z let 1787–1790 manželky Petra Leopolda Marie Ludoviky,⁵⁸ adresované abatyši Cammile Zucchetti,

54 Většinu záznamů zpracovával Jean Évangliste Humberg a později Alessandro Ponteani.

55 NA, RAT, Petr Leopold, č. kat. 49–52. Originální číslování na obalu tisků je v rozsahu 49A, 49B, 49C a 49C. Číslo katalogu 49–52 jsou kopie téže zprávy, jen mají jinou tiskovou úpravu.

56 NA, RAT, Petr Leopold, č. kat. 49 a 50, 51 a 52, původně na obalu označené 49 C jsou vlastně přílohy k tištěným zprávám.

57 Černý, V.: Toskánský archiv, I. Archiv Leopolda I., č. 50. Dnes RAT, Petr Leopold, č. kat. 53, Gori, O. – Toccafondi, D.: Inventario, ms. n° 53. Naopak ve zrušeném inventáři Špétové-Mrázkové, L.: Písemnosti, inv. č. 51.

58 Nejnovější životopis Marie Ludoviky vyšel na jaře roku 2022 a je z pera rakouské badatelky Renaty Zedingerové, která měla k dispozici i výše zmíněné dopisy. Zedinger, Renate: Maria Luisa de Borbón (1754–1792). Grossherzogin der Toskana und Kaiserin in ihren Zeit. Wien – Köln 2022.

představené Ústavu šlechtičen San Silvestro v Pise.⁵⁹ Dopisy jsou velmi zajímavé, protože uvádějí řadu podrobností ze života panovnického páru v posledních letech v Toskánsku před odjezdem toskánského velkovévody jako nástupce císaře Josefa II. na vídeňský dvůr. Stejně tak chybí informace o převozu rukopisů Petra Leopolda „*Elogio di Pietro Leopoldo*“⁶⁰ a „*Origine e descendenza della reale famiglia dei Medici*“.⁶¹ Tento rukopis je z historického hlediska nesmírně zajímavý, protože popisuje životní osudy jednotlivých členů medicejského rodu od jeho zakladatele až po posledního panovníka Jana Gastona,⁶² a to nejen mužských, ale i ženských potomků přímé medicejské linie. Kromě toho jsou zde zachyceny stručné biografie i dalších významných Medicejů, pobočných větví tohoto slavného florentského rodu, jakož i princezen, které se přivdaly do medicejské rodiny, s připojenými opisy dobových dokumentů. Ke kompletu svazků vztahujících se k medicejskému rodu patří ještě dva rukopisy. Jeden je podchycen v seznamu k dopisu z 11. září 1874 pod číslem 95 páté bedny pod názvem „*Notizie sul governo de' Principi della Casa Medici compilate da S. A. R. Pietro Leopoldo*“, tzv. Zprávy o medicejském rodu,⁶³ jehož autorem podle záznamu v rukopise měl být sám Petr Leopold, jenž svou politikou, ekonomickými a soudními reformami, kulturními a stavebními počiny navazoval na Mediceje, které velmi obdivoval, a chtěl, aby toskánská habsbursko-lotrinská sekundogenitura byla důstojným nástupcem slavného medicejského rodu. Proto se v tomto konvolutu toskánský panovník nevěnuje životopisům příslušníků rodu Medici, ale spíše zaznamenává různá medicejská nařízení, edikty, zákonné předpisy, vydávané Mediceji, počínaje Alexandrem de' Medici a konče Janem Gastonem. Soustředění těchto právních norem do jednoho svazku sloužilo Petru Leopoldovi ke snadné orientaci po medicejských výnosech, aby tak mohl navázat svou politikou a reforma-

59 Capitoli e costituzioni per le Dame del nobile Ritiro di S. Silvestro della città di Pisa. Pisa 1789. Původní klášter byl v roce 1786 díky Marii Ludovice přeměněn na ústav pro výchovu šlechtičen.

60 NA, RAT, Petr Leopold, č. kat., 54. Rukopis byl původně označen č. 51, který Černý, V.: Toskánský archiv, I. Archiv Leopolda I., č. 51, ponechal číslo podle originálu. Špětová-Mrázková, L.: Písemnosti, pod číslem 52. Gori, O. – Toccafondi, D.: Inventario, ms. n.º 54. Jedná se o oslavný spis věnovaný zásahům, reformám a činnosti toskánského velkovévody Petra Leopolda v oblasti církevních záležitostí, náboženského vyznání, církevní hierarchie a správy, mnišských řádů a církevních hodnostářů v Toskánsku.

61 NA, RAT, Petr Leopold, č. kat. 58; Gori, O. – Toccafondi, D.: Inventario, ms. n. 58; Černý, V.: Toskánský archiv, I. Archiv Leopolda I., č. 55 a Špětová-Mrázková, L.: Písemnosti, inv. č. 56.

62 Gian Gastone (1671–1737). Testimonianze e scoperte sull'ultimo Granduca de' Medici, ed. Bietti, Monica. Milano 2008.

63 Viz též pozn. 41. *Notizie sul governo de' Principi della Casa Medici compilate da S. A. R. Pietro Leopoldo Arciduca d'Austria, Granduca di Toscana*. NA, RAT, Petr Leopold, č. kat., 57; Gori, O. – Toccafondi, D.: Inventario, ms. n. 57; Černý, V.: Toskánský archiv, I. Archiv Leopolda I., č. 52 a Špětová-Mrázková, L.: Písemnosti, inv. č. 53.

mi na tento slavný rod.⁶⁴ Posledním fasciklem vážícím se k Medicejům jsou rozsáhlé *Komentáře o civilních záležitostech a událostech*, k nimž došlo ve Florencii v letech 1215–1537, které sepsal toskánský senátor Filippo Nerli (1485–1856), jež však nejsou podchyceny v žádném ze seznamů zasílaných Bittheuserem z Florencie do Salcburku.⁶⁵

K bezesporu nejvýznamnějším svazkům, ovšem opět bez záznamu o převozu, patří koncept toskánské ústavy „*Progetto di Costituzione per la Toscana*“ z roku 1787.⁶⁶ Tento unikátní právní dokument patřil mezi první ústavy na evropském kontinentu, byť tato ústava nikdy nevstoupila v platnost, neboť starší bratr toskánskému panovníku císař Josef II. její vyhlášení zakázal.⁶⁷ Projekt konstituce byl vypracován do nejmenších podrobností a představoval jako základní zákon státu nejvyšší právní normu jeho právního řádu. Upravoval tak veškeré právní normy platné v Toskánském velkovévodství.

Posledním z rukopisů, které nejsou popsány v seznamech připojených k průvodním dopisům určeným k převozu písemností a předmětů z vily Montughi patří i rukopis pod titulem „*Pianta de' condotti*“,⁶⁸ Svazek, v němž jsou propojeny text a plány, obsahuje popisy a nákresy vodovodů paláce Pitti a zahrady Boboli. Chybí v něm však avizovaný celkový rukopisný plán vodovodního potrubí paláce Pitti a zahrady Boboli. Ten byl vyňat, neznámo kdy, ale lze ho ztotožnit s kartografickým zakreslením soustavy vodovodů, které přivádějí a rozvádějí vodu do paláce Pitti, zahrady Boboli a na další místa v celé zahradě, uloženým v kolekci map a plánů toskánské rodinné archivu,⁶⁹ jehož autorem je kartograf Giuseppe Ruggeri, který ho vytvořil v roce 1757. Podle různých indicií lze i autorství ruko-

64 K dokumentaci Medicejů původně patřila i závěť Ferdinanda I. Medicejského, datovaná v Cafaggioli dne 10. října 1606. V inventáři V. Černého byla zaznamenána pod č. 56. Při pořádání osobního archivu Petra Leopolda byla listina vyňata a přeřazena podle typologie do sbírky RAT, Listiny, inv. č. 1.

65 *Commentari de' civili occorsi dentro nella Città di Firenze del Senator Filippo di Benedetto di Tanai de Nerli al serenissimo Don Francesco de Medici, Granduca di Toscana*. Viz NA, RAT, Petr Leopold, č. kat., 59; Gori, O. – Toccafondi, D.: *Inventario*, ms. n. 59; Černý, V.: *Toskánský archiv*, I. Archiv Leopolda I., č. 57 a v inventáři Špětová-Mrázková, L.: *Písemnosti, záznam o „Commentari“* není.

66 NA, RAT, Petr Leopold, č. kat., 55; Gori, O. – Toccafondi, D.: *Inventario*, ms. n. 55; Černý, V.: *Toskánský archiv*, I. Archiv Leopolda I., č. 52 a Špětová-Mrázková, L.: *Písemnosti*, inv. č. 53.

67 Edice tohoto návrhu ústavy, uloženého v RAT, vyšla pod názvem Graf, Gerda: *Der Verfassungsentwurf aus dem Jahr 1787 des Granduca Pietro Leopoldo di Toscana*. Edition und Übersetzung. Das Verfassungsprojekt. Berlin 1998.

68 NA, RAT, Petr Leopold, č. kat. 61; Gori, O. – Toccafondi, D.: *Inventario*, ms. n. 61; Černý, V.: *Toskánský archiv*, I. Archiv Leopolda I., č. 59; Špětová-Mrázková, L.: *Písemnosti*, inv. č. 57.

69 NA, RAT, *Mapy a plány*, inv. č. 307, *Pianta de' condotti che portan l'acqua all'imperiale palazzo Pitti e giardino Boboli e in altri vari luoghi in detto Giardino*, 1757.

pisu připisat Ruggerimu, který byl pověřen vytvářením map a plánů královských paláců, vil a parků v Úřadu královských budov a zahrad.⁷⁰

Jak vyplývá z popisovaného systému zasilání soukromých cenností, oblečení, ložního prádla nebo osobních věcí, obrazů, soch, uměleckých děl, fotografií, map a plánů, kreseb, či písemností toskánských Habsburků, nebylo prováděno ani podle druhů předmětů, ani podle čísel v inventáři mobiliáře, možná podle vyklízených místností vily Montughi, což se však nepodařilo dokázat. Je zřejmé, že písemná dokumentace tvořící toskánský rodinný archiv nebyla zasilána společně, jak by se dalo předpokládat podle typologie materiálu. Ale určit, zda byly převezeny do Čech všechny relace a rukopisy i tisky patřící Petru Leopoldovi, lze právě pomocí různých seznamů a příloh k průvodním dopisům, které doprovázely převozní kontejnery z Florencie do Salcburku, rekonstruovat převezené dokumenty v konfrontaci se záznamy v tzv. Archivio domestico⁷¹ v inventáři vily Montughi. Záznam v něm na stranách 258–259 uvádí souhrnná čísla spisů obsažených v celém převzatém soukromém archivu. Na straně 258 inventáře vily jsou nejprve uvedeny počty konvolutů Petra Leopolda s jejich stručnou charakteristikou: „*Filze o volumi 9 dettati dal Granduca Pietro Leopoldo, volumi trentanove dei suoi viaggi per la Toscana corredo il detto lavoro in tutto Filze, o Volumi 48. Lavori di studi antichi, e recenti in materia criminale Filze 5. Copie di lavori, e Lettere (alcune, anche originali di Perelli, Quattieri, e Monsignore Ricci, ed altri) Filze 8.*“ Tedy celkem je zde sepsáno 57 svazků, které lze identifikovat a patří Petru Leopoldovi a čtyři konvoluty bez záznamu dávají současných 61 kusů Petrovy dokumentace. Při pořádání toskánského rodinného archivu se ovšem ukázalo, že část korespondence či některé části „*studi recenti in materia criminale*“⁷² jsou uloženy ve fondové části Leopold II., tedy pět uvedených svazků „*Materia criminale*“ nemusí nutně znamenat, že patří mezi rukopisy Petra Leopolda, protože soupis písemností byl vyhotoven až po roce 1859 a v roce 1872. Ostatní písemnosti různého charakteru uvedené v zápisu bez určení majitele patří ostatním členům rodu: „*Carte e Do-*

70 Popis plánu Pianta de' condotti... a jeho vyobrazení in: La Toscana dei Lorena, katalog výstavy, č. kat. 15, s. 138–139. Plán zachycuje nejen rozvody vody, ale i celkový plán paláce Pitti a zahrady Boboli.

71 ASF, Asburgo-Lorena, F. 98 I/3, Inventario e stima del mobiliare tutto della Villa di Montughi, obsáhlý soupis všech převzatých předmětů, uměleckých děl, mobiliáře, ložního prádla, oblečení, knih, kartografického materiálu, obrazů, miniatur, klenotů, fotografií a rukopisů a osobních předmětů jednotlivých příslušníků rodu. Celkem je sepsáno 2577 položek, a to podle druhu a podle uložení v jednotlivých místnostech. Na konci rukopisu jsou uvedeny celkové sumy oceněných předmětů. NA s. 258–259 „*Manoscritti del Archivio domestico*“ jsou sepsány rukopisné svazky patřící Petru Leopoldovi a další počty převzaté dokumentace, které dnes tvoří toskánský rodinný archiv.

72 Jedná se o nejnovější studia v kriminálních záležitostech“ např. viz NA, RAT, Leopold II./2, inv. č. 15, 43, 60.

cumenti relativi ad interessi totalmente privati, e famiglia, moltissimi concernenti l'Amministrazione dei Beni di Germania, ed altri relativi ad affari del Governo Granducale Filze 340. Fasci di carte consimili, corrispondenze, Libri e Registri di Amministrazioni-cartelle e pacchi n° 211. Ricordi do S. A. il Granduca, Libretti 43. Viaggi suoi, Libretti 50.“

Pokud tedy srovnáme počet svazků uvedených v záznamu z Inventáře vily Montughy na s. 258, patřících Petru Leopoldovi, je jich 57, což v podstatě odpovídá počtu dochovaných konvolutů tvořících fondovou část Petra Leopolda v toskánském rodinném archivu. Což ukazuje na fakt, že při převozu z Itálie do Čech nedošlo k žádným ztrátám a soubor písemností se dochoval celý. To, že dnes obsahuje fondová část Petra Leopolda celkem 61 svazků, znamená, že byly zbývající konvoluty dokumentů buď nalezeny a zaslány dodatečně bez bližšího záznamu, nebo byly vyčleněny z ostatní dokumentace, jako např. korespondence Perelliho a Ricciho, jejichž písemnosti jsou svázány v konvolutech patřících Petru Leopoldovi.

A tak podle údajů z *Archivio domestico* a seznamů přepravovaných předmětů a písemností při vyklizení vily Montughy do Rakouska lze jednotlivé svazky Petra Leopolda identifikovat a zjistit, že byly převezeny všechny a že nedošlo ke ztrátám během přepravy do Salcburku a později do Čech. Podle připojených soupisů obsahu převozních beden lze říci, že tyto vzácné a významné relace a manuskripty Petra Leopolda opustily Florencii v letech 1874–1876. Ze zkoumaných historických pramenů lze zjistit, že toskánský rodinný archiv byl v Salcburku uchovávan až na výjimky deníků, pamětí a části korespondence Leopolda II., které na žádost toskánského exvelkovévody byly převezeny přímo do Leopoldova sídla v Brandýse nad Labem, kde byly uloženy, až do 1. světové války. Kolem roku 1915 byly z důvodu obavy z ohrožení před blížící se italskou frontou k rakouským hranicím převezeny společně s osobním archivem Ferdinanda IV. na zámek Ostrov nad Ohří.⁷³ Po skončení 1. světové války byl zabaven veškerý movitý a nemovitý majetek toskánských Habsburků na celém území nově vyhlášeného českosloven-

73 Srov. dokumentaci v registratuře Ústředního zemědělsko-lesnického archivu (ÚZLA); NA, ÚZLA, sign. 6/1 Ostrov a tamtéž sign. 112 Brandýs nad Labem. Viz též Krejčík, Adolf Ludvík: Příspěvky k soupisu archivů velikých statků. Praha 1929, panství Ostrov, s. 86–87, Brandýs, s. 10–11. Krejčík se na s. 86 bez bližší identifikace zmiňuje o spisech RAT, rozdělených do 76 rubrik, sepsaných tajným radou Robertem Broglianem z 11. září 1908. S určitostí se jedná o registraturu toskánského velkovévody Ferdinanda IV., který získal titul abdikací svého otce Leopolda II. 21. 7. 1859, jehož registratura byla rozčleněna a uspořádána právě do 76 skupin. Zároveň, tamtéž, odkazuje Krejčík na popis „archivu rodiny toskánské“. Dále zmínky o toskánském archivu nalezneme u Ludwiga, Karla: Aus den Berichten von Konservatoren und Korrespondenten. Schlackenwerth, erzherzogliches Herrschaftsarchiv. Mittheilungen des k. k. Archivrates II, 1916, s. 338. Ludwig však nepopisuje archiválie jako toskánské, ale jako rodinné písemnosti sasko-lauenburské a bádenské. Ostrovské panství si během napoleonských válek zakoupil toskánský velkovévoda Ferdinand III. a zámek a statky až do roku 1918 patřily dědičně jeho nástupcům.

ského státu. A zkonfiskované písemnosti při vyklízení obou sídel toskánských Habsburků, Ostrova a Brandýsa nad Labem, připadly do kompetence ministerstva zemědělství. Dokumentace a umělecké předměty z brandýského zámku, včetně písemností Leopolda II. a jeho syna Ludvíka Salvátora, byly předány do Národního muzea v Praze, kde se dodnes nacházejí umělecké předměty, část souboru miniatur, fotografií, klenotů, osobních a rodinných cenností, patřících toskánským Habsburkům. Sochy, velká plátna a mobiliář převzala Národní galerie. Z těchto konsekvencí vyplývá, že ostrovská část toskánského rodinného archivu, tedy i relace a rukopisy Petra Leopolda, patřila pod dohled vytvářené sítě místních zemědělsko-lesnických archivů. Toskánský rodinný archiv byl od roku 1919 svěřen do péče nově založeného Československého státního archivu zemědělského, který spadal pod ministerstvo zemědělství,⁷⁴ a tzv. brandýský soubor zůstal až do roku 1922 v archivu Národního muzea, odkud byl rozhodnutím vládních orgánů předán ministerstvu zemědělství, kam kompetenčně patřil. Ostrovský archiv zůstal až do roku 1933 v Ostrově a teprve pak byl převezen do archivních depozitářů nové budovy ministerstva zemědělství v Praze na Těšnově.⁷⁵ Zde byly obě části rozděleného rodinného archivu sloučeny, uspořádány a Václavem Černým byl vytvořen první archivní soupis nazvaný *Toskánský archiv*.⁷⁶ Při kontrole bylo zjištěno, že celá kolekce 57 relací a rukopisů posílaných postupně z Florencie do Salcburku a odtud do Ostrova přes tak složitou manipulaci zůstala nedotčena a beze ztrát. To umožňuje dnešním badatelům využívat nezměrného informačního bohatství o činnosti Petra Leopolda jako toskánského panovníka v letech 1765–1790. Již ve 20. a 30. letech 20. století o archiv projevil velký zájem německý historik Anton Chroust, jemuž bylo povoleno bádání přímo v Ostrově.

Toskánský rodinný archiv však cestoval dál. V roce 1939 byl na zásah německé okupační správy převezen, tentokrát už jako celek, do Ostrova, kde přečkal 2. světovou válku a první polovinu padesátých let. Teprve v roce 1956 byl v rámci vytvoření jednotné sítě archivů, tehdy už pod názvem Ústřední zemědělsko-lesnický archiv, sloučen s nově vytvořeným Státním ústředním archivem v Praze (od roku 2005 Národním archivem), který převzal spolu s ostatními zemědělsko-lesnickými fondy do své péče také Rodinný archiv toskánských Habsburků. Od roku 1996 po reorganizaci Státního ústředního archivu bylo zemědělsko-lesnické oddělení

74 Helešicová, Věra – Juněcová, Jiřina: Ústřední zemědělsko-lesnický archiv a jeho začlenění do Státního ústředního archivu. In: Z dějin Státního ústředního archivu v Praze a jeho předchůdců. Praha 1995, s. 23–33.

75 To se stalo výnosem ministerstva zemědělství č. 32.337/V/21a/1933. Převoz se realizoval dne 29. 5. 1933 s odkazem na citovaný výnos MZ. Viz NA, ÚZLA, sign. 112 Ostrov, n° Prot. 381/33.

76 Gregorovičová, Eva: První objev Rodinného archivu toskánských Habsburků pro Itálii. In: Věda, kultura a politika v československo-italských vztazích 1918–1951, ed. Bohumil Jiroušek – Jitka Rauchová a kol.. Jihočeský sborník historický 81, 2012. Supplementum 4, s. 183–202.

zrušeno a toskánský archiv se stal součástí nového oddělení tzv. nestátních fondů, osobních a rodinných archivů a sbírek. Rodinný archiv se tak stěhoval, zatím naposledy, a to z Těšnova do nové budovy Národního archivu na Chodovci.

Z tohoto výzkumu vyplývá, že druhá etapa přesunu relací a rukopisů Petra Leopolda mezi léty 1915–1916 probíhala ze Salcburku přímo do Ostrova, aniž by prošla brandýským sídlem, kde se v té době nacházela část toskánského archivu, tedy písemnosti Leopolda II. a Ludvíka Salvátora.

Již na Těšnově v šedesátých letech minulého století objevil toskánský rodinný archiv, včetně relací Petra Leopolda, italský badatel Arnaldo Salvestrini, který právě tyto inspekční zprávy vydal edičně ve třech svazcích.⁷⁷ Na základě Salvestriniho intervencí formulovala italská strana požadavek, aby byl toskánský rodinný archiv vydán do Itálie. Právně byla celá situace prozkoumána a ukázalo se, že na rodinný archiv italský stát nemá žádný právní nárok. Jen požadavek italských archivních orgánů na vydání alespoň dokumentace toskánských ambasad, jež jsou nedílnou součástí RAT, protože se po roce 1859 až do počátku 70. let 19. století staly soukromými vyslanectvími toskánských Habsburků, by mohl být v nejlepším případě právně sporný. Ale tato otázka nakonec byla řešena během rokování československo-italské komise historiků a archivářů v letech 1964–1965 na zasedáních v Praze a v Římě, pod vedením našeho předního historika akademika Josefa Macka a italského profesora Marii Toscana.⁷⁸

Zájem o vydání toskánského archivu, především písemností legací, projevila italská strana poprvé již v roce 1933.⁷⁹ Ministerstvo zemědělství však na předání dokumentace toskánských vyslanectví nepřistoupilo.⁸⁰ Vyjednávání přes ministerstvo zahraničí, italské velvyslanectví v Praze a ministerstvo zemědělství se protahovalo a italská strana postupně ztratila zájem o další jednání. Tak se pro několik desetiletí uzavřela jedna etapa vývoje osudů Rodinného archivu toskánských Habsburků, který až do počátku šedesátých let čekal na svého dalšího italského objevitele. Tehdy byl znovu otevřen i problém vlastnických nároků Itálie k tomuto archivu, který přešel v jednání o výměnu toskánských písemností za bohemikální, a nakonec vyústil v daleko významnější akt, jakým bylo uzavření kulturní dohody

77 Salvestrini o celkové prohlídce toskánského souboru napsal obšírnou zprávu viz Salvestrini, Arnaldo: *L'Archivio della Casa di Lorena presso l'Archivio di Stato di Praga*. *Rassegna Storica Toscana* 10, 1963/2, s. 197–202.

78 Stručně o problému vydání RAT Itálii v polovině šedesátých let minulého století viz Pazderová, Alena: *Výstava „Lotrinské Toskánsko v mapách Státního ústředního archivu v Praze“*. *Archivní časopis* 42, 1992, s. 42.

79 Tento zájem byl podnícen informacemi A. Chrousta předanými o obsahu toskánského rodinného archivu italským orgánům. Jednání však přerušila 2. světová válka.

80 Podrobnosti o jednání viz Gregorovičová, E.: *První objev Rodinného archivu toskánských Habsburků pro Itálii*, s. 193–202.

mezi oběma státy, podepsané dne 18. května 1971. Ta umožnila ještě v době před rokem 1989, aby naši archiváři jako Josef Kollmann a Alena Pazderová mohli začít jezdit studovat do Státního archivu ve Florencii a florentští archiváři studovali rodinný archiv na půdě Národního archivu. Vznikla tak vzájemná a plodná spolupráce, ať už ve výstavních akcích, tak ve vydávání společných publikací a pomůcek. Tato úzká spolupráce trvá nadále. A Aleně Pazderové se v rámci kulturní dohody podařilo v 90. letech minulého století přenést svá studia do Říma, především do Vatikánského archivu, Vatikánské knihovny a později do Milána do Ambrosiánské knihovny, kde se věnuje studiu relací papežských nunciů u panovnického dvora. Ze svého mnohaletého intenzivního studia pod patronací Českého historického ústavu v Římě výtěžila rozsáhlou, několikavazkovou edici korespondence a zpráv pražské nunciatury Cesare Speciana z let 1592–1598,⁸¹ kterou nesmazatelně přispěla k objasnění historických souvislostí v 16. století na dvoře císaře Rudolfa II.

Závěrem

Tyto zprávy z inspekčních cest toskánského velkovévody po Toskánsku v letech 1765–1790 a rukopisy patří k nejcennějším souborům rodinného archivu, jejichž studium umožňuje badatelům detailní poznání situace v Toskánsku po nástupu habsburské sekundogenitury na toskánský trůn. Petr Leopold svými reformami, z nichž některé přeběhly svou dobu (zrušení trestu smrti, návrh ústavy, vytvoření volného trhu, budování komunikací, rekultivace přímořské Maremmy, péče o zdravotní stav a zlepšení životních podmínek obyvatelstva, architektonické počiny), vypracovanými na základě vlastního poznání své země díky opakovaným vizitacím, zvelebil administrativně, legislativně, ekonomicky a politicky toskánské velkovévodství natolik, že se mu podařilo pozvednout Toskánsko opět mezi významné evropské státy. Toto všechno se odráží právě v jeho relacích.

81 Pazderová, Alena (ed.): *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*. I.–III. sv. Praha 2017.

Příloha

Soupis zpráv z inspekčních cest toskánského velkovévody Petra Leopolda¹

1. *Memorie intorno alla visita 1767 fatta da S. A. R. nella pianta di Grosseto e Castiglione. 1767, 1.*
Záznamy o inspekční cestě podniknuté v roce 1767 do oblasti sienské přímořské Maremmy mezi Grossetem a Castiglione della Pescaia.
2. *Città e montagna di Pistoia. Anni 1767 e (1768). Filza sopra Pistoia e la sua Montagna. 1767–1768, 2.*
Záznamy o inspekční cestě do Pistoji a oblasti pistojské části Apenin v letech 1767–1768.
3. *Visita e osservazioni fatte da S. A. R. sopra la campagna pisana 1768 e 1769. Fogli relativi alla Campagna Pisana. 1768–1770, 3.*
Zpráva o ekonomické a demografické situaci obcí v Pisánsku v letech 1768–1769, o situaci města Pisy a okolí a kopie zpráv z inspekčních cest realizovaných do této oblasti v letech 1837–1866 v období vlády regentské rady v Toskánském velkovévodství, 1837–1866.
4. *Relazione, osservazioni ed ordini di Sua Altezza Reale sopra la Val di Chiana nella visita che la S. A. R. fece di detta provincia nel mese di ottobre 1769, 4.*
Zpráva z inspekční cesty v roce 1769 do oblasti Val di Chiana se záznamy a informacemi o toskánských městech a obcích Civitella, Cortona, Arezzo, Lucignano, Foiano, Montepulciano, Chiusi, Cetona a o statcích v údolí řeky Chiany patřících Řádu sv. Štěpána, 1769.
5. *Visita a Portoferraio fatta da S. A. R. nel 1769 (1770). Fogli relativi alla visita da S. A. R. in Portoferraio l'anno 1769, previa una lunga relazione della medesima S. A. R. sopra la visita sopradetta, 5.*
Podrobná zpráva o inspekční cestě do přístavu Portoferraio a jeho okolí na ostrově Elba, s přílohami o ekonomicko-demografické situaci této oblasti, přehled o finančních záležitostech místních úřadů, vojenské posádky, přístavu, církevních institucí s připojenou mapo portoferrajského přístavu a zálivu, 1796 (1770).
6. *Relazione di S. A. R. sopra le due visite fatte dalla medesima nella Maremma Pisana e Senese nell'anno 1770 e 1771, 1770–1771, 6.*
Relace obsahuje dvě zprávy o inspekčních cestách v letech 1770–1771 do oblasti pisánské a sienské Maremmy doplněné různými přílohami vztahujícími se k městům, obcím, obyvatelstvu a melioračním pracím prováděným v těchto bažinatých oblastech s množstvím vyobrazení a plánek, 1770–1771.

1 NA, RAT, Petr Leopold, č. kat. 1–39. Číselné řazení inspekčních relací koresponduje s řazením v katalogu: Gregorovičová, Eva: Rodinný archiv toskánských Habsburků – Petr Leopold. Katalog, Národní archiv. Praha 2016, s. 14–67.

7. *Relazioni dei viaggi fatti da S. A. R. in 1772–1773 Maremma nel 1772 e 1773. Con vari documenti e lettere del visitatore Miller, 1772–1773, 7.*
Zprávy a dokumenty zahrnují informace o provedení rekultivačních prací v oblasti přímořské Maremmy řízených Leonardem Ximenesem a o snahách o znovu osídlení Maremm, podpora pro městečka Capalbia, Pitigliano a Campagnatico, příjezd Švýcara Collombiera a Společnosti Società Romana pro zřízení sklárny v obci Campagnatico, 1772–1773.
8. *Viaggio di S. A. R. in Valdinievole, Mugello, Casentino, Chianti, Siena e Volterra. Relazioni di viaggi di S. A. R. 16 ottobre 1772 della Val di Nievole. Giugno 1773 del Mugello e Casentino. Luglio 1773 di Radda e Chianti. Luglio 1773 Siena e progetto di riforma di quel governo. Luglio 1773 Colle, San Gimignano e Val d'Elsa, 1772–1773, 8.*
Zprávy a doklady týkající se inspekčních cest toskánského panovníka v říjnu 1772 do oblasti Val di Nievole, v létě 1773 do oblasti Chianti, měst Radda, Siena, Colle a San Gimignano. Přílohy ilustrují ekonomickou situaci Horního Sienska, stav sienské banky Monte dei Paschi, přehledy o stavu setby a sklizně obilí v regionu Horního Sienska v období mezi léty 1763–1772 a popisují dobročinné ústavy v Sieně, 1772–1773.
9. *Visite e viaggi fatti da S. A. R. nella Provincia Pisana, Bientina e Volterra nel 1772, 1773, 1772–1773, 9.*
Zprávy z inspekčních cest po Pisánsku, do oblasti jezera Lago di Massaciuccoli, Bientiny a Volterry, dokumentaci k provádění melioračních prací pro vysoušení bažinatých terénu, z nichž některé pocházejí z období vlády regentské rady, ustavené Františkem Štěpánem Lotrinským, 1772–1773.
10. *Visite degli uffizi e tribunali di Firenze. 1771, 1775, 10.*
Zprávy o kontrolách různých úřadů a soudních tribunálů ve Florenci prováděných toskánským velkovévodou Petrem Leopoldem v letech 1771, 1773, 1775.
11. *Relazioni delle gite di S. A. R. a Pisa e Livorno. Ricordi, punti e osservazioni sopra le gite di Sua Altezza Reale a Pisa e Livorno del 1773 e 1774, 1773–1774, 11.*
Zprávy a dokumenty z inspekčních cest realizovaných do Pisy, Livorna a blízkého okolí těchto měst. Záznamy zachycují stav dobytka, především nových velkovévodských stád skotu na panství San Rossore nedaleko Pisy. Mnohé přílohy dokumentují situaci obchodu v přístavu Livorno a problémy úřadu Ufficio de' Fossi di Pisa, 1773–1774.
12. *Gite di S. A. R. a Siena nel marzo e agosto 1775, 1775, 12.*
Zprávy z inspekčních návštěv realizovaných do Sieny a okolí v březnu a srpnu 1775 s přílohami, suplikami obyvatelstva, zprávou o stavu města a jeho okolí od Ansana Perpignaniho, 1775.

13. *Relazione di S. A. R. sopra i viaggi di Pisa e Livorno del 1775, 1775, 13.*
Zpráva a dokumentace k inspekčním cestám do Pisy a Livorna v roce 1775 s informacemi o celkové situaci navštívené oblasti, se záznamy o zdravotních a hygienických podmínkách oblasti, o situaci na universitě v Pise, o přístavu v Livornu a vojenských silách, o analýze stavebních prací, prováděných úřadem Uffizio dei Fossi di Pisa v okolí Pisy a Livorna projektovaných matematickem Ferronim a inženýrem Bombiccim, 1775.
14. *Ordini di S. A. R. sulla Romagna e Val di Chiana, 1777, 14.*
Zpráva o cestě uskutečněné na podzim 1777 po oblasti Romagna a údolí řeky Chiany s podrobnými rozbory ekonomické a sociální situace navštíveného regionu a s návrhy toskánského panovníka na zajištění sjízdnosti cest a silnic dané oblasti s mapou dvou silnic mezi Pratantico a Castagnuolo, 1777.
15. *Relazione di S. A. R. sopra le sue gite a Pisa e Livorno nel 1777, 1777, 15.*
Zpráva z inspekční cesty do Pisy, Livorna a celého regionu, informace o výsledcích nařízených panovníkových reforem, o situaci na Universitě v Pise a o sociálně-zdravotním stavu Livorna, supliky místního obyvatelstva, 1777.
16. *Relazione di S. A. R. sopra la sua gita in Val d'Arno e Siena nell' agosto 1777. Parte I., 1777, 16.*
Zpráva z inspekční cesty do oblasti údolí Val di Chiana, Val d'Arno a Sieny uskutečněné v srpnu 1777 s informacemi o provedení prvního očkování proti neštovicím v nemocnici S. Maria della Scala v Sieně, s rozbory ekonomické, sociální a náboženské situace v Sieně, o obchodu a daních ze soli, o řízení a činnosti sienské banky Monte dei Paschi, část I., 1777.
17. *Relazione di S. A. R. sopra il suo viaggio nella Romagna e Val di Chiana del mese di settembre 1777, 1777, 17.*
Zpráva z inspekční cesty v září 1777 do oblasti Romagna, a údolí Val di Tevere a Val di Chiana, s přílohami dokumentujícími stav lokalit, korunních panství a statků patřících Řádu sv. Štěpána rozkládajících se podél toku řeky Chiany s plánky a mapami, písemnosti a mapy vztahující se k síti silnic a cest, 1777.
18. *Relazione di S. A. R. sopra la sua gita a Siena nel mese di ottobre 1777, Parte II., 1777, 18.*
Zpráva z inspekční cesty do Sieny a okolí v říjnu 1777, pokračování záznamu, informací a rozhodnutí v záležitostech, navazující na zprávu z inspekční cesty do Sieny v srpnu 1777. Písemnosti se týkají řízení sienské banky Monte dei Paschi, záležitosti sienské veřejné administrativy, melioračních projektů a prací v oblasti Pian del Lago, očkování 11 chlapců proti černým neštovicím v nemocnici Santa Maria della Scala, reorganizace archivu Archivio delle Riformazioni, cest a silnic, supliky obyvatelstva, část II., 1777.

19. *Relazione di S. A. R. sopra la sua gita a Siena nel mese dicembre 1777, Parte III, 1777, 19.*

Zpráva z inspekční cesty do Sieny v prosinci 1777, která navazuje na předcházející panovníkovy návštěvy realizované v srpnu a říjnu 1777 (viz zprávy č. 16 + 18). Připojené písemnosti se týkají správy města, systému rozdělení Sieny na městské čtvrti tzv. Contrade, nařízení velkovévody o transformaci sienské vojenské pevnosti a její realizace v zahradu otevřenou pro veřejnost se zprávou a plánkem, o projektu tzv. Compagnia civica a Truppa civica pro stabilizaci poměrů ve městě, o uspořádání archivu Archivio delle Riformagioni, část III., 1777.

20. *Ordini di S. A. R. mandati a Siena nel marzo 1778 e risposte, 1778, 20.*

Nařízení a korespondence toskánského velkovévody Petra Leopolda a velkovévodových úředníků představitelům Sieny vycházející z Leopoldových návštěv v Sieně uskutečněných v roce 1777, 1778.

21. *Relazione di S. A. R. sopra la sua gita in Val di Chiana nel maggio 1778 e ordini dati in conseguenza, 1778, 21.*

Zpráva z inspekční do oblasti údolí Val di Chiana v květnu 1778 se záznamy, nařízeními a plány týkajícími se realizovaných prací a připravovaných projektů pro zúrodnění údolí řeky Chiany, sjízdnosti cest a silnic a hospodářské situace statku Řádu sv. Štěpána, 1778.

22. *Relazione di S. A. R. sopra la sua gita nel Casentino del giugno 1778, c. 22.*

Zpráva z inspekční cesty do oblasti Casentina a Mugella v letech 1773 a 1778 a záznamy o církevních záležitostech dané oblasti, o hospodářské situaci statků, o mýcení křovinatých porostů v oblasti Casentina a o vysazování smrků na vykáčených místech, o vybírání daní. K písemné dokumentaci jsou připojeny mapy a plány míst v oblasti Casentina a Val d'Arna, 1773, 1778.

23. *Relazione di S. A. R. della sua gita a Pisa, Livorno, Pistoja, Fucecchio e Bientina nel giugno 1779, 1780, 23.*

Zpráva z inspekční cesty, při níž v srpnu 1780 navštívil velkovévoda města Pisu, Livorno, Pistoju, jezera Fucecchio a Bientinu. Ke zprávě jsou připojeny autografické body a poznámky toskánského velkovévody, dále písemnosti týkající se melioračních a stavebních prací realizovaných při budování kanálu Canale Imperiale di Bientina, silnice spojující Val di Nievole s Fucecchiem, dále návrhy na zřízení ženské věznice a školy provozované bez placení školného, statku, regulace stavu vody v jezeru Lago di Fucecchio a rekultivace bažinatých terénů ve Fucecchiu, 1780.

24. *Relazione di S. A. R. sulla gita a Pisa e Livorno nel luglio 1779, 1779, 24.*

Zprávy z inspekčních cest podniknutých v červenci 1779 do Pisy a Livorna, doplněné přílohami o hospodářské situaci, stavu pisánského vysokého učení, nákladech na školu tzv. Carovana řízenou Řádem sv. Štěpána v Pise, o záležitostech celnice v Pise a úřadu Ufficio dei Fossi di Pisa, klášterech, o roz-

- voji obchodu a manufaktur v Livornu, o stavu zřízení karanténních stanic v Livornu, 1779.
25. *Punti di S. A. R. sulla sua gita a Siena nel mese di gennaio 1780, 1780, 25.*
Poznámky toskánského velkovévody Petra Leopolda zaznamenané po jeho návštěvě Sieny uskutečněné na začátku roku 1780, 1780.
 26. *Relazione di S. A. R. sulla Val di Chiana del mese d'aprile 1780, 1780, 26.*
Zpráva o inspekční cestě do oblasti Val di Chiana uskutečněné v dubnu 1780 s přílohami o hospodářské situaci statků v této oblasti, bilance statků, pokyny velkovévodovi pro své administrátory, suppliky obyvatel, regulace řeky Foeny, 1780.
 27. *Relazione di S. A. R. sopra il suo soggiorno in Pisa e Livorno nel gennaio e febbraio 1781, 1781, 27.*
Zpráva a poznámky Petra Leopolda k cestě do Pisy a Livorna v lednu a únoru roku 1781, Leopoldova nařízení, suppliky obyvatel, stížnost Filippa Manziho z Pisy na administraci velkovévodových panství Scrittoio delle Possessioni, 1781.
 28. *Relazione di S. A. R. della sua gita a Pisa, Livorno e Valdinievole nel giugno 1781, 1781, 28.*
Zpráva o inspekční cestě do Pisy, Livorna a Val di Nievole v červnu 1781 se záznamy o zúrodnovacích pracích v oblasti Val di Nievole, záležitostech Pisy a Livorna, budování opevnění přístavu a města Livorna s mapou, 1781.
 29. *Relazione di S. A. R. della gita di Romagna e Valdichiana nel settembre 1781, 1781, 29.*
Zpráva o inspekční cestě do oblasti Romagna a Val di Chiana v září 1781, bez příloh, 1781.
 30. *Gita di S. A. R. a Pistoja e Pisa nel settembre 1782, 1782, 30.*
Zpráva o inspekční cestě do Pistoji, Pisy a Val di Nievole v září 1782 se zprávami o příslušnicích církevních řádů, supplikami, potížemi s lehkými ženami, 1782.
 31. *Gita di S. A. R. a Pietra Santa nel novembre 1785, 1785, 31.*
Poznámky k inspekční cestě do oblasti Pietrasanta v listopadu 1785, 1785.
 32. *Relazione di S. A. R. sul suo viaggio a Firenze, Pistoja, Pescia e Borgo a Buggiano nel mese di dicembre 1785, 1785, 32.*
Zpráva z inspekční cesty do Florencie, Pistoji, Pescii a Borgo a Buggiano v prosinci 1785 s nařízeními panovníka po vykonání návštěvy uvedených míst směřujícími k nápravě zjištěných nedostatků, 1785.
 33. *Relazione di S. A. R. della sua gita in Val di Chiana e Casentino nel maggio 1786, 1786, 33.*
Zpráva z inspekční cesty do oblasti Valdichiana v květnu 1786 se záznamy o státní administrativě dané oblasti, realizaci rekultivačních prací v údolí řeky Chiany, církevní správě diecéze Arezzo a církevních bratrstvech s topografickou mapou území města Cortony a okolí, 1785.

34. *Relazione di S. A. R. del viaggio fatto a Pisa, Colle, Volterra e Siena nel giugno 1786*, 1786, 34.

Zpráva z inspekční do Pisy, Volterry, Colle a Sieny v červnu 1786 se záznamy o provinciální administraci navštívené oblasti, církevních záležitostech, o rekultivaci volterrských salin, budování silnice v Cecine, nařízení panovníka pro sekretariáty Segreteria di Stato a Segreteria delle Finanze vydané po realizaci velkovévodovy návštěvy dané oblasti, 1786.

35. *Relazione di S. A. R. del viaggio fatto in Lunigiana, Barghigiano e montagna di Pistoja nel luglio 1786, 1787, 1788*, 35.

Zpráva z inspekční cesty toskánského velkovévody Petra Leopolda do oblasti Lunigiana, Barga, Pontremoli, Pietrasanta, Pisa a Montagna di Pistoia v červenci 1786 se záznamy o správě dané oblasti, církevních záležitostech, nemocnici ve Fivizzanu, silnici mezi městy Barda a Pieve a Pelago, záplavách v oblasti Pietrasanta, o jezeru Massaciuccoli, plánu na rozšíření konservatoře S. Jacopo di Pontremoli s plánkem, itineráře panovníkovy cesty z Pisy do města Barga v Lunigiane, s nařízeními panovníka zástupcům státní správy dané oblasti, se suplikami obyvatel, mapami Lunigiany a Castello di Filattiera a se zachycením statku rodu Malaspina, 1786.

36. *Relazione della gita fatta da S. A. R nel marzo 1787 a Castelfranco di Sotto, Santa Croce, Fucecchio, San Miniato, Colle, San Gimignano etc.* 36, 1787, 36.

Zpráva z inspekční cesty do Castelfranco di Sotto, Santa Croce, Fucecchio, San Miniato, Colle, San Gimignano a dalších lokalit Toskánska v březnu 1787 s informacemi o místní samosprávě, s nařízeními panovníka pro danou oblast a záznamy o stavu nemocnice v Colle, 1787.

37. *Relazione di S. A. R. del suo viaggio fatto nelle Provincie inferiore e superiore di Siena, della Val di Chiana, Romagna e Casentino nell'aprile e maggio 1787, Tomo I*, 1787, 37.

Zpráva z inspekční cesty do oblastí Horního a Dolního Sienska, Valdichiany, Romagni, Casentina uskutečněné v dubnu a květnu 1787, bez příloh, jen s mapou provincie Dolního Sienska, část I., 1787.

38. *Relazione di S. A. R. del suo viaggio fatto nella Provincia Inferiore e Superiore di Siena, della Valdichiana, Romagna e Casentino nell'aprile e maggio 1787, Tomo II*, 1787, 38.

Zpráva z inspekční cesty do oblastí Horního a Dolního Sienska, Valdichiany, Romagni, Casentina v dubnu a květnu 1787, s přílohami a nařízeními panovníka k řešení problémů v oblasti Maremmy, ostrova Giglia, pahorkatiny Arcidosso, s mapou provincie Dolního Sienska, část II., 1787.

39. *Relazione del viaggio fatto da S. A. R. intorno Maremma, Montagna, Romagna e Casentino nei mesi di aprile e maggio 1787, Tomo III*, 1787, 39.

Zpráva z inspekční cesty do oblasti Maremmy, Montagni, Val di Chiany, Romagni a Casentina v dubnu a květnu 1787, obsahuje stížnosti a žádosti obyvatel dané oblasti, záznamy a zápisy o problémech navštívených lokalit a přímořských Maremm, část III., 1787.

A Collection of the Inspection Reports of Grand Duke Peter Leopold in the Duchy of Tuscany from 1765–1790 and Their Fateful Journey from Florence to Bohemia

The article for an almanac published for the jubilee of Alena Pazderová pursued the formation of the fonds of Peter Leopold, Grand Duke of Tuscany, today constituting the first collection of the complex fonds of the Family Archives of the Tuscany Habsburgs that comprises sixty-one volumes of various types of documents from 1740–1790. After the separation of documents in 1859–1860, Leopold's reports and manuscripts were placed in Villa Montughi in Florence, Tuscany. The study identified the individual volumes and monitored their complex journey, especially the individual stages of their long-lasting transport over nearly one century from Tuscany via Salzburg to Bohemia and their eventual placement in the Prague National Archives depository in 1996. Furthermore, the study describes an interest of the Italian party to surrender the Tuscany family archives to Italy; it ended by concluding a cultural agreement that enabled a mutual exchange of archivists, the study of the Family Archives of the Tuscany Habsburgs (RAT), and provided Czech researchers with a list of Bohemica documents in which Dr Alena Pazderová played a significant role.

*Alena Pazderová na konferenci
Rukopisy a mapy Státního ústředního
archivu v Praze ve fondu velkovévodů
toskánských uspořádané v rámci Týdne
vědy, kultury a techniky v Sieně 1997
(NA, Sběrka alb, album 728, s. 23)*

*Pracovní předsednictvo téže konference, zleva Eva Gregorovičová, Lucia Bonelli Conenna, Michele Casandro, Carla Zarilli, Alena Pazderová a Paola Benigni
(NA, Sběrka alb, album 728, s. 21)*

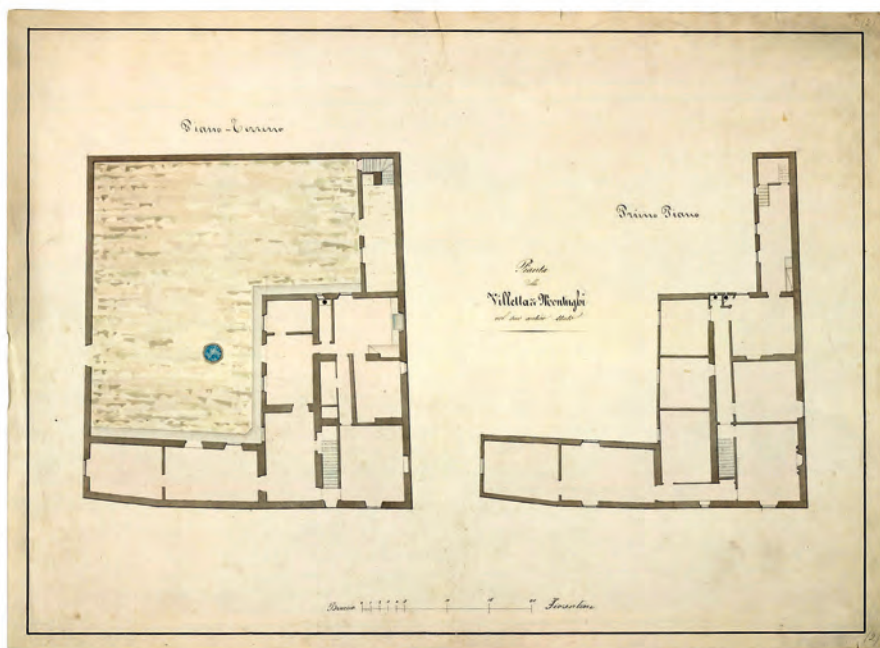
*Petr Leopold, výřez z mapy, 1780
(NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 150)*

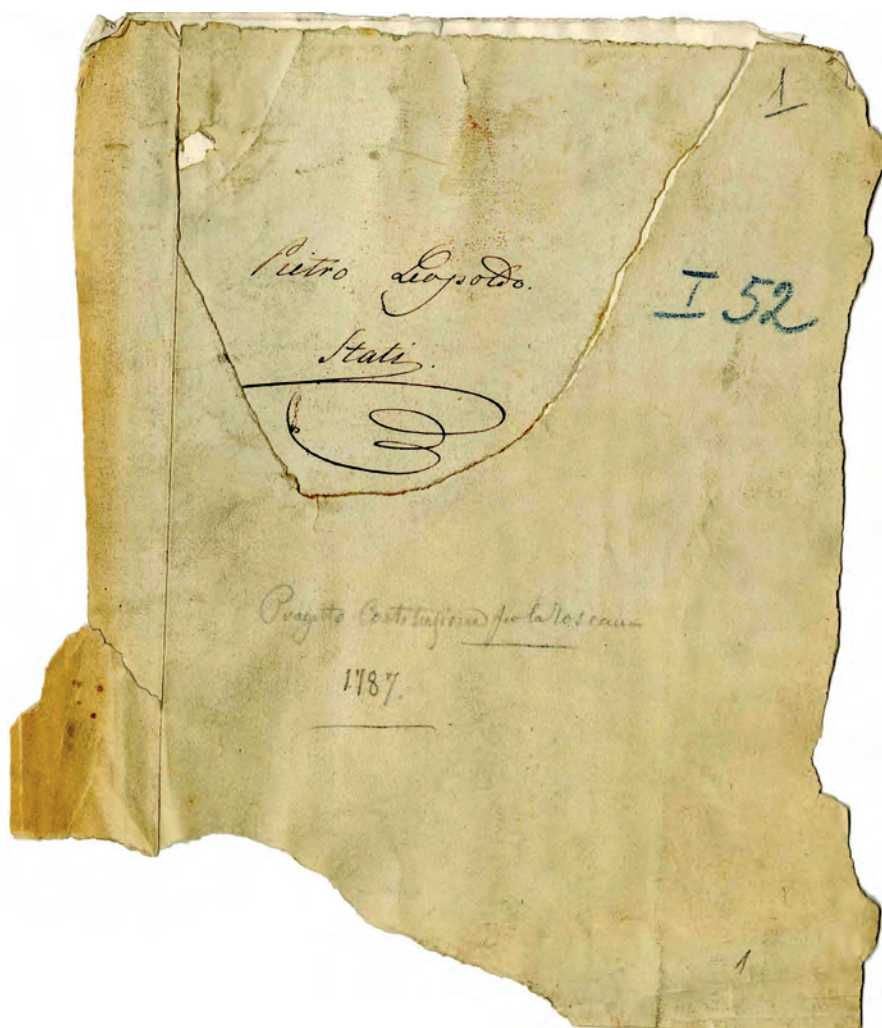
*Zprávy z inspekčních cest Petra Leopolda v depozitáři Národního archivu
(Osobní archiv autorky)*

Palác Pitti, stereoskopická fotografie, 1856
(NA, RAT, Fotografie, stereoskopie, Florencie)

Plán vily Montughi, 1852
(NA, RAT, Mapy a plány, inv. č. 645)

Ústava, koncept z 1787, obal
(NA, RAT, Petr Leopold, Progetto di Costituzione, inv. č. 55)

Portrét císaře Josefa II. a jeho mladšího bratra, toskánského velkovévody Petra Leopolda, od Pompea Batoniho, 1769, olej na plátně, Kunsthistorisches Museum Wien (Wikimedia, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pompeo_Batoni_002.jpg).

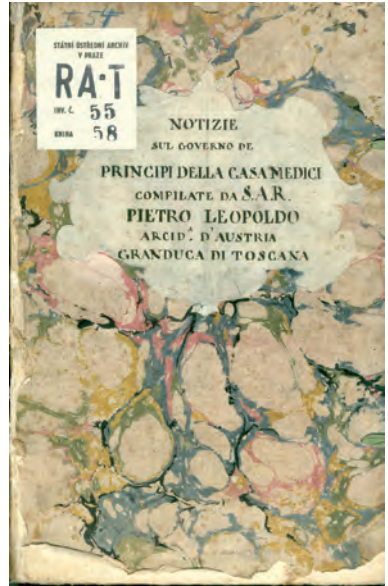
Per la grazia di Dio

Pietro Leopoldo Arciduca
di Austria, Principe Prete
di Ungheria, e di Boemia,
Granduca di Toscana &c.

Fino dal Nostro Avvenimento
al Trono di Toscana riguar-
dammo come uno dei nostri
principali doveri l'esame, e
riforma della Legislazione
Criminale, ed avendola ben-
 presto riconosciuta troppo
severa, e derivata da massime
stabilite nei tempi meno fe-
lici dell'Impero Romano, o
nelle turbolenze dell'Anar-
chia de' bassi tempi, e spe-
cialmente non adattata al
dolce, e mite Carattere
della Nazione, procurammo
provisionalmente tempe-

Trestní zákoník Toskánského velkovévodství (Leopoldina), 1786
(ASFi, Segreteria di gabinetto appendice, 62, ins. 40. Publikováno se souhlasem
Státního archivu ve Florencii (Su concessione del Ministero della Cultura / Archivio di
Stato di Firenze)).

Poznámky k vládě vévodů z rodu Medici v Toskánsku
(NA, RAT, Petr Leopold, inv. č. 55)

Návod na pěstování jedlých kaštanů
(NA, RAT, Petr Leopold, inv. č. 2)

*Rekultivace přímořské Maremmy, 1832, kresba Giorgio Angiolini
(NA, RAT, Grafika, kresby a tisky, soubor kreseb Maremma)*

LE MEMORIE DI LEOPOLDO II E IL CAPITOLO ASSENTE

STEFANO VITALI – CARLO VIVOLI

Nell'aprile 1989 gli autori di questo contributo hanno compiuto, come funzionari in missione dell'Archivio di Stato di Firenze, la loro prima visita a Praga. Era un momento cruciale nella storia della Cecoslovacchia e non era difficile cogliere nell'aria una certa effervescenza e molte attese di cambiamento. Ci colpiva una vitalità diffusa, ma allo stesso tempo qualcosa che aveva il sapore del passato, di un'epoca che stava per finire e che noi guardavamo con occhi curiosi e un po' confusi dal fascino che emanava una città così densa di storia, di scorci e monumenti mozzafiato, di continui richiami letterari ed artistici: da Kafka, a Milan Kundera e alle atmosfere dell'amato Bohumil Hrabal che andavamo cercando nelle birrerie della Città vecchia. Alena è stata la prima che ci ha accolto in territorio ceco, ci ha fatto da guida, con entusiasmo ed amicizia, per le strade e negli archivi cechi aiutandoci a scoprire quella realtà e a capire quanto avveniva intorno a noi. E ci ha fatto appassionare ancora di più a ciò che vedevamo e vivevamo, al lavoro che facevamo e all'archivio di Leopoldo II. Di ciò le siamo stati subito grati e questa gratitudine così come i sentimenti di amicizia che nutriamo per lei hanno resistito al tempo. Questo breve saggio, la cui redazione ci ha riportati indietro negli anni ad occuparci delle carte di Leopoldo II conservate a Praga vuole essere un segno e un pegno di gratitudine ed amicizia.

Uno dei caratteri salienti della sezione del *Rodinný archiv toskánských Habsburků* (Archivio di famiglia degli Asburgo di Toscana), conservato presso il Národní archiv (Archivio nazionale) della Repubblica Ceca a Praga, nella quale sono confluite le carte del Granduca Leopoldo II è la netta prevalenza di quel genere di documentazione che appartiene alla categoria dei cosiddetti "egodocuments". Oggetto da qualche anno di un crescente interesse da parte di una variegata serie di discipline (storia, in particolare nelle declinazioni di storia sociale e culturale, critica della letteratura, antropologia, sociologia, archivistica, ecc.), gli "egodocuments" sono quelle scritture latamente autobiografiche, quali diari, memorie, appunti, note personali nei quali l'autore esprime in forme più o meno esplicite il proprio punto di vista sugli eventi, le proprie idee, i propri stati d'animo, le riflessioni più intime o narra alcuni tratti o l'intero corso del proprio percorso

esistenziale.¹ Si tratta di una caratteristica raramente riscontrabile nell'archivio di una personalità del XIX secolo investita di un ruolo simile a quello del Granduca di Toscana che ne fa un oggetto di studio e di ricerca di notevole interesse. Di quelle scritture personali fra le carte di Leopoldo II c'è una articolata stratificazione che riflette senz'altro le sue attitudini personali e il suo stile di lavoro ma che, al contempo, emerge con particolare evidenza proprio per le modalità e le vicende che determinarono, a suo tempo, la formazione di quel complesso documentario. Come è stato infatti dettagliatamente ricostruito dagli archivisti italiani e boemi, l'attuale Archivio Asburgo Lorena di Praga è in massima parte l'esito di un processo di selezione che portò nel 1860 all'estrapolazione dall'archivio della Segreteria intima o di gabinetto della documentazione considerata di "spettanza privata" del Granduca ed alla sua consegna ai suoi rappresentanti, da parte di una apposita commissione incaricata dal Governo toscano insediatosi all'indomani del 27 aprile 1859.²

Oltreché alla corrispondenza di parenti e amici, ai contratti e alle altre carte relative ai matrimoni con Maria Anna di Sassonia e Maria Antonia delle Due Sicilie, ai quaderni degli studi propri e dei figli, ai ricordi familiari, a composizioni poetiche ed altri omaggi dedicati ai membri della famiglia granducale e a varia altra documentazione affine è confluita nella sezione una vasta congerie di scritture personali in massima parte di data anteriore all'abbandono della Toscana cui altre se ne affiancano, redatte successivamente. Si tratta in particolare di cinquantadue taccuini autografi dal 1838 al 1864; una cospicua messe di quaderni e fascicoli di carte sciolte, talvolta volanti, con appunti, sempre autografi o di mano dei segretari ma dettati direttamente da Leopoldo; una quarantina fra "memorie" e "giornali", cioè diari con annotazioni quasi quotidiane in eleganti volumi rilegati in pelle istoriata, con sovraccoperte anche esse in pelle e serrature di metallo che dal 1821 si spingono fino alla vigilia della morte di Leopoldo nel gennaio 1870; infine i cosiddetti "giornali di viaggio", costituiti da fascicoli o quaderni, redatti in occasione delle molteplici "gite" all'interno della Toscana e fuori di essa, a partire da quelle giovanili nelle terre granducali fra il 1814 e il 1817 per proseguire con i viaggi di

1 Il termine "egodocuments" fu coniato negli anni Cinquanta del Novecento dallo storico olandese Jacques Presser e si è diffuso in tempi recenti nella lettura internazionale: per un profilo generale dell'uso del termine e delle ipotesi storiografiche connesse, cfr. Dekker, R.: Jacques Presser's Heritage. Egodocuments in the Study of History. In: *Memoria y Civilización* V, 2002, pp. 13-37.

2 Cfr. l'introduzione di S. Vitali e C. Vivoli e il saggio di E. Gregorovičová nel volume *Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II* nell'Archivio centrale di Stato di Praga, a cura di Stefano Vitali - Carlo Vivoli. Roma 1999, cui si rinvia anche per approfondimenti della descrizione della documentazione di Leopoldo II conservata a Praga e via via citata di seguito. Cfr. inoltre *Fra Toscana e Boemia. L'archivio di Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena nell'Archivio Nazionale di Praga*, a cura di Orsola Gori - Diana Toccafondi. Roma 2013.

formazione in Lombardia, Svizzera, Austria, Germania, Savoia fra il 1821 e il 1828, giornali spesso accompagnati da voluminose filze di allegati, compilati o raccolti in preparazione dei medesimi viaggi o nel corso di essi.

Appunti, note, resoconti, considerazioni, riflessioni, giudizi, propositi, memoria, talvolta schizzi e disegni sia di indole personale e familiare che relativi a questioni politiche e di governo si affiancano e si intrecciano all'interno di questa fitta rete di scritture che sovente rinviano l'una all'altra a formare una sorta di sistema di organizzazione della memoria personale, che nonostante sconfinamenti e sovrapposizioni sembra rispondere a logiche piuttosto precise. Così, per esempio, a taccuini, carte sciolte, appunti volanti sembra che Leopoldo affidasse brevi note utili soprattutto a fissare velocemente idee, giudizi e pensieri su cui tornare in seguito con scrittura più distesa, riflessiva e ordinata. Redatte soprattutto nel corso di viaggi lontano da Firenze, le annotazioni su taccuini e fogli scolti, erano quindi successivamente rielaborate nei volumi dei diari e nei "giornali di viaggio", che svolgevano funzioni differenziate e cui erano riservate modalità di conservazione diverse. Se i primi costituivano una forma di scrittura più decisamente intima e privata e come tale erano custoditi nell'"archivio particolare del Granduca", i secondi, alla cui stesura ed ordinamento non erano estranei i segretari, pur mantenendo un taglio squisitamente personale, erano destinati a confluire nell'ambito di una memoria documentaria di natura più prettamente governativa, andando a formare una nutrita serie dell'archivio della Segreteria di gabinetto, che raccoglieva, secondo un'organizzazione rigidamente cronologica, le filze relative ai viaggi nel Granducato fra il 1824 e il 1857.³ D'altronde doveva essere proprio per l'esigenza di tenere traccia delle cose viste, delle persone incontrate, delle conoscenze ed esperienze accumulate nonché delle riflessioni scaturite nel corso dei propri viaggi che Leopoldo aveva cominciato in gioventù a redigere questi "giornali", dandosi una disciplina e avviando una pratica di scrittura, che si sarebbe consolidata negli anni successivi e che sarebbe diventata una cifra distintiva del suo metodo di lavoro e del suo archivio. Ne scriveva infatti al padre nel corso della visita a Vienna nel 1819, quando ricordava di aver compilato "il Diario con puntualità di tutto il viaggio, ma è appena a me leggibile: onde nell'ozio di Pisa lo ripulirò e allora forse sarà leggibile."⁴ Il modello che aveva ispirato Leopoldo era

3 Buona parte di questa serie fu consegnata a Matteo Bittheuser, già segretario intimo di Leopoldo e suo rappresentante a Firenze dopo il 27 aprile 1859, ma di essa si sono perse le tracce: cfr. Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II nell'Archivio centrale di Stato di Praga, p. 169 e sgg. Rimasero invece a Firenze ed attualmente sono conservati presso quell'Archivio di Stato, i giornali di viaggio in Maremma.

4 Cfr. la lettera di Leopoldo da Vienna, 31 ottobre 1819, cit. in Funaro, L. E.: *Nelle domestiche Mura. Carte dei Lorena nella Biblioteca Mediceo Laurenziana*. In: *Archivio Storico Italiano* CLIX, 2000, n. 3, pp. 515–536, ibi p. 524.

probabilmente costituito dalle relazioni che il nonno, Pietro Leopoldo, era andato redigendo nel corso degli anni del proprio regno e che, conservate nell'archivio della Segreteria di Gabinetto, erano diventate un punto di riferimento del nipote già in epoca precedente alla sua ascesa al trono, continuando ad esserlo anche dopo.⁵

C'erano tuttavia delle differenze essenziali fra le *Relazioni* di Pietro Leopoldo e la rete di scritture personali di Leopoldo II. Se essa costituiva certamente una componente importante di quel sistema di autodocumentazione personale in vista dell'azione di governo, che Leopoldo si propose di impiantare fin dal momento dell'ascesa al trono e di cui dette ampio conto nella propria autobiografia,⁶ era allo stesso tempo uno strumento di costruzione e consolidamento nel corso degli anni della propria identità personale, attraverso l'autoriflessione, l'introspezione, la manifestazione di sentimenti e stati d'animo, nel quale il ruolo pubblico e lo sguardo intimo e privato si intrecciavano e si condizionavano vicendevolmente.

Sulle proprie scritture, infatti, Leopoldo ritornò variamente nel corso del tempo, come mostrano le note apposte talvolta ai margini dei diari oppure gli indici sommari o gli elenchi di parole chiave riportati nelle fascette che racchiudono i taccuini e nelle pagine iniziali o finali dei diari, stesi per riassumere gli argomenti trattati, ricordare gli eventi, le persone, i luoghi visitati o richiamare passi e pagine intere dei "giornali". Talvolta a questa sorta di regestazione Leopoldo dedicava interi volumi di elegante fattura, come nel caso di quello dei "Ricordi per la direzione delli affari pubblici", compilato fra il 1836 e il 1839 oppure quello dedicato alla Maremma, redatto fra il febbraio e l'aprile del 1838 o, infine, quello che riporta un sommario degli argomenti trattati nei diari degli anni 1851-1858 con rinvio alla pagina dei relativi giornali. Si trattava di un sistema di riferimenti

5 "Intanto chiesi al padre – ricordava Leopoldo nelle proprie memorie, riandando all'epoca precedente alla propria ascesa al trono – quelle memorie che Pietro Leopoldo in lasciare Toscana aveva compilate, per istruzione e guida del successore. Grande stima aveva delle profonde ed estese vedute dell'avo legislatore ed amministratore. Sapevo bene come egli aveva visitata palmo a palmo, studiata profondamente tutta Toscana e fatta studiare da uomini veggenti che aveva intorno a sé(...)" (Il Governo di famiglia in Toscana. Le memorie del granduca Leopoldo II di Lorena, 1824-1859, a cura di Franz Pesendorfer. Firenze 1987, p. 51). Fu proprio questo "attaccamento" di Leopoldo alle importanti Relazioni del nonno che ne condizionò i percorsi all'indomani della caduta della dinastia lorenesa in Toscana, quando, all'atto della individuazione della documentazione di spettanza privata di Leopoldo II, i suoi rappresentanti richiesero ed ottennero dalla Commissione appositamente incaricata di includervi anche quei documenti, che attualmente, come è noto, si trovano appunto nell'Archivio di famiglia degli Asburgo di Toscana di Praga. Cfr. L'archivio di Pietro Leopoldo d'Asburgo Lorena nell'Archivio Nazionale di Praga, 2013.

6 Leopoldo aveva, fra l'altro, predisposto un "atlante governativo della Toscana", raccolti i ruoli degli impiegati e le istruzioni dei diversi uffici del Granducato, nonché "il corpo delle leggi patrie diviso e classato per materie" insieme ai "i bilanci delle varie amministrazioni dello Stato": cfr. Il Governo di famiglia in Toscana, pp. 58-59.

utile, se non indispensabile, per ritrovare all'occorrenza dati, notizie e pensieri nella mole di carte e di scritture che Leopoldo veniva accumulando, ma era anche un primo tentativo di sistematizzazione della proprie memorie in vista di una loro rielaborazione complessiva, che, almeno da un certo momento in poi, Leopoldo cominciò certamente ad accarezzare. L'avrebbe realizzata in anni più tardi con la stesura di quel lungo e articolato testo, conosciuto con il titolo *Il Governo di famiglia in Toscana*, che di Leopoldo costituisce l'autobiografia.

Questo testo rappresenta, sotto molteplici punti di vista, il punto culminante della sua rete di scritture personali mentre queste ultime costituiscono di quello gli indubbi avantesti ed una fonte certamente più ricca di dettagli e di sfaccettature di quanto potevano esserlo i ricordi che era in grado di recuperare dalla propria memoria personale. Ma nonostante qualche primo, molto parziale tentativo di collocare l'autobiografia nel quadro complessivo di quelle scritture,⁷ manca ancora uno studio critico approfondito della sua genesi, della dinamica della sua redazione, dei progetti e delle finalità che ne hanno determinato l'elaborazione e di come questi possono essere mutati nel corso del tempo fino a determinarne l'inabissamento da cui l'ha fatta emergere la non impeccabile operazione editoriale realizzata da Franz Pesendorfer ormai poco meno di quarant'anni fa.⁸ In assenza di un inquadramento critico di questo genere, anche l'utilizzo dell'autobiografia come fonte storica, cui pure molti studiosi continuano a far ricorso, appare problematica e non priva di difficoltà di interpretazione.

Pur senza alcuna pretesa di esaustività, può allora esser utile riassumere qualche dato di fatto emerso dalla ricognizione della documentazione di Leopoldo II conservata a Praga effettuata da chi scrive fra la fine degli anni Ottanta e la prima metà dei Novanta del secolo scorso nonché dalle ricerche compiute per la redazione del volume *Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II nell'Archivio centrale di Stato di Praga*, cercando altresì di formulare qualche ipotesi, tutt'altro che definitiva, grazie anche a nuovi elementi che possono ricavarsi dagli studi che negli anni successivi si sono basati su quella documentazione. Un'analisi ravvicinata delle vicende e dei contenuti del capitolo sulla riforma giudiziaria del 1838 rimasto escluso dal volume curato da Pesendorfer, può inoltre contribuire ulteriormente a suffragare qualcuna di quelle ipotesi.

Se tracce dell'intenzione di Leopoldo di porre mano ad un libro che rielaborasse le vicende e i pensieri affidati ai propri "giornali" e alle altre sue scritture personali possono farsi risalire almeno alla metà degli anni Quaranta, quando

7 Cfr. Pellegrini, A.: *Le certezze del Granduca. Leopoldo II e le sue troppe memorie*. Ghezzano (PI) 2009 e *Per un'edizione dei diari di Leopoldo II*, a cura di S. Bertelli e R. Monni. Firenze 1997.

8 Cfr. *Il Governo di famiglia in Toscana*.

Leopoldo aveva alle spalle ormai un ventennio di regno,⁹ un primo articolato progetto di cosa dovesse essere quel libro, quali contenuti dovesse avere e quale finalità dovesse perseguire è contenuto in una lunga nota stesa nel maggio 1855 e rivolta al proprio segretario particolare, Luigi Venturi cui erano affidati l'ordinamento e la cura dei documenti che Leopoldo conservava nelle proprie stanze di lavoro.¹⁰ Da questo testo emerge con chiarezza, in primo luogo, la conferma del nesso fra "i tanti materiali [che Leopoldo] aveva accumulati, e di giornali di gite e descrizioni di paesi e notizie e riflessioni" (p. 8) e il progetto del libro, che egli era andato vagheggiando già prima che egli "vedesse offuscarsi il cielo e avvicinarsi la procella" del biennio rivoluzionario, quando pure "il libro (...) seco aveva portato nell'esilio" e si era posto "a riordinarne i materiali" (ivi). Più che una vera e propria narrazione della propria vita in tutti i suoi aspetti, Leopoldo pensava di comporre una rassegna di quanto realizzato in Toscana negli anni successivi alla propria ascesa al trono e di esporre i principi che lo avevano ispirato e che si riassumevano nel titolo che intendeva dare al libro: *Il Governo di famiglia in Toscana*. Contrapponendosi ai principi liberali, si proponeva di convincere i "toscani della inutilità, della non opportunità e delli pericoli del governo rappresentativo e dei danni che questa forma di governo avrebbe prodotti" (p. 8). Accantonato il progetto dopo il rientro in Toscana, per l'incombere di altri ben più gravi problemi, ma non spento il desiderio di trarre dai materiali accumulati un libro, Leopoldo aveva trovato in Luigi Venturi, un "amico veggente ed amorevole e dello scrivere esperto [che], vedendo le difficoltà che (...) incontrava, offerse la sua penna", soprattutto per dare quella forma letteraria alla quale Leopoldo non era aduso ma che era indispensabile affinché esso potesse "mirare ad una utilità di molte persone" (p. 9). Deve essere ancora indagato più approfonditamente il ruolo che, nella fase che precedette la partenza del Granduca da Firenze, Venturi può avere svolto nella impostazione e nella redazione delle sue memorie o almeno di taluni testi scritti prima di allora e destinati a confluirci. Quello che sembra tuttavia emergere dalla documentazione è che tale ruolo, fu marginale se non del tutto assente, dopo la partenza di Leopoldo da Firenze, quando alla stesura delle memorie questi cominciò a dedicarsi con una maggiore continuità. D'altronde, questa intenzione doveva essergli ben chiara nella mente, a prescindere da quale avrebbe potuto essere la durata della sua assenza dalla Toscana, se fra le poche cose che poté portare con sé il 27 aprile 1859

9 Cfr. Per un'edizione dei diari di Leopoldo II, p. 5.

10 La nota, di mano di Leopoldo, ma scritta in terza persona è intitolata "Ragione di libro. Firenze 5 maggio 1855. A-Ω. Per Luigi Venturi", è stata pubblicata dal Pesendorfer F., in: *Il Governo di famiglia*, pp. 1-11. Sul Venturi cfr. Pippi, A.: *Luigi Venturi. Lettura fatta al Circolo filologico di Firenze la sera del 28 aprile 1890*. Firenze 1890 1890 e più recentemente Azzetta, L.: *Luigi Venturi: appunti per un profilo biografico*. In: *Aevum. Rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche* LXXXII, 2008, n. 3, pp. 749-780.

vi erano certamente, assieme alla bozza del proprio testamento, i propri diari, se non tutti, almeno una parte cospicua di essi.¹¹

Il resto delle carte personali di Leopoldo, compresi i taccuini, gli appunti, i giornali di viaggio, nonché i ricordi, la corrispondenza e quant'altro egli era andato negli anni accumulando e conservando, rimase invece a Firenze e fu presto oggetto delle contrapposte mire del Governo toscano e dello stesso Leopoldo. Mentre il primo era alla ricerca della documentazione che poteva rivelarsi utile nella battaglia politica in corso fra la nuova classe dirigente toscana e il deposto Granduca, quest'ultimo cercava di recuperare quanto non era stato consegnato, animato non solo dall'intento di difendere la riservatezza dei propri archivi, ma anche dal desiderio di avere sottomano l'ingente mole delle scritture che potevano servire alla redazione delle memorie. La sua attenzione si concentrò fin da subito sulla richiesta della restituzione delle cosiddette filze dei "Viaggi", all'interno dei quali erano confluiti anche i suoi "giornali", autografi o dettati direttamente ai segretari. In particolare rivendicava insistentemente quelli relativi alle "gite" in Maremma e alle opere di bonifica realizzate a partire dal 1828: "questi mi premono, – scriveva a Bittheuser dopo che essi erano stati esclusi dai materiali consegnati dalla apposita Commissione incaricata di esaminare gli archivi della Segreteria di gabinetto – sono lavoro, cose mie. Si potrebbero riavere? si conosce dove sono andati?"¹² L'insistenza di Leopoldo per recuperarli non derivava soltanto dall'attaccamento alla Maremma, la "provincia inferma e bisognosa di cure",¹³ per il cui miglioramento tante energie aveva profuse, ma era senz'altro connessa anche alla stesura delle proprie memorie che Leopoldo doveva aver avviato quando ancora si trovava a Firenze, proprio lavorando su un primo testo dedicato interamente alla Maremma e all'opera di bonifica, completato già nel giugno 1859.¹⁴

Negli anni successivi, continuando la redazione delle proprie memorie a Brandeis, in Boemia, dove si era stabilito, Leopoldo abbandonò il taglio tematico con cui sembrava averle avviate, per assumerne uno più spiccatamente cronologico, che aderiva maggiormente all'organizzazione della sua principale fonte, cioè i pro-

11 Lo si deduce da alcune note apposte alla copia di una lettera cifrata di Leopoldo a Matteo Bittheuser, 7 settembre 1860: cfr. Copiacifre, 1860–1862, Národní archiv, Rodinný archiv toskánských Habsburků (d'ora in poi RAT) – Leopold II., sign. IIa/5.

12 Cfr. copia di lettera di Leopoldo II a Matteo Bittheuser, 30 ottobre 1861, Ibidem.

13 Il Governo di famiglia, p. 79.

14 Oltreché dalla data di completamento, di soli due mesi successivi alla partenza da Firenze, l'avvio della stesura del testo quando ancora vi risiedeva è suggerito dal fatto che Leopoldo avesse fatto estrarre dall'archivio della Segreteria di gabinetto e si fosse fatto consegnare nel 1858 alcuni dei primi giornali di viaggio relativi alla Maremma come si deduce da una annotazione di Leopoldo sulla copia di una lettera di Matteo Bittheuser, Firenze, 14 maggio 1861 (Copiacifre, 1860–1865, NA, RAT, Leopold II., sign. IIa/5).

pri “giornali”. Ne compose una prima parte che copriva approssimativamente il periodo dall’ascesa al trono nel 1824 alla morte della prima moglie Maria Anna di Sassonia nel 1832. Nell’agosto 1861, ne concluse poi una seconda che si spingeva fino alle soglie del biennio rivoluzionario e fra l’ottobre successivo e il giugno 1862 ne redasse una terza per gli anni dal 1849 al 1853. Nei mesi successivi completò il racconto delle vicende degli ultimi anni Cinquanta, fino alla partenza da Firenze. Compose infine la parte dedicata al biennio 1848–1849, gli anni, per lui certamente più oscuri e più complessi da affrontare, concludendola nel febbraio 1863. L’anno successivo elaborò uno spoglio complessivo del libro, da cui estrasse degli schemi e degli indici sommari del contenuto.¹⁵ Antepose poi a quanto aveva scritto un capitolo introduttivo che copriva il periodo dalla nascita all’ascesa al trono (1797–1824) e rivide, corresse e trascrisse o fece trascrivere, rifondendo insieme in un unico testo, le varie parti che componevano la prima redazione, ivi compresa quella sulla Maremma, che distribuì nelle sezioni cronologiche pertinenti. Un’ulteriore fase di correzione si concluse a Gmunden nel novembre 1868. Il libro fu quindi consegnato, il 26 gennaio 1869, a Fiorenzo Gnagnoni,¹⁶ per farne revisione e copia. Recandosi a Roma nel novembre del 1869, Leopoldo portò con sé almeno un esemplare dell’intero manoscritto come si deduce da alcuni fogli che costituivano le prime pagine della seconda stesura del libro, recanti anche l’intestazione “Il Governo di famiglia in Toscana” e datati “Roma 1870”.¹⁷

Nel corso del decennio successivo alla sua partenza da Firenze il progetto che inizialmente aveva ispirato le memorie, così come le motivazioni che ne erano state all’origine erano andati inevitabilmente e più o meno sensibilmente trasformandosi, in parallelo al mutare del contesto politico internazionale e della situazione personale di Leopoldo. Come si è accennato, negli anni Cinquanta il libro era stato concepito con una finalità prevalentemente politico-ideologica: quella di sostenere la superiorità del mite sistema di governo assoluto praticato dalla dinastia lorenese su quello rappresentativo perseguito dalla élites liberali e democratiche e fatto proprio dal Regno di Sardegna. Quel sistema, secondo Leopoldo, aveva consentito alla Toscana di vivere in una condizione economica e sociale relativamente felice ed aveva permesso all’operosità del Granduca di dispiegarsi a beneficio dei sudditi in numerosi ambiti. Non è che, dopo la partenza da Firenze e l’abdicazione in favo-

15 Lo spoglio è contenuto in un fascicolo relativo ai materiali preparatori del libro, per i quali cfr. Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II nell’Archivio centrale di Stato di Praga, p. 322.

16 Fiorenzo Gnagnoni nel 1857 fu nominato maestro di belle lettere degli Arciduchi. Uomo di fiducia e consigliere di Leopoldo II, fra il 1861 e il 1863 accompagnò gli Arciduchi Giovanni e Luigi a Venezia, per il completamento dei loro studi e dal 1864 fu amministratore di casa di Leopoldo II.

17 Queste pagine sono contenute nel fascicolo relativo ai materiali preparatori del libro, citati sopra, nota 15.

re del figlio, queste tematiche perdessero completamente d'importanza, ma certo assumevano un diverso significato, di sapore più personale. Non si trattava più di partecipare ad una battaglia politica in corso, ma di difendere di fronte ai contemporanei e ai posteri l'onore della dinastia e il proprio operato, messo in discussione anche in relazione a quei provvedimenti che riteneva si dovessero ascrivere senz'altro alle sue capacità e meriti e ai quali pensava che in futuro sarebbe stato affidato il ricordo di lui, come la bonifica della Maremma.¹⁸ La stesura del libro, con il passar del tempo e il consolidamento del regno unitario, si inseriva quindi sempre più in quella lotta per la memoria storica, di cui i primi protagonisti erano proprio i vincitori, cioè la nuova classe dirigente liberale toscana e nazionale, che aveva messo le mani sugli archivi di Pitti e ne utilizzava i documenti per legittimare le proprie scelte e mostrare come fosse stato il Granduca a tradire il patto di fiducia con i sudditi.¹⁹

L'immagine di buon governo che Leopoldo intendeva rivendicare nel quadro di questa contesa non poneva al centro tanto le riforme di carattere istituzionale, che durante il suo regno avevano modificato la struttura dello Stato nel tentativo di renderla più efficiente, pur in una sostanziale e rivendicata continuità con l'impianto emerso dalle riforme che il nonno aveva realizzato nel secolo precedente. Questi aspetti nel libro erano tutto sommato ricordati quasi di sfuggita, spesso senza che Leopoldo entrasse in troppi particolari o quando ciò avveniva, come nel caso della riforma giudiziaria del 1838, egli era tutt'altro che sicuro dell'esattezza della sua ricostruzione, tanto da chiederne conforto a chi di quella riforma era stato fra i protagonisti²⁰ e da accantonare il capitolo ad essa dedicato nel passaggio dalla prima alla seconda redazione delle memorie. Dava largo spazio, piuttosto,

18 Con la caduta del Granducato a dirigere i lavori di bonifica della Maremma erano stati chiamati Gaetano Giorgini e Antonio Salvagnoli Marchetti che avevano denunciato le lentezze con le quali procedeva il risanamento della pianura grossetana e gli errori che, a loro giudizio, erano stati compiuti nel portarlo avanti. Per dimostrarlo Salvagnoli Marchetti aveva anche pubblicato una raccolta di documenti tratti dall'archivio della Segreteria di Gabinetto, inclusi alcuni appunti di Leopoldo II tratti dai suoi giornali di viaggio in Maremma: cfr. Salvagnoli Marchetti, A.: Raccolta di documenti sul Bonificamento delle Maremme Toscane dal 1828 al 1859 messi in luce e brevemente illustrati per servire al rapporto su quel bonificamento pubblicato nel dicembre 1859. Firenze 1861.

19 Cfr. il capitolo Una memoria contesa in Vitali, S. – Vivoli, C.: Introduzione a Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II nell'Archivio di Stato di Praga. Roma 1999.

20 Si trattava dell'avvocato Antonio Bicchierai (1807–1873) che, come vedremo, era stato chiamato da Leopoldo in qualità di regio procuratore del Tribunale di prima istanza di Grosseto a sperimentare, prima di estenderla all'intero Granducato, la riforma dell'organizzazione della giustizia che il Granduca voleva realizzare. Successivamente fu nominato regio procuratore presso la Corte regia di Firenze, carica che mantenne fino alla fine del Granducato. Rimase legato alla famiglia granducale e ne curò gli interessi e l'assistenza legale nelle controversie con il Regno d'Italia. Su di lui vedi Venturi, L.: Commemorazione di Antonio Bicchierai. Firenze 1873.

alla realizzazione di importanti opere pubbliche, come la già ricordata bonifica della Maremma o quella della Val di Chiana e del padule di Bientina e all'ampliamento del porto di Livorno oppure dedicava molte pagine ai soccorsi portati in occasione delle "numerose secolari calamità pubbliche" accadute durante il suo regno che già aveva dettagliatamente elencato nella nota sull'idea del libro, stesa nel 1855: "infezioni di cholera, vaste inondazioni, terremoti spaventosi, miserie di perduti raccolti"²¹ (p. 7). Si dilungava anche sui benefici apportati all'economia del Granducato dalla conferma della politica liberistica di Pietro Leopoldo, di quella "libertà di commercio di cui può dirsi in Toscana esser l'elemento in cui l'uomo vive e si muove (...)" (pp. 72-73) e alla quale ascriveva l'assenza nel paese del "penoso contrapposto di grandi fortune e squallide miserie" (p. 4).

La rilettura a posteriori della propria opera mirava anche a corroborare quella filosofia di governo che dava il titolo al libro e che Leopoldo contrapponeva alle aspirazioni ad instaurare anche in Toscana un sistema rappresentativo. Con la formula del "Governo di famiglia" Leopoldo non intendeva riferirsi ad una politica di generico, condiscendente paternalismo protesa al bene dei propri sudditi, ma voleva tratteggiare un'organica visione del proprio ruolo come sovrano di cui proprio l'affermarsi del pensiero liberale sollecitava una più compiuta elaborazione. Questa visione si ancorava a tesi profondamente calate nella concezione del potere regio tipica dell'antico regime – e presente anche in autori classici del pensiero politico come Jean Bodin – quale la sua origine divina e il suo carattere essenzialmente "patrimoniale e privatistico", che trovava la sua legittimazione nella "profonda convinzione della naturalità della vita politica e dell'assetto sociale da un lato, e della divisione degli uomini in base ad una rigida gerarchia di condizioni e di possibilità dall'altro".²² Una naturalità che implicava anche l'inesistenza di fratture profonde fra le diverse sfere dell'organizzazione sociale, ma una solida continuità che faceva sì che le regole di governo dei diversi ambiti sociali fossero sostanzialmente le medesime: "le virtù che si addicono al padre di famiglia sono altresì necessarie al principe e a quanti detengono il potere politico".²³ Come un buon padre di famiglia, il principe ha il dovere di assicurare ai sudditi le condi-

21 Le citazioni che seguono sono tratte da *Il Governo di famiglia*, se non altrimenti indicato.

22 Cfr. Frigo, D.: *Amministrazione della casa e amministrazione della società nella letteratura politica di antico regime*. In: *Amministrare XVI*, 1986, 1, pp. 5-34, ibi pp. 10-11, anche per le citazioni che seguono.

23 Come sosteneva anche un classico del pensiero politico d'antico regime come Jean Bodin ne *I sei libri dello Stato*: "Come la famiglia ben governata è la vera immagine dello Stato, come l'autorità domestica somiglia al potere sovrano, così il governo giusto della casa è il vero modello del governo dello Stato. E come il corpo gode buona salute se tutte le membra, ciascuna dal canto suo, compiono l'ufficio che è loro proprio, così lo Stato procede bene se tutte le famiglie in esso sono ben governate": cfr. Di Bello, A.: *Stato e sovranità nel De Republica libri sex di Jean Bodin*. Napoli 2014.

zioni per la “produzione e riproduzione della ricchezza dei beni materiali” così come “il controllo sul comportamento e sulle azioni di quanti rientrano nella sua giurisdizione”. In una concezione del genere “l’attività politica non si configura come una scienza o una disciplina specifica, quanto piuttosto come quella parte dell’etica riguardante il comportamento, le prerogative, le qualità dei governanti (...). Sovranità ed esercizio del comando coincidono immediatamente, senza residui: sta al sovrano (...) stabilire i modi, i tempi, gli strumenti, dell’azione politica nei confronti del paese”. Si tratta di concetti che erano ben presenti nel pensiero di Leopoldo e di cui dava ragione fin dalla nota del maggio del 1855 sul progetto del libro, dove aveva richiamato in più passi la sua “idea prediletta” di realizzare “un governo di famiglia in Toscana”:

Leopoldo aveva in cuore e davanti agli occhi la famiglia propria, la propria vasta casa; pensava come da famiglia nacque talvolta naturalmente e necessariamente (...) il governo: ché il conoscere e vigilare cosa avviene, il prevenir li possibili inconvenienti, giudicare e decidere le questioni, punire le mancanze, guardar la casa con armati, esigere l’entrate ed amministrare prudentemente le rendite è necessità del padre di famiglia e capo della casa (p. 5).

Nelle proprie memorie Leopoldo lasciava intravedere le occasioni nelle quali queste idee erano andate precisandosi e consolidandosi ed acquisendo un più consapevole fondamento morale e filosofico, richiamando in particolare l’impressione che avevano esercitato su di lui le lezioni di filosofia e diritto impartite fra il 1852 e il 1854 da Federigo del Rosso al figlio ed erede al trono Ferdinando e alle quali egli aveva voluto assistere.²⁴ Esse mostravano “come [fossero] tre le società necessarie ed essenziali all’uomo e non altre, tutte e tre d’istituzioni divina”: la Chiesa, la famiglia e infine la “società di assicurazione o civile”, che si organizzava nello Stato. In quest’ultima i rispettivi doveri “del capo dello stato e dei soggetti” erano “nell’uno di tutela, negli altri di obbedienza” (p. 406). Nell’ascoltare le parole di Del Rosso, egli aveva infatti “imp[arato e] rettific[ato] le proprie idee”, comprese quelle che riguardavano i rapporti con la Chiesa, radicalmente mutate dopo il 1849, rispetto alla fedeltà che fino allora aveva espresso nei confronti della politica giurisdizionalistica di Pietro Leopoldo, come ebbe modo di ricordare anche in una lettera a Pio IX del luglio 1862.²⁵

24 Federigo del Rosso (1780–1858) era stato professore di diritto e filosofia morale all’Università di Pisa. Profondamente religioso, aveva calato le sue convinzioni anche nell’insegnamento. Su di lui Alunno, F.: Federigo del Rosso: un giurista leopoldino tra Antico regime ed età della Restaurazione. In: Bollettino storico pisano LXIV, 1995, pp. 193–223.

25 Cfr. la lettera di Leopoldo di Toscana a Pio IX, Schlackenwerth, 15 luglio 1862, pubblicata in Martina, G.: Pio IX e Leopoldo II. Roma 1967, pp. 532–534.

L'affievolirsi della portata politica immediata delle memorie, contribuiva però soprattutto a richiamare in primo piano stati d'animo, riflessioni intime, vicende private e familiari, proprie, delle mogli e dei figli, che, come nei diari, finivano per assumere nell'ordito del testo una grande rilevanza, affiancandosi e intrecciandosi senza significative soluzioni di continuità e senza distinzioni gerarchiche con il racconto degli eventi politici e delle scelte di governo. Insomma sempre più per Leopoldo il libro aspirava ad essere un'autobiografia personale, piuttosto che un documento di rilevanza pubblica tant'è vero che, pur mantenendo "l'intenzione di metterlo sotto pressa", pensava di limitarne la distribuzione a pochi amici.²⁶

La morte colse Leopoldo il 29 gennaio 1870 prima che egli avesse potuto licenziare il testo definitivo del libro. In quel momento, dovevano esistere almeno tre esemplari di varie stesure del manoscritto: la prima versione che si trovava nella sua residenza a Brandeis; la seconda che lo aveva accompagnato a Roma ed una terza, esemplata sulla precedente, che lo stesso Leopoldo aveva consegnato al cognato re Giovanni di Sassonia, per averne un parere e perché apportasse eventuali correzioni e rettifiche in particolare riguardo alle vicende familiari. Di quest'ultima versione sembrano essersi perse le tracce, ma non è difficile ipotizzare che essa non coincidesse pienamente con la seconda, sulla quale Leopoldo doveva aver apportato fino all'ultimo delle correzioni e modifiche. Inoltre nel passaggio dalla prima alla seconda versione egli aveva espunto l'originario capitolo nove, con l'intento, forse, di reinserirlo nel testo definitivo come capitolo dieci dopo la revisione da parte di Antonio Bicchierai, cui lo aveva inviato, ma dal quale non lo aveva riavuto indietro.

In una situazione del genere, la prospettiva di rispettare la volontà di Leopoldo e procedere alla pubblicazione del libro, si presentava quindi per gli eredi piuttosto problematica, nonostante che Giovanni di Sassonia, fin dai giorni immediatamente successivi alla morte di Leopoldo avesse confermato l'impegno di occuparsi della stampa, secondo il desiderio che lo stesso Leopoldo aveva espresso. Ai problemi creati dalla difficoltà di individuare un testo che potesse considerarsi definitivo, si aggiungeva l'autorevole suggerimento proveniente dalla corte imperiale di soprassedere alla stampa, per almeno tre anni, "rimettendo la pubblicazione al momento in cui, – scriveva Ferdinando IV nel 1873 – passato il primo dolore e calmati gli spiriti in Toscana e fuori, si potesse senza difficoltà eseguire alla lettera le intenzioni del testatore e restringere a pochi e sicuri amici la distribuzione dell'o-

26 Così aveva dichiarato, prima di morire, al cognato Re Giovanni di Sassonia: lettera di re Giovanni di Sassonia a Ferdinando IV, Dresda, 5 febbraio 1873, in NA, RAT, Ferdinando IV, kart. 45, fasc. 343, vecchia segnatura Černý 18. Inserto "Libro il Governo della Famiglia in Toscana", pubblicata anche in Catta, F.: I documenti inediti di Leopoldo II conservati a Praga. Pisa 2006, p. 25.

pera”.²⁷ In realtà a consigliare una dilazione contribuivano probabilmente anche altri elementi quali la pendenza del contenzioso con il Regno d’Italia sui beni che i Lorena rivendicavano come personali (fra i quali anche i “giornali di viaggio” in Maremma, che Leopoldo tanto aveva desiderato riottenere)²⁸ e le trattative fra gli eredi dell’ex Granduca per la definizione degli accordi di successione. Stipulato il patto di famiglia fra questi ultimi nel febbraio del 1873, sancito il mese dopo da un decreto del Gran Maresciallo della corte imperiale, Ferdinando IV, nella sua qualità di Granduca e responsabile degli affari comuni di famiglia, si rivolse a Fiorenzo Gnagnoni chiedendogli di “interpreta[re] le intenzioni di [suo] padre e sulle tre copie ne dett[asse] una che, riunendo le aggiunte e correzioni fatte dal (...) [suo] genitore, dal Re di Sassonia, da Bicchierai, servir po[tesse] di base alla stampa”. In realtà, a parte il recupero del manoscritto del capitolo sulla riforma giudiziaria del 1838, i propositi di Ferdinando rimasero senza effetto. Nel 1877, l’esemplare del libro consegnato a suo tempo a re Giovanni di Sassonia non era stato ancora restituito, neppure dopo la morte di questi avvenuta nell’ottobre 1873, né Gnagnoni aveva provveduto a “collazion[are] e spurga[re] da possibili errori di date, di persone, di cose” e a redigere quindi il testo definitivo, da presentare a “tutta la famiglia riunita, tutti egualmente avendo diritto – scriveva Ferdinando – a conoscere il lavoro e a dire la propria opinione sulla opportunità di immediata pubblicazione”,²⁹ che tuttavia, come è ben noto, dai figli di Leopoldo non fu mai realizzata.

I progressivi ridimensionamenti dei progetti di edizione del libro, fino al loro definitivo accantonamento, erano in realtà da mettersi in relazione all’ormai mutato rapporto degli eredi dell’ex Granduca nei confronti della Toscana. Svanite definitivamente le aspirazioni ad una reintegrazione sul trono, dopo il trattato di pace fra l’Italia e l’Austria siglato a Vienna il 3 ottobre 1866, sempre più si affievoliva, per essi, l’interesse ad impegnarsi in una battaglia in difesa del proprio passato dinastico e a tener desto il ricordo dell’opera di governo del padre, attraverso la pubblicazione delle sue memorie. Insomma, a queste ultime, stava toccando una sorte di graduale oblio simile a quella delle carte dell’archivio della Segreteria di Gabinetto a suo tempo riconsegnata ai rappresentanti dell’ex Granduca e a quella dei “giornali e fogli riguardanti la Maremma”, che esclusi dalla prima consegna, erano stati lungamente rivendicati da Leopoldo per essere poi formalmente re-

27 Lettera di Ferdinando IV a Fiorenzo Gnagnoni, Salisburgo, 5 maggio 1873 in NA, RAT, Ferdinando IV, kart. 45, fasc. 343, vecchia segnatura Černý 18, pubblicata anche in Catta, F.: I documenti inediti di Leopoldo II conservati a Praga, p. 25–26.

28 Per la ricostruzione del contenzioso cfr. Vitali, S. – Vivoli, C.: Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II nell’Archivio centrale di Stato di Praga, pp. 86–90.

29 Lettera di Ferdinando IV a Haberler, Monaco, 30 agosto 1877 in NA, RAT, Ferdinando IV, kart. 45, fasc. 343, vecchia segnatura Černý 18. Insetto “Libro il Governo della Famiglia in Toscana”.

stituiti ai suoi eredi solo nel quadro della definizione del contenzioso patrimoniale fra i Lorena e lo Stato italiano nei primi anni Settanta. Con la scomparsa di Leopoldo, tutta questa documentazione aveva perso, per la famiglia, molte delle sue attrattive. Per le carte sulla Maremma gli eredi del Granduca acconsentirono infatti a che restassero presso l'Archivio di Stato di Firenze, dove erano confluite nel 1865, "per attestare in ogni tempo l'affetto costante con cui [era stata] dall'Augusto loro genitore promossa ogni opera di civile miglioramento mentre [aveva governato] la Toscana"³⁰, mentre del resto della documentazione solo una quantità limitata, prese la strada di Salisburgo dove allora abitava Ferdinando o quella di Brandeis, residenza di Luigi Salvatore, essendo in gran parte destinata ad essere distrutta o dispersa, probabilmente senza mai aver abbandonato l'Italia.³¹

Certo è che la complessità delle vicende interne ed esterne delle memorie di Leopoldo II così come di quelle dell'insieme delle sue scritture personali suggeriscono che ad esse ci si debba avvicinare con una certa cautela, soprattutto quando le si vogliono interpretare ed utilizzare come fonti storiche. Data la loro natura di documenti autobiografici, è inoltre opportuno che si tengano presenti anche gli studi sul genere autobiografico apparsi negli ultimi decenni, che offrono, fra l'altro, interessanti spunti di riflessione sulla natura performativa degli *egodocuments* e sulla molteplicità dei sé che in essi tendono a manifestarsi. Ad esempio, Sidonie Smith e Julia Watson, hanno efficacemente sottolineato come le scritture personali, più che rivelare una presunta identità ontologica del soggetto contribuiscono a costruire i diversi sé che l'individuo incarna o aspira ad incarnare nel corso del proprio percorso esistenziale. Negli scritti più spiccatamente autobiografici, in particolare, occorre distinguere fra l'individuo in carne ed ossa, cioè il soggetto storico; l'io narrante rappresentato dall'autore che parla in prima persona; e l'io narrato, che costituisce in realtà "la versione di sé che l'io narrante sceglie di tracciare". Il rapporto fra io narrante ed io narrato è ulteriormente complicato dal fatto che il primo "occupa una molteplicità di posizioni soggettive, a volte contraddittorie" che a loro volta si riverberano sull'io narrato.³² Più che una trasparente

30 Cfr. la "Proposta di ricevuta" a firma G. Giorgini e G. Guasti, rilasciata il 17 febbraio 1875 a Matteo Bittheuser, in: Archivio di Stato di Firenze, Archivio della soprintendenza, 130, affare 673: "Carte relative alla Maremma consegnate al rappresentante degli eredi del Granduca Leopoldo II a forma dei trattati e dono di vari registri (...)". L'originale della ricevuta e la relativa lettera ufficiale di trasmissione è in NA, RAT, Ferdinando IV, fasc. 337 (segnatura orig. 15/159). Cfr. anche Pappaianni, G.: L'archivio segreto di Gabinetto dei Granduchi lorenesi nell'Archivio di Stato di Firenze. Rivista storica degli Archivi toscani II, 1930, pp. 191-210, ibi p. 200.

31 Cfr. Vitali, S. – Vivoli, C.: Fra Toscana e Boemia. Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II nell'Archivio centrale di Stato di Praga, pp. 93-96.

32 Cfr. Smith, S. – Watson, G.: Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives. Minneapolis 2010, in particolare, pp. 73-74.

via di accesso al soggetto storico, oggetto della narrazione, la forma e il contenuto di questa, la selezione degli eventi narrati e la loro concatenazione costituiscono perciò significative chiavi di lettura e di interpretazione della “posizione”, cioè delle idee e delle valutazioni, dell’io narrante nelle specifiche condizioni e nel momento nel quale la narrazione stessa è elaborata.

Se anche i “giornali” di Leopoldo, lungi dall’essere sempre una scrittura immediata e non controllata, appaiono non di rado riflessioni a posteriori sul corso della proprie vicende personali e pubbliche, le memorie, più che un resoconto lineare del suo percorso biografico, vanno soprattutto lette come una scrittura teleologica, nella quale il presente, o meglio i diversi presenti nel corso dei quali furono redatte, condizionano il punto di vista dal quale il passato è osservato alla luce, se non in funzione, degli svolgimenti successivi, che, a loro volta, hanno contribuito a modificare il progetto iniziale, le sue finalità e il pubblico di riferimento. Non si dovrebbero quindi ignorare le dinamiche della loro lunga gestazione e della loro altrettanto sofferta elaborazione durante la quale molteplici furono i ripensamenti e le riscritture, né dovrebbe essere sottovalutata l’assenza di un vero e proprio testo licenziato dall’autore. Purtroppo l’operazione editoriale compiuta anni fa da Franz Pesendorfer³³ non ha tenuto conto degli elementi che rendono incerta la compiutezza del testo né ha restituito ad esso la profondità diacronica insita nelle vicende della sua redazione. Il testo pubblicato appare così ben più compatto e organico di quello che di fatto è e ciò ha indotto una sua ricezione spesso un po’ superficiale, per la quale singoli frammenti, estratti dal contesto, sono stati utilizzati per corroborare tesi già precostituite. Soprattutto, Pesendorfer ha ignorato il rapporto genetico fra il libro e le altre scritture personali di Leopoldo, in particolare quei “giornali” o diari che egli aveva con sé al momento della sua redazione e che di quello costituiscono, come si è visto, una sorta di avantesto. Mettere in relazione l’insieme di queste scritture non dovrebbe avere tanto la finalità di contrapporre le une alle altre, come pure si è tentato di fare con l’idea che ci siano diversi livelli di “sincerità” o, per converso di consapevole manipolazione dei fatti, nel passaggio fra avantesto e testo delle memorie,³⁴ quanto quella di comprendere la logica e le modalità di costruzione del racconto, nonché i mutamenti dei punti di vista e delle valutazioni sugli eventi a seconda delle trasformazioni dei contesti e delle condizioni di scrittura.

33 Franz Pesendorfer ha pubblicato la seconda stesura praticamente senza apparato critico, con il titolo *Il Governo di famiglia in Toscana. Le memorie del Granduca Leopoldo II di Lorena (1824–1859)*. Firenze 1987.

34 Questo è l’approccio utilizzato in Pellegrini, A.: *Le certezze del Granduca. Leopoldo II e le sue troppe memorie*. Ghezzano (PI) 2009.

Il modo in cui le dinamiche di elaborazione del libro ne hanno condizionato la struttura è bene esemplificato dalle vicende del capitolo sulla riforma giudiziaria che è rimasto escluso dal testo che Pesendorfer ha pubblicato. Analizzarlo più da vicino è di un certo interesse, anche dal punto di vista dei suoi contenuti che gettano qualche luce ulteriore sulle motivazioni e gli esiti contraddittori dei provvedimenti assunti per realizzare quella riforma.

Come si è ricordato in precedenza, le pagine sulla “riforma della giurisdizione” costituivano il nono capitolo della seconda parte della prima stesura delle memorie. La modifica della numerazione del capitolo, da nove a dieci nel manoscritto presente fra le carte di Ferdinando IV,³⁵ e le molte correzioni al testo stanno ad indicare che esso era stato inizialmente inserito nella seconda versione del libro, ma una volta che questa era stata ultimata, Leopoldo, incerto sull’esattezza di quanto aveva scritto, ritenne probabilmente che la materia aveva bisogno di un controllo specifico. Allo stato attuale delle ricerche non si è in grado di affermare con certezza quando egli abbia deciso di inviare il manoscritto del capitolo ad Antonio Bicchierai, certo non prima del 1868, che è la data finale della seconda stesura. È inoltre ignota, al momento, la ragione per la quale Bicchierai non volle o non poté completare l’esame del testo, che reca sue annotazioni più o meno fino alla metà dello scritto di Leopoldo. Ciò che sembra certo è che il manoscritto fu pressoché dimenticato fino a quando, morto il Granduca, negli ultimi giorni di vita Bicchierai sentì il bisogno di restituirlo agli eredi di Leopoldo e nell’aprile del 1873 dettò alla figlia una lettera per accompagnarne la restituzione a Ferdinando, allora a Salisburgo,³⁶ dove avrebbe condiviso il destino di sostanziale oblio del resto delle memorie di Leopoldo, protrattosi anche dopo la loro pubblicazione da parte di Pesendorfer, essendo stato conservato separatamente dal corpo principale di esse.

Il testo sulla riforma dei tribunali appare nel suo complesso abbastanza elementare: più un sommario resoconto delle cose fatte che una riflessione su un provvedimento che ha certamente avuto un ruolo importante nella Toscana della Restaurazione, anche se ancora oggi poco frequentato dalla storiografia, probabilmente perché schiacciato dagli ulteriori interventi in materia, realizzati nel biennio 1848–49. Le stesse osservazioni di Antonio Bicchierai, forse per non urtare la suscettibilità del sovrano, sembrano non approfondire troppo la materia, sebbene non manchino di precisare in più punti le questioni trattate. Ad esempio in apertura laddove il testo si sofferma sul complesso di norme, pur chiaramente delineate, specie nella versione corretta dal Bicchierai, prese dal plenipotenziario

35 Il documento è attualmente conservato in NA, RAT, Ferdinando IV, kart. 45, fasc. 343.

36 Cfr. La lettera che Ferdinando IV inviò a Matteo Bittheuser, perché la consegnasse alla figlia di Bicchierai, Salisburgo, 1 maggio 1873, *ibidem*, cfr. anche Catta, F.: I documenti inediti di Leopoldo II conservati a Praga, pp. 25–26.

Giuseppe Rospigliosi nell'estate del 1814, subito dopo la restituzione della Toscana ai Lorena e prima ancora del ritorno a Firenze di Ferdinando III per smantellare il sistema francese, non viene sottolineato a sufficienza il loro aspetto certamente più significativo legato all'abolizione definitiva degli statuti.³⁷ Un aspetto la cui importanza non sfuggì invece a Giovanni Baldasseroni nel libro dedicato al Granduca Leopoldo, nel quale segnalò esplicitamente come quel provvedimento determinasse per la prima volta l'unificazione giuridica della Toscana: «non più la disciplina statutaria vigente per secoli – ha scritto Mario Ascheri –, che spezzettava (...) la disciplina del territorio ed obbligava a inseguire le peculiarità di ogni comune, ora era confermata un'unica normazione per tutta la Nazione, sia di diritto sostanziale che procedurale».³⁸

Traspare, nel testo del capitolo, anche un senso di insicurezza nei riguardi della materia e la volontà, come abbiamo visto, di rifarsi sempre al nonno, «sovrano illuminato [che] portò principi di giustizia e regolarità nel nuovo governo», ma anche la consapevolezza di un sistema inadeguato.³⁹

Appena salito al trono, dopo la morte del padre, il 18 giugno del 1824, Leopoldo che in precedenza non aveva partecipato direttamente alla gestione degli affari pubblici, mantenne, come è noto, la struttura istituzionale e gli uomini che erano stati al servizio di suo padre come Vittorio Fossombroni e Neri Corsini, ma soprattutto Francesco Cempini che dopo la scomparsa del Frullani, era stato nominato direttore della segreteria di Finanze. Ed anche rispetto all'ordinamento giudiziario si richiamò ad un politica di forte continuità con il passato, ispirandosi ai lavori avviati dalla commissione, formata dal presidente del Buon Governo Aurelio Puccini, da Pietro Fabroni e dallo stesso Francesco Cempini, incaricata nel 1821 di studiare un progetto di codice criminale, e risalendo anche alle precedenti iniziative del nonno: «quel progetto a mia richiesta presentato dal consigliere

37 Nell'editto del 9 luglio 1814 si scrive espressamente che «nati dalle fazioni o da altre violente circostanze questi statuti furono una perenne sorgente di astruse ed interminabili contestazioni avendo creato in un solo Stato altrettanti Stati diversi negli interessanti rapporti di famiglia, di proprietà e di commercio», per un approfondimento si rimanda a Mannori, L.: Un'"istessa legge" per un'"istessa sovranità": la costruzione di una identità giuridica regionale nella Toscana Asburgo-Lorenese. In: *Il diritto patrio tra diritto comune e codificazione (secoli XVI-XIX)*. Atti del convegno internazionale, Alghero, 4-6 novembre 2004, a cura di Italo Birocchi e Antonello Mattone. Roma 2006, pp. 355-386, ibi pp. 371-377.

38 Cfr. Ascheri, M.: *L'unificazione giuridica della Toscana (1814): "la giustizia è religiosamente amministrata"*. In: *Regolamento di procedura civile per i tribunali del Granducato di Toscana 1814*. Milano 2004, pp. VII-XVII, ibi pp. VII-XVI; per il giudizio di Baldasseroni, G.: *Leopoldo II, Granduca di Toscana e i suoi tempi: Memorie*. Firenze 1871, p. 41.

39 Si cita dal manoscritto, per il quale si veda anche la trascrizione in Catta, F.: *I documenti inediti di Leopoldo II conservati a Praga*, pp. 28-40, salvo diversa indicazione le citazioni prive di riferimento alla fonte sono da considerare tratte dal manoscritto di Leopoldo.

don Neri Corsini, ministro dell'interno, per la riverenza all'avo Pietro Leopoldo lo ritenni per esame. Ricercai per mio studio nell'archivio della Segreteria Intima e ritrovai il lavoro tutto con cui Pietro Leopoldo preparò sua riforma». Avendo, comunque, particolarmente a cuore la questione, il Granduca, che aveva studiato legge con Lorenzo Quartieri, affidò successivamente proprio al Cempini, «valentissimo uomo legale e conoscitore della Toscana», il compito di proporre modifiche al sistema giudiziario che risaliva a Pietro Leopoldo per impiantarne uno più vicino al modello francese che pure era stato abbandonato nel 1814.

Nella ricostruzione di Leopoldo II il punto di svolta cade nei primi anni Trenta quando si rese conto che «Toscana abbisognasse ed avesse il diritto a delle riforme nella giudicatura»: nell'agosto 1832 Torello Ciantelli, accusato di essere troppo intollerante e punitivo, venne sostituito da Giovanni Bologna nella carica di Presidente del Buon Governo e poco dopo con il motuproprio dell'11 settembre 1832 si introdussero misure di parziale modifica nelle prerogative della polizia, restringendo l'area della cosiddetta "potestà economica", spettante al Presidente del Buon Governo e ai ministri di polizia e costituita da una procedura sommaria priva di particolari garanzie difensive e separata dalla normale attività "contenziosa" che caratterizzava gli ambigui rapporti tra ordine giudiziario ed esecutivo nella Toscana tra Sette e Ottocento.

Tra la fine del 1834 e l'inizio del 1835 la Consulta, sotto la presidenza di Aurelio Puccini,⁴⁰ riprese a discutere della riforma della giustizia e presentò una serie di memorie, di rappresentanze e di progetti, le cui proposte venne ritenuto opportuno verificare, attuandole sul territorio attraverso un esperimento parziale. La scelta cade sulla "Maremma abbandonata" dove dal 1828 erano in corso ampi lavori di bonifica. Scrive Leopoldo:

Desideravo (...) che i ministri di Buon Governo fossero liberi d'altre cure, perché attendessero con ogni loro forza a prevenire i danni, assistere e migliorare le condizioni della provincia (...) Fattovi in luogo della Ruota, Tribunale collegiale civile e criminale di prima istanza col regio procuratore, era da sperare che molti affari civili avrebbero avuto lor termine in provincia, sarebbero prontamente giudicati i minori reati, l'istruzione per i delitti più gravi si farebbe rigorosa.⁴¹

40 Leopoldo parla a questo proposito di promozione: «nell'estate 1826 promossi Aurelio Puccini da Presidente del Buon Governo a Presidente della Consulta, per dare a questa un Presidente valente per forza e consiglio»; su Puccini cfr. Ciappelli, G.: Un ministro del Granduca di Toscana nell'età della Restaurazione: Aurelio Puccini. Roma 2007.

41 Si deve notare che fino dalla Restaurazione del 1814 la Ruota di Grosseto aveva competenze sia civili che criminali.

Il nuovo sistema entrò in vigore nei primi giorni del 1837 e alla presidenza del tribunale fu chiamato Giuseppe Puccioni, auditore di ruota e docente di giurisprudenza nei licei fiorentini che si stava occupando della stesura di un progetto di codice criminale, mentre lo stesso Bicchierai, allora sostituto avvocato dei poveri, fu nominato regio procuratore.

Pochi mesi dopo, nel settembre dello stesso anno, l'esperimento fu replicato nella nuova provincia della Romagna Toscana con l'istituzione del tribunale collegiale di Rocca San Casciano. I risultati positivi consigliano di proseguire nell'opera, alla quale partecipa attivamente anche il Granduca che, insieme al Bologna, visita lo stato e riscontra «localmente l'opportunità dell'applicazione del nuovo pubblico servizio».

All'inizio del 1838 la Consulta elaborò una vera e propria bozza di motuproprio che venne discussa collegialmente e alla presenza del Granduca il quale, nel frattempo, aveva chiesto che fossero avviati i lavori «per un progetto di legge che abilitasse le donne a prender parte nell'amministrazione, si provvedesse alla tutela a ed ai pupilli col mezzo dei nuovi tribunali sopprimendo l'attuale magistrato dei pupilli»,⁴² lavori che porteranno alla legge del 20 novembre 1838 relativa all'esercizio dei diritti delle donne ed alla costituzione delle loro obbligazioni.

Leopoldo intervenne anche con alcune osservazioni per mezzo del chirografo del 19 aprile nel quale, tra le altre determinazioni, si stabilì che «nella riforma dei tribunali venga introdotto il sistema del processo orale e che le sentenze criminali di primo grado siano inappellabili».⁴³ Dopo la definitiva approvazione del sovrano (21 luglio) venne varato il 2 agosto del 1838 «un motuproprio che riordina i tribunali e riforma la procedura penale radicalmente introducendo importanti novità (tribunali con competenza diversificata, pubblico ministero, processo orale, principio del libero convincimento del giudice, abolizione delle condanne a pene straordinarie, Corte di cassazione per citarne alcune)».⁴⁴ Leopoldo accolse anche la proposta di affidare a una commissione composta dal procuratore generale Cesare Capoquadri, dal consigliere del Supremo Consiglio Baldassarre Bartalini, dall'auditore della Ruota Civile Niccolò Lami e dall'auditore della Ruota Criminale Giuseppe Puccioni, la redazione delle «Istruzioni per l'esecuzione» che sarebbero state pubblicate il 9 novembre successivo.

42 Si tratta del Magistrato supremo civile di prima istanza istituito a Firenze il 13 ottobre 1814, che aveva ereditato le competenze svolte in precedenza dal Magistrato dei pupilli soppresso nel 1808.

43 Si veda il chirografo firmato da Carlo Felici pubblicato nell'appendice dei documenti da Zobi, A.: *Storia civile della Toscana dal 1737 al 1848*. Firenze 1852, IV, pp. 231–232, si veda nello stesso volume le osservazioni dello stesso sul «riordinamento de' tribunali», pp. 494–504.

44 Da Passano, M.: *La storia esterna del codice penale toscano (1814–1859)*. In: *Istituzioni e società in Toscana nell'Età Moderna. Atti delle giornate di studio dedicate a Giuseppe Pansini*, Firenze, 4–5 dicembre 1992. Roma 1994 (Pubblicazioni degli archivi di stato, saggi, 31), pp. 564–589, ibi p. 572; con un ricco apparato di riferimenti archivistici e bibliografici.

La legge ‘organica’ che sarà applicata a partire dall’11 novembre 1838, per quanto riguarda l’amministrazione della giustizia prevedeva in primo luogo che all’interno della Consulta fosse istituita una corte di Cassazione (poi resa autonoma dal 1841). Stabiliva poi la seguente articolazione degli organi giudicanti: una Corte regia a Firenze con giurisdizione civile e criminale per tutto il Granducato; tribunali civili di prima istanza con giurisdizione civile e criminale a Firenze, Livorno, Pisa, Siena, Pistoia, Arezzo, Grosseto, Montepulciano, San Miniato, Rocca San Casciano. Auditori giudici di prima istanza con competenze simili erano stabiliti a Pontremoli e Portoferraio. Vicari regi, giudici civili e potestà giudicavano nelle cause minori. La giurisdizione criminale era ripartita tra vicari regi e giudici direttori degli atti, tribunali di prima istanza, corte regia, secondo la gravità della pena prevista.

Un aspetto significativo sul quale si sofferma lo stesso Leopoldo nel suo scritto sulla riforma riguarda la pena di morte che si poteva considerare quasi abolita, «perché l’articolo 231 della riforma stabilì che la pena capitale poteva essere inflitta solo in caso di unanimità del collegio giudicante, in mancanza di questa si sarebbe potuta infliggere soltanto la pena dei lavori pubblici a vita. In ogni caso prima di dare esecuzione alla sentenza di pena di morte era obbligatorio il ricorso alla grazia del Sovrano».⁴⁵

Senza entrare nel merito della riforma, si può concordare con il giudizio della stragrande maggioranza dei commentatori dell’epoca per i quali a seguito di quella riforma diminuì fortemente l’ingerenza del potere esecutivo sull’ordine giudiziario, e nel contempo fu razionalizzata la distribuzione degli organi giudiziari nel territorio.⁴⁶

Le critiche maggiori si appuntarono semmai sul costo della riforma che pure aveva previsto una leggera riduzione delle sedi rispetto ai provvedimenti del 1814. Lo stesso Baldasseroni paragona il nuovo ordinamento ad «un bell’abito, ma forse non tagliato alla misura del corpo cui voleva addossarsi».⁴⁷ Tuttavia, come ha scritto Antonella Calussi, l’attento studio delle esigenze locali e i limitati compromessi finanziari, come quello di ridurre il numero del personale effettivamente necessario pur di non evitare l’anticipato collocamento a riposo di coloro che, per resistenza più o meno interessata, rischiano di inceppare la nuova struttura giu-

45 Si veda ancora Da Passano, M.: *La storia esterna del codice penale toscano*, pp. 572–573 che cita il commento di Baldassarre Paoli consigliere della Corte di Cassazione di Firenze.

46 Cfr. Biotti, V.: *Momenti dell’evoluzione istituzionale a Pisa e nel Granducato di Toscana dal 1814 al 1847. Spunti bibliografici e schede introduttive*, in *Una città tra provincia e mutamento. Società, cultura e istituzioni a Pisa nell’età della Restaurazione*. Pisa 1985, pp. 13–48, ibi pp. 44–48.

47 Cfr. Baldasseroni, G.: *Leopoldo II, Granduca di Toscana e i suoi tempi: Memorie*. Firenze 1871, p. 128.

diziaria così faticosamente costruita, permetteranno alla riforma di superare le varie opposizioni.⁴⁸

Desta quindi una certa sorpresa che il giudizio apparentemente più critico, ma anche più impietoso, sembri essere quello che lo stesso Granduca formulò in un passo delle sue memorie relativo agli anni immediatamente successivi alla morte di Aurelio Puccini (1840) e di Neri Corsini (1843):

La giudicatura – scriveva Leopoldo – tendeva a farsi indipendente dal governo superiore: vagheggiava essere corpo a sé, si arrogava l'interpretazione delle leggi. Amministrazione di giustizia andava sempre lenta: nella procedura criminale era rimasto molto del processo scritto ed aggiuntasi la discussione orale, non erasi ottenuto quanto si sperava di semplicità e speditezza nei giudizi, né di risparmio d'impiegati e di dispendio. Il maggiore però degli inconvenienti si era che, non esistendo in Toscana Codice criminale, ma solo leggi parziali, e per il Civile essendo in vigore la legge romana, all'ufficio del regio procuratore nei giudizi civili e criminali mancava l'appoggio sicuro della legge precisa, necessario in questo sistema. Al tempo di Napoleone I il sistema era completo, era Codice civile e Codice criminale. A ciò si aggiunse che mancò nel momento più importante l'anima di tutta la riforma della giudicatura, la quale abbisognava di compimento: il presidente Aurelio Puccini.⁴⁹

Si tratta di un giudizio molto significativo, la cui portata rischia però di sfuggire al lettore del volume pubblicato da Pesendorfer, proprio perché non è potuto venire a conoscenza della ricostruzione della riforma dell'ordinamento giudiziario che era contenuta nel capitolo accantonato, escluso anche da quella pubblicazione.⁵⁰ Ma soprattutto quel lettore, se sufficientemente attento, si porrà la domanda: Leopoldo si formò la convinzione dell'insufficienza della "riforma della giudicatura" negli anni Quaranta o vent'anni dopo, quando scriveva le proprie memorie? Non è una questione di poco conto, cui tuttavia rimanendo nello spazio tracciato dal suo testo autobiografico, non è possibile dare una risposta definitiva.

48 Cfr. Calussi, A.: Il territorio e la giustizia. Le sedi giudiziarie toscane nella prima metà dell'Ottocento, in *Honos alit artes. Studi per il settantesimo compleanno di Mario Ascheri. L'età moderna e contemporanea Giuristi e istituzioni*, a cura di Paola Maffei e Gian Maria Varanini. Firenze 2014, p. 318.

49 Il governo di famiglia in Toscana, pp. 263–264. Il Puccini morì nel marzo del 1840 all'età di 67 anni.

50 Nel testo pubblicato da Pesendorfer alla riforma del 1838 accenna una frase ambigua in testa al capitolo XI della parte seconda: "sul principio del 1838, come fu istradata la riforma giudiziaria, volsi il pensiero al riordinamento e perfezionamento delli studi" (p. 223).

The Memoirs of Leopold II and the absent Chapter

*The article analyses the network of private documents (so-called egodocuments) characteristic of Leopold II, Grand Duke of Tuscany, a substantial part of which is in the Family Archives of the Tuscany Habsburgs in the National Archives in Prague. The network was a miscellany of diaries, journals, 'travel journals', notebooks, and folders with loose sheets containing notes, jottings, accounts, reflections, and testimonies of a personal and family nature as well as political and governmental issues. These documents formed an effective system of personal memory organisation that culminated with a long and varied text known as *Il Governo di famiglia in Toscana* (The Family Rule in Tuscany) which is Leopold's autobiography of a kind. A brief reconstruction of the text's complex preparation, as well as the events that followed the death of Leopold II, points out the confines of the publication written by Franz Pesendorfer several decades ago. The chapter about the judicial reform, missed out in the publication, gives a chance to verify some of Leopold's ideas and intentions.*

ČESKÝ ARCHIVÁŘ V ŘÍMĚ

HYNEK KOLLMANN JAKO CESTOVATEL, POZOROVATEL A SPOLEČNÍK

JAROSLAV PÁNEK

Místo Hynka Kollmanna (1864–1938)¹ v dějinách českého archivnictví a do jisté míry i historiografie bylo již několikrát zhodnoceno – v hlavních rysech pozitivně, s důrazem na jeho mimořádnou editorskou akribii, ale také s jistými rozpaky. Pozornost zaujalo Kollmannovo osobité postavení mezi zakladatelským obdobím Antonína Gindelyho a strhujícím nástupem žáků Gollovy školy, několikaleté bádání v římských archivech a zvláště jeho – v prvotním záměru mohutná – edice *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas bohemicas illustrantia*.² O tom, že „jméno Kollmannovo bude v análech české práce vědecké spojeno především s monumentálním podnikem výzkumu a edice akt Propagandy“, se uznale vyslovil důvěrný znalec tematiky Bedřich Jenšovský.³ S jistou nadsázkou napsal Josef Macůrek v Kollmannově nekrologu, že „Archiv Propagandy... stal se (vedle zpráv nunciů při císařském dvoře) nejdůležitějším zdrojem pramenů pro české dějiny nové doby“.⁴ Autor důkladné životopisné studie Zdeněk Kristen vyjádřil vděčnost „za jeho účast při českém výzkumu historickém v Římě, v jehož dějinách zůstane Kollmann zlatým písmem zvěčněn svým probádáním – a stejně i kriticko-diplo-
matickým zpracováním – archivu kongregace de Propaganda fide“.⁵

1 Základní faktografii podávají (kromě encyklopedických hesel) Kutnar, František – Marek, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století. Praha 1987, s. 583–584; Hoffmannová, Jaroslava – Pražáková, Jana: Biografický slovník archivářů českých zemí. Praha 2000, s. 325–326.

2 Kollmann, Hynek (Ignatius) (ed.): *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas bohemicas illustrantia*. Tomus I. pars I (1622–1623). Praha 1923; Prodromus. Praha 1939; Tomus II (1623–1624), ed. Antonín Haas. Praha 1954.

3 Jenšovský, Bedřich: Zemský archivář a býv. tit. řed. zemského archivu Hynek Kollmann. Časopis Archivní školy 15–16, 1937–1938 (vyšlo 1940), s. 396–398; citace: s. 397. Srov. též Jenšovský, Bedřich: Hynek Kollmann. Český časopis historický 45, 1939, s. 172–176.

4 Macůrek, Josef: Hynek Kollmann (nekrolog). Naše věda. Kritický měsíčník 19, 1938, s. 317–318; citace: s. 318.

5 Kristen, Zdeněk: Hynek Kollmann (* 31. července 1864 – † 22. června 1938). Zprávy Českého

Tito i další autoři museli ovšem konstatovat, že velkolepý záměr zůstal pouhým torzem, a vysvětlili to chatrným zdravotním stavem, častou pracovní neschopností a poté těžkou invaliditou Hynka Kollmanna, jemuž byla v roce 1933 amputována pravá noha a on vzápětí zůstal chromý i na levou nohu.⁶ Aniž by byl připomenut osud dalších mnohasvazkových edičních podniků, zejména souběžně vydávaných *Sněmů českých*,⁷ a opakovaně se vyskytující rozpor mezi původními optimistickými nadějemi na jedné straně a nerealistickými odhady kapacity a časových možností editorů na straně druhé, bylo ztroskotání *Propagandy* interpretace propojeno s chorobami a částečně i s povahou jediného editora.

V dosud poslední studii o Hynku Kollmannovi uvedla Zlataše Kukánová, že „se ve svém okolí jevil spíše jako podivín, člověk méně snášenlivý a náladový“, ale vysvětlila tyto projevy dlouhodobě se zhoršujícími zdravotními nesnáze.⁸ Zdeněk Kristen, který téma nazíral zblízka a hlavně znal portrétovanou osobnost z vlastní zkušenosti, jen stručně, ale přesvědčivě vystihl zvraty v Kollmannově životě (několikeré úmrtí v rodině, včetně jeho milované první manželky, rodinný rozkol v druhém manželství a ovšem i těžké fyzické choroby a postižení nervového systému). Kristen znal projevy Kollmannovy dobrosrdečnosti i sklon k nadměrné pedanterii, který jen posiloval jeho popudlivost, nedůvěřivý a podezřívavý vztah ke kolegům. Pochopil, že „to vše učinilo z veselého společníka zatrpklého podivína, který se začal straniti veřejného života, vědeckého i společenského“.⁹

Není úkolem tohoto článku posuzovat, do jaké míry byl uskutečnitelný záměr zvládnout *Propagandu* v extrémně dlouhém rozpětí let 1622–1800 silami jediného editora, tím méně pak hodnotit dynamiku choroby a pracovního potenciálu bezpochyby nadaného, jazykově i odborně disponovaného archiváře. Cílem stati, která se neobejde bez řady obšírnějších pramenných citací, je naznačit, jaké mohlo být mentální a zkušenostní zázemí ambiciózního mladého muže, který pro sebe objevil *Propagandu* a v prvotním rozletu kolem ní spřádal svůj velký sen.

Značně torzovitým, ale v některých pohledech pozoruhodným pramenným zdrojem ke studiu této tematiky je Kollmannova pozůstalost, uložená v Národním archivu v Praze.¹⁰ Kromě základní osobní dokumentace oficiálního rázu, nahodile

zemského archivu 9, 1946, s. 4–52; citace: s. 51.

6 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 45.

7 Pánek, Jaroslav: Sněmy české. Naděje a ztroskotání edice k dějinám raného novověku. In: 130 let Zemského archivu. Sborník příspěvků z konference konané u příležitosti 130. výročí založení Zemského archivu a 100. výročí založení jeho zakladatele a 1. ředitele prof. A. Gindelyho. Praha 1993, s. 23–33.

8 Kukánová, Zlataše: Hynek Kollmann (1864–1938). In: Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze [1]. Praha 1985, s. 33–53; citace: s. 42.

9 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 50.

10 Národní archiv (NA), Pozůstalost Hynka Kollmanna (Pzst. H. Kollmann).

zachované korespondence z let 1893–1938 a hromádky navštívenek obsahuje totiž několik zápisníků deníkového typu, pocházejících z let 1885–1886, 1891–1892, 1893 a 1901–1903. Tyto drobné sešitky mají ovšem nestejnou hodnotu pro poznání osobnosti Hynka Kollmanna v době, kdy se stal římským badatelem a kdy formuloval svůj životní program. Skutečně prvořadým ego-dokumentem je cestovní deník se záznamy od 31. října 1891 do 16. ledna 1892, do něhož si Kollmann systematicky a důkladně zapisoval svá pozorování, setkání a rozhovory z uvedených čtyř měsíců římského pobytu.¹¹ Již ne zcela plnohodnotné je pokračování, sahající od 20. ledna do 21. února 1892,¹² v němž se Kollmann – pravděpodobně pod vlivem zhoršujícího se zdravotního stavu a omezené schopnosti pracovat – soustředil na reprodukci zpráv z druhé ruky (často z novin),¹³ na popis politických a společenských událostí v Římě¹⁴ či divadelních představení;¹⁵ zde již toho o sobě ani o svých názorech mnoho neprozradil.¹⁶

Pozdější zápisníky mají zcela jiný charakter – mění se ve strohé evidenční záznamy o místech, která navštívil, osobách, s nimiž se setkal, dopisech a zprávách, jež sepsal a odeslal, apod. Sešit nadepsaný „Poznámky z Říma od r. 1891“¹⁷ je vlastně chronologickým seznamem dopisů, které Kollmann odesílal různým adresátům, zejména v Čechách nebo v Itálii. Tam, kde je holá zmínka doplněna epistolárním konceptem, lze najít zajímavé zprávy o badatelské činnosti (listy Antonínu Gindelymu, Františku Dvorskému, Jaromíru Čelakovskému, Josefu Emlerovi a dalším), někdy také sdělení osobního rázu (dopisy snoubence Anně Sobkové).¹⁸ Pokud by byl tento pramen v budoucnosti detailně analyzován, mohl by doplnit znalosti o Kollmannových názorech a také o jeho výzkumné činnosti. To je ovšem téma na samostatnou studii.

11 NA, Pzst. H. Kollmann, kt. 1, inv. č. 3, fol. 1 (dále zkráceně: Deník 1891–1892). Jde o drobný kapesní zápisník o rozměrech 12,5 x 9 cm, se 62 popsányými nečíslovanými listy (pro snazší orientaci doplňují vlastní číslování folií).

12 NA, Pzst. H. Kollmann, kt. 1, inv. č. 3 (dále zkráceně: Deník 1892); rovněž drobný kapesní zápisník, zde o rozměrech 12,7 x 8,8 cm, s 15 popsányými nečíslovanými listy (pro snazší orientaci opět doplňují vlastní číslování folií).

13 Záznamy o požáru v Římě 17. ledna 1892 (Deník 1892, fol. 2r–4r), o zeměměření 22. ledna 1892 (Deník 1892, fol. 4v–7v), o kalamitě, kterou způsobil na Margaretině mostě (Ponte Regina Margherita) splašený kůň 31. ledna 1892 (Deník 1892, fol. 8r–v), o požáru velkého mlýna a továrny na těstoviny 3. února 1892 (Deník 1892, fol. 9r–v).

14 Dělnické nepokoje v Římě 17.–18. února (Deník 1892, fol. 12v–13v); římský karneval (Deník 1892, fol. 14v–15r).

15 Deník 1892, fol. 1r–v, 13v–14r.

16 Například o své nemoci k 8. březnu 1892 (Deník 1892, fol. 4r, 8r, 10r, 12v).

17 NA, Pzst. H. Kollmann, kt. 1, inv. č. 3.

18 NA, Pzst. H. Kollmann, kt. 1, inv. č. 3.

Pro poznání Hynka Kollmanna jako cestovatele, pozorovatele a společníka jsou však klíčové jeho deníkové záznamy z pěti měsíců na přelomu let 1891 a 1892. Jim je věnován tento článek.

Cestovatel

Běh života Hynka Kollmanna se začal odvíjet 31. července 1864 v jeho rodišti Hradci Králové a uzavřel se 22. června 1938 v Praze, kde studoval na univerzitě, krátkodobě učil na středních školách, v letech 1893–1920 byl zaměstnancem Českého zemského archivu a poté v metropoli strávil i krušný penzijní věk. Ve třetím a čtvrtém desetiletí života pobýval na delších badatelských cestách do blízkého okolí (celé Čechy, Slezsko),¹⁹ ale i na výpravách do vzdálenějších zemí. Již jako univerzitní posluchač v akademickém roce 1885/1886 přerušil studia na pražské filozofické fakultě a vydal se na Volyn, kde získal výhodné místo vychovatele v rodině českého ředitele panství Bialogorodka (Bilohorodka), které patřilo knížeti Romanu Sanguszkovi.²⁰ I když si zaznamenával poznatky o tamním obyvatelstvu a lidových zvycích (ostatně studoval vedle dějepisu i zeměpis), tato zkušenost ho nijak zvlášť nepoznamenala. U budoucího historika je to překvapivé, neboť žil na panství jednoho z nejvýznamnějších polsko-litevských či ukrajinských magnátských rodů, který v 16.–18. století sehrával významnou roli v raně novověkých dějinách této části Evropy a zapsal se do politické i kulturní historie.²¹ Minulost východní Evropy Kollmanna zjevně neupoutala. Jeho celoživotní zájem směřoval na jih, do Itálie.

Naplnit cestovatelskou touhu po Itálii nebylo ovšem nijak jednoduché. Pro pokročilého univerzitního studenta i pro čerstvého absolventa filozofické fakulty (závěrečné zkoušky vykonal Kollmann ve dnech 28. června až 4. července 1888) a zároveň nemajetného čekatele učitelského místa přicházela v úvahu pouze cesta se stipendijní podporou. Dvakrát – v letech 1887 a 1888 – na ni pomýšlel a Historická komise pro království České o něm uvažovala, ale k udělení stipendia nedošlo.²² Teprve 20. února 1890 schválil český zemský výbor vyslání Hynka Kollmanna do Říma, kde měl navázat na dosavadní výzkumy Vojtěcha Jaromíra Nováčka. Tím se mu otevřelo nové badatelské i společenské prostředí, jež určilo Kollmannův další život. V letech 1890–1893, 1899–1901 a 1902–1903 uskutečnil celkem sedm studijních cest do Itálie a strávil tam (vždy s výjimkou letních měsíců) zhruba pět let.²³

19 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 8, 23–24.

20 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 7.

21 Souhrnně Encyklopedia Polski. Kraków 1996, s. 602.

22 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 7–9.

23 Životopisná data: Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 9–10, 33–35; Kristen spočítal celkovou dobu Kollmannových pobytů v Itálii na 62 měsíců (tamtéž, s. 39).

Vybavení na cestu do Říma bylo na počátku devadesátých let 19. století poměrně slušné. Jakmile zemský výbor Českého království schválil návrh Historické komise zemské na vyslání stipendisty do Itálie, poskytl mu zároveň na cestu tam a zpět po 80 zlatých v bankovkách a na ubytování a stravu v zahraničí po šesti zlatých ve zlatě na každý den. To bylo víc, než kolik dostávali stipendisté Rakouského historického ústavu v Římě (jejich dieta činila deset rakouských korun čili pět zlatých), což mezi stipendisty dvojího druhu – řádnými rakouskými a zemskými českými – vyvolávalo určitou žárlivost.²⁴ Český zemský výbor prostřednictvím vídeňského ministerstva kultu a vyučování zajišťoval mimořádné členství českých stipendistů v Istituto austriaco di studi storici, což znamenalo možnost využívat ústavní knihovnu a některé další výhody (doporučení k přístupu do archivů, volný vstup do římských muzeí). Pro Hynka Kollmanna jakožto suplujícího učitele na průmyslové škole to vše znamenalo po prestižní i materiální stránce lákavou výzvu.²⁵

Kollmannovy detailní záznamy z roku 1891 dokládají, že výprava do Říma zdaleka nebyla jen studijní cestou do archivů a knihoven. Hynek Kollmann ji nastoupil v neděli 11. října 1891, a to společně s dalším zemským stipendistou Karlem Ludwigem z Chebu (který měl ovšem částečně vlastní program, včetně návštěvy vídeňského přítele), a vydal se vlakem na jih. Přespal ve Vídni v hotelu a v pondělí 12. října si vyjel na návštěvu příbuzných do Kaumbergu, dolnorakouského městečka ležícího jihozápadně od Vídně. Teprve v úterý 13. října pokračoval na cestě do Florencie, kde se ve středu 14. října spolu s Ludwigem ubytoval, po noční jízdě se prospal a šel se představit do státního archivu. Po zbytek dne psal dopisy, především snoubence a matce, a zúčastnil se růžencové pobožnosti v chrámu Santa Maria Novella. Čtvrtek 15. a pátek 16. října a několik následujících dnů bylo vě-

24 Kybal, Vlastimil: Čeští historikové v Římě. In: Kybal, V.: Drobné spisy historické, I. Z cest a archivů. Praha 1915, s. 93 (reedice článku z roku 1913); Kybal zde uvádí později ještě zvýšené diety ve výši 20 korun, tj. 10 zlatých.

25 Standardní pokyny k cestám do Říma obsahuje pověření k první badatelské výpravě (1890–1891): „Vzhledem k návrhu historické komise usnesl se zemský výbor ve svém sezení z dnešního dne na tom, abyste za účelem pokračování historického badání v archivu vatikánském vyslán byl 1. března t. r. [1890] do Říma a tam na místě badatele pana Vojtěcha Nováčka těchto výzkumných prací se účastnil. / Za tou příčinou obrací se zemský výbor zároveň k c. k. ministerstvu duchovních záležitostí a vyučování se žádostí, aby Vás propustilo koncem tohoto pololetí školního z úřadu suplujícího učitele při c. k. státní vyšší průmyslové škole v Praze; dále žádá zemský výbor jmenované c. k. ministerstvo, abyste přijat byl jako mimořádný člen Istituto [!] austriaco di studi storici v Římě, abyste účastnit se mohl výhod tohoto ústavu. / V příčině cestovních [!] útrat a diet podotýkáme, že se povoluje Vám na cestu tam a zpět náhrada po 80 zlatých v bankovkách a na dobu Vašeho pobytu v Římě denně po šesti (6) zlatých ve zlatě, jichž poukázání se stane ihned, až se prokážete propuštěním z nynějšího postavení. / Konečně bylo zemskému archiváři uloženo, aby Vám dal potřebná bližší nařízení v příčině provedení úkolu Vám svěřeného; i bude Vám třeba za tímto účelem představit se zemskému archiváři.“ – NA, Pzst. H. Kollmann, kt. 1, inv. č. 1, Přípis zemského výboru Hynku Kollmannovi z 20. února 1890.

nováno prohlídce florentských památek, návštěvě proslulého města Fiesole, spjatého s Boccacciovým Dekameronem, a také seznamování s částí fondu Legazione di Germania (k roku 1633) ve státním archivu. Program pobytu v Toskánsku byl vyčerpán během týdne, načež Kollmann a Ludwig ve čtvrtek 22. října pokračovali v jízdě vlakem do Říma, kde je na nádraží očekávaly jejich ubytovatelky z rodiny Carnevale a drožkou je odvezly do pronajatého římského bytu.²⁶

Cesta z Prahy do Říma, spojená s informační návštěvou ve florentském archivu, s prohlížením architektonických památek a muzeí, s účastí na pobožnostech a návštěvou příbuzných, se tak protáhla na dvanáct dnů. Archivně turistické cestování sice naráželo na občasnou obtíže při přestupech mezi vlaky a s přepravou zavazadel, vcelku však odpovídalo poměrně ještě klidnému rytmu života na sklonku 19. století.²⁷ Zároveň to bylo cestovatelské vzdělávání, empirické doplňování znalostí, dříve nabytých četbou a výukou dějepisu a zeměpisu na pražské univerzitě.

Cestovatelské zkušenosti a spolehlivá znalost topografie Říma, získané již předtím za výpravy v letech 1890–1891, se Kollmannovi dobře osvědčily, když provázel své krajany po Věčném městě. Společenské povinnosti tohoto druhu byly poměrně časté, neboť Češi nedisponovali vlastními diplomatickými či jinými civilními institucemi v zahraničí, ale stipendisté českého zemského výboru – alespoň zástupně – mohli v Římě poskytnout zasvěcené informace a služby. V listopadu 1891 se naskytlá příležitost provést české a moravské poslance, kteří přijeli na římský „kongres míru“. Kollmann se jim skutečně věnoval s příkladnou péčí. Aby jim předvedl panorama Věčného města, zavedl je nejprve k méně známému chrámu San Pietro in Montorio na západním okraji historické metropole: „Počasí bylo neobyčejně příznivé, vyhlídka na Řím i okolí rozkošná. Všichni byli jí uneseni. Rovněž líbila se jim kaple křestná [!] v akademii španělské (Bramantova), kterou byl druhdy pochválil dr. Rieger.“²⁸ Viděli potom za bránou dům, který v roce 1849 hájil Garibaldi.²⁹ Obhlídka Říma z vrcholu Janikulu směrem k vati-

26 K setkáním v domě sester Carnevalových (Via Marianna Dionigi 29): Deník 1891–1892, fol. 52v.

27 Deník 1891–1892, fol. 1.

28 Připomínka návštěvy Františka Ladislava Riegra a jeho manželky Marie Riegrové-Palacké v Římě v březnu 1891; jelikož Riegrova choť 29. III. 1891 zemřela v též domě, kde bydlel i on, Kollmann měl příležitost zachytit (Deník 1891–1892, fol. 27v–28r) pověru italských spolubydlících, „dle níž zesnulí štípou toho, kdo spí v jizbě jejich skonu“, aniž by tomu sám přikládal váhu, zaznamenal, že dva nocležníci, kteří přespalí v úmrtním pokoji Marie Riegrové-Palacké, se údajně probudili s poštípanou rukou a byli z toho zděšeni.

29 Deník 1891–1892, fol. 19r. – Kollmann měl na mysli renesanční chrámeček Tempietto, vrcholné dílo Donata Bramante, které bylo a je i dnes součástí areálu Španělské královské akademie (Accademia Reale di Spagna Roma) na návrší Janikulu; v bezprostřední blízkosti je rozsáhlý památník Giuseppa Garibaldiho a boje za připojení Říma k postupně sjednocované Itálii.

kánské bazilice sv. Petra, stejně jako trasa mezi bazilikou Santa Maria Maggiore, Lateránem a Koloseem,³⁰ patřily mezi zlaté hřeby Kollmannova programu, který mohl nabídnout náročným českým cestovatelům.

Kollmann se provázení návštěv věnoval velmi obětavě, pomáhal hostům při nákupu³¹ a obstarávání upomínkových předmětů (papežem požehnaných růženců, obrázků, artefaktů z katakomb),³² dokonce jim na dálku připravoval i „program pochůzek po Florencii“.³³ Když mu však odjíždějící krajané nabízeli odměnu, kterou pokládal za nicotnou (nevelký peníz, jednou dokonce v Římě zakoupenou přikrývku), zdvořile ji odmítl, ale ve skrytu duše se cítil uražen. Není pochyb, že očekával něco jiného – získání přátelských konexí, a to i v politicky vlivných kruzích.³⁴

Občas vyjížděl Kollmann z Říma do menších italských měst. Když se v předvánočním čase roku 1891 vydal ke známým do Rieti, města vzdáleného asi 90 km severovýchodně od metropole, a při té příležitosti také do blízkého umbrijského města Terni,³⁵ zjevně nepostupoval podle turistického průvodce, neboť ani slovem nezmínil události spjaté s tímto kdysi sabinským městem, nepadla zmínka o rodišti antického polyhistora Marka Terentia Varrona, ani o významných událostech papežských dějin 13. století. Kollmanna cestou vlakem mnohem víc zajímala zimní krajina severního Lazia a její industrializace (včetně cukrovaru zařízeného pražskou firmou Daněk, Breithut & Co.)³⁶ a hlavně lidé maloměsta, s nimiž se setkával, jejich svéráz i každodenní život. Byl to pohled bystrého člověka s širším – zejména zeměpisným – vzdělanostním zázemím, schopného vnímat navštívené země a kraje v jejich osobitosti.

O Kollmannových cestovatelských zájmech vypovídá také výlet do Anzia, vzdáleného asi 50 km jižně od Říma, kam vyjel spolu s německým kolegou Karlem Ludwigem o Vánocích 26. prosince 1891. Ani tentokrát ho nezaujala historie přístavního města antického založení, nýbrž pobřeží Tyrhénského moře. Jel tam už podruhé (Porto d'Anzio navštívil předtím při prvním stipendijním pobytu 18. května 1890)³⁷ a jeho cílem bylo prohloubit si tehdejší zážitky. Citlivě vnímal škálu barev, která se rozevírala při pohledu jihozápadním směrem od pevniny:

30 Deník 1891–1892, fol. 23r.

31 Deník 1891–1892, fol. 29r.

32 Deník 1891–1892, fol. 28v.

33 Deník 1891–1892, fol. 27v (14. XI. 1891).

34 Deník 1891–1892, fol. 29v, 31r.

35 Deník 1891–1892, fol. 44r–46r.

36 Deník 1891–1892, fol. 46r.

37 Deník 1891–1892, fol. 54r.

„Tentokráte nebe bylo nám nadmíru příznivo. Haleno mraky všech možných odstínův a předce [!] dopouštějíc vždy na chvíli proniknouti paprskům slunečním na hladinu mořskou, rozbrázděnou táhlými vlnami, barvilo ji nádherně: tu skotačivý pruh stříbra, tam šedá ocel, onde zeleň, místy barva fialová a tam daleko na obzoru široký pás modrý, tu i tam až černý. A to vše se mění, hraje, víří.“ Barevnosti mořské hladiny odpovídaly i silné zvukové a dokonce chuťové vjemy: „A když vyšli jsme na hráz přístavní, příboj ohromný vln nás ohlušoval jekem, jakým lámaly se na balvanech, a tříštíce se na hranách jejich stříbrem mizely ve skulinách a skrápěly nás bělostnou, trpkou pěnou, jež usazovala na rtech našich, na tvářích i rukou solný obsah svůj.“³⁸

Po znamenitém obědě („jedl jsem námořnickou polévku a ohromnou rybu“) si Kollmann s Ludwigem, s nímž si během cesty připil na bratrství,³⁹ najali bárku řízenou dvěma námořníky a vydali se na moře směrem k východněji položenému přístavnímu městu Nettuno. „Loďka kolísala povážlivě hned ve přístavě. Když vypluli jsme z něho s napjatými plachtami na širé moře – oh! – kolíbala se velmi pěkně.“ Kollmann pozoroval chování poněkud ustrašeného kolegy a reakce zkušených námořníků, ale ještě více ho zaujali místní rybáři, kteří na bárkách vlekli sítě ke břehu: „Jak namáhali se ubozí ti námořníci, běhající v kruhu za sebou a navinující lano sítí; zpívali si při tom vesele na každé lodi a pozdravovali se s námi. Chudáci, vydělávají si trpce skrovný groš!“ Ačkoli sám se vzděláním povzněl z chudých poměrů, neztrácel sociální cit a úctu k lidem těžce pracujícím.⁴⁰ V závěru plavby zažila ještě osádka bárky menší otřes, když „nenadálý, mocný náraz vlny shodil nás všechny ze sedadel doprostřed loďky“.⁴¹ Nebylo to žádné drama, jen zpestření cesty, jež Kollmannovu vyprávění dodávalo jistý epický spád. Český archivář psal na cestách pro sebe a možná pro své nejbližší, ale zároveň vypovídal o povaze vlastního cestování – byla to sebevzdělávací a zároveň zážitková turistika, netuctově vnímána všemi smysly.

Hynek Kollmann se nestal cestovatelem velkého formátu a jeho cestovatelský geografický horizont nebyl zvláště široký. Pokud se však vydal do Itálie, která pro něho představovala největší životní inspiraci, prokázal nejen vnímavost a porozumění, schopnost stálého srovnávání s českou realitou, ale také sociální citění.

38 Deník 1891–1892, fol. 54r–55r.

39 Deník 1891–1892, fol. 56r.

40 S podobným porozuměním zaznamenal Kollmann i potlačenu stávkou římských drožkářů 5. ledna 1892: „Chudásové kočí prohloupili se stávkou! Bojovali proti tramvaji a omnibusům ... a ničeho nevyzískali.“ Deník 1891–1892, fol. 61v–62r. – Další projevy zájmu o sociální otázku, zvláště o dělnické hnutí, se projevíly při nepokojích v Římě v únoru 1892 (Deník 1892, fol. 12v–13r).

41 Deník 1891–1892, fol. 55r–56r.

Pozorovatel

Cestovní deník z let 1891–1892 umožňuje nahlédnout do zájmového spektra mladého – zhruba sedmadvacetiletého – adepta archivnictví. Hynek Kollmann vystupuje z tohoto ego-dokumentu jako bystrý pozorovatel, který zdaleka ještě nebyl vyhraněn v jednom oboru a v jediném směru, ale na svět pohlížel spíše jako začínající středoškolský učitel, který dychtivě sbírá poznatky a dojmy a zapisuje si je pro svou potřebu, aby jich snad někdy v budoucnosti využil ve výuce či v literární tvorbě. V zápiscích se vyjadřuje stručně, jak to ostatně odpovídá povaze pravidelně vedeného a chronologicky řazeného cestovního deníku, ale osvědčuje při tom spontánní smysl nikoli jen pro faktografický popis, ale i pro obrazné vyjádření. Kollmann sice nedosáhl pronikavosti a stylové elegance římských „let vandrovnic“ Josefa Šusty,⁴² v jistém smyslu však bezděky vytvářel jejich skromný, nicméně zajímavý doplněk. Přes věkový odstup (Šusta byl o deset let mladší než Kollmann a v Římě pobýval o něco později) a přesto, že Šustovy memoáry byly s odstupem mnoha let pojety jinak, na samém počátku devadesátých let 19. století vznikl text, který pojednává o prostředí, v němž jak pozapomenutý archivář, tak i klasik českého dějepiscectví trávili svá mladá léta.

Pro Kollmanna mělo význam nejen poznávání navštívených míst, ale i pozorování lidí, s nimiž se v průběhu cesty náhodně setkal. Bezpochyby s nimi rozpřádal hovor, aby se dozvěděl, odkud pocházejí a kam jedou, jaké je jejich profesionální zaměření, vystupování a zájmy. Vyhodnocoval je z hlediska jazykového, národnostního, popřípadě i náboženského, zaznamenával jejich místní (italský, německý, rakouský) či naopak anglický nebo americký původ. Poznámával si, jak se příslušníci různých národů chovají a jakým způsobem navazují kontakt s novým prostředím: „Ve vedlejším kupé seděla společnost Američanů: starý pán, který dílem pískal, dílem zpíval, a sedm dam, některé z nich dosti hezké... Zpívali a bavili sebe i nás po celou cestu. Po jisté hře společenské, při níž jedna měla kol hlavy ovinutý prapor Severoamerických spojených obcí, nejmladší z dívek vybírala...“⁴³ Registroval projevy, které pokládal za příznačné pro dané etnikum, a dokázal být k hostitelskému prostředí i jednostranně kritický, když kupříkladu zaznamenával, „kterak [jeho známý] o slavnostech konaných ve Frascati,⁴⁴ zbil bývalého učitele svého z akademie S. Cecilia⁴⁵ holí. Byl ovšem jím

42 Šusta, Josef: Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím (= Vzpomínky II), ed. Jaroslav Werstadt a Josef Klik. Praha 1963, s. 165–415.

43 Deník 1891–1892, fol. 2v–3r.

44 Frascati, historické město (s renesančními a barokními vilami římských aristokratů), ležící asi 20 km jihovýchodně od Říma.

45 Proslulá Národní akademie svaté Cecílie (Accademia Nazionale di Santa Cecilia) v Římě, založená roku 1585, jedna z nejstarších institucí pro výuku hudebníků a provozování hudby na světě.

napaden a měl s ním vyrovnati také starší účet. Přes to jest událost' ta ilustrací ze života italského výmluvnou“.⁴⁶

Kollmann byl především vděčným pozorovatelem Říma a jeho památek. Zpravidla o nich učinil stručný záznam typu „krásné fresky, pěkná mosaika“, například když navštívil románskou baziliku sv. Vavřince za hradbami (San Lorenzo fuori le Mura).⁴⁷ Bližší pozornost nádherné freskové výzdobě chrámu nevěnoval – nemohl tušit, že o půlstoletí později bude nenávratně zničena spojeneckým bombardováním.⁴⁸ Naopak se rozepsal tehdy, když měl co srovnávat, především odlišnosti italského a českého prostředí. Tak tomu bylo, když na Dušičky (2. listopadu 1891) poprvé navštívil největší římský hřbitov Verano, ležící v těsné blízkosti baziliky sv. Vavřince. „Část přední s nákladnými hrobkami upomíná na hřbitov florencký [!] S. Miniato.⁴⁹ Samý mramor, samý nákladný pomník. Ale jak hluboko pokleslo umění italské! Snad jen tři skulptury ze všech líbily mi se! Střední část – hřbitov chudiny – jak smutná! Bez rovů, bez květín, plna prostých křížův a hemžící se lidem. Část nejnovější, kde rakve kladou se do umělých skal rovnoběžně se zemí, mnohde v patrech nad sebou do zdí, nejméně mi se líbila. Není as ani příliš zdravá. Z Pincetta,⁵⁰ na němž jest mnoho kaplí a nákladných pomníků, jest velmi pěkný rozhled po hřbitově i po okolí, na hory Albanské a Sabinské. V tom díle hřbitova jest pomník padlých vojnův ve službách papežských roku 1867⁵¹ – předmět demonstrací klerikálních, právě tak jako hrobka Pia IX.⁵² Celkem není nálada pohřebiště římského tak elegická, poetická jako u nás, ani není ten zbožný klid.“⁵³

Silný kontrast mezi Itálií a Čechami zaznamenal Kollmann také o Vánocích 1891, kdy se vypravil do rušného centra Říma a do krásných parků na Monte

46 Deník 1891–1892, fol. 6r.

47 Deník 1891–1892, fol. 12r.

48 San Lorenzo fuori le Mura, jeden ze sedmi nejvýznamnějších římských chrámů, spjatý s pobytem Karla IV. v Římě za jeho korunovační cesty roku 1355, byl roku 1943 vážně poškozen bombardováním a nenávratně byla zničena jeho fresková výzdoba; Buchowiecki, Walther: Handbuch der Kirchen Roms. Der römische Sakralbau in Geschichte und Kunst von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart, I, Wien 1967, s. 29, 609–610; Gatto, Ludovico: Storia di Roma nel Medioevo. Politica, religione, società, cultura, economia e urbanistica della Città Eterna tra l'avvento di Costantino e il saccheggio di Carlo V. Roma 2003, s. 472–473.

49 Monumentální hřbitov z poloviny 19. století, umístěný uvnitř opevnění baziliky San Miniato al Monte ve Florencii (Cimitero delle Porte Sante).

50 Pincetto, návrš v Římě, na němž stojí vyvýšená část hřbitova Verano (Cimitero Monumentale del Verano).

51 V roce 1867 probíhaly boje Papežského státu, podporovaného Francouzi, proti vojsku G. Garibaldiho, neúspěšně usilujícího o dobytí Říma a jeho připojení ke sjednocující se Itálii.

52 Papež Pius IX. (1846–1878) je pohřben v bazilice San Lorenzo fuori le Mura.

53 Deník 1891–1892, fol. 12v–13r.

Pincio,⁵⁴ ale nikde nenašel uspokojení: „To není Štědrý den! Mně schází ta útulná zima naše, která shromažďuje celé rodiny ke krbu domácímu, přívětivějšímu v ten večer než kdykoli jindy; schází ta bělostná pokryvka [!] sněhová, čistá a velebná, jež u nás tak pěkně splývá s významem toho dne. Zde ten teplý jas láká všechno ven ze zimavého domova, odcizuje je postrádaným krbům... Řím nemá Štědrého večera, nezná jeho půvabův! U nás jináče!“⁵⁵

Avšak odlišnost a svéráz italského prostředí Kollmanna neustále přitahovaly. Prokazoval při tom smysl pro lyrický popis městské krajiny, kupříkladu při zachycení vlastního vjemu Kolosea 15. prosince 1891: „... byl již večer, jasný, klidný večer, a bleďá měsíční zář rostoucí do úplňku vylákala nás do Colossea. Škoda, že měsíc nestál výše na obloze. Přes východní (vyšší) zeď lilo se světlo jeho jen do polovice staroslavného amfiteatru, fantasticky měnic zbylé oblouky mezi jednotlivými patry. V takovém okamžiku dojmy, jež věkovitý památník ten působí, vtírají se do vědomí mocí neodolatelnou; cítí se posvátnost místa toho, jež světovládní Římané zbudovali si pro zábavu, a mimoděk ozývá se v nitru touha neurčitá, stesk opanuje duši, a noha nerada opouští velikolepé rozvaliny.“⁵⁶

Jako literární téma upoutala Kollmanna rovněž návštěva místa, na němž si uvědomil absurditu lidského počínání – mimořádně se rozepsal o kapucínské kostnici poblíž Piazza Barberini.⁵⁷ Jeho naturalistický popis, zde zachycený jen ve výňatku, je nesen pocitem zhnusení: „Šklebíci se lebky, hnáty, obratle urovnány tu »vkusně« podél stěn, připevněny na strop, z něhož zase visí v četných lustrech, a mezi tím kostlivci v hávu kapucínském s velikým dřevěným křížem v bezmasých rukou dílem leží, dílem stojí, někteří příšerně znetvoření v tváři... Neděsí tě kostnice ta spoustou svých lebek, množstvím hnátův, ale souladným urovnáním, příšerným plodem zbytečné píce, hříchem proti krasocitu. Kapucín, jenž ti otevře, zůstane u dveří, kyná ti pouze rukou, kam máš jít. Každou chvíli svez se tvůj zrak z lysých lebek na červenou, kypící tvář jeho – jak stojí, napolo se usmívaje, na konci chodby. »Prach a popel jsi« zní ti v uši silou neodolatelnou. Na odchodu řekl jsem jemu: »Terribile«, on přikývl, opakuje totéž slovo. A pousmál se na frank, jež dr. Dv[orák]⁵⁸ vtiskl mu do ruky.“⁵⁹ Pozorovatelské nadání Hynka Kollmana – ani ve vztahu ke katolické církvi – nebylo prosto sarkasmu.

54 Návrsí v severní, resp. severozápadní části historického Říma mezi Tiberou a parkem Villa Borghese.

55 Deník 1891–1892, fol. 51v–52r.

56 Deník 1891–1892, fol. 42v–43r.

57 Muzeum a krypta kapucínů (Museo e Cripta dei Frati Minori Cappuccini in via Veneto) při barokním kostele Neposkvrněného početí Panny Marie (Santa Maria della Concezione) v Římě.

58 Antonín Dvořák, právník a poslanec moravského zemského sněmu, ježž Kollmann provázel po římských památkách.

59 Deník 1891–1892, fol. 29v–30v (14. XI. 1591).

Společník

V Kollmannově životopisu se objevují jména významných osobností české a vatikánské, případně i polské politiky. Vystupují v roli těch, kteří za určitých okolností rozhodovali o budoucnosti mladého archiváře. Nejvyšší zemský maršálek kníže Jiří z Lobkowicz se opakovaně zastal zemského stipendisty a svou intervencí u papežské kurie zajistil Kollmannovi zcela mimořádnou možnost dlouhodobého bádání v archivu Kongregace de Propaganda fide. V argumentaci mezi Čechami a Vatikánem bylo podstatné, že tato záležitost byla chápána jako služba Českému království při objasňování rekatolizace v procesu katolické reformy a zároveň jako činnost „pro dobro církve římské“.⁶⁰ Do jednání o Kollmannově výzkumu a jeho publikačním využití však vstoupili také další čeští aristokraté a kardinálové – pražští arcibiskupové hrabě František Schönborn (1893) a svobodný pán Lev Skrbenský z Hříštitě (1901), kteří podpořili záměr na vydání písemností Propagandy.⁶¹ Při jednání s nejvyššími českými aristokraty dokázal Kollmann vhodně využít i jejich pobytu v Římě. Vystupoval ovšem v roli prostého petenta, jak to bylo dáno přezíravíci stavovskou hierarchizací společnosti v habsburské monarchii.

Kardinál Mieczysław Ledóchowski, velká postava polských církevních dějin 19. století, arcibiskup hnězdensko-poznaňský a „primas Polska“ (tehdy ovšem neexistujícího jako jednotný stát), ztělesňoval v době vyhroceného Kulturkampfu konflikt mezi luteránským Pruskem, katolickými Poláky a Vatikánem, do jehož hradeb se roku 1876 uchýlil jako kardinál v exilu.⁶² Kollmann ho ovšem nevnímal v této prvotní roli, ale viděl Ledóchowského především jako prefekta Kongregace de Propaganda fide, jímž ho papež Lev XIII. jmenoval roku 1892. Hned po jeho jmenování do této funkce Kollmann poznamenal, že je to „muž neobyčejně pracovitý a přísný; brzy počali ho nazývat despota“.⁶³ Byl to pro něho mocný – poněkud obávaný – činitel papežské kurie, který v nejvyšší instanci rozhodoval o možnosti studovat v archivu Propagandy a poté i vydat její prameny v kritické edici.⁶⁴

Zatímco v uvedených případech šlo v podstatě o oficiální a zároveň utilitárně pojatý hierarchický vztah, s čelnou postavou české politiky druhé poloviny 19. století – Františkem Ladislavem Riegrem – navázal Kollmann bližší osobní kontakt. Jako stoupenec staročeské politiky pokládal Riegra za vůdce národa, ale příležitost k důvěrnějšímu přiblížení nastala až ve chvíli Riegrova pádu, po ztroskotání porad o nové podobě česko-německých vztahů na základě takzvaných punktačních článků

60 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 13 (1892), 34 (1900).

61 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 23 (Schönborn), 41 (Skrbenský).

62 Dębiński, Józef: Ledóchowski Mieczysław (1822–1902). In: Encyklopedia Katolicka, X. Lublin 2004, sl. 636–637.

63 Deník 1892, fol. 8v.

64 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 13, 23, 34, 41.

z roku 1890. Většina české společnosti pokládala punktace za kapitulaci před tlakem českých Němců a svůj odpor vyjádřila ve volbách do říšské rady 2. a 4. března 1891.⁶⁵ V napjatém ovzduší Rieger tušil, že ho čeká porážka, a protože jeho žena – Marie Riegrová-Palacká, dcera Františka Palackého – byla nemocná a těžce snášela veřejné útoky na svého muže, rozhodl se Rieger hned 2. března 1891 odjet z Prahy, a to do Říma.⁶⁶ Skutečnost, že se Rieger na několik týdnů ubytoval v téměř domě jako Hynek Kollmann, oba muže sblížila; o 45 let mladší archivář poníženého matadora české politiky nadále ctil a svým konzervativním smýšlením sdílel staročeskou orientaci, ale v postoji k aktuálním národnostním problémům (zejména k pokusu o punktace) mlčky zaujímal spíše mladočeské stanovisko.⁶⁷ Cítil se však povznesen Riegrovou blízkostí, a když zanedlouho po soukromé audienci manželů Riegrových u papeže Lva XIII. paní Marie vážně onemocněla, pomáhal při jejím ošetřování; když pak ve věku pouhých 57 let zemřela (29. března 1891), poskytl zdrcenému politikovi velkou službu a postaral se o převoz jejího těla k pohřbu do Čech.⁶⁸

Nerovností stýkajících se osob se vyznačovaly také kontakty s českými a moravskými poslanci, o nichž bude ještě řeč, a příležitostně s čelnými osobnostmi české historiografie. Nešlo jen o profesory v Historické komisi zemské,⁶⁹ kteří v Praze rozhodovali o přidělení římského cestovního stipendia, ale také o vědce přijíždějící do Říma. Kollmann jim snaživě vycházel vstříc a využíval svých konexí, aby jim usnadnil tamní pobyt. Když kupříkladu v březnu 1901 přijel do Říma Jaroslav Goll, starali se o něho jeho oblíbení žáci Max Dvořák a Josef Šusta, ale byl to Hynek Kollmann, k němuž Goll neměl nijak vřelý vztah, kdo mu na neděli 24. března zprostředkoval soukromou audienci u Lva XIII.⁷⁰ Bezpochyby to nebylo dáno přímým vztahem Kollmanna k papeži, nýbrž jeho blízkostí k českému kléru působícímu v Římě, především k vicerektoru Bohemica Františku Zapletalovi.⁷¹

65 K okolnostem bouřlivého převratu na české politické scéně blíže Urban, Otto: Česká společnost 1848–1918. Praha 1982, s. 391–400; Kořalka, Jiří: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Praha 1996, s. 161–166.

66 Sak, Robert: Rieger. Konzervativec nebo liberál?. Praha 2003 (2. vydání), s. 257–261.

67 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 49, jen několika slovy zmiňuje prvotní staročeskou, pozdější mladočeskou (proti realistům zaměřenou) orientaci; zde však vycházím z analýzy názorů vyjádřených ve vztahu k národnostní otázce v Kollmannově Deníku 1891–1892.

68 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 48–49; rovněž v Deníku 1891–1892 je řada zmínek o F. L. Riegrovi a jeho ženě.

69 Blíže Pánek, Jaroslav: Historická komise zemská pro Království české. In: Pánek, J. (ed.): Akademická encyklopedie českých dějin, V. Praha 2019, s. 84–86.

70 List J. Golla J. Pekařovi z 29. března 1901: Klik, Josef (ed.): Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře. Praha 1941, s. 259; srov. též nepříznivou Pekařovu zprávu o Kollmannovi z 30. března 1901, tamtéž, s. 261.

71 Viz níže.

Bylo tu však i mnoho dalších vztahů na pracovní úrovni. Z hlediska splnění pracovních úkolů jakožto nezbytné podmínky pobytu v Římě bylo zásadně důležité navázání kontaktů s archiváři (v Římě, ale i ve Florencii),⁷² kteří v každodenní praxi rozhodovali o způsobu zpřístupnění archiválií a o jejich ediční využitelnosti. Důležitý byl i profesionální a finanční vztah ke kopistům, kteří za stanovenou odměnu přepisovali vybrané archiválie, a to jak za Kollmannovy přítomnosti, tak i po jeho návratu do Čech.⁷³ Kollmann si občas zaznamenal jejich názory, například florentský odsudek radikální přestavby historického – papežského – Říma za královské vlády nad sjednocenou Itálií.⁷⁴ Subalterní archivní úředníci samozřejmě neměli rozhodující pravomoc ohledně zásadního povolení ke studiu; ta byla v rukou vysokých prelátů, v případě Propagandy především zmíněného prefekta příslušné kongregace.

Jako občan Rakousko-Uherska se Kollmann neobešel bez občasných jednání s rakouskou vědeckou a politickou reprezentací. První zdvořilostní návštěva po příjezdu do Říma směřovala k řediteli Rakouského historického ústavu (Istituto austriaco di studi storici). Tím byl v době Kollmannových cest Theodor von Sickel, obecně uznávaná autorita v oblasti mediévistiky a diplomatiky. Na jedné straně dvorní rada a podle Šustových slov „Prušák drsné výkonnosti“⁷⁵ na druhé straně velmi zkušený univerzitní učitel, který dokázal zapůsobit na mladé ambiciózní muže. Sickel, bytostným přesvědčením centralista, držel pevnou rukou „rakouské“, tj. státní stipendisty, kteří mu bezprostředně podléhali, ale jeho cílem bylo řídit i stipendisty zemské, kteří přijížděli v rámci nedávno zřízených historických expedicí polské (1886) a české (1887).⁷⁶ Haličští Poláci, vysílání Polskou akademií věd a umění v Krakově, se vzpouzeli, ale také čeští badatelé, vázaní na Zemský archiv v Praze, si chtěli zachovat alespoň částečnou nezávislost.⁷⁷

72 K rozšíření výzkumu z Říma do Florencie a dalších italských měst Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 14.

73 Množství informací o těchto profesionálních vztazích přináší korespondence Hynka Kollmanna, s Antonínem Gindelym a Františkem Dvorským, jejíž koncepty jsou zahrnuty do Poznámek z Říma z r. 1891, resp. 1892–93; NA, Pzst. H. Kollmann, kt. 1, inv. č. 3. K stálému kopistovi Robertu Carolinu Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 13.

74 Deník 1891–1892, fol. 4v (21. X. 1891).

75 Šusta, J.: Mladá léta učňovská a vandrovni, s. 100.

76 Stručnou povšechnou stať o českých badatelích v Římě na přelomu 19. a 20. století napsala Rauchová, Jitka: Rakouský ústav v Římě a čeští badatelé v letech 1887–1914. In: Jiroušek, Bohumil – Blüml, Josef – Blümllová, Dagmar (eds.): Jaroslav Goll a jeho žáci (= Historia culturae VI, Studia 5). České Budějovice 2005, s. 107–120; článek bohužel postrádá hlubší porozumění ediční práci (ve vztahu ke středověkým a raně novověkým dějinám), která se v římských prováděla, a dospívá k chybnému hodnocení činnosti České historické expedice. Informační hodnotu si udržují starší práce, evidované v hesle Historická expedice. In: Pánek, J. (ed.): Akademická encyklopedie českých dějin, V. Praha 2019, s. 72–74.

77 Blíže Rederowa, Danuta: Ze studiów nad kontaktami Akademii Umiejętności z nauką obcą.

Sickel se snažil udržet si autoritu nad českými stipendisty osobním setkáním či spíše poskytnutím audience a tím, že jim otvíral dveře do římských a vatikánských institucí. Ve svém vysokém postavení je nepokládal za partnery, neboť jako svůj protějšek v Čechách uznával asi jen profesora Antonína Gindelyho. „Přijetí i celý průběh rozmluvy byly klidny. S[ickel] byl neb aspoň snažil se býti laskavým. Předce halil se v tajemství v příčině jisté věci, o níž byl již psal Gindelovi,“ poznamenal si o nerovném vztahu Kollmann, který na druhé straně dokázal ocenit, že od Sickela neprodleně získal bezplatnou vstupenku do italských státních sbírek a že v ústavní knihovně mohl potkávat historiky a archeology z dalších středoevropských zemí.⁷⁸

Ředitel Rakouského historického ústavu ovšem vytrvale usiloval o zavedení kontroly nad zemskými stipendisty z Čech; už 23. listopadu 1891 vyzval Kollmanna a Ludwiga, aby mu podali zprávu o činnosti; „po výkladě mém“, zdůraznil český archivář, „nás o to slušně požádal, a my jsme mu k večeru zprávu donesli.“⁷⁹ Na druhé straně dvorní rada občas potřeboval pomoc českých stipendistů. Pochopil, že některá témata z dějin vztahů papežství k habsburské monarchii nelze osvětlit bez znalosti české historiografie, proto si dával od Kollmanna překládat texty například z životopisu arcibiskupa Antonína Brusa od Klementa Borového.⁸⁰ Dokonce ani v Římě nebylo Sickelovo postavení tak suverénní, aby se do všech archivů dostal bez problémů. Jelikož věděl, že Kollmann má zajištěnou výjimečnou možnost bádání v archivu Propagandy, a to přímlovou knížete Jiřího z Lobkovicz, sondoval u něho možnost, jak by tamní bránu otevřel i dalším německým stipendistům.⁸¹

Dvornímu radovi nešlo jen o vědecký výkon, ale v nemenší míře také o prezentaci jeho vlastního postavení před oficiálními představiteli habsburské monarchie. Kollmann – na rozdíl od vzpurných polských stipendistů – se sice neodvážil odepřít jakoukoli poslušnost, ale podřízenost Sickelovu ceremonálu snášel jen s velkým sebezapřením: „Dne 2. pros[ince 1891] jsme příčiněním Sicklovým pro-

Ekspedycja rzymska (1886–1917). Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie 4, 1958. Wrocław – Kraków 1960; Pánek, Jaroslav: Cechi e polacchi a Roma 1886–1914 (Due spedizioni nazionali ai promordi delle ricerche in Vaticano). In: Bollettino dell' Istituto Storico Ceco di Roma 11, 2018, s. 133–153; Pánek, J.: Polacy i Czesi w Rzymie (Dwie ekspedycje narodowe w początkach badań watykańskich). In: Bondyra, Wiesław – Kupisz, Dariusz – Teres, Jerzy – Wierzbicki, Leszek (eds.): Studia z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Lublin 2018, s. 325–344.

78 Deník 1891–1892, fol. 6v (1. XI. 1891).

79 Deník 1891–1892, fol. 32v–33r.

80 Deník 1891–1892, fol. 30v–40v; Borový, Klement: Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský. Historicko-kritický životopis. Praha 1873.

81 Deník 1891–1892, fol. 40v.

zaháleli celý den. Na 10. hod[inu] zváni jsme byli do kostela Animy⁸² ke slav[ným] službám božím na oslavu »čtyřicetiletého jubilea« panování císařova.⁸³ Poté měli jsme se odebrati k rak[ouskému] vyslanci Reverterovi.⁸⁴ Sickl [!] byl se dostavil do kostela ve stejnokroji. Po mši určil nám dostaveníčko na Piazza Venezia. My jak jsme byli v cylindrech a ve fracích, jejichž šosy tak mnohému vykukovaly zpod svrchníku, nemohli jsme ovšem čekati na náměstí na příjezd jeho. Nastáli jsme se na dvoře paláce⁸⁵ dobré půl hodiny. Dvakrát šel mimo nás Knüpfer⁸⁶ a divil se chování Sicklovu právě tolik, kolik já se zlobil. Konečně Sickel přijel a zavedl nás k vyslanci. Postavil nás v pokoji do řady; napřed čtyři řádné členy, pak nás Čechy, potom dva archeology. Sám stoje v čele, představoval nás vyslanci jdoucímu po řadě. Malá přehlídka, velká komedie, a úlohu principála s patrným potěšením hrál 68letý univerzitní profesor, dvorní rada, rytíř a nevím co ještě! Vyslanec poznal jediné dva staré členy, Starzera⁸⁷ a mne. Ostatně s nikým zvláště nepromluvil a brzy zakončil audienci. Sickel potom v zápalu principálově chtěl nás představit ještě baronovi Bruckovi.⁸⁸ Ten našťástí nebyl doma.⁸⁹

Odmítavý postoj k prorakouským oficialitám měl Kollmann ujasněn už začátkem devadesátých let 19. století,⁹⁰ stejně jako k řediteli Rakouského historického institutu: „Sickel osobně je mně pramálo sympatický od prvního s ním se utkáni,“ napsal o několik roků později (12. prosince 1900) v listu Františku Dvorskému a s despektem dodal, že „tak poníženež krčí se před vyslancem“.⁹¹ Dlouhodobá zkušenost s římskými poměry mu však dodala odvahy k zjevnému odporu – přes

82 Chrám Santa Maria dell'Anima (Panny Marie Duší v očištění), který se nachází v bezprostřední blízkosti západně od náměstí Piazza Navona, jeden z „národních kostelů“ v Římě, od středověku určený pro katolíky ze Svaté říše římské (národa německého) s přesahem do habsburské monarchie (Habsburkové byli jeho oficiálními patrony); společně s přílehlou kolejí tvoří německé církevní centrum ve Věčném městě. Kaple sv. Jana Nepomuckého v chrámu se stala přitažlivým místem i pro české poutníky. Srov. Matheus, Michael (ed.): S. Maria dell'Anima. Zur Geschichte einer „deutschen“ Stiftung in Rom (= Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, 121). Berlin – New York 2010.

83 Ve skutečnosti šlo o 43. výročí nastoupení Františka Josefa na trůn (2. listopad 1848).

84 Friedrich Graf Revertera de Salandra, rakousko-uherský velvyslanec u Svatého stolce.

85 Benátský palác (Palazzo Venezia), sídlo rakousko-uherského velvyslanectví.

86 Beneš Knüpfer, český malíř žijící v Římě.

87 Dr. Albert Starzer, rakouský historik, řádný člen Rakouského historického institutu, který zkoumal ve vatikánských fondech zprávy nunciů a dále prameny ve florentských archívech.

88 Karl Ludwig Freiherr von Bruck, rakousko-uherský velvyslanec v Itálii.

89 Deník 1891–1892, fol. 38v–39v.

90 Už k 16. lednu 1902 zaznamenal Kollmann: „Sickel pořádal první soirée, na kterém jsem scházel“; Deník 1892, fol. 1v.

91 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 47, pozn. 51.

Sickelovo naléhání opakovaně odmítl účastnit se spolu se stipendisty Rakouského historického ústavu každoroční „komedie“ na rakouském velvyslanectví a nehodlal dvornímu radovi odevzdávat ani zprávy o své badatelské činnosti. Všeobecné vyhrocování česko-německých vztahů na přelomu 19. a 20. století se promítlo i do radikalizace Kollmannova politického smýšlení.

Nešlo však jen o – formálně nepovinné – kolektivní představení se velvyslanci, ale také o individuální zdvořilostní návštěvu rakousko-uherské ambasády, a to hned po příjezdu do Říma. Tam přijal Kollmanna (a zároveň i Ludwiga) 23. října 1891 velvyslanec Adalbert Ambró von Adamócz,⁹² a to údajně „vládněji“ než o rok dříve. V historických totiž našel vhodné partnery pro rozhovor o modernizačních krocích italské královské vlády, jež se konzervativnímu diplomatu habsburského stříhu přičily – odmítal rušení aristokratických fideikomisů a prohlášení šlechtického majetku včetně obrazáren, knihoven a archivů za „majetek veřejný“. Kollmann tyto názory v hovoru s diplomatem nekomentoval, ale v deníku si poznamenal, že podobně ostrou kritiku od Theodora Sickela neslyšel.⁹³ Neváhal však a v listu z 25. října 1891 o tom podal hlášení Antonínu Gindelymu do Prahy.⁹⁴

Projevy loajality vůči monarchii, o nichž padla zmínka v souvislosti s ambicemi Theodora Sickela, měly paradoxní protějšek v neformálních zábavách rakouských diplomatů a jejich hostů. V nich se odráželo rostoucí národnostní napětí uvnitř monarchie a snaha udržet hierarchizovaný vztah mezi rakouskými Němci a Slovy, zejména Čechy. Kollmann, Knüpfer a jejich přátelé, jakkoli si snad ani ve snu nedokázali představit blížící se rozpad Rakousko-Uherska, tyto projevy německé nadřazenosti těžko snášeli. Při Novém roce 1892 zaznamenal český archivář (sám pro nemoc nebyl očitým svědkem), jaké rozhořčení mezi římskými Čechy vyvolal silvestrovský program v Benátském paláci.

„Páni diplomaté cí[s]ařských] a král[ovských] velvyslanectev v Římě⁹⁵ byli totiž dali na program vídeňský »Schwank«⁹⁶ o jméně »Möbelfatalitäten«, kde hraje také Čecháček – idiota v čistém smyslu slova; sluje »Venzl Wokurka, Starkmacher«,⁹⁷ a představoval ho hrabě Carl Paar, který prý vůbec ty známé duchaplnosti – »tschechische Povideln« a jiné toho druhu – ani nedovedl vysloviti, jak náleží. Zlobili jsme

92 List of Diplomatic Missions of Austria-Hungary; https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_diplomatic_missions_of_Austria-Hungary [6. 1. 2023].

93 Deník 1891–1892, fol. 7r.

94 Deník 1891–1892, fol. 7v.

95 Míňna rakousko-uherská velvyslanectví při Svatém stolci a při italské vládě.

96 Nenáročná komedie frivolního rázu, fraška.

97 Toto – v němčině neobvyklé – slovo lze chápat ve smyslu „ranař“, násilník; za germanistickou konzultaci vděčím prof. Jiřímu Peškovi.

se oba⁹⁸ na tento »nápad« pánův od vyslanectví. Je sice pravda, že diplomaté nejméně jsou těmi, kteří si dobře promyslí a tisíckrát rozváží prvé to, co říci chtějí – všeobecně však soudí se předce, že právě oni nemluví do větru – a tentokrát ve společnosti diplomatův a lidí, kteříž o nás Česích nemají ani pojmu, k tomu pak sezvavše si také českou kolonii z Říma, pochlubí se švankem, který bych odpustil snad hercům z Prateru,⁹⁹ ale ne rakouským diplomatům. Knüpfer, jako obyčejně, rázem našel to pravé: »Byla to ukázka« – řekl – »rakouské politiky, když obršt Forstner v[on] Billau,¹⁰⁰ vojenský příručí, sedal si...¹⁰¹ na záda shrbeného Čecháčka. To se vidí, jak koukají na nás ti páni z Vídně, zač nás považují!«¹⁰²

Při cestách do Říma však vznikaly i skutečně přátelské vztahy. Hynek Kollmann, který se kolegům z mladších generací jevil jako mrzutý, do sebe zahleděný stařík, byl v mládí člověkem otevřeným, jenž si nenechával své city pro sebe a byl schopen je projevit i popsat. Příznačná je jeho zmínka o loučení se snoubenkou Annou Sobkovou, která se stala roku 1894 jeho první manželkou a s níž potom strávil – až do její předčasné smrti – osm šťastných let; v říjnu 1900 ji dokonce vzal s sebou na cestu do Věčného města.¹⁰³ O devět let dříve se však od ní musel vzdálit na mnoho měsíců: „V neděli 11. dne října rozžehnal jsem se na pražském nádraží s drahými svými a s bytostí nejdražší [Aninkou] a hned potom s Prahou samou. Pamatuji se živě, jaký bol svíral hrudí mou při slovech posledních pronesených na rozchodnou, při posledních polibcích, i když stál jsem u dveří vozu železničního, než vlak se hnul. Když zmizela mi tvář milená, s jejížž rtů ještě slyšeti jsem se domníval poslední »Na shledanou!«, po krátké modlitbě – ku podivu – jak rychle ustoupil žal kormutlivý naději blahé – na shledanou.«¹⁰⁴

Kollmannovi evidentně velice záleželo na rodinném zázemí, a právě výroky o něm dokládají citlivost mladého muže a jeho snahu zachytit i důvěrné mezilidské vztahy v literárně stylizované podobě. Deníkové záznamy zároveň prokazují, že se zájmem vyhledával externí společenské kontakty, což se – vedle oficiálních a pracovních vazeb – plně projevilo při cílevědomém budování poměrně rozsáhlé vztahové sítě v římském prostředí.

98 Tj. Hynek Kollmann a Beneš Knüpfer, o němž autor deníku napsal: „Knüpfer, jehož zastihl jsem v atelieru, mluvil též o tom večírku – ale jak! Zlobil se děsně na představení divadelní...“; Deník 1891–1892, fol. 59r.

99 Prátr, rozlehlý park ve Vídni s pouťovými a jinými atrakcemi.

100 Narážka na blíže neurčeného plukovníka z rakouské šlechtické rodiny (Forstner Freiherr von Billau).

101 Zkrácení Knüpferova projevu třemi tečkami je již v Kollmannem psaném originálu (fol. 60r); nejspíš se zdráhal vepsat jadrné označení zadní části těla.

102 Deník 1891–1892, fol. 59r–60r.

103 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 34.

104 Deník 1891–1892, fol. 1.

Zvláště blízké mu bylo prostředí nevelké české komunity, která tehdy žila v Římě.¹⁰⁵ Výběr těchto osobností závisel především na samotném Kollmannovi, a ten se řídil svou náboženskou a politickou orientací. Praktikující katolík, pohledem na svět blízký Riegrově staročeské straně, nacházel názorové souputníky především v české koleji Bohemicum¹⁰⁶ a v jeho zakladatelské osobnosti Františku Zapletalovi,¹⁰⁷ v letech 1884–1904 prvním vicerektorem koleje, a mezi umělci, kteří žili a pracovali v Benátském paláci (Palazzo Venezia), sídle rakousko-uherského velvyslanectví v Římě.¹⁰⁸

V české koleji Bohemicum navštívil Kollmann Zapletala krátce po příjezdu, 31. října 1891.¹⁰⁹ Aktuálním tématem rozhovorů se stala Jubilejní výstava v Praze,¹¹⁰ přičemž Kollmann se dobře osvědčil jako zpravodaj o novinkách z Čech. Naproti tomu Zapletal zasvěcoval českého archiváře do svých politických názorů a snah. Byl rozhodným českým vlastencem a snažil se hájit Čechy v italských klerikálních listech, zejména v *Osservatore Romano*, proti antislovanské propagandě a zvláště proti nadřazenému postoji německých nacionálních liberálů v duchu údajně nezbytné převýchovy v duchu německorakouského nacionalismu (pod heslem „Educazione dei Czechi“). Zapletal očekával ohlas svého úsilí o pozitivní ovlivnění italské veřejnosti v českém zájmu také v Praze a litoval, že české listy nevěnují jeho článkům pozornost, dokonce ani tehdy, když je poslal Františku Ladislavu Riegrovi. „Upozorňoval mne na známý mi rozdíl mezi listy klerikálními, přejícími nám Čechům, a listy liberálními, otiskujícími vše z N[eue] Fr[eie] Presse,“ poznamenal si Kollmann a bezpochyby také on viděl ve vídeňském liberálním deníku nepřítele českého národa.¹¹¹

105 Patřili k ní duchovní, studenti, stipendijní badatelé a umělci, ale také úředníci, cukrovarníci, služebnictvo atd.; srov. např. *Deník 1891–1892*, fol.43v–44r.

106 *Dal Bohemicum al Nepomuceno. La cultura ceca e la formazione sacerdotale in un contesto di scontri nazionalisti e di coesistenza*, a cura di Tomáš Parma. Roma – Olomouc 2011; Parma, Tomáš (ed.): *Česká kolej v Římě. Od Bohemica k Nepomucenu: 130 let existence české kulturní a vzdělávací instituce*. Kostelní Vydří 2014.

107 Parma, Tomáš: Francesco Zapletal (1861–1935), primo vicerettore del Bohemicum. In: *Dal Bohemicum al Nepomuceno*, s. 69–92; Parma, T.: Zakladatelská postava Františka Zapletala (1861–1935), prvního vicerektora koleje. In: *Česká kolej v Římě*, s. 89–112; Jonová, Jitka: Il sacerdote František Zapletal: uno slavo e un romano. *Bollettino dell’Istituto Storico Ceco di Roma* 12, 2020, s. 259–273.

108 O rakouských, ale také českých umělcích v Palazzo Venezia souhrnně pojednává publikace Garms, Jörg (ed.): *Artisti austriaci a Roma – dal Barocco alla Secessione (Mostra organizzata sotto il Patrocinio del Comune di Roma, Marzo – Aprile 1972)*. Roma 1972.

109 *Deník 1891–1892*, fol. 9v.

110 *Hlavačka*, Milan: *Jubilejní výstava 1891*. Praha 1991.

111 *Deník 1891–1892*, fol. 9v–10r.

V hovorech s Kollmannem zastával Zapletal konzervativní pozice papežství a horoval proti italské vládě, která zabírala majetek katolické církvi; Kollmann mu přizvukoval v tom smyslu, že je to vláda „krádeže a násilí“.¹¹² Spolu se Zapletaem kriticky posuzoval také italskou vládou uspořádaný „kongres míru“ (congresso per la pace e l'arbitrato), jehož se v Římě roku 1891 zúčastnilo i několik českých politiků; „Řím se pro to nehodí naprosto. Na každém kameni psáno jest: násilí! Nejprve dlužno zjednatí mír doma, než lze zváti na kongres míru, který bez toho bude využitkovan k novému rozbroji proti církvi, budou prý hleděti, aby uznán byl status quo.“¹¹³

Kollmann ovšem poznával i hmotné pozadí odporu českých duchovních proti královskému režimu v Itálii; ten totiž uvalil daně na církevní majetek a Zapletal lamentoval nad tím, že čeští duchovní musí platit za středověkou budovu na Via dei Banchi Vecchi, v níž byl od 14. století český hospic (Karel IV. zakoupil dům roku 1368),¹¹⁴ mimořádně vysokou domovní daň. Pro církev těžko přijatelnou situaci ilustroval na osudu Kongregace de Propaganda fide, jejíž pozemkový majetek byl nuceně prodán a utržené peníze vinkulovány tak, že z nich byla vyplácena pouze nejistá státní renta, navíc zatížená daní z příjmu.¹¹⁵ Zapletalovy lekce z praktické ekonomie utvrzovaly Kollmannovo konzervativní přesvědčení, a to i v pohledu na instituci, která se později stala jeho osudem.

Zapletal se stal pro Kollmanna nejdůležitějším zdrojem informací o tom, co se děje u papežského dvora a jaký postoj zaujímá papež Lev XIII. (1878–1903) jak k dění v Itálii, tak i k českým záležitostem. Příznačné bylo setkání 15. prosince 1891, při němž Zapletal hovořil „o včerejší audienci, jež[!] kolej [Bohemicum] měla u papeže. Lev XIII. ptal se na dra Riegra, vypravoval o jeho pobytu v Římě, rozpomněl se na smrt paní Riegrové.¹¹⁶ Pak přešel na mladočechy, jež nazval »parte destruttiva, radicale«. Doufá..., že obrat k lepšímu nadejde v Čechách a Rieger vrátí se k veslu politiky české.“¹¹⁷ Papež se vyslovil rovněž k církevním poměrům v Čechách a zvláště se zajímal o římské Bohemicum. Zapletal k tomu dodal, že „papež od založení koleje české, k němuž přispěl sumou 80 000 lir, zůstává povždy velmi nakloněn jí, jakož vůbec přeje Čechům. To byl jsem viděl sám při audienci rak[ouských] poutníků. Tehdy papež opakoval ustavičně: »Bravi Slavi, bravi Boemi«. A Riegrovi pověděl, že jest přesvědčen, kterak v Rakousku dává se Němcům a Maďarům mnoho, Slovanům málo.“¹¹⁸

112 Deník 1891–1892, fol. 10r.

113 Deník 1891–1892, fol. 10v.

114 Mareš, František: Český hospic v Římě. Příspěvek k dějinám jeho. Časopis Musea Království Českého 64, 1890, s. 65–100.

115 Deník 1891–1892, fol. 15r.

116 V Římě 29. března 1891; viz výše.

117 Deník 1891–1892, fol. 41v.

118 Deník 1891–1892, fol. 42 r.

Stanovisko papežské kurie, za Lva XIII. mimořádně příznivé k slovanským národům Rakousko-Uherska¹¹⁹ a velmi kritické k italské královské (sekulární) vládě, zastával v Bohemicu rovněž italský prelát Mons. Benedetto Lorenzelli, který byl v letech 1884–1893 prvním rektorem koleje.¹²⁰ Ve svém úřadu projevoval o Čechy upřímný zájem a také Kollmannovi pomohl k přístupu do archivu Propagandy.¹²¹ Předmětem jeho kritického zájmu byla idea italské národní výstavy, připravované na rok 1895,¹²² což Lorenzellimu poskytlo příležitost vyjádřit podstatu klerikálního pojetí italských dějin po dobytí Říma vojsky krále Viktora Emanuela II. a po nuceném začlenění Papežského státu do sjednoceného Italského království (v září 1870): „Řím nynější nemá co vystaviti; čím je, to děkovati má císařům doby antické a potom papežům; královský Řím nemá nic svého, co by mohl ukázati cizině, leda na jedné straně bídu (miseria), na druhé znemravnělost; byla by to dvě skvělá křídla výstavní budovy. Uměním vykáhati se nemůže; není jeho a světu je známo atd.“¹²³

Sepětí se Zapletalem vtahovalo Kollmanna i do uvažování o české, moravské a říšské politice v habsburské monarchii. Když počátkem listopadu 1891 přijelo do Říma několik moravských poslanců, kteří se chtěli setkat s vicerektorem české koleje, vzal Zapletal Kollmanna s sebou na tato jednání, především se členem říšské rady a moravského zemského sněmu Ctiborem Helceletem. Nešlo jen o zobecňující úvahy konzervativních politiků, jakými bylo hodnocení voličstva („I lid moravský – dle H[elcelet]a – jest rozumnější nad český... A lid moravský nechte tolik co lid v Čechách, aspoň ne tak rozličné noviny, nýbrž vždy jen jeden list.“) či odsudky českých politiků realistického směru T. G. Masaryka a Josefa Kaizla („H[elcelet] odsuzoval i Masaryka a Kaizla, ač nepřipouštěl, že byli by oportunisté, co jsem tvrdil.“)¹²⁴

Zvláště pozoruhodné bylo, že Zapletal důvěřoval Kollmannovi natolik, aby mu sdělil svůj vyhraněně kritický názor na ty politiky, s nimiž se poznal, což si Kollmann vzápětí pilně zapisoval do deníku. „Sotva jsme byli se Z[apletalem] na ulici, počal mi hned vykládati, že vlastně s Helc[e]lem není valně přítelem pro strýce svého, který neměl rád advokátů...“. Na adresu dalších postav moravského

119 Horský, Rudolf – Škrdl, Tomáš (eds.): Almanach na oslavu biskupského jubilea Sv. Otce Lva XIII. Praha 1893; Hromják, Luboslav: Lev XIII., slovanské hnutí a počátky Bohemica v Římě. In: Česká kolej v Římě, s. 27–48; Šebek, Jaroslav: Papežové moderního věku. Vatikán od Pia IX. po Františka a jeho vztah k českým zemím. Řitka 2015, s. 16–26; Černušák, Tomáš a kol.: Papežství a české země v tisíciletých dějinách. Praha 2017, s. 326–334.

120 Parma, Tomáš: První rektor Benedetto Lorenzelli (1853–1913). In: Česká kolej v Římě, s. 49–68.

121 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 11.

122 Právě v té době vyšla publikace L' esposizione nazionale a Roma nel 1895. Note e osservazioni. Roma 1891.

123 Deník 1891–1892, fol. 42v.

124 Deník 1891–1892, fol. 15r.

veřejného života padly ještě daleko jadrnější charakteristiky: jeden byl „charakter mravně ničemný (spoluviník na vraždě vlastního děčka), muž svárlivý a jen jazykem velký“, druhý „sousedy, sváděje je k pití, ožebračil, studenta, jehož adoptoval za vlastního, připravil do souchotin a o život“, třetí, „dříve, pokud byl starostou, znesvářil občany; nebyl nazýván jinak než Bismarkem; po zvolení smířil se se stranami doma, a rychle se přetvořil v konservativce“.¹²⁵ V této souvislosti není důležité, do jaké míry tyto odsudky odrážely reálnou životní dráhu dotčených postav, nýbrž jaké byly vzájemné vztahy a jaká míra důvěry či spíše nedůvěry panovala mezi představiteli české a moravské politiky, kteří se na sklonku 19. století sblížili v konzervativním, případně klerikálním zaměření. František Zapletal se s nimi scházel a z římského odstupu je kritickým okem sledoval, zatímco Hynek Kollmann si vše pečlivě zaznamenával. Zachytil skrytou stránku vztahů mezi Čechy na římském jevišti, která by nám jinak nejspíš unikla.

Kollmann, který se i jinak držel nablízku českým účastníkům římského „kongresu míru“,¹²⁶ při těchto jednáních nezůstával v roli pasivního posluchače, ale sledoval i vlastní zájmy. Snažil se před politicky vlivnými osobami uplatnit vlastní názor a tak na sebe upozornit, ale zároveň získat další důležité konexe. V tom příliš úspěšný nebyl. Když se totiž Helceletovi zmínil o tom, že Rieger „chtěl mne fedrovati pro úřad historiografa moravského“, Helcelet pochopil, že jde o úsilí získat jeho protekci, a odkázal českého archiváře na člena moravského zemského výboru Josefa Fanderlíka, čímž se věc bez výsledku uzavřela.¹²⁷

V širších společenských kontaktech se osvědčovalo Kollmannovo sebevědomé češství. Ačkoli si osvojil italštinu a plně ovládal němčinu (jeho otec byl Němec),¹²⁸ při každé vhodné příležitosti se i v Římě snažil hovořit česky. Uváděl tím svého méně zkušeného českoněmeckého kolegu Karla Ludwiga do nesnází, když ho bral s sebou do české společnosti, ale trval na tom, aby se mluvilo zásadně jen česky.¹²⁹ Ostatně ještě dále zacházeli i jiní Češi, kteří při příležitosti „kongresu míru“ roku 1891 dovedli prosazování vlastního jazyka ad absurdum, neboť jeden z nich korespondoval s tajemníkem přípravného výboru markýzem Beniaminem Pandolfi di Guttadauro v češtině. Kollmann zaznamenal kuriózní vyprávění tohoto italského politika, „kterak dostal od jistého poslance českého dopis český“.¹³⁰ Markýz netušil, jaký je to jazyk, proto se poradil s manželkou,

125 Deník 1891–1892, fol. 15v–16r.

126 Deník 1891–1892, fol. 17r–18r.

127 Deník 1891–1892, fol. 14r.

128 Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 6.

129 Deník 1891–1892, fol. 17v–18r.

130 Deník 1891–1892, fol. 18r.

pražskou Němkou. Ta sice rozpoznala češtinu, ale také jí nerozuměla. Nakonec vypomohla česká služka; „ta list přeložila, markýz mohl odpovědět (francouzsky) a pak se těšil na onoho pisatele; zlobilo ho velice, že nepřijel; jména nevěděl“.¹³¹ Kollmann to v zápiscích nekomentoval, ale jistě se necítil dobře, když se setkal z české strany s takovýmto projevem nevzdělanosti a hulvátství.

Setkání s politiky přinášelo občas nezbytnou obranu České historické expedice a tím i Kollmannova postavení jako zemského stipendisty. Taková situace nastala, když v listopadu 1891 navštívil Řím českoněmecký zemský a říšský poslanec Viktor Wilhelm Russ. Jakožto zastánce německých etnických zájmů v centralizovaném Předlitavsku měl zájem na institucích, v nichž jednoznačně dominoval německo-rakouský živel, tedy i na Rakouském historickém ústavu v Římě, a naopak s despektem nahlížel na expedici, v níž převládali Češi. Podle Kollmannova záznamu „pravil, že ovšem nedá se mysliti, že by [Česká] země platíc nám měla pomáhati nám k »dělání si jména«. Diety prý jsou vskutku skrovné. Není prý to však vůbec věcí země podnikati co podobného, to prý přísluší státu a státní institut tu prý jest.“¹³² Kollmann se snažil vysvětlit, že celorakouský institut nedostatečně přihlíží k českým dějinám, proto je vedle něho potřebná i zemská instituce. Navíc tentokrát bylo v Římě i národnostně rovnocenné zastoupení (Čech Kollmann a Němec Ludwig), což poslance zřejmě uspokojilo a naladilo k smířlivosti. Český stipendista si na závěr svého záznamu liboval: „Chování Russovo bylo elegantní, ušlechtilé, mluva velmi příjemná.“¹³³

Někdy se Kollmann stal i hostitelem českých krajanů, když je pozval na oběd do pronajatého bytu. Nešlo o ledajaké místo, neboť shodou okolností – tragickým pobytem Františka Ladislava Riegra a úmrtím Marie Riegrové-Palacké v březnu 1891 – bylo čerstvě spjato se soudobými dějinami. Český archivář si na tom patřičně zakládal. „Ukázal jsem jim byt Riegrův i místo, kde zesnula paní Riegrová.“¹³⁴ Představil jsem jim Rosatiho¹³⁵ i obě hospodyně.¹³⁶ Vyznamenaly se obědem (rýžová polívka, hovězí maso s majonézou, již všichni chválili, jehněčí maso, sýr, ovoce). Zábava byla velmi veselá, hlavně mluvilo se česky.¹³⁷ Po čtyřhodinovém

131 Deník 1891–1892, fol. 18v.

132 Deník 1891–1892, fol. 19v.

133 Deník 1891–1892, fol. 20r.

134 Dům, v němž zemřela Marie Riegrová-Palacká (Via Maria Dionigi 29), v severozápadní části historického Říma poblíž Andělského hradu a náměstí Piazza Cavour; na fasádě domu je pamětní deska s českým nápisem (vytvořil ji italský sochař Vito Pardo, odhalena roku 1924); vyobrazení: Koudelková, Jana: Česká zastavení v Římě. Praha 2000, s. 39–40.

135 Luigi Rosati, Kollmannův přítel z předchozího pobytu; srov. Deník 1891–1892, fol. 6r.

136 Míněny sestry Carnevalovy, které pronajímaly byty v domě jak Kollmannovi, tak i Riegrovi.

137 Deník 1891–1892, fol. 22r (5. XI. 1591).

posezení s jídlem, hovory a zpěvem¹³⁸ doprovázel Kollmann své hosty do hotelu. Ale cestou se zastavili v Caffé Aragno a potkali malíře Beneše Knüpfera, s nímž dohodli program na další den.

I tentokrát (6. listopadu 1891) byl Kollmannův program velmi pestrý. Dopoledne zašel – poprvé v této sezóně – do archivu Kongregace de Propaganda fide, aby tlumočil vzkaz Antonína Gindelyho a přesvědčil se, že jsou pro něho připraveny vybrané svazky ke studiu. Odpoledne si šel poslechnout některé řečníky na „kongres míru“, načež provázal krajaný po římských památkách a dovedl je do rezidence rakousko-uherského velvyslance v paláci Chigi, kde ambasador Karl Ludwig Freiherr von Bruck pořádal recepci pro účastníky kongresu.¹³⁹ Rovněž v sobotu 7. listopadu Kollmann „propůjčil... služeb svých krajanům na celý den“ a celý den jim ukazoval řadu dalších památek, z nichž nejvíce je zaujal kostel sv. Klimenta s hrobem sv. Cyrila; na závěr se s nimi ještě zúčastnil domácího koncertu.¹⁴⁰ Jelikož v neděli 8. listopadu odjížděli čeští poslanci a jiní krajané do Neapole, Pompejí a na Vesuv, mohl Kollmann v příštích dnech odpočívat („po dnech hlučných právě minulých byl jsem poněkud indisponován“).¹⁴¹ V následujících dnech zůstával doma nebo vyšel vyřídit různé drobnosti, 10. listopadu pak přijal návštěvu Giulia Mazzoniho, jemuž byl zavázán za nedávnou pomoc v delikátní záležitosti („byl mně loni¹⁴² pomocen při obstarání pohřbu a převozu mrtvoly paní Riegrové“).¹⁴³ Až teprve ve středu 11. listopadu se Kollmann znovu vypravil do archivu Propagandy.¹⁴⁴

I potom však přicházelo mnoho jiného rozptýlení a na archivní výzkum zbývalo málo času. Na konci měsíce si Kollmann povzdechl: „Listopad uplynul letem – a s prací o archivech českých nejsem ještě ani v polovici, jakkoli jsem si popílal.“¹⁴⁵ Další zdržení výzkumu způsobilo také zimní období, kdy byla práce v prochladém archivu nepříjemná a zdraví nebezpečná: „Archiv Propagandy, který zůstal uzavřen pouze na Štědrý den a o svátcích zasvěcených, následovavších po něm, vystydl za krátké ty prázdniny hrozně. Ulovil jsem si v něm notné nachlazení, které zkazilo mně nadobro konec roku. Archivu jsem sice nezanedbal, ale plně

138 Italský oběd (pranzo) trval od 13 do 17 hodin.

139 Deník 1891–1892, fol. 22v–23v; List of Diplomatic Missions of Austria-Hungary – viz výše pozn. 92.

140 Deník 1891–1892, fol. 24r–25r.

141 Deník 1891–1892, fol. 25r.

142 Míněno za předchozího pobytu 1890/1891, konkrétně v březnu 1891.

143 Deník 1891–1892, fol. 25v.

144 Deník 1891–1892, fol. 25r–26r.

145 Deník 1891–1892, fol. 38v.

čtyři hodiny seděti tam jsem nevydržel. Vracel jsem se domů, chvěje se osikou na celém těle, jektaje zuby – a doma jsem se také nezahřál.¹⁴⁶

Zábavnější než vysedávání v prochladém archivu byla častá setkání s českým umělcem Beneše Knüpferem (1844–1910). Přátelsky se potkávali na ulici, v kavárnách, občas ho Kollmann navštěvoval v ateliéru.¹⁴⁷ Přicházel za malířem, který se dostal do Říma původně jako stipendista rakouského ministerstva kultu a vyučování (1879–1883), poté se tam usadil jako svobodný umělec a dosahoval v Itálii většího uznání než ve vlasti. Knüpfer kombinoval neoromantické inspirace s dobovým senzualismem, stal se mistrem salonní malby a své životní téma našel v lyrickém a symbolickém ztvárnění moře, často propojeném s bájnými motivy.¹⁴⁸ Tato orientace vykristalizovala v devadesátých letech 19. století, na jejichž počátku ho Kollmann charakterizoval slovy: „V úterý [27. října 1891] odpoledne navštívil jsem Knüpfra. Byl pohřížen v práci. Hleděl zachytiti dojem zažitý na cestě ze Rjegy do Ankony, z níž pro bouři po čtyřech hod[ínách] vrátili se ku břehu. Na plátně – dosud skizze – vyrůstal před očima mými velikolepý efekt světelný: silný jas proráží vpravo nad vystupujícím břehem mraky a odráží se v moři poměrně klidným na táhlých vlnách; levá strana obrazu ještě halí se v husté mraky. Ve středu, v moři, vystupuje jediné skalisko. Tu část chce mistr poněkud upravit. – Vedle stál obraz jiný téměř hotový, na němž Kn[üpfer] pastellem červeným zkusil jisté osvětlení. Jest to břeh mořský, dílem skalnatý, dílem plochý, v popředí leží nymfa zírající na moře.“¹⁴⁹

Kollmann tu projevil značný pozorovací talent a z hlediska záznamu i vizuální paměť, ale navíc vystihl (pravděpodobně i pod vlivem vyprávění malíře, s nímž živě diskutoval) Knüpferovu tvůrčí cestu k marinám a jeho úsilí o barevné škály mořských vln. Když později tohoto elegantního a zámčivého bohéma charakterizoval Josef Šusta, zdůraznil negativní vliv Říma, zatíženého monumentální historií a odcizeného moderním proudům umění, jež vycházely z Paříže; jinými slovy Šusta potvrdil, že Knüpferův talent utonul v půvabném konzervativním akademismu.¹⁵⁰ Jenže právě to byl rys, který přitahoval Kollmanna, žijícího v souladu s katolickou církevní tradicí a vzdáleného výbojům francouzského impresionismu či symbolismu.

146 Deník 1891–1892, fol. 56v–57r.

147 Například Deník 1891–1892, fol. 40r.

148 Toman, Prokop: Nový slovník československých výtvarných umělců, I (4., nezměněné vydání). Ostrava 1993, s. 503–505; Kotalíková, Jana: Knüpfer Beneš. In: Nová encyklopedie českého výtvarného umění, I. Praha 1995, s. 363–364; Dějiny českého výtvarného umění, III/2 (1780–1890). Praha 2001, s. 68–69, 83, 89, 105; IV/1 (1890–1938). Praha 1998, s. 51.

149 Deník 1891–1892, fol. 8r.

150 Šusta, J.: Mladá léta učňovská a vandrovní, s. 253–256.

Setkávání s Knüpfere*m* i s dalšími krajany a známými v Římě poskytovalo stálé příležitosti k rozptýlení – prohlídky nekončící řady památek, dlouhé procházky, jež Kollmanna inspirovaly k lyrickému popisu krajiny,¹⁵¹ posezení v kavárně, večírky, divadelní představení a koncerty, někdy také setkání v Animě.¹⁵² Ozvláštňovaly je návštěvy Čechů, kteří z různých důvodů nakrátko zavítali do Věčného města a chtěli se setkat s Kollmannem. Mezi nejsvráznější osobnosti patřil gymnaziální profesor a kdysi úspěšný překladatel ruské klasiky Ignác Hošek, který rozvíjel své cestovatelské a lingvistické zájmy tím, že procestoval mnoho evropských zemí křížem krážem pěšky (Itálii takto prošel dokonce osmkrát) a potom o svých poznatcích psal cestopisné fejetony do českých novin a časopisů.¹⁵³

„V sobotu (2. ledna [1892]) zrána překvapen jsem byl návštěvou krajana přibylého do Říma, spisovatele a výtečného překladatele Puškina i Gogola, pana Ig. Hoška. Přinesl mi pozdrav od dr. Metelky¹⁵⁴ a prof. Bílého.¹⁵⁵ Přišel do Říma pěšky z Nizzy,¹⁵⁶ již opustil v říjnu [1891], přes Janov, Milán, Ankonu, Sulmonu a Tivoli. Počátkem prosince dorazil do Říma, ale nemocen zimnicí, hned ulehl a na Silvestra propuštěn byl z nemocnice. Vypadal chuďas přebídně! V kapse neměl ani solda!¹⁵⁷ Rád byl bych nabídl mu služeb svých a ukázal mu Řím, ale scházelo mně zdraví. P[an] Hošek od neděle (3. ledna) byl naším hostem a pobavil nás pěkně vypravováním o cestách svých. V neděli řečenou po obědě vyjel jsem si s ním na Via Appia. Před večerí zašli jsme do hostince v Collonnetách,¹⁵⁸ kde seznámil jsem ho s Knüpfrem a Pokorným.¹⁵⁹... V neděli (10. ledna) Hošek odjel zpět do Prahy.“

151 Deník 1891–1892, fol. 34r–35v.

152 Deník 1891–1892, fol. 32r (15. XI. 1891); viz též pozn. 82.

153 Ignác Hošek (1852–1919); Ottův slovník naučný, XI, Praha 1897, s. 680–681; Svatoňová, Ilja: Ignác Hošek. In: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, II. Praha 1993, s. 298–299; Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 30–31.

154 Jindřich Metelka (1854–1921), český geograf a na sklonku života politik; stejně jako Kollmann absolvent zeměpisu a dějepisu na pražské filozofické fakultě, poté středoškolský profesor; spoluzakladatel České společnosti zeměvědné (1894), jejímž byl Kollmann zakládajícím členem a kde v letech 1894–1904 působil ve výboru. – Ottův slovník naučný, XVII. Praha 1901, s. 189–188; Martinkovi, Jirí a Miloslav: Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové. Praha 1998, s. 287–288; ke Kollmannově činnosti Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 30–31.

155 František Bílý (1854–1920), český literární kritik, historik a lingvista, středoškolský profesor a kulturní organizátor; Pešta, Pavel: František Bílý. In: Lexikon české literatury, I. Praha 1985, s. 235–237.

156 Nice, město v jihovýchodní Francii, poblíž hranic Itálie.

157 Soldo, drobná italská mince.

158 Via delle Colonnate, ulice poblíž centrální trasy historického Říma Via del Corso.

159 František Pokorný, stavební rada, Čech působící v Římě, s nímž se Kollmann přátelsky stýkal

Kollmannův záznam o kuriózní návštěvě, zprostředkované geografem Jindřichem Metelkou a filologem Františkem Bílým, dokládá šíři jeho známostí a otvírá průhled do sítě českých středoškolských profesorů z oborů dějepisu a zeměpisu, kteří udržovali neformální kolegiální styky doma i v zahraničí. Naznačuje, že při rozšiřování rozhledu českých vzdělanců po Evropě sehrával dlouhodobý badatelský pobyt byť i jen jednoho z nich v Římě nezanedbatelnou společenskou a intelektuální úlohu.

Kromě sítě pravidelných kontaktů vstupoval Kollmann do rozhovorů s lidmi, jež náhodně potkal, ale kteří dokázali vyjádřit zajímavý názor, jímž dávali najevo své stanovisko k vývoji mocenskopolitických a národnostních poměrů ve střední a jižní Evropě. I když máme k dispozici pouze jednostranný záznam českého účastníka debat, v němž mohlo být někdy přání otcem myšlenky, je zřejmé, že se tu zajímavě střetala stanoviska italská, česká a německá, popřípadě českoněmecká a rakouskoněmecká.

Takového druhu bylo vyjádření primáře nemocnice v lombardském městě Asola u Mantovy, jinak neznámého doktora Bonatiho, který se koncem prosince 1891 na několik dnů ubytoval v témž domě jako Hynek Kollmann. Tento „stařec ctihodný s dlouhým bílým vousem“¹⁶⁰ při jedné společné večeři s Kollmannem a dalšími stipendisty Ludwigem a Starzerem, „vesměs Rakušany“¹⁶¹ „jak přirozeno, počal hovor o Rakousku, a sice tak rozumně, jak jsem nikdy neočekával, že uslyším od Itala. Privil, že Itálie nezbytně musí státi věrna v trojspolku;“¹⁶² kážou to okolnosti, zvl[ášť] vnější, zřetel k politice balkánské i neutěšený stav vnitřní. Jako platilo před sjednocením Itálie heslo: Poslední muž a poslední soldo za jednotu!, tak nyní zníti musí: Poslední muž a poslední soldo za udržení Rakouska! Patrně páni,¹⁶³ ač tak ohromní přátelé a následovatelé Německa, předce bojí se míti je tuze blízko vlastních hranic! Bonati s nadšením mluvil o Vídni – byl tam za světové výstavy¹⁶⁴ – a potud líbil se našim dvěma Němcům.

i při jiných příležitostech; srov. Deník 1891–1892, fol. 7r.

160 Deník 1891–1892, fol. 48r.

161 Deník 1891–1892, fol. 48v (22. XII. 1891).

162 Spojenecká aliance Rakousko-Uherska, Německa a Itálie, která vznikla roku 1882 a definitivně zanikla vystoupením Itálie za první světové války (neutralita roku 1914, zapojení na straně Dohody 1915).

163 Mínění Italové, kteří na sklonku 19. století sdíleli s Němci patos nedávného sjednocení Italského království (1870) a Německého císařství (1871).

164 Světová výstava s ústředním heslem „Kultura a vzdělávání“ se konala ve Vídni roku 1873; Halada, Jaroslav – Hlavačka, Milan: Světové výstavy. Od Londýna 1851 po Hannover 2000. Praha 2000, s. 52–61.

Hned potom však vmísil se do vnitřní politiky rakouské, odsuzoval celou nynější soustavu vládní i v Translajtánii i u nás,¹⁶⁵ věště že Rakousko záhy a nutně dojde poznání, kterak nevyhnutelný jest systém federalistický. Slova ta provázena byla ovšem z úst Němců hlasnými oho! oho! a mou pochvalou. Dr. Starzer od té chvíle ustavičně – mezi hovorem starcovým – něco polohlasně bručel – Vídeňák!! Já pospíšil si s připomenutím, jak proslovil se papež¹⁶⁶ za návštěvy Riegrovy¹⁶⁷ – ale pouhým slovem papež píchl jsem do vosího hnízda u Bonata – odvrátil se, odkašláváje, ba zdá mi se, odplivl několikráté. Arciť, jest to starý dobrovolník za sjednocení vlasti, propadlý kletbě Piově!¹⁶⁸ Vypravoval nám pěkné příhody o bitvě u Solferina.¹⁶⁹

Mně líbil se zvl[ášť] smýšlením o Garibaldi. ¹⁷⁰ Odsuzoval kult jeho, prozrazovaný dnes tak velkou měrou,¹⁷¹ a žaloval na neuznalost národa vůči Cavourovi.¹⁷² Dnes má Itálie skoro 200 pomníků postavených Garibaldi a 3 pomníky Cavourovy, pravil; správnější by bylo, kdyby města italská měla 300 památníků na počest Cavourovu, 100 postavených Vittoriovi Emanuelovi¹⁷³ a Garibaldi stačilo by jich 5–6. Vysvětloval význam Garibalda, který byl nevědomým ná-

165 Míněno v Zalitavsku (Uhrách) a v Předlitavsku.

166 Lev XIII. (Giacchino Pecci, 1810–1903), římský papež v letech 1878–1903.

167 Cesta F. L. Riegra do Říma v březnu 1891.

168 Papež Pius IX. (1846–1878) po dobytí Říma exkomunikoval v listopadu 1870 všechny osoby, které se podílely na dobytí Říma a na zrušení Papežského státu začleněním jeho území do sjednoceného Italského království; tím významně prohloubil napětí mezi papežstvím a klérem na jedné straně a královskou vládou a sekulární společností na straně druhé.

169 V bitvě u Solferina (poblíž Mantovy v severní Itálii) 24. června 1859 francouzsko-sardinské vojsko porazilo rakouskou armádu; vítězství ve druhé válce za sjednocení Itálie vedlo k vytlačení Rakousko-Uherska z Itálie.

170 Giuseppe Garibaldi (1807–1882), italský revolucionář, vůdce hnutí Mladá Itálie, velitel a generál italských vojsk, ústřední osobnost boje za sjednocení Itálie. Jelikož se účastnil bojů za svobodu také v Jižní Americe, bývá někdy pojímán jako romantický „hrdina dvou světů“ (l'eroe dei due mondi).

171 Vzhledem k tomu, jakou váhu přikládal H. Kollmann názorům F. L. Riegra, stojí za zmínku Riegrovo uznalé hodnocení: „Garibaldi je na všecken způsob člověk neobyčejný, vlastenec nezištný, který celý svůj život zasvětil myšlence sjednocení Itálie... Co válečník stojí v první řadě vojevůdců našeho věku...; v pletichách však diplomatických nezná se docela, přímá povaha jeho bývá tu často podvedena a přelstěna.“ Citováno podle životopisu Piruchta, Libor: Giuseppe Garibaldi. Praha 1971, s. 197.

172 Camillo Benso Cavour (1810–1861), piemontský šlechtic (hrabě), úspěšný podnikatel a politik, premiér Sardinského království (1852–1861) a první premiér Itálie (od 23. března do 6. června 1861, kdy zemřel). Mimořádné diplomatické schopnosti prokázal při sjednávání mezinárodních předpokladů pro postupné sjednocování Itálie.

173 Viktor Emanuel II. (Vittorio Emanuele II di Savoia, 1820–1878), příslušník savojské dynastie, poslední sardinský král (1849–1861) a první italský král (1861–1878), označovaný jako „Otec vlasti“.

strojem v rukou Cavourových, zvl[ášť] při výpravě do Neapole.¹⁷⁴ Zatracoval naprosto Mentanu (1867).¹⁷⁵ Vůbec mluvil mi z duše. Vyslovil se také velmi ostře o německém císaři Vilémovi II. – arci jen proto, že sám jest zbožňovatelem Bismarka¹⁷⁶ tou měrou, že odříkal nám z paměti článek Bismarkem inspirovaný v anglických »Times«. Němci rozžehnali se s Bonatim chladně, já zcela srdečně. Škoda, že večer ten prchl tak rychle.¹⁷⁷

Dlouhý citát naznačuje, v jakém myšlenkovém prostředí se Kollmann pohyboval a jaké zastával názory. Je zřejmé, že byl rozhodným stoupencem federalizace Rakousko-Uherska, respektive Předlitavska, tedy i českého státního práva a českých národních zájmů. V tom se nemohl shodnout s německými kolegy, kteří byli zastánci centralisticky řízené habsburské monarchie. Lišil se však také od italského liberála svým příklonem ke klerikální politice a obdivem k papeži Lvu XIII. Sdílel obavy ze sílícího Německého císařství, ale na rozdíl od Itala, který vnímal pozitivně paralelní sjednocovací proces německý a italský, nebyl nadšen Bismarckovou politikou, jež právě vedla ke vzniku mocné německé říše v bezprostředním sousedství českých zemí.¹⁷⁸ Svěbytný český národ a České království ve federalizovaném Rakousku byly stěžejní body politického ideálu, pro který hledal Hynek Kollmann intelektuální oporu také v italském prostředí.

Osobnost mezi nadějemi a zklamáním

Deníkové záznamy z let 1891–1892 představují Hynka Kollmanna jako pozoruhodnou osobnost. Byl to mladý člověk plný optimismu, který překonal překážky a dosáhl svých prvních cílů: úspěšně vystudoval, stal se uznávaným středoškol-

174 Od května 1860 vedl G. Garibaldi s dobrovolnickým vojskem boj proti neapolskému králi Františku II. z rodu Bourbonů; jako „diktátor“ ve službách sardinského krále Viktora Emanuela II. ovládl Sicílii a dne 7. září 1860 vstoupil do Neapole; následný plebiscit potvrdil vůli obyvatelstva připojit jihoitalská území ke sjednocujícímu se Italskému království.

175 Mentana, obec v Laziu, asi 30 km severovýchodně od Říma; poblíž Mentany francouzsko-papežské vojsko 3. listopadu 1867 porazilo oddílly Giuseppe Garibaldiho, což zastavilo jeho pochod na Řím a o tři roky oddálilo definitivní sjednocení Itálie.

176 Otto von Bismarck (1815–1898), pruský ministerský předseda, který vedl politiku sjednocování německých území pod vedením Pruska (válečná porážka Rakouska 1866 a Francie 1870–1871), v letech 1871–1890 první kancléř Německého císařství; jeho tvrdý postup v intencích reálpolitiky mu vynesl označení „železný kancléř“. Srov. Craig, Gordon A.: *Deutsche Geschichte 1866–1945*. München 1993, s. 58–167.

177 Deník 1891–1892, fol. 48v–50r.

178 Srov. Bauer, František: *Bismarck v mezinárodní politice po prusko-francouzské válce (1871–1890)*, ed. Martin Kučera. Praha 2001.

ským učitelem¹⁷⁹ a poté vstoupil – byť zprvu nepřímou¹⁸⁰ – do služeb nejvýznamnější české archivní instituce; byl opakovaně vyslán do Říma a tam se objevným způsobem ponořil do písemností, které měly zásadní význam pro poznání českých a evropských dějin raného novověku. Pojal plán, který odpovídal mladistvému nadšení – zvládnout obrovský soubor pramenů z archivu Propagandy a vytvořit velké ediční a interpretační dílo.

Kollmann počítal s realizací svého záměru za ideálních podmínek – dobrého zdravotního stavu a pevného rodinného zázemí. Zkušenost mu však ukázala, že život zpravidla neprobíhá po lineárně narýsované dráze a naráží na mnoho překážek, s nimiž prvotní plány z mládí nepočítají. Kollmannovi se oba hlavní sloupky, na nichž spočíval jeho projekt, předčasně zhroutily. Těžké choroby¹⁸¹ a frustrace z rozpadu rodiny¹⁸² jeho naděje podlomily. Pocit hlubokého zklamání potlačil optimismus a nahradil ho zatrpklostí. Bylo možné už jen usilovat o záchranu torza původně zamýšleného díla.

Je obdivuhodné, že Kollmann ani v největší tísní zcela nerezignoval a část edice i diplomatický rozbor pramenů dokončil. Prošel dráhou vědců, jimž pod tlakem vnějších okolností nezbyvalo než opustit smělé plány a v lepším případě se spokojit s jejich torzem. Se zřetelem ke všem obtížím Kollmannova života jeví se i naplněné torzo jeho záměrů jako důstojná tečka za osudem jednoho českého archiváře.

179 Po splnění zkušebního roku (stanoveného rakouským ministerstvem osvěty a vyučování a následně českou zemskou školní radou), vykonaného na I. českém reálném a vyšším gymnáziu v Praze, vystavilo ředitelství této školy 10. července 1889 pochvalné vysvědčení: „Pan Ignác Kollmann z Hradce Králové v Čechách, kandidát učitelství gymnazijního, aprobovaný z dějepisu a zeměpisu,... konal úkol svůj velmi dobře. Jevil chvalitebnou znalost odbornou a přípravě domácí i škole věnoval vždy náležitou péči a svědomitost, i dbal bedlivě pokynutí a poučení, jež se mu dávala ve věcech pedagogických a didaktických. Ve škole udržoval řádnou kázeň, měl žáky ke stálé součinnosti a vedl si u výkladu i zkoušení zcela řádně. ... Vystupování pana kandidáta bylo ve škole vážné, ve sboru učitelském skromné i ochetné, jeho mravné chování bylo zcela bez úhony. Panu Ignáci Kollmannovi dosvědčuje se tudíž, že úkolu svému dostal dokonale, i vyslovuje se naděje, že bude učitelem velmi dobrým“ – NA, Pzst. H. Kollmann, kt. 1, inv. č. 1.

180 Definitivní zakotvení v zemském archivu mu přineslo až jmenování adjunktem 16. března 1893 s platností od 1. července 1893; Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 22–23.

181 Zprávy o chatrném zdraví se objevují v korespondenci i v Deníku 1891–1892, fol. 52v, 53v, 58v; blíže o nich Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 39, 50–51.

182 Ve druhém manželství se sestrou první choti – Rosalií rozenou Sobkovou; Kristen, Z.: Hynek Kollmann, s. 39.

A Bohemian Archivist in Rome: Hynek Kollman – A Traveller, Observer, and Companion

Hynek Kollmann (1864–1938) is permanently linked to the Czech Lands Archives in Prague where he spent most of his professional life (even was appointed its titular director) and to the archival research in Rome. Unlike the majority of researchers, Kollmann did not address himself to the Vatican fonds but rather to the unexplored *Congregatio de Propaganda fide* archive where he discovered an extraordinarily valuable collection of sources about the re-Catholicisation of Central Europe in the 17th century. He earned international renown for his extensive – unfortunately incomplete – edition *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas bohemicas illustrantia* (1923–1954).

By way of Kollmann's example, the study seeks to capture the lifestyle of the most agile archive researchers who set out to Rome from Bohemia in the late 19th and early 20th centuries, acting as short time go-betweens for the Bohemian intellectual society and Italian milieu. The analysis of Kollmann's fragmentary estate, deposited in the National Archives in Prague (namely his diaries from 1891–1892 with regard to his correspondence), uncovers a multipotential person – a traveller with geographical and historical horizons; a perceptive observer of past relics as well as political, social, and economic changes in Italy; and a person with extensive social contacts.

During his sojourns to Rome, Kollmann built a network of contacts in several aspects. First of all, he settled in the Bohemian community in Rome that revolved around two centres: *Bohemicum*, a college for Bohemian theologians with the crucial Vice-Rector František Zapletal (Kollmann's friend and intermediary within Catholic hierarchy), and a group of artists working in Palazzo Venezia (where the successful painter Beneš Knüpfer, another friend of Kollmann, left a significant trace). His relationship with the representatives of Austrian diplomacy and the Austrian Historical Institute (especially Theodor von Sickel, director of the latter) were rather formal for he argued with them about Czech-German relations and the development of the Habsburg Empire. Kollmann established live contacts with the inhabitants of Rome who enabled him to gain knowledge about everyday life in the Italian metropolis and about the tension between the adherents of papal curia and the royal court.

Kollmann's acquaintance with Bohemian politicians arriving in Rome was of special significance; he was their guide conversant with the local environment and a go-between especially in relation to the ecclesiastical circles. Among Kollmann's short-time clients were the deputies of the Bohemian and Moravian diets, including the long-term Bohemian political leader František Ladislav Rieger. In relation to them, the conservative Catholicism and strong Bohemian patriotism of Hynek Kollmann manifested itself and strengthened.

Portrétní fotografie Hynka Kollmanna
(NA, Kollmann Hynek, inv. č. 5, kart. 1)

ŘÍMSKÁ ARCHIVNÍ KONVENCE

JAN KAHUDA

Dne 6. dubna 1921 byla v římském paláci Chigi zahájena konference nástupnických států habsburské monarchie, jejímž úkolem bylo společné projednání závěrů mírových smluv a Rakouskem a Maďarskem uzavřených v Saint-Germain-en-Laye a Trianonu ve dnech 10. září 1919 a 4. června 1920 a především přijetí různých prováděcích předpisů vycházejících z textů těchto smluv. Konference tak patřila do série řady reparačních jednání vedených v době po ukončení první světové války.

Přes závažnost projednávané problematiky i přes reprezentativní zastoupení jednotlivých států, většinou na úrovni vyslanců (konferenci se zúčastnili zástupci Itálie, Rakouska, Československa, Rumunska, Polska, Království SHS a také Maďarska, které se ale nezúčastnilo všech jednání), nebylo její vnímání přímými účastníky jednoznačné. Zatímco československý vyslanec v Itálii, historik Vlastimil Kybal, hodnotil přes jistou rezervovanost konferenci jako mimořádně závažnou: „Byť faktický výsledek nebyl skvělý, přece otázky, řešené na konferenci římské, jsou tak důležité a významné pro hmotné zájmy širších vrstev, že jest záhodno, aby tyto o nich byly zpraveny a aby pro další jednání [...] byly vykonány včas náležité přípravy se strany našich úřadů, ústavů a interesentů,⁴¹ byl další z účastníků, právník Jan Krčmář, skeptičtější: „Příliš mnoho vážné práce se na konferenci nevyřídilo. Její funkci by bylo možno charakterizovati tak, že Itálie se snažila býti jakýmsi náčelníkem podílníků na rozpadlé monarchii a vyříditi pod svým dozorem a protektorátem některé problémy nadhozené mírovými smlouvami a snad i některé jiné.“⁴²

Konference byla sérií mnoha jednání různého typu a zastoupení vedených v období od 6. dubna do 16. června 1921 a následně od 15. února do 18. dubna 1922. Projednávala v zásadě tři typy dokumentů:

1. kolektivní konvence a dohody podepsané všemi sedmi nástupnickými státy rakousko-uherské monarchie,
2. dvoustranné smlouvy uzavřené mezi jednotlivými státy,

1 Kybal, Vlastimil: Římská konference. In: Sborník zahraniční politiky II, č. 11, 14. 7. 1921, s. 225; rukopis tohoto článku s dalšími poznámkami viz Národní archiv (NA), fond Kybal Vlastimil, inv. č. 146, kart. 31.

2 Krčmář, Jan: Paměti. Díl II–III, edd. Jana Čechurová – Jan Kuklík. Pelhřimov 2007, s. 58.

3. projekty o různých otázkách, kde nebylo dosaženo dohody a které byly odloženy na další jednání.

Nejdůležitějšími byly pochopitelně mezinárodní konvence. I když jejich platnost byla podmíněna ratifikací všech smluvních stran, vyjadřovaly přesto shodu na základních principech dosaženou často po složitých jednáních mezi jednotlivými delegáty. Takovýchto konvencí bylo na římské konferenci přijato celkem sedm. Jednalo se o dohody týkající se státní příslušnosti fyzických osob, fideikomisů, penzí civilních i vojenských osob, soukromých pojišťoven, sociálně pojišťovacích ústavů, daní a konečně o nejrozsáhlejší – archivní konvenci.³

Římská archivní konvence, jejíž první redakce byla dokončena dne 16. června 1921, definitivní pak dne 6. dubna 1922, vycházela z příslušných článků mírových smluv týkajících se archivů. V případě saint-germainské smlouvy šlo o články 191, 192, 93, 193, 349 a 250/10 a 13 a v případě smlouvy trianonské pak o články 175, 176, 77, 177/i, 178, 257/2, 232 a 233/1, 13.⁴ Zmíněné články obecně upravovaly nakládání se společným archivním dědictvím monarchie, umožňovaly (nebo neumožňovaly) archivní a spisovou rozlukou, případně společnou (kondominální) správu rakousko-uherských archivů. V následném vývoji se staly předmětem mnoha odborných i diplomatických sporů a v každém z nástupnických států k nim byl zvolen trochu jiný přístup. Československá strana již od počátku zastávala stanovisko pro maximální rozlukou spisů i archiválií a jejich uložení na československém území. Jiné státy, zejména Maďarsko, preferovaly cestu společné správy, kterou československé odborné kruhy vždy považovaly za nejistou.⁵ Československo tak již dne 18. května 1920 uzavřelo s Rakouskem bilaterální tzv. pražskou archivní úmluvu,⁶ obdobný vývoj se předpokládal i s Maďarskem, zde se ale dohodu uzavřít nepodařilo.⁷

3 Stenografické protokoly a veškeré dokumenty z první části konference v roce 1921 byly vydány tiskem, viz Conferenza di Roma fra gli Stati successori dell'antica monarchia Austro-Ungarica. Atti e documenti I (6 Aprile – 16 Giugno 1921). Roma 1921 (jeden exemplář viz Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), I. sekce, kart. 61. Pro druhou část jednání v roce 1922 viz Haus-, Hof- und Staatsarchiv Vídeň (HHStA), Registratur des Archivbevollmächtigten (ABM), kart. 4, Z. 55/1922, přehled uzavřených mezinárodních dohod na římské konferenci ze dne 5. května 1922.

4 Kybal, V.: Římská konference, s. 225. Texty mírových smluv viz Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain-en-Laye. Wien 1919 a Poslanecká sněmovna NSČR 1920, vládní návrh č. 531, bod 1, „kterým se předkládá Národnímu shromáždění Československé republiky mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými a sdruženými na straně jedné a Maďarskem na straně druhé dne 4. června 1920 v Trianonu podepsaná“.

5 Obecně s uvedením další bohaté literatury viz Drašarová, Eva: Československo-rakouská archivní a spisová rozluka. Archivy ve věcném pohybu, aneb časy se mění. In: Karel Kazbunda, kulturní dědictví a mezinárodní právo. Semily – Turnov – Jičín 2013, s. 216–243.

6 Opočenský, Jan: Archivní úmluva Československé republiky s republikou Rakouskou. Časopis Archivní školy 1, 1923, s. 51–141.

7 K této věci naposledy podrobně Ducháček, Milan: Václav Chaloupecký. Hledání českosloven-

Vzhledem k odlišné podobě, pozici i situaci, ve které se nacházelo archivnictví v jednotlivých zúčastněných státech, byla samozřejmě i očekávání těchto států od archivní konvence zcela odlišná. Některé z nich s reparačními jednáními prakticky začínaly, jiné (včetně Československa) upřednostňovaly bilaterální smlouvy, na kterých pracovaly již před svoláním římské konference. Římskou archivní konvencí tak vnímaly spíše jako nezávazný obecný dokument. Stanovisko československé strany v tomto smyslu formuloval ve svém vyjádření ze dne 19. března 1921 ředitel Archivu Ministerstva vnitra Ladislav Klicman, který reagoval na rakouský návrh stáhnout archivní konvenci z programu jednání vůbec: „Dle mého náhledu jest čistě věcí státu našeho, resp. rakouského, jak si provedení mírové smlouvy st germainské mezi sebou upravily a sukcesivní státy ostatní mohly by činiti námítky jen potud, pokud by takovou úpravu práva a národy jejich byly dotčeny.“⁸ Na československé straně navíc v tu dobu již panovalo celkem jednoznačné stanovisko týkající se přístupu k restituci archivních a spisových celků bývalé rakousko-uherské monarchie. Jejich společná správa, se kterou i Československo nějakou chvíli koketovalo, byla rychle zamítnuta, a preferována byla důsledná a maximalistická archivní a spisová rozlučka. V této souvislosti je nutné také chápat československé obavy před zatažením do diskusí o případné kondominiální správě.⁹

Poměrně rychle se ale ukázalo, že archivní konvence by mohla být apelativním dokumentem, na základě kterého by mohly být formulovány požadavky vůči některým dalším státům, a tak se názor na ni ex post změnil i v československých archivních kruzích. V souvislosti s její ratifikací v roce 1924 zapsal tehdejší archivní referent ministerstva školství a národní osvěty: „Jest zajímavo, že návrh úmluvy koncipován byl podle pražské úmluvy z 18. května 1920 o spisové rozluce s Rakouskem a že do jejího znění pojata ustanovení, že tato pražská úmluva jakož i každá jiná obdobná konvence toho druhu mezi dvěma zúčastněnými státy uzavřená zůstává římskou úmluvou nedotčená. Tehdy se zdálo, že úmluva bude míti tedy pro nás čistě akademický ráz, nabyla však významu od té doby, co nelze dospěti k obdobné bilaterální úmluvě mezi Československem a Maďarskem.“¹⁰

Jednání o archivní konvenci bylo zařazeno na program římské konference hned druhý den jednání 7. dubna 1921, kdy poprvé zasedala její právně-adminis-

ských dějin. Praha 2014, s. 103–124.

8 AMZV, I. sekce, kart. 61, vyjádření Archivu Ministerstva vnitra ze dne 19. 3. 1921.

9 Např. AMZV, I. sekce, kart. 61, Jan Morávek Janu Opočenskému, 31. 5. 1921: „Prosím Tě, ve věci kondominia nezacházej daleko, lépe se mu vůbec vyhni [...]. My přece nemáme na něm takový zájem jako ostatní [...]. Pro nás musí být ta konvence jen ranou do vody a pro Italy úspěch, že se něco v Římě sešlo. Prosím Tě, kdyby se jednání chýlilo k něčemu závažnému v konvenci, raději se vždycky opři o Prahu, ať se to třeba zdrží, jen ať si neznemožníme všechnu práci na příště a hlavně, ať jsi sám kryt.“

10 NA, fond Ministerstvo školství, Praha (MŠ), sign. 36 I, kart. 589, záznam Jana Morávka ze dne 12. 3. 1924.

trativní komise. Pod předsednictvím italského právníka a politika Artura Ricciho-Bussatiho proběhla pouze obecná právní debata, stejně jako na následném jednání o dva dny později. Diskuse byla v této části omezena pouze na právní stanoviska a jednání nebyl v tuto chvíli přítomen žádný odborný archivář ani historik, s výjimkou ředitele Státního archivu v Římě, významného italského archiváře Eugenia Casanovy. Československo v této fázi jednání zastupoval kromě již zmíněného Jana Krčmáře předseda československé delegace na římské konferenci František Chvalkovský. Teprve na 6. zasedání právně administrativní komise dne 19. dubna 1921 byla problematika redakce archivní konvence přikázána ustavenému archivnímu subkomitétu pod vedením E. Casanovy. Na jeho práci se již podílela řada odborníků, vedle Casanovy to byl především chorvatský historik a archivář Ferdo Šišić, rumunský historik Last a za československou stranu vedle Vlastimila Kybala také archivář Ministerstva zahraničních věcí Jan Opočenský.¹¹ Počáteční iniciativa při jednáních patřila rumunské straně, jejímž hlavním cílem bylo uzavřít s Rakouskem obdobnou archivní úmluvu jako Československo v roce 1920. Jakmile však dosáhla separátní dohody s rakouskou stranou, která vyústila v archivní úmluvu podepsanou v říjnu 1921, od svých požadavků na mezinárodním poli ustoupila. Formulované rumunské požadavky tak převzali zástupci Království SHS, Polska a Československa. Českoslovenští delegáti se snažili „aby výhodná ustanovení amendemenu rumunských prosadila do projektu smlouvy. A skutečně podařilo se jí, že oddíl 6 úmluvy o archivy jednající o paragraf 196 změněn byl.“¹² Snahou československé strany vůči straně rakouské bylo zejména: 1) vyvolat jednání o vydání archivních a spisových celků týkajících se Slovenska a Podkarpatské Rusi, 2) zajistit společné používání archivních pomůcek, 3) trvat na časově neomezeném právu volného přístupu k archivním a spisovým celkům rakouských, uherských a rakousko-uherských úřadů.¹³ O práci archivního komitétu je možné si udělat detailní představu ze zprávy Jana Opočenského ze dne 27. května 1921,¹⁴ v níž podrobně charakterizoval názory jednotlivých zúčastněných delegátů:

11 Opočenský byl jedním z delegátů, kterým vyslovil V. Kybal poděkování v závěrečné zprávě o první etapě římské konference, viz Dejmek, Jindřich – Kolář, František: Československá zahraniční politika a vznik Malé Dohody 1920–1921, sv. II. Praha 2005, s. 40–43, č. 518, zpráva Vlastimila Kybala, 17. 6. 1921.

12 AMZV, I. sekce, kart. 61, zpráva Vlastimila Kybala Ministerstvu zahraničních věcí o průběhu římské konference, 2. 6. 1921.

13 NA, fond Archivní registratura – Ústřední archiv Ministerstva vnitra (AR-ÚAMV), sign. II/5, kart. 28, zpráva československého vyslance v Římě Vlastimila Kybala, 2. 6. 1921.

14 AMZV, I. sekce, kart. 61, zpráva Jana Opočenského sumarizující jednání archivního komitétu, 27. 5. 1921.

1. Maďarsko – nebylo zastoupeno a „ve věcech archivních jest o stanovisku jejich posud úplně nejasno“;¹⁵
- 2) Polsko – nebylo zastoupeno znalci, pouze úředníky, kteří do odborných jednání nevstupovali;
- 3) Rakousko – „zdá se, že Rakušanům skutečně záleží na tom, aby římská konvence přišla k místu. Spěchají, aby práce s ní spojené byly brzo zakončeny“;¹⁶
- 4) Království SHS – má zájem pouze o bilaterální jednání s Rakouskem a Itálií, ostatní méně důležité;
- 5) Itálie – má zájem pouze o jednání s Rakouskem;
- 6) Rumunsko – „nejvíce záleží na tom, aby konvence římská přišla v platnost; pokud se týče Maďarů, zejména aby Rakousko se zavázalo vyhověti požadavkům nástupnických států, i kdyby Maďaři dělali potíže“.¹⁷

Text konvence byl od počátku proponován do sedmi článků. V prvním byly rekapitulovány body mírových smluv st.germainské a trianonské týkající se archivů a registratur. Klíčový byl článek dvě umožňující volný přístup delegátů jednotlivých států do prostorů archivů a registratur k jejich průzkumu s ohledem na možnou restituci. Článek 3 upravoval procedurální záležitosti týkající se provádění restituce archiválií a spisů (stanovení odborných znalců, tipování spisových celků, uspokojení zájmu třetích stran, řešení sporů mezi jednotlivými smluvními stranami, stanovení přístupu pro delegáty jednotlivých zemí k archivním pomůckám, zachování kompaktnosti a neporušenosti celků do ukončení restitučních prací). Méně důležité pak byly články 4 (týkající se dokumentů o průmyslovém, literárním a uměleckém vlastnictví), 5 (umělecké, archeologické a historické předměty a jejich užívání) a 7 (způsob ratifikace). Za klíčový byl naopak považován většinou smluvních stran článek 6, který v zásadě nadřazoval uzavřené separátní dohody nad obecnými zásadami konvence.

Po ukončení práce archivního komitétu byla konvence projednávána ještě na dvou zasedáních právně-administrativní komise, a to ve dnech 4. a 7. června 2021. I zde bylo diskutováno podrobně o některých navržených formulacích, v diskusi byli opět neaktivnější rumunští, polští a českoslovenští zástupci. Značnou horlivost a maximální připravenost projevil zejména Vlastimil Kybal podporován odbornými argumenty Jana Opočenského. Klíčové bylo pro Československo hlavně uvedení přímého odkazu na pražskou archivní úmluvu z roku 1920 do textu konvence, kterou Kybal na závěrečném zasedání prosadil.¹⁸ První redakce konvence

15 Tamtéž.

16 Tamtéž.

17 Tamtéž.

18 Viz AMZV, I. sekce, kart. 61, Proposte della delegazione Cecoslovacca relative alle modificazioni della „Convention sur la divisio des archives“ compilata nel comitato per la questione degli ar-

poté byla schválena dne 16. června 1921 a podepsána zástupci jednotlivých zemí, většinou na úrovni vyslanců.¹⁹ Bylo však jasné, že nejde o text definitivní už jen proto, že se jednání nezúčastnili zástupci Maďarska.

Kromě značné aktivity Vlastimila Kybala a Jana Opočenského přímo na místě je potřeba také zmínit intenzivní podporu odborných kruhů přímo v Praze, které dodávaly do Říma expertní informace a oponentská stanoviska. Jednalo se především o Komisi pro přejímání správních pomůcek při Archivu Ministerstva vnitra a její subkomitét, v němž rozhodující vliv měli Ladislav Klicman a Jan Morávek. Právě tyto dva archiváři měli společně s Janem Opočenským lví podíl na formulaci československých požadavků, textaci konvence a prosazení celé řady modifikací a připomínek přímo na místě.²⁰

Nótu italského ministerstva zahraničních věcí z počátku února 1922 byla do Říma svolána druhá část konference. Italská vláda vyzývala jednotlivé zúčastněné země, aby tentokrát přijeli jejich zástupci do Říma řádně připraveni a vybaveni plnými mocemi. Jednání tak měla být plynulejší.²¹ Pokud šlo o archivní konvenci, zdálo se, že některé státy v zásadě považovaly jednání za uzavřená a dohodnutý text konvence pokládaly za dostačující. Například rakouský zplnomocněnec Oswald Redlich v odpovědi na italskou nótu napsal: „...die Delegation eines Archivfachmannes zu der bevorstehenden römischen Konferenz aus dem Grunde vorläufig nicht erforderlich erscheint, weil auf der letzten römischen Konferenz bereits der Entwurf eines Archivabkommens zustande gekommen ist.“²²

Opatrné stanovisko k dalším jednáním zaujímal i československá strana. Byla si vědoma, že již v roce 1921 bylo jednání komplikované a především, že zájmy jednotlivých stran jsou nadále různé. Jejím základním cílem zůstávala snaha o uzavření archivní dohody s Maďarskem a zdálo se, že římská archivní konvence zde stále může být dobrým předstupněm. Názor československé strany byl vyjádřen

chivi. Zde návrhy na změnu formulace některých článků konvence. Též Atti e documenti, protokol 11. schůze právně-administrativní komise, 7. 6. 1921: „Il Ministro Kybal dichiara che il Suo Governo vuole sia menzionata espressamente la convenzione speciale di Praga tra la Repubblica Czecho-Slovacca e la Repubblica austriaca, naturalmente si potranno menzionare anche altre convenzioni.“

19 Viz Atti e documenti, s. 201–208. Konvence byla schválena paralelně ve francouzském a italském jazyce. Za Rakousko ji signoval Rémi Kwiantkowski, za Itálii Guglielmo Imperiali di Francavilla, za Polsko Konstanty Skirmunt, za Rumunsko Alexandru Lahovary, za Království SHS Ferdo Šišić a za Československo Vlastimil Kybal.

20 Viz AMZV, I. sekce, kart. 61, zpráva o schůzi komise pro přejímání správních pomůcek a jejího subkomitétu vypracovaná Janem Morávkem, 30. 5. 1921.

21 AMZV, I. sekce, kart. 61, nóta československého vyslanectví v Římě o zahájení další fáze jednání římské konference, 3. 3. 1922.

22 HHStA, ABM 12/1922, vyjádření Oswalda Redliche k italské nótě zaslané rakouským vyslanectvím v Římě, 11. 2. 1922.

ještě před zahájením jednání v záznamu ministerstva zahraničních věcí následovně: „Vzhledem k tomuto stavu věci nemá Republika československá přímého zájmu na konvenci smluvené roku 1921, pokud by tuto konvenci nepodepsala maďarská delegace. Neboť Republika československá buď již byla upravila, nebo upravuje otázky, o nichž jedná svrchu zmíněná konference, bilaterálními smlouvami s jednotlivými státy. Archivní konvence římská nabyla by pro Republiku československou teprve tehdy ceny, až by konvenci onu podepsala maďarská delegace, neboť tehdy by bylo konvence oné možno použití co východiska k jednání o bilaterální konvenci s vládou maďarskou.“²³

Druhé kolo jednání o archivní konvenci proběhlo ve dnech 17. března–1. dubna 1922 a bylo proti původním předpokladům velmi náročné. Tato náročnost byla dána především nekompromisními postoji maďarské delegace, která důsledně trvala na znění trianonské smlouvy a nemínila se od jejího textu jakkoli odchýlit. „Jednání o text konvence bylo velice úporné a nesnadné,“ referoval do Prahy Vlastimil Kybal. Zároveň si posteskl, že kromě něj a Eugenia Casanovy nebyl jednání přítomen žádný odborník, pouze právníci, kteří o samé meritum věci neměli žádný velký zájem: „... a jest litovati všeobecně, že dlouhá a těžká jednání o definitivním znění konvence byla vedena, kromě delegáta italského a československého, pouze právníky. Jednání bylo těžké také pro únavu delegátů a pro malý zájem, jaký o konvenci měli jednotliví delegáti.“²⁴

Úpravy oproti první verzi konvence z roku 1921 se týkaly především následujících okruhů:

V článku I šlo o nahrazení výrazu *repartition* (= navrácení) výrazem *restitution* (= restituce).

V článku II šlo o interpretaci výrazu *dépôts publiques*, pod který byly protokolárně zařazeny na návrh československého delegáta i knihovny.

K článku III byla debata vedena o rychlosti restituce vybraných dokumentů, která byla nakonec vyjádřena mnohoznačným obratem „*s'il y a lieu*“, „...což znamená, že restituce bude okamžitě provedena, bude-li souhlas mezi žadatelem a držitelem a nebude-li třetí stát o akt žádat.“

Nejtvrdí debata byla vedena o článku VI, zejména výrazu „*accès illimité*“ (= neomezený přístup), striktně odmítnutém maďarskou stranou. Byl nakonec nahrazen výrazem „*accès libre et sans autre restriction que celle contenue dans le présent numero*“, umožňující svobodný přístup k dokumentům před rokem 1918 a pouze v úředních hodinách a za přítomnosti odpovědného úředníka.

Dne 6. dubna 1922 byla konvence konečně podepsána, většinou opět na úrovni vyslanců. Za Rakousko podepsal vyslanec Rémi Kwiatkowski, za Maďarsko vy-

23 AMZV, I. sekce, kart. 61, záznam ministerstva zahraničních věcí, 13. 3. 1922.

24 AMZV, I. sekce, kart. 61, zpráva Vlastimila Kybala o jednání o římskou konvenci, 3. 4. 1922.

slanec Nemes de Hidweg, za Itálii senátor Guglielmo Imperiali de Francavilla, za Polsko chargé d'affaires Maciej Loret, za Rumunsko rada kasačního dvora E. Antonesco, za Království SHS bývalý poslanec Ottakar Rybár a za Československo vyslanec Vlastimil Kybal.²⁵ Československý vyslanec připojil k textu konvence ještě zvláštní deklaraci, ve které považoval za nutné zaujmout stanovisko k některým sporným a ze svého pohledu nejednoznačným částem.²⁶

Vlastimil Kybal nebyl s výsledným textem konvence zcela spokojen. Jak referoval o pár dní později do Prahy: „V žádném případě Maďarsko nesmí bez naší deklarace mít tuto konvenci za maximum svých povinností uložených mu trianonskou smlouvou.“²⁷ Československé odborné kruhy však považovali text konvence za dostatečný, jak vyplývá z konečného stanoviska ministerstva vnitra o týden později: „...není závady, aby osnova archivní konvence[...], byla dle návrhů obsažených v právě zmíněné zprávě vyslanectva, podepsána s rezervami shrnutými v deklaraci, jež má býti dle návrhu československého vyslanectva k smlouvě připojena.“²⁸

Poslední fází jednání o římskou archivní konvenci byla její ratifikace. Některé státy k ní přistoupily hned, jiné otálely. K těm rezervovaným patřilo i Československo, které se neúspěšně domáhalo bilaterální smlouvy s Maďarskem a zároveň se obávalo zhoršení svých pozic v Rakousku.²⁹ Apel na urychlenou ratifikaci archivní konvence zazněl intenzivně na archivní konferenci v Bělehradě v lednu 1924, které se zúčastnil i Jan Opočenský. Na československého delegáta zde byl učiněn nátlak i v tom smyslu, aby Československo upustilo od své deklarace a urychleně konvenci ratifikovalo.³⁰ To se následně stalo, rozhodnutím ministra Edvarda Beneše bylo od deklarace upuštěno a dne 13. března 1924 projednala konvenci ministerská rada. Definitivní tečkou za ratifikací byl podpis prezidenta Masaryka dne 3. dubna 1924.³¹

25 Autorizovaný český překlad konvence viz příloha k této studii, její originální francouzská a italská verze viz NA, MŠ, sign. 36 I – Rozluky, kart. 589. Základní údaje též Simkovičová, Jana: Mezinárodní vztahy československého a českého archivnictví po roce 1918 do současnosti. Sborník archivních prací 59, 2009, s. 320–321.

26 Tamtéž.

27 AMZV, I. sekce, kart. 61, zpráva Vlastimila Kybala ministerstvu zahraničních věcí, 15. 4. 1922.

28 AMZV, I. sekce, kart. 61, stanovisko ministerstva vnitra k římské archivní konvenci, 21. 4. 1922 na základě odborné porady dne 20. 4. 1922; též NA, AR-ÚAMV, sign. II/5, kart. 28, výklad k článku II a III římské archivní konvence ze dne 6. 4. 1922.

29 Varování před využitím konvence pro rakouské zájmy v dopise Karla Kazbundy Janu Opočenskému, 20. 7. 1923: „Proto naléhají též, abychom i my ratifikovali už římskou konvenci, neb vědí, že by tak příznivě doplnili (pro sebe) pražskou úmluvu, kterou římská konvence nesporně poněkud zeslabuje. [...] Z toho důvodu (pokud nemáme archivní úmluvu s Maďary!) nedoporučuji nikterak ratifikaci římské konvence, ba varuji dokonce před tím;“ AMZV, I. sekce, kart. 61.

30 AMZV, I. sekce, kart. 61, zpráva o Jana Opočenského o archivní konferenci v Bělehradě, 15. 1. 1924.

31 K ratifikaci viz NA, MŠ, sign. 36 I – Rozluky, kart. 589. Zde i zdůvodnění ratifikace ze strany

Přestože Maďarsko nikdy římskou archivní konvenci neratifikovalo a nedošlo tedy k její obecné právní účinnosti, stala se součástí dějin naší archivní legislativy. Její přijetí není v literatuře vnímáno jako úspěch s ohledem na to, že nevedla k úspěchu v následných bilaterálních jednáních.³² Přesto se jedná o zajímavý pokus o mezinárodní dohodu, jehož rozměr nebyl jen pragmatický, ale v některých bodech i všeobecně nadčasový.

ministerstva zahraničních věcí dne 19. 2. 1924: „Těž s hlediska opportunity pokládá ministerstvo zahraničních věcí ratifikaci této úmluvy za výhodnou, jelikož by, pokud by úmluva byla schválena též od Maďarska a Polska, podstatně ulehčila jednání o provedení spisové rozluky s těmito oběma státy“.

- 32 K hodnocení konvence viz například Kazbunda, Karel: Možnosti československé historické práce ve vídeňských archivech. *Český časopis historický* 37, 1931, s. 248, který považoval římskou archivní konvenci za krok zpět proti pražské archivní úmluvě. Dále viz Šamberger, Zdeněk: Slovensko a archivní restituce s Budapeští po roce 1918. In: Šamberger, Zdeněk: *Studie k dějinám československého archivnictví*. Praha 2005, s. 325, zde její hodnocení jako nezdar s ohledem na jednání s Maďarskem. Viz též Oblak-Čarní, Marija: *Rímska konvencija iz leta 1922 in urejanje vprašanja arhivov z Italijo*. *Arhivi* 22, 1999, s. 28–34.

Příloha

1922, 6. dubna, Řím – Autorizovaný český překlad konvence o archivech uzavřené mezi nástupnickými státy rakousko-uherské monarchie

NA, fond Ministerstvo školství, Praha, sign. 36 I – Rozluky, kart. 589, strojopis, 12 s.; koncept překladu před revizí též AMZV, fond I. sekce, kart. 61, strojopis, 11 s.

Úmluva mezi Rakouskem, Maďarskem, Itálií, Polskem, Královstvím srbsko-chorvatsko-slovinským a Československem o otázkách, týkajících se archivů Rakousko, Maďarsko, Itálie, Polsko, Rumunsko, Království Srbo-chorvatsko-slovinské a Československo, přejíce si upravití otázky týkající se archivů a chtějíce uzavřítí k tomu cíli úmluvu, Vysoké smluvní strany jmenovaly svými plnomocníky.

Spolkový prezident republiky Rakouské: p. Rémi Kwiatkowski-ho, mimořádného vyslance a zplnomocněného ministra;

Jeho Výsost regent maďarský: p. hraběte Nemes-e de Hidvég, mimořádného vyslance a zplnomocněného ministra;

Jeho Veličenstvo Král italský: J. E. markýze Guglielmo Imperiali-ho, senátora království, velvyslance;

Náčelník státu polského: p. Maciej-e Loret-a, chargé d'affaires polského státu v Římě;

Jeho Veličenstvo Král rumunský: p. Ef. Antonesco-a, rada kasačního soudu v Bukurešti;

Jeho Veličenstvo Král Srbů, Chorvatů a Slovinců: p. Ottakara Rybára, bývalého poslance;

Prezident republiky Československé: p. Vlastimila Kybala, mimořádného vyslance a zplnomocněného ministra;

již, předloživše své plné moci, které shledány v dobré a náležité formě, dohodli se takto:

Článek 1

Rakousko a Maďarsko ze strany jedné a ostatní státy podepsavší tuto úmluvu ze strany druhé, jakož i tyto poslednější státy mezi sebou, se zavazují usnadňovati všemi prostředky podle této úmluvy navrácení a odevzdání všech spisů, archivů, listin a všelikých předmětů, jež mají na zřeteli smlouvy Saint-Germainská a Trianonská.

Navrácení neb odevzdání se podle okolností vztahuje:

A. pokud jde o Rakousko

1. Smlouva Saint-Germainská, článek 191 s použitím ustanovení článku 184 na spisy, listiny, starožitné a umělecké předměty a veškerý materiál vědecký a bib-

- liografický, pokud věci tyto byly odvečeny ze zabraných území, ať náležejí státu neb správním úřadům okresním, obecním, nemocničním neb církevním aneb jiným ústavům veřejným neb soukromým.
2. Článek 192: na věci téhož rázu jako věci uvedené pod předcházejícím číslem, jež byly po 1. červnu 1914 odvečeny z území postoupených s výjimkou věcí zakoupených od soukromých majitelů.
 3. Článek 93: na archivy, rejstříky, plány, diplomy a listiny jakéhokoli druhu, příslušející správním úřadům civilním, vojenským, finančním, soudním neb jiným na postoupených územích počítajíc sem veškeré předměty, které byly přemístěny; s výhradou odstavce 2.
 4. Článek 193: na spisy, listiny a historické památky v držení veřejných ústavů jsoucí, které mají přímý vztah k dějinám postoupených území a které byly odstraněny v posledních desíti letech; pokud jde o Itálii, sahá tato doba až k prohlášení království (1861). Spisy, listiny a památky, při nichž ona doba nesahá dále než dvacet roků nazpět a které mají přímý vztah k dějinám neb správě rakouského území a které se snad naleznou na převedených územích, budou ostatními státy, které podepsaly tuto úmluvu, navraceny vládě rakouské.
 5. Paragrafy 10 a 13 přílohy k článkům 249 a 250: na veškeré spisy, archivy, účty neb účetní doklady, listiny a zprávy jakéhokoli druhu, smlouvy, osvědčení a jiné listiny o právu vlastnickém, které výše zmíněné paragrafy mají na zřeteli a jež se nalézají u úřadů státních aneb ústavů, nad nimiž přísluší státu dozor neb za něž stát ručí.

Pokud jde o navracení spisů a listin tohoto rázu jsoucích v rukou osob soukromých, bude postupováno podle ustanovení smlouvy.

B. Pokud jde o Maďarsko:

1. Smlouva Trianonská, článek 175: s použitím ustanovení článku 168: na spisy, listiny, starožitnosti a umělecké předměty a veškerý materiál vědecký a bibliografický, pokud věci tyto byly odvečeny ze zabraných území, ať náležejí státu neb správním úřadům župním, obecním, nemocničním neb církevním aneb jiným ústavům veřejným neb soukromým.
2. Článek 176: na věci téhož rázu jako věci uvedené pod předcházejícím číslem, jež byly po 1. červnu 1914 odvečeny z území postoupených s výjimkou věcí zakoupených u soukromých majitelů.
3. Článek 77: na archivy, rejstříky, plány, diplomy a listiny jakéhokoli druhu příslušející správním úřadům civilním, vojenským, finančním, soudním neb jiným na postoupených územích se nacházející, počítajíc sem veškeré předměty, které byly přemístěny s výhradou odstavce 2.
4. Článek 177: odst. 1 a čl. 178: na spisy, listiny a historické památky v držení veřejných ústavů jsoucí, které mají přímý vztah k dějinám postoupených území

a které byly odstraněny po 1. lednu 1868; pokud jde o Itálii, sahá tato doba až k prohlášení království (1861). Spisy, listiny a památky, při nichž ona doba nesahá dále než dvacet roků nazpět a které mají přímý vztah k dějinám neb ke správě maďarského území a které se snad naleznou na převedených územích, budou ostatními státy, které podepsaly tuto smlouvu, navráceny vládě maďarské.

5. Paragrafy 10 a 13 přílohy k článkům 232 a 233: na veškeré spisy, archivy, účty a účetní doklady, listiny a zprávy jakéhokoli druhu, smlouvy, stvrzenky a jiné listiny o právu vlastnickém, které výše zmíněné paragrafy mají na zřeteli a jež jsou v rukou úřadů státních aneb ústavů, nad nimiž přísluší státu dozor neb za něž stát ručí. Pokud jde o navrácení spisů a listin tohoto rázu, jsoucích v rukou osob soukromých, bude postupováno podle ustanovení smlouvy.

Článek 2

Tato úmluva platí rovněž všude tam, kde jde o zpřístupnění, které předvidá druhý odstavec článku 93 smlouvy Saint-Germainské a pokud se týče druhý odstavec článku 77 smlouvy Trianonské. Pokud zúčastněné státy nesjednaly neb nesjednají zvláštní úmluvy mezi sebou, zahrnuje toto zpřístupnění archivů, rejstříků, plánů, listin a diplomů zejména volný přístup k archivům, rejstříkům a jiným sbírkám veřejným, dotčeným v uvedených člancích řečených smluv, prohlídku, nahlédnutí, možnost poříditi si opisy, výtahy, fotografie neb reprodukce jiného rázu a ve zvláštních případech právo vypůjčiti si na čas pod podmínkou vzájemnosti ze strany zúčastněných států předměty tyto, pokud lze to provésti bez újmy běžné služby úřední a neporuší se tím povinnost zachovati tyto archivy a listiny v dobrém stavu a povinnost nepřemisťovati jich.

Rozumí se, že se tento článek netýká listin, které se výhradně vztahují na správu území nynějšího Rakouska a Maďarska.

Tato úmluva týká se spisů, archivů atd. souvisejících s dřívější správou rakouskou, uherskou a rakousko-uherskou, a to i tenkrát, když nejsou na území rakouském, po případě maďarském, nýbrž i na kterémkoli jiném území bývalého mocnářství, převedeném na smluvní státy.

Článek 3

Navrácení a odevzdání provede se přímo mezi tím a oním státem na podkladě tohoto řízení:

1. Každý ze smluvních států ustanoví do měsíce po tom, co tato úmluva vstoupí v působnost, jednoho neb několik znalců s úkolem zkoumati spisy, archivy, rejstříky, plány, diplomy, listiny jakéhokoli druhu v článku 1 dotčené.
2. Po dokončení tohoto zkoumání oznámí každý znalec seznam spisů, archivů atd., jež pro svoji vlast požaduje, osobnosti jmenované k tomu cíli státem, ve

- kterém spisy jsou, aby jej tato prozkoumala; navrácení provedou v daném případě orgány tohoto státu přímo.
3. Shledá-li znalec neb stát držitel během řízení, že jde o spisy, archivy atd., které snad mají vztah na smluvní stát třetí, jenž by si je mohl vyžádati, budou o tom zúčastněné státy vyrozuměny a budou moci do jednoho měsíce po obdržení zprávy vyslati jednoho neb několik znalců, aby v přátelské dohodě rozřešily otázku konečného přidělení spisů, archivů atd., o něž jde.
 4. Ve všech případech neshody o použití paragrafů 2 a 3 a v nedostatku úmluvy mezi zúčastněnými státy, bude otázka předložena, budou-li jedině dva státy na ní zúčastněny, dvěma znalcům, které ustanoví oba zúčastněné státy, a rozhodčímu jako předsedovi, jenž bude zvolen těmito znalci společnou dohodou; rozhodčí jediný, jmenovaný společnou dohodou, bude rozhodovati vždy, když spor se bude týkatí zájmů více států. Dojde-li při jmenování předsedajícího rozhodčího neb rozhodčího jediného k neshodě, zvolí je prezident Spolkového státu švýcarského aneb pro případ zaneprázdnění téhož, předseda Rady Společnosti národů z odborníků, kteří jsou státními občany jiné země než smluvních států. Kdyby jeden neb několik zúčastněných států nejmenovalo do dvou měsíců po učiněné jim notifikaci, své znalce, bude k žádosti ostatních stran předsedající rozhodčí neb rozhodčí jediný jmenován podle ustanovení výše uvedených.
 5. Znalci a rozhodčí jmenovaní podle paragrafu 4 budou rovněž příslušní rozhodovati o tom, zda jest záhodno činiti sdělení dotčená v člancích 93, odstavci 2, smlouvy Saint-Germainské a 77, odstavci 2, smlouvy Trianonské: zda jest záhodno poříditi opisy atd.
 6. Vysoké smluvní strany se zavazují, že ve všem, co souvisí s provedením této úmluvy, poskytnou znalcům rozhodčím volný přístup jedině stěmi omezeními, která jsou obsažena v odstavci 2 tohoto čísla, na všechna místa, kde ony spisy se nacházejí, ať jest to v jich řádném hlavním sídle, ať v odbočkách neb v kterémkoli místě jiném. Dále se zavazují, že jim dovolí nahlédnouti do inventářů, katalogů atd., jakož i do spisů náležejících správám a ústavům, jichž se týče, pokud jsou správního rázu, a že jim všemožně usnadní provedení jich úkolů bez újmy vnitrostátních ustanovení toho kterého státu o veřejnosti spisů, o něž jde. Rozumí se, že volný přístup týká se jen spisů, které byly sepsány za dřívější vlády v Rakousku a v Uhrách a že přístup bude povolen jen v úředních hodinách a pouze v přítomnosti úředníka správního úřadu, o který jde.
 7. Vysoké smluvní strany se zavazují, že budou v neporušenosti udržovati veškeré archivy, spisy atd., která má na zřeteli tato úmluva a které budou toho času v jejich držení, až potud, dokud nebude úplně provedeno navrácení a odevzdání, o němž mluví článek první, a že se budou zdržovati jakýchkoli jiných opatření uvedených v této úmluvě a zejména, že nepřikročí k nějakému roztržení spisů, o něž jde, bez předchozího uvědomění všech ostatních smluvních států a bez

jich souhlasu, jestliže na takové oznámení nebude dána do tří měsíců od obdržení zprávy odpověď, bude lze k roztrídění přikročiti.

8. Případné náklady a honoráře rozhodčího určí a rozvrhnou dohodou znalci dotčení v předcházejících odstavcích, společnou dohodou. Pro případ neshody a nebude-li zde zvláštní úmluvy, které uzavřely nebo uzavřou zúčastněné státy, bude každá otázka související s výše výtčenými náklady a odměnami rozhodnuta postupem řízení zavedeného tímto článkem.
9. Výše zmíněná opatření v příčině toho, co jest předmětem paragrafu 5 článku I-A a paragrafu 5 článku I-B, nevylučují, aby ona navrácení se děla podle jinakých ustanovení a podle opatření, obsažených ve smlouvě Saint-Germainské a Trianonské.

Článek 4

Článek 274 (smlouva Saint-Germainská), odstavec 2 a čl. 257 (smlouva Trianonská), odstavec 2. Pokud jde o archivy, rejstříky a plány, které se týkají služby průmyslového, literárního a uměleckého vlastnictví až do rozkouskování rakousko-uherského mocnářství, přiznávají si Vysoké smluvní strany vzájemně právo jejich společného užívání pro své příslušníky, když by jich odevzdání a zaslání nebylo možné bez poškození běžné služby a společných zájmů. Každý zúčastněný stát bude mít tudíž právo poříditi si na vlastní útraty, v daném případě i prostřednictvím svého zmocněnce, aniž by byl povinen platiti jakékoliv poplatky neb daně, snímky neb opisy písemné, fotografie neb kresby rejstříků, plánů a vůbec veškerých spisů, listin a příloh, které se týkají práv jejich příslušníků; správní úřady, u nichž archivy, rejstříky a plány se nacházejí, jsou povinny vystavovati na žádost zúčastněných stran snímky neb opisy zápisů, plánů a všech příloh, které se jich týkají, aniž by mohly jim z toho důvodu ukládati jiných ani vyšších poplatků neb dávek, než svým státním občanům.

Článek 5

I. A. Pokud jde o Rakousko:

Smlouva Saint-Germainská článek 196. Pokud jde o jakékoli předměty, které mají ráz umělecký, archeologický, vědecký neb historický a jsou součástí sbírek náležejících dříve vládě rakousko-uherského mocnářství neb koruně, a pokud tyto nejsou předmětem jiných ustanovení řečené smlouvy, Rakousko se zavazuje:

- a) ujednati se zúčastněnými státy, bude-li o to požádáno, přátelskou úpravu, podle níž bude lze všechny části těchto sbírek neb všechny ty z dotčených předmětů, které by měly náležeti do kulturního majetku území postoupených smlouvou Saint-Germainskou, navrátiti na základě vzájemnosti do území, z nichž pocházejí. Pokud jde o kulturní majetek území, které bylo postoupeno smlouvou Trianonskou a dříve náleželo vládě rakousko-uherského mocnářství neb koruně,

Rakousko prohlašuje, že jest ochotno sjednati se zúčastněnými státy dohodu na podkladě vzájemných ústupků;

- b) že ničeho z těchto sbírek nezciž ani neodloučí a že po dvacet let, leč by před uplynutím této doby došlo ke zvláštní úpravě, nebude žádným z těchto předmětů disponovati, nýbrž zavazuje se zajistiti jejich bezpečnost a náležitě udržování a dáti je, jakož i inventáře, katalogy a správní listiny těchto sbírek se týkající, k použití studujícím a znalcům, kteří jsou příslušníky spojených a sdružených mocností, podepsavších tuto úmluvu.

B. Pokud jde o Maďarsko:

Smlouva Trianonská článek 177, odstavec 2–5. Pokud jde o jakékoli předměty neb listiny, které mají ráz umělecký, archeologický, vědecký neb historický a jsou součástí sbírek naleževších dříve vládě rakousko-uherského mocnářství neb koruně, a pokud tyto nejsou předmětem jiných ustanovení řečené smlouvy, Maďarsko se zavazuje:

- a) ujednati se zúčastněnými státy, bude-li o to požádáno, přátelskou úpravu, podle níž bude lze všechny části těchto sbírek neb veškeré ony předměty neb listiny výše dotčené, které by měly náležeti do kulturního majetku řečených států, navrátiti na základě vzájemnosti do zemí, z nichž pochází;
- b) že ničeho z těchto sbírek nezciž ani neodloučí a že po dvacet let, leč by před uplynutím této doby došlo ke zvláštní úpravě, nebude žádným z těchto předmětů disponovati, nýbrž zavazuje se zajistiti jejich bezpečnost a náležitě udržování a dáti je, jakož i inventáře, katalogy a správní listiny těchto sbírek se týkající k použití studujícím a znalcům, kteří jsou příslušníky některé z podepsavších spojených a sdružených mocností. Naopak bude míti Maďarsko právo obrátiti se na řečené státy a jmenovitě na Rakousko, aby byly za stejných podmínek, jak výše uvedeno, sjednány úpravy potřebné k tomu, aby byly do Maďarska navráceny sbírky, listiny a předměty výše dotčené, v jejichž prospěch platiti budou záruky uvedené v odstavci b.

- II. Státy, které mají v úmyslu vystoupiti se žádostí, o níž se mluví v článku 196 smlouvy Saint-Germainské a v článku 177 smlouvy Trianonské, uvědomí o tom Rakousko, a po případě Maďarsko do roka po tom, co tato úmluva nabude působnosti; předloží pak do dvaceti let po tom, co nabude působnosti smlouva Saint-Germainská, pokud jde o Rakousko, a případně smlouva Trianonská, pokud jde o Maďarsko, podrobnou žádost udávající požadované sbírky, předměty a listiny, jakož i podmínky vzájemnosti, jež hodlá požadující stát poskytnouti. V úpravách, které budou sjednány, ustanoveny budou způsoby urovnání sporů, které snad by při provádění těchto dohod vzešly.

Článek 6

Ustanovení této úmluvy nejsou nikterak na újmu ustanovení smluv Saint-Germainské a Trianonské ani právům reparační komise, zejména pokud jde o její příslušnost podle druhého odstavce článku 192 smlouvy Saint-Germainské a odstavce druhého článku 176 smlouvy Trianonské. Rozumí se rovněž, že ustanovení úmluv, které byly dosud uzavřeny mezi Rakouskem a případně Maďarskem a mezi tou neb onou z Vysokých smluvních stran, zejména ustanovení úmluvy mezi Rakouskem a Itálií, podepsané dne 4. května 1920 ve Vídni a úmluvy mezi Rakouskem a Československem podepsané dne 18. května 1920 v Praze, podřídí stejně veškerou svoji působnost. Tato úmluva nebude moci býti rovněž na újmu jiným zvláštním úpravám, které byly neb budoucně snad budou sjednány mezi tím a oním ze zúčastněných států.

Článek 7

Tato úmluva bude ratifikována co nejdříve.

Každý stát zašle svou ratifikaci vládě italské, jež se postará, aby o tom byly uvědoměny všechny ostatní podepsavší státy.

Ratifikace zůstanou uloženy v archivu italské vlády.

Tato úmluva nabude pro ten který podepsavší stát působnosti dnem složení jeho ratifikace a od toho okamžiku stane se účinnou mezi státy, které ke složení svých ratifikací přikročily.

Čemuž na svědomí zmocněnci svrchu jmenovaní podepsali tuto úmluvu.

Dáno v Římě dne šestého dubna roku tisíc devět set dvacátého druhého francouzsky a italsky, kteréžto oba texty jsou stejně autentické, v jediném exempláři, který zůstane uložen v archivu vlády Království italského a jehož ověřené opisy budou vydány každému z podepsavších států.

Za

Rakousko

Maďarsko

Itálii

Polsko

Rumunsko

Království srbsko-chorvatsko-slovenské

Československo

Rémi Kwiatkowski

Nemes

Imperiali

Maciej Loret

Ef. Antonesco

Dr. Rybár

Vlastimil Kybal, s výhradou připojené deklarace

Deklarace polské delegace

Polská delegace klade si za čest prohlásiti, že prodchnuta jsouc přáním spatřiti tuto úmluvu přijatu všemi Vysokými smluvními stranami, netrvá na výhradách

podaných dne 7. října 1921, a projevuje současně přání, aby vyjednávání, k nimž má dojít mezi Polskem a Rakouskem plně a naprosto přihlížela k stanovisku, jež zaujímá vláda ohledně archivu; polská delegace klade si dále za čest prohlásiti, že podepsání této úmluvy nesmí býti rozuměno tak, že polská vláda přijala návrhy obsažené ohledně archivů v notě rakouského Spolkového ministerstva zahraničních věcí, která byla v lednu minulého roku odevzdána polskému vyslanectví ve Vídni.

Dáno v Římě, dne šestého dubna roku tisíc devět set dvacátého druhého
Za Polsko Maciej Loret

Prohlášení delegace československé

Československá delegace prohlašuje, že podpisuje tuto úmluvu o archivech v přítomném textu jen s těmito výhradami: v článku 1 lit. A, čísla 1 a 4 a lit. B, čísla 1 a 4, podržuje rčení příslušných mírových smluv: „tout les actes, etc.“; v článku 2, odstavci 2, má výslovně za to, že výhrada poskytnutá Rakousku a Maďarsku platí stejně pro Československo a že tato výhrada nemůže býti nikdy na překážku volnému přístupu do veřejných sbírek dotčených v 1. odstavci téhož článku, v článku III, číslo 2, rozumí se pod výrazem: „s' il y a lieu“ případ dohody mezi státem zúčastněným, a státem držitelským a nepřipouští případu neshody.

Dáno v Římě dne šestého dubna roku tisíc devět set dvacátého druhého.
Za Československo Vlastimil Kybal

Roman Archival Convention

On 6 April 1922, an archival agreement was signed in Rome between the seven successor states of the Habsburg monarchy (Austria, Hungary, Italy, Romania, Yugoslavia, Poland and Czechoslovakia). This so-called Rome Archival Convention was intended to set the rules for the restitution of archival records and files of the central authorities of the monarchy in the successor states, thus clarifying the general rules contained in the Peace Treaties of St. Germain-en-Laye and Trianon of 1919–1920. Negotiations on the Convention, which began in 1921, were complicated by the differing positions of the various countries. Some of them (such as Czechoslovakia) preferred mutual bilateral agreements rather than a general convention. Although the Convention was not ratified by all states (Hungary never ratified it), it is an interesting document of international archival law.

KDE SE UKRÝVALA SLOVANSKÁ EPOPEJ BĚHEM DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

HELENA KLÍMOVÁ

V souvislosti s válkou na Ukrajině bylo zjišťováno, jak se archivy připravovaly na možné ohrožení písemností před vypuknutím druhé světové války i v jejím průběhu. Jaké byly jejich plány na ochranu archiválií a v případě Archivu země České též plány na kryty pro zaměstnance i obyvatele z blízkého okolí? Ve fondu Archiv země České lze najít několik signatur, které se tímto tématem zabývají. Všechny plány se nepodařilo zrealizovat, některé musely být pozměněny podle dané situace, některé zůstaly pouze na papíře. Nebo se alespoň nenašly podklady pro jejich uskutečnění.

Velkou výhodou bylo postavení budovy na osamělém místě, bez okolních domů a s tím souvisejícím malým ohrožením případným požárem. Samotná stavba archivu – dva nezávisle postavené bloky – kancelářský a depotní, které se o sebe opíraly a poskytovaly si tak vyšší stabilitu, byla další velkou výhodou v případě bombardování. Střecha byla z betonu, kryta plechem, bez přítomnosti dřeva, což značně omezovalo možnost šíření ohně.

Nevýhodou bylo umístění archivu pod bývalou kadetkou na jedné straně (později kasárnami SS, dnes Ministerstvem obrany České republiky) a Dejvickým nádražím na straně druhé. Nejcitlivějším místem vlastní stavby byl dnes již neexistující světlík umístěný mezi oběma částmi (dnes laboratoř a místnost č. 14). Případná exploze v něm by poškodila nejen statiku obou bloků, ale mohlo dojít k požáru v obou budovách. Okna budovy jsou velká, tehdejší otáčecí mechanismus nedovoloval použití venkovních okenic. Přesto se o nich uvažovalo již v roce 1939, měly být umístěné v přízemí z obou stran budovy. Ale teprve v roce 1942 byly zhotoveny návrhy na tyto ochranné okenice¹ umístěné do okenních špalet a u vstupních dveří, pro které se též plánovala ochrana, se dbalo na co nejmenší poškození žulového obkladu.

Luxferová okna v depotním bloku byla chráněna dřevěnými „okenicemi“ umístěnými zevnitř, hlavně v I. suterénu (dnes depozitář desk zemských a mapový

1 Národní archiv (NA), fond Archiv země České (AZČ), inv. č. 233, kart. 37.

depozitář), které se nacházejí na úrovni a těsně nad úrovní chodníků. To se ukázalo jako velmi prozřetelné při pražském povstání, během kterého byla luxferová okna střelbou poškozena, ale uvnitř depozitářů nebyly napáchány žádné škody. Přes své umístění v blízkosti nádraží a kasáren SS, kdy na obou místech proběhly prudké boje, nešlo o těžké poškození budovy. Dělostřelbou byl utržený plech na střeše, budova zvenku (okna, luxfery, fasáda) a devět místností (stěny, nábytek, umývadla, jejich obklady) bylo poškozeno více než 150 zásahy. Ale vzhledem k rozstříleným oknům během květnového povstání a zároveň poškozenému vnitřnímu vybavení místností, evidentně ke zhotovení okenic nedošlo, určitě ne v zadní části budovy směrem do ulice Na Valech.² (obr. 1) Dle oběžníku č. 994 z 19. srpna 1945 byly sepsány 28. srpna 1945 a 22. září 1945 škody vzniklé během války. Kromě již zmíněného poškození z 5.–9. května 1945 šlo hlavně o náhradu postupně odvezených klik, záclonových tyčí, kovových regálů, hydrantových spojek, bronzových reliéfů prezidentů Masaryka a Beneše, stolních lamp i textilií. Již v září byly některé neodkladné škody odstraněny firmami (střecha, telefonní připojení, okna), opravy vnitřních zdí a vymalování místností pak svépomocí.

O návrhu na umístění krytu pro lidi v budově archivu se poprvé psalo 26. září 1938, kdy se kryt plánoval v suterénu i přilehlých místnostech dokonce pro 500 osob,³ ale v oběžníku z 9. září 1939 se o krytu již nehovoří, vypadá to, že na návrh se zapomělo, nebo byla jeho realizace odsunuta. Až v říjnu 1940 se o něm znovu uvažovalo, protože dosavadní kryt v suterénu Kramářovy vily nebyl vhodný pro své umístění na odlehklém místě, od archivu i okolních domů byl opravdu daleko. A protože nebyl v okolí nalezen jiný vhodný objekt, obnovilo se jednání se Zemským úřadem v Praze. Kryt měl sloužit pro zaměstnance archivu, obyvatele sousedních domů a pro náhodné kolemjdoucí v oblasti Prašného mostu. Návrhy byly dva. Podle prvního měl být kryt umístěn v I. suterénu, pod dnešní vrátnicí v místě výstavního prostor a dále v jedné z místností přiléhajících k chodbě směrem k depotnímu bloku. Měla zde být místnost pro velitele krytu, ošetřovna byla plánována vedle plynové kotelny. Počítalo se s hlásičem požáru, centrální ventilací, hydrantem pro hasiče. Okna vrátnice, místností i chodby měla být zatemněna a opatřena umělým osvětlením s modrým celofánem na žárovkách. V plánu bylo nouzové osvětlení i dvě lampy na baterie. Vstup do krytu měl být hlavním vchodem do budovy, který byl kontrolován vrátními a řízen zaměstnanci archivu, pokud budou v budově, východ pak vjezdem do boční ulice.⁴

Druhý návrh počítal s umístěním krytu do II. suterénu (dnešní II. depozitář), kde byla plánována úprava části depozitáře a předsíně o velikosti 12 x 8 m. Tento

2 NA, AZČ, inv. č. 234, kart. 37, okna rozbitá po květnovém povstání, viz obr. 1.

3 NA, AZČ, inv. č. 233, kart. 37.

4 NA, AZČ, inv. č. 233, kart. 37, návrh na kryt pod vrátnicí.

návrh byl otevřen znovu 11. února 1943. V části předsíně před depozitářem měla být sanitární místnost s pytlí s pískem, kbelíky s vodou, chlorovým vápnem k dezinfekci, s háky, krumpáči a lopatami na případné odklizení sutin a vyprošťování, v přepažené a utěsněné části pak byla plánována dezinfekce příchozích, umístěna kyslíková bomba i léky, průduch ústící na střeše ve výšce 18 metrů měl zajišťovat výměnu vzduchu (v této výšce by se již neměly vyskytovat těžké plyny), mělo zde být instalováno zařízení na výměnu vzduchu na ruční pohon. Ale protože tento prostor byl během války doslova přeplněn archiváliemi i obrazy z jiných institucí a nebylo zde místo, bylo od plánů krytu pro lidi upuštěno.⁵ (obr. 2)

Ještě jednou zvažovanou, ale téměř okamžitě zavrhnutou možností, bylo zřítit kryt ve III. suterénu (I. depozitář). Vzhledem ke značné vlhkosti, prosakující vodě při deštích, vedení kanalizačních rour, které by se kvůli případným otřesům musely podepřít, bylo upuštěno i od nastěhování archiválií z vyšších pater. Obava byla nejen z plísní, ale i z dřevěných regálů, kterými byl depozitář vybaven. V ostatních depozitářích byly většinou kovové regály až do stropu a předpokládalo se, že by v případě bombardování na nich zůstal strop viset. Také úzké a dlouhé schodiště bránilo nejen stěhování většího množství materiálu, ale i pohybu lidí. Ke krytu pro lidi byl tento prostor nevhodný jednak z důvodů již zmíněné vlhkosti, vedeného potrubí, ale i jeho umístění pod nejslabším článkem budovy – pod světlíkem. A značná hloubka pod zemí znemožňovala jakýkoli únik v případě zavaleného schodiště či vchodu.

Zdá se, že ani jeden z návrhů nakonec nebyl uskutečněn, byly nalezeny pouze návrhy, ale žádná zmínka o jejich realizaci.

V již zmíněném oběžníku z 9. září 1939 se píše o povinnostech denních i nočních hlídačů, novém režimu v archivu a lepším vybavení prostředky potřebnými pro letecký útok. Již v roce 1936 se začalo se cvičením protiletecké ochrany, byly stanoveny hlídky a určena jejich kompetence při poplachu. Bylo dbáno na správné uskladnění hořlavých látek, vypínání vody i elektrických přístrojů, pečlivé zavírání oken, důslednější uzamykání kovových dveří depozitářů, omezení pohybu cizích osob po budově, zákaz kouření (jinak se mohlo kouřit v kancelářích, pokud to nikomu nevadilo a nesmělo se větrat do chodeb). Budova byla pečlivěji vybavena prostředky k hašení (písek, nové hydrantové přípojky, hasící přístroje) i prostředky první pomoci včetně ochranných plynových masek a jejich přesného rozmístění po budově. Vrátní chodili na noční služby v letech 1937–1951 ve dvou, během války nesměli při nočních pochůzkách kvůli zatemnění svítit, museli pravidelně obcházet budovu, jeden z vrátných měl i svého psa, který byl povýšen na psa služebního. Byli ozbrojeni pistolemi, ale v roce 1940 jim byly pistole odebrány i s osobními zbrojními pasy a oběžníkem z 20. února 1940 podle nové směrnice byly zavedeny přenosné zbrojní

5 NA, AZČ, inv. č. 233, kart. 37, návrh krytu ve II. suterénu (obr. 2).

pasy ne na jméno majitele, ale ústavu a pouze ve spojitosti se služebním průkazem. Dvě automatické pistole ráže 7,65 Boltu a Ortgies s 25 kusy nábojů se staly zemským majetkem, který mohli používat při noční službě jmenovaní hlídači – Jaroslav Černý, Karel Štich, Josef Zdrubecký, Josef Kitnar, Antonín Medek.⁶ Nových nařízení bylo mnoho, ale jedno stojí za přesnou citaci: „Naprosto není přípustné opouštět budovu otevřeným oknem, a tím otvírati komukoliv přístup do budovy“.

Změny nastaly i ve vnitřním chodu archivu. Podle záznamu z porady konané na půdě Archivu ministerstva vnitra z 15. října 1941⁷ si referent pro archivnictví při Úřadu říšského protektora a vedoucí Archivu ministerstva vnitra dr. Oskar Horst Swientek ponechal po ukončení porady stranou dr. Otakara Bauera a zemského archivního radu dr. Joachima Prochna, aby jim mimo jiné sdělil, že osoby, které nepatří mezi zaměstnance archivu a pracují v pracovnách archivářů, se musí odstěhovat do studovny. Týkalo se to dr. Václava Vojtiška a dr. Zdeňka Kalisty. Dr. Bauer obhájil přítomnost dr. Kalisty, který pracoval na Sněmech českých vydávaných archivem, a ten mohl v kanceláři nakonec setrvat. Dále musel být z budovy neprodleně vyhoštěn Historický klub, neboť členy byli výlučně příslušníci české národnosti. Navíc prý odmítali půjčovat nečlenům německé národnosti knihy, což dr. Bauer popřel. Swientek jim dále vytkl velké množství často se střídajících kopistů a J. Prochno si musel brát jednoho kopistu po druhém a z nich vybrat ty, kteří nejlépe vládli německým jazykem, a jejich pečlivou evidenci musel zasílat úřadu archiváře říšského protektora. Poslední výtkou pak bylo malé množství nakupované německé historické literatury. Ale abychom byli k Oskaru Horstovi Swientkovi spravedliví, jeho velkou starostí byly archiválie a s tím související skartace. Apeloval na Archiv země České vydat co nejdříve podrobné nařízení ke skartacím hlavně jednotlivých velkostatků, aby nebyly vyřazovány důležité archiválie pouze z důvodů zesíleného sběru starého papíru.

Ale nejen důležitými věcmi týkajícími se chodu archivnictví se musel dr. Swientek zabývat. V srpnu 1941 byl na kontrole budovy Archivu země České a zjistil, že na budově není nikde umístěno velké „V“ – Viktoria – Vítězství, kterým musely úřední budovy být v rámci akce „V“ opatřeny. Archiv sice již v červenci téhož roku zažádal o výrobu praporů s tímto písmenem, ale s firmami se nic nedohodlo pro jejich neochotu či zaneprázdnění, a tak bylo zadáno firmě Bureš z Prahy III. pořídit dvě velká dřevěná „V“ k výzdobě hlavního vchodu do budovy. Ale ta v době Swientkovy návštěvy nebyla ještě hotová. Swientek proto nařídil umístit na budově prozatímně sedm papírových „V“. Nakonec byla umístěna jen čtyři, ale nějak to prošlo.⁸

6 NA, AZČ, inv. č. 233, kart. 37. Hlídači byli pochopitelně prověřeni a lze o nich najít pečlivé záznamy s datem narození, bydlištěm, jmény rodinných příslušníků apod.

7 NA, AZČ, inv. č. 234, kart. 37. Záznam z porady zapsal a podepsal dr. Otakar Bauer.

8 NA, AZČ, inv. č. 234, kart. 37.

Těsně před válkou i během ní bylo stěhováno značné množství archiválií i jiných uměleckých děl. Po budově, do budovy, ale i z budovy ven. Z obavy před bombardováním byly stěhovány archiválie z vyšších pater do nižších, kromě již zmíněného vlhkého III. suterénu. A přibýly i písemnosti z jiných institucí, často i s regály a skříněmi, kterých měl archiv nedostatek. Například během velmi krátké doby od 22. září do 7. října 1941 byla přestěhována značná část materiálu ze šesti místností budovy Národního muzea na Václavském náměstí, později pak písemnosti řádů křižovníků s červenou hvězdou, dominikánů, piaristů, Roudnický archiv z Litoměřic, Černínský archiv z Jindřichova Hradce, protože jindřichohradecký archivář K. Tříška měl již v roce 1938 obavy z připojení Jindřichova Hradce do Říše a odvezení archiválií, a mnoho dalších, třeba i jednotlivin (graduál z r. 1575 z Třebenic, obecní kroniky, listiny...)⁹

Další institucí, která využila budovu pro vlastní účely, bylo České technické muzeum (dnešní Národní technické muzeum). Z příkazu německé branné moci se muselo nuceně vystěhovat ze svých dosavadních prostor ve Schwarzenberském paláci na Hradčanském náměstí, kde byla v roce 1910 otevřena jeho první expozice. Novostavba na Letné byla sice již dokončena, ale okupační správou zabrána pro protektorátní ministerstvo pošt. Muzeum proto urychleně a na vlastní náklady přestěhovalo do II. suterénu AZČ pozůstalosti Josefa Schulze, Josefa Zítka, Jana Kotěry a dalších, jejich výkresy a plány. Ve stejném depozitáři pobýly i sbírky Moderní galerie (Slaviček, Švabinský...), pár týdnů i sbírka Waldesova, která zde jako depozitum Moderní galerie byla uložena 26. srpna 1938, ale již 25. října téhož roku ji převzal zástupce Waldesovy galerie a po zatčení Jindřicha Waldese v září 1939 byla zabavena nacisty. V září 1940 bylo jako depozitum převzato z Moderní galerie 75 obrazů a čtyři bedny s menšími obrazy a plastikami.¹⁰

Jiné archiválie, hlavně listiny, byly v letech 1940–1943 naopak z archivu odváženy „dle zásad provenience“ do Budyšína, Drážďan, Vídně, Lince. Existují přesné soupisy k odváženým listinám do jednotlivých archivů i s registry. Například do Drážďan byly odvezeny listiny pánů z Koldic, 94 listin z AČK a další, do Slezska 27 listin z AČK. Joachim Prochno a další se snažili každou listinu zkoumat, jestli má opravdu být odvezena, zda nejsou například ve Slezsku opisy či druhé exempláře.¹¹

A později, od jara roku 1943, byly z důvodů možného bombardování převáženy archiválie mimo Prahu. Například do kláštera v Hájku u Unhoště, kde proběhly od února 1943 vnitřní úpravy, byly namontovány regály a firmou Antonína

9 NA, AZČ, inv. č. 237, kart. 38. Podrobná zpráva dr. Miloslava Volfa obsahuje přesný denní rozpis stěhovacích prací včetně počtu řemeslníků, popisu obsahu beden apod.

10 NA, AZČ, inv. č. 237, kart. 38.

11 NA, AZČ, inv. č. 267, kart. 83.

Kučery z Ůhonic odvezeno 35 stěhovacích aut do jednotlivých cel.¹² Dalšími využitými místy byla fara v Horoměřicích, zámek v Litni, suterén Kramářovy vily místo krytu pro lidi, suterénní místnosti v blízkém Sokolu Dejvice, na Orlík do protiletického krytu byl odvezen archiv řádu maltéžských rytířů. Jsou dochovány nájemní smlouvy i vyčíslení nájemného.¹³

Podle přejímacího listu čj. 8398 z 10. října 1941, podepsaného zemským archivním radou dr. Otakarem Bauerem, který zastupoval ředitele AZČ, byly archivy převzaty do úschovy obrazu Vojtěcha Bartoňka, Romana Havelky, Václava Jansy, Petra Maixnera, Viktora Olivy, Jaroslava Panušky, Jindřicha Tomce a všechna plát na Muchovy Slovanské epopeje, stočená na válcích, které nechala vyrobit pražská obec. Přejímací list z 21. října 1941, čj. 8398 obsahoval názvy originálních pláten i jejich rozměry.¹⁴

Na dvaceti monumentálních obrazech pracoval Alfons Mucha v letech 1910–1928 na zámku Zbiroh, kde si část zámku pronajal. Zachytit dějiny slovanských národů chtěl již od Světové výstavy v Paříži v roce 1900, ale teprve o deset let později měl díky americkému průmyslníku Charlesovi R. Cranovi dostatek finančních prostředků k realizaci svého velkého snu. Prvních jedenáct pláten bylo vystaveno v roce 1919 v pražském Klementinu, kompletní cyklus pak k desátému výročí republiky na podzim 1928 ve Velké dvoraně právě dokončeného Veletržního paláce. Mucha plátina daroval „Praze a lidu“ s podmínkou vybudování nové galerie pro epopej, což dodnes nebylo splněno. Od roku 1926 byla epopej deponována v bývalé kapli holešovické školy U Studánky, ležící v blízkosti Veletržního paláce, odkud byla zapůjčována. Podle dr. Hany Svatošové z Archivu hlavního města Prahy byly obrazy uchovávány v relativně vhodném prostředí.¹⁵ Městská rada pražská schválila 5. května 1939 (čj. 23118/39) peníze na opravu obrazů samotným Muchou. Ten však brzy onemocněl a 14. července 1939 zemřel na následky zápalu plic. Restaurátorské práce dokončili v lednu 1940 jím osobně vybraní restaurátoři. V červnu 1940 zadala městská rada zakázku na zhotovení dřevěných transportních válců vhodných pro stěhování epopeje z Holešovic do bezpečnějšího úkrytu, z obavy před případným bombardováním a požárem. Práci na svinování pláten prováděli pracovníci Osvětového odboru pod vedením akademického malíře Adolfa A. Zahela.

12 NA, AZČ, inv. č. 237, kart. 38. Ve spisech jsou plánky cel i rozmístění regálů v Hájků, uložení archiválií, smlouvy se stěhovacími firmami, popis stěhování.

13 NA, AZČ, inv. č. 237, kart. 38. Složka obsahuje seznam míst, ve kterých byly dokumenty deponovány, najdeme v ní i vypočtení nájemného v jednotlivých objektech.

14 NA, AZČ, inv. č. 227, kart. 35. V originálu přejímacího protokolu se dozvíme jméno autora, název obrazu, jeho rozměry (největší jsou 810 x 610 m), informaci o navinutí na válec či volném uložení. NA, AZČ, inv. č. 237, kart. 38. Podrobná dokumentace o balení i průběhu stěhování.

15 Čiháková-Noshiro, Vlasta: Almanach Slovanské epopeje. Praha 2011.

Návrh na uložení Slovanské epopoje ze školy U Studánky do budovy AZČ padl 28. října 1940 (čj. 1634, odd. 12/1940) a 3. prosince 1940 psal ředitel archivu primátorovi hlavního města Prahy, že je vše domluveno, pouze má být datum o přivezení uměleckých děl oznámeno 24 hodin předem. Z 1. července 1941 existuje zpráva akademického malíře Adolfa Zahela, který práce řídil, o přesném postupu navíjení pláten na šest válců různých rozměrů, kterému předcházelo vyrovnávání a zpevnění okrajů.¹⁶ Průběžně byla plátna prokládána bílým papírem a čištěny zadní strany. Válce byly uloženy do laťových beden vyrobených Karlem Hlaváčkem, truhlářem z Prahy I. Plátna se balila deset dní za pomoci Josefa Zimy, tesařského mistra, Václava Fišny, čalounického mistra a šesti dělníků. Převoz do archivu zajišťovalo devět tesařů.

Dne 15. srpna 1941 posílá úřad primátora hlavního města Prahy zprávu (čj. 5932) Zemskému úřadu v Praze o přestěhování Slovanské epopoje, čtyř lunetových obrazů – pohledů na Prahu malířů Tomce, Panušky, Jansy a Havelky a dalších velkých pláten (Švabinský, Purkyně, Mánes, Navrátil a další) do II. suterénu archivu pod odborným dohledem, aby nedošlo k žádnému poškození. Některé úseky prací byly filmovány. Spolu s plátny byla A. Zahelem odevzdána krabička s devadesáti hvězdami z obrazu „Slované v pravlasti“, neboť hvězdy by překážely v hladkém navinutí pláten.¹⁷

O dva roky později, koncem května 1943 se začaly odvážet některé obrazy Moderní galerie do Česko-moravské zemské galerie v Praze. Dne 14. července 1943 podalo vedení archivu žádost na kulturního referenta hlavního města Prahy o možnosti odvézt válce se Slovanskou epopojí z archivu „pro fatální nedostatek místa“. Druhá žádost o převoz z důvodů plánu využít části II. suterénu jako úkrytu pro lidi při případných náletech došla 14. září 1943. Již v září 1943 vypracoval umělecký poradce pražské obce profesor Ladislav Šaloun posudek o možnosti uložení uměleckých děl ve sklepeních zámku Slatiňany na Chrudimsku. Kromě celé Slovanské epopoje se odvoz týkal ještě tří obrazů Brožíkových. A v prosinci 1943 byla plátna na válcích skutečně odvezena.

Další obrazy, včetně Bartoňkových lunet, byly odvezeny 24. ledna 1944, starost o odvoz převzal kulturní odbor hlavního města Prahy, jmenovitě vrchní ředitel Roubalík. Odvozu předcházela dopis ze 6. ledna 1944, ve kterém se uvádí, že po odborné konzultaci s profesorem Šalounem bylo rozhodnuto odvézt umělecká díla na bezpečnější místo do jiného vybudovaného protiletického krytu v souladu

16 NA, AZČ, inv. č. 237, kart. 38. Zápis je velmi podrobný – spouštění pláten na podlahu pomocí kladky, namáčení okrajů, přezehlování, prokládání papírem, konečné zabalení povrchu papírem a jutovým materiálem. Je zde také seznam obrazů na šesti válcích i upozornění na pozdější nutné opravy jednotlivých pláten.

17 NA, AZČ, inv. č. 237, kart. 38

s novými bezpečnostními předpisy, které archiv nesplňuje. A proto odbor žádá o jejich vydání.

V archivu se uvolnilo místo pro archiválie zasílané z jiných institucí a vedení se ulevilo. Starost o umělecká díla vysoké hodnoty byla obrovská.

Slatiňany opustila Slovanská epepej i Brožíkova díla v lednu 1946, protože se na zámku zřizoval pokusný hřebčinec. Slovanská epepej se vrátila buď zpět do školy U Studánky, nebo do holešovické Masarykovy školy na Ortenově náměstí.¹⁸ V lednu 1950 byl schválen převoz na zámek v Moravském Krumlově, kde byl po restaurování obrazů od roku 1963 do 2010 vystavován. Pak měl být odvezen do Prahy, čímž se znovu otevřel problém slibu města Prahy autorovi, že bude pro jeho monumentální dílo postavena galerie. V roce 2011 bylo pět pláten odvezeno do Veletržního paláce a Galerie hlavního města Prahy převzala správu expozice v Moravském Krumlově. Po několika výstavách domácích i zahraničních (např. v roce 2017 v Tokiu) bylo celé dílo vráceno do opravených a lépe zabezpečených prostor Moravského Krumlova.

V letech 2010–2011, v době převozu a tahanic o Slovanskou epepej vzniklo několik prací, které se osudům Slovanské epepeje věnovaly.¹⁹ Pohyb pláten je celkem známý, jen se někteří autoři nemohli shodnout na období válečném. Jeden z autorů, Pavel Nosek,²⁰ má pohyb epepeje zmapovaný, ale naprosto popírá její uložení v Archivu země České. Uvádí svinování pláten v září r. 1941 (zpráva Adolfa Zahela o navinování pláten je z 1. července 1941)²¹, ale poté se ocitá v září 1943, kdy zmiňuje Šalounův posudek na stěhování do sklepů ve Slatiňanech. Píše: „...se nadále traduje pověst o uložení epepeje v podzemí Zemského archivu opírající se o jediné sporné „svědectví z doslechu“... a dále pak, že „žádný jiný doklad nebyl nalezen“. A pokud by prý připustil pravdivost pověsti, musel by existovat pádný důvod pro přemístění v roce 1943. Že zde Slovanská epepej byla uložena, je archivními dokumenty doloženo dostatečně a důvody k odvozu byly minimálně dva. Velmi málo místa v archivu²² a nové podmínky nová nařízení pro uložení uměleckých děl v případě leteckých náletů. Možná hrálo roli i umístění archivu mezi nádražím a budovami SS. Autorovi chybí v jeho jinak podrobném popisu dva roky, které jsou doloženy právě v registratuře AZČ.

18 Místo se nepodařilo přesně určit, ale dr. Hana Svatošová i Lenka Bydžovská se přiklánějí ke škole U Studánky – viz: Čiháková-Noshiro, Vlasta: Almanach Slovanské epepeje. Praha 2011; Bydžovská, Lenka – Srp, Karel (ed.): Alfons Mucha. Slovanská epepej. Praha 2011.

19 Bydžovská, L. – Srp, K. (ed.): Alfons Mucha: Slovanská epepej. Historička umění Lenka Bydžovská se přiklání k umístění Slovanské epepeje do archivu.

20 Nosek, Pavel: Neviditelný pes, 15. 10. 2011, Historie: Osudy Slovanské epepeje za okupace; též viz: Čiháková-Noshiro, V.: Almanach Slovanské epepeje.

21 NA, AZČ, inv. č. 237, kart. 38.

22 NA, AZČ, inv. č. 237, kart. 38.

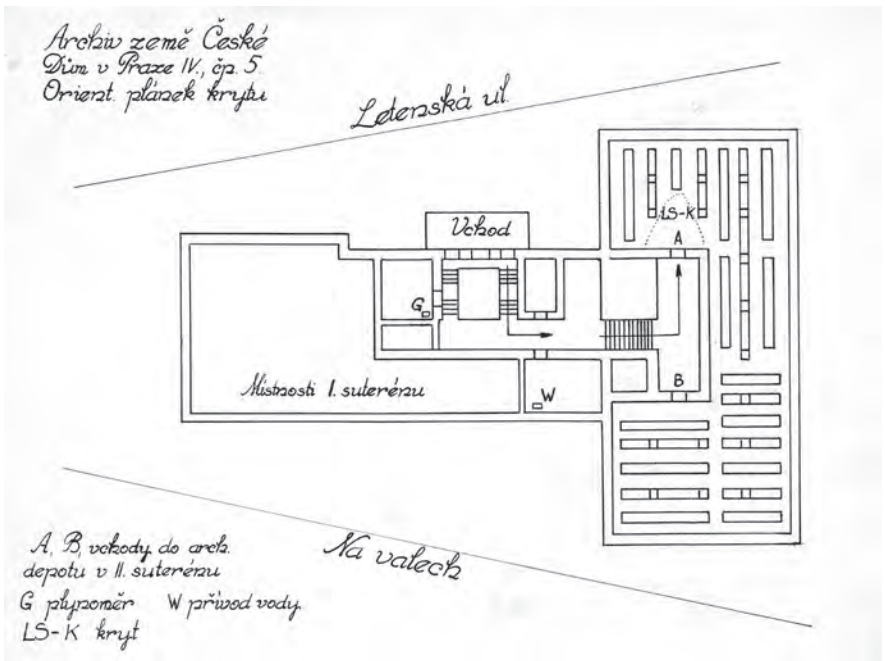
Dokladů o jednání a konečném rozhodnutí umístit epopej do budovy AZČ a o přípravách k jejímu dalšímu stěhování je mnoho a jejich podrobný popis není předmětem tohoto příspěvku. Doplnění údajů o osudech Slovanské epopeje v letech 1941–1943, jak je zaznamenávají dokumenty uložené v registratuře Archivu země České, by však mohlo být zajímavé pro budoucí čtenáře a důležité pro badatele o její historii.

Where Was the Slav Epic Hidden during the Second World War?

Prior to the Second World War, the Czech Lands Archives underwent changes in accordance with the protection of archival materials and employees anticipating the possible hardships of war. The reception guards were reinforced with a new set of rules, the building was equipped with better protection tools, and the glass block windows were covered with interior shutters, etc. Furthermore, plans for building shelters were considered not just for employees but also for the residents of surrounding houses and casual passers-by. Because of a threat of bombardment, the archival materials were moved to lower storeys; not only the valuable archival documents from other institutions but also many artworks were placed in the basement. Depositing Mucha's Slav Epic in the Czech Lands Archives was debated, although no evidence has been found. The Czech Lands Archives registry reveals not only a large number of documents about carefully preparing to move the artwork to the second repository of the building but also about its further transport to the basement of Slatiňany Castle two years later. These documents filled the information gap about the fate of this monumental work.

obr. 1 Průčelí
Archivu země
České rozbité při
Pražském povstání 1945
(NA, Archiv země
České, inv. č. 234,
kart. 37)

obr. 2 Návrh krytí ve II. suterénu Archivu země České
(NA, Archiv země České, inv. č. 233, kart. 37)

JOSEF WILLINGER

OD UČITELE ČEŠTINY A TĚLOCVIKU K ELITĚ OKUPAČNÍ SPRÁVY PROTEKTORÁTU

ZDEŇKA KOKOŠKOVÁ

Prvorepublikový středoškolský pedagog a pozdější úředník protektorátního Ministerstva školství i Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě Josef Willinger pocházel z německé zemědělské římskokatolické rodiny. Narodil se 25. prosince 1899 ve Zhoří u Stříbra chalupáři Josefu Willingerovi a Barboře roz. Remigerové, sestře pozdějšího posledního pražského německého světícího biskupa Johanna Nepomuka Remigera. Syn Josef, nejstarší ze čtyř dětí,¹ začal na podzim roku 1911 navštěvovat státní vyšší gymnázium ve Stříbře, jehož řádné ukončení se stalo předpokladem pro univerzitní studium. Během osmi let středoškolského vzdělávání byl také v užším kontaktu se svým strýcem J. Remigerem, který od roku 1910 působil na stříbrském gymnáziu jako řádný profesor náboženství.² Willingerovo studium však přerušila válka. V dubnu 1917 musel narukovat jako jednoroční dobrovolník do rakousko-uherské armády. Vrátil se až koncem října 1918, po vzniku Československé republiky,³ a v červnu následujícího roku složil maturitní zkoušku.

Středoškolským pedagogem v novém státě

Nový československý stát navázal po svém vzniku na zásady rakouské liberální školní politiky, v němž všechny národnostní menšiny v zemi měly možnost získat na základních, ale také na středních školách vzdělávání v mateřském jazyce. Slováci

1 Druhý byl syn Johann Nepomuk (Hans/Jan) Willinger, který absolvoval čtyřletý Učitelství ústav ve Stříbře. Následovaly dvě mladší sestry. Státní okresní archiv (SOKA) Tachov, Okresní úřad Stříbro, inv. č. 739, sčítání lidu 1921 – Zhoř, kart. 110.

2 J. Remiger učil náboženství rovněž Josefova bratra Jana ve stříbrském učitelství ústavu. <https://kpmk.eu/kpmkeu/index.php/kapitula/clenove-kapituly/instalovani-1918-1950/111-thdr-johann-nep-remiger> [15. 3. 2023]

3 Absolvoval důstojnickou školu v Jablonci nad Nisou a poté nastoupil jako kaprál k 18. střeleckému pluku do Krakova. Národní archiv (NA), Ministerstvo školství (MŠ), inv. č. 1419, sign. 1608/46, Willinger Josef – korespondence, kart. 826.

i Němci, jako nejsilnější menšiny, mohli dokonce studovat na vlastních vysokých školách. Od vzniku Československa bylo u pedagogických pracovníků podporováno vlastenectví, úcta k republikánství, československé státnosti a občanské svobodě. V důsledku dosavadního historického vývoje však v zemi chyběl sjednocující jazyk. Preference slovanských jazyků (češtiny a slovenštiny) se odrazila v jazykovém zákoně přijatém 29. února 1920, jímž byl zaveden jako úřední jazyk „jazyk československý“. Výuka češtiny či slovenštiny se stala již o tři roky později povinnou i na středních školách všech národnostních menšin. Od školního roku 1923/1924 tak nutně musely všechny uvedené školy zaměstnávat pedagogy s aprobací pro výuku českého jazyka. Pro československé Němce se navíc stalo porozumění úřednímu jazyku nové republiky a jeho zvládnutí nutností. Proto došlo na počátku 20. let minulého století k obrovskému nárůstu zájmu o studium slavistiky ze strany této menšiny.⁴ Právě obor učitelství českého jazyka a tělocviku na střední škole odejel na podzim roku 1919 studovat do Prahy na Filozofickou fakultu Německé univerzity také Josef Willinger.⁵ Pravděpodobně mu studium češtiny doporučil strýc J. Remiger, který tento jazyk velmi dobře ovládal⁶ a odhadl i praktičnost tohoto oboru pro synovcovu budoucí kariéru. Ten již v roce 1921 získal aprobaci pro výuku tělocviku na středních školách a na podzim roku 1923 mu byla přiznána také aprobace pro výuku češtiny německým vyučovacím jazykem u známého profesora slavistiky a germanistiky Franze Spiny, který patřil mezi tamními pedagogy k těm nejlepším. O rok později zakončil J. Willinger své univerzitní studium doktorským titulem.⁷

První střední školou, kam odešel v prosinci 1923 praktikovat na základě výnosu Zemské školní rady v Praze, bylo Německé státní reformní reálné gymnázium v Plzni, kde působil do konce školního roku 1924/1925.⁸ Tam zároveň získal pedagogické zkušenosti jako zatímní profesor, čekatel na titul středoškolského profesora. Následující školní rok pokračoval s výukou na Německém státním reálném gymnáziu v Bratislavě. Během tohoto svého působení, na jaře roku 1926, si stačil rozšířit aprobaci o výuku němčiny na středních školách na Německé univerzitě

4 Němec, Mírek: Ve státním zájmu. Národnostní problematika ve středním školství meziválečného Československa. Červený Kostelec – Ústí nad Labem 2020, s. 94.

5 Archiv Univerzity Karlovy (AUK), Zkušební komise pro učitelství na středních školách Německé univerzity v Praze, sign. 1/4, Kniha zkušebních protokolů sv. IV, s. 304.

6 K ThDr. J. Remigerovi blíže viz Kukánová, Zlatuše: „Rád bych byl sloužil déle“. K odsunu německého katolického kléru z českých zemí. *Securitas imperii* 32, s. 102–103.

7 AUK, Matriky Německé univerzity v Praze, inv. č. 4, Matrika doktorů Německé univerzity v Praze (1924–1931), s. 12. Dizertační práci *Slavische Flurnamen im Mieser Gerichtsbezirk* dokončil v roce 1924 pod vedením F. Spiny a G. Gesemanna. Srv. *Disertace pražské university 1882–1945. II.*, [Německá universita. Praha 1965. Sběrka pramenů a příruček k dějinám University Karlovy, 3, s. 60.

8 Srv. personální spis uložený v NA, Ministerstvo školství a kultury (MŠK), Osobní spisy, Willinger Josef, kart. 275.

v Praze u profesora germanistiky Ericha Gieracha.⁹ Další školní rok vyučoval na německé státní reálce v Lokti, odkud se 31. srpna 1927 přestěhoval do Chebu, kde byl po dovršení tříleté čekatelské doby ustanoven definitivním profesorem na systemizovaném místě pro státní střední školy na tamním německém státním gymnáziu jako profesor češtiny („*čechoslowakische Sprache*“) se služební hodností studijní rada. Zároveň začal vyučovat český jazyk jako pomocný učitel v chebském německém státním učitelském ústavu s koedukací.¹⁰

Poměry středoškolských učitelů se stabilizovaly zejména díky platovému zákonu z 26. června 1926, jenž po tříletém čekatelství sliboval definitivu s rychle rostoucím platem v dalších třech letech, případně i výchovné včetně činovného.¹¹ J. Willinger si tak mohl konečně dopřát klidný rodinný život. Dne 19. září 1929 se v Chebu oženil s téměř o dvanáct let mladší Elisabeth Marií¹² a přestěhoval se do domu jejího otce gymnaziálního profesora Antona Würschnitzera v Schillerově (později Kreuzingerově) ulici č. 6, kde se jim 30. srpna 1931 narodila dcera Ingrid.

V meziválečném období se mnoho aktivních pedagogů nebo učitelů ve výslužbě věnovalo tvorbě učebnic a učebních pomůcek a mnohdy je vydávali z důvodu potřeby i vlastním nákladem. Obsah školních učebnic byl legislativně ošetřen až v roce 1928 výnosem Ministerstva školství a národní osvěty v Praze (MŠANO), který vedle formálních charakteristik učebních pomůcek určoval i jejich ideově-výchovnou úlohu.¹³ Před jejich případným vydáním ve Státní nakladatelství v Praze probíhal na ministerstvu schvalovací proces, jenž byl kodifikován až v roce 1932. Při posuzování německých učebnic vedly často k zamítavému stanovisku českých recenzentů státně výchovné důvody. Posuzovatelé sledovali zejména vztah k pojetí historie, ale také zeměpisu, němčiny a češtiny.¹⁴ Také

9 AUK, fond Zkušební komise pro učitelství na středních školách Německé univerzity v Praze, sign. 1/4, Kniha zkušebních protokolů sv. IV, s. 482.

10 Deutsche Staatslehrerbildungsanstalt mit Koedukation in Eger srv. SOKA Cheb, Učitelský vzdělávací ústav Cheb, Kronika učitelského vzdělávacího ústavu 3. díl, inv. č. 552.

11 Neuhöfer, Rudolf: Patnáct let středního školství, jubilejní relief, Československá grafická Unie a.s., 1933, s. 85–86. Plat učitelů se skládal ze služného (tarifní plat), výchovného (příplatek na nezaopatřené dítě) a činovného (příplatek dle lokality, v níž se škola nacházela a dle náročnosti práce). K základnímu platu se připočítávaly ještě služební a ředitelské příplatky.

12 Narodila se 19. 4. 1911 ve Vidnavě u Jeseníku. Státní oblastní archiv v Plzni (dále SOA Plzeň), Sběrka matrik západních Čech, Cheb – sv. Mikuláš 175, fol. 206. Oddávajícím byl Willingerův příbuzný Wenzel Remiger, farář ze Skapců.

13 Vojtko, Tibor: Učebnice pod kontrolou: politické ideje jako východisko obsahového vymezení učebnic. In: *Historia scholastica* 7, č. 2, 2021, s. 38.

14 K procesu schvalování školních pomůcek blíže viz Státník, Dalibor: Boj o duši dítěte podle Ministerstva školství a národní osvěty: Několik úvah o schvalování učebních pomůcek, učebnic

J. Willinger začal vedle výuky na obou chebských středních školách připravovat nedostatkové učebnice češtiny pro německy hovořící žactvo. Od počátku 30. let napsal přes třicet učebnic české literatury, gramatiky, konverzace i knihy českých anekdot pro mládež, které publikoval v Chebu vlastním nákladem. Některé z učebních pomůcek určených německým žákům obecných a měšťanských škol, které chystal ve spolupráci se svým mladším bratrem, pedagogem na německé obecné škole v Nýřanech Johannem¹⁵ a učitelem v české obecné škole v Chebu Václavem Vanišem, uspěly dokonce ve zmíněném schvalovacím řízení MŠANO a byly vydány v letech 1935–1937 Státním nakladatelstvím v Praze.¹⁶

Josef Willinger zároveň připravoval k výuce českého jazyka periodikum s názvem *Co je nového? / Was gibt's Neues?*, v němž se snažil zprostředkovat německým žákům praktickou a zajímavou formou češtinu. V jednotlivých číslech časopisu vycházejícího každý měsíc školního roku sice obvykle představoval ukázky z české literatury, část obsahu ale vždy věnoval aktuální politické a národnostní problematice. V roce 1933 například vysvětloval význam znalosti češtiny při ztrátě zaměstnání v době krize, jindy představoval regiony v tehdejší ČSR osídlené převážně Němci nebo dokonce německé realie včetně popsání nástupu A. Hitlera k moci nebo podezření na tamní komunisty ze zapálení říšského sněmu.¹⁷ Časopis se dochoval jen do roku 1934, jeho stále se zostřující nacionalistický charakter byl patrně důvodem pro jeho zastavení. Autor se 18. března 1935 odvolal vůči výnosu MŠANO týkajícímu se odnětí novinové sazby pro časopis, v němž konstatoval: „Nemohu si nijak vysvětliti,

a školních obrazů v meziválečném Československu a za Protektorátu Čechy a Morava. In: Národní vyučování a škola, historický vývoj a současné trendy používání didaktických pomůcek. Praha 2013, s. 108.

- 15 Johann Willinger, nar. 17. 1. 1902 ve Zhoři, po absolvování čtyřletého Učitelského ústavu ve Stříbře byl střídavě učitelem obecné a měšťanské školy v Nýřanech a v Hradci na Plzeňsku (později byl ředitelem měšťanky v Nýřanech). Členství v Sudetoněmecké straně vystřídal po odstoupení pohraničí Německu členství v NSDAP i v SS a dalších společenských organizacích působících v rámci NSDAP. Od listopadu 1942 působil díky bratrovi v příslušném oddělení úřadu Zemského prezidenta pro Čechy jako zemský školní inspektor, přičemž předtím vystoupil z římskokatolické církve a stal se, podobně jako bratr, „pouze“ věřící (gottgläubig). Ještě v dubnu 1945 žádal K. H. Frank říšského ministra pro vědu, výchovu a vzdělávání lidu o jeho jmenování vládním a školním radou. Blíže viz NA, Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě (ÚŘP), sign. 114-100/1, kart. 98 a sign. Z Pers I – W, kart. 99.
- 16 Toto nakladatelství vydávalo v meziválečném období schválené učební pomůcky a učebnice pro školy ve všech vyučovacích jazycích tehdejšího Československa. Zde se jedná zejména o tři díly knihy *Čeština. Praktisches Čechischbuch für deutsche Bürgerschulen*.
- 17 Vydával ještě *Malé noviny / Sprachzeitschrift*, později s podnázvem *Učte se česky mluvit! / Lernt tschechisch sprechen!* a navíc verzi *Pro začátečníky / Für Anfänger*. Blíže k široké škále Willingerových jazykových učebnic a jeho kreativitě při jejich tvorbě viz Němec, Mirek: *Erziehung zum Staatsbürger? Deutsche Sekundarschulen in der Tschechoslowakei 1918–1938. Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa*, Sv. 33, Essen 2010, s. 242–247.

že právě mému časopisu, který se poctivě snaží naučiti Němce státní řeči, má být vzata výhoda novinové sazby“.¹⁸

Po nástupu A. Hitlera k moci v Německu a zejména po úspěchu Sudetoněmecké strany (SdP) v parlamentních v roce 1935 se v pohraničí začala projevovat nacifikace školství. Častá byla otevřená podpora pedagogů německé národnosti ze strany SdP, zaznamenávány byly jejich kontakty s bavorskými a saskými kolegy, objevovaly se i jejich četnější protistátní aktivity.¹⁹ Na jaře 1938 hodnotila zpravodajská ústředna při plzeňském policejním prezidiu J. Willingera jako osobu smýšlení velkoněmeckého a protičeského, nicméně zároveň připouštěla, že o jeho politických aktivitách není nic konkrétního známo.²⁰

Krátká kariéra středoškolského pedagoga v Říšské župě Sudety

Na území obsazeném od podzimu 1938 nacistickým Německem došlo k rychlému přibližování dosavadního československého školského systému říšskoněmeckému. Tato přeměna se týkala v podstatě jen školství německého, samotné české školství bylo rychle likvidováno nebo alespoň silně omezováno, mnohé budovy českých škol zabírány pro jiné účely. Zásahu na kvapném začleňování německých škol do říšskoněmecké organizační struktury měla i skutečnost, že vliv nacionálního socialismu v pohraničních regionech se uplatňoval vzhledem k proříšským náladám většiny tamního německého obyvatelstva již v předcházejícím období. Od podzimu 1938 proto mohlo docházet nejen k úpravám školních osnov a učebních plánů, ale také k důkladnému prověřování samotného personálu škol ze strany rychle se transformující SdP do NSDAP.²¹ V té době, stejně jako všichni dosavadní příslušníci Sudetoněmecké strany, získal i Josef Willinger, na základě své žádosti a důkladného stranického přezkumu, členskou legitimaci NSDAP.²² Zároveň probíhala výstavba pluků Allgemeine-SS a náborové komise rekrutující nováčky zejména z řad prominentních členů sudetoněmeckých nacionalistických organizací se setkávaly s mimořádným zájmem. V Chebu se usídlila 97. SS-Standarte příslušící pod velení karlovarského XXXVIII. SS-Abschnittu,²³ o jejíž

18 NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46 Willinger Josef – korespondence, kart. 826.

19 Řeháček, Karel: Ve službách ideologií. Německé školství na Karlovarsku v letech 1918–1945. In: Sborník Muzea Karlovarského kraje 2022/3, s. 44.

20 NA, Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při Policejním ředitelství Praha, sign. 200-231-40, kart. 231.

21 Řeháček, Karel: Školství v Říšské župě Sudety. In: „Sudety“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem 2002, s. 381–394.

22 Bundesarchiv (BArch), Personenbezogene Unterlagen der NSDAP/Partei-korrespondenz (R 9361-II), 206929, legitimace č. 6 760 231 mu byla vydána k 5. 11. 1938.

23 K útvarům Allgemeine SS na odstoupeném území srv. Zumr, Jan: Himmlerova elita v Sudetech.

členství se již v únoru 1939 ucházel J. Willinger. Byl přijat do SS-Sturmu 10/97²⁴ a podobně jako dříve jeho bratr Hans absolvoval náročný výcvik v kasárnách SS v Oranienburgu u Berlína.²⁵

Středoškolský pedagog a tvůrce učebních pomůcek pro mládež Josef Willinger pokračoval v úspěšné kariéře i po vzniku Říšské župy Sudety. Prostřednictvím svého známého, tehdy již státního tajemníka u Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě (ÚŘP) Karla Hermanna Franka, jenž kontaktoval vedoucího pododdělení pro výchovu a vzdělání lidu Úřadu říšského místodržícího pro Říšskou župu Sudety Ludwiga Eichholze,²⁶ získal od 1. září 1939 pověření vést Učitelství ústav s koedukací v Chebu (Lehrerbildungsanstalt mit Koedukation in Eger).²⁷ Záhy jej říšský ministr pro vědu, výchovu a vzdělání lidu jmenoval díky jeho pedagogické praxi a publikační činnosti ve vzdělávací a metodické oblasti studijním radou a k 1. březnu 1940 jej chebský starosta instaloval na uvolněné definitivní místo profesora v tamní Vyšší škole pro chlapce v Chebu (Oberschule für Jungen in Eger).²⁸ Na konci srpna začal župní personální úřad NSDAP připravovat podklady pro jeho jmenování vrchním studijním ředitelem, aby mohl vést po dobu neurčitou učitelství ústav. Okresní vedoucí NSDAP v Chebu označil sice J. Willingera jako politicky i „světonázorově“ bezproblémového a vyzdvihl jeho členství v SS, výchovu mládeže v národněsocialistickém duchu i podporu při své vlastní stranické práci, ale neznal žádné jeho mimořádné zásluhy před připojením pohraničí k Říši, které mu měly umožnit trvale stát v čele vzdělávacího ústavu.²⁹ Přestože byly občanské postoje v krizovém období roku 1938 pro

Organizace Allgemeine-SS v československém pohraničí v letech 1938–1939, Paměť a dějiny 2017, č. 2, s. 75–80.

24 Archiv bezpečnostních složek (ABS), Sběrka písemností útvarů SS na území Protektorátu, sign. 107-22-1 a 107-20-7, č. legitimace 327 844. K 20. 3. 1943 byl povýšen do hodnosti Oberscharführera. Sr. ABS, Ústředna Státní bezpečnosti, sign. 305-570-5.

25 NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46, Willinger Josef – korespondence, kart. 826.

26 L. Eichholz navíc působil ještě v Sudetoněmecké straně jako hlavní vedoucí pro výchovu a vyučování a po vzniku Říšské župy Sudety se stal v rámci župního vedení NSDAP vedoucím úřadu pro vychovatele. Zároveň byl členem říšského sněmu za Sudetskou župu. Blíže k L. Eichholzovi např. Lilla, Joachim: Die Vertretung des „Reichsgaus Sudetenland“ und des „Protektorats Böhmen und Mähren“ im Grossdeutschen Reichstag. In: Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 40, č. 2, 1999, s. 456–457.

27 NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (ÚŘP-ST), sign. 109-11/4, fol. 23–28, kart. 136.

28 Do funkce byl instalován 5. února 1940. NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46, Willinger Josef – korespondence, kart. 826. Jednalo se o stejnou školu, na níž pracoval od roku 1929, ale školství v Sudetské župě již bylo přizpůsobeno říšské struktuře. Zároveň zůstal pověřen vedením Učitelství ústavu pro dívky v Chebu (Lehrerinnenerziehungsanstalt in Eger).

29 V rámci hodnocení sděluje „Ich wurde schon wiederholt gefragt, welche Verdienste er sich vor

kariérní postup na odtrženém území zásadní, bylo mu řízení Ženského učitelského ústavu v Chebu od září 1940 definitivně svěřeno.³⁰ V té době projevil také zájem nakladatelství Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus z Liberce o vydání jeho starší učebnice češtiny (Tschechisch für Hauptschulen). Spolu s ruprechtickým učitelem Edmundem Bergmannem začal připravovat aktualizované vydání původně praktické češtiny pro chlapecké měšťanské školy z roku 1936, které rozšířil o nová témata jako např. březen 1938 v Rakousku, březen 1939 v Čechách a na Moravě, plavba po Labi z Čech do Hamburku, čeští dělníci v Říši, aby byla kniha z nacistického pohledu ideologicky vhodná a obsahově aktuální.³¹

Působení ve vrcholných úřadech Protektorátu Čechy a Morava

V létě 1941 se J. Willinger na základě konzultací s L. Eichholzem vážně zabýval myšlenkou odchodu do protektorátu. Poté se v Praze zúčastnil schůzky se státním tajemníkem K. H. Frankem, při níž následovala atraktivní nabídka služebního místa. Ve hře byla buď pozice německého zástupce vedoucího I. sekce (střední školy a učitelské ústavy) na Ministerstvu školství a národní osvěty preferovaná v úřadu říšského protektora nebo místo inspektora výuky němčiny na Ministerstvu zemědělství. Již 8. srpna 1941 padlo z Willingerovy strany rozhodnutí pro první variantu, následně proběhlo jeho uvolnění z říšské služby vykonávané dosud v Chebu.³² S touto změnou se nutně pojil následný vstup do služby v autonomní správě protektorátu.

Se vznikem Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 docházelo i v tamním školském systému k postupným organizačním a správním změnám. Negativní postoj představitelů německé okupační správy k vysoké úrovni české vzdělanosti se projevoval tlakem na české školství ve všech jeho součástech.³³ Po likvidaci vysokých škol započaté již 17. listopadu 1939 se jejich pozornost přesunula na

unserer Befreiung erworben hat,...“ a dokonce doporučuje jako dostatečnou služební hodnost Studiendirektor. NA, NSDAP – spojovací ústředna u úřadu říšského protektora, Praha, sign. 123-715-6, fol. 6-7, kart. 715.

30 Patrně zapůsobily i osobní kontakty s K. H. Frankem a s L. Eichholzem.

31 Jednalo se o tři díly knihy Čeština. Praktisches Tschechischbuch für deutsche Bürgerschulen vydané Státním nakladatelstvím v Praze a určené pro 1., 2. a 3. třídu, na nichž se podílel J. Willinger s bratrem Johannem (Hansem) a s Václavem Vanišem a jež byly ilustrovány Wilhelmem Gareisem. Přípravy probíhaly od roku 1940, učebnice byla vydána v roce 1943.

32 Nabídku konzultoval 6. 8. 1941 v Ústí nad Labem s tehdejšími vrchními sekčními radou MŠANO F. Krausem. NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46, Willinger Josef – korespondence, kart. 826.

33 Ke školství za okupace blíže viz Pasák, Tomáš: Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace. In: In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných věd historických. Praha 1978, s. 215–257 a Doležal, Jiří: Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie. Praha 1996, s. 38–95.

školství střední. Již 15. srpna 1940 nařídil státní tajemník K. H. Frank výrazné snížení počtu českých středních škol a učitelských ústavů, jež se měly stát přísně výběrovými.³⁴ Tlak vzrostl v létě následujícího roku rozhodnutím říšského proktora Konstantina von Neuratha o jejich okamžitě redukci, na základě něhož byl vydán 6. srpna 1941 výnos MŠANO o změně v organizaci středních škol s českým jazykem vyučovacím s působností od školního roku 1941/1942.³⁵ Z dosavadního středoškolského systému (klasické gymnázium, reálné gymnázium, reformní reálné gymnázium a reálky) zůstaly pouze dva typy osmiletých škol – normální typ (reálné gymnázium) a zvláštní typ (gymnázium), přičemž na gymnázia nesměly být přijímány dívky. K těmto školám se řadily i čtyřleté učitelské ústavy a dvouleté odborné učitelské ústavy. Z reálků a reálných gymnázií s německým jazykem vyučovacím vznikly, stejně jako již dříve na územích odstoupených Německu, tzv. vyšší školy (Oberschulen).

Vedle postupného snižování počtu českých středních škol³⁶ a změn v jejich správě bylo třeba působit i na samotné pedagogy. Ti, kteří nebyli z rasových či světonázorových důvodů propuštěni, uvězněni pro odbojovou činnost, případně včas dobrovolně neodešli ze školství, museli skládat zkoušky z němčiny. Pro české učitele z protektorátu byly navíc od září 1941 organizovány přeškolovací kurzy v Rankenheimu u Berlína, kde se seznamovali se zásadami nacistické vzdělávací ideologie.³⁷ Ze strany okupačních úřadů docházelo také stále více k ovlivňování skladby vyučovacích předmětů v českých školách: bylo zrušeno vyučování občanské nauky a dějepisu,³⁸ naopak se postupně zvyšoval počet hodin němčiny. Sítila i cenzura při vydávání a zejména užívání českých učebnic, přičemž jejich počet postupně klesal.³⁹

34 Pasák, T.: Organizační a správní změny, s. 236.

35 Věstník MŠANO, 1941, 6. 8. 1941, s. 270–273. K postupnému zániku středního školství přispěl i numerus clausus omezující počet primánů na každé české střední škole na čtyřicet žáků. Pasák, T.: Organizační a správní změny, s. 235–236.

36 Ve školním roce 1938/1939 studovalo na středních školách 60 284 chlapců a 34 900 děvčat, v roce 1940/1941 již jen 54 007 chlapců a 29 417 děvčat. Doležal, J.: Česká kultura za protektorátu, s. 84.

37 Školení zajišťoval Ústřední ústav pro výchovu a vzdělávání (Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht) nejprve pro učitele dějepisu, od prosince 1942 pro učitele zeměpisu a od května 1943 pro učitele biologie. V protektorátu se počítalo s obdobným učilištěm v Praze, nicméně zatím byly zřizovány pracovní kroužky pro učitele němčiny, zeměpisu, dějepisu, matematiky, ale i češtiny. Sr. Willinger, Josef: Rankenheim. Pohled zpět i kupředu. In: Vychovatel v Čechách a na Moravě 1, 1943/1944, s. 17–20. Blíže ke kurzům a jejich významu Doležal, J.: Česká kultura za protektorátu, s. 74–80.

38 Pasák, T.: Organizační a správní změny, s. 237.

39 Důraz byl od počátku kladem zejména na náhradu učebnic dějepisu, zeměpisu, češtiny a němčiny. Němec, Petr: Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, č. 12, 1991, s. 74. Místo zakázané literatury musely školy nakupovat

V té době, 25. září 1941, nastoupil na protektorátní MŠANO do funkce německého zastupujícího sekčního šéfa pro střední školy a učitelské ústavy Josef Willinger. Nahradil tak Otto Treusch-Buttlara,⁴⁰ který svým přístupem nevyhovoval při další destrukci české středoškolské organizace. O dva dny později dorazil navíc z Berlína do Prahy zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich, jehož příchod předpokládal ještě výraznější okleštění českého vzdělávacího systému.⁴¹ Pod Heydrichovým vedením začaly probíhat přípravné práce k rozsáhlým správním reformám v protektorátu, v rámci nichž mělo dojít k postupnému včleňování německých úředníků pocházejících z Říše, Rakouska či bývalého Československa do protektorátní správy. V případě ústředních autonomních úřadů se tak jednalo o přímou infiltraci vedoucími pracovníky příslušných oddělení, resp. skupin úřadu říšského protektora. Tyto rozsáhlé správní reformy se dotkly rovněž celého protektorátního školství. Impulzem se stalo vládní nařízení č. 14/1942 Sb. z 15. ledna 1942 o nové organizaci některých ústředních úřadů. V čele MŠANO⁴² tak vystřídal dosavadního ministra Jana Kaprase⁴³ Emanuel Moravec, během jara pak probíhala na ministerstvu vestavba skupiny I/10 – školství z ÚŘP, čímž vnitřní organizace MŠANO kopírovala organizační strukturu příslušného segmentu ústředního okupačního úřadu a činnost se začala víceméně prolínat. J. Willinger byl ministerským oběžníkem z 12. ledna pověřen vedením II. sekce – pro záležitosti středních škol a učitelských ústavů pro obecné a měšťanské školy a pro všeobecné pedagogicko-administrativní záležitosti. Později se stal definitivním vedoucím této sekce ministerstva⁴⁴ a zůstal jím až do května 1945.

publikace z edice „Na okraj doby“ vydávané státním nakladatelstvím Orbis.

- 40 NA, ÚŘP, sign. I 10 E III, fol. 810, kart. 519. JUDr. O. Treusch-Buttlar, nar. 31. 8. 1881 v St. Pöltenu, byl absolventem Karlovo-Ferdinandovy univerzity v Praze a působil v meziválečném Československu v zemské správě, po okupaci byl členem Německé spisové komise a pracoval v MŠANO.
- 41 R. Heydrich uvažoval dokonce o jeho postupném odbourání. Viz Němec, P.: Úloha školství při germanizaci, s. 69. Jen počet středoškolských studentů klesl ze stavu před příchodem R. Heydricha, tj. ve školním roce 1940/1941, z 54 007 chlapců a 29 417 děvčat na 29 051 chlapců a 13 787 děvčat o tři roky později. Doležal, J.: Česká kultura za protektorátu, s. 84.
- 42 Z rezortu byly vyčleněny záležitosti divadelnictví, písemnictví, výtvarného umění, hudby, zpěvu a tance, jež nově spravoval Úřad lidové osvěty, který se k 15. 6. 1942 transformoval na Ministerstvo lidové osvěty, rovněž v čele s E. Moravcem.
- 43 Dne 24. 12. 1941 ještě odcházející ministr jmenoval J. Willingera předsedou kvalifikační komise při MŠANO zřízené pro profesory na ruských a ukrajinských středních školách. NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46, Willinger Josef – korespondence, ka 826.
- 44 Prezidiálním šéfem MŠ se stal po F. Krausovi, který mezitím převzal tuto funkci v nově zřízeném MLO, Willingerův přímý nadřízený z ÚŘP H. Heckel. ABS, Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-22-3, fol. 36.

Právě aktivním přístupem k redukci českého středního školství a k upevnování německví, ale i oceněním dosavadního postupu⁴⁵ včetně navržení dalších řešení opírajících se zejména o znalost němčiny ze strany českých studentů si získal J. Willinger podporu pražského vedoucího úseku SD⁴⁶ i ve skupině I/10 – školství v ÚŘP.⁴⁷ Tam byl jeho materiál dále propracován a rozhodujícím kritériem při přijímacím řízení na výběrové střední školy pro školní rok 1942/1943 se stal nový způsob přijímacích zkoušek. Místo nich měly probíhat při středních školách několikadenní výběrové tábory v čele s německým pedagogickým pracovníkem, jenž měl za úkol vybírat perspektivní studenty. Vedle znalosti německého jazyka zohledňoval i chování a tělesné schopnosti, někdy dokonce předvolával rodiče adeptů z důvodu lepšího rasového vyhodnocení. V květnu 1943 dokonce J. Willinger jako vedoucí příslušné sekce Ministerstva školství (MŠ) osobně jednal s vedoucím protektorátní pobočky Hlavního úřadu SS pro rasové a osidlovací záležitosti Hansem Preušem o způsobu zapojení jeho úřadu do činnosti výběrových táborů pro české uchazeče o studium na středních školách.⁴⁸ Uvedený úřad pak vyhodnocoval rasovou způsobilost zájemců o středoškolské studium po celé léto ve 113 táborech.⁴⁹

V říjnu 1943 pak bylo Willingerovým přičiněním dokončeno první číslo proněmeckého periodika *Vychovatel* v Čechách a na Moravě (*Der Erzieher in Böhmen und Mähren*) propagující mezi českými pedagogy a žactvem nacistickou ideologii. Tento časopis pak vydávalo Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu čtvrtletně až do konce války.⁵⁰ V té době se již J. Willinger soustavně zabýval oklešťováním českého středního školství a své rozborů předkládal nadřízeným⁵¹ nebo s nimi seznamoval středoškolské pedagogy, a to i prostřednictvím časopisu *Vychovatel*.⁵²

45 NA, ÚŘP, sign. I 10 E III, fol. 364-367, kart. 519. Jeho rozbor situace v českých středních školách s návrhy redukce zasláný zastupujícímu říšskému protektorovi 23. 2. 1942.

46 Blíže k jeho rozborům viz NA, ÚŘP-ST, sign. 109-04/1423, kart. 88, sign. 109-4/1441, kart. 90 nebo sign. 109-4/1453, kart. 91.

47 NA, ÚŘP, sign. I 10 E III, fol. 374-376, kart. 519. Hodnocení skupiny I/10 ÚŘP z 6. 3. 1942.

48 NA, Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (NSM), sign. 110-7/77 fol. 200, kart. 70.

49 Přijímání českých dětí do německých škol však podléhalo daleko přísnějším kritériím, resp. rasovému výběru. Blíže viz Novotný, René: Řešení české otázky. Nacistická rasová politika v Protektorátu Čechy a Morava. Praha 2021. s. 310-323.

50 Do podzimu 1943 klesl počet českých pedagogických časopisů ze 73 titulů v roce 1938 na pouhých 16. Doležal, J.: Česká kultura za protektorátu, s. 93.

51 V dubnu 1944 dokonce upozorňoval na nízký počet českých uchazečů o vysokoškolské studium ve srovnání s rezervovaným počtem míst. NA, ÚŘP, sign. I 10 E III, fol. 77, kart. 519.

52 Willinger, Josef: Krátký nástin vývoje a organizace programu českých středních škol a volby povolání žáků středních škol. In: *Vychovatel* v Čechách a na Moravě, č. 3, 1943/1944, s. 81-85. Ve studii odsuzuje překotný nárůst českých středních škol mezi lety 1918-1932 a vysvětluje potřebu redukce

Na základě iniciativy samotného státního tajemníka K. H. Franka se na počátku roku 1942 uskutečnily také personální změny ve Školním nakladatelství pro Čechy a Moravu v Praze (Schulverlagsanstalt für Böhmen und Mähren in Prag). Jejich provedením byl pověřen prezidiální šéf MŠANO Franz Kraus.⁵³ Řízení nakladatelství převzal generální ředitel nakladatelství Orbis Franz Friedrich Rudl,⁵⁴ pedagogicko-redakční práce měl vykonávat Josef Willinger. Do plánování nakladatelství bylo nutné zapojit i Říšský úřad pro školní a pedagogickou literaturu, jenž byl zastoupen vedoucím pobočky Úřední zkušební komise NSDAP k ochraně národně socialistické literatury (Aussenstelle der Parteiamtlichen Prüfungskommission zum Schutze des NS-Schrifttums beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren) Jürgenem Soenkem.⁵⁵ Právě úkolem této komise bylo provádět cenzuru učebních pomůcek v českých školách všech typů.

Již počátkem června 1942 byli na návrh nového vedoucího skupiny I/10 – školství v ÚŘP, ministerského rady Hanse Heckela,⁵⁶ všichni tři němečtí vedoucí sekcí v MŠANO převzati do jednotlivých referátů v této skupině.⁵⁷ J. Willinger se tak stal vedle své činnosti v MŠANO zároveň úředníkem referátu pro střední školy, učitelské ústavy a domovy v ÚŘP.⁵⁸ Od jara 1943 pracoval vrchní školní rada Josef Willinger jako vedoucí uvedeného referátu v oddělení ÚŘP označovaném nově říšský dozor nad školami v protektorátu, přičemž tuto funkci zastával v rámci oddělení III – školství jako generální referent i po vzniku Německé-

na počet žáků po 1. světové válce. Německá verze viz NA, NSM, sign. 110-4/543, fol. 36–49, kart. 47.

53 NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46 Willinger Josef – korespondence, kart. 826. K. H. Frank dává 2. 1. 1941 pověření pro sudetského Němce F. Krause ministroví J. Kaprasovi pouze na vědomí.

54 Státní nakladatelství Orbis sice patřilo po okupaci formálně ještě do kompetence Tiskového odboru Předsednictva ministerské rady, ale bylo záhy dozorováno příslušným oddělením úřadu říšského protektora. Do jeho vedení byl na konci roku 1939 dosazen pražský Němec F. F. Rudl, bývalý dopisovatel agentury Reuters, který od května 1941 do konce války působil jako jeho generální ředitel. Od správní reformy v lednu 1942 připadlo nakladatelství pod Úřad, resp. Ministerstvo lidové osvěty vedené rovněž E. Moravcem. K činnosti Orbisu a F. F. Rudlovi za okupace blíže viz: Mohn, Volker: Nacistická kulturní politika v Protektorátu: koncepce, praxe a reakce české strany. Praha 2018, s. 265–270.

55 Dr. J. Soenke pracoval v Praze v uvedeném komisi již od podzimu 1940, od 9. 11. 1941 se stal vedoucím úseku. BArch, R 9361-II/950037.

56 Bývalý vedoucí oddělení Alfred Hansel byl souzen Německým zemským soudem v Praze pro černý obchod a odvolán. BArch, Reichsjustizministerium (R 3001), 160069. Na jeho místo dorazil z Berlína v květnu 1942 H. Heckel, který v ÚŘP a později v NSM vedl skupinu I/10 - školství (od listopadu 1942 s označením III) až do konce války.

57 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-1/28, kart. 2.

58 Na základě výnosu zastupujícího říšského protektora z 17. 2. 1942 získal z pražského oberlandrátu potvrzení o nepostradatelnosti (UK-Stellung). NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46 Willinger Josef – korespondence, kart. 826.

ho státního ministerstva pro Čechy a Moravu (NSM). S ustanovením tohoto ústředního okupačního úřadu již všichni úředníci uvedeného oddělení pracovali zároveň jako vedoucí sekcí nebo oddělení Ministerstva školství⁵⁹ a setrvali v těchto funkcích obvykle až do konce války.⁶⁰

Od svého příjezdu do Prahy v září 1941 pobýval sice J. Willinger u svého strýce J. Remigera v kanovnickém domě na Hradčanském náměstí v Praze, ale na příkaz K. H. Franka mu byla v polovině dubna 1943 přidělena zařízená dvougarsoniéra ze zabaveného židovského majetku v Praze-Josefově, v ulici Elišky Krásnohorské č. 955.⁶¹ Do ní se následně přestěhoval a přechodně v ní bydlel až do vypuknutí Pražského povstání.⁶² Poté odešel za rodinou do Chebu osvobozeného americkou armádou a krátce na to se mu podařilo odjet do Bavorska, kam odjel hledat práci a bydlení. Mezitím byla v Chebu na jeho manželku uvalena vazba, z níž byla okresní vyšetřovací komisí v září téhož roku propuštěna a odjela za dcerou a Willingerovou matkou do Zhoře.⁶³ Podle sdělení stanice SNB v Teplicích Okresní správní komisi ve Stříbře přijelo 23. prosince 1945 do Zhoře nákladní auto řízené americkým vojákem, naložilo Elisabeth Willingerovou s jedenadvacetiletou dcerou Ingrid a odvezlo je do Bavorska.⁶⁴

Trestní stíhání po skončení války

Již 11. června 1945 byly výnosem Ministerstva školství a osvěty (MŠO) zrušeny pro školy v českých zemích předpisy vydané od 1. října 1938 do 5. května 1945 týkající se pedagogických a žakovských záležitostí, z nichž byl patrný nacistický kontext a snaha o perzekuci. V březnu 1946 žádalo prezidium MŠO Ministerstvo vnitra (MV) o pomoc při nalezení Josefa Willingera a o jeho stíhání podle dekretu prezidenta republiky z 19. června 1945 č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických

59 Srv. Vyjádření H. Heckela k případné restrukturalizaci MŠ po vzniku NSM. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-01/25, fol. 1-2, kart. 2.

60 J. Willinger byl navíc 11. 5. 1943 H. Heckelem jmenován předsedou Vědeckého zkušebního úřadu pro učitelství na německých středních školách v protektorátu. NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46 Willinger Josef – korespondence, kart. 826. Od 10. 2. 1943 se stal, tak jak bylo u těchto úředníků obvyklé, čestným spolupracovníkem SD. ABS, Ústředna Státní bezpečnosti, sign. 305-570-5, fol. 21.

61 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/1423, fol. 2, kart. 88.

62 Dostával sice za dojíždění z Chebu do Prahy odlučné, ale od konce dubna 1944 bylo říšským ministrem pro vědu, výchovu a vzdělání lidu požadováno jeho trvalé přestěhování do Prahy a hledání vhodného bytu pro rodinu. V žádosti o byt, kterou musel vyplnit, upozorňoval na špatný zdravotní stav rodičů jeho manželky, která o ně spolu s dcerou pečovala. NA, ÚŘP, sign. Z Pers I - W, kart. 99.

63 ABS, Odbor politického zpravodajství, MV (2M), Willinger Josef.

64 ABS, 2M, Willinger Josef.

zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Na základě výnosu MV z 15. května 1946 pak bylo zahájeno vyšetřování jeho činnosti na bývalém Ministerstvu školství, podle něhož byl shledán zodpovědným zejména za vydání mnoha výnosů poškozujících české střední školství a s tím související perzekucí středoškolského studentstva i středoškolských pedagogů.⁶⁵ Po vypátrání místa pobytu Willingerovy rodiny v Bavorsku, žádalo MV o jeho vydání a kontaktovalo i Československou komisi pro vyšetřování válečných zločinů ve Wiesbadenu. Od ní však přišla v říjnu téhož roku odpověď, že zemřel 4. dubna 1946 po operaci v bavorském Ipsheimu.⁶⁶

Willingerovo provinění mělo být projednáváno na podnět MŠO 18. září 1948 u Krajského soudu trestního v Praze. Ministerstvo odeslalo důkazní materiál ve formě všech předpisů vydaných obžalovaným včetně textu jeho projevu o plánech s českým školstvím, předneseném na pracovním zasedání ředitelů českých středních škol v roce 1943, a také předalo seznam osob, jež by mohly vypovídat o jeho činnosti na ministerstvu za okupace. V žádosti se dále konstatovalo, že „Četné spisy, které by mohly dokázat Willingerovu účast na důležitých opatřeních, směřujících proti českému školství, nebyly ve spisovně odboru A-III nalezeny, patrně proto, že byly včas odstraněny.“⁶⁷ Josef Willinger byl obviněn i z vydávání časopisu *Vychovatel*, z propagace nacismu na školách, zavádění německé terminologie v některých předmětech, částečného vyučování několika předmětů v němčině na českých školách, uskutečňování přeškolovacích kurzů v Rankenheimu, vytváření pracovních skupin pro profesory němčiny, dějepisu, zeměpisu, matematiky a biologie z důvodu vyučování dle říšské ideologie a zastavení výuky českých dějin a české literatury. Kromě toho byl důvodně podezřelý z vyhrožování českým zaměstnancům ministerstva a z přímého zavinění smrti některých politicky perzekvovaných českých profesorů nebo odnětí svobody těmto osobám.⁶⁸ Přestože přípravné řízení k procesu, i přes Willingerovo úmrtí na jaře v roce 1946, probíhalo po válce vícekrát, vlastní soud se neuskutečnil ani na podzim 1948.⁶⁹

65 Trestní oznámení z 3. 8. 1948. ABS, Ústředna Státní bezpečnosti, sign. 305-596-6. fol. 4 nebo NA, MŠK, Osobní spisy, kart. 275, Willinger Josef.

66 BAArch, Lastenausgleichsbehörden – Positiv beschiedene Feststellungsakten nach dem Feststellungsgesetz (FG) und Reparationsschädengesetz (RepG), ZLA 1, 1774705. Teprve v roce 1968 se jeho manželka dočkala v Německu odškodnění za odborné publikace, jež musel zanechat při útěku v Čechách.

67 NA, MŠK, Osobní spisy, kart. 275, Willinger Josef.

68 NA, MŠK, Osobní spisy, kart. 275, Willinger Josef.

69 Naposledy bylo pátrání po J. Willingerovi zrušeno v roce 1955. SOA Praha, Veřejný žalobce při Mimořádném lidovém soudu Praha, spis. Zn. Lst 26 228/48.

Závěr

Josef Willinger patřil ke generaci českých Němců, kteří prožili své dětství za Rakousko-uherské monarchie a jejichž mládí přerušila první světová válka. Po ní si zpravidla obtížně zvykali na jiný způsob života v Československé republice. Jako středoškolský učitel češtiny se stal součástí liberálního československého meziválečného školství a plně se mohl své profesi věnovat. Připravoval dokonce i učebnice češtiny pro německy hovořící děti a mládež, do nichž však ve 30. letech minulého století stále více vkládal nacionálně socialistickou ideologii přicházející z hitlerovského Německa, jíž bylo české pohraničí prostoupeno.

Po podepsání Mnichovské dohody a odstoupení pohraničního území Německu pokračoval s členskou legitimací NSDAP, ale i SS, v úspěšné kariéře středoškolského profesora. Klidné místo říšského pedagogického pracovníka vystřídala v létě 1941 nabídka K. H. Franka na místo vedoucího sekce pro záležitosti středních škol a učitelských ústavů v protektorátním Ministerstvu školství a národní osvěty a díky Heydrichově správní reformě byl o několik měsíců později zařazen i do skupiny školství úřadu říšského protektora. Stal se sice pasivním účastníkem správních reforem v ústředních okupačních a autonomních úřadech v oblasti školství, ale zato aktivním aktérem utlumování, resp. germanizace českého středního školství na území protektorátu.

Po válce se díky útěku do Bavorska a předčasné smrti na jaře roku 1946 nedočkal spravedlivého soudu v Československu ani případné očisty v denacifikační rozhodčí komoře v západním Německu.

Josef Willinger – From a Czech and Physical Education Teacher to Elite of the Occupation Administration

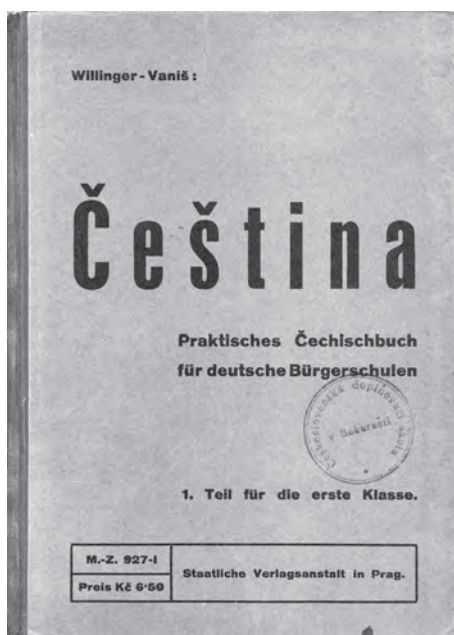
Josef Willinger was from the generation of Czech Germans who sought a position in the new Czechoslovak state. His post-war study of Czech at the German University in Prague opened the door to a position as a secondary school teacher in minority (German) education where Czech language was a new compulsory subject. In addition to teaching Czech, Willinger also launched into preparing language textbooks for youth. In frontier areas, however, he was increasingly influenced by German nationalism instigated by the Third Reich. His teacher's career in Cheb continued successfully even after the secession of the frontier zone and during the integration of the local German schools into the Third Reich's organisational structure.

In the summer of 1941, Willinger's personal contacts cleared the way to a position of the head deputy of the department of secondary schools and educational institutions at the Ministry of Education and National Enlightenment in the Protectorate of Bohemia and Moravia. He was appointed to actively participate in the destruction of the Czech secondary education. Willinger kept this position until the end of the war, even after the administrative reform where, consequently, the German heads of the ministry departments were moved to the education sections of the Reich Protector's office.

Portrétní fotografie Josefa Willingera z doby studií.
(NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46 Willinger
Josef – korespondence, kart. 826)

Skupinová fotografie z vojenského výcviku
(NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46 Willinger
Josef – korespondence, kart. 826)

Učebnice českého jazyka připravované ve 30. letech 20. stol. J. Willingerem pro německou mládež (NPMK – Pedagogická knihovna J. A. Komenského)

D 2448-40
10. 4. 1940

s : Eger.....

a m e : W. i. l. l. i. n. g. e. r. Josef, Dr. Studienrat.....

Geburtsdaten: 25.12.1899.....

Jetziger Wohnort : Eger, Kreuzingerstrasse 6.....

Früherer Wohnort : Eger.....

Dienststelle : Lehrerinnenbildungsanstalt Eger.....

Frühere Dienststelle : Lehrerbildungsanstalt in Eger.....

Anfrage nach Der Stellvertreter des Führers.....

Zweck der Anfrage : Ernennung zum Oberstudien-dir......

F r i s t : Sehr Dringend!!! Sofort !!!!!!!!!

Auskunft in politischer, weltanschaulicher und fachlicher Hinsicht:
 Dr. Josef Willinger ist weltanschaulich und politisch einwandfrei, SS-Mann, unterstützt mich in meinen Arbeiten als Kreiswarter und ersieht sicher in nationalsozialistischen Geiste. Ich wurde aber schon wiederholt gefragt, welche Verdienste er sich vor unserer Befreiung erworben hat, dass man ihn gerade zum Leiter einer grösseren Anstalt aus vielen anderen heraus hob. Da ist mir nichts Besonderes bekannt.
Gibt es nicht eine Handlungskarte? Das würde etwas gewinnen.

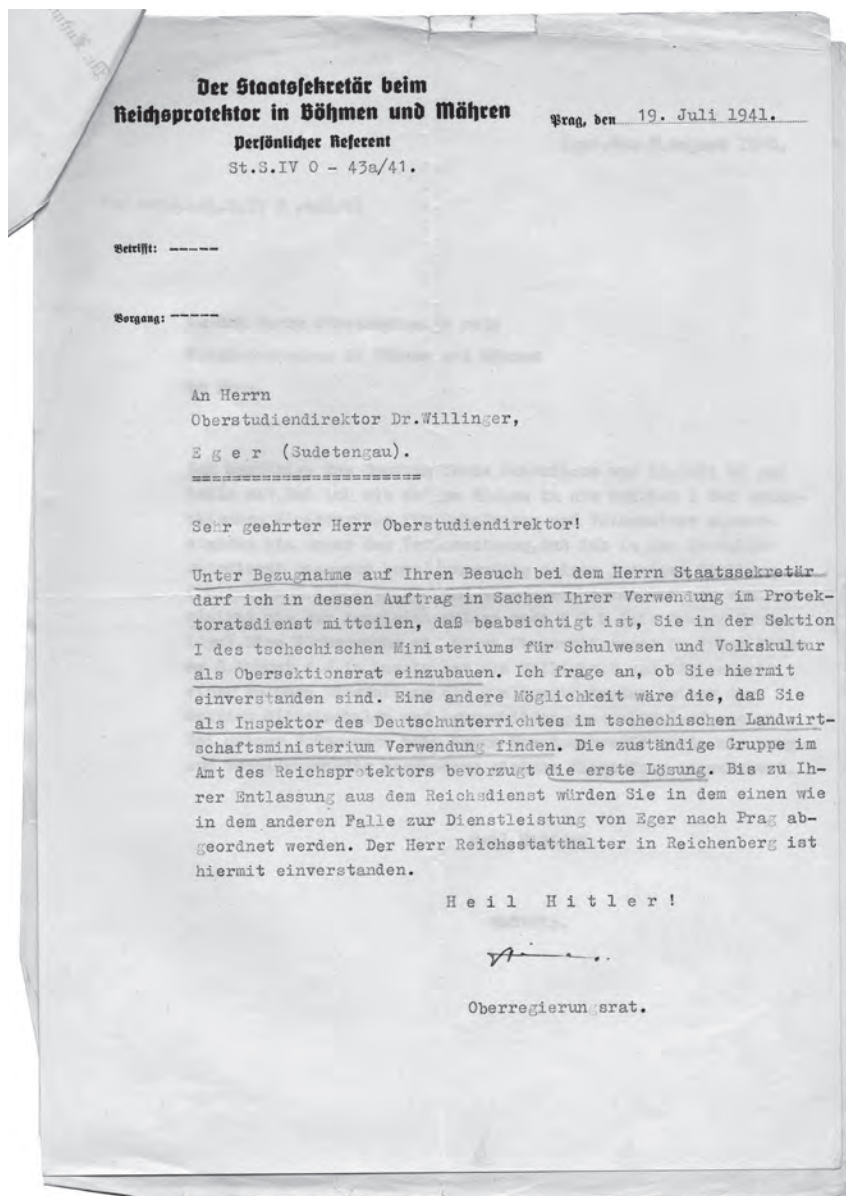
Unterschrift:
*Hy. Lissa,
 Dresden.*

Datum: 1. 9. 1940.....

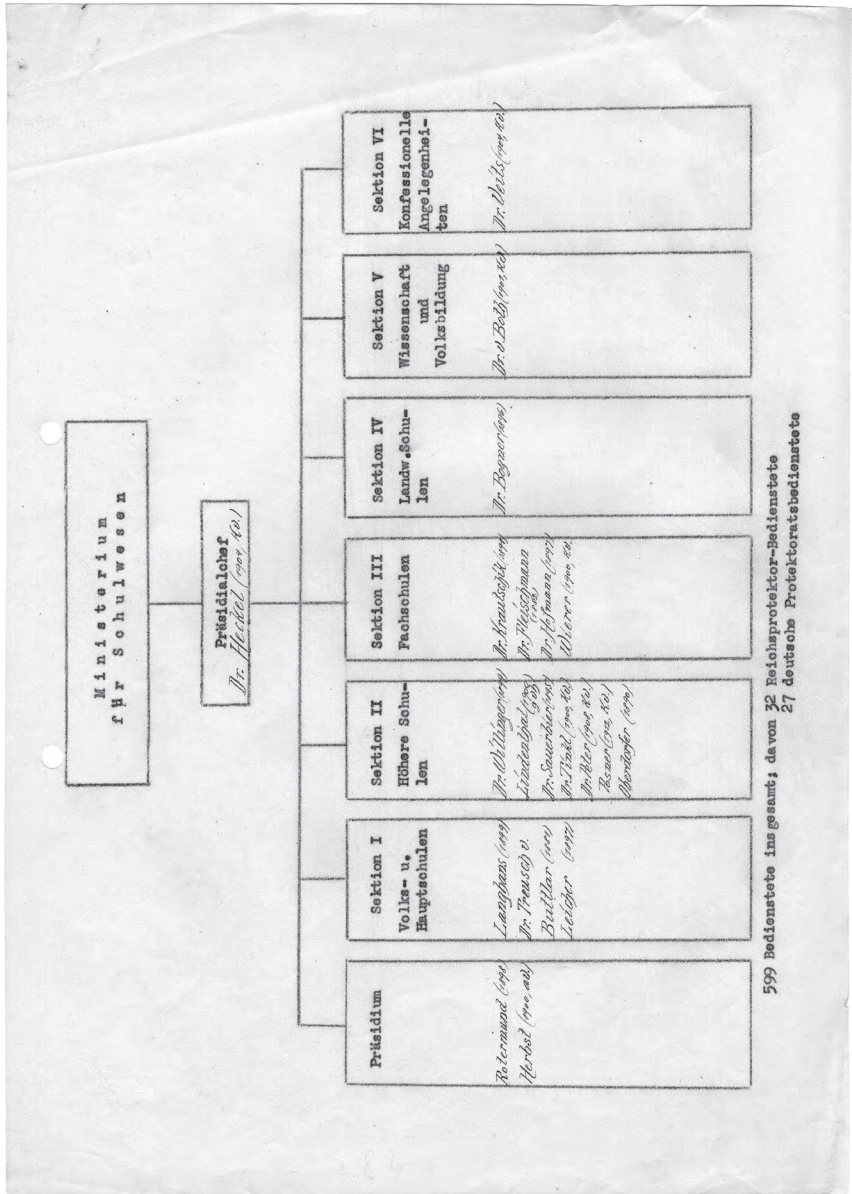
Anmerkung für das Gaupersonalamt :
 Erledigung auf die Zuschrift vom 23. 8. 1940 ..., z. M/K/16/376a6-80.

= 6. 11. 1940 *Oppen.*

Hodnocení činnosti Josefa Willingera ze strany okresního vedoucího NSDAP k návrhu na jmenování do hodnosti Oberstudien direktor (NA, NSDAP, sign. 123-715-6, fol. 6-7, kart. 715)

Nabídka služebního místa Josefu Willingerovi v ústřední autonomní správě protektorátu osobním referentem K. H. Franka Robertem Giesem (NA, MŠ, inv. č. 1419, sign. 1608/46 Willinger Josef – korespondence, kart. 826)

Organigram protektorátního Ministerstva školství, v němž se stal Josef Willinger vedoucím II. sekce. (NA, ÚŘP, sign. Z-Verw., a) Protektorátní autonomní správa, kart. 67)

*Vychovatel v Čechách a na Moravě, periodikum, jehož vydávání od podzimu 1943
Josef Willinger připravil.
(Archiv hlavního města Prahy, knihovna)*

RELIKTY BAROKNÍ KRAJINY V HORNÍM POLABÍ

NÁLEZ POUSTEVNY SV. BRUNONA JAKO KONKRÉTNÍ PŘÍKLAD VÝSLEDKU STUDIA ARCHIVNÍCH DOKUMENTŮ A MEZIOBOROVÉ SPOLUPRÁCE

VĚRA VÁVROVÁ – MILOŠ VÁVRA

František Antonín Špork a krajina

Teprve v posledních desetiletích se daří odkrývat tajemství barokní komponované krajiny u nás. Jedním z příkladů je oblast Podkrkonoší v údolí horního Labe mezi královskými věnnými městy Dvorem Králové a Jaroměří. Tato oblast jako součást Sudet, nebyla v druhé polovině 20. století v popředí státního ani odborného zájmu, jakožto území, kde byla po druhé světové válce vysídlena většina obyvatelstva německé národnosti.

V 19. a v 1. polovině 20. století ovšem byla tato oblast osídlena hustěji než dnes. Byla to krajina prosperující, kde se obyvatelstvo, věnovalo jak řemeslné, tak zemědělské činnosti. Historicky velmi specifickým obdobím byla první polovina 18. století, kdy tuto oblast získali Šporkové. Nejvíce se zde zapsal syn generála Jana Šporka František Antonín Špork (1662–1738).¹ Je znám jako podporovatel (mecenáš) mnoha uměleckých směrů: hudby, divadla, výtvarného umění, dále z působení politického, konfesních a majetkových sporů. Hrabě proslul také jako vášnivý lovec a podporovatel lovu. Založil mimo jiné například Řád sv. Huberta.

V popředí zájmu odborníků zabývajících se studiem bývalého panství Choustníkovo Hradiště v majetku rodiny Šporků (později Sweerts-Šporků) byl především areál lázní, špitál s kostelem a dalších objekty v Kuksu, které se dodnes zachovaly torzovitě. Jen málo bylo známo o působení F. A. Šporka na přetváření krajiny na jeho panství.

¹ Jan Špork roku 1664 přikoupil Hradiště ke Konojedům a Lysé, kterou získal za své zásluhy ve službách císaře. Později přikoupil další statky.

V rámci zpracování projektu Výzkumného ústavu Silva Taroucy pro krajinu a okrasného zahradnictví (VÚKOZ) se zčásti podařilo poodhalit roušku tohoto tajemství.²

Osobnost F. A. Šporka, který byl zakladatelem lázní Kuks a duchovní tvůrce Betléma, přitahovala již několik generací badatelů i regionálních zájemců, kteří se zabývali jak jeho osobností, tak se věnovali plodům jeho ideové a tvůrčí činnosti. V rozsáhlé odborné literatuře lze sledovat vývoj názorů na tuto mimořádnou osobnost.³ Šporkovští badatelé vycházeli, ponecháme-li stranou umělecká díla, pochopitelně ze studia pramenů archivních tj. především písemných a z ikonografie. Některé historické prameny byly přístupné, jiné se staly z důvodu různých přesunů a stěhování archiválií nedostupné. Řada archivních dokumentů byla teprve postupně po uspořádání zpřístupňována až v novější době.

Jeden z nejvýznamnějších studijních pramenů pro badatele představují tzv. šporkovské kopiáře korespondence z let 1695–1738⁴, které byly již částečně excerповány hlavně Pavlem Preissem. Značný význam pro rozkrytí událostí a činů F. A. Šporka mají deníkové záznamy Tobiáše Josefa Antonína Seemanna.⁵

2 Konkrétně v letech 2005–2007 se VÚKOZ připojil k mezinárodnímu projektu Deutsche Bundesstiftung Umwelt (DBU), World Heritage Centre (WHC) – UNESCO, Fachhochschule Potsdam, Brandenburgische Technische Universität Cottbus. V souvislosti se skutečností, že se na seznamu 100 nejohroženějších památek světa ocitl Betlém u Kuksu, bylo zvoleno téma věnované kulturně historické analýze oblasti Kuks a Betlém. Základním smyslem práce bylo zdokumentování a zveřejnění získaných poznatků, které by směřovaly k pochopení, propagaci a ochraně kulturních hodnot české krajiny jako součásti evropského kulturního dědictví, viz Jech, David a kol.: Kulturně historická analýza oblasti Kuks a Betlém v rámci původního nadačního panství Choustníkovu Hradiště. Vývoj koncepcí a nástrojů pro záchranu národně cenných kulturních krajín na příkladu světového kulturního dědictví UNESCO. Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasného zahradnictví, v. v. i., Průhonice 2007. Dostupné v Knihovně VÚKOZ, v. v. i., Průhonice; Malá, Eva – Vávrová, Věra – Jech, David: Kulturní krajina v okolí Kohoutova aneb co se nám dochovalo z barokních krajinářských úprav hraběte F. A. Šporka [online]. Odborný poradce Tyrnerová, Jarmila. Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v.v.i., Oddělení kulturní krajiny a sídel, 2011-01 [cit. 2012-05-16]. Obsahuje mapku drobných památek v katastru obce Kohoutov. PDF online pořízené dne 2016-03-05.

3 Zcela zásadní je práce prof. Pavla Preisse, která bude již těžko překonána: Preiss, Pavel: František Antonín Šporck a barokní kultura v Čechách. Praha – Litomyšl 2003². V této knize je i zhodnocení a soupis dosavadní literatury. Velmi důkladně je vývoj Betléma zpracován v publikaci J. Kaše a P. Kotlíka (1999) se zaměřením na památkovou péči. Výsledky archeologických průzkumů v areálu Betléma předběžně publikoval Památkový ústav v Pardubicích ve svých Výročních zprávách. Několik publikací hlavně v druhém desetiletí 21. století vydal Ignác Antonín Hrdina, který se osobností Františka A. Šporka zabýval z hlediska historicko-právního. Jindřich Kolda zveřejnil několik článků o Kuksu na základě nově využitých pramenů včetně Seemanových deníkových záznamů. Rekonstrukce klášterního komplexu – hospitalu v Kuksu v letech 2007–2014 zaměřila pozornost odborníků na studium jeho jednotlivých objektů.

4 Národní archiv, Sběrka rukopisů A, inv. č. 476–494.

5 Originály – zápisky v kalendářích jsou v knihovně v Kuksu a 2 exempláře v soukromých rukách

Pro studium krajiny jsou velmi důležité mapy jak vojenské, tak civilní.⁶ Významná pro námi sledované území je i olejomalba mapy panství z roku 1754 zachovaná v originále i v kopii.⁷ Nemalou důležitost mají mapy lesní mimo jiné proto, že názvy lesních dílů někdy obsahují důležitou informaci o historii dané lokality. Nepostradatelné pro naše téma je studium staré místopisné literatury.⁸

Méně obvyklý zdroj pro topografii Kuksu, Betléma a přilehlého okolí v době F. A. Šporka je pramen literární: báseň od Šporkova současníka G. B. Hanckeho.⁹

Zdálo by se, že je dostatek pramenů pro rekonstrukci stavu krajiny, kterou F. A. Špork přetvořil k obrazu svému. Mimo jiné jeho tvorba probíhala nejen zde na horním toku Labe, ale i na jeho dalších panstvích, především na středním toku Labe v Lysé. Nicméně ne všechny úpravy jsou archivně dokumentovány, nebo jen nedostatečně.

Kombinací historických pramenů a metod, které používají krajinářští architekti, se podařilo zjistit řadu zajímavých informací, které rozšířily dosavadní znalosti o vzhledu krajiny, kterou hrabě Špork nechal na svém panství upravit.

Návštěvníkům Kuksu je známý nostalgicky a tajemně působící nedaleký Betlém s galerií pískovcových soch především od Matyáše Bernarda Brauna a jeho dílny. Celý areál postupně zaniká vlivem přírodních procesů. Řada dalších plastik se nedochovala nebo byla přemístěna. Vedle pískovce byly původně vyřezány různé postavy také do stromů – především bukových a kolorovány. Na těchto dílech se významně podílel Michael Rentz, známý jako autor řady grafik pro Šporka.¹⁰ Součástí plánů hraběte Šporka na úpravu krajiny v barokním duchu byly také poustevny.

v zahraničí. Část kopií v Národním archivu: A. Seemann Tagebücher – Sběrka rukopisů, sign. 90. Vedle P. Preisse z něho v posledních letech čerpal Jindřich Kolda, který mimo jiné publikoval v roce 2012 článek *Diáře hofmistra (Sweerts-) Šporků Tobiáše Antonína Seemana jako pramen nového poznání kukského hospitalu*. Sborník NPÚ Josefov 2012, s. 35–46. V letech 2009–2012 probíhal studentský projekt na Univerzitě v Pardubicích za vedení Vítězslava Prchala pod názvem *Zápisky Tobiáše Antonína Seemana, hofmistra hraběte Šporka, z let 1730 až 1747 – komentář vědecké edice, na jehož závěr bylo publikováno několik článků ve sborníku Theatrum historiae vydaném univerzitou v letech 2011–2012*.

6 Byla prostudována také příslušná legenda k I. vojenskému mapování Čech 1764–1767: *Das Königgrätzer Kreis*, jejíž kopie ve formě mikrofilmů je uložena v Národním archivu. Jinak zajímavý pramen ke studiu krajiny v tomto případě k tématu nepřinesl nic podstatného.

7 Originál in: Národní zemědělské muzeum, zámek Ohrada, kopie ve sbírkách Kuksu.

8 Bienenberg, Karl Josef: *Versuch über einige merkwürdige Alterthümer in Königreich Böhmen I. Königgrätz 1778*; Schaller, Jaroslaus: *Topographie des Königreichs Böhmen, darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schösser, Landgüthen, Edelsitze, Klöster*. VI. Prag und Wien 1787, XV /1790; Sommer, Johann Gottfried: *Das Königreich Böhmen, statistisch und topographisch dargestellt*, IV. Prag 1836; Boruška Josef: *Das politische Bezirk Königinhof. Gradlitz 1908*.

9 Gottfried Benjamin Hancke 1693–1739(?), básník, svídnický advokát, později drážďanský úředník. Překlad básně viz Bohadlo, Stanislav: *Kuks – Theatrum Fagi*. Náchod 2002.

10 Šerých, Jiří: *Michael Renz fecit. Michael Jindřich Rentz – dvorní rytec hraběte Šporka*. Praha 2007.

Krajinné úpravy pod vedením majitele panství F. A. Šporka pokračovaly dále od Kuksu téměř po celém panství, které zahrnovalo 19 vesnic. Krajina tehdy měla jiný charakter než dnes, ve výše položených místech převládaly listnaté lesy bukové a dubiny. Nutno konstatovat, že v Krkonoších i Podkrkonoší bylo hodně původních lesů v minulých staletích vykácano a dřevo dopravováno po Labi do Kutné Hory a využíváno jako stavební materiál. Také se krajina změnila následkem těžby pískovce, především při výstavbě vojenské pevnosti Ples, pozdějšího Josefova.

F. A. Špork měl specifický vztah ke stromům, který demonstroval vlastním kryptogramem FAGUS.¹¹ Intenzivně se umělecká tvorba na živých stromech projevila v bukovém porostu v údolí zvaném Mariánské či Hubertovo ve vzdálenosti asi 5 km od Kuksu v severovýchodním koutu hradištského panství u Velké Bukoviny.¹² Špork jako majitel dalších panství, především Lysé n. Labem a Malešova u Kutné Hory se i na těchto panstvích věnoval ve spolupráci se svými umělci úpravě krajiny.

Z hlediska dřevinné skladby byla krajinná kompozice utvářena soliterními jedinci (buky, duby, ovocnými stromy – hrušněmi), alejemi a uskupením dřevin, které jsou názorně zachyceny na zmíněné kolorované olejomalbě panství Choustníkovo Hradiště z roku 1754. Zde je zřetelně viditelný alejový systém utvářený v několika větších komponovaných celcích. Alejové stromy zde dvouřadě či jednořadě kopírují původní, dnes již převážně zaniklé komunikace, tvoří kulisu rybníčním soustavám a vodním tokům, lemují okraje lesů či stojí při hranici panství. Rybníků tu bylo mnohem více než dnes. Aleje tvořily přirozené spojnice významných míst (obcí, odlehlých mlýnů, hájoven a statků, míst odpočinku či zábavy lázeňských hostů, apod.). Studium pramenů a terénním průzkumem bylo doloženo, že F. A. Špork se svými umělci krajinu nejen respektoval, ale i umělecky dotvářel v duchu promyšlené barokní kompozice. Součástí umělecké tvorby byla příroda sama se svým reliéfem, vodními toky, lesními porosty, jednotlivými rostlinnými prvky a zejména specifická atmosféra území – *genius loci*.

Jedním z velkých témat hraběte bylo poustevnictví, jež bylo módní v té době i v našich zeměpisných šířkách.¹³ Odráželo se to i v jím vydávaných publikacích bohatě ilustrovaných především zmiňovaným Michaellem Rentzem.¹⁴ Na svých panstvích v Lysé nad Labem, a především na panství Choustníkovo Hradiště byly umělecky ztvárněny postavy poustevníků, buď v podobě pískovcových plastik, nebo vyřezaných do bukových stromů. F. A. Špork nechal v umělecky přetvoře-

11 Latinsky buk – Franc Anton Graf von Sporck.

12 Jech, David – Vávrová, Věra – Dlouhá, Eva: Strom v barokní krajině Františka Antonína Šporka. In: Strom a květina – součást života. Sborník z vědecké konference. Průhonice, 2007 s. 81–84.

13 O tématu poustevnictví podrobněji: Preiss, P.: František Antonín Špork, s. 327n.

14 Šerých, J.: Michael Rentz fecit.

né krajině v tehdejší duchu postavit několik pousteven. Pokud se týká panství hradištského, jsou některé dokumentovány písemně i graficky a dokonce lze jejich fragmenty pozorovat ještě dosud¹⁵. Jsou ale i další, o kterých je sice písemná informace, leč neexistuje vyobrazení. Takovou je poustevna sv. Brunona.

Podle písemných pramenů¹⁶ bylo za staveniště poustevny sv. Brunona zvoleno hrabětem místo „ za Hradištěm v lesích“ u zrušeného rybníka Pustý v místě zvaném také „ u černé studánky“. Byla postavena v letech 1720–1721. Její součástí byla zahrada, kuchyně a chlév. Na cestě k ní vznikl letohrádek. Není zřejmé, proč byla zasvěcena zakladateli řádu kartuziánů sv. Brunonovi (žil asi 1035–1101). Tato poustevna, jako i další Šporkovy stavby, byla kontrolována inkviziční komisí, a to z toho důvodu, že její stěny pokryly nápisy, z nichž některé byly namířené proti jezuitům a neodpovídaly církevním dogmatům. Jako i na jiných místech byl Špork nucen tyto nápisy odstranit.

Na základě rozboru zmíněné Hanckeho opěvné básně o Kuksu a okolí se potvrdilo, že jednotlivé verše se reálně vztahují k objektům v Kuksu a v přilehlém okolí. Také pro námi hledanou poustevnu existuje verš:

*„...A ještě musíme se vydat do Hradiště,
tam klášter jeptišek je a bude příště.
Však dál Kaliopé, přes mnoho luk a polí
dál k těm, co samotu lesa volí.
Tam, když se někdo chtěl hned
poustevníkem stát,
z lovecké radosti dal smyslům pookrát...“¹⁷*

Podle Seemanových deníků poustevny kolem Kuksu sloužily jako místa k odpočinku a k občerstvení při vyjíždkách panstva do přírody především v letní sezóně, kdy tu byli lázeňští a další hosté a zejména v souvislosti s lovem.¹⁸

Lokalizace území

Zalesněné návrší Hradiště severně od Choustníkovra Hradiště mezi obcemi Kocbeře a Kohoutov je od Kuksu dobře patrné. Tvoří prostřední pohledový horizont směrem k severu a za ním se vypínají nejvyšší krkonošské hřebeny se Sněžkou

15 Sv. Antonína a sv. Pavla v Betlémě, sv. Františka nad Stanovicemi.

16 Preiss, P.: František Antonín Špork, s. 188–189.

17 V překladu Stanislava Bohadla: Kuks – Theatrum Fagi. Náchod 2002.

18 Opakovaně několikrát za sezónu například v letech 1726–1732 navštívil Špork poustevnu sv. Antonína v Betlémě, rád zajížděl do Mariánského (Hubertova) údolí a také se při lovu občerstvoval v místě zvaném U buku nedaleko poustevny sv. Brunona. Tak například 11. srpna 1731 jel Špork k „Buku“ za Kohoutovem se 2 vozy „Wurstwagen“ na lov. Rozlišovalo se velké a malé občerstvení: klein Wurst a Wurst. Také v zimním období navštěvoval na saních tato místa, někdy i v doprovodu dámské společnosti.

a Černou horou. Táhlé návrší má stejné jméno jako celé panství a bylo rovněž jeho severní hranicí. Dobře je podchytily Rentzovy veduty. Navíc se na zalesněném jižním svahu severně od Choustníkova Hradiště a SZ od osady Ferdinandov nachází polesí s historickým názvem Poustevna. U něho je na Hradištském potoce dodnes zřetelné dno zaniklého rybníku Pustý. Směrem k němu a k uvedenému polesí dosud směřuje i Kamenná cesta vyskládaná velkými pískovcovými kameny, které upozorňují na význam této komunikace v době největších místních společenských událostí, jakými byly panské hony. Shromaždiště pro jezdce bylo ostatně nedaleko odtud, západně od rybníka Rabiš v místě zvaném U dubu. A nejde o jediný krajinný prvek ve zdejšího okolí. Barokní komponované území do zdejšího okolí přineslo ještě dvě další zajímavosti. Jednou bylo založení vesnické okrouhlice Kladruby u Kohoutova a druhou krajinářské úpravy na konci Čertovy rokly s potokem Drahyně v Mariánském (Hubertově) údolí, dnes se samotou Bokouš.

Poustevna sv. Brunona

Lokalizace: 50°44' 68 453 N; 15°87' 74 079 E; výška 440 m n.m

V terénu patrné pozůstatky sledované stavby se nacházejí na pravém břehu Hradištského potoka na SV okraji lesního dílu Poustevna a západně od nově vybudovaného rybníku Soutok. Těsně vedle podlouhlého „mohylovitého“ náspu probíhá menší lesní cesta do Kocbeře.

Nadzemní relikv stavby má zhruba ledvinovitý tvar orientovaný delší osou SZ-JV, která je rovnoběžná s cestou na Kocbeř. Při návštěvě 6. 9. 2022 jsme zaznamenali jeho délku na 17,5 m a šířku na 10 m. Dosahuje výšky 2 m. Z původně obdélníkové stavby s kamennými základy po zániku vznikla oválná vyvýšenina, kterou později poškodil velký výkop (dlouhý 6 m a zasahující do tělesa až 5,5 m) vedený od SV od lesní cesty.

Ploché temeno náspu a svahy jsou dnes oproti první návštěvě a identifikaci poustevny v roce 2006 více zakryty náletovým křovím a samo malé návrší je v terénu nenápadné. Při bližší prohlídce svahů je možné na JV straně pod temenem spatřit část kamenné zdi se dvěma lícovanými řádky opracovaných pískovcových kamenů (bez malty). Spodní jsou velké 16x35; 15x50 cm. Menší a horní mají rozměry 20x6; 12x6 cm. Jejich výskyt přesvědčivě dokládá, že se jedná o část stěny či základů hledané poustevny.

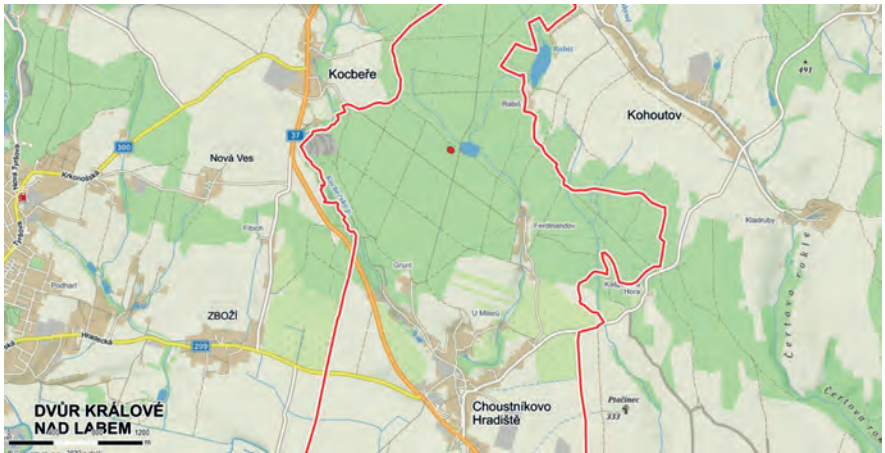
Shrnutí závěrů odborného studia vzhledu krajiny v historické době mělo několik praktických výsledků. Vedle využití pro státní památkovou péči podpořilo zájem místní komunity o zdejší krajinu. Shodou okolností padlo na úrodnou půdu zájmu místních obyvatel v obcích bývalého šporkovského panství. Seznamování se s historií obcí a poznávání okolí zde probíhalo již delší dobu, a dokonce se podařilo obnovit několik drobných uměleckých prvků v krajině, především křížky a Boží muka, které tu kdysi bývaly. Nejen to. Obec Kohoutov si vzala do své péče

kostel a téměř zaniklý hřbitov „vstal z mrtvých“ a je opět používán. S historií vesnic a okolí byli seznamováni žáci a studenti, kteří zde pořádali exkurze. Smyslem této činnosti bylo probudit v mládeži vztah ke krajině, ve které žije. Obec Kohoutov je v kraji známa pořádáním slavností lidových řemesel, které navazují na zdejší řemeslnou tradici. V roce 1992 zde byla manželi Tyrnerovými založena keramická škola, která pořádá vedle výuky také symposia současných umělců. V souvislosti s výročím 350 let od narození F. A. Šporka probíhal zde projekt nazvaný Mezníky v krajině. Jedním z výsledků byla realizace objektu architekta Jana Fabiána na motivy zaniklé poustevny sv. Brunona, která pak stála několik let na okraji lesa poblíž rybníka Rabiš.

V současné době je kladen velký důraz na zachování naší pestré krajiny, která byla a je devastovaná v důsledku nároků civilizace. Lidská činnost a klimatické změny nepříznivě ovlivňují její stav. Je snaha alespoň zmírnit důsledky těchto negativních procesů. Jedním z propagovaných opatření je zadržování vody v krajině tím, že se upravují vodní toky a budují se nové vodní nádrže. Také v lesích nad Choustníkovým Hradištěm byl v roce 2021 vybudován rybník Soutok a upraveny cesty, které se zde křížují. Na okraji lesního dílu Poustevna vznikl altánek s vyhlídkou k novému rybníku a vše se nachází nedaleko zaniklé barokní poustevny, u níž je dodnes v lesním porostu znatelný bývalý rybník zvaný Pustý.

The Baroque Landscape Relics in the Upper Elbe Region: The Finding of St Bruno's Hermitage as a Specific Example of a Result of the Study of Archival Documents and Interdisciplinary Collaboration

The article reports the results of a project that was conducted in VÚKOZ in Průhonice during 2005–2007. The combination of historical sources and landscape architects' methods yielded a large amount of interesting information that expanded the current knowledge about the landscape that Count F.A. Sporck modified at his Hradiště domain. In the spirit of the time, the count built several hermitages in the artistically shaped landscape. Written and graphic records about some have survived and their fragments can still be found in the landscape. Only written information, free of depictions has survived about some more, including the hermitage of St Bruno, the subject of the article. With the help of archaeology and the above-mentioned methods, the site was identified and fragments of the structure were discovered. Contemporary landscape modifications in the area can be reminiscent of this landscape architecture in the 18th century.

Mapa severní části katastrálního území Choustníkovo Hradiště s poustevnou sv. Brunona u nového rybníka Soutok (dle Mapy CZ)

Výřez z Přehledné mapy nadačního velkostatku Kuks – Hradiště z roku 1928 s polesím Poustevna č. 37 (SOA Hradec Králové, fond Velkostatek Choustníkovo Hradiště, inv. č. 1277)

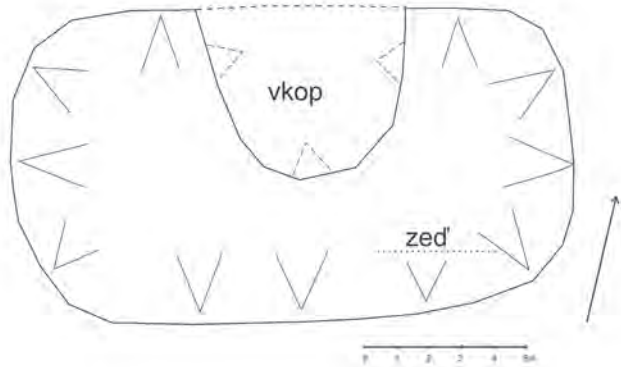
Pozůstatek poustevny sv. Brunona v březnu 2008, pohled od jihu
(foto Miloš Vávra)

Poustevna sv. Brunona, rybník Pustý a Kamenná cesta v lese nad osadou Ferdinandov a drobné památky v Kohoutově na plánu komponovaného území
(VŮKOZ a J. Tyrnerová)

*Poustevna sv. Brunona v září 2022, pohled od severozápadu
(foto Miloš Vávra)*

*Skica dnešního stavu
poustevny sv. Brunona
s odkrytou částí kamenné
jihovýchodní zdi*

*Umělecká realizace na okraji lesa u rybníka Rabiš jako připomínka nedaleké zaniklé barokní poustevny od architekta Jana Fabiána
(foto J. Tyrnerová)*

*Poustevna sv. Brunona, jihovýchodní část kamenné stěny jako doklad základů nalezené stavby
(foto Miloš Vávra)*

LAMOTTOVÉ Z FRINTROPPU NA NÁVAROVĚ

JIŘÍ ÚLOVEC

Středověké Čechy byly rozděleny na stovky majetkových celků, v jejichž držení se vystřídalo množství držitelů ze všech společenských vrstev tehdejší společnosti. Ke šlechtickým majitelům nemovitostí nepatřili jen členové „domácích“ rodů, ale rovněž velké množství cizinců. Jelikož Čechy měly bohaté politické, ekonomické a vojenské kontakty s celou tehdejší Evropou, nepřekvapuje, že tato skutečnost se promítla rovněž do uspořádání společnosti. Pomineme-li rody původem z německy hovořících oblastí, nemalou část „cizinců“ tvořili rovněž příslušníci rodů pocházejících z Francie. K nim náleželi rovněž Lamottové z Frintroppu. Tomuto rodu sice byla věnována několika autory širší pozornost již dříve,¹ nicméně postupný průzkum dochovaných dokumentů přináší stále nové vědomosti nebo upřesňuje již známé reálie. Neměnné však zůstává samozřejmě základní vymezení působení Lamottů v Čechách. Členové rodu se u nás usadili v první polovině 17. století a založili jeho českou větev, která vymřela po přeslici Marií Františkou až v roce 1858. Postupně získali několik statků, zejména Albrechtice, Boleslav, Holovousy, Jesenný, Kostrčany, Poustka, Starý Dub, Sychrov a samozřejmě Návarov. U tohoto statku se zastavíme, neboť to byl právě Návarov, který je společně s Boleslaví a Poustkou spojený s počátky Lamottů v Čechách.

Hrad Návarov, ležící mezi Vysokým nad Jizerou a Železným Brodem, nad soutokem Kamenice s potokem Zlatnicí, vznikl kolem poloviny 14. století. Jeho zakladatelem byl buďto panovník, nebo některý člen rodu pánů z Valdštejna; nedostatek písemných pramenů a dalších informací dosud neumožňuje tuto otázku jednoznačně rozhodnout. Představoval nejen opěrný bod majitele v tehdy ne zcela kolonizované oblasti, ale současně fungoval také jako významné ekonomické a správní centrum připojených nemovitostí.

1 Byl to zejména Jan Hrdý v příspěvcích *Einige Urkunden aus dem Nawarower Archive. Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues* 10, 1916, s. 22–24, 62–65, 94–97 a 125–132, a Rod pánů „De La Motte“ na Navarově a Jesenném a jich rozrod. *Sborník okresu železnobrodského* 5, 1928–1929, s. 1–4, 21–23, 53–57 a 76–81, dále Novotný, Robert R.: *Šlechtické rody Lamottové z Frintroppu a Carettové z Millesima. Krkonoše – Jizerské hory* 2000, č. 6, s. 36–37, Špráchal, Přemysl: *Navarov, Zřícenina hradu a zámek jižně od Tanvaldu*. 23. svazek vlastivědných průvodců „Putujeme po hradech a zámcích“ Dobrá 2015 a Košťálová, Renata – Košťál, Vratislav: *Francouzská šlechta v českých zemích*. Praha 2021, zde s. 153–163.

Držitelem hradu s panstvím byl od počátku devadesátých let 14. století známý šlechtic Jan Čouch (zvaný také Čúch) ze Zásady, pocházející ze stejnojmenné tvrze a vsi poblíž Návarova, jeden z milců krále Václava IV. Po jeho synovi Petrovi přešel v roce 1452 na českého krále Jiřího z Poděbrad a následně na několik dalších držitelů. Od roku 1508 náležel bratrům Janu a Bernartovi z Valdštejna, ovšem pravděpodobně v roce 1515 ho získal společně s blízkým semilským statkem Zikmund ze Smiřic. V držbě Návarova a připojených statků poté následovali jeho potomci. Posledním byl známý velmož Albrecht Jan Smiřický, náležející v zápasu českých stavů s Habsburky k rozhodnému nepříteli panovnického rodu. Patřil k oporám opozice, ale bohužel se nedožil vysokého věku. Ještě před náhlou smrtí se aktivně zúčastnil pražské defenestrace, poté byl zvolen za jednoho ze správců Království a osobně se podílel na vojenských akcích. Vypravil se proto do ležení u Plzně, v němž se však těžce roznemohl. Ihned byl sice převezen na Malou Stranu do vlastního domu, paláce Smiřických, v němž však zákeřné nemoci 18. listopadu 1618, v pouhých čtyřiaadvaceti letech, podlehl. Po jeho úmrtí bylo nutné vyřešit otázky převzetí a správy majetku a péče o chorého Jindřicha Jiřího. Majetek měl samozřejmě přejít právě na zmíněného duševně nemocného Jindřicha Jiřího Smiřického, ovšem vzhledem k jeho neschopnosti se poručnictví ujala jeho mladší sestra Markéta Saloména Smiřická, tehdy již provdaná Slavatová. Tím na ní současně přešla správa rozsáhlého majetku; v roce 1620, kdy přiznávala jeho velikost k berním účelům, se psala jako paní na Skalách, Dubu, Kumburku, Náchodě, Dymokurech, Dolních Počernicích a Kostelci nad Černými Lesy.²

Situaci kolem Smiřického majetku zásadně zkomplikoval přesun mocenských pozic v Čechách po bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620. V této souvislosti je nutné zmínit, že 1. února 1620 zahynula při výbuchu jičínského zámku Eliška Kateřina Smiřická, provdaná z Vartenberka, sestra Jindřicha Jiřího.³ Jelikož pak již zesnulý Albrecht Jan byl vzhledem k jeho úloze v povstání odsouzen konfiskační komisí i po smrti ke ztrátě veškerého majetku, polovina společného dědictví Smiřických náležela Jindřichovi Jiřímu a druhá pak císařskému fisku.⁴ Je pochopitelné, že o takový majetek byl velký zájem, neboť určená osoba mohla požádat o prodej konfiskované části a o svěření do péče části náležející Jindřichu Jiřímu. Z následného zápasu vyšel jako vítěz Albrecht z Valdštejna, který se jednak mohl vykázat po babičce příbuzenským vztahem ke Smiřickým, jednak měl výborné konexe. Proto postupně skoupil podstatnou část smiřického dědictví. Dne 2. listopadu

2 Pešák, Václav: Berní rejstříky z roku 1544 a 1620. Praha 1953, s. 101.

3 Podrobnosti o jičínských událostech přináší např. Sedláček, August: Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl pátý, Podkrkonoší. Praha 1887, s. 191–193.

4 Srovnej např. Bílek, Tomáš Václav: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Část první. Praha 1882, s. 531, č. 8.

1622 se mu podařilo získat jednu část včetně semilského a návarovského statku, odhadnutých v ceně 41197 kop míšeňských grošů.⁵ Albrecht se tak stal vlastníkem rozsáhlého pozemkového celku rozloženého především ve východních Čechách se dvěma důležitými centry, Frýdlantem a Jičínem. Díky císařově rezoluci ze 13. května 1623 obdržel v územním rámci tehdejšího Českého království zcela ojedinele právo, podle něhož mohl zřídit k frýdlantskému hradu manský systém, nezávislý na centrálních úřadech.⁶ S dalším královským povolením, vydaným 9. září 1623, pak připojil množství statků v severních a východních Čechách včetně návarovského a semilského statku jako léna k Frýdlantu.⁷ Když pak statky byly skutečně vymazány ze zemských desek, vlastnický vztah k nim se poté řídil právem lenním, které bylo v plné Valdštejnově pravomoci.

Návarovský statek se tím stal součástí frýdlantského lenního systému. V příčné Valdštejnově správě však nezůstal. Albrecht totiž uzavřel dohodu s příbuzným, Kristiánem z Valdštejna, a 21. března 1624 pro něho nechal vydat lenní list k převodu návarovského majetku do jeho správy jako léno. Tehdy k němu náležel samozřejmě zámek Návarov s výše ležícím poplužním dvorem, příslušnými pozemky a dalším příslušenstvím, dále dva mlýny, jeden ve vsi Zlatá Olešnice, druhý ve vsi Haratice, s pilou a deseti vesnicemi, totiž s vesnicemi Zásada, Zlatá Olešnice, Loužnice, Haratice, Bratříkov, Bohdalovice, Držkov, Lhota, Plavy a Stanový.⁸ Držitelem léna se tímto úkonem stal Kristián z Valdštejna, ovšem nebylo to na dlouho. Albrecht ve smlouvě samozřejmě uvedl požadavek zaplatit za postoupení návarovského léna určitou částku, konkrétně 18 601 zlatých rýnských, kterou však Kristián buďto nebyl schopen nebo nechtěl splácet. Albrecht se proto rozhodl, že mu léno odebere a předá někomu jinému. Tímto okamžikem se dostávají na scénu návarovských dějin šlechtici, kteří do Čech přišli až z daleké Francie.

Počátek třetího decénia 17. století přinesl do vývoje střední Evropy velký zlom. Delší dobu doutnající rozpory zejména náboženského a politického rázu hrozily přerůst ve válečné střetnutí. Této situace pak hodlaly využít osoby, jimž bylo válečné dění řemeslem, nebo se rozhodly využít situace ve vlastní prospěch, ať již byla důvodem prostá snaha po kořistění či nedostatečné majetkové zázemí v rodině. Do střední Evropy tak přicházely tisíce osob, které přitáhla nastávající krize. Jejich původ byl velice pestrý, neboť pocházely ze všech koutů kontinentu.

5 Národní archiv (NA), fond Desky zemské větší (DZV) 194, fol. F 6–9, vklad z roku 1623.

6 Blíže k tomu Bílek, Tomáš Václav: *Dějiny konfiskací v Čechách* po r. 1618. Část druhá. Praha 1883, s. 765.

7 NA, DZV 292, fol. M 13–13v., vklad z roku 1624. K tomu srovnej Bílek, T. V.: *Dějiny konfiskací* 2, s. 765.

8 NA, fond Desky dvorské (DD) 71, fol. 14–15v. K tomu srovnej Bílek, T. V.: *Dějiny konfiskací* 2, s. 801–802, č. 37.

Lze předpokládat, že pokud by ke konfliktu nedošlo, tyto osoby by se na teritoriu Čech zřejmě neobjevily.

Jednou ze zemí, jejichž obyvatelé přišli do Čech, byla také Francie. Byli to především najatí francouzští bojovníci, kteří zastávali ve vojscích obou válčících stran prakticky všechny funkce od prostých vojáků až po střední a vyšší velitele. Albrecht z Valdštejna hledal vhodné osoby také mezi nimi a nutno říci, že většinou měl šťastnou ruku. Jedním z přijatých byl Jáchym Erhard z Frinroppu, pocházející ze starého francouzského rodu, který ve Valdštejnově vojsku zastával vysokou funkci plukovníka. Jeho manželkou se stala slečna Gertruda, rozená Schivelbergová či Schinelbergová z Schnellbergu, původem z Nizozemí. Manželé měli syna Vincenta, narozeného v roce 1599, a dcery Markétu, Marii Magdalénu a Marii Angelu. Když Jáchym neznámo přesně kdy zemřel, provdala se podruhé, tentokrát za Petra Antonína Lamottu (francouzsky Pierre de la Croix, sieur de la Motte), pocházejícího rovněž z Francie. Petr Antonín adoptoval její děti z prvního manželství, které poté užívaly přídomek de Lamotte z Frinroppu.⁹ Velmi neobvyklý byl jejich rodový erb. Uprostřed čtvrceného štítu, jehož pravé horní pole bylo červené a levé dolní zlaté a ve zbývajících dvou polích pak černé kotvy ve stříbrném poli, byl umístěn srdeční štítek se stříbrnou lidskou lebkou a zkříženými hnáty v černém poli. V klenotu se opakovala černá kotva (*obr. 1*).

Petr Antonín sloužil v císařském vojsku zprvu v hodnosti kapitána císařských kyrysníků, později však jako plukovník a generální komisař dělostřelectva. Velké zásluhy si vydobyl již v roce 1619 v bitvě u Záblatí a o rok později, nejprve během jarního tažení Německem a poté rovněž v bitvě na Bílé hoře. V ní se vyznamenal jako velitel tisícovky kyrysníků a lehkých jezdců pod vrchním velením generála Karla Bonaventury Buquoye, takže 26. listopadu 1620 obdržel pochvalný list od samotného císaře Ferdinanda II. s uznáním za jeho služby.¹⁰ Vzhledem k tomu nepřekvapí, že se zanedlouho dočkal také částečné odměny. Albrecht z Valdštejna s ním uzavřel 17. června 1624 smlouvu a prodal mu dva statky, Wüstung a Bunczendorf (dnes Poustka a Boleslav), „s rytířskými budovami, vesnicemi“ a příslušenstvím, to vše za částku 22 000 zlatých rýnských.¹¹ To však bylo málo; Petr Antonín totiž investoval do oddílů, jimž velel, vlastní prostředky ve výši 30 000 zlatých rýnských. Císařská strana ovšem jako obvykle s proplacením této pohledávky příliš nespěchala. Teprve později se císař rozhodl dluh uhradit, čímž pověřil Albrechta z Valdštejna. Petr Antonín se splacení dluhu však již nedočkal.

9 Podrobnosti ke genealogii rodu viz NA, fond Genealogická sbírka Dobřenský, inv. č. 541, Lamotte von Frinropp.

10 K listu blíže Hrdý, J.: Einige Urkunden aus dem Nawarower Archive, s. 23–24, č. 1, a Janáček, Josef: Valdštejn a jeho doba. Praha 1978, s. 194.

11 NA, fond Rukopisy B, inv. č. 15, sign. B 16, fol. 30–31 (opis z 19. století).

V závěru roku 1626 se vrátil do Čech z úspěšného tažení v Horních Uhrách, ale snad vlivem nemoci nebo válečných zranění před 27. lednem 1627 zemřel.¹² Zanechal po sobě paní Gertrudu, nyní již dvojnásobnou vdovu, a čtyři děti. Pro úplnost doplníme, že ve vedení kyrysnického pluku ho nahradil Pietro de Ferrari, doložený v této funkci 16. února 1627.¹³

Gertruda de Lamotte vlastnila po manželovi dva zmíněné statky. Společně s jejich správou vychovávala syna Vincenta a dcery Markétu, později provdanou Garibaldiovou, Marii Magdalénu, provdanou Puteaniovou, a Marii Angelu (Angeliku), provdanou Nunckelovou. Nebýt jejího manžela, majetek by zřejmě více nerozmnožila, neboť jí k tomu chyběly prostředky. Nicméně Gertruda věděla o výše zmíněné pohledávce a nehodlala ponechat nic náhodě. Dosud známé písemné prameny neprozrazují podrobnosti, takže můžeme jen předpokládat, že Albrechta z Valdštejna sama kontaktovala a upozornila ho na uvedený problém. Albrecht se tím dostal do složité situace, protože vdovu nemohl dost dobře odmítnout, zvláště byl-li pověřen k vyrovnání dluhu přímo císařem.

Přestože Albrecht potřeboval neustále finanční prostředky a počátkem roku 1627 na tom nebyl po návratu z uherského tažení právě dobře, dokázal se ze složité situace celkem dobře dostat. Nejprve, dne 27. ledna 1627, přiznal, že tehdy již zesnulému plukovníkovi Petru Antonínovi, resp. vdově Gertrudě, dluží zmíněných 30 000 zlatých rýnských.¹⁴ Poté dokončil jednání s Kristiánem z Valdštejna, odebral mu návarovské léno a 8. března 1627 je prodal Gertrudě de Lamotte, „vdově po našem milém věrném Antonínovi La Mota“. Návarovské panství tehdy tvořil zámek Návarov a dva poplužní dvory („vorberg“), jeden ležící pod zámekem a druhý zvaný Jesenský, tři mlýny a pila, 18 vsí a další příslušenství. Ve smlouvě však stanovil některé podmínky, zejména odvádění berně do Frýdlantu, resp. Jičina (tedy nikoliv do Prahy), dovoz a čepování piva výhradně z pivovarů frýdlantského knížectví a dovoz vína do místních náleven opět výhradně z Frýdlantska; zakázán byl rovněž dovoz cizího vína. Vzhledem k výši pohledávky, kterou Albrecht prodejem kompenzoval, však měl majetek větší rozsah, než při prodeji Kristiánovi v roce 1624; nechal k němu připojit navíc vsi Jesenný, Roztoky, Helkovice, Škodějov, Horská Kamenice, Jílové, Vlastiboř a Bohuňovsko.¹⁵ Dne 14. března 1627 vydal Gertrudě lenní list, opravňující ji k držbě Návarova s příslušenstvím a dále

12 Petr Antonín byl pochován v pardubickém kostele Zvěstování Panny Marie, v němž se dosud dochoval jeho náhrobek. Srovnej Kolektiv: Umělecké památky Čech 3 [P/Š]. Praha 1980, s. 24.

13 Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare Archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze. Ed. Líva, Václav, díl 4, 1626–1635. Praha 1953, s. 201–202.

14 Hrdý, J.: Einige Urkunden aus dem Nawarower Archive, s. 24, č. 2.

15 NA, DD 71, fol. 131–132v., totéž NA, Rukopisy B, i. č. 15, sign. B 16, fol. 60–62 (opis z 19. století). K tomu srovnej Bílek, T. V.: Dějiny konfiskací 2, s. 801–802, č. 37.

statků Wustung a Bunzendorf (dnes Poustka a Boleslav) na Frýdlantsku, které od něho získal již dříve, v roce 1624, její zesnulý manžel Petr Antonín.¹⁶

Vdova Gertruda de Lamotte se tak stala novou majitelkou návarovského panství s hradem a dvorem (*obr. 2*). Správu majetku řídila zprvu sama, později společně se synem Vincentem. Pomineme-li běh válečných událostí, pak důležitý pro ni byl rok 1637. Dne 8. srpna sepsala závěť, jejímž prostřednictvím odkázala dětem všechny statky,¹⁷ a dne 24. října získala tzv. inkolát, tedy obyvatelské právo v Čechách, umožňující jí zakupovat nemovitosti, účastnit se jednání zemského sněmu a další práva.¹⁸ Tím splnila základní podmínku pro nákup a vlastnění nemovitostí v Českém království a svobodné rozhodování o nich.

Gertruda de Lamotte vstoupila do držby a správy návarovského statku v období probíhající třicetileté války. V jejím průběhu pak pocítila tvrdý dopad vojenských akcí, které se odehrávaly v nejbližším okolí. Kromě toho vedla dlouholetý spor s majitelem sousedního semilského statku, který jí také ubíral mnoho sil. Podívejme se proto nejprve na vývoj statku v souvislosti s tehdejšími válečnými událostmi.

Potíže spojené s vojenskými akcemi nastaly vlastníkům Návarova především poté, kdy se v Boleslavském kraji objevily v závěru třicátých let 17. století švédské oddíly. Nejprve se odvážily pouze projíždět krajem a žádat od poddaných platy a potraviny. Tak např. z roku 1639 zůstala zachována zpráva držkovského faráře Jana Metelky, podle níž byli návarovští poddaní nuceni vydat Švédům stovky liber másla, korců obilí, slepice, husy, ovce a krávy a vyplatit celkem 2288 říšských tolarů.¹⁹ Podstatně hůře však bylo na Návarově v roce 1643, konkrétně v dubnu za nepřátelského vpádu do severovýchodních Čech, řízeného švédským generálem Lennartem Torstenssonem.²⁰ Pro Švédy to bylo tažení velmi úspěšné. Torstenssonův podřízený, generálmajor Karel Gustav Wrangel, dobyl 28. dubna Hrubou Skálu a další švédský velitel, generálmajor Mortaigne, pak 3. května Návarov. Při obraně hradu se sice vyznamenával Gertrudin syn Vincent, který ho bránil 16 dnů s malou posádkou, nicméně jeho pádu nedokázal zabránit. Nepřítel ho poté držel na hradě po osm následujících měsíců v zajetí.²¹ Vincenta však vězení nezlomilo;

16 NA, DD 71, fol. 133–134v. Bílek, T. V.: Dějiny konfiskací 2, s. 776, č. 6.

17 K závěti a souvislostem podrobněji Anděl, Rudolf: Šlechtičny na frýdlantských lenních statcích v první polovině 17. století. Ve znamení zemi Koruny české, Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc., Praha 2006, s. 513–528, zde s. 520.

18 NA, fond Salbuchy, inv. č. 47, fol. 717.

19 Státní okresní archiv Jablonec nad Nisou, fond Farní úřad Držkov, inv. č. 1, Farní kronika 1749–1892, fol. 9. K tomu srovnej např. Hrdý, J.: Einige Urkunden aus dem Nawarower Archive, s. 65, č. 7.

20 Podrobnosti o tažení a následném vývoji přináší Hrdý, Jan: Švédové v Horním Pojizeří. Sborník okresu železnobrodského 1, 1923–1924, s. 39–41.

21 Srovnej Pekař, Josef: Kniha o Kosti. Díl první. Praha s. d. [1910], s. 59.

naopak posílal do okolí zprávy o úmyslech švédské posádky na Návárově, čímž se mu podařilo ochránit vlastní majetek i statky nejbližších sousedů. V tomto smyslu mu také vydal hradecký krajský hejtman Otto Jindřich Štos z Kounic na Vamberku později, přesně 7. března 1644, důležité svědectví s pochvalou za statečné chování.²²

Situace císařských oddílů a obyvatel této části Čech se po Torstenssonově útoku stala velmi nebezpečnou. Švédské oddíly obsadily řadu pevných míst, kde ponechaly posádky. Ty pak nemilosrdně drancovaly kraj. Císařským se podařilo 25. června dobýt alespoň hrad Kost,²³ z něhož poté učinili základnu pro další výboje. Jejich prvním úkolem bylo vyproštění obsazeného Návárova, jehož švédská posádka byla zvláště nebezpečná. Císařští proto poslali počátkem července 1643 před Návarov oddíl, který měl za úkol hrad dobýt. Oddíl však byl slabý, přestože ho vybavili municí z obsazené Kosti. Když 17. července 1643 psal pražským místodržícím o situaci boleslavský krajský hejtman a nejvyšší Jan z Lissau, zmínil kromě jiného, že den předtím mu oznámil hrabě z Vrtby, že nepřátelský jízdní oddíl v síle 60 koní počíná napadat Boleslavský kraj. Protože pak před Návarovem leží jen 40 pěšáků zemské hotovosti, 30 dragounů a 30 jezdců Penzenauerova pluku, tedy málo početný císařský oddíl, mohlo by se stát, že právě tam nepřítel snadno prorazí linii a vnikne hluboko do kraje, kde by mohl ohrozit snad i Mladou Boleslav. Soudil proto, že protišvédská uzávěra by byla účinná, kdyby pozice u obleženého Návárova byla obsazena náležitým počtem vojáků, což je však neustále odkládáno.²⁴ Další vývoj však byl pro císařskou stranu velmi nepřijemný. 24. července, tedy několik dní po zahájení obléhání Návárova, se k české hranici přiblížily švédské oddíly pod velením Reichwalda. Císařské oddíly proto opustily návárovské ležení, spojily se s dalšími jednotkami a připravovaly se na obranu hranice.²⁵

Návarov proto zůstal ve švédském držení i po červencovém obležení. Situace tak zůstávala nadále svízelná. Svědčí o tom další zpráva boleslavského hejtmana Jana z Lissau pražským místodržícím z 27. července 1643. Upozornil, že švédská posádka v Žitavě byla významně posílena, takže Boleslavský kraj a další kraje jsou vážně ohroženy, neboť ze Žitavy a z Návárova mohou Švédové znemožňovat nařízené shromažďování obilí. Prosil proto o posílení císařských jednotek stojících na hranicích.²⁶ Císařští velitelé se přitom snažili o vylepšení pozic mimo jiné také druhým pokusem o zpětné obsazení Návárova. Přitáhli k němu pravděpodobně

22 Hrdý, J.: *Einige Urkunden aus dem Nawarower Archive*, s. 65, č. 8.

23 Pekař, Josef: *Kniha o Kosti. Kus české historie. Díl prvý*. Praha s. d. [1910], s. 61.

24 *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare Archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze*. Ed. Líba, Václav, díl 7, 1643–1645. Praha 1955, s. 93.

25 Pekař, J.: *Kniha o Kosti I*, s. 63.

26 *Prameny k dějinám třicetileté války 7, c. d. s. 105*.

někdy na přelomu srpna a září, ale poté, co švédský velitel Reichwald znovu vytáhl k zemské hranici, 10. září opět opustili ležení před hradem a spojili se s dalšími oddíly k její ochraně.²⁷ 9. září 1643 proto císařští úředníci Karel Rodovský z Husťřan a Karel Kryštof Stařimský z Libštejna psali královéhradeckému hejtmanovi Ottovi Jindřichovi z Kounic, že jejich úkol obhlédnout některá panství na Jičínsku nebylo možné zcela splnit zejména na Kumbursku a Úlibicku, neboť zvláště hornaté části obou panství jsou ohrožovány „švédskými partajemi najíždějícími od Návarova“.²⁸ Jak vidno, švédská posádka na Návarově způsobovala císařským velké potíže. Nesnáze však dolehly také na majitele tamních statků. Pomineme-li Vincenta, o jehož věznění na Návarově jsme již hovořili, pak ve velmi svízelné situaci se ocitl rovněž Mikuláš Desfours, majitel semilského statku, kterého v budoucnu ještě poznáme. Dne 6. října 1643 si postěžoval císaři, že jeho statky v Boleslavsku byly letos nepřítelům zcela zničeny a protože blízký Návarov je ve švédských rukách, poddaní se bojí a raději uprchli do hor. Prosil proto o úlevu ve výši předepsaných dodávek armádě.²⁹

Vraťme se však k samotnému Návarovu. Císařské oddíly ho oblehly znovu v listopadu 1643, tedy potřetí v témže roce. Ani tato akce však neskončila jeho obsazením. Když totiž nám již dobře známý švédský velitel Reichwald s českým emigrantem, podplukovníkem Jiřím Sádovským ze Sloupna, vytáhli v čele švédské armády znovu do Čech a snad i Návarovu na pomoc, císařští opět opustili ležení a 22. listopadu odtáhli k Mladé Boleslavi.³⁰ Osvoobodit hrad a jeho obránce Vincenta se tak podařilo až v lednu 1644, kdy švédská posádka konečně kapitulovala.

Návarov sloužil po osvobození již jen jako místo s císařskou posádkou. Ostatně větší aspirace vzhledem k celkovému stavu mít nemohl, takže vrchní cílení císařského vojska o jeho opevnění a obsazení nějakým větším stálým oddílem neuvažovalo. Svědčí o tom mimo jiné události z 26. února 1644. Císařský rytmistr Jan Zikmund z Dornsteina tehdy psal českým místodržícím o brzké vydání nařízení, aby munice a dvě švihovky z Návarova byly dopraveny obyvateli Boleslavského kraje do Mělníka nebo tam, kam místodržící sami nařídí. Ti pak ještě téhož dne vydali rozkaz, aby obě švihovky s municí byly dopraveny skutečně na Mělník.³¹ Poté se snažili pomoci majitelům hradu a jejich poddaným. 7. března 1644 napsali královéhradeckému hejtmanovi Oldřichovi Skuhrovskému ze Skuhrova, aby po dobytí Návarova vydal Vincentovi

27 Pekař, J.: *Kniha o Kosti 1*, s. 64.

28 *Prameny k dějinám třicetileté války 7*, c. d. s. 111.

29 *Tamtéž*, s. 123.

30 Pekař, J.: *Kniha o Kosti 1*, s. 64.

31 *Prameny k dějinám třicetileté války 7*, c. d. s. 168.

Lamottovi a jeho poddaným obilí a to, které tam dopravili vojáci, necht' užije k zásobování vojáků.³²

Návarov byl následně využíván opět několik měsíců jako místo s malou císařskou posádkou, sestávající z velitele a dvanácti mužů. Její příslušníci náleželi ke Gallasovu pluku; 15. června 1644 totiž psal císař Ferdinand III. českým místodržícím právě ohledně rozmístění oddílů Gallasova pluku s tím, že v Grabštejně, Frýdlantě a v Návarově zůstanou staré garnizóny.³³ Z 22. června 1644 se dochovala zpráva královéhradeckého hejtmána Oldřicha Skuhrovského ze Skuhrova českým místodržícím o způsobu zásobování císařských posádek v Čechách po dobu pěti následujících měsíců chlebem a pivem, k nimž náležel rovněž oddíl na Návarově.³⁴

Zpráva z 22. června je poslední, v níž se ještě počítalo s dalším využitím starého hradu. O jeho osudu totiž bylo mezitím rozhodnuto na nejvyšších místech. Téhož dne, tedy 22. června 1644, byl císaři Ferdinandovi III. odeslán list se žádostí o zbourání „zámku“ Návarova a zámku Teplice, za což se přimlouval kromě jiných také nejvyšší císařský velitel Gallas.³⁵ Dne 29. června 1644 proto byl vydán rozkaz císaře Ferdinanda III. místodržitelům ohledně hradu Návarova (*obr. 3*). Císař v něm uvedl, že jelikož hrad Návarov se v poslední době za švédského vpádu stal útočištěm různých živlů k organizování vpádů do Čech, nařizuje ho zbořit (doslova „demolirt und zershlaiffť“, tedy rozbourat a zničit).³⁶ V této souvislosti ovšem vznikla poněkud paradoxní situace, kdy část císařského velení byla informována o rozkazu zbořit Návarov, další část však s hradem nadále počítala v budoucích plánech. A tak dne 7. července 1644 psal královéhradecký hejtman Jiří Jaroslav Štos z Kounic císařskému nejvyššímu veliteli Rudolfu Colloredovi, že přijal jeho list z 30. června, kterým mu oznamuje, že do Hradce Králové, do Pardubic, do Žacléře a do Návarova bude vloženo 150 mužů pod velením nejvyššího vachtmistra.³⁷ Pro konečný osud hradu to však bylo nevýznamné. Již 25. července 1644 byl vydán příkaz Vincentovi de Lamotte, aby do šesti neděl Návarov zbořil.³⁸ Vincent ještě v červenci požádal v téže záležitosti, aby dvanáct tamních mušketýrů s jedním kaprálem, kteří dosud byli ponecháni na místě pro údajnou ochranu jeho poddaných, byli vyživováni ze zásob Boleslavského kraje, nikoliv jím samotným, jak je tomu dosud.³⁹

32 Tamtéž, s. 173.

33 Tamtéž, s. 213.

34 Tamtéž, s. 215–216.

35 NA, fond Stará manipulace (SM), sign. N 52/4, fol. 3, kart. 1558.

36 Tamtéž, fol. 1–2.

37 Prameny k dějinám třicetileté války 7, c. d. s. 220.

38 NA, SM, sign. N 52/4, fol. 4, kart. 1558.

39 Tamtéž, fol. 5–6.

Vincent poté začal s bouráním, nicméně nečekaně se vyskytly potíže tam, kde to nejméně očekával. Zmíněnému kaprálovi s dvanácti vojáky se pobyt v hradu zřejmě natolik zalíbil, že demoliční práce sabotovali. Dne 3. srpna proto byl místodržícími z Prahy vydán rozkaz hejtmanovi Boleslavského kraje, aby v souvislosti s pokynem Lamottovi zbořit hrad Návarov do šesti týdnů vlastními lidmi vydal pokyn k urychlení prací a vyslal pomoc, neboť bourání pokračuje velmi pomalu a nepřítel, který mezitím hrozil novým vpádem do Čech, by ho mohl opět obsadit.⁴⁰ Když však byli místodržící informováni, že pravou příčinou pomalého postupu prací je samotný kaprál s vojáky, který údajně bydlel v nejlepší části zříceniny, vydali 17. srpna 1644 rozkaz veliteli vojáků ležících u Návarova (doslova „das veste Haus Nawarow“), aby urychleně dokončili bourání dosud stojícího zdiva, neboť poté budou odveleni.⁴¹ Na počátku září pak bylo bourání hradu zřejmě skončeno, neboť tehdejší velitel královéhradeckého garnizonu oznamoval 3. září 1644 Jiřímu Jaroslavu Štosovi z Kounic mj. skutečnost, že za jeho nepřítomnosti přišel na Colloredův rozkaz do Hradce Králové z Návarova feldvébl s 12 mušketýry, čtyřmi svobodníky a kaprálem.⁴² To byla tečka za existencí starého hradu (*obr. 4*).

Nyní se podívejme zpět na jinou část návarovských dějin ve třicátých až padesátých letech 17. století. Jak již bylo výše zmíněno, potíže majitelů Návarova nezpůsobila pouze vojenská tažení, ale také spory se sousedy. Jmenovitě to byl majitel semilského panství Mikuláš Desfours, s nímž Gertruda vedla mnohaletý spor. Dochované písemné záznamy z jeho průběhu jsou pro nás velmi důležité, neboť zmiňují mnohé reálie, které souvisely s vývojem návarovského statku a jeho správy. Oč se vlastně jednalo. Důvod sporu mezi Getrudou de Lamotte a Mikulášem Desfoursem byl ve své podstatě velmi prostý. Tkvěl ve skutečnosti, že podle kupní smlouvy z roku 1627 a semilského urbáře z roku 1634 byli krčmáři návarovského lenního statku povinni odebírat pivo ze semilského pivovaru a návarovští poddaní měli odvádět oves na tamní (tj. semilskou) sýpku a pomáhat při dovozu pšenice. Ke stanovení těchto povinností došlo pravděpodobně ještě během 16. století, kdy byly oba statky součástí majetku Smiřických, ale ani při oddělení Návarova od Semil v roce 1624 nebyly zrušeny. Z tohoto pohledu byl v právu Mikuláš Desfours, požadující po Gertrudě de Lamotte plnění závazku, což Gertruda neohodlala samozřejmě akceptovat. Spor dosáhl prvního vrcholu zřejmě v roce 1635. V prosinci téhož roku si totiž Gertruda stěžovala na Mikuláše, že neustále činí potíže jejím poddaným a kromě toho zajal jejího správce na Návarově, odtáhl ho do Semil a tam ho po osm celých dní věznil (doslova „acht ganzer tag carceriter behaltte-

40 Tamtéž, fol. 7.

41 Tamtéž, fol. 8–9, totéž fol. 10.

42 Prameny k dějinám třicetileté války 7, c. d. s. 232.

n“).⁴³ Ze stížnosti plyne, že správce byl posléze propuštěn, ale spor neutichl ani po nařízení císaře Ferdinanda II. z 11. října 1636 místodržícím neprodleně ho ukončit.⁴⁴ Další jednání byla vedena před úřadem v roce 1637. Z 22. srpna se dochovalo několik svědectví Gertrudiných poddaných ve věci sporu s Mikulášem. Poddaní se vyjadřovali zejména k tomu, zda v Návarově někdy býval pivovar. Gertruda tím zřejmě chtěla oslabit Mikulášovo tvrzení, že pivovar, z něhož odebírali návarovští vždy pivo, byl pouze semilský pivovar. Několik jich svědčilo v tom smyslu, že si vzpomínají, „že u zámku Návarova před mnoha léty pivovar byl, ale potom na rozkaz vrchnosti k rozboření přišel, jehož zdi já v mladosti jsem bořiti pomáhal. To jsem také od rodičů a starších svých mluvití slyšchal, že oni pamatují, že v tom pivovaře vrchnost návarovská pivo vařiti dala“.⁴⁵ Z 31. května 1638 známe několik dalších výpovědí Gertrudiných poddaných. Z nich je zajímavé především svědectví pekaře Jiříka ze vsi Jesenného, který vypověděl toto: „Když jsem ještě pacholíkem byl, a u otce svého nebožtíka zůstával, tu jsem s ním do Návarova šel, a Pavel Malovec s námi jsa a on hajným nad lesy, bylo mi ukázáno místo, nebo ještě staré dříví tu se spatřilo, kteří mi pravili o tom, že jest tu někdy pivovar byl.“⁴⁶

I přes tato svědectví spor pokračoval ještě více než deset let. Vyvrcholil pak v roce 1651, kdy Mikuláš nakonec zajal Vincenta a uvěznil ho. K urovnání sporu došlo až 28. září 1651 při setkání zástupců obou stran na Hrubém Rohozci, kde také byla podepsána dohoda, podle níž Gertruda vykoupila závazky návarovského panství za 2000 zlatých a upustila od náhrady za „nevinné“ uvěznění syna.⁴⁷ Dohodu poté schválil 3. dubna 1652 samotný císař, přičemž v jeho rozhodnutí byl ocitován prakticky celý text dohody včetně pasáže o Vincentově „nespravedlivém“ uvěznění.⁴⁸

Gertrudě se tak podařilo ukončit spor s Mikulášem Desfoursem, byť za finanční náhradu. Jelikož v této době dosáhla již značně vysokého věku, péči o část majetku převzal její syn Vincent. Mohl tak učinit, neboť – obdobně jako jeho matka v roce 1637 – získal 25. dubna 1647 inkolát, tedy obyvatelské právo pro České království, a to pro sebe i své potomky; zajímavé je, že v dokumentu byl psán jako „von Vyntrop genannt Lamotta“.⁴⁹ Důležitou zprávu o něm a Návarově v oblasti majetkových záležitostí nacházíme k 19. červnu 1651. V roce 1651 byl vlastníky

43 NA, SM, sign. D 13/2, svazek 2, fol. 142–143.

44 Hrdý, J.: Einige Urkunden aus dem Nawarower Archive, s. 63–64, č. 5.

45 Tamtéž, fol. 89–90.

46 Tamtéž, fol. 28–31, Jiříkovo svědectví na fol. 31, č. 16.

47 Hrdý, Jan: První Desfours v Čechách. Sborník okresu železnobrodského 4, 1927–1928, s. 54. K tomu srovnej NA, DZV 405, fol. M 4–8v., vklad z roku 1698.

48 NA, SM, kart. 1267, sign. L 11/8, fol. 19–22.

49 NA, Salbuch 59, fol. 317–319v.

pozemkového majetku sepisován v Království tzv. soupis poddaných podle víry, související se snahou vládnoucího habsburského rodu o zjištění stavu víry obyvatel a jeho korekci. Soupis zpracoval návarovský správce Mikuláš Jesenský (45 let). Panství samozřejmě náleželo paní Gertrudě de Lamotte, rozené ze Schiefelbergu, ovšem na panství bydlel právě Vincent de Lamotte, jemuž tehdy bylo 40 let, s manželkou Kateřinou, rozenou Heisterovou (45 let). V návarovském poplužním dvoře dále pobýval výše zmíněný správce s manželkou a čtyřmi dětmi a další zaměstnanci, jimiž tehdy byli maštalář (tedy správce konírny), mušketýr, služebník, šafář se šafářkou, tzv. nádvořník (zaměstnanec ve dvoře), ovcák, kuchařka, vinopalka, dvě děvečky a skotačka.⁵⁰

Skutečnost, že Vincent získal v roce 1651 inkolát, byla velmi důležitá. Gertruda totiž vyvinula počátkem padesátých let snahu o převedení návarovského panství z lenního vztahu v alod, tedy v dědičný majetek. Kromě obecné snahy vlastníků lén na území Českého království v této době ji k tomu nutila zřejmě také špatná zkušenost z minulých let ve vztahu k sousedním Semilům. Její snaha byla úspěšná, neboť rozhodnutími ze srpna a poté 2. října 1653 vyhověl císař Ferdinand III. její žádosti a návarovský statek nechal převést z frýdlantských lén v dědičný majetek.⁵¹ Gertruda tak mohla být spokojená a pomýšlet už bez dalších starostí na pořízení ohledně majetku. Majetkové záležitosti uspořádala v nové závěti, kterou sepsala 3. února 1654. Kromě obvyklého duchovního pořízení, v němž vyjádřila přání být pochována v kostele svaté Kateřiny ve Zlaté Olešnici, kde již odpočívala její dcera Markéta, zesnulá v roce 1641, rozdělila pak v další části závěti majetek mezi syna Vincenta, starší dceru Marii Magdalénu, provdanou za Erharta z Puteani, a mladší Marii Angelu, provdanou za Jana z Nounckelu či Nunckelu (Nunkelu), tím způsobem, že Vincent s Marií Angelou zdědí po její smrti Návarov s Jesenným, kdežto Marie Magdaléna s manželem převzmou lenní statky na Frýdlantsku Wustung a Bunzendorf.⁵²

Gertrudinou závětí přešel majetek na její potomky. Vincent se sestrami byl 10. dubna 1657 povýšen do rytířského stavu.⁵³ Zatímco Marie Magdaléna žila dále na Poustce a Boleslavi, Vincent vedl až do roku 1664 správu Jesenného a Návarova společně se sestrou. Dne 18. června přistoupil k jeho rozdělení na dva díly tak, že

50 Šimák, Josef Vítězslav: Soupis osob podle víry na statku Navarově r. 1651. Sborník okresu železnobrodského 4, 1927–1928, s. 2–3, 17–20, 49–52 a 76–78; totéž viz Pazderová, Alena: Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Boleslavsko 1–2. Praha 1994, s. 509–531, zde s. 509.

51 NA, DZV 151, fol. X 17-17v., a DZV 626, fol. M 26–26v.

52 NA, DZV 262, fol. K 1v.-6, vklad z roku 1662. K tomu srovnej Hrdý, J.: Einige Urkunden aus dem Nawarower Archive, s. 95–96, č. 11, a NA, Genealogická sbírka Dobřenský, inv. č. 541, Lamotte von Frintropp.

53 NA, Salbuch 67, fol. 1–6, k tomu srovnej NA, fond Česká dvorská kancelář, kart. 454, sign. IV D 1, Lamotta.

k prvnímu připojil „pustý zámek Návarov s tamtéž se nacházejícím pustým neboli vypáleným poplužním dvorem“ a dále tři mlýny a vesnice Vlastiboř, Jílové, Loužnice, Kracíkov, Zásada, Držkov, Plavy, Bohdalovice, Haratice, Lhotka a Malá Olešnice, kdežto ke druhému dílu náležel jesenský statek, tvořený vsí Jesenný s panským domem a pěti mlýny a vesnicemi Horská Kamenice, Zlatá Olešnice, Stanovy, Roztoky, Helkovice a Škodějov. Jelikož jesenský díl byl v lepším stavu, současně stanovil, že majitel návarovského statku může využívat během dalších tří let jesenský pivovar, dokud nepostaví vlastní, a naopak majitel jesenského poplužního dvora se sídlem vyplatí druhému 1500 zlatých rýnských a zabezpečí, že poddaní obou statků se budou podílet na stavbě „eines Wohnhauses und Mayerhoffes zu Nawarow“, tedy doslova domu (panského sídla) a poplužního dvora v Návarově a z Jesenného bude na návarovský statek dodáván příslušný materiál ke stavbě, zejména kámen, dřevo, cihly, písek, vápno a prkna. Současně stanovil další drobnější výhody pro držitele návarovského statku, který byl v horším stavu.⁵⁴

Rozdělení sourozenců nakonec dopadlo tak, že Vincent převzal Jesenný, kdežto Marie Angela se s manželem Janem z Nounckelu stala majitelkou návarovského statku. Manželé poté sídlili na tamním zámku (obr. 5). Jejich potomkem byla dcera Marie Markéta, která se 13. října 1665 provdala v držkovském kostele za Pavla z Ehrenburgu,⁵⁵ pocházejícího ze Slezska. Pavlův otec Melchior z Erbe se totiž narodil v městečku Glubczyzce (Lubschütz, dnes Polsko), 28. srpna 1638 byl povýšen do rytířského stavu s přídomkem Erbe z Ehrenburgu a 7. ledna 1641 zesnul ve Vratislavi.⁵⁶ Návarovský statek poté náležel Markétiným a Pavlovým potomkům až do roku 1873.

Vincentovým odchodem do Jesenného vlastně skončila krátká epizoda Lamottů v dějinách návarovského hradu a statku. Vincent vlastnil po rozdělení majetku se sestrou Jesenný s nově vystavěným zámkem (obr. 6 a 7) a od roku 1669 statky Albrechtice u Turnova a Sychrov.⁵⁷ Zvláště posledně jmenovaný pro něho byl velmi důležitý, neboť v letech 1690 až 1693 si tu nechal vystavět nový sídelní zámek, do něhož po opuštění Jesenného a Albrechtic přesídlil. Návarov tak náležel Lamottům od roku 1627 do roku 1664, tedy 37 let. Byla to doba v životě hradu a statku sice krátká, přesto však nabitá tolika událostmi, jež se nejen zcela vyrovnávaly předchozím stoletím existence hradu, dvora a vsi, ale pro jejich další vývoj byly nesmírně důležité. Předznamenávaly totiž zásadní společenské

54 NA, DZV 72, fol. O 30 – P 5, totéž DZV 73, fol. B 22v–28, vklad z roku 1665.

55 NA, Genealogická sbírka Dobřenský, inv. č. 225, Erbe von Ehrenburg.

56 Tamtéž.

57 K dějinám Albrechtic podrobněji Sedláček, August: Hrad, zámky a tvrze Království českého, díl desátý, Boleslavsko. Praha 1895, s. 211, k historii obou statků Kolektiv: Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Třetí díl, Severní Čechy. Praha 1984, s. 21–22 a 455–459.

změny, k nimž došlo po polovině 17. století a jež charakterizoval zejména rozchod se starým způsobem života, projevivším se především hledáním nového životního stylu a způsobu správy majetku. Středověký hrad, poškozený válečnými operacemi a nakonec záměrně zbouraný, zůstal trvale opuštěný. Majitelé si jako náhradu vystavěli nový, pohodlnější zámek, k čemuž posloužil materiál ze zbourané pevnosti. Zámecká novostavba se stala po dokončení novým centrem panství, z něhož byla jeho správa nadále řízena. Doba, po kterou vlastnili statek členové rodu de Lamotte z Frintropu, proto zůstává významným milníkem v návarovské historii.

The Lamotte von Frintropp at Návarov

In the first half of the 17th century, tens of noble families from all over Europe arrived in Bohemia. Their arrival was primarily connected to political events. The immigrants included the members of French families Frintropp and de Lamotte. The first was Joachim Erhard von Frintropp, the Wallenstein army's officer. His wife was Gertrude, née Schivelberg or Schinelberg von Schnellburg, originally from the Low Countries. The couple had a son, Vincent, and daughters Margaret, Maria Magdalene, and Maria Angela. After Joachim died, not known when, Gertrude married Pierre de la Croix, sieur de la Motte. Pierre then adopted her first-marriage children who then used the predicate de Lamotte von Frintropp. Pierre was Wallenstein's officer as well; for his military merit, Wallenstein granted him the estates in Poustka and Boleslav in the Frýdlant Region in 1624. After Pierre's death before 27 January 1627, Albrecht von Wallenstein admitted his debt of 30,000 Rhenish guildens to Gertrude, in which he sold her the Návarov domain.

The widow Gertrude de Lamotte ran the property together with her son Vincent but the Thirty Years' War strongly affected their lives. In the 1640s Návarov Castle was conquered by the Swedish troops who took Vincent captive and imprisoned him for eight months. The fortress was then besieged several times and conquered, eventually falling into the hands of the imperial troops. Since the castle served as the enemy's strongpoint during the Swedish invasion, the emperor ordered its demolition on 29 June 1644. It has remained in ruins ever since.

In 1651 Gertrude and Vincent concluded their long-term dispute with Nicholas Des Fours, the owner of the neighbouring Semily domain. Gertrude wrote her testament on 3 February 1654, bequeathing Boleslav and Poustka estates together with Návarov and Jesenný castles to her children. Vincent and Maria Angela received Návarov and Jesenný, while Maria Magdalene acquired Poustka and Boleslav. When the siblings split in 1664, Maria Angela kept Návarov; she married Johan von Nounckel and their descendants retained the castle up to 1873.

Vincent's departure for Jesenný terminated the short period of the Lamotte ownership of the Návarov castle and homestead. They owned Návarov for 37 years, from 1627 to 1664. During this short period, many significant events occurred. The uncomfortable medieval castle remained permanently desolate. The owners built a new comfortable palace on a courtyard below that became a new centre of the domain. The time of the Lamotte von Frintropp thus remains a significant milestone in the Návarov history.

Obr. 1. Rodový erb Lamottů z Frintroppu, umístěný nad vstupem do zámecké kaple svatého Jana Křtitele v Jesenném. Stav 11. července 2021 (foto autor)

Obr. 2. Návarov (ok. Jablonec nad Nisou), výřez z katastrální mapy vsi z roku 1843. Jižní křídlo poplužního dvora zaujímá zámek s přístavkem kaple Nanebevstoupení Páně, na jehož jižní průčelí navazuje ohrazená zahrada s parkem. Zřícenina hradu se rozkládá severně od dvora a usedlostí, na vysokém ostrohu nad soutokem Kamenice s potokem Zlatníkem; její polohu vyznačuje přibližně šrafovaná kružnice. Černě značeny vodní toky, tmavě šedě budovy z nespalného a světle šedě budovy ze spalného materiálu.

(NA, SK-IS, sign. BOL 272, úprava autor)

Obr. 4. Návarov (okr. Jablonec nad Nisou), zřícenina hradu od jihozápadu. Kresba Viléma Vanička pravděpodobně z roku 1933 (SOka Jablonec nad Nisou, Návarov, Popis a dějiny statku pod Krkonošemi, rukopis, první díl, s. 33)

Obr. 5. Návarov (okr. Jablonec nad Nisou), vstupní průčelí zámku od severovýchodu, stav 18. září 1993 (foto autor)

Obr. 6. Jesenný (okr. Semily), ves se zámek. K zahradnímu průčelí je připojena osmiboká kaple svatého Jana Křtitele. Stav kolem roku 1900, kresba Karel Liebscher (Reprodukce publikována v knize *Čechy. Společnou práci spisovatelův a umělců českých vede Alois Jirásek. Díl 12, Severní Čechy, Praha 1902, s. 235*)

Obr. 7. Jesenný (okr. Semily), kdysi půvabná zámecká stavba se vlivem neprovádění údržby změnila ve zříceninu. Stav 11. července 2021 (foto autor)

BIBLIOGRAFIE

PHDR. ALENY PAZDEROVÉ

JAN KAHUDA

Archivní pomůcky

- Archiv pražského arcibiskupství – velkostatky Červená Řečice, Onšov, Nový Rychnov 1574–1949. Sdružený a skupinový inventář, SÚA Praha 1978, 382 s. (spoluautorky Eliška Čáňová, Magda Zikmundovská)
- Scénografický ústav 1956–1974. Inventář, SÚA Praha 1981, 360 s. (spoluautorky Pavla Burdová, Magda Zikmundovská)
- Poldi, a. s., Kladno (1919) 1948–1951 (1960). Inventář, SÚA Praha 1981, 429 s. (spoluautorky Pavla Burdová, Magda Zikmundovská)
- Ministerstvo dopravy II 1953–1957. Inventář, SÚA Praha 1984, 556 s.
- Ministerstvo dopravy 1945–1953. Inventář, SÚA Praha 1985, 980 s.
- Ministerstvo železnic 1952–1953. Inventář, SÚA Praha 1985, 127 s.
- Sbírka přepisů Drážďany 1376–1737. Katalog, 4 sv., SÚA Praha 1987–1990, 256 + 216 + 225 + 270 s. (členka autorského kolektivu)
- Soupis polonik. Díl I. Praha 1995, 133 s. (Retroinformace č. 10)

Monografie

- Státní ústřední archiv v Praze a jeho sídla. Praha 2001, 126 s. (spoluautorka)
- Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Boleslavsko, 2 sv. Praha 1994, 715 s.; 2. doplněné vydání, Praha 2005, 739 s.
- Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Rakovnicko. Praha 1996, 199 s.; 2. doplněné vydání, Praha 2007, 234 s.
- Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Chrudimsko. Praha 2001, 1156 s. (spoluautorka Lenka Matušíková)
- Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus I. Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598. Praegae 2016, 3 svazky, 2073 s.
- Archiv České koruny. Edice faksimilií = Archivum Coronae Regni Bohemiae: editio diplomatum fotografica, VI/1, 1419–1458. Praha 2020, 187 s., spoluautoři Denko Čumlivski, Jan Vojtíšek.
- Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus I. Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598. Pars IV–V. Praegae 2022, CXXXL + 678 s.

Účast na kolektivních dílech

- Kanzler Metternich und seine Zeit. Edition CD-ROM. Kancléř Metternich a jeho doba. Edice CD-ROM. Chancellor Metternich and his time. Edition CD-ROM, ed. Jaroslava Hoffmannová. Praha 1994 (členka autorského kolektivu)
- Průvodce po archivních fondech a sbírkách. Státní ústřední archiv v Praze, Díl I/1. Praha 1997, 274 s. (vedoucí autorského kolektivu)
- Průvodce po archivních fondech a sbírkách. Státní ústřední archiv v Praze, Díl I/2. Praha 2000, 384 s. (vedoucí autorského kolektivu)
- Štovićek, Ivan a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie. Praha 2002, 117 s. (členka autorského kolektivu)
- Průvodce po archivních fondech a sbírkách. Státní ústřední archiv v Praze, Díl I/3. Praha 2005, 437 s. (vedoucí autorského kolektivu)
- Národní archiv. Krátký průvodce. Praha 2006, 43 s. (členka autorského kolektivu)

Redakce

- 130 let Zemského archivu. Sborník příspěvků z konference konané u příležitosti 130. výročí založení Zemského archivu a 100. výročí úmrtí jeho zakladatele a 1. ředitele prof. A. Gindelyho. Praha 1993, 127 s. (redakce)
- Z dějin Státního ústředního archivu a jeho předchůdců. Praha 1995, 75 s. (redakce)
- Bolletino dell'Istituto storico Ceco di Roma. Fascicolo straordinario 1997, 49 s. (redakce)
- Naším jubilantkám. Sborník příspěvků k poctě životního jubilea Věry Beránkové, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marie Liškové. Praha 2000, 365 s. (redakce)
- Pocta Josefu Kollmannovi. Sborník k životnímu jubileu. Praha 2002, 305 s. (redakce)
- Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu. Praha 2003, 166 s. (redakce)

Bibliografie

- Bibliografie Antonína Gindelyho. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 3, 1993, s. 110–124.
- Bibliografie zahraniční archivní literatury 1993–1995. Sborník archivních prací 49, 1999, s. 5–225 (excerpční spolupráce)
- Informativní přehled. Výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů 17, 1999, 82 s.; 19, 2000, 90 s.; 22, 2003, 102 s.; 23, 2004, 110 s.; 27, 2007; 28, 2008; 29, 2008; 30, 2009; 31, 2010 (excerpční spolupráce)

Katalogy výstav

Siena in Praga. Storia, arte, società. Catalogo della mostra. Praha 2000, 106 s. (redakce s Lucií Bonelli Conenna)

Siena in Prague. History, art, society. Praha 2000, 95 s. (redakce s Lucií Bonelli Conenna)

Siena v Praze. Dějiny, umění, společnost. Praha 2000, 105 s. (redakce s Lucií Bonelli Conenna)

Poklady Státního ústředního archivu v Praze. Český a československý stát v dokumentech 1158–1990. Katalog výstavy. Praha 2001, 93 s. (členka autorského kolektivu)

Česká panovnická a státní symbolika. Vývoj od středověku do současnosti. Katalog výstavy. Praha 2002 (členka autorského kolektivu)

Doba vlády Karla IV. a jeho rodiny v archivních dokumentech, 20. dubna – 21. května 2006. Katalog výstavy. Praha 2006, 97 s. (editorka katalogu).

Články a studie

Rudolf Koss (1884–1929). In: Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze. Medailóny významných archivářů, předchůdců pracovníků Státního ústředního archivu v Praze 1985, s. 54–95.

Pořádání velkých fondů s chronologicko-numerickým uložením písemností se zaměřením na Ministerstvo dopravy. In: Archivní péče o fondy z období socialismu. Sborník příspěvků z odborného semináře k 30. výročí socialistického archivnictví. Praha 1987, s. 149–152.

Archivy a archivnictví ve Spolkové republice Německo. Archivní časopis 40, 1990, s. 222–224.

Alterszusammensetzung der Kinder im „Verzeichnis der Untertanen nach dem Glauben vom Jahre 1651“. Historická demografie 17, 1993, s. 53–63 (spoluautorka Lenka Matušíková)

Věkové složení dětí v soupisech poddaných podle víry z r. 1651. Historická demografie 17, 1993, s. 53–65 (spoluautorka Lenka Matušíková)

Edice nunciatur u císařského dvora v Praze a ve Vídni. In: 130 let Zemského archivu. Sborník příspěvků z konference konané u příležitosti 130. výročí založení Zemského archivu a 100. výročí úmrtí jeho zakladatele a 1. ředitele prof. A. Gindelyho. Praha 1993, s. 44–51.

„Archivní techniky“ ve vyučovacím procesu Ústavu pro výzkum rakouských dějin ve Vídni. In: Archiváři – vzdělání a praxe. Praha 1994, s. 59–61.

Římské intermezzo Františka Beneše. In: Z dějin Státního ústředního archivu a jeho předchůdců. Praha 1995, s. 55–59.

Páter Chlodowicz – stinná postava rekatolizace. In: Sborník prací k sedmdesátým narozeninám dr. Karla Beránka. Praha 1996, s. 39–43.

- Tajný vatikánský archiv. Archivní časopis 46, 1996, s. 8–16.
- Historie a program českého výzkumu nunciatur. Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma 1997. Fascicolo straordinario, 1997, s. 41–49.
- Instrukce pražské nuncia Caetaniho pro jeho nástupce Speciana. In: *Facta probant homines*. Praha 1998, s. 351–362.
- L'edizione della nunciatura di Cesare Speciano (1592–1598). Origini, stato attuale e prospettive. In: *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturforschung*. Tübingen 1998, s. 165–174.
- Říše, Rudolf II. a jeho dvůr očima toskánského vyslance Roderiga Alidosiho. In: *Z archivních depozitářů*. Praha 1998, s. 80–89.
- Sociální kategorie obyvatel rychnovského panství ve světle nejstarších českých katastrů. *Východočeský sborník historický* 7, 1998, s. 19–62.
- Venkovští poddaní rychnovského panství v 17. století ve světle gruntovní knihy. Příspěvek k problematice tzv. druhého nevolnictví. *Historická demografie* 22, 1998, s. 51–68.
- „Přemítání v jedné bezesné noci o vlastních příčinách letošního nedostatku obilí a o prostředcích, jak tomuto zlu do budoucna smysluplně zabránit“. In: *marginie problematiky roku 1775*. In: *Sborník k 70. narozeninám doc. PhDr. Jaroslava Kašpara, CSc.* Praha 1999, s. 193–210.
- Gli echi degli avvenimenti italiani nelle terre boeme nella prima metà dell'Ottocento. In: *Novara crocevia del Risorgimento. Atti del Convegno*. Novara 1999, s. 23–38.
- Ohlasy italských událostí v českých zemích v 1. polovině 19. století. *Paginae historie* 7, 1999, s. 27–45.
- Dvě kapitoly z dějin bývalého Archivu země České. *Paginae historie* 8, 2000, s. 154–167.
- Francesco Ottavio Piccolomini v archivních dokumentech. In: *Siena v Praze. Dějiny, umění, společnost*. Praha 2000, s. 26–30.
- Francesco Ottavio Piccolomini in Archival Documents. In: *Siena in Prague. History, art, society*. Praha 2000, s. 26–30.
- Francesco Ottavio Piccolomini nei documenti d'archivio. In: *Siena in Praga. Storia, arte, società*. Praha 2000, s. 26–30.
- Vražda na objednávku podnětem k vydání třetího robotního patentu. In: *Naším jubilantkám*. Praha 2000, s. 190–209.
- Regionen mit kommerzieller Landwirtschaft und in agrarischer Randlege im Vergleich: die Herrschaften Poděbrady und Rychnov nad Kněžnou 1650–1750. In: *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften 16.–19. Jahrhundert*. Wien 2002, s. 126–144 (spoluautorka Lenka Matušíková)
- Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung in der Herrschaft Rychnov nad Kněž-

- nou. In: Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften 16.–19. Jahrhundert. Wien 2002, s. 43–58.
- Zemští archiváři Vojtěch Jaromír Nováček a Jan Bedřich Novák – průkopníci moderního pojetí archivní práce. In: Archiváři ve XX. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 18.–19. září 2001 v Jindřichově Hradci. Jindřichův Hradec 2002, s. 37–40.
- Ve stínu příprav na válku s Turky. Příspěvek k počátkům Specianovy nunciatury v Praze roku 1592. In: Pocta Josefu Kollmannovi. Sborník k životnímu jubileu. Praha 2002, s. 237–252.
- Nuncius Speciano a konvertita Lange. Příspěvek ke Specianovým vydavatelským aktivitám v prvních měsících jeho pražského působení. In: Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu. Praha 2003, s. 125–137.
- L'edizione della corrispondenza dei nunzi apostolici presso la Corte Imperiale negli anni 1592–1628. Bolletino dell'Istituto Ceco di Roma 4, 2004, s. 37–46.
- Zahraněční výzkum bohemik prováděný Státním ústředním archivem v Praze a jeho předchůdci. In: Archivy v mezinárodním kontextu. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Praha 2004, s. 24–36.
- Gutsherrschaft und Untertanen in der Herrschaft Reichenau an der Kněžna. Zur „Zweiten Leibeigenschaft“ in Böhmen im 18. Jahrhundert. In: Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“. München 2005, s. 177–201.
- La Bohemia multiconfessionale e la nunziatura di Cesare Speciano a Praga. In: Kaiserhof – Papsthof (16.–18. Jahrhundert). Wien 2006, s. 25–32.
- Projekt edičního zpracování korespondence Cesare Speciana, papežského nuncia na císařském dvoře v Praze v letech 1592–1598. *Paginae historiae* 14, 2006, s. 662–675.
- Lobkovičská aféra a papežský nuncius Cesare Speciano. In: *Inter laurum et olivam*. Praha 2007, s. 731–743.
- Perspektivy výzkumu bohemik. In: České archivy a zahraniční inspirace. 13. celostátní konference archivářů. Praha 2010, s. 16–19.
- Das Projekt Monasterium in der Tschechischen Republik. In: Archive im Verbund. Netzwerke und Kooperationen. Frühjahrstagung der Fachgruppe 8 im Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e.V., 13.–15. März 2013 an der Karls-Universität Prag (Tschechien), ed. Jens Blecher, Sabine Happ. Leipzig 2014, s. 54–59, spoluautorka Jitka Křečková.
- Jak vypadala nunciova domácnost? Mikrosonda do každodenního života pražské nunciatury ve 2. polovině 16. století. *Paginae historiae* 22/2, 2014, s. 387–400.
- Zázemí Specianovy nunciatury u císařského dvora v Praze v letech 1592–1594. *Paginae historiae* 23/1, 2015, s. 7–54.
- Zpřístupňování nunciaturní korespondence: mezinárodní úkol historiků raného novověku. In: *Ad fontes*, red. Jaroslav Pánek. Praha 2014, s. 61–71.

- Analýza činnosti pražského nuncia na císařském dvoře v Praze Cesare Speciana z let 1592–1594. Sborník archivních prací 67, 2017, s. 325–472.
- Edice nunciaturní korespondence z konce 16. století. Ediční zpracování korespondence Cesare Speciana, papežského nuncia na císařském dvoře v letech 1592–1598. In: Pánek, Jaroslav a kol.: Český historický ústav v Římě. Stav a perspektivy ediční činnosti. Praha 2018, s. 83–93.
- L'edizione critica della corrispondenza dei nunzi del XVI secolo. Elaborazione editoriale della corrispondenza di Cesare Speciano, nunzio apostolico presso la corte imperiale nel periodo 1592–1598. Bolletino dell'Istituto storico Ceco di Roma 11, 2018, s. 71–86.
- Snahy o konverzi Petra Voka z Rožemberka aneb co v Březanově kronice nebylo. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 104–125.
- Gli sforzi per convertire Pietro Vok di Rosenberg ossia ciò che non si trova in *Historie rožmberská* [Storia dei Rosenberg] di Václav Březan. Bollettino dell'Istituto storico ceco di Roma 12, 2020, s. 151–178.
- Účast papežského vojenského kontingentu na válečné kampani v Uhrách roku 1595 a duchovní a zdravotní péče o nemocné a raněné vojáky ve světle nunciaturní korespondence a doprovodných dokumentů. In: *Amicitiae vinculum potens et praevaleidum*, ed. Zdeněk Hojda, Kateřina Bobková-Valentová a Jiří M. Havlík. Praha 2021, s. 26–41.
- Analýza činnosti papežského nuncia na císařském dvoře v Praze Cesare Speciana v roce 1595. Sborník archivních prací 72, 2022, s. 302–405.

Recenze

- [Balcárek, Pavel: Albrecht z Valdštejna, Španělsko a římská kurie. In: *Nový Mars Moravicus*. Brno 1999, s. 463–477]. Bolletino dell'Istituto storico Ceco di Roma II, 2000, s. 114.
- [Balcárek, Pavel: Z korespondence Carla Caraffy o pobělohorské Moravě. In: *Pocta Josefu Polišenskému*. Olomouc 1996, s. 13–22]. Bolletino dell'Istituto storico Ceco di Roma, fasc. 2, 2000, s. 115–116.
- [Balcárek, Pavel: Z korespondence Carla Caraffy, nuncia na císařském dvoře v letech 1621–1628. In: *Facta probant homines*. Praha 1998, s. 33–46]. Bolletino dell'Istituto storico Ceco di Roma, fasc. II, 2000, s. 116–117.
- [Balcárek, Pavel: Chebská exekuce ve světle korespondence s římskou kurií. In: *Pocta Josefu Kollmannovi*. Sborník k životnímu jubileu. Praha 2002, s. 6–45]. Bolletino dell'Istituto Ceco di Roma 4, 2004, s. 159–160.
- [*Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*. Dritte Abteilung 1572–1585, 9. Band: Nuntiatoren des Giovanni Delfino und des Bartolomeo Portia (1577–1578). Im Auftrage des Deutschen historischen Instituts in Rom, ed. Alexander Koller, Tübingen 2003, 51 + 603 s., 3 čb. příl.]

Český časopis historický 102, 2004, č. 2, s. 382–388.

[Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628.

Tomus IV. Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611. Pars IV. September 1608 – Junius 1609, ed. Tomáš Černušák. Praha 2013, XLIV + 471 s.]. Archivní časopis 64, 2014, s. 89–95.

[Pánek, Jaroslav a kol.: Český historický ústav v Římě. Stav a perspektivy ediční činnosti. Praha 2018, 223 s.]. Český časopis historický 118, 2020, s. 1219–1223.

Zprávy

Spolupráce s rozhlasem. Archivní bulletin 1, č. 6 (9. 3. 1990).

Blýská se na časy? aneb SÚA a odbory. Archivní bulletin 1, č. 8 (23. 3. 1990)

Exkluzivní exkurze. Archivní bulletin 1, č. 8 (23. 3. 1990).

Vysoká laťka aneb několik poznámek o výuce archivnictví ve SRN. Archivní bulletin 1, č. 10 (6. 4. 1990).

Exempla trahunt! Archivní bulletin 1, č. 11 (13. 4. 1990).

2x nanečisto. Archivní bulletin 1, č. 15, (11. 5. 1990).

Držíme krok se světem – pružná pracovní doba v SÚA Praha. Archivní bulletin 1, č. 17 (25. 5. 1990).

Komise pro řešení podmínek uložení fondu AČK zasedala. Archivní bulletin 1, č. 17 (25. 5. 1990).

Přestupní stanice SÚA v Praze. Archivní bulletin 1, č. 20 (15. 6. 1990).

Mapy jako umění. Výstava Lotrinské Toskánsko v mapách Státního ústředního archivu v Praze, Florencie. Mladá fronta Dnes 2, 2. 8. 1991.

Česko-německé dny v Liberci. Archivní bulletin 2, č. 19 (23. 10. 1991).

Italské Toskánsko v mapách a plánech 18. a 19. století. Výstava v Královském letohrádku Belveder. Genealogické a heraldické listy 12, 1992, s. 35–39.

Výstava Lotrinské Toskánsko v mapách Státního ústředního archivu v Praze. Archivní časopis 42, 1992, s. 41–43.

130. výročí založení Zemského archivu a 100. výročí úmrtí jeho zakladatele prof. Antonína Gindelyho, Archivní časopis 43, 1993, s. 33–35.

Konference uspořádaná Státním ústředním archivem v Praze při příležitosti 130. výročí založení Zemského archivu a 100. výročí úmrtí prof. Antonína Gindelyho. Folia historica Bohemica 16, 1993, s. 386–390.

Český historický ústav v Římě. Slavnostní založení a prvního půl roku jeho činnosti. Archivní časopis 44, 1994, s. 157–160.

Studijní pobyty Českého historického ústavu v Římě, Český časopis historický 92, 1994, s. 616.

Das österreichisch-tschechische Forschungsprojekt. In: Die Besiedlung der Neisseregion. Urgeschichte – Mittelalter – Neuzeit. 1. Symposium der Geschichtskommission der Euroregion Neisse am 13. und 14. Oktober 1993

- in Zittau, Zittau 1995, s. 96–98.
- Zpráva o výzkumu bohemik ve Státním archivu v Římě v roce 1995 a ve Vatikánském tajném archivu v letech 1994–1995. Archivní časopis 46, 1996, s. 22–24.
- Zpráva ze zahraniční služební cesty do Itálie. In: Výroční zpráva Státního ústředního archivu v Praze za rok 1999. Praha 2000, s. 44–45.
- Česko-italská výstava Siena v Praze. Archivní časopis 50, 2000, s. 235–236.
- Zpráva ze zahraniční cesty do Itálie. In: Výroční zpráva Státního ústředního archivu za rok 2000. Praha 2001, s. 50–51.
- Ojedinelá výstava archiválií. Poklady Státního ústředního archivu v Praze. Český a československý stát v dokumentech 1158–1990, Klíč. Zpravodaj Prahy 11, roč. 9, č. 10, 2001, s. 8.
- Výtah z cestovní zprávy ze služební cesty do Říma ve dnech 12. 10. – 5. 11. 2001. In: Výroční zpráva Státního ústředního archivu v Praze za rok 2001. Praha 2002, s. 39.
10. výročí činnosti Českého historického ústavu v Římě. Archivní časopis 54, 2004, s. 210–211.
- Český historický ústav v Římě. Teologické texty 16, 2005, č. 1, s. 34.
- Projekt Monasterium. Archivní časopis 57, 2007, s. 34–35 (spoluautorka Jitka Křečková)
- Slavnostní prezentace faksimile Stížného listu české a moravské šlechty proti upálení M. Jana Husa (s textem projevu Františka Šmahela v příloze), *Paginae historiae* 17, 2009, s. 339–346.

Osobní zprávy

- PhDr. Karel Beránek osmdesátníkem. Archivní časopis 54, 2004, s. 216–217.
- Významná životní jubilea archivářek I. oddělení Státního ústředního archivu v Praze. Archivní časopis 54, 2004, s. 215–216.
- In memoriam PhDr. Marie Liškové. Archivní časopis 55, 2005, s. 138–139.
- Životní jubileum PhDr. Elišky Čáňové. Archivní časopis 56, 2006, s. 149–150.
- Významná životní jubilea v Národním archivu. Archivní časopis 59, 2009, s. 295.
- K životnímu jubileu Lenky Matušíkové. Archivní časopis 61, 2011, s. 98–102.

Kalendáře

- Čeští panovníci v Pulkavově kronice. Nástěnný kalendář na rok 1994. Praha 1993 (spoluautoři Libor Gottfried, Pavel Sedláček, úvod Václav Babička)
- Kronika českých knížat a králů. Týdenní stolní kalendář na rok 1994. Praha 1993 (spoluautoři Libor Gottfried, Pavel Sedláček)
- Pohledy do české minulosti. Nástěnný kalendář na rok 1995. Praha 1994 (spoluautor Libor Gottfried)

**80. VÝROČÍ ÚMRTÍ
PHDR. BEDŘICHA JENŠOVSKÉHO**

předchozí strana: Portrét Bedřicha Jenšovského (NA, AZČ, inv. č. 372, kart. 185)

ÚVOD

BEDŘICH JENŠOVSKÝ – ÚVODNÍ SLOVO

JITKA KŘEČKOVÁ

Motto

*Zmlkňte polnice slávy vznešené napadej ticho
V kročeje Achajců našich kolem nás jdoucích
Do očí oddaně hledíme slibme jim slibme si slavně
Nad život nad smrt necht' je svoboda na věky nám.
František Halas*

Z pamětní desky obětem 2. světové války v budově Národního archivu, Milady Horákové 5/133, Praha 6.

V roce 2022 uplynulo 80 let od předčasné smrti PhDr. Bedřicha Jenšovského, významné osobnosti českého archivnictví, zemského archiváře, ředitele Archivu země České a učitele, sekretáře a krátce i ředitele Státní archivní školy.¹ Dne 8. října 1941 byl v budově archivu zatčen gestapem v rámci tzv. Akce Sokol a 12. února 1942 zemřel v koncentračním táboře v Osvětimi následkem vysílení a nemoci způsobené týráním a nelidskými podmínkami.

V roce 1949 připravovali Otakar Bauer, ředitel Archivu bývalé země České,² a archivář František Beneš sborník k jeho nedožitým šedesátinám,³ kterým zamýšleli „pietně uzavřít práci svého bývalého ředitele, z níž byl za okupace náhle vyrván a jež zůstala přetržena a dosud neuzavřena“.⁴ Podle dochovaného torza

-
- 1 Základní informace viz Hoffmannová, Jaroslava – Pražáková, Jana: Biografický slovník archivářů českých zemí. Praha 2000, heslo Pazderová, A.: PhDr. Bedřich Jenšovský, s. 284. Základní archivní fondy k Jenšovskému v Národním archivu: Národní archiv (NA), fond Archiv země České (AZČ), v něm mj. osobní složka Jenšovského – viz AZČ, inv. č. 450, kart. 279; NA, fond Jenšovský Bedřich, Dr. – nezpracovaný osobní fond, který však osobní písemnosti neobsahuje, tvoří jej především rozsáhlá sbírka výstřižků z dobového tisku z pozůstalosti B. Jenšovského.
 - 2 Po roce 1948 byl v důsledku politických změn původní název archivu Archiv země České zrušen. V roce 1954 se Archiv bývalé země České stal součástí Státního ústředního archivu.
 - 3 NA, AZČ, inv. č. 372, kart. 185 – neúplné podklady k vydání zamýšleného sborníku.
 - 4 NA, AZČ, inv. č. 372, kart. 185 – koncept žádosti Ministerstvu informací a osvěty o povolení k vydání sborníku z 21. června 1949, formulované dr. Františkem Benešem v zastoupení Archivu bývalé země České.

přípravných materiálů měla přední strana obálky připomenout jeho tragický osud jednoduchým latinským křížem s datem narození a úmrtí „24. IX. 1889 – 12. II. 1942“ a s předpokládaným názvem „Sborník Bedřicha Jenšovského“. Jako motto měly být použity verše z básně Františka Halase Zmlknete polnice slávy vznešené, vyryté na pamětní desce obětem nacistické okupace z roku 1948, dodnes se nacházející na chodbě v prvním patře budovy archivu, ve které dnes sídlí 1. oddělení Národního archivu.⁵ Součástí sborníku měla být jeho nejznámější portrétní fotografie (autotypie) na křídovém papíře. V obsahu se počítalo se životopisnou vzpomínkou včetně zhodnocení odborné a úřední činnosti Jenšovského a také s přetištěním jeho vlastních studií „Archivy a edice“,⁶ „O československou akademii v Římě“⁷ a „O českém archivu zemském“,⁸ ve kterých se Jenšovský věnoval svým hlavním tématům z archivní teorie i praxe a založení Československého ústavu v Římě. Tisk sborníku byl tehdy předjednan se Státní tiskárnou v Praze III., zároveň ředitel Bauer začátkem července 1949 žádal Krajský národní výbor v Praze – finanční referát o uvolnění finančních prostředků. O svolení vydat sborník bylo požádáno Ministerstvo školství, věd a umění a Ministerstvo informací a osvěty.⁹ Pokud se dá soudit z dochovaného torza dokumentů, vše vypadalo nadějně až do 23. července 1949, kdy Ministerstvo informací a osvěty oznámilo, že vydání publikace neschvaluje „pro nedostatek papíru“.¹⁰ Paradoxně v polovině srpna 1949 sdělil Krajský národní výbor v Praze – finanční referát ředitelství Archivu bývalé země České, že na základě souhlasu Ministerstva školství, věd a umění s vydáním sborníku uvolňuje finanční prostředky pro tento účel.¹¹ Bližší informace se v příslušných fondech Národního archivu dohledat nepodařilo,¹² ale je možné, že za nevydáním sborníku mohl být stejný důvod, který stál Jenšovského život, a sice že byl za svého života významným sokolským činitelem, což ani po roce 1948 nebyl

5 Pamětní deska byla odhalena v sobotu 11. prosince 1948 – viz NA, AZČ, inv. č. 220, kart. 23.

6 Jenšovský, Bedřich: Archivy a edice: poznámky k organizaci české práce historické. Český časopis historický 26, 1920, s. 3–38 (Příloha Archivnictví a organizace práce historické).

7 Jenšovský, Bedřich: O Československou akademii v Římě. In: Sborník prací věnovaných prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám: 1871–1931. Praha 1931, s. 192–204.

8 Jenšovský, Bedřich: O českém archivu zemském. In: O našich městech a patrimoniích a o správě obecních archivů: s poučením o hlavních archivech pražských. Praha 1934, zvláštní otisk s. 1–12.

9 NA, AZČ, inv. č. 372, kart. 185 a NA, MŠK, osobní, kart. 64.

10 NA, AZČ, inv. č. 372, kart 185 – zamítavá odpověď z 23. července 1949.

11 NA, AZČ, inv. č. 372, kart 185 – sdělení KNV v Praze z 19. srpna 1949. Viz také NA, MŠK, kart. 64.

12 Za pomoc v pátrání děkuji kolegyni Zoře Machkové a Viktorovi Krásenskému ze 4. oddělení NA, kteří prověřili fondy Ministerstvo informací a Ministerstvo školství a kultury. V dílčí části fondu Ministerstvo školství a kultury – osobní se podařilo dohledat pouze spis, který obsahuje korespondenci mezi ministerstvem školství a AZČ ve věci souhlasu s vydáním sborníku – viz NA, MŠK, kart. 64.

dobrý „kádrový předpoklad“ pro nově nastolenou diktaturu komunistické strany, která sokolskou organizaci postupně začlenila do socialistické tělovýchovy.

Ať už byly důvody jakékoliv, zjištění o neuskutečněném sborníku nám bylo inspirací k tomu, abychom B. Jenšovskému vzdali poctu v podobném duchu, v jakém tak zamýšleli učinit jeho, a vlastně i naši, bývalí kolegové, a věnovali mu následující část tohoto svazku sborníku *Paginae historiae*. Jednotlivé články jsou děleny podle okruhů bohaté profesní činnosti Jenšovského, připomenut je jako archivář zemského archivu, výzkumný pracovník a jeden z předních zástupců Československého historického ústavu v Římě, učitel, tajemník a krátce i ředitel Státní archivní školy. Opomenuta nezůstala jeho činnost v rámci Československé obce sokolské, která byla vlastní příčinou jeho zatčení a věznění. Na závěr je publikována výběrová bibliografie Bedřicha Jenšovského. V duchu nevydaného sborníku přidáváme také přepis jedné z výše uvedených studií „*O československou akademii v Římě*“.

Poslední portrét Bedřicha Jenšovského od spoluvězně koncentračního tábora Osvětim Stanisława Gutkiewiczze

(Mottlíček, Tomáš – Doležel, Michal: Památný den Sokola. Sedmnáct osvětimských portrétů. Brno 2013, s. 43)

Pamětní deska obětem druhé světové války z Archivu země České umístěná v budově Národního archivu, Milady Horákové 133, Praha 6. (foto autor)

STUDIE

BEDŘICH JENŠOVSKÝ A ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ

JITKA KŘEČKOVÁ

Zemský archiv království Českého (Český zemský archiv, od roku 1933 Archiv země České) byl zřízen na návrh Františka Palackého, který chtěl tímto způsobem zabezpečit pokračování svých Dějin národa českého, protože předpokládal, že po jeho odchodu již nebude obnovena hodnota zemského historiografa. Prvního zemského archiváře našel v historikovi Antonínu Gindelym, který se zabýval tématy z evropských dějin, zvláště pak dějinami jednoty bratrské a obdobím vlády Rudolfa II., a měl bohaté zkušenosti ze zahraničních výzkumů. Návrh Palackého byl přijat s podporou přisedícího zemského výboru Františka Augustina Braunera usnesením zemského sněmu království Českého dne 29. července 1862. Antonín Gindely (1829–1892) byl jmenován zemským archivářem s platností od 1. října 1862, což je považováno i za datum založení zemského archivu.¹ Gindely se zasloužil nejen o vznik zemského archivu, který zpočátku neměl žádné archiválie, ale i o rozsáhlý výzkum v domácích i zahraničních archivech, který vykonával po dobu třiceti let s pouhými dvěma pomocníky. Stál také u zrodu ediční práce archivu. Podle základní instrukce vydané roku 1869 měl zemský archiv dvojí funkci: 1. jako úřední archiv měl soustřeďovat a uchovávat důležité písemnosti zemského výboru a zemských ústavů, pokud jich již nebylo třeba k běžné úřední agendě, a sloužit zemskému výboru jako poradní orgán ve věcech historických a archivních, 2. jako historický archiv měl sbírat jak v originálech tak ve vědecky správných opisech veškerý archivní materiál k české historii, zpřístupňovat jej badatelům a podle potřeby vydávat tiskem.²

Fondy zemského archivu tvořily v první řadě bývalý archiv stavovský, stará registratura zemského výboru, spisy komise rektifikační (akta a knihy zemských katastrů), spisy zemského sněmu Českého, zemského výboru, zemských úřa-

1 Kollmann, Josef: Založení zemského archivu českého a dr. Antonín Gindely. K 130. výročí jeho založení a k 100. výročí úmrtí dr. Gindelyho. In: 130 let zemského archivu, Sborník příspěvků z konference konané u příležitosti 130. výročí založení zemského archivu a 100. výročí úmrtí jeho zakladatele a 1. ředitele prof. A. Gindelyho. Praha 1993, s. 7–21.

2 Např. zpráva o činnosti AZČ – NA, AZČ, inv. č. 208, kart. 19. Viz také Matoušek, Josef: Archiv země České po 75 letech. Národní Listy, roč. 78, č. 78, 20. března 1938, s. 9.

dů a ústavů. Roku 1881 byl do správy archivu předán nejvýznamnější archivní fond pro české dějiny, Archiv České koruny, který byl po archivní rozluce roku 1920 doplněn o listiny, které byly za Marie Terezie odvezeny do Vídně. Od 90. let 19. století byly do zemského archivu ukládány staré pozemkové knihy od všech okresních soudů v Čechách. V archivu byla uložena také řada bývalých soukromých patrimonálních archivů, genealogické sbírky a sbírka listin a akt různé provenience.

Ve své druhé funkci zemský archiv po celou dobu své existence podnikal soustavný výzkum zahraničních i domácích archivů a opatroval přepisy důležitých dokumentů k českým dějinám. Ze zahraničních institucí zaujímaly přední místo italské a vatikánské archivy, v nichž byl soustavný výzkum prováděn od roku 1887. Také publikační činnost archivu vycházela ze zmíněné základní instrukce. Hlavní publikací byla edice Sněmy české od roku 1526 (později také Knihovna Sněmů českých), po vzniku republiky byla založena sbírka pro publikaci katalogů, inventářů a soupisů – Zemský archiv. Katalogy, inventáře, soupisy. V jejím rámci postupně vycházely tištěné inventáře a katalogy archivních fondů, např. jednotlivé díly katalogu listin fondu Archiv koruny České. Ze zahraničních výzkumů postupně vznikaly jednotlivé díly edic Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia, Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia, zemský archiv měl podíl i na edicích Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae a Acta regum Bohemiae selecta phototypice expressa. Podrobné zprávy o činnosti archivu a pojednání o podnicích a fondech archivu, zemského výboru a jeho institucí vycházely v periodické publikaci Zprávy českého zemského archivu. Zemský archiv měl podíl také na ediční řadě historických pramenů k českým dějinám, Archiv český, kterou začal vydávat v roce 1840 František Palacký.³

Po smrti Gindelyho se ředitelem stal František Dvorský (1839–1907), diletantský nedostudovaný nadšenec, což negativně ovlivnilo činnost archivu pod jeho vedením.⁴ O jeho odchod z čela archivu se zasloužila tehdejší generace mladých úředníků archivu, žáků Gollových. Jmenování Vojtěcha Jaromíra Nováčka (1852–1916) ředitelem v roce 1903 a jeho nástupce Jana Bedřicha Nováka (1872–1933) v roce 1916, znamenalo obnovení činnosti zemského archivu na odborné bázi, na což úspěšně navázal i ředitel Bedřich Jenšovský.

„Vzpomínáme-li dnes ředitele Dr. Bedřicha Jenšovského jako jedné z početných obětí nacistického teroru u nás, skláníme se v úctě nejenom před světly zjevem vynikajícího vědce a jedinečného znalce italských a vatikánských archivů, nýbrž i před památkou muže, který s houževnatostí a pílí sobě vlastní

3 Zprávy o činnosti AZČ – NA, AZČ, inv. č. 208, kart. 19; Matoušek, J.: Archiv země České, s. 9.

4 Matoušek, J.: Archiv země České, s. 9.

věnoval se cele a bezvýhradně práci o rozvoj Archivu země České, ústavu sobě nejmilejšího,“ napsal Otakar Bauer.⁵ Také pro Milenu Linhartovou byl hluboce vzdělaným mužem, „s kterým se mohlo promlouvati stejně o krásné literatuře, hudbě, vojenství i národním hospodářství, který věnoval obětavě své jedinečné schopnosti nejširším vrstvám“.⁶ Význam Jenšovského pro české archivnictví, jeho progresivní myšlení ve snaze vyzdvihnout archivnictví jako obor, oddanost své instituci, ale také hluboké znalosti Itálie, které přesahovaly jeho činnost editorskou, vyzdvihovali i další jeho současníci a kolegové.⁷

Český zemský archiv byl Bedřichu Jenšovskému odborným zázemím, se kterým byl bytostně spjat již od počátku svého univerzitního studia a odkud vycházelo veškeré jeho rozsáhlé profesní působení. Dokázal skloubit každodenní rutinní úřednickou činnost, pořadatelské práce, mnohdy v neutěšených podmínkách, s činností vědecko-výzkumnou, ediční a publikační, zároveň dokázal přispět do odborné diskuse předních historiků a archivářů o organizaci a koncepci archivnictví po vzniku Československé republiky a klást inspirativní podněty pro nové moderní pojetí archivnictví a zkvalitnění péče o archivní dokumenty, podporoval myšlenku založení Národního archivu a jednotné celostátní organizace tehdejších archivů. Za velmi důležité pro vývoj oboru považoval odborné archivní vzdělání, které do té doby nebylo samozřejmostí. Po založení Státní archivní školy pro výchovu nové generace archivářů zde Jenšovský působil jako pedagog (1920–1941), vykonával také funkci tajemníka (oficiálně od roku 1927) a vzhledem k okolnostem jen velmi krátce ředitele školy (jmenovaný 26. března 1941).⁸ Nejen vědecké, ale i značné organizační schopnosti prokázal během svých studijních pobytů v Římě, kde se významně podílel na výzkumu bohemik i na založení a vedení Československého ústavu historického v Římě.⁹ I v zemském archivu mu bývaly svěřovány náročné organizační úkoly, např. vedení pobočky v Bredovské ulici, občasná zastupování ředitele, účast na jednáních během stavebních prací a organizace stěhování archivu do nové budovy v letech 1930–1933. Završením jeho archivní kariéry pak bylo jmenování do čela zemského archivu po odchodu Jana Bedřicha Nováka na odpočinek, ve funkci ředitele pak zůstal až do svého tragického konce.

5 Bauer, Otakar: Dr. Bedřich Jenšovský. Časopis Společnosti přátel starožitností 49–50, 1941/1942 [vyd. 1946], s. 276–280.

6 Linhartová, Milena: Bedřich Jenšovský: k čtvrtému výročí jeho smrti. Svobodné noviny: list Sdružení kulturních organizací, roč. 1, č. 36, 1. 2. (1946), s. 4.

7 Např. Matoušek, Josef: Padesát let Bedřicha Jenšovského. Národní listy, roč. 79, č. 260, 24. 9. 1939, s. 3; Nuhlíček, Josef: Památce Bedřicha Jenšovského. Archivní časopis 9, 1959, s. 244–245; Haas, Antonín: K nedožitým osmdesátinám Bedřicha Jenšovského. Archivní časopis 19, 1969, s. 176–182.

8 Viz Jakl Ansorgová, Kristýna: Bedřich Jenšovský a Státní archivní škola (v tomto časopise).

9 Viz Pazderová, Alena: Bedřich Jenšovský a Řím (v tomto časopise).

Na tomto místě je třeba krátce připomenout některá fakta z jeho osobního a profesního života: Bedřich Jenšovský se narodil 24. září 1889 v Praze na Královských Vinohradech architektu Bedřichu Jenšovskému a Amalii Krippnerové,¹⁰ která byla neteří malíře Josefa Mánesa, o němž a jeho sourozencích napsala a v roce 1940 vydala knihu vzpomínek.¹¹ Rodiče B. Jenšovského uzavřeli sňatek až o sedm let později, 18. srpna 1896, po narození dalších dvou dětí.¹² 28. ledna 1891 se narodila Jenšovského sestra Aloisie Marie Jenšovská-Krippnerová, v dospělosti známá jako malířka Lola Jenšovská,¹³ a 22. ledna 1894 bratr Jaroslav Jenšovský, pozdější knihovník Archivu národního osvobození, nově vytvořeného zvláštního oddělení Archivu země České po vzniku republiky.¹⁴

Po studiu na gymnáziu v Truhlářské ulici, zakončeném 7. července 1908 maturitní zkouškou, začal Jenšovský studovat na Filozofické fakultě Karlovy univerzity a zároveň 1. října 1908 nastoupil do Českého zemského archivu, kde přepisoval archivní dokumenty.¹⁵ Souběh univerzitního studia se současným získáváním odborných znalostí a praktických archivních dovedností pod vedením J. B. Nováka přímo v archivu byl pro začátek jeho kariéry velkým přínosem, velmi brzy se začal podílet na významném edičním počínu zemského archivu, Sněmch českých, z této jeho činnosti vzešla i jeho disertační práce.¹⁶ Po doktorské promoci (6. března 1913) byl vyslán na svůj první studijní pobyt do Říma, kde pobýval v době od 1. října 1913 do 30. června 1914 a prováděl zde výzkum pro III. díl edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*. Již 22. srpna 1913 byl přijat za mimořádného člena Rakouského historického ústavu v Římě (*Istituto austriaco di studi storici*).¹⁷ Další studijní pobyty Jenšovského v Římě

10 AHMP, Sběrka matrik, sign. VIN N3, fol. 372. Viz <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=D03EBF7F3813407BB623F41A902C82EA&scan=388#scan388>.

11 Jenšovská, Amalie: Josef Mánes a jeho sourozenci. Praha 1940. Viz <https://biblio.hiu.cas.cz/records/8ea20f3a-6a0f-469e-a407-0b5c51a05f9e> [10. 6. 2022].

12 AHMP, Sběrka matrik, sign. ŽKR O15, fol. 195. Viz <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=863997184BD841CF9741DA298C0E9668&scan=209#scan209>

13 AHMP, Sběrka matrik, sign. ŽKR N29, fol. 25. Viz katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=F40C045A0D894E5089518092242C6C44&scan=29#scan29.

14 AHMP, Sběrka matrik, sign. ŽKR N31, fol. 142. Viz <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=41BA9494A5DC42B890EEB95BB305DEEE&scan=164#scan164>. NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – osobní složka Jaroslav Jenšovský.

15 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – osobní složka Bedřich Jenšovský.

16 Jenšovský, Bedřich: Politika kurfiřta Saského v Čechách v posledních letech vlády Rudolfa II. Praha 1913.

17 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279. – B. Jenšovský. Zároveň s ním vyslal zemský výbor Karla Stloukala. Zážitky z této první studijní cesty jsou podrobně popsány ve Stloukalově autobiografii Stloukal, Karel: Skutečnost poněkud zblázněná. Praha 2012. K jeho líčení je nutné přistupovat

následovaly v letech 1922–1924, 1929–1930, naposledy již jako ředitel archivu zde pobýval v letech 1936–1937. Po založení samostatného Československého ústavu historického v Římě v roce 1921 byl jedním ze tří zástupců Českého zemského archivu pro jeho řízení. V letech 1929–1930 přímo vedl správu římského ústavu a pečoval o československé oddělení konzultační knihovny vatikánské (*Biblioteca Leonina*), pobýval ale také na jiných místech v Itálii, např. ve Florencii. V té době byl již jmenován za zásluhy o pěstování československo-italských kulturních styků českým honorárním sekretářem Ústavu italské kultury (Istituto di Cultura Italiana) v Praze.¹⁸ Delegován byl Královskou českou společností nauk, jejímž mimořádným členem byl od roku 1921.¹⁹

Vraťme se však zpět k jeho působení přímo v zemském archivu. Po návratu z prvního římského pobytu zde Jenšovský nastoupil jako koncipista na místě Antonína Miloše Vystydy, který bohužel padl koncem října na bojišti v Haliči.²⁰ Jenšovský se 9. října 1914 stal bezplatným praktikantem, „hodnost skutečného úředníka“ – stálé místo koncipisty – získal 6. června 1916.²¹ Zemským vicearchivářem byl od 1. ledna 1919, zemským archivářem od 9. listopadu 1921,²² zemským archivním radou od 1. června 1925.²³ V důsledku reformy politické správy ve druhé polovině dvacátých let a s tím souvisejících změn ve statusu archivních úředníků se v období

kriticky. Stloukal sice na jednu stranu uznával odborné kvality svého kolegy i to, že byl na cestu i na vlastní studium velmi dobře připraven, ale jinak se nezdržel osobních invektiv vůči němu i jeho rodině. Je zřejmé, že ho vnímal jako rivala na poli vědeckém i v úřední kariéře v zemském archivu. Stloukalovy různé domněnky o chování Jenšovského vůči němu nebyly v dochované korespondenci ani ve zprávách o činnosti v Římě, které Jenšovský zasílal do Prahy, potvrzeny.

- 18 Podrobně k římskému výzkumu viz Pazderová, A: Bedřich Jenšovský a Řím v tomto časopise.
- 19 NA, ZV 1874–1928, sign. XIV/2, Jenšovský, kart. 5275 – dopis J. B. Nováka, ředitele zemského archivu, Zemskému výboru z 25. ledna 1921, viz také NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – ručně psaný koncept dopisu.
- 20 Viz Bauer, O.: Dr. Bedřich Jenšovský, s. 277. Podle smutečního oznámení (výstřižek z novin) A. Vystyd padl 19. října 1914 – NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 285 – osobní složka Antonín Miloš Vystyd; v seznamu padlých je uvedeno datum úmrtí mezi 14.–31. říjnem 1914 – viz *Verlustliste ausgegeben am 1914*, č. 92, 4. ledna 1915, s. 5, <https://digitalnistudovna.army.cz/uuid/uuid:d-5c8e4d0-19fc-11df-a9a1-0013d398622b> [5. 1. 2023]. Jenšovský zmiňuje svého bývalého kolegu jako „nadějného koncipistu a organizátora prací o zemědělských dějinách“ ve svém článku Jenšovský, B.: V českém archivu zemském, zvl. otisk z knihy *O našich městech a patrimoniích a o správě obecních archivů*, Praha 1934, s. 5.
- 21 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – osobní karta nebo ručně psaný koncept žádosti z 26. dubna 1916 o povýšení Jenšovského.
- 22 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – opisy dekretů a usnesení Zemského správního výboru v osobní složce.
- 23 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – dekret Zemského správního výboru z 30. prosince 1925 (opis z 28. srpna 1940).

od 1. prosince 1928 do 27. listopadu 1929 stal přechodně státním zaměstnancem.²⁴ Po odchodu ředitele J. B. Nováka do trvalé výslužby ke dni 30. června 1933 byl jako nejstarší úředník 1. července 1933 pověřen správou archivu. Zemským vrchním archivním radou a ředitelem Archivu země České byl jmenován s účinností od 1. ledna 1934.²⁵

Zemský archiv byl tedy Jenšovskému domovskou institucí po celou dobu jeho profesní kariéry, pracoval v něm od 1. října 1908 až do svého zatčení 8. října 1941, resp. ve stavu zaměstnanců byl až do své smrti 12. února 1942. Během té doby se zemský archiv proměnil ve vysoce erudované pracoviště zabývající se nejen úřední činností a odbornou péčí o archivní fondy, ale také vědecko-výzkumnou činností v zahraničních i domácích archivech, v duchu původní instrukce z roku 1869, byť se o své vědecko-výzkumné postavení od roku 1921 dělil s nově založeným Československým státním ústavem vydavatelským.

Pracovní povinnosti Jenšovského během jeho archivní kariéry byly značné a postupně se týkaly i podílu na organizačních záležitostech a na vedení archivu.²⁶ Od roku 1916 měl na starosti agendu pozemkových knih a katastrálních fondů, v té době denně zapisoval došlé dopisy do jednacího protokolu, vypracovával periodické výkazy zasílané zemské správní komisi a vojenskému referátu, týkající se evidence úředních a pomocných sil archivních domobrany apod.²⁷ Věnoval se agendě výzkumu italských a vatikánských archivů, a to i v době, kdy v cizině přímo nepobýval. Vyřizoval dotazy týkající se římského výzkumu a na starosti měl i přepisy z římských archivů a knihoven. V jeho péči bylo české oddělení vatikánské knihovny v Římě, v ediční práci se věnoval III. dílu edice *Monumenta Vaticana*. Sepisoval také dobrá zdání v historických, majetkových, patronátních a dalších záležitostech, věnoval se přírůstkům do archivních sbírek apod. Ve druhé polovině 20. let měl na starosti i organizaci běžných perso-

24 Ze zákonů především zákon č. 103/1926 Sb. z 24. června 1926 o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců (o úpravě platových tabulek v zemském archivu např. NA, PMR, kart. 1321, čj. 14482, 14677 z roku 1928) a zákon č. 125 Sb. z 14. července 1927 o organizaci politické správy, v jehož důsledku došlo ke změně právního postavení archivu, ovšem pouze přechodně. Rozhodnutí o převodu do státní služby bylo zrušeno 27. listopadu 1929 na základě argumentů vyzdvihujících činnost zemského archivu nejen jako instituce úřední, ale především jako významného vědeckého ústavu. K tomu např. Novák, Jan Bedřich: Zpráva o činnosti českého zemského archivu za léta 1923–1929. Praha 1932, s. 3, 66; nebo Jenšovský, Bedřich: Zpráva o činnosti českého zemského archivu za léta 1930–1933, zvl. otisk, s. 5.

25 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – opisy dokumentů ke jmenování včetně opisu jmenování ze dne 29. listopadu 1933 s účinností od 1. ledna 1934.

26 Občas zastupoval i nepřítomného ředitele, a to i za oficiálně pověřeného zástupce, kterým byl vždy nejvýše postavený úředník, např. J. Borovička – viz NA, AZČ, inv. č. 201, kart. 15.

27 Např. Čtvrtletní zpráva dr. B. Jenšovského za dobu od 1. května 1916 do 31. července 1916 – NA, AZČ, inv. č. 208, kart. 17.

nálních záležitostí, pokud nebyly vyhrazeny přímo řediteli, organizoval pomocné síly.²⁸

Pořadatelské práce vykonával v pobočce zemského archivu, jejíž vedení mu bylo svěřeno roku 1916, kde v mimořádných hodinách pořádal především katastrální a patrimoniální fondy, i v běžné pracovní době v hlavní budově, kde se věnoval zpracování pozemkových knih odevzdaných do zemského archivu okresními soudy, pořádání archiválií bývalých sněmů království Českého, zemských úřadů a zemských statků. Svěřená agenda gruntovních knih, katastrálních akt a patrimoniálních archivů byla velmi rozsáhlá,²⁹ a jak bylo v zemském archivu zvykem, nezůstávalo jen u pořádání a vzniku nových inventářů a katalogů pro úřední potřeby, ale tyto nové pomůcky vycházely také v tištěné podobě a bývaly základem pro hodnotné monografie.³⁰ Z pořádacích prací Jenšovského tak vzešel významný podíl na ediční řadě zemského archivu – Sněmy české. Již bylo zmíněno, že vydávání této stěžejní edice zemského archivu se Jenšovský účastnil od svého nástupu v archivu, nejprve jako pomocná síla a posléze jako odborný pracovník, konkrétně byl editorem svazku XV/3, který vyšel roku 1939.³¹ Prováděl však i práce na jiných dílech této edice, např. korektury dílu XV/2, jehož editorem byl J. B. Novák.³² Poté, co se stal ředitelem, byl nucen hledat schopné pokračovatele tohoto rozsáhlého edičního úkolu, ale vydávání edice v té době již stagnovalo.³³ Ve svých studiích i přednáškách se věnoval patrimoniální a krajské správě, kterou také velmi podrobně znal ze svých pořádacích prací. V roce 1931 publikoval ve Zprávách českého zemského archivu studii *Patrimoniální archiv nejvyššího purkrabství pražského*. O rok později vyšla další studie věnovaná stavovským konfederacím z roku 1619.³⁴

Zemský archiv sídlil do roku 1892 v Senftenberském paláci v Praze na Malé Straně, odkud se přestěhoval do přízemních prostor nové budovy Národního muzea, kde mu bylo určeno přibližně 15 místností. Ty však kapacitně nestači-

28 Např. pracovní náplně zaměstnanců v roce 1927 – NA, AZČ, inv. č. 201, kart. 1.

29 Zprávy o činnosti do roku 1933 – NA, AZČ, inv. č. 208, kart. 17.

30 Novák, J. B.: Zpráva o činnosti, s. 16–21.

31 Jenšovský, B.: Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. XV., Sněmy roku 1611. III. Rejstříky, Praha 1939.

32 NA, AZČ, inv. č. 201, kart. 15 – rozdělení agendy v Českém zemském archivu 1927.

33 Pánek, Jaroslav: Sněmy české (naděje a ztroskotání edice k dějinám raného novověku), In: 130 let zemského archivu. Sborník příspěvků konference konané u příležitosti 130. výročí založení zemského archivu a 100. výročí úmrtí jeho zakladatele a 1. ředitele prof. A. Gindelyho. Praha 1993, s. 23–33.

34 Jenšovský, B.: O stavovských konfederacích v českém povstání: poznámky diplomatické. In: K dějinám československým v období humanismu: sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám: 1872–1932, Praha 1932, s. 495–505.

ly a proto začala být od roku 1908 využívána pobočka v bývalé zemské jízdárně v Bredovské ulici č. 6 (dnes Politických vězňů), kde byla i badatelna a učebna Státní archivní školy.³⁵ „Archiv měl ještě jednu pracovnu v depositu katastru v Bredovské ulici. Nebyla větší, měla však trochu jiné ovzduší. Chodilo se tam po úzkých schodech do prvního patra domu, který zezadu, ze dvora, vypadal docela venkovsky. Ta byla zřízena teprve po válce z někdejšího bytu ředitele Zemského archivu českého dra Nováčka, který tu po léta bydlel. Měla nábytek z nenatřené dřeva a vypadalo to tu jako ve třídě staré venkovské školy. Sloužila také za posluchárnu archivní školy a práce zde byla daleko šedivější než v pracovně musejní. Pracovalo se hlavně na selských dějinách, na kolonách výpočtů lánů a desátků, ale práce, které odsud vycházely, byly z našich nejlepších. Svým ovzduším se zdaleka nemohla rovnat staré síni v museu, se špatným světlem a vydýchaným vzduchem, ve kterém byl tak charakteristický pach všech archivů, směs plísně a myšiny s vůní usedlého prachu.“³⁶

Do tohoto prostředí přišel B. Jenšovský v již zmíněném roku 1916. Budovy filiálky pocházely z 20. let 18. století a byly zcela hygienicky i bezpečnostně nevhodné pro uchovávání archiválií, nevyhovující bylo také pracovní prostředí, ve kterém Jenšovský s dalšími kolegyněmi a kolegy pracoval. Archivní skladiště tvořily jednopatrový domek do ulice s dvorním křídlem a jednopatrové stáje a přízemní jízdárna ve dvoře. Budovy byly vlhké a jejich zastaralé a nepraktické zařízení nevyhovovalo ukládání archiválií. Budova, v níž byly umístěny archivy map katastrálních a jiné důležité a nenahraditelné listiny, „měla dřevěný kryt“, takže přes všechna bezpečnostní opatření hrozilo v případě požáru stále nebezpečí zkázy dokumentů. Otázkou nové vlastní budovy pro zemský archiv se zemský výbor proto zabýval již před první světovou válkou, její vypuknutí však způsobilo odklad. Teprve koncem 20. let se naskytlá výhodná příležitost k odprodeji staré budovy filiálního archivu a možnost zakoupení staveniště pro novou budovu.³⁷

Úkolem Jenšovského v pobočce bylo především pořádat a katalogizovat archiválie, které byly od roku 1908 v budovách ukládány na regály bez pořádku, s výjimkou katastrálních fondů, kterých bylo třeba k badatelské agendě. Po provedené revizi však Jenšovský zjistil, že i u nich je třeba provést nové pořádku. Při převzetí správy v květnu 1916 došlo pod jeho dozorem nejprve k „vyprášení“

35 Budova čp. 6 byla po vyklizení zbourána a na jejím místě byl vystaven nový palác pro potřeby Poštovní správy, dnes areál České pošty – Hlavní pošty v Praze s hlavním vchodem z Jindřišské ulice.

36 NA, Jenšovský Bedřich Dr., kart. 5 – výstřižek z novin: Neuman, Pavel: Loučení s pracovnou. Lidové noviny, roč. 41, č. 154, 25. března 1933, s. 1–2.

37 NA, AZČ, inv. č. 212, kart. 23 – Zpráva zemského výboru z 22. března 1929 ve věci prodeje budovy pobočky zemského archivu a zakoupení staveniště pro stavbu nové budovy tohoto archivu.

archiválií káranci zemské donucovací pracovny. Kromě již zmíněných katastrálních fondů byly ve filiálce uloženy staré patrimoniální archivy a hospodářské registry a různá akta a knihy, týkající se věcí berních a finančních. Jenšovský se se svými pomocníky tedy pustil do pořádání, pořádal Josefský katastr, spisy rektifikační komise, patrimoniální archiv statků nejvyššího purkrabství pražského a registry různých panství. Mnoho archiválií bylo nejprve nutné dohledat a správně umístit. Práce probíhaly v naprostém nedostatku světla a v citelném chladu.³⁸

Když se konečně začala naplňovat myšlenka nové účelové archivní budovy, stal se Jenšovský zdatným organizačním pomocníkem ředitele J. B. Nováka, který v době stavby byl již často nemocný. Velkou měrou se podílel na různých jednáních v průběhu stavby a zařizování novostavby, byl přímo pověřen řízením stěhovacích prací z Národního muzea i z Bredovské ulice do nové budovy, postavené na fortifikačních pozemcích na Hradčanech na Belcrediho třídě.³⁹ Stavbu budovy provázal skandál, který však ani Novák ani Jenšovský ve svých zprávách ani v korespondenci příliš nekomentují, těžko by se mohli postavit proti rozhodnutí Zemského úřadu v Praze. Architektonickou soutěž vyhrál na podzim roku 1929 architekt Jaroslav Fragner, avšak projekt byl nakonec zadán 26. března 1930 úředníkovi zemského úřadu J. Weingärtnerovi, který Fragnerův projekt víceméně opsal.⁴⁰ Nová budova archivu byla vybavena moderním vybavením s cílem zajistit bezprašnost a ideální uložení spisů.⁴¹ Místo oken byly v depotním bloku instalovány modré luxfery, a to na základě výzkumů, že modré sklo propouští pouze ty paprsky, které usmrcují drobný hmyz a veškeré škodlivé zárodky. V přízemí byl vybudován speciální trezor pro Archiv České koruny a okolní prostory byly zamýšleny jako skladiště, kam bylo možné archiválie uskladnit během možných leteckých útoků v případě války. Již v roce 1924 bylo vybudováno zvláštní oddělení konzervační a reprodukční, které bylo do nové budovy přestěhováno.⁴² V budově

38 NA, AZČ, inv. č. 208, kart. 17 – zprávy Jenšovského o činnosti. O pořádacích pracích v pobočce viz také např. Novák, J. B.: Zpráva o činnosti, s. 10–13.

39 Belcrediho třídou se nazývala v letech 1888–1940 a od roku 1945. Za okupace se jmenovala Letenská, od června 1947 Krále Jiřího VI. (jako projev vděku Velké Británii za účast v boji o osvobození Evropy) a poté po celé období socialismu až do roku 1990 Obránců míru. Současná adresa je Milady Horákové 5/133, Praha 6 – Hradčany (od roku 1990). V budově dnes sídlí 1. oddělení NA a Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR.

40 K tomu např. Kukánová, Zlatuše: O novou budovu Archivu země České (k 65. výročí otevření účelové archivní budovy v Praze – Dejvicích). *Paginae historiae* 6, 1998, s. 254–279; Pazderová, Alena: Budova 1. oddělení Státního ústředního archivu. In: *Státní ústřední archiv v Praze a jeho sídla*. Praha 2001, s. 17–21.

41 Např. *Národní listy*, roč. 73, č. 101, 11. 4. 1933, s. 2; výstřižek v NA, Jenšovský, kart. 5.

42 Např. Matoušek, J.: *Archiv země České*, s. 9.

se počítalo i s učebnami pro Státní archivní školu, která od svého založení v roce 1919 sídlila v pobožce zemského archivu v Bredovské ulici.

Novostavba byla dokončena v zimním období 1932–1933, stěhování vypuklo na jaře.⁴³ Již na podzim roku 1932 byly pod vedením Jenšovského zintenzivněny přípravné práce před stěhováním, uspořádány byly zejména fondy v Bredovské ulici. Archiválie byly na přestěhování velmi pečlivě připravovány i tím, že před převozem probíhalo jejich čištění, s čímž opět vypomáhali káránci zemské donucovací pracovní. Stěhování fondů z budov v Bredovské ulici a starých pozemkových knih z Národního muzea bylo zadáno firmě Karel Holan, stěhování korunního archivu a dalších archivních fondů včetně nábytku z Národního muzea firmě Josef Slaboch, knihařské stroje přestěhovala odborná firma V. Römisch v Praze. První vozy z filiálky vyjely 21. března 1933, z Národního muzea 2. a 5. května 1933; stěhování probíhalo denně ve všední dny, s výjimkou 17. května, a to až do 22. května 1933. Archiválie byly převezeny v celkem 142 speciálně upravených uzavřených nákladních stěhovacích vozech (mimo knihařské stroje).⁴⁴ Výjimkou byl korunní archiv, který byl z Národního muzea stěhován v pátek 12. května 1933 ve dvou zavřených nábytkových vozech tažených koňmi. Předem byla stanovena trasa, kudy vozy pojedou, a po dobu převozu byla v těchto místech činěna zvláštní bezpečnostní opatření, vozy byly provázeny bezpečnostními orgány civilními i uniformovanými. Při stěhování byla zaměstnána většina archivních úředníků a zřízenců. Bezpodmínečně musel být dodržován zákaz kouření. Archiválie byly nakládány v takovém pořádku, že se mohly ihned ukládat na určené místo.⁴⁵ Pracovníci, kteří přenášeli věci do nového paláce, snad byli opatřeni i papučemi, aby zbytečně neprášili a nepoškodili drahé parketové podlahy.⁴⁶

Všechny výše uvedené záležitosti kolem stěhování pečlivě organizoval Jenšovský, technické řízení stěhování měl na starosti kancelářský oficiál František Voldan. Jenšovský vypracovával přesné každodenní instrukce pro stěhování s rozpisy služeb a činností na určených místech, tj. v Národním muzeu, ve filiálce nebo v novostavbě, dle kterých se museli zaměstnanci řídit, a proto je museli i stvrdit svými podpisy. Kromě archiválií muselo být přestěhováno i další vybavení archivu, především konzervátorské ateliéry a vybavení již zmíněné Státní archivní školy. Přesto byla nerušeně zachována služba archivu pro veřejnost, pracovní badatelů v Národním muzeu byla uzavřena až 2. května 1933. Nová budova byla slavnostně otevřena 17. května a 22. května 1933 se v ní začalo pra-

43 NA, AZČ, inv. č. 223, kart. 34 – ke stěhování archivu.

44 NA, AZČ, inv. č. 208, kart. 17 – zpráva za červen 1932 – květen 1933.

45 Haas, A.: K nedožitým osmdesátinám, s. 177.

46 NA, AZČ, inv. č. 223, kart. 34 – výstřížek z tehdejšího bulvárního tisku – Polední list, roč. 7, č. 80, 21. 3. 1933.

videlně úřadovat. Od 29. května byly definitivně zpřístupněny všechny pracovní archivy. Po přestěhování se český zemský archiv, někdejší královský český zemský archiv, přejmenoval na Archiv země České a stal se prvním moderním archivem tehdejšího Československa, který sídlil v budově přímo postavené pro archivní účely.

Během této pro archivní úředníky velmi hektické doby se uskutečnily i změny ve vedení archivu. Přestěhování do novostavby bylo zároveň završením činnosti ředitele J. B. Nováka, který odešel koncem června 1933 ze zdravotních důvodů do výslužby. Jeho schopným pokračovatelem v ředitelské funkci se od 1. července t. r. stal B. Jenšovský, oficiálně jmenovaný od 1. ledna 1934.

B. Jenšovský byl tedy prvním ředitelem, který začal se svým týmem naplno úřadovat v nové archivní budově v Praze. V té době byl na vrcholu svých tvůrčích sil, rozsah jeho odborných zájmů přesahoval rámec běžné archivní činnosti, věnoval se archivnímu školství a patřil k nejlepším znalcům bohemik v římských archivech.⁴⁷ Jak již bylo řečeno, nebyl jen „pouhým“ aktivním badatelem, ale stál u zrodu samostatného Československého historického ústavu v Římě a v určité období byl i jeden z jeho hlavních představitelů, např. od roku 1936 zastával funkci místopředsedy v komisi Historického ústavu v Římě.⁴⁸ Byl členem mnoha dalších profesních organizací, již bylo zmíněno mimořádné členství v Královské české společnosti nauk, v jejímž zastoupení fungoval jako český honorární sekretář ve výboru Ústavu italské kultury v Praze (*Instituto di Cultura Italiana*). Byl redaktorem historického oddílu propagační vědecké publikace „*Revue des travaux scientifiques tchécoslovaques*“, vydávané společně Českou akademií věd a umění a Královskou českou společností nauk.⁴⁹ Významné bylo jeho jmenování přidruženým členem Mezinárodní akademie diplomatické v Paříži v roce 1930.⁵⁰ Od roku 1933 se angažoval také jako člen archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce,⁵¹ roku 1935 se stal členem komise Státního historického ústavu v Praze.⁵² Byl činný také v Československé archivní společnosti, jako člen výboru působil již od jejího založení v roce 1926, jako jednatel od roku

47 Matoušek, J.: Padesát let, s. 3.

48 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – koncept dopisu z 3. listopadu 1936, kterým tuto skutečnost Jenšovský oznamuje Zemskému úřadu v Praze.

49 Novák, J. B.: Zpráva o činnosti, s. 34.

50 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – zpráva Zemského úřadu ředitelství zemského archivu z 25. srpna 1930.

51 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – nepodepsaný koncept dopisu z 15. února 1933, kterým své zvolení Jenšovský oznamuje Zemskému úřadu v Praze.

52 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – koncept dopisu z 20. září 1935, kterým tuto skutečnost Jenšovský oznamuje Zemskému úřadu.

1929 a místopředseda od roku 1936. Byl členem Společnosti přátel starožitností, Historického klubu a dalších.⁵³ Osudným se mu stal jeho zájem soukromý, a to jeho působení v obci sokolské.⁵⁴

Přes veškeré tyto své aktivity se Jenšovský naplno věnoval vedení archivu a zdůrazňování jeho společenské i úřední potřebnosti a významu: „Je zásluhou zejména dnešního ředitele archivu, dr. Bedřicha Jenšovského, že zemský úřad plně si uvědomuje význam archivu nejen jako tradiční instituce kulturní, ale i důležitého úřadu, nezbytného pro řádnou správu. Náklad na archiv věnovaný nejeví se tudíž jen tradiční povinností kulturní, ale i praktickým zájmem úředním.“⁵⁵ Podle A. Haase vyžadoval Jenšovský ve své nové roli ředitele přesnost a pečlivost, které jemu samému byly vlastní, od každého konceptního úředníka. Všichni úředníci podléhali přímo řediteli, který tak mohl bezprostředně sledovat práci každého z nich.⁵⁶ Až „neosobní pracovitost ve službách ústavu, houževnatou pílí v nevděčné, ale tím potřebnější práci, rovnající rozličně cestu historickému poznání, jež jsou význačnými rysy osobnosti Bedřicha Jenšovského,“ potvrdil i J. Matoušek.⁵⁷

První poradní schůzi úředníků svolal nastupující ředitel Jenšovský dne 7. září 1933 s tím, že „tyto schůze se nebudou konati často. Je třeba jen na počátku úřadování v nové budově promluvit si o nových úkolech a domluvit se vzájemně o práci“.⁵⁸ Ihned stanovil přísná pravidla pro chování a úřadování v nové budově. Archivní depozitáře byly zásadně nepřístupné a případnou prohlídku muselo schválit ředitelství po předchozí žádosti, v pracovně badatelů byl přísný zákaz kouření, nesměli se do ní vodit psi apod. Povolení k bádání mohla udělit jen správa archivu, byl stanoven nový způsob návštěvních archů, obsahujících mj. rubriku k povolení bádání v archivu a rubriku pro dozorcího úředníka, aby byla přesná kontrola archiválií; archiválie byly rozděleny na přístupné (do r. 1890) a na ty, které podléhaly povolení zemského úřadu. Veřejně přístupné byly jen pozemkové knihy, katastry, indikační skici, genealogické sbírky, prepisy, až na italské, z nichž byly přístupné jen některé. Otevírací doba badatelny byla každý den od 8 do 18 hodin, dozírající úředníci se střídali ve 14 hodin. Jejich povinností bylo věnovat se badatelům, předkládat jim návštěvní archy a podávat potřebné informace, v badatelně musel být dodržován pořádek. Úředníci nebyli povinni

53 Bauer, O.: Dr. Bedřich Jenšovský. s. 278.

54 Viz Pohlová, Kateřina: Sokolský život vzdělavatele Bedřicha Jenšovského (v tomto časopise).

55 Matoušek, J.: Archiv země České, s. 9.

56 Haas, A.: K nedožitým osmdesátinám, s. 177.

57 Matoušek, J.: Padesát let, s. 3.

58 NA, AZČ, inv. č. 207, kart. 17.

badatelům překládat staré texty z cizích jazyků nebo je číst. Archiválie předkládali pomocí evidenčních lístků, vedli protokol návštěv a dozírali, aby badatelé s archiváliemi zacházeli opatrně. Nesměli dovolit, aby „badatelé psali na knize, kopírovali nebo píchali z kodexu na pausovací papír“, knihy musely být opřeny na pultě atd. Úředníci také dostali za úkol provést revizi sbírek a fondů. Jedním z velkých problémů, který se po přestěhování do nové budovy řešil, byla vlhkost v trezoru, kvůli čemuž bylo rozhodnuto o dočasném přestěhování listin korunního archivu do prostor konzervace ve věži budovy. Nové vedení zamýšlelo také vytvořit nový statut ústavu, který by nahradil ten původní z roku 1869, což se ale po celou dobu ředitelského období Jenšovskému vyřešit nepodařilo.

Hned při nástupu do ředitelské funkce se Jenšovský potýkal s nedostatkem odborných archivních úředníků, což vyřešila až systemizace, díky níž byl zemský archiv obsazen nejlépe ve své historii. Pracovalo v něm deset odborných úředníků, jimž vypomáhali úředníci ve vyšší pomocné službě správní a v pomocné službě správní, posílena byla i místa v kancelářské službě pomocné, rozmnožena byla zřízenecká systemizace z původních čtyř míst na jedenáct. Celkem měl zemský archiv přibližně 30 zaměstnanců.⁵⁹ Před zatčením Jenšovského v roce 1941 v archivu konkrétně pracovali odborní úředníci archivní služby Otakar Bauer, Zdeněk Kristen, Miloslav Volf, Jan Klepl, Antonín Haas, František Beneš a Karel Doskočil, k 27. červnu 1941 k nim přibyl Leopold Peřich, do zemského archivu přikázaný ze zemského archivu v Brně. Jako úředníci vyšší správní služby nebo vyšší pomocné správní služby byli v archivu zaměstnání bývalí vojáci přidělení z vojenské správy Alois Benda, Tomáš Plch, František Flajšhans, František Benák a Josef Smazal (T. Plch byl však v té době již penzionován a zanedlouho zatčen, F. Benák a J. Smazal byli suspendováni kvůli zatčení), dále pak František Voldan a Rudolf Vindiš. K zaměstnancům přibyl v létě 1941 Joachim Prochno, o kterém bude ještě pojednáno.⁶⁰

Jenšovský řešil podrobně jednotlivé úkoly s každým zaměstnancem, každý archivář se měl jeden den v týdnu věnovat pořadatelským pracem na přidělených fondech, přičemž si k práci mohl přibrat pomocné síly. Velkou agendou bylo opětovné přejímání pozemkových knih od okresních soudů, které bylo obnoveno roku 1935, a doplňování výzkumu městských, zámeckých i církevních archivů.⁶¹

59 Zprávy o činnosti a správě archivu země České za rok 1934 a 1939 – NA, AZČ, inv. č. 208, kart. 18. K systemizaci také zvláštní složka NA AZČ, inv. č. 434, kart. 270; dále také Bauer, O.: Dr. Bedřich Jenšovský, s. 279.

60 NA, AZČ, inv. č. 205, kart. 16 – Status zaměstnanců země České z 15. dubna 1941, který musel nahlásit ředitel Jenšovský Zemskému úřadu v Praze, další hlášení proběhla 27. června 1941 a 29. července 1941.

61 Zpráva o činnosti a správě archivu země České za rok 1935 – NA, AZČ, inv. č. 208, kart. 18. Viz také Bauer, O.: Dr. Bedřich Jenšovský, s. 279.

Vzhledem k tomu, že zemský archiv poskytoval prostory i Státní archivní škole, prosazoval Jenšovský, aby byla žákům této školy poskytována archivní praxe. Každý odborný archivní úředník pracoval na nějaké archivní publikaci, k tomu účelu si měl umět práci zorganizovat tak, aby alespoň dva dny v týdnu se mohl publikační činnosti věnovat. Jenšovský se věnoval podrobně i dalším oddělením archivu, konzervátorským laboratořím i reorganizaci knihovny, vyžadoval například, aby úředníci archivu neviděli šikanování v tom, budou-li na nich velmi přísně vymáhány zapůjčené knihy.

Se zemským archivem byl Jenšovský spjat i v osobní rovině. Dne 8. března 1937 se v Arciděkanském chrámu sv. Václava v Praze na Smíchově oženil se svou kolegyní Věrou Kosinovou, se kterou se znal již od jejího nástupu do zemského archivu v roce 1917.⁶² Věra Kosinová pocházela z Vysokého Mýta, kde se 4. února 1895 narodila, avšak s rodiči se brzy přestěhovala do Prahy. Vystudovala pomocné vědy historické a české dějiny na filozofické fakultě Univerzity Karlovy (v roce 1919), dne 25. února 1922 dosáhla hodnosti doktora filozofie po schválení disertační práce *O úřadě nejvyššího purkrabí pražského do r. 1627*. V letech 1919–1921 studovala na Státní archivní škole v Praze. V zemském archivě byla zaměstnána již během studia od října 1917 jako kopistka a výpomocná síla vědecká, od 1. února 1923 jako konceptní praktikantka, od 19. prosince 1924 koncipistka. V jarních měsících roku 1922 byla vyslána jako státní stipendistka do Říma, a to současně s Jenšovským. Prováděla výzkum bohemik v aktech papežů Jana XXII. a Benedikta XII.; po návrhu komise Československého ústavu v Římě byla v prosinci 1923 jmenována ministerstvem školství a národní osvěty členkou tohoto ústavu. V době od 1. ledna do konce června 1924 ve výzkumu pokračovala. Dne 1. června 1931 dosáhla titulu zemské archivářky.⁶³ Po sňatku však v souladu s tehdejšími zvyklostmi svůj pracovní poměr v zemském archivě ukončila,⁶⁴ avšak nadále byla odbornou spolupracovnicí svému manželovi až do jeho tragické smrti. Manželé žili ve služebním bytě přímo v nové budově archivu, který obýval Jenšovský již od 1. října 1935.⁶⁵ Vzhledem k Jenšovského sokolské činnosti však museli velmi často pobývat i v Sibřině, kde měla rodina Jenšovských dům.⁶⁶

62 AHMP, Sbírka matrik, sign. AHMP, Sbírka matrik, sign. SM 029, fol. 28. Viz <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=04b037dae0d24f3b9f4f59446e07c817&scan=36#scan36>

63 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – osobní spis Věry Kosinové – Jenšovské. Hoffmannová, Jaroslava – Pražáková, Jana: Biografický slovník archivářů českých zemí. Praha 2000, heslo Pazderová, A.: PhDr. Jenšovská Věra, roz. Kosinová, PhDr. (1922), s. 283–284; Eršil, Jaroslav: Osmdesát let Věry Jenšovské-Kosinové. Archivní časopis 25, 1975, s. 43–45; Eršil, Jaroslav: Odešla archivářka a historička Věra Jenšovská. Archivní časopis 32, 1982, s. 174–175.

64 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – rezignace Věry Kosinové-Jenšovské z 2. dubna 1937. Služby byla zproštěna dnem 30. dubna 1937.

65 NA, AZČ, inv. č. 232, kart. 37.

66 Dnes Novosibírská 594, Újezd nad Lesy, Praha 21. Na domě je pamětní deska odhalená v roce 1946.

Těžká léta okupace přinesla Jenšovskému i jeho týmu velmi těžké pracovní podmínky a nenahraditelné ztráty osobní. Bedřich Jenšovský nebyl jedinou obětí z řad archivářů, jejichž úmrtí měl na svědomí násilný nacistický režim v letech 1939–1945.⁶⁷ Ze zaměstnanců zemského archivu jich bylo šest, kteří byli popraveni nebo zemřeli na následky mučení a nelidských podmínek. Jejich jména uvádí pamětní deska na chodbě v prvním patře budovy archivu, která byla slavnostně odhalena v sobotu 11. prosince 1948 za přítomnosti archivářů, historiků, členů rodin umučených a zástupců sokolské obce.⁶⁸

Ještě předtím, než byl sám zatčen, musel se Jenšovský vyrovnat s popravou svého kolegy Josefa Matouška a se zatčením tří vojáků, kteří byli převedeni do stavu archivních úředníků po likvidaci československé branné moci, o jejichž dalších osudech se již nic nedověděl, protože se mezitím sám stal obětí nacistické zvěle. Vysokoškolský pedagog a zemský archivář Josef Matoušek (1906–1939) byl popravený dne 17. listopadu 1939 v Ruzyni spolu s dalšími představiteli českých studentů během protestních akcí proti okupantům.⁶⁹ Násilné potlačení demonstrací včetně uzavření českých vysokých škol tehdy vyvolalo celosvětové pobouření a 17. listopad byl v roce 1941 v Londýně vyhlášen jako Mezinárodní den studentstva. Památka Josefa Matouška mohla být tehdy uctěna jen mlčky zachováním dvouminutového ticha na valné hromadě archivní společnosti na jaře 1940.⁷⁰ Dalšími oběťmi nacistů z řad archivních zaměstnanců byli bývalí štábní kapitáni pěchoty Josef Smazal (1896–1943) a František Benák (1893–1943), do služeb země České převedení 2. ledna 1940. J. Smazal byl zatčen 5. března 1940,⁷¹ F. Benák 11. dubna 1940.⁷² Důvodem jejich zatčení byla účast v odbojové skupině Obrana národa – oblastní velitelství pro střední a severozápadní Čechy pod vedením brigádního generála Františka Kraváka. Oba byli nějaký čas drženi ve vazbě na Kladně, F. Benák zřejmě poté pobýval v Terezíně.⁷³ Oba zahynuli v Berlíně, kam byli převezeni společně se svým velitelem generálem Kravákem a spolupracovníky. František Benák zemřel 19. ledna 1943 v tamní vězeňské nemocnici a Josef Smazal byl ve stejném roce po-

67 Morávek, Jan: Archivní nekrologium za léta 1939–1945. Archivní čtvrtletník 8, č. 3–4, 2000, s. 125–133.

68 NA, AZČ, inv. č. 220, kart. 23.

69 Ansorgová, Kristýna – Hanousek, Jan: Docent Josef Matoušek a jeho vědecká a politická činnost. *Paginae historiae* 29/1, 2021, s. 218–240.

70 Morávek, J.: Archivní nekrologium, s. 125.

71 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 283 – Josef Smazal.

72 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 275 – František Benák. NA, AZČ, inv. č. 196, kart. 14 – disciplinární řízení s oběma zatčenými vojáky, které musel ředitel Jenšovský řešit.

73 Viz jejich osobní složky NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 275 a 283.

praven.⁷⁴ Dalším nacisty popraveným vojákem ve službách Archivu země České byl plukovník pěchoty Tomáš Plch (1890–1942), který v archivu pracoval jen krátce, nastoupil 1. října 1939 a ke dni 31. března 1940 byl penzionován.⁷⁵ Působil v odboji jako spoluorganizátor Oblastního velitelství Obrany národa pro Velkou Prahu a po jejím odhalení byl 4. června 1941 zatčen. Popraven byl sekýrou 6. listopadu 1942 ve věznici Plötzensee v Berlíně.⁷⁶ Po ukončení vojenské služby v archivu pracoval také literární historik Jan Franz, který byl v letech 1942–1945 totálně nasazen v Lipsku. Vrátil se ve velmi špatném fyzickém stavu a dne 6. dubna 1946 zemřel v havlíčkobrodské nemocnici na tuberkulózu.⁷⁷

Již po zabrání území Sudet nacistickým Německem na podzim 1938 začala být prováděna archivní rozlučka vycházející z „říšskoněmeckého“ provenienčního principu, která se začala naplno realizovat po zabrání celého státu a vytvoření Protektorátu v roce 1939. Nejprve byli archiváři nuceni vydat staré pozemkové knihy z odtrženého území Sudet, po okupaci se dostalo i na listiny a rukopisy, pozornost nacistů se soustředila především na Archiv České koruny a listiny a rukopisy různé provenience, které měli ve své péči A. Haas a O. Bauer. Rozlukové práce řídili z nařízení Úřadu říšského protektora Němci Anton Blaschka v aktech různé provenience, a Emil Schieche v korunním archivu, rozlukových prací se účastnil také Joachim Prochno,⁷⁸ kterého byl Jenšovský donucený přijmout od 1. července 1941 jako zaměstnance.⁷⁹ Archiv se tak ocitl pod vnucenou správou nacistů.

Joachim Prochno (1897–1945) byl loajální říšský Němec, který do Čech přišel ze Žitavy, a od září 1940 spolupracoval s německou archivní komisí při Úřadu říšského protektora. Brzy se stal jedním z hlavních realizátorů politiky okupačních orgánů v oblasti protektorátního archivnictví.⁸⁰ Po zatčení Jenšovského se Prochno dostal přímo do vedení zemského archivu, ačkoliv zástupcem ředitele byl oficiálně nadále Otakar Bauer. Prochno se sice věnoval i běžné archivní činnosti, ale v první řadě „přehodnocoval“ dějiny archivu ve prospěch německé historiografie, pořizoval německé verze archivních pomůcek a úvodů k edicím.

74 Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945. Praha 2005, s. 151.

75 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 282 – Tomáš Plch. Viz také seznamy zaměstnanců AZČ – NA, AZČ, inv. č. 205, kart. 16.

76 Vojenské osobnosti, s. 229–230.

77 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 277 – Jan Franz.

78 Zápis z poradní schůze konané 11. února 1941 – viz NA, AZČ, inv. č. 207, kart. 17.

79 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 282 – Joachim Prochno, Dochoval se i jeho osobní fond – NA, Joachim Prochno.

80 Belling, Vojtěch: Joachim Prochno a jeho působení v Archivu země České v období Protektorátu Čechy a Morava. *Paginae historiae* 10, 2002, s. 223–245.

Jeho působení na archiv dopadlo velmi těžce i v již zmíněných nucených extradičních archiváliích, které organizoval. Ztráty archiválií byly kompenzovány i delimitacemi listin české provenience ze zahraničních archivů, což bylo zřejmě zcela v souladu s Prochnovým chápáním provenienčního principu v rámci Říše, do níž Protektorát Čechy a Morava integrálně patřil. Prochno převzal také část agendy související s dohledem na mimopražské městské a obecní archivy, při kterých dožíral na skartace archiválií kvůli tlaku na vyřazování papíru do sběru. O. Bauer ale zmiňuje, že archivní úředníci pomáhali místním úředníkům během nařízených skartací archivní dokumenty zachraňovat.⁸¹

Kromě výše uvedených přírůstků ze zahraničí byly v zemském archivu z nařízení okupačních úřadů soustředěny i mnohé české archivy, např. celý archiv Národního muzea, lobkovický archiv roudnický a některé archivy církevních řádů. Archivy byly přebírány i s původním archivním personálem. Na zákrok Jenšovského převzal Archiv země České do svých místností po uzavření univerzity Historický klub a jeho knihovnu. V archivu byl nadále uložen také archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce a i po uzavření vysokých škol zde nadále probíhala výuka Státní archivní školy (do roku 1943). Zemský archiv se následkem soustřeďování archiválií stal střediskem české historické práce, ve kterém se scházeli přední představitelé české historické vědy.⁸²

Z rozhodnutí ministerstva školství a národní osvěty se v zemském archivu koncentrovaly také pamětní knihy z jednotlivých obcí. V roce 1941 přibyl z nařízení říšského protektora další úkol, a sice inventarizace církevních archivů. Ve všech klášterních archivech začala být prováděna revize a inventarizace, kterou měli provádět archiváři ze tří největších pražských archivů, J. Hráský a V. Husa z Archivu ministerstva vnitra, E. Janoušek a V. Davídek ze zemědělského archivu a Z. Kristen a A. Haas z Archivu země České.⁸³

I přes obtížnou situaci nepřestala probíhat publikační a vydavatelská činnost českých zaměstnanců archivu. V roce 1939 vydal Jenšovský již výše zmíněný třetí svazek XV. dílu Sněmů českých z roku 1611, dále upravil a vydal obsáhlý svazek edice *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia* z pozůstalosti Hynka Kollmanna. Dále vyšly Dějiny archivu České koruny z pozůstalosti Rudolfa Kosse, Parisova sbírka, kterou do tisku připravil Antonín Haas z pozůstalosti A. Vystyda, a VIII. svazek Zpráv českého zemského archivu za léta 1930–1933 z pozůstalosti J. B. Nováka. V roce 1941 vyšel svazek XI/2 Sněmů českých Miloslava Volfa a roku 1942 byl dokončen tisk první části III.

81 Bauer, Otakar: Archiv země České za německé okupace. Archivní věstník II/4, 1947, s. 1–4.

82 Bauer, O.: Archiv země České, s. 1–4.

83 Např. poradní schůze konaná 11. února 1941 – viz NA, AZČ, inv. č. 207, kart. 17.

dílu edice *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae* Gustava Friedricha.⁸⁴ Bohužel Jenšovský sám již nestihl dokončit a vydat své vlastní stěžejní dílo, III. svazek edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia, Acta Urbani V. 1362–1370*. V roce 1944 musel archiv na nátlak německých orgánů tento svazek vydat bez uvedení jména autora. V předmluvě je vydáván za společné dílo úředníků českého zemského archivu z let 1888–1926.⁸⁵ Po válce byl vytištěn nový titulní list se jménem editora, chybějící rejstřík z pozůstalosti svého manžela doplnila a vydala Věra Jenšovská.⁸⁶

Dne 8. října 1941 byl B. Jenšovský zatčen gestapem ve své pracovně v budově archivu. Před tím, než byl odveden, ještě stihl odevzdat vedení úřadu a klíče od trezoru služebně nejstaršímu úředníku Otakaru Bauerovi, který jeho zatčení následující den oznámil zemskému úřadu. Hned po zatčení byl Jenšovský suspendován ze svého úředního místa ředitele a začaly mu být vypláceny pouze poloviční požitky.⁸⁷ Zatčení s archivní činností nesouviselo, důvodem byla rozsáhlá hromadná akce, takzvaná Akce Sokol, proti Československé obci sokolské. Jenšovský byl jedním z předních členů této organizace jako starosta Sokola v Újezdu nad Černými Lesy, vzdělávatel Sokolské župy Středočeské – Jana Podlipného, člen výboru Československé obce sokolské a člen předsednictva vzdělávacího sboru Československé obce sokolské.⁸⁸ Nejprve byl vězněn v Malé pevnosti Terezín a od 15. ledna 1942 v koncentračním táboře v polské Osvětimi, jako vězeň číslo 25630. V Osvětimi se jeho zdravotní stav velmi zhoršil. Přesto však „spoluvězňové vzpomínali nejen jeho veliké fyzické statečnosti, ale i obrovské duševní síly; sami vybízeli Jenšovského, aby poutavým líčením vrcholných okamžiků českých dějin dodával jim duchovní posilu.“⁸⁹ Dne 12. února 1942 zemřel na tyfus. 26. února 1942 se za zemřelého konala tichá zádušní mše ve Svatováclavské kapli v katedrále sv. Víta za přítomnosti rodiny.⁹⁰

Již 21. února 1942 byl na místo ředitele dosazen výše zmíněný Anton Blaschka (1892–1970), profesor latinské filologie, pedagog a archivář, který dříve pracoval v Archivu ministerstva vnitra.⁹¹ Dosazen byl i přesto, že byl v té době přísluš-

84 Viz Bauer, O.: *Archiv země České*, s. 4.

85 *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*. Tomus III, *Acta Urbani V.*: 1362–1370. Praeae 1944.

86 *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*. Tomus III – Indices, *Acta Urbani V.*: 1362–1370, ed. Věra Jenšovská. Praeae 1954.

87 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 279 – B. Jenšovský.

88 Motlíček, Tomáš – Doležel, Michal: *Památný den Sokola, sedmnáct osvětimských portrétů*. Sokol Brno I 2013, s. 42–43; k tomu podrobná studie Kateřiny Pohlavé v tomto časopise.

89 Haas, A.: *K nedožitým osmdesátinám*, s. 177.

90 Pozvánka na zádušní mši ve Sbírce svatebních a úmrtních oznámení v 1. oddělení NA.

91 Hoffmannová, J. – Pražáková, J.: *Biografický slovník archivářů českých zemí*, 2000, s. 90. NA,

níkem branné moci (od července 1941 až do konce války).⁹² Z toho důvodu se v archivu příliš často nevyskytoval a zastupoval ho Joachim Prochno. Blaschka prý již v září 1938 zdravil nacistickým pozdravem a na shromáždění pracovníků archivu a hostů u příležitosti svého nástupu do funkce ředitele se uvedl štvavou řečí, v níž ostouzel Československou republiku.⁹³ Věra Jenšovská musela do šesti neděl uvolnit úřední byt, do kterého se tento nový ředitel se svou rodinou nastěhoval.⁹⁴ Zároveň přišla, společně s matkou Jenšovského, o svého živitele, protože po manželově předčasné smrti nedošlo k jeho penzionování, o něž bylo již požádáno. Její tchyně Amalie Jenšovská zemřela jen o dva měsíce později, 17. dubna 1942, ze zármutku nad ztrátou syna.⁹⁵ O tom, jak vnímala roli Joachima Prochna, se kterým musel její manžel úředně spolupracovat před svým zatčením, bohužel asi nic nezjistíme, jisté je, že se po válce o to, zda byl zajištěn, telefonicky zajímala.⁹⁶ Od roku 1945 Věra Jenšovská pracovala jako vědecká pracovnice Historického ústavu Československé akademie věd, kde pokračovala v edici Regest a posléze stála u zrodu nového způsobu vydávání této edice podle jednotlivých archivních fondů. Nová ediční řada týkající se období vlády krále Václava IV. vznikla pod názvem *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.* V rámci této řady se až do své smrti v roce 1982 věnovala zpracování fondů kapitulního archivu (*Fontes archivi capituli metropol. eccl. Pragensis*). Byla také členkou Komise pro vydávání historických pramenů k českým středověkým dějinám.⁹⁷

Po osvobození se na Jenšovského nezapomnělo. V roce 1946 mu byla odhalena pamětní deska na rodinné vile v Sibříně. V roce 1947 byl jmenován členem

fond Blaschka Anton; NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 275 – osobní složka.

92 Kollmann Josef: Archiv ministerstva vnitra v letech 1918–1945. Sborník archivních prací 45, 1995, s. 511–688, o Blaschkovi např. na s. 674.

93 NA, AZČ inv. č. 450, kart. 275 – žádost ředitelství a závodní rady zemského archivu ze dne 4. července 1945 o Blaschkovo zajištění jako nepřátelské osoby. V žádosti je dále uvedeno, že Blaschka se odmítl účastnit pohřbu svého bývalého dobrodince, ředitele archivu ministerstva vnitra Ladislava Klicmana v létě 1942 s tím, že nepůjde na pohřeb člověka, jehož syn se provinil proti „Říši“. Jeho syn, advokát v Českých Budějovicích, byl umučený nacisty jako sokolský činovník v Mauthausenu.

94 NA, AZČ, inv. č. 232, kart. 37 – protokol k převzetí bytu ze 14. května 1942 a další.

95 NA, SPB, kart. 233 – přihláška dr. Věry Jenšovské do Svazu protifašistických bojovníků s potvrzením Československé obce sokolské, že se její manžel zapojil do odboje. NA, OVS, sign. Osvětim 9/B a dále tentýž fond, inv. č. 27 – údaje k úmrtí Jenšovského ve všeobecné kartotéce osob vězněných v různých koncentračních táborech. Za pomoc s vyhledáním děkuji kolegovi Davidu Hubenému z 3. oddělení NA. Úmrtí oznámení Amalie Jenšovské ve Sbírce svatebních a úmrtních oznámení v 1. oddělení NA.

96 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 282 – osobní složka Joachima Prochna.

97 Eršil, Jaroslav: Osmdesát let Věry Jenšovské-Kosinové, AČ 25, 1975, s. 43–45; Eršil, Jaroslav: Odešla archivářka a historička Věra Jenšovská. Archivní časopis 32, 1982, s. 174–175.

České akademie pro vědu, slovesnost a umění in memoriam. Zástupci archivní společnosti, spolupracovníci a přátelé Jenšovského se z popudu ředitelství a zaměstnanecké rady Archivu země České dne 12. února 1947 o pátém výročí jeho smrti sešli na zádušní bohoslužbě, kterou za něj sloužil P. Josef Čihák, kanovník a archivář metropolitní kapituly v kapli sv. Václava v chrámu sv. Víta.⁹⁸

Bedřich Jenšovský pracoval v archivu v době, ve které se formovalo archivnictví jako moderní disciplína, a jako jeden z předních archivních odborníků mohl tento proces přeměny smýšlení a názorů na archivy, který byl nastartován na přelomu 19. a 20. století, ovlivňovat. Za velký pokrok považoval již to, že přestala „doba archivářů, vybíraných z diletantů, třeba nadšených, nebo z penzistů, kněžší deficientů, starých vychovatelů a pod.“ a že i méně významné archivy se začaly dostávat do rukou odborně školených úředníků.⁹⁹ Jako ředitel vedl zemský archiv v duchu politiky svých předchůdců Vojtěcha Jaromíra Nováčka a Jana Bedřicha Nováka a dbal na to, aby archiv dostal své pověsti významného vědeckého ústavu vykonávajícího rozsáhlý archivní výzkum domácích i zahraničních archivů i ediční a publikační činnost. Archiv země České nashromáždil archivní fondy, které dodnes mají pro studium evropských a českých dějin zásadní význam, např. Archiv České koruny, archivy stavovského a zemského výboru, zemské katastry, genealogické sbírky a další. Jenšovského myšlenky o archivním zákonu a jednotné organizaci archivnictví, o kvalitním odborném archivním vzdělání, činnosti profesní archivní společnosti sdružující odborně vzdělané archiváře i učitele jako smysluplné platformy pro hledání řešení teoretických i praktických problémů archivnictví a především jeho vlastní vědecká a archivní činnost v rámci Československého historického ústavu v Římě i Archivu země České, mohou být v mnohém inspirací i pro současné archivářky a archiváře.

Vše, co Jenšovský dělal, vykonával s obrovským nasazením a do hloubky. Lze jen žasnout nad rozsahem jeho činností, ať už na poli archivním, vědeckém, pedagogickém či sokolském, o čemž svědčí i další studie zde uveřejněné. „Jeho význam nedovedlo umlčet týráním koncentračního tábora. I tam v skrytu pořádal proslovy a přednášky, na něž všichni spoluvězňové dychtivě čekali. I tam plnil svou ušlechtilou zásadu, často zdůrazňovanou: Vracím jen národu to, co národ dával mně.“¹⁰⁰

98 Morávek, J.: Archivní nekrologium, s. 127. Pozvánka na bohoslužbu – viz Sběrka svatebních a úmrtních oznámení v 1. oddělení NA.

99 Jenšovský, B.: Archivy ve XX. století, s. 405–406.

100 Linhartová, Milena: Bedřich Jenšovský. K čtvrtému výročí jeho smrti. Svobodné Noviny 12. února 1946.

Bedřich Jenšovský and the Czech Lands Archives

A prominent figure in Bohemian archival science, PhDr Bedřich Jenšovský (24 September 1889 – 12 February 1942) was an archivist, Director of the Czech Lands Archives, teacher, secretary, and also briefly Director of the State School for Archivists. He was admitted to the Czech Lands Archives on 1 October 1908 as a copier of archival documents and remained faithful to the institution until his violent death. The volume of his work was enormous; over time, he participated in the archives' organisational issues as well as leadership. In 1916 he was appointed the head of the archives branch in Bredovská Street, frequently deputised the director at meetings during the construction of the new building, and organised the moving of the archives between 1930 and 1933. His appointment as the Czech Lands Archives head administrator on 1 July 1933, immediately after the retirement of his predecessor J.B. Novák, and as director on 1 January 1934 marked the pinnacle of his career.

Jenšovský was the first director to work at full capacity, along with his team, in the new archives building in Belcredi Street (today M. Horákové 5/133) in Prague 6. He was at his prime with creative and professional interests exceeding the scope of ordinary archival work; he was devoted to archival education and ranked among the best connoisseurs of printed Bohemica in Roman archives. He was present at the beginning of the stand-alone Czechoslovak Historical Institute in Rome and, in some periods, was one of its chief representatives. Moreover, he was a member of other professional organisations. The arduous years of the German occupation entailed very difficult work conditions for the Czech Lands Archives' employees, including enforced German administration, forced extradition of archival materials, and irrecoverable personal losses. B. Jenšovský was one of the six employees who died because of the violent Nazi regime during 1939–1945. The Gestapo arrested him at the archives on 8 October 1941 as part of the 'Sokol Action', launched against the Sokol Movement representatives, and he died on 12 February 1942 in the Auschwitz concentration camp.

BEDŘICH JENŠOVSKÝ A ŘÍM

ALENA PAZDEROVÁ

Cílem této studie je představit Bedřicha Jenšovského jako předního badatele a znalce fondů Vatikánského apoštolského archivu¹ a Vatikánské apoštolské knihovny i dalších italských archivů a knihoven, zkušeného editora, archiváře a historika, fundovaného správce Československého historického ústavu v Římě, přítele mnoha významných osobností působících v zahraničních ústavech akreditovaných v Římě i osobností italských, a v neposlední řadě jako člověka s obrovským pracovním elánem, skromného a důstojně reprezentujícího svou vlast v cizině. Na základě pravidelných pracovních zpráv Jenšovského, které dosud nebyly v plné míře využity, je zmapováno jeho pět římských pobytů, podávajících plastický obraz jeho každodenního života v Římě, jeho práce, názorů, konstruktivních návrhů i kritických postřehů.

Poprvé v Římě

První pobyt Bedřicha Jenšovského v Římě se uskutečnil v době od 1. října 1913 do 30. června 1914. O jeho vyslání, spolu s Karlem Stloukalem, požádal tehdejší ředitel zemského archivu Vojtěch Jaromír Nováček Zemský výbor království Českého 10. června 1913 a v jeho žádosti se mimo jiné praví: „Pan Dr. Jenšovský osvědčil se nejen svou dlouholetou praxí v archivu zemském jako svědomitý a horlivý pracovník, nýbrž i svou činorodostí vědeckou ukázal, že je hoden důvěry zemského výboru.“² Nováček ve své žádosti vyzdvihl vědeckou práci obou adeptů římského stipendia³ a požádal o zmocnění vypracovat pro ně podrobný pracovní program, jehož hlavním cílem mělo být dokončení III. a VI. svazku edice Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia s tím, že by se každý den po uzavření Vatikánského archivu mohli věnovat bádání ve

-
- 1 Do roku 2019 se pro tento archiv používal název Vatikánský tajný archiv (Archivio Segreto Vaticano).
 - 2 Národní archiv (NA), fond Archiv Země české (AZČ), inv. č. 427, Dr. Jenšovský a Dr. Stloukal, věci společné, kart. 264.
 - 3 Jenšovský, Bedřich: Politika kurfiřta saského v Čechách v posledních letech vlády Rudolfa II. na základě pramenův archivních. Praha 1913, 106 s. (Rozpravy České akademie věd a umění v Praze, tř. 1, sv. 49); Stloukal, Karel: Karel z Lichtenštejna a jeho účast ve vládě Rudolfa II. (1596–1607). Český časopis historický (ČČH) 1, 1912, s. 21–37, 2, 1912, s. 153–169; 4, 1912, s. 389–434.

Vatikánské knihovně, otevřené o hodinu déle. Zemský výbor Nováčkově žádosti vyhověl a oba zemští badatelé byli přijati za mimořádné členy Rakouského ústavu pro historická studia (Istituto austriaco di studi storici) v Římě ve Via della Croce 74, vedeném prof. Ludvíkem Pastorem.⁴ Z korespondence Jenšovského víme, že si našel byt nedaleko rakouského ústavu ve Via Mario de Fiori 5. Zemským výborem mu byly stanoveny diety ve výši 31 napoleondorů (520 franků ve zlatě), poukazovaných měsíčně prostřednictvím Živnostenské banky na adresu rakouského ústavu a na jméno „Dottore Federigo Jenšovský“. O výsledcích své práce zasílal pravidelné měsíční zprávy řediteli zemského archivu, který je po přečtení odesílal zemské správní komisi.⁵ Mezi Jenšovským a Nováčkem probíhala kromě úřední také osobní korespondence,⁶ v níž Jenšovský referoval o postupu svých prací, finančních otázkách (přehledy drobných vydání a přijatých peněz) i o technických záležitostech (zadávaní dokumentů k opisu kopistům, zasílání opisů do zemského archivu). Ředitel zemského archivu reagoval na jeho zprávy a podněty, posílal mu instrukce pro další práci a nabádal jej, aby spolu se Stloukalem směřovali římský výzkum k vytčenému cíli.⁷ Vážil si také iniciativy Jenšovského nad rámec úředních úkolů, jako v případě jeho návrhu na vypracování seznamu římských bohemik, který považoval za užitečný a s nímž souhlasil, ale netajil se obavami, aby seznam nezůstal torzem, i o Jenšovského zdraví.⁸ Kromě toho obrátil

-
- 4 Ludwig Friedrich August von Pastor (31. 1. 1854 Cáchy – 30. 9. 1928 Innsbruck), významný katolický rakouský historik a diplomat, 1881 docent, 1887 řádný profesor novověkých dějin na univerzitě v Innsbrucku, 1901–1918 ředitel Rakouského historického ústavu v Římě, 1908 povýšen do stavu svob. pánů s predikátem von Camperfelden, 1920 mimořádný, 1921–1928 řádný rakouský vyslanec u Sv. stolce, autor monumentálního šestnáctidílného díla *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* (21 dílčích svazků), zahrnujícího léta 1417–1799 a přeloženého do italského, anglického, francouzského a španělského jazyka (*Neue Deutsche Biographie* 20, 2001, s. 94–96).
- 5 Měsíční zprávy B. Jenšovského jsou uloženy v NA, AZČ, inv. č. 427 (Dr. Jenšovský), kart. 264, jeho celkové (souhrnné) zprávy tamtéž, inv. č. 426 (Československý ústav historický v Římě, zprávy o činnosti 1921–1938), kart. 263.
- 6 Osobní korespondence mezi Jenšovským a řediteli zemského archivu je uložena v NA, AZČ, inv. č. 427, kart. 264.
- 7 Např. 1. prosince 1913 Nováček píše: „Milý pane doktore! Zprávy Vaše správně došly a byly hned poslány zemské správní komisi. Těší mne, že jste se již zapracovali, jen se nezdržujte ničím zbytečným a směřujte k cíli: definitivně materiál upravit pro edici, aby již nemusel znova do Říma. Supliky žádané Urbana V. byly v archivu v jedné škatuli bez názvu nalezeny a hned poslány na Vaši adresu do Říma. Dobře, že jste se po nich sháněl a nedal je zbytečně opisovat. Panu slovu radovi Pastorovi a prof. Pogatscherovi vyřídte moje poručení. Srdečně vás a pana dra Stloukala zdraví a přeje Vám, abyste prázdně vánoční užili k svému zotavení Vás ř. z. a.“ [ředitel zemského archivu]. NA, AZČ, inv. č. 427, kart. 264 – Nováčkův dopis Jenšovskému z 1. 12. 1913.
- 8 „Velectný pane doktore! Pokud jde o seznam bohemik římských. To je věc, kterou už mnozí začali a nic z toho nebylo, je to ztraceno. Něco soustavného u nás v archivu není. Za pomoci tištěných katalogů by snad bylo možno o to se pokusiti a máte-li k tomu chuti, jistě Vás zrazovati

Jenšovský pozornost na knihovnu Barberini, která je nejen knihovnou, ale i rodným archívem rodiny Barberini a jejímuž diplomatickému oddělení věnoval český výzkum příležitostnou pozornost již od 90. let 19. století. Na tento výzkum navázal a vyhotovil přehledný soupis zde se nacházejících bohemik. Pracovní výsledky Jenšovského, který dokončil práce na III. svazku Monument zpracováním pontifikátu Urbana V. (1362–1370) a v registrech avignonských protipapežů Klementa VII. (1376–1394) a Benedikta XIII. (1394–1409) dokončil svůj výzkum pro VI. svazek Monument, ocenila také Zemská správní komise království Českého, která mu vyslovila na své schůzi dne 6. května 1914 uznání za jeho „všestrannou horlivou činnost“.⁹ Kromě vědecké práce, která přinášela Jenšovskému potěšení, musil, jak je ostatně dodnes zvykem, čelit v Římě i úskalí zdejších byrokratických předpisů a koncem svého pobytu již přiznával únavu a těšil se na několik dní odpočinku.¹⁰

Založení Československého historického ústavu v Římě

V důsledku 1. světové války a poválečného uspořádání Evropy byla činnost českých zemských stipendistů v Římě přerušena a Jenšovský se sem dostal až za dlouhých osm let. Český zemský správní výbor, vědom si důležitosti a významu římského výzkumu nejen pro českou historickou vědu, ale i pro mezinárodní reprezentaci v zahraničí, zařadil v srpnu 1921 do osnovy zemského rozpočtu na rok 1922 opět položku na výzkum italských, zvláště vatikánských archivů ve výši 40 tisíc Kč. Souběžně se i ministerstvo školství a národní osvěty (dále MŠANO)

nebudeme, ale pamatujte na své zdraví, takový přehledný stručný seznam by byla jistě věc výborná, jen aby to nezůstalo zase torsem. Se srdečným pozdravem Vám i panu dru Stloukalovi, ř. z. a.“ NA, AZČ, inv. č. 427, kart. 264 – Nováčkův dopis Jenšovskému z 5. 2. 1914.

- 9 „Rádo plnic milou povinností, ředitelství zemského archivu království Českého oznamuje Vám, že zemská správní komise království Českého ve schůzi konané 6. dne května t. r., v závěsi s uspokojením na vědomí zprávy římských stipendistů za dobu od 16. března do 15. dne dubna t. r. vyslovila Vám uznání pro Vaši všestrannou horlivou činnost, kterou také podepsané ředitelství archivu plně a s upřímným povděkem oceňuje a po zásluze chválí.“ NA, AZČ, inv. č. 427, kart. 264 – Nováčkův dopis Jenšovskému z 25. 5. 1914.
- 10 „Slovutný pane řediteli! V těchto dnech došli snad již do zemského archivu – a ještě dojdou – některé naše opisy, které jsem dle posledního přípisu sl. [slovutného] Ředitelství dal dopravit pojištěné. Vyžadovalo to ovšem zvláštního nákladu, neboť dle zdejších předpisů při pojištění nutno, aby obsah byl v dřevěných bedničkách, takže jsem k našim krabicím (někteří úředníci i nad těmi se pozastavovali) musil dát poříditi ještě 8 nových bedniček. Opisů je nyní 16 kartových bedniček a krabic, a jsou zaslány do zem. archivu všechny; zde nezůstane tedy nic... Zprávu za poslední období (od 16. května) přivezu též s sebou a odevzdám ji v zem. archivu 1. července. Celkovou zprávu sepíši až v Praze, neboť v posledních dnech byl jsem tak zaměstnán, že jsem se nemohl k tomu dostat, abych ji napsal, bude to vyžadovat přece trochu času. Přiznám se, že zejména intenzivní práci posledních dní jsem dosti unaven, a že toužím již po několika dnech odpočinku.“ NA, AZČ, inv. č. 427, kart. 264 – Jenšovského dopis Nováčkově z 21. 6. 1914.

rozhodlo zřídit Československý historický ústav v Římě (dále ČsHÚŘ), k jehož hlavním úkolům měl patřit vědecký výzkum k československým dějinám v Římě a Itálii. Vzájemná jednání mezi ministerstvem a zemským výborem skončila dohodou, podle níž český zemský správní výbor bude pokračovat ve financování italských a vatikánských archivů pro edice Monumenta Vaticana, Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas bohemicas illustrantia a Sněmů českých, zatímco MŠANO vzalo na sebe financování nových podniků ČsHÚŘ, v první řadě vydávání nunciatury u císařského dvora z let 1592–1628. Zemský správní výbor v zájmu jednotné vědecké reprezentace v zahraničí i z ekonomických důvodů přistoupil na spojení zemských a státních vědeckých podniků v jednotný výzkum, řízený zvláštní komisí při MŠANO,¹¹ a souhlasil se zapůjčením příruční knihovny tzv. české expedice v Římě do nově založeného ústavu. Na návrh zemského správního výboru z 5. října 1922 jmenovalo MŠANO dne 7. března 1923 členy Komise ČsHÚŘ, zřízené pro jeho vedení, v níž za zemský výbor, resp. zemský archiv figurovali Jan Bedřich Novák, Josef Borovička a Bedřich Jenšovský. Na ustavující schůzi Komise konané 23. března byli zvoleni Josef Šusta jejím předsedou a ředitel zemského archivu J. B. Novák místopředsedou.

Jenšovský podruhé v Římě

Druhý pobyt Bedřicha Jenšovského v Římě proběhl ve dnech 16. března až 15. července 1922. O jeho vyslání na dobu čtyř měsíců požádal zemský archiv zemský správní výbor již 21. ledna 1922 s tím, aby výbor požádal MŠANO o zprostředkování stejných výhod Jenšovskému, jakých požívají nebo budou požívat badatelé vysílání do Říma československým státem. Na schůzi konané 8. března schválil zemský správní výbor vyslání Jenšovského do Říma a přiznal mu diety ve výši 2000 it. lir měsíčně a cestovné 1000 it. lir na cestu do Říma a zpět. Pro vstup do vatikánských archivů a knihoven byl Jenšovský vybaven doporučujícími listy pražského nuncia Clemente Micary¹² adresovanými jejich prefektům,¹³

11 Pro řízení výzkumu a řízení ČsHÚŘ jmenovalo MŠANO dvanáctičlennou komisí, která fungovala jako poradní sbor tohoto ministerstva, jejímž úkolem bylo navrhnout pracovníky pro ČsHÚŘ, předkládat rozpočet, zprávy o činnosti, určovat pracovní úkoly ústavu a řídit jeho práce. NA, AZČ, inv. č. 426, kart. 263 – Celková zpráva zemského archiváře Dra Bedřicha Jenšovského o výzkumných pracích v archivech římských, zejména vatikánských v době ode dne 16. března do dne 6. července 1922, s. 34.

12 Clemente Micara (1879–1965), diplomat Sv. stolce, 1. apoštolský nuncius v Československu od 7. 5. 1920 do 30. 5. 1923, od r. 1946 kardinál (https://cs.wikipedia.org/wiki/Clemente_Micara [10. 2. 2023]).

13 Prefektem Vatikánského tajného archivu (Prefetto degli Archivi Vaticani) byl v l. 1909–1925 mons. Mariano Ugolini (<https://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aa/vit/l-archivio/note-storiche/custodi-e-prefetti.html> [10. 2. 2023]), prefektem Vatikánské apoštolské knihovny (Prefetto della Biblioteca Apostolica Vaticana) byl v l. 1919–1930 mons. Giovanni Mercati; htt-

dále doporučujícími listy československého vyslanectví u Vatikánu správci těchto ústavů kardinálu Aidanu Gasquetovi¹⁴ a prefektu apoštolských paláců mons. Ricardu Sanz de Samper y Campuzano.¹⁵ Československý vyslanec u Kvirinálu (tj. italského královského dvora) Vlastimil Kybal zajistil Jenšovskému přístup do rezervovaného sálu Národní knihovny v Římě.

Hlavním úkolem Jenšovského podle instrukce ředitelství zemského archivu byly opět práce na edici Monument. Protože již za svého prvního pobytu dokončil práce na III. svazku, bylo mu tentokrát uloženo, aby především připravil k edici akta týkající se českých zemí z pontifikátu Benedikta XII. (1334–1342),¹⁶ na jehož listinném materiálu pracovali již při zahájení výzkumu vatikánských archivů zemským výborem Království českého členové první české expedice Ferdinand Tadra a František Mareš; tyto práce byly ale přerušeny, když vydání akt tohoto pontifikátu zařadil do svého programu vydavatelské činnosti Rakouský ústav pro historická studia v Římě. V pozdějších letech tento ústav upustil od původního záměru, a tak bohemika z pontifikátů prvních avignonských papežů Klementa V. (1305–1316), Jana XXII. (1316–1334) a Benedikta XII. byla opět zařazena do pracovního plánu českého výzkumu a do edice Monumenta Vaticana jako tomus prodromus, předcházející I. svazku Monument. V prvních dobách otevření vatikánských archivů nebylo ještě jisté, nezmění-li se papežovo liberální stanovisko k historickému studiu, proto bylo snahou badatelů zde pracujících vytěžit z papežských register co nejvíce osobních a místních dat, aniž byl brán zvláštní zřetel na texty listin pro vydavatelské účely, a totéž platilo i pro souběžná registra avignonská a vatikánská, často úplně shodná nebo se vzájemně doplňující, kdy byly pro jednotlivá léta prohlíženy jen svazky jedné nebo druhé série. Jenšovský se proto nespokojil s pouhým kolacionováním a eventuálním doplňováním textů v již dříve pořízených prepisech, ale rozhodl se svazky obou řad podrobně prohlédnout znovu. Tento pracovní postup odůvodňoval tím, „že za změněných ústavních a politických poměrů bude třeba bádání ve vatikánských archivech, které se dosud vztahovalo pouze na země svatováclavské koruny ve středověku (tj. na diecézi pražskou, olomouckou, litomyšlskou a vratislavskou), rozšířit i na území dnešního Slovenska (tj. diecézi nitranskou a část

ps://it.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Mercati [10. 2. 2023].

14 Francis Aidan Gasquet OSB (1846–1929) působil v l. 1892–1900 ve službách Britského muzea v Londýně, od r. 1917 byl prefektem papežského Tajného archivu, r. 1919 byl jmenován kardinálem-bibliotékářem a r. 1920 archivářem sv. římské církve (https://it.wikipedia.org/wiki/Francis_Aidan_Gasquet [10. 2. 2023]).

15 Ricardo Sanz de Samper y Campuzano vykonával úřad prefekta apoštolských paláců (Prefetto dei sacri palazzi apostolici) v letech 1921–1926 (https://it.cathopedia.org/wiki/Ricardo_Sanz_de_Samper_y_Campuzano [10. 2. 2023]).

16 Viz NA, AZČ, inv. č. 426, kart. 263 – Celková zpráva dr. Jenšovského 1922, s. 2–8.

diecézí ostříhomské a jagerské).“ Tato otázka si však podle jeho názoru vyžádá další jednání a přesné vymezení. Jenšovský ale podotýká, že, je-li počet bohemik z období Benediktova pontifikátu oproti listinám pro české země z následujících pontifikátů z doby Karla IV. nepoměrně menší, je zisk listin vztahujících se na bývalé diecéze uherské, které omezil jen na věci týkající se nesporně slovenského území, „nepatrný, ba mizivý“.17 Přehledná zpráva Jenšovského je dokladem jeho pečlivé práce a může i dnes posloužit jako vzor všem editorům. Při prohlížení register postupoval podle jednotlivých ročníků pontifikátů, nikoli podle druhů listin, zkolacionoval, případně doplnil přepisy listin pořizené v dřívější době, poznamenal nově nalezené kusy, srovnal texty shodných zápisů obsažených v registrech vatikánských a avignonských, zároveň však prohlédl vždy i listiny politického obsahu, zapisované ve zvláštních registrech, uložených v řadě svazků tzv. vatikánských. Pro ediční potřeby poznamenal nejen příslušné kancelářské poznámky, ale i případné vydání listin v publikacích a popsal všechny svazky register Benedikta XII. Byla to velmi náročná práce, k níž Jenšovský poznamenal, že se jednalo o „objemné svazky čítající více než 1000 registrovaných listin v jednotlivém kodexu“.18 Práce na pontifikátu Benedikta XII. zdárně ukončil a podle instrukce ředitelství zemského archivu se věnoval doplnění výzkumu pro VI. svazek Monument, na kterém pracoval již za svého prvního pobytu v Římě, a to v registrech avignonských protipapežů Klementa VII. (1376–1394) a Benedikta XIII. (1394–1409, resp. 1416).

Dalším úkolem Jenšovského bylo pokračování ve výzkumu Specianovy nunciatury z let 1592–1598 pro Sněmy české, který v předchozím roce provedl pro léta 1597–1598 Josef Borovička. Podle Borovičkových seznamů zajistil opisování Specianových listů z Prahy z fondu Borghese a sám provedl výzkum listů zasílaných Specianovi z Říma v knihovně Barberini, uložené ve Vatikánské knihovně. Kromě toho se věnoval pokračování svého výzkumu diplomatického oddělení této knihovny podle soupisu, který vyhotovil za svého prvního pobytu v Římě, a knihovnu označil za „pramen prvního řádu pro dobu třicetileté války a celou polovinu 17. století“ a upozornil na skutečnost, že i svazky jiných oddělení této knihovny obsahují důležité prameny nejen pro toto období, ale i pro předchozí období počínaje Tridentským koncilem. „Netřeba snad podotýkati, že při mimořádném významu, jaký tenkrát měl vývoj událostí v Čechách pro světovou politiku a zejména pro zájmy kurie římské, a při zvláštní pozornosti, která byla proto českým zemím věnována, obsahují tyto prameny i velmi cenný materiál pro české dějiny“, uvádí ve své zprávě.19 Přestože se soupisu bohemik mohl Jenšovský věnovat

17 Tamtéž, s. 2.

18 Tamtéž, s. 2–3.

19 Tamtéž, s. 17–18.

pouze občasně,²⁰ protože jeho hlavním úkolem byl výzkum avignonských register, podařilo se mu nashromáždit dostatek materiálu pro obsáhlý článek o knihovně Barberini, jejích bohemikách a českém výzkumu v Římě.²¹

Výhradně v odpoledních hodinách rozepisoval Jenšovský v Národní knihovně pro český výzkum její oddělení Fondo Giesuitico. Jezuitský fond, obsahující 1668 signovaných rukopisů, byl roku 1873 zkonfiskován a odevzdán do této knihovny. Jenšovský zde vypsál 82 signatur obsahujících bohemika od 1. poloviny 16. století do roku 1773. Kromě toho, inspirován německými badateli, podnikl také kroky k povolení studia v Archivu sv. Roty římské (Tribunale della sacra Rota Romana), nejvyššího soudního papežského tribunálu, založeného roku 1331 Janem XXII. Povolení sice dostal,²² ale pro zaneprázdnění jinými úkoly je nemohl využít. S přihlédnutím k významu tohoto archivu pro české dějiny navrhol provést zde alespoň přehledný orientační výzkum, který by ukázal, do jaké míry obsahuje prameny týkající se českých zemí, a doporučoval, aby na něj zemský archiv povolil maximální částku 500 it. lir z položky na výzkum římských a italských archivů.

Dalším úkolem Jenšovského byla péče o české oddělení konzultační vatikánské knihovny, zvané Biblioteca Leonina. Toto oddělení bylo založeno Zemským výborem Království českého a doplňováno jeho nákladem a z darů některých veřejných ústavů a soukromých korporací (Česká akademie, Dědictví sv. Prokopa, Jednota čes. filologů). Vzhledem k tomu, že bylo naposled doplněno větší zásil-

20 Tamtéž, s. 19: „Hledě k tomu, že práce o soupisu bohemik knihovny Barberini, byť byla velice žádoucí, přece jen neměla býti nikterak na újmu mému hlavnímu pracovnímu úkolu o registrech papežů avignonských, mohl jsem se jí věnovati v knihovně vatikánské jen občasně, pokud to právě dovolovalo mé badání v archivu. Přes to práce tato pokročila tak dalece, že na podkladě dosavadního výzkumu v této knihovně, hlavně pak opíraje se o svůj přehledný soupis knihovny z r. 1914, mohl jsem se pokusiti o podání celkového obrazu a ocenění významu této knihovny pro český výzkum v Římě ve článku „Knihovna Barberini a český výzkum v Římě“, kde sepsány budou všechny kodexy důležité pro české dějiny a kde otištěny budou i některé zajímavé dokumenty, které se jinak vymykají rámci velikých publikací zemských.“

21 Jenšovský, Bedřich: Knihovna Barberini a český výzkum v Římě. Zprávy Českého zemského archivu VI, 1924, s. 7–171.

22 Při získávání povolení bylo třeba obrnit se trpělivostí. Nejprve si Jenšovský vyzádal doporučení vyslanectví u Sv. stolce, 2. května 1922 jednal osobně s archivářem Roty mons. Emmanuelem Cerchiarim, který přednesl jeho žádost děkanu Roty mons. Giovannimu Priorovi. 1. června bylo vyslanectví sděleno, že děkan Roty povoluje Jenšovskému přístup do archivu, ale věc měla háček. Jenšovský píše: „ale protože tento není archivem veřejným a jeho archivář není povinen zde denně pobývat, žádá děkan, nemoža zatěžovat papežskou pokladnu zvláštní odměnou pro archiváře za pobyt v archivu v době studií tam konaných, aby tuto odměnu platil uživatel archivu ve výši 3 liry za každou hodinu, a aby uživatel buď dopravil archiváře povozem do archivu, nebo zaplatil 10 lir za jeho cestu tam a zpět.“ NA, AZČ, inv. č. 426, kart. 263 – Celková zpráva dr. Jenšovského z r. 1922, s. 22.

kou v únoru 1914, přivezl Jenšovský do Říma 96 svazků, které odevzdal prefektu knihovny mons. Giovannimu Mercatimu. Knihy byly následně instalovány v oddělení „Cecoslovacchia“ (do r. 1918 zvaného „Boemia, Moravia e Silesia“). Některé knihy nebyly vázány, proto Ješovský ve své celkové zprávě doporučuje z důvodů praktických i reprezentačních posílat napříště knihy vázané a ty nevázané, které byly již do československého oddělení zařazeny, nechat svázat.²³

Za svého pobytu v Římě byl Jenšovský nečekaně vtažen i do spisové rozluky s Rakouskem.²⁴ Rakouské spolkové ministerstvo pro zahraničí upozornilo verbální nótou z 8. 3. 1922 československé ministerstvo zahraničních věcí na skartaci spisů bývalé c. a k. agencie ve věcech duchovních při bývalém rakousko-uherském vyslanectví u Vatikánu s podotknutím, že nebudou-li během tří měsíců československou vládou podány námitky, budou skartované spisy zničeny, a s poznámkou, že tento postup je v souladu s pražskou úmluvou z 18. 5. 1920 i s ustanoveními archivní konference v Římě z května 1921. Ministerstvo zahraničních věcí sdělilo 19. 4. 1922 obsah této nóty československému vyslanectví u Sv. stolce a požádalo, aby některý z archivních odborníků, zdržujících se v Římě, prohlédl spisy určené ke skartaci a podal o nich zprávu, případně vybral písemnosti týkající se československých příslušníků a zaslal je archivu ministerstva. Volba padla na Jenšovského, který proto jednal s rakouským vyslancem u Sv. stolce prof. Pastorem a s prof. Pogatscherem,²⁵ který byl pověřen likvidací archivu bývalého rakousko-uherského vyslanectví uloženého v paláci španělského vyslanectví u Vatikánu. Souběžně jednal i s československým vyslancem u Kvirinálu Vlastimilem Kybalem, který se právě účastnil v Římě prací na nové smlouvě o spisové rozluce s Rakouskem a který jej požádal, aby nárok československé vlády rozšířil na celý archiv bývalého rakousko-uherského vyslanectví u Vatikánu, nejen na spisy agencie. Dle sdělení prof. Pogatschera zaujímal veškeré spisy vyslanectví i s knihovnou asi 40 beden, z toho archiv agencie asi 15. Po zhlédnutí archivu dospěl Jenšovský k závěru, že by si jeho zběžná prohlídka vyžádala nejméně tři týdnů práce za předpokladu alespoň pětihodinové práce denně, a protože československé straně zbývalo pouhých deset dní, upustil od jakékoli prohlídky spisů a spokojil se s Pastorovým a Pogatscherovým ujištěním, „že z uvedených spisů vyslanectví rakousko-uherského nebylo dosud nic skartováno a že se tak ani v budoucnosti nestane bez předchozího uvě-

23 Svůj návrh odůvodňuje takto: „Vedle důvodů praktických lze tu však uvést i důvody reprezentace, neboť konsultační knihovna vatikánská vyhledávána je návštěvníky z celého světa a jednotlivá oddělení, zvláště označená, používána jsou badateli nejrozličnějších národů a z nejrozličnějších států.“ Tamtéž, s. 29.

24 Tamtéž, s. 39–43.

25 Prof. Heinrich Pogatscher působil v letech 1901–1915 jako bibliotékář Rakouského historického ústavu v Římě.

domění vlády československé a že budou tyto spisy, zejména pokud jde o archiv agencie, již na podzim roku 1922 vcelku odvezeny do Vídně, kde budou přístupny jak ke studiu, tak pro potřeby úřední států následních.“ Zprávu o stavu těchto archivů a o průběhu svých jednání podal Jenšovský 17. 6. 1922 československému vyslanci u Sv. stolce Václavu Pallierovi, s nímž byl ve stálém styku, a informoval i vyslance Kybala. Také tato jednání konal Jenšovský v odpoledních hodinách, aniž byly kráceny jeho pracovní úkoly.

Před svým odjezdem do Říma byl Jenšovský požádán příslušnými úředníky MŠANO, aby po dobu svého pobytu v Římě přihlédl i k potřebám nového Československého ústavu historického v Římě. Ve více než skromných pracovních podmínkách²⁶ se věnoval knihovně ústavu, která měla v době jeho příjezdu 136 zapsaných svazků, při jeho odjezdu již 681 svazek. Patřilo k ní i 89 svazků bývalé příruční knihovny českých zemských badatelů v Římě, která byla podle rozhodnutí zemského správního výboru uložena jako depozit v novém ústavu s podmínkou, že zemští badatelé budou účastni všech výhod, poskytovaných tímto ústavem vědeckým pracovníkům. Inventarizaci knihovny provedla státní stipendistka Věra Kosinová. Ve své celkové zprávě podává Jenšovský podrobné informace o stavu knihovny, poukazuje na nutnost její katalogizace a systematického doplňování a upozorňuje na chybějící svazky odborné literatury.²⁷ Co se týče pracovního programu ústavu, konstatuje, že dosavadní výzkum zaměřený na Monumenta, Akta Propagandy a Sněmy české bude nutno rozšířit i na ostatní bohemika, rozptýlená po různých archivech a knihovnách, což se dosud dělo jen příležitostně, a dodává, že jeho článek o knihovně Barberini „chce být prvním pokusem takového druhu z hlediska dějin českých“.²⁸ K programu vydávání zpráv apoštolských nunciů z let 1592–1628²⁹ dodává, že je třeba otázku jejich vydávání

26 Tamtéž, s. 27–28: „Tento ústav, který jest ovšem teprve v počátcích svého vývoje, umístěn jest zatímně v jediné souterrainové místnosti československého vyslanectví u Vatikánu (Via Virginio Orsini 15), jež mu byla poskytnuta ochotou bývalého vyslance dra Kamila Krofty. V této místnosti jsou dva otevřené regály pro knihovnu, pracovní stůl a čtyři židle, které tvoří zařízení ústavu. Ale toto opatření, které bylo vítaným za kritické nouze bytové při ukládání prvních zárodků knihovny, nemůže vyhovovati dnes již ani jako provisorium, zvláště bude-li vysláno do Říma více stipendistů a budou-li i cizozemští badatelé hledati informací na ústavě, který do jisté míry má v programu i úkoly propagační. Z těchto důvodů najalo ministerstvo školství a národní osvěty v říjnu 1922 na návrh československého vyslance u dvora královského v Římě Dra Vlastimila Kybala na dobu dvou let (do konce října 1924) vilu v ulici Pompeo Magno 10, kde mimo pracovnu a knihovnu ústavu budou též obývací pokoje pro některé stipendisty.“

27 Tamtéž, s. 28–31.

28 Tamtéž, s. 32; viz též pozn. 16.

29 K nunciaturnímu výzkumu Jenšovský uvádí: „Při výzkumu italských archivů pro Sněmy české byly to v první řadě nunciatury, které jsouc pramenem prvního řádu všeobecně, poskytly také pro tento výzkum mimořádného bohatství pramenů. Trebas však důležitost těchto zpráv byla

z důvodů mezinárodní zdvořilosti a pro zachování dobrých vědeckých styků řešit dohodou s oběma německými ústavy a rakouským ústavem v Římě.³⁰ Při této příležitosti také upozornil na nutnost pořízení evidence již vykonaných prací, která by byla k dispozici členům ústavu a podstatně by přispěla k efektivitě jejich práce.³¹ Co se týče styků se členy ústavů a expedicí jiných států akreditovaných v Římě, vyzdvihuje Jenšovský jejich přínos pro vědeckou práci českých badatelů, zejména pokud jde o výměnu zkušeností s již zapracovanými členy těchto ústavů, nebo o možnost využívat knihoven těchto ústavů. Píše: „Nejbližší jsou českému badateli tři velké ústavy německé, zejména pruský má velmi bohatou knihovnu a velmi cenné pomůcky pro výzkum italských archivů, podobně i knihovna rakouského ústavu, jehož řádnými či mimořádnými členy byli všichni dosavadní badatelé čeští.“³² V době Jenšovského pobytu ale nefungoval ani jeden z nich a z jejich ředitelů byl v Římě přítomen pouze prof. Pastor, nyní vyslanec nové Rakouské republiky u Vatikánu. Za jeho ředitelování byl Jenšovský v letech 1913–1914 členem rakouského ústavu, a proto s ním opět navázal přátelské styky. Dále navštěvoval ústav holandský a belgický. Obnovit styky s proslulou francouzskou školou nemohl, protože krátce po jeho příjezdu zemřel její dlouholetý ředitel mons. Louis Du-

zvlášť akcentována (srv. článek J. B. Novákův v I. svazku Zpráv zemského archivu), nepomýšlelo se na samostatnou publikaci těchto pramenů, neboť období nejdůležitější pro naše dějiny byla pro edici nunciatur po vzájemné dohodě rozdělena mezi tři veliké německé historické ústavy v Římě: pruský Kgl. Preus. Historisches institut in Rom, hist. ústav společnosti Görresovy a ústav rakouský (Istituto austriaco di studi storici). Za nynějších změněných poměrů, kdy na jedné straně zřízen jest v Římě samostatný ústav československý a kdy na druhé straně všechny právě jmenované ústavy pro nepříznivé politické, především ovšem finanční poměry svých států odsouzeny jsou na dlouhou dobu buď k naprosté nečinnosti, nebo k práci omezené na míru nejmenší, ukázalo se žádoucím, aby české bádání římské obrátilo zvláštní pozornost k výzkumu nunciatury císařské pro důležité období vlády Rudolfovy a Matyášovy i pro první léta války třicetileté...“ Tamtéž, s. 32–33.

30 K dohodě došlo v letech 1923–1924 zásluhou Karla Stloukala a Josefa Šusty, půdu pro ni však připravovali také oba českoslovenští vyslanci, Vlastimil Kybal u italského státu a Václav Pallier u Vatikánu, i Bedřich Jenšovský v letech 1922, 1923 a 1924.

31 Jenšovský píše: „Poněvadž členy české expedice v Římě i v jiných městech italských (Florence, Benátky, Neapol, Bologna, Mantova) byly vykonány již rozsáhlé práce výzkumné, jejichž výsledky uloženy jsou jednak v prepisech zemského archivu, jednak v publikovaných edicích a člancích, jednak však také jen ve zprávách jednotlivých stipendistů, neboť značný počet svazků bylo nutno pro úplnost prohlédnouti, aniž by poskytly nějakých bohemic, doporučovalo by se, aby v novém ústavě založen byl seznam vykonaných prací, v němž by – nejlépe ve formě katalogových lístků z hlediska chronologického, archivní proveniencie i obsahu látky ukládány byly stručné popisy prohlédnutých svazků a jenž by, maje základ v práci vykonané českou zemskou expedicí, doplňován byl dalšími členy ústavu. Tak bylo by lze uvarovati se toho, aby čeští badatelé v Římě nekonali některé práce dvakrát nebo aby zde nepohlíželi znovu svazky již prohlédnuté, které však neobsahovaly bohemic a nejsou tudíž zachovány v opisech.“ Tamtéž, s. 31.

32 Tamtéž, s. 37.

chesne a jeho nástupce nebyl zatím jmenován. Z Říma odjížděl Jenšovský jistě spokojen, neboť týden před jeho odjezdem, 6. července 1923, získalo Československo za uznávací poplatek 1 it. liry ročně od římské obce „ve věčné užívání“ stavební parcelu o výměře 3000 m², aby zde do pěti let postavilo Československou akademii historickou, archeologickou a uměleckou. Pozemek se nacházel ve Valle Giulia, ve čtvrti určené pro výstavbu zahraničních vědeckých a uměleckých akademií a v blízkosti Britské školy a italské Galerie moderního umění.

V Římě potřetí

Třetí pobyt B. Jenšovského v Římě se uskutečnil od 23. prosince 1923 do 16. července 1924. Na žádost ředitelství zemského archivu rozhodl zemský správní výbor 24. října 1923 o vyslání B. Jenšovského do Itálie na dobu nejdéle šesti měsíců, s úkolem pokračovat ve výzkumu italských, především vatikánských archivů pro publikaci Monumenta Vaticana. Jako obvykle měl prostřednictvím zemského archivu podávat pravidelné měsíční zprávy zemskému správnímu výboru a po návratu předložit zprávu celkovou. Na hrazení výloh spojených s pobytem v Římě mu bylo přiznáno 2000 it. lir splatných předem a na cestu tam i zpět 1000 it. lir.

Na základě návrhu Komise ČsHÚŘ ze dne 10. listopadu 1923 pověřilo MŠANO Jenšovského dekretem z 21. listopadu 1923 funkcí vedoucího člena ČsHÚŘ. Římský ústav tehdy nutně potřeboval zkušeného pracovníka přímo na místě, který by byl odpovědným za činnost ústavu vůči Praze, tj. MŠANO a Komisi ČsHÚŘ, a reprezentoval ústav navenek.³³ Podle instrukce připojené k dekretu měl pečovat o co nejúčelnější provádění společných vědeckých úkolů ústavu v rámci programu sestaveného Komisí a dozírat za tímto účelem na práci ostatních členů, uvádět nově příchozí členy ústavu (spolu s Jenšovským bylo v ústavu dalších šest stipendistů) i jiné československé badatele do římských archivů a knihoven, vést administrativu ústavu, udržovat styky s ostatními římskými badatelskými ústavu a spravovat knihovnu ústavu, pečovat o její účelné doplňování a opatrovat vazbu knih. Ke knihovně obdržel zvláštní instrukci od předsednictva Komise.

Pracovní instrukci pro Jenšovského s datem 21. prosince 1923 vyhotovil ředitel zemského archivu Jan Bedřich Novák. Prvořadým úkolem byly opět práce na edici Monumenta Vaticana. Protože ale práce na jejich VI. svazku³⁴ pokročily

33 „Poněvadž toho času nelze mezi pražskými historiky, zkušenými v římském bádání, nalézti někoho, kdo by mohl trvaleji usaditi se v Římě, aby zastával tuto funkci sekretáře ústavu, rozhodla se Komise ústavu římského, aby zatím správa ústavu na místě byla obstarávána vždy nejstarším z členů ústavu, dočasně pracujícím v Římě a majícím určitou zkušenost římských poměrů a jako takového vedoucího člena navrhla mne“, uvádí Jenšovský ve své celkové zprávě za leden až červen 1924, s. 34. NA, AZČ, inv. č. 426, kart. č. 263.

34 Úplný výzkum register avignonských protipapežů Klementa VII. (1378–1394) a Benedikta XIII. (1394–1415) provedl Jenšovský již v roce 1914.

do té míry, že zbývalo pouze dokončit výzkum register Jana XXIII. ve Vatikánské knihovně a pozůstatků Janovy kanceláře v archivech ve Florencii a Bologni, bylo nyní hlavním úkolem Jenšovského pokračovat ve výzkumu avignonských register, který zahájil již roku 1922, a výzkum ve Florencii a Bologni měl uskutečnit na zpáteční cestě do Prahy. V zájmu urychlení výzkumu pro edici Monument bylo Jenšovskému uloženo, aby věnoval pozornost registrům z období pontifikátu Evžena IV. (1431–1447) alespoň do té míry, aby bylo zřejmé, jakého jsou rozsahu tyto písemnosti, s nimiž bylo počítáno pro VIII. sv. Monument, a jaké práce bude vyžadovat jejich výzkum. Dále mu bylo uloženo dokončit výzkum v knihovně Barberini podrobným rozepsáním některých svazků, a to podle jím vytvořeného soupisu bohemik. Obligátně mu byla přikázána péče o české oddělení vatikánské konzultační knihovny i povinnost podávat zprávy o své činnosti a ředitelství zemského archivu si vyhradilo také právo požádat jej o provedení případných naléhavých prací pro zemský archiv, pokud by během jeho pobytu v Římě tato potřeba nastala. Tato pracovní instrukce byla rozšířena 12. června 1924, kdy bylo Jenšovskému uloženo ředitelstvím zemského archivu prohlédnout ve vatikánských archivech a v knihovně Angelica písemnosti nunciatury z roku 1615 (Placido de Marra), obsahující důležité zprávy pro edici generálního sněmu z roku 1615 v připravovaném XVII. dílu Sněmů českých. Všem těmto úkolům Jenšovský dostal v plném rozsahu.

Jako vedoucí člen ČsHÚŘ, sídlícího tehdy na římské adrese Via Pompeo Magno 10, vykonával Jenšovský v intencích instrukce Komise ČsHÚŘ správu ústavu a vedl jeho administrativu, poměrně náročnou v důsledku péče o knihovnu (korespondence s knihkupci a knihaři),³⁵ která v době jeho příjezdu do Říma čítala 680 svazků, ale zásilkami z Prahy se rozrostla na 1024 svazků. Díky opatření MŠANO z 28. října 1923 bylo na návrh Komise ČsHÚŘ poukázáno československému vyslanectví u italského státu 15000 Kč jako zúčtovatelná položka na nákup a vazbu knih. Díky tomu mohl Jenšovský doplňovat ústavní knihovnu potřebnými publikacemi a časopisy nejen z římského knihkupeckého trhu, ale i z jiných italských měst, a to podle zvláštní instrukce Komise ČsHÚŘ.³⁶ Významným počinem Jenšovského bylo položení základu k archeologickému oddělení knihovny, kdy na

35 Podrobně se o záležitostech knihovny ČsHÚŘ Jenšovský rozepisuje ve své celkové zprávě z r. 1924 na s. 18–31. NA, AZČ, inv. č. 426, kart. 263.

36 „Pro toto doplňování knihovny byla mi vydána Komisí římského ústavu zvláštní instrukce / čj. 53 vyd. ze dne 19. ledna 1924/, podle níž jest knihovnu ústavu doplňovati především podle potřeb nynějšího historického úkolu ústavu, a to jak středověkého, tak novověkého; knihy z jiných dotací vědeckých jest opatřovati po dohodě s příslušným odborníkem. Podle téže instrukce jest v Římě nebo z Říma soustavně opatřovati knihy literatur románských, literatury anglické, a pokud bude účelno i německé. Časopisy těchto literatur jest odebíratí účelně, zvláště z italských jen přísný výběr. Staré ročníky časopisů až na nahodilé výhodné koupě v celých sériích se nekupují.“ Tamtéž, s. 19–20.

návrh prof. Josefa Dobiáše obohatil ústavní knihovnu publikacemi italských autorů z oboru klasické římské archeologie. Protože na knihkupeckém a antikvárním trhu pozorně sledoval pohyb cen u knih z oboru historie umění, zaznamenal, že některá důležitá díla pomalu mizí a stoupají jejich ceny. Využil proto krátkého příležitostného pobytu prof. Antonína Matějčka v Římě a podle jeho rady zakoupil některá význačnější díla ze všeobecné literatury k dějinám umění. V důsledku nárůstu publikací zorganizoval rozšíření knihovny o nové regály a inicioval práce na řádné katalogizaci knihovny.

Nemalý počet spisů tvořila vlastní správa ústavu. Ta byla rozdělena mezi československé vyslanectví u italského státu a vedoucího člena tak, že vyslanectví vyřizovalo věci týkající se nájmu budovy a kustoda, jinak o všem, co se týkalo údržby a doplňování inventáře ústavu, jednalo vyslanectví s vedoucím členem, disponujícím pro tyto účely částkou 1000 it. lir; po vyčerpání byla tato částka obnovována z peněz složených za tímto účelem MŠANO u vyslanectví. Prostřednictvím Živnostenské banky v Praze a banky Credito italiano v Římě byla rovněž poukazována studijní stipendia k rukám vedoucího člena, který je vyplácel jednotlivým stipendistům. Poměrně administrativně náročný byl i styk s vědeckými ústavy domácími (Český zemský archiv, Československý státní historický ústav vydavatelský), na římský ústav se však obraceli i jednotlivci a ústavy za účelem zprostředkování nákupu knih a s odbornými dotazy. Jen za 1. pololetí roku 1923 činil počet spisů ústavu 542, „číslo pro vědecký ústav pozoruhodné“, píše Jenšovský, které jej opravňovalo k nákupu psacího stroje značky Remington (dosud byla úřední agenda psána ručně). V důsledku nárůstu úřední agendy přistoupil Jenšovský k lepší organizaci úřední registratury, která byla rozdělena podle obsahu a uložena v šedých obálkách s příslušným označením. Při úřední registratuře bylo založeno oddělení výstřižků z novin pro články nebo zprávy týkající se ČSHÚŘ a studijních oborů v něm zastoupených. Jako vedoucí člen měl právo užívat pečeti a razítko ústavu.³⁷

Ve své celkové zprávě polemizuje Jenšovský s označením „vedoucí člen“,³⁸ protože taková funkce není v římských ústavech obvyklá a její překlad naráží na obtíže, a navrhuje označení „vedoucí sekretář“. Dále poukazuje na nejasnost postavení vedoucího člena, který má podle instrukce pečovat o co neúčelnější provádění společných vědeckých úkolů ústavu v rámci programu stanoveného Komisí, což předpokládá jeho dostatečnou informovanost, ale v instrukci není řečeno, je-li oprávněn vyžadovat od ostatních členů zprávy, aby se mohl informovat a předkládat zprávy o činnosti ústavu Komisi, což podle něj může vést k nedorozuměním. Instrukce neřeší ani poměr vedoucího člena k těm členům, kteří nepracují

37 Tamtéž, s. 38.

38 Tamtéž, s. 38–39.

na společných úkolech ústavu, ani jaké jsou jeho povinnosti vůči Komisi, pokud jde o podávání zpráv o stavu ústavu.³⁹ Základní nedostatek vidí v tom, že římský ústav má sice již vytýčený vědecký program a v některých oborech i přesné vědecké úkoly, ale pokud jde o úpravu stipendií, správu ústavu, povinnosti a práva členů, nemá dosud vypracovaný organizační statut. Z těchto důvodů navrhuje, aby Komise ustanovila ze svého středu subkomisi, která by vypracovala prozatímní statut ústavu.⁴⁰

Velký důraz kladl Jenšovský na komunikaci s italskými a zahraničními vědeckými ústavami akreditovanými v Římě.⁴¹ Nejužší styky měl římský ústav stejně jako v letech minulých s Vatikánským archivem a Vatikánskou knihovnou, kde většina jeho členů denně pracovala na svých výzkumech. Z italských státních ústavů to byla v první řadě Národní knihovna v Římě, s jejímž ředitelem a vynikajícím archivním odborníkem Eugeniem Casanovou se Jenšovský seznámil již v roce 1922, dále i knihovny Casanatense, Vallicelliana a Angelica a italské akademie věd (Accademia dei Lincei) v paláci Corsini. Z ústavů jiných států navázal Jenšovský v roce 1924 kontakty se školami francouzskou (École française de Rome) a anglickou (The British school at Rome), jejichž ředitelé Emile Male a Thomas Ashby mu povolili užívat knihovny těchto ústavů a členové obou škol udržovali styky s ČSHUŘ. Jenšovský také navštěvoval pravidelné konference v nové rumunské akademii (Scoală Română din Roma) a pokračoval v rozvíjení styků s belgickým ústavem (navázány v roce

39 Tamtéž, s. 39: „Zkušenost příštích období ukáže zajisté, že vedle členů, kteří pracují o společných úkolech ústavu podle pokynů vedoucího člena, budou na ústavě starší členové, pracující o různých themech, členové, kterým sotva bude lze ukládati např. povinnosti ke knihovně; vyvine se tu zajisté druh jakýchsi membres anciens nebo membri onorarii, jako je tomu u ústavů římských majících charakter školy. U ústavu Československého není dosud přesně stanoveno, jaký má mít ráz, zda má tu býti ráz školy, v níž by především pokračovali ve svém zdokonalování k vědecké způsobilosti absolventi určitých oborů vysokoškolských studií /jako např. v Římě škola francouzská, britská nebo rumunská/ či má-li se spíše podobati ústavům, v nichž pracovní úkoly obstarávají většinou již pracovníci vědecky zkušení /jako jsou v Římě ústavy německé a rakouské, belgické nebo holandské/.“

40 Tamtéž, s. 39.

41 Tamtéž, s. 44–45: „Československý ústav v Římě, jako každý vědecký ústav v cizině, má nejen obstarávat určité úkoly vědecké, prováděné vlastními členy v rámci pevně stanoveného programu ústavu, nýbrž má býti i kulturním střediskem, v němž by badatelé domácí našli podpory ve svých pracích v Itálii a přichází z Čech byli seznamováni s kulturními poměry italskými, v němž by však také vědecktí pracovníci italští i členové jiných národů dleli v Římě, docházeli potřebných informací o kulturních snahách a pracích československých. Mimo to bude zajisté mocí čl. ústav v Římě též prostředkovati styky mezi domácími ústavami vědeckými a ústavami římskými a vyřizovati případné dotazy jednotlivců povahy vědecké. Za tím účelem jest ovšem nutno, aby především ovšem ústav československý sám pěstoval a udržoval styky s příslušnými vědeckými ústavami římskými, i bylo také mým úkolem styky tyto, pokud byly, dále udržovati a nové navazovati.“

1921), který postoupil ČsHÚŘ své publikace v nominální předválečné ceně. Vzhledem k pracovnímu programu, zejména edici nunciaturních zpráv z let 1592–1628, byly pro náš římský ústav důležité kontakty s oběma německými ústavy v Římě – Pruským historickým ústavem a Historickým ústavem Görresovy společnosti. V roce 1924 oba ústavy obnovily svou činnost v Římě a Jenšovský úspěšně dokončil s ředitelem Görresovy společnosti mons. Stephanem Ehsesem jednání o novém rozdělení publikování nunciatury u císařského dvora.⁴² Rakouský historický ústav v roce 1924 ještě svou činnost v Římě neobnovil, ale s jeho bývalým ředitelem prof. Pastorem udržoval přátelské vztahy, datující se z dob minulých. S holandským ústavem, s nímž byly navázány styky již v letech 1921 a 1922, tentokrát Jenšovský nejednal, protože jeho ředitel pobýval v tomto studijním období v Palestině. Významné byly také kontakty s italskými institucemi. ČsHÚŘ se stal členem Ústavu pro dějiny východní Evropy (Istituto per l'Europa Orientale), který měl zvláštní slovanskou sekci, a Jenšovský též, díky svému členství ve výboru Italského kulturního institutu v Praze (Istituto di cultura italiana), zajistil bezplatné zaslání jeho publikací do římského ústavu.

Počtvrté v Římě

Čtvrtý pobyt Bedřicha Jenšovského v Římě se uskutečnil od 5. prosince 1929 do 4. června 1930. O jeho vyslání na dobu šesti měsíců požádalo ředitelství zemského archivu 31. května 1929 zemský výbor s obsáhlým odůvodněním⁴³ a ujištěním,

42 Tamtéž, s. 46: „Veliké německé ústavy římské Das preussisch historische Institut in Rom i ústav historické společnosti Görresovy obnovily opět činnost v Římě; s oběma ústavami byl ústav československý v písemném i ústním jednání o nové rozdělení publikace nunciatury německé, jednání s ústavem pruským bylo již skončeno v roce 1923, jednání se společností Görresovou dojednal jsem v Římě s Msgrem Ehsesem, ředitelem historického ústavu společnosti v Římě, poděkovav mu jménem ústavu našeho za rozhodnutí společnosti, jímž na žádost Komise ČsHÚŘ vzdává se dalšího vydávání nunciatury císařské v l. 1593–1603 /rozhodnutí to bylo oznámeno prezidentem společnosti Grauertem předsedovi Komise československého ústavu prof. Dru Šustovi/ a obdrzev prohlášení Msgra Ehsese, že bez jakýchkoli průtahů možno započítati s přípravou nunciatury Spezianovy.“

43 „Výzkum archivů italských pro dějiny zemí českých, který byl zahájen brzy po otevření archivů vatikánských a jehož další program byl posléze pevně stanoven usnesením zemského správního výboru ze dne 30. ledna 1924 čís. 163.917/23-X., jest však čestným závazkem kulturní práce země české a důležitou vědeckou povinností českého archivu zemského. Úkol tento jest tím čestnější, ale i závažnější, když po zřízení samostatného československého ústavu historického v Římě převzal zemský archiv výzkum středověkých pramenů vatikánských v programu celého ústavu a reprezentuje tak českou vědu na vědeckém fóru mezinárodním. V úvaze těchto skutečností rozhodlo se ředitelství českého zemského archivu v Praze, aby i při nynějším trvalém nedostatku odborných úředníků v zemském archivu bylo pokračováno ve výzkumu archivů italských, který ostatně jest důležitou součástí úředních povinností archivu zemského, a navrhuje, aby archivní rada Dr. Bedřich Jenšovský vyslán byl alespoň na dobu šesti měsíců do Itálie, aby tam pokračoval ve výzkumu archivů a knihoven, zvláště vatikánských, pro zemskou

„že odjezd Dra Jenšovského do Říma bude zařízen tak, aby tím podstatně neutrpěla běžná agenda úřední v zemském archivu“. Žádosti bylo vyhověno usnesením zemského výboru ze dne 16. října 1929. Protože od jeho posledního pobytu v Římě v roce 1924 došlo vlivem stabilizace italské liry k navýšení zahraničních požitků československých úředníků, byla mu navýšena měsíční částka na 2500 it. lir a přiznáno cestovné ve výši 1500 Kč na cestu do Říma a zpět. Souběžně probíhalo jednání s MŠANO. Podle usnesení pléna Komise ČsHÚŘ z 29. května 1929 svěřilo její prezídium Jenšovskému správu ústavu po dobu jeho pobytu v Římě a vydalo zvláštní instrukci pro správce ČsHÚŘ. MŠANO vzalo na vědomí návrh Komise a dekretem z 16. prosince 1929 pověřilo Jenšovského řízením a reprezentací ústavu a za tuto činnost mu přiznalo příplatek ve výši 2000 Kč měsíčně. Dodatkem z 8. února 1930 povolilo MŠANO Jenšovskému po dobu jeho pobytu v Římě užívat funkční titul „vedoucí sekretář ČsHÚŘ“.

Pracovní instrukci pro Jenšovského s datem 19. listopadu 1929 opět vyhotovil ředitel zemského archivu J. B. Novák. Podle ní měl pokračovat ve výzkumu italských, zejména vatikánských archivů a knihoven a navázat na své práce pro VI. a VIII. svazek Monument, uskutečněné v roce 1924. Dále měl pokračovat „se zřením k celkovým potřebám české vědy historické“ v soustavné prohlídce fondu Miscelanea Armaria, obsahujícím velké množství různých písemností, zvláště instrukcí a relací ze 16. a 17. století. V archivu státního sekretariátu kurie, ve fondu Borghese a v jiných odděleních Vatikánského archivu, obsahujících politickou korespondenci kurie a papežských nunciů, měl provést celkový výzkum pro účely zemské publikace Sněmy české, a to zejména pro léta 1612–1617, respektive 1621 tak, aby mohl sloužit jako východisko podrobného studia působení papežských nunciů u císařského dvora v tomto období.⁴⁴ Instrukce obsahovala i další obligátní úkoly – dohled na československé oddělení vatikánské konzultační knihovny a povinnost podávat zemskému výboru prostřednictvím zemského archivu pravidelné měsíční zprávy o výzkumu a stavu heuristických prací a po návratu zprávu celkovou. Ředitelství zemského archivu si opět vyhradilo v případě potřeby požádat Jenšovského kdykoli i o další heuristické, kolační a jiné práce v italských a římských archivech a přiznalo mu možnost rozšířit výzkum nad rámec pracovní instrukce; obojí v případě, že nebude ohroženo plnění jeho hlavních badatelských úkolů.

Do Říma dorazil Jenšovský 7. prosince 1929. Ubytován byl v ČsHÚŘ sídlícím nyní ve Via Crescenzo 91.⁴⁵ Po svém příjezdu a po převzetí správy ústavu zahájil

publikaci Monumenta vaticana.“ NA, AZČ, inv. č. 427, kart. 264 – Zemský archiv zemskému výboru 31. 5. 1929.

44 Tj. melfského biskupa Placida de Marra (1612–1616), titulárního biskupa drinopolského Viteliana Viscontiho (1616–1617) a barského arcibiskupa Ascania Gesualda (1617–1621).

45 V r. 1926 byl pro účely ČsHÚŘ zakoupen za 180 000 it. lir byt v 1. patře obytného domu ve via

9. prosince své práce ve Vatikánu, když předtím vykonal přátelskou zdvořilostní návštěvu u bratří Mercatiů – mons. Angela, prefekta Vatikánského tajného archivu,⁴⁶ a mons. Giovanniho, prefekta Vatikánské apoštolské knihovny. Po celý pobyt v Římě Jenšovský plnil své úkoly průběžně podle pracovní instrukce, jak o tom svědčí jeho dochované měsíční zprávy i zpráva celková.⁴⁷ Největší pozornost věnoval pochopitelně odborným badatelským úkolům, zejména náročné práci na výzkumu papežských register z období pontifikátů Benedikta XIII. pro VI. svazek Monument⁴⁸ a Evžena IV. pro VIII. svazek Monument,⁴⁹ při jejichž plnění musel zhlédnout obrovské množství dokumentů. Při této příležitosti se zabýval i otázkou zveřejňování slovenik a upozorňoval, že středověká registra papežských listin vztahujících se na území Slovenska (diecéze ostríhomská, nitranská a zčásti jagerská), proponovaných do edice Monumenta Vaticana res gestas slovenicas illustrantia⁵⁰, souběžně s českou edicí Monument, vyplní pro avignonské období sotva dva

Crescenzio 91; jako jeho majitel bylo u italských úřadů zapsáno československé vyslanectví u italského státu. Jednalo se o 5 malých místností, 3 byly využívány jako studovna a knihovny, 1 jako ložnice pro členy, 1 jako přijímací místnost, k bytu dále příslušela kuchyně, koupelna s WC, samostatné WC a tmavá komora sloužící jako skladiště, dlouhá, úzká předsíň byla vybavena knihovními regály. Službu kustoda vykonávala Romelia Marzani za 300 it. lir měsíčně. „Při vědeckých i reprezentačních povinnostech Čsl. ústavu v Římě nutno se na dnešní stav dívat jen jakožto na provisorium do té doby, než dojde k vybudování Čsl. Akademie v Římě, a to na provisorium, které bude moci vyhověti, byť jen částečně a při požadavcích velmi skromných, jen na několik málo let nejbližších“, hodnotí tehdejší situaci Jenšovský. NA, AZČ, inv. č. 426, kart. 263 – Celková zpráva dr. Bedřicha Jenšovského o Československém ústavě historickém v Římě ve studijním období 1929–1930, s. 84–87.

- 46 Mons. Angelo Mercati, archivář, historik, překladatel z německého jazyka, iniciátor italského překladu Pastorových Dějin papežů (přeložil první 3 sv.), 1925–1955 prefekt Vatikánského tajného archivu, 1942 kardinál; (https://it.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Mercati [10. 2. 2023]).
- 47 Viz měsíční zprávy dr. Jenšovského, NA, AZČ, inv. č. 427, kart. 264 a celková zpráva z období 1929–1930, NA, AZČ, inv. č. 426, kart. 263.
- 48 K nesnadnému studiu 24letého pontifikátu Benedikta XIII., zaujímajícího 72 svazků avignonských register, Jenšovský uvádí: „Není radostnou prací pro badatele československého probíratí se svazky tohoto dlouholetého pontifikátu /11. října 1394 až 21. VII. 1417, resp. září 1924/, svazky i vnější úpravou velmi neurovanými a různorodými, do nichž jakožto do posledních svazků serie avignonské při pořádání register avignonských, které za pontifikátů Benedikta XXIII. a Klementa VII. v letech 1729 a následujících z uložení prolegáta avignonského Raytera hraběte Ilcaia prováděl Marc'Antonio Tellus, bylo promiscue ve vazováno vše, co zbylo po úpravě register všech předchůdců.“ NA, AZČ, inv. č. 427, kart. 264 – Zpráva dr. Jenšovského za březen 1930, s. 1–2.
- 49 Tamtéž, na s. 17 uvádí Jenšovský k výzkumu register Evžena IV.: „Z celkového počtu asi 8 000 suplik, které jsem prohlédl v tomto měsíci, nalezl jsem po diecese české /pražskou, olomouckou a vratislavskou/ celkem jen 47 suplik, z nichž opět největší část /33/ připadá na Vratislav /Praha sedm, Olomouc rovněž sedm/, mizivým počtem jsou zastoupeny diecese slovenské, neboť pro celou diecesi ostríhomskou nalezeny tři supliky, pro jagerskou jediná; nitranská diecese pak, stejně jako ve všech ročnících předešlých vůbec odpadá.“
- 50 Název byl posléze změněn na Monumenta Vaticana diocesis Strigoniensis et Nitriensis, nec non

svazky. Následný výzkum slovenik z pontifikátu Evžena IV. a dalších papežů už prováděl souběžně s bohemiky, i když se uvažovalo o jejich samostatném vydání. Dle Jenšovského odhadu měla slovacika ze středověkých papežských register vydat pravděpodobně pět nepřilíh objemných svazků.

Velkou pozornost věnoval Jenšovský také soustavnému výzkumu vatikánských archivů pro československé dějiny. Prohlédl nové oddělení fondu Instrumenta miscellanea a pokračoval v podrobné prohlídce fondu Miscellanea Armaria,⁵¹ v němž prostudoval a rozepsal 68 svazků Armaria II. Dále se podle pracovní instrukce věnoval tématu papežské politiky v období českého stavovského povstání. V souvislosti s připravovanými svazky zemské publikace Sněmy české a s programem ČsHŮŘ věnoval ve fondu Nunziature diverse (sv. 240) pozornost nunciům působícím v tomto období u císařského dvora (Placido de Marra, Vitalio Visconti, Ascanio Gesualdo). Díky intervenci československého vyslance u italského státu Vojtěcha Mastného získal povolení ke vstupu do soukromého archivu rodiny Boncompagni-Ludovisi, který dosud nebyl využíván pro český výzkum a kde chtěl hledat doplňující materiál k neúplně zachovaným písemnostem nunciatury Ascania Gesualda (1617–1621). Místo toho tam našel na 60 svazků důležité originální korespondence ze státního sekretariátu Pavla V., obsahujících mimo jiné originály zpráv papežských nunciů u císařského dvora Antonia Caetaniho a Placida de Marra z let 1609–1614 a další důležité písemnosti z rakouských a českých zemí z doby těsně předcházející českému povstání. Tento nálezný patřil podle jeho mínění k nejdůležitějším výsledkům heuristických prací na císařských nunciaturách, svěřených ČsHŮŘ a realizovaných v tomto roce.⁵² Téma papežské politiky za stavovského povstání jej přivedlo do dalšího, pro české dějiny dosud nevyužívaného fondu, a to archivu vídeňské nunciatury, odevzdaného v polovině 30. let z Vídně do Vatikánského tajného archivu a dosud uzavřeného pro veřejnost, který mohl studovat díky laskavosti prefekta mons. Angela Mercatiho a správce tohoto fondu prof. Peralliho. Na základě zapůjčených katalogů si udělal celkový obraz o jeho obsahu, důležitého pro dějiny českých a moravských diecézí a jednot-

et diocesis Agriensis illustrantia.

51 Fond Miscellanea Armaria zvaný též Varia miscelanea vznikl tím, že sem byly zařazovány různé dokumenty a písemnosti, zejména rozsáhlejší relace, instrukce pro papežské legáty a nuncie, politické, teologické, církevní právní a církevní historické traktáty i pojednání z exaktních věd, dochované ponejvíce v kopiích ze 16. a 17. století. Tak vznikl zvláštní fond uložený v 15 armariích (skříních) označených I–XV a čítající 2617 svazků.

52 „Mám za to, že nenadsazuji, pokládám-li tento objev velikého zlomku korespondence státního sekretariátu kurie, neznámého dosud i v archivech vatikánských, stejně jako zjištění prvních ročníků korespondence Spezianovy v bibliotéce Ambrosiana v Miláně, za největší plus letošních heuristických prací v našem období nunciatury u dvora císařského.“ NA, AZČ, inv. č. 426, kart. 263 – Celková zpráva za období 1929–1930, s. 11.

livých řádů zde usídlených v 17. a 18. století, a vytipované dokumenty zadal k opisu. Ke studiu tohoto fondu se chtěl vrátit i v budoucnu. Na základě výsledků studia výše uvedených dokumentů navrhoval Jenšovský zařadit do programu ČSHÚŘ samostatnou publikaci *Analecta vaticana saeculi XVI.*, která by časově vyplňovala dobu mezi zemskou publikací *Monumenta Vaticana* a novou publikací nunciatury u císařského dvora a zahrnovala by i bohemika a slovacika císařské nunciatury z let 1572 až 1585. Co se týče slovacik, upozorňoval také na nutnost jejich doplnění v edici *Akt Propagandy z pera Hynka Kollmanna*.⁵³

Došlo i na plnění neplánovaných úkolů, neboť hned v lednu byl Jenšovský na žádost prof. Bidla požádán ředitelstvím zemského archivu, aby dal opsat řadu dokumentů z let 1589–1591 z fondu *Nunziatura di Polonia* (sv. 26, 28, 30) podle zaslanych signatur a opisy na místě zkolacionoval, čemuž dostal v plné míře. Z vlastní iniciativy pořídil navíc podrobný rozpis dalších šesti kodexů, obsahujících bohemika.⁵⁴ Značnou pozornost věnoval podle své pracovní instrukce také československému oddělení vatikánské konzultační knihovny, které doplnil zásilkou 272 knih z Prahy, která vzbudila mimořádnou pozornost a vděk prefekta Vatikánské apoštolské knihovny.⁵⁵ Kromě toho distribuoval podle určení zemského archivu

53 Archiv Propagandy s ohledem na české dějiny byl úplně prostudován již před 1. světovou válkou českým výzkumem zemským až do r. 1800. Výsledkem bylo na 14000 přepisů uložených v zemském archivu a široce založená publikace *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas bohemicas illustrantia*, vydávaná prací jeho ředitele Hynka Kollmanna (Tomus I, pars 1 1622–1623, Praha 1923; Tomus prodromus vydaný posmrtně r. 1939 s úvodním slovem Jenšovského). Výzkum byl proveden s přihlédnutím k českým, moravským a slezským dějinám, takže zbývalo doplnit slovenika. Jenšovský upozorňuje na problémy s přístupem do archivu (i když Češi díky zemské edici *Akt Propagandy* dosud neměli se vstupem problémů a sekretář kongregace mons. Marchetti-Selvaggiani výslovně nabídl Jenšovskému další povolení přístupu, když mu před lety předával 1. sv. Kollmannovy edice), a na studium téže tematiky maďarskými badateli. NA, AZČ, inv. č. 427, kart. 264 – Zpráva dr. Jenšovského za březen 1930, s. 31–33.

54 *Nunziatura di Polonia*, sv. 22, 23, 27, 27 A, 31 a 34. Za cenný považoval zejména sv. 34, obsahující nejen docházející korespondenci polskému nunciovi Annibalu di Capua, v níž se nacházely listy různých osob z let 1587–1591, mj. Rudolfa II., španělského vyslance San Clementeho i zprávy z Říma, ale i souvislou řadu listů pražských nunciů Antonia Putea a jeho nástupce Alfonsa Viscontiho, která ušla pozornosti vydavatelů edice jejich nunciatur Josefu Schweitzerovi. Jenšovský píše: „Z těchto listů zasílaných pravidelně každého týdne jsem zjistil, že pražská nunciatura byla ústředním místem pošty také pro nunciaturu polskou; pražský nunciatus přijímal zprávy z Říma a sděloval je dále s nunciem polským, odevzdával mu poštu adresovanou přímo tomuto nunciovi a to i jeho poštu soukromou; prostřednictvím nunciiových zasílaných jeho polskému kolegovi i dopisy vyslance španělského i listy císaře Rudolfa II. Pravidelný posel nuncia pražského s touto poštou odjížděl do Vratislavi; touto cestou vypravoval nunciatus i posla zvláštního, došla-li nějaká spěšná zpráva z kurie /úmrtí papežovo, volba nového papeže apod./, neboť i tyto zprávy šly pražskou nunciaturou.“ NA, AZČ, inv. č. 427, kart. č. 264 – Zpráva dr. Jenšovského za leden 1930, s. 7.

55 „Prefekt knihovny vatikánské Mons. Giovanni Mercati vyslovil mi osobně své uspokojení a potěšení z této zásilky, referoval o ní v soukromé audienci Svatému Otci a navrhl, aby zemské-

darované knihy nejen do ČSĽR, ale i do dalších římských ústavů, především pruského, rakouského a do Vatikánského tajného archivu a vyřizoval úřední korespondenci se zemským archivem.⁵⁶

Ve volném čase se Jenšovský věnoval i svému tématu „Papežská kurie a počátky války třicetileté“. V ústavní knihovně studoval literaturu o papežské politice v době českého stavovského povstání a v prvním období třicetileté války a o středoevropské politice papežů Pavla V., Řehoře XV. a Urbana V., a to v souvislosti s připravovaným referátem o nových svazcích Pastorových „Geschichte der Päpste“ (díl XII.–XIV.),⁵⁷ v němž hodlal reagovat na prudký útok na Pastorovo dílo z pera německého badatele Paula Marii Baumgartena, namířený v první řadě proti Pastorovým jezuitským spolupracovníkům. Při podrobném studiu Pastorova díla si uvědomoval nejen jeho trvalou cenu pro dějiny papežství, ale i fakt, že

mu archivu bylo poděkováno zvláštním listem papežovým a aby mu event. byl i věnován jeden exemplář nákladné publikace, obsahující fototypické reprodukcce nejstarších papírových bull papežských. Zároveň odevzdal mi pro zemský archiv i pro Československý ústav historický v Římě po jednom výtisku publikace „Speciminum supplicationum“, vydanou archivem vatikánským prací archiváře Padre Katterbacha.“ Tamtéž, s. 13.

56 Např. hned v lednu píše Jenšovský: „Zde jen bych chtěl podotknouti, že i v úřední agendě tohoto ústavu značné procento zaujímá korespondence s českým archivem zemským v Praze, a zároveň zdůrazniti, že všechna moje práce pro tento ústav děje se mimo pracovní hodiny vatikánských institucí, a tudíž bez jakékoliv újmy mým vědeckým i úředním úkolům zemským.“ Tamtéž, s. 13.

57 „Prohlédl-li jsem podrobně a popsal-li jsem v březnu t. r. 60 svazků středověkých register průměrně o 600-800 foliích, zkolacionoval-li jsem 12 tiskových stran nesnadných zápisů kamerálních a pokračoval-li jsem v téže době i v excerpování katalogu Instrument miscellaneae středověkých a ve výzkumu Armarií miscellaneae středověkých, lze snadno vysvětliti, že jsem se nemohl v této době v archívech vatikánských věnovati studiu pramenů pro své thema o politice papežské v době českého povstání a v prvním období války třicetileté, o politice středoevropské papežů Pavla V., Řehoře XV. a Urbana VIII. Nepustil jsem však v uplynulém období ani této práce ze zřetele, studuje v ústavní knihovně literaturu k uvedenému thematic, zvláště také v souvislosti s připravovaným referátem o posléze vyšlých svazcích díla Pastorova (díl XII.–XIV.), z nichž zvláště první dva týkají se tohoto období. Po prudkém útoku, který na dílo Pastorovo v celku i v jednotlivostech u příležitosti kritiky XI. a XII. dílu Dějin papežů uveřejnil v Zeitschrift f. Kirchengeschichte Paul Maria Baumgarten, bylo nutno při podrobném studiu díla Pastorova podrobiti některé věci revisi. K tomuto účelu vstoupil jsem v jednání se správcem literární pozůstalosti Pastorovy, jeho životopiscem a nástupcem v ředitelství rakouského ústavu historického v Římě prof. Drem Ignácem Filipem Dengelem, který s velikou ochotou poskytl mi potřebné informace. I po útocih Baumgartenových, které obracejí se v první řadě proti jezuitským spolupracovníkům Pastorovým a proti určité a jednostranně zabarvené koncepci díla odtud plynoucí, je však patrné, že celková mohutná stavba díla Pastorova zůstane neotřesena a že jeho trvalá cena, zajištěná jedinečným snesením heuristických údajů historiografii i bibliografii papežské nebude zmenšena, jestliže v jednotlivostech, a nutno přiznati i nepatrných, bude nutno provésti korekturu. V doplnění některých detailů a v korektuře některých omylů přísluší právě již dnes Baumgartenovi, mimořádnému znalci archívů vatikánských, určitá zásluha. Neboť jisto je, že právě při zpracovávání pramenů k dějinám českým část díla Pastorova věnovanou činnosti jezuitů a jejich sporům bude nutno studovati s jistou opatrností.“ NA, AZČ, inv. č. 427, kart. 264 – Zpráva dr. Jenšovského za březen 1930, s. 22–23.

zpracování pramenů k českým dějinám v části věnované činnosti jezuitů a jejich sporům bude zapotřebí revidovat. Jednal proto se správcem Pastorovy pozůstatosti, jeho životopiscem a nástupcem na postu ředitele Rakouského historického ústavu v Římě Ignácem Dengelem, který mu ochotně poskytl potřebné informace. Výsledky svého bádání Jenšovský uveřejnil ve svém článku věnovaném Pastorovu životu a dílu.⁵⁸

Podle dekretů MŠANO a v intencích instrukce Komise ČsHÚŘ vykonával Jenšovský jako vedoucí sekretář ústavu s velkým úsilím jeho správu ve všech oblastech, jak o tom podává svědectví 94 stran jeho celkové zprávy. Velkou pozornost věnoval řízení a reprezentaci římského ústavu. Na zřeteli měl jeho celkové úkoly a potřeby a ve své zprávě se dotýká hned v první kapitole některých nedostatků a možností jejich nápravy.⁵⁹ V první řadě jej trápila absence statutu ústavu. Jenšovský poukazuje na to, že statut ČsHÚŘ, předložený MŠANO na podzim roku 1924 a přijatý plenární schůzí Komise na jaře roku 1925, nebyl dosud schválen a nahrazují jej instrukce vydávané ad hoc osobám spravujícím ústav a vedoucím jeho agendu. I když MŠANO dekretem z 8. února 1930 povolilo Jenšovskému na základě jeho připomínek používat titul „vedoucí sekretář“ s tím, aby „až na další užívali tohoto titulu i jiní starší členové Čsl. historického ústavu v Římě, kteří budou od případu k případu pověřeni řízením a reprezentací tohoto ústavu“, nezaručuje tento dekret, že se i nadále budou střídát ve správě ústavu jeho členové, a Jenšovský také poukazuje na nutnost vymezit pojem „starší člen ústavu“.⁶⁰ Dále upozorňuje na aktuální nutnost jednoznačného výkladu poměru ČsHÚŘ ke Komisi ČsHÚŘ, k Československému státnímu ústavu historickému v Praze i k MŠANO a vyjadřuje přesvědčení, že římský ústav musí být samostatnou institucí, podřízenou prostřednictvím Komise přímo MŠANO, stejně jako všechny jiné římské ústavy a akademie. Ve statutu je podle něj nutné pamatovat i na poměr ČsHÚŘ k československému vyslanectví u italského státu, které je majitelem bytu, v němž je ústav umístěn, a na poměr ústavu k zemským výborům českému a moravskému, přispívajícím ve svých rozpočtech na římský výzkum, které

58 B. Jenšovský, Ludwig svob. pán Pastor. Almanach České akademie věd a umění 39, 1929, s. 204–214 (vydáno též jako separát s Pastorovým portrétem a faksimile jeho podpisu).

59 „Jako při své činnosti v Římě, tak i v této zprávě mám stále na mysli celkové úkoly a potřeby ústavu, proto vycházejí z podrobných dat a zkušeností uplynulého období, dotýkám se ve zprávě i všeobecně naší práce a našich úkolů v Římě a nemohl jsem ovšem se vyhnouti ani tomu, abych ukázal na některé bolesti ústavu a vyslovil zde některá přání a požadavky, jak by jim, a to nejen po mém soudu, bylo lze odpomoci. NA, AZČ, inv. č. 426, kart. 263 – Celková zpráva dr. Jenšovského za období 1929–1930, s. 2.

60 „Tento dekret tedy nezaručuje, že i nadále budou se ve správě ústavu střídát jeho členové; bude ovšem nutno přesněji vymeziti, koho lze rozuměti starším a koho mladším členem ústavu, otevřena pak zůstává otázka, jakého titulu budou užívatí mladší členové, pokud povedou agendu ústavu.“ Tamtéž, s. 4.

si budou činit nároky, aby i jejich badatelé byli přijímáni za členy ČsHÚŘ. Všechny tyto vztahy by měly být dle jeho mínění upraveny Komisí ČsHÚŘ, „která by tak byla skutečným a vůči ministerstvu nejen poradním, nýbrž i odpovědným vedoucím orgánem Československého ústavu historického v Římě.“ Z těchto důvodů považoval brzké vydání alespoň prozatímního statutu za první požadavek dalšího úspěšného vývoje ČsHÚŘ.⁶¹

Ve druhé kapitole své celkové zprávy věnované členům ústavu⁶² a výsledkům jejich práce upozorňoval Jenšovský znovu na potřebu statutu ČsHÚŘ, který by stanovil přesné podmínky stipendií, dobu jejich zadávání i počet členů ústavu a doporučoval, aby udělení stipendií bylo také oznamováno ČsHÚŘ, a to z důvodů rozpočtových i z důvodu vyhrazování míst ve Vatikánském tajném archivu a v rezervovaném sále Národní knihovny v Římě. Zároveň doporučoval rozlišení příslušnosti k ústavu tak, že by skutečnými členy, jejichž počet by byl pevně stanoven, byli jmenováni ti, kteří pracují na publikacích a úkolech ústavu a mají povinnost pracovat v knihovně ústavu a eventuálně vypomáhat v úřední agendě, a stipendisty ústavu by byli ti, jimž bylo uděleno stipendium jen na kratší dobu pro doplnění jejich studií a prací, které nemají s ústavem nic společného s tím, že by se toto rozlišení mohlo projevit i ve výši stipendií. K členům ústavu by podle jeho mínění mohli patřit i zkušení vědecktí pracovníci, vysílání do Říma na delší dobu k výzkumným účelům jinými institucemi (MŠANO, zemské výbory, univerzity), pokud jim budou Komisí ČsHÚŘ přiznána práva členů ústavu.

Co se týkalo pracovních úkolů ústavu, jimž věnoval třetí kapitolu celkové zprávy, považoval Jenšovský za žádoucí, aby v každém studijním období byli mezi jeho členy zastoupeni i badatelé z oboru dějin umění, což považoval za důležité z hlediska vědeckých i společenských styků ČsHÚŘ s ostatními římskými ústavu, obesílanými, až na malou výjimku ústavů ryze historických, z větší části historiky umění a archeology.⁶³ Při této příležitosti také připomněl svůj návrh na organizovaný výzkum italských archivů a knihoven pro prameny k dějinám českého baroka a italských vlivů na české umění této doby. Upozornil také na skutečnost, že v důsledku rozsáhlých prací římského gubernátorátu na regulaci města a otevření hlavních antických památkových oblastí se otevírá vhodná možnost ke studiu

61 Tamtéž, s. 6–7.

62 Ve sledovaném období byli dalšími členy ústavu Zdeněk Kristen, stipendista MŠANO, Josef Matoušek, pracovník zemského archivu v Praze, Rudolf Holinka, asistent historického semináře univerzity Komenského v Bratislavě, Oldřich Stefan, architekt-konstruktor Vysoké školy architektury a pozemního stavitelství v Praze a Antonín Friedl, vědecký pracovník MŠANO. Tamtéž, s. 15–20.

63 „Na tak zvaných cameratách, t. j. společných schůzích všech ústavů římských, byly v uplynulém období proneseny čtyři pětina přednášek z dějin umění a archeologie a jen jedna pětina z historie.“ Tamtéž, s. 57.

i k praktické činnosti také odborníkům z oborů klasického starověku a křesťanské archeologie a členství ČsHÚŘ v mezinárodní Asociaci pro studium středomořských kultur (Assoziazione per gli studi mediterranei) to umožňuje.⁶⁴

„Viditelným obrazem činnosti Československého ústavu historického v Římě jsou především jeho publikace“, píše Jenšovský a shrnuje stav zpracování korespondence papežských nunciů u císařského dvora v letech 1592–1628 editorů Karla Stloukala (nunciatura Spinelliho), Mileny Linhartové (nunciatura Caetaniho), Josefa Matouška (nunciatura Specianova) a Zdeňka Kristena (nunciatura Ferreriho) a stav zpracování slovacik pro edici Monumenta Vaticana diocesis Strigoniensis et Nitriensis, nec non et diocesis Agriensis illustrantia (Marie Opočenská, Věra Kosinová). Dále zmiňuje nové typy publikací římského ústavu. Jako první Bolletino dell’Istituto storico cecoslovacco in Roma pro vydávání menších článků vztahujících se k římskému výzkumu, otiskování úředních zpráv o činnosti ústavu a o výsledcích prací jeho členů, referátů o pracích členů publikovaných jinde a o jiných československých pracích, pokud mají vztah k úkolům ČsHÚŘ, to vše v italském jazyce. Jeho první číslo bylo v roce 1930 připraveno v české verzi a odevzdáno k překladu. Další připravovanou publikací byla Biblioteca dell’Istituto storico cecoslovacco in Roma, mající přinášet práce většího rozsahu, které jsou výsledkem studií římského ústavu. Připraveny byly dvě publikace, jedna z oboru dějin umění (zpracování umělecké pozůstalosti architekta Domenica Martinelliho z pera Věry Kosinové a Oldřicha Stefana), druhá z oboru papežské diplomatiky (soupis kodexů šifer Mattea Argentiho, papežského sekretáře oddělení šifer) autora Zdeňka Kristena. Obě práce měly být předloženy ke schválení Komisi ČsHÚŘ. Jenšovský sám ještě předložil Komisi k rozhodnutí návrh na vydání dvou prací Antonína Friedla, vědeckého pracovníka MŠANO (výzdoba kodexu Jana z Jenštejna uloženého ve Vatikánské apoštolské knihovně a studie o české bibli uložené tamtéž v oddělení Biblioteca Regina), které měla doprovázet řada obrazových reprodukcí. Pro externo bylo možné počítat k publikacím ústavu i publikace zemského archivu, tj. Monumenta Vaticana a Akta Propagandy, a jak ředitelství českého zemského archivu, tak český zemský výbor „vyšly při zahájení výměny publikací Čsl. ústavu historického s jinými cizími ústavy v největší míře vstříc tím, že v době, kdy ústav nemá ještě publikací vlastních, mohl nabídnouti výměnou jmenované publikace archivu zemského.“⁶⁵ Závěrem Jenšovský zdůraznil velký rozsah a mimořádný význam úkolů ČsHÚŘ a potřebu zřízení Československé Akademie v Římě.⁶⁶

64 Tamtéž, s. 37–39.

65 Tamtéž, s. 42.

66 Tamtéž píše Jenšovský: „I z tohoto stručného přehledu je, doufám, patrný veliký rozsah a mimořádný význam úkolů a prací Československého ústavu historického v Římě. Řádné vybudování

Pro důstojnou reprezentaci ČsHŮŘ a výsledků vědecké práce jeho členů byly důležité styky s italskými a ostatními zahraničními ústavy akreditovanými v Římě i s vědeckými ústavami v Praze, jimž Jenšovský věnoval 18 stran a IV. kapitolu své celkové zprávy. Nejčilejší byly s Vatikánským tajným archivem a Vatikánskou apoštolskou knihovnou, založené na oboustranně velmi dobrých vztazích. Důstojnou vizitkou zde bylo československé oddělení vatikánské konzultační knihovny, čítající na 1000 svazků, velmi dobře se reprezentujících „svou jednotnou elegantní vazbou“. Jenšovský proto, po předchozím svolení předsedy Komise ČsHŮŘ prof. Josefa Šusty, podal vyslanci u Svatého stolce Vladimíru Radimskému návrh na vyznamenání obou vatikánských prefektů Řádem bílého lva.⁶⁷ Z italských institucí měl svými zájmy nejbližší k našemu ústavu Ústav pro východní Evropu (Istituto per l'Europa Orientale), jehož byl ČsHŮŘ členem. Velmi úzké styky byly ještě utuženy výukou Z. Kristena v jazykových kurzech češtiny, pořádaných tímto ústavem. Jenšovský dále zmiňuje italský monumentální encyklopedický podnik Enciclopedia Treccani, s jehož redaktory dodaných českých příspěvků ČsHŮŘ spolupracoval, a stálé kontakty s podnikem Annales Institutorum, pro jehož druhý svazek byla vypracována další informační zpráva o ČsHŮŘ. Přátelské vztahy pojily náš ústav také s Asociací pro studium středomořských kultur (Assoziacione per gli studi mediterranei), jejímž byl členem a do jejíhož bulletinu byly zasílány příspěvky českých vědců, překládané v ČsHŮŘ do italštiny. Četné a přátelské styky udržoval náš ústav také s Ústavem římských studií (Istituto di studi Romani), který se od svého založení v roce 1926 vyprofiloval na jeden z předních římských ústavů. S ohledem na blížící se jubileum 2000. výročí Vergiliova narození uskutečnil tento ústav sérii přednášek, z nichž některých se Jenšovský jako zástupce ČsHŮŘ zúčastnil osobně, což zaznamenal i italský denní tisk. Dalším velkým podnikem Ústavu římských studií bylo uspořádání II. národního kongresu římských studií ve dnech 24.–29. dubna 1930, konaného

tohoto význačného kulturního střediska československého v cizině v málo příznivých dnešních poměrech politických a v silné, ale zdravé mezinárodní konkurenci význačných ústavů vědeckých různých států a národů, jest však nejen spravedlivým požadavkem naší vědecké organizace, nýbrž i naléhavou otázkou naší reprezentace kulturní. Dnešní stav a zvláště umístění ústavu nelze nikterak pokládati za dostatečné pro tyto úkoly, nezbytnou a neodkladnou podmínkou dalšího řádného rozvoje a úspěšných výsledků jak vědeckých studií, tak naší propagandy kulturní je brzké vybudování Československé Akademie v Římě.“

67 „V uvážení mimořádné ochoty obou prefektů vatikánských ústavů k historickému ústavu Československému i významu, jaký má Mons. Giovanni Mercati ve Vatikáně, a vážnosti, jaké se těší mons. Angelo Mercati v odborných kruzích římských, podal jsem, vyžádav si předem svolení pana předsedy Komise, československému vyslanci u sv. Stolce p. Radimskému odůvodněné návrhy, aby Mons. Giovanni Mercati, prefekt apoštolské knihovny vatikánské, a Mons. Angelo Mercati, prefekt archivů vatikánských, byli navrženi k vyznamenání komturským stupněm československého řádu Bílého lva. Tamtéž, s. 47.“

pod záštitou italského krále Viktora Emanuela III., za čestného předsednictví ministerského předsedy Benita Mussoliniho a za skutečného předsednictví ministra národní výchovy Balbina Giuliana a římského guvernátora knížete Francesca Boncompagni-Ludovisi. Tohoto kongresu se hojně účastnili i členové ČsHÚŘ v čele s Jenšovským (byl členem přípravného výboru), kteří čestně reprezentovali nejen náš ústav, ale i výsledky české vědy.⁶⁸ Slavnostního zahájení kongresu na Kapitulu se zúčastnili všichni českoslovenští účastníci, recepce pořádané ministrem Giulianem ve vile Falconieri ve Frascati se zúčastnil B. Jenšovský a římské recepce knížete Boncompagni-Ludovisi Z. Kristen.

Další důležitou událostí v Římě roku 1930 byla konference ředitelů římských ústavů, kterou na žádost Mezinárodní komise věd historických (Comité international des Sciences historiques) svolal Italský historický ústav (Istituto storico Italiano), aby zaujala stanovisko k návrhu na mezinárodní organizaci výzkumu středověkých vatikánských register, který na mezinárodním historickém kongresu v Oslo v roce 1928 podal jménem anglických historiků J. H. Baxter, profesor univerzity v St. Andrews.⁶⁹ Za ČsHÚŘ se konference aktivně zúčastnil B. Jenšovský. Konference Baxterův návrh nepřijala, protože přišel opožděně v době, kdy již řada zemí svůj výzkum z velké části podnikla a jeho výsledky publikovala. Konference dále jednomyslně rozhodla, aby byla pořizena bibliografie všech publikací, edicí i jiných prací, vzešlých z činnosti, respektive z výzkumu ve vatikánských archivech pro období od nejstarších dob až po pontifikát Řehoře XVI. včetně.⁷⁰ Pro realizaci bibliografie byla zřízena zvláštní komise, jejímž předsedou byl zvolen prefekt Vatikánské apoštolské knihovny mons. Angelo Mercati, a účastnit se jí měly historické ústavy akreditované v Římě. Tohoto úkolu se ujal Jenšovský, který v přípravných

68 „Jednání kongresu bylo rozděleno do sekcí starověké, středověké, renaissance a věku nového, sekce pro dobu současnou, pro vědy právní, pro filologii a literaturu a pro vědy exaktní. Za Čsl. ústav účastnili se sjezdu činně Vladimír Groh, profesor Masarykovy university v Brně, vyslaný ke kongresu Komisí ústavu se zřením k oslavám Vergilovým, s nimiž byl kongres spojen; Bedřich Jenšovský, který byl zároveň členem přípravného výboru a Zdeněk Kristen. Dr. Groh proslovil v sekci starověké přednášku „I castelli Romani nella Cecoslovachia“, a v sekci literární proslov „Virgilio nella letteratura cecoslovacca“. V sekci novověké zařazeny byly přednášky Dra B. Jenšovského „L'importanza degli studi Romani per la storia della Boemia e la formazione dell'Istituto storico cecoslovacco in Roma“ a Dra Zdeňka Kristena „Gli studenti Boemi a Roma fino al Seicento“. Všechny přednášky byly otištěny v publikaci „Atti del II. Congresso Nazionale di studi Romani“. Tamtéž, s. 48–50.

69 „Profesor Baxter navrhuje, aby pro jednotnou organizaci výzkumu a pro úsporu pracovní ekonomie přejaly jednotlivé ústavy historické v Římě vždy určitý chronologický úsek register a aby pak členové těchto ústavů v daném úseku podnikali výzkum pro všechny ústavy k této práci sdružené, takže by si ústavy navzájem vyměňovaly rozpisové lístky excerpovaných dokumentů a event. rozdily doplácely hotovými penězi. K tomuto účelu navrhoval prof. Baxteri zvláštní kancelář v Římě. Tamtéž, s. 50–52.

70 Tamtéž, s. 54–55.

pracích pro svůj článek o dějinách českého výzkumu italských archivů shromáždil veškerou dosud vyšlou československou literaturu k tomuto tématu. Podle jeho mínění zbývalo jen provést jednotnou redakci a aplikovat zásady Mercatiovy komise. Konference dále předložila historikům a ústavům jednotlivých států návrh na soupis papežských listin, především středověkých, zachovaných v archivech veřejných i soukromých jejich zemí. I k plnění tohoto úkolu se Jenšovský přihlásil, a to vzhledem ke svým pracím na Monumentech a detailním znalostem vatikánských fondů. K oběma úkolům Jenšovský poznamenal, že i když budou konány zemským archivem, „bude z důvodů mezinárodní prestiže záhodno, aby je zemský archiv konal v rámci prací Československého ústavu historického v Římě, t. j. aby Komise Čsl. ústavu historického v Římě přijala tyto podniky do svého programu a svěřila jejich provedení českému archivu zemskému.“⁷¹

Při pěstování vzájemných styků jednotlivých historických ústavů a škol v Římě sehrála důležitou roli nově založená *Camerata degli Istituti di Roma*. Jednalo se o neformální sdružení vědeckých římských ústavů, jejichž členové se scházeli v hojném počtu každých čtrnáct dní střídavě v některém ústavu, a bylo i společenskou záležitostí, kde se navazovaly osobní kontakty odborné i přátelské. Povinností hostitele bylo uspořádat 2–3 přednášky (*communicazioni*), po nichž bylo podáváno malé občerstvení. Členové ČsHŮŘ je navštěvovali pravidelně. Čestná povinnost upořádat *cameratu* byla na Jenšovském, který si uvědomoval, že z prostorových důvodů ji není možné upořádat v našem ústavu, ale společensky i politicky je to nevyhnutelné. S povděkem proto přijal nabídku československého vyslance u italského státu Vojtěcha Mastného, který přislíbil uspořádat na vyslanectví zvláštní recepci pro vědecké ústavy a kulturní pracovníky stýkající se s ČsHŮŘ. Recepce se konala 14. května 1930 za účasti ředitelů zahraničních vědeckých ústavů akreditovaných v Římě i ředitelů ústavů italských. Jenšovský si spokojeně zapsal: „Průběh recepce byl velmi zdařilý a přispěl nemálo ke sblížení ústavu československého s ústavu jinými. Oficiální místnosti legace dodaly recepci i určité váhy politické.“⁷²

Co se týkalo zahraničních ústavů, tradičně velmi dobré styky udržoval ČsHŮŘ s Rakouským historickým ústavem, který byl v roce 1930, po 16leté přestávce, znovu obeslán řádnými členy. S jeho ředitelem prof. Dengelem Jenšovský dohodl vzájemné otevření knihoven pro členy obou ústavů. Jenšovský a další členové ČsHŮŘ využívali také bohatou knihovnu pruského ústavu a kontakty byly udržovány i s *Biblioteca Hertzianou*.

Pro ČsHŮŘ byly velmi důležité přátelské styky s oběma československými vyslanectvími v Římě. Ústav byl vždy čteně zastoupen na všech příležitostných oslavách jimi pořádaných (28. říjen, 80. narozeniny T.G.M. 7. března, přijetí krajanů

71 Tamtéž, s. 55–56.

72 Tamtéž, s. 56–57.

žijících v Itálii). Velmi četné a živé styky s československým vyslanectvím u italského státu, dané úřední agendou ústavu, byly udržovány i po stránce společenské a kulturní propagace. Jenšovský vyzdvihuje oboustranně prospěšné kontakty s tiskovým oddělením vyslanectví, jehož šéf dr. Zlatník sledoval činnost našeho ústavu s opravdovým zájmem. Spolu s Jenšovským se dohodli na vzájemném a účelném rozdělení kulturně propagační práce mezi vyslanectví a ČsHÚŘ a dr. Zlatník jej uvedl do střediska mezinárodní žurnalistiky v Římě *Circolo di Stampa estera*. Jenšovský udržoval přátelské styky i s českou bohosloveckou kolejí *Pontificio Collegio Nepomuceno*, umístěnou nyní „ve veliké nové, ale od střediska města odlehle budově ve Via Altino za branou San Giovanni“. A nezapomínal ani na důležité krajan. Jedním z nich byl i československý občan Ludwig Pollak, uznávaný poradce v oblasti antických památek a majitel bohatých archeologických sbírek, usazený téměř 40 let v Římě. Jenšovský jej poznal v rakouském ústavu již za svého prvního římského pobytu a byl přesvědčen, že může poskytnout československým badatelům velmi cenné informace o římských uměleckých a kulturních poměrech.

Hodně času věnoval Jenšovský knihovně ČsHÚŘ, kterou považoval nejen za nejdůležitější studijní pomůcku pro jeho členy a stipendisty, ale i za reprezentační vizitku při návštěvách členů zahraničních ústavů.⁷³ Práce v knihovně rozdělil mezi další členy ústavu (Kristen, Matoušek, Holinka), sám si ponechal správu knihovny (při nové instalaci knihovny ji rozdělil na 16 tématických oddělení), její dotace, revize a doplňování, styk s knihkupci a vypracování věcného katalogu. Pozorně sledoval také římský antikvární trh, kde sháněl důležité tituly, které již nebylo možné získat na běžném knižním trhu. Za jeho působení vzrostla knihovna o 1303 svazků, které byly řádně zaneseny v přírůstkovém seznamu knihovny.

Závěrem své celkové zprávy se Jenšovský věnoval místnostem a inventáři ČsHÚŘ a konstatoval, že prostorová kapacita ústavu je již nevyhovující a požadavek vybudování Československé akademie v Římě je plně oprávněný.⁷⁴ Vědom si

73 „Knihovna ústavu má především sloužiti členům ústavu při jejich studiích v Římě, má však, pokud možno, podávati i obraz nejdůležitější české produkce historické i jiných oborů zastoupených v pracovních úkolech ústavu, má, pokud možno soustřediti českou literaturu, vztahující se k Itálii, i poskytnouti cizím návštěvníkům v propagačním svém oddělení prvě informace o Československu. Knihovna má však také obsahovati nejdůležitější zjevy dnešní historické produkce italské a seznámiti tak členy s dnešními směry italské historiografie.“ Tamtéž, s. 61–62.

74 „Rozsah pracovních úkolů Československého ústavu historického v Římě, naléhavá potřeba řádné vědecké reprezentace a kulturní propagandy československé v Itálii, tím více citelná v této zemi, kde mezinárodní situace politická nevytváří nám po této stránce prostředí právě nejpříznivějšího a kde kulturní styky více než kde jinde musí být nejen doplňkem, nýbrž přímo podporou činnosti politické; zkušenosti z dosavadní činnosti Československého ústavu historického v Římě jak po stránce kulturní, tak v otázkách reprezentace kulturní, nedostatečné dnešní umístění tohoto důležitého našeho ústavu zahraničního, to vše činí nejen oprávněným, nýbrž přímo nutným požadavek vybudování Československé Akademie v Římě. Tamtéž, s. 89.

skutečnosti, že lhůta na výstavbu akademie byla již podruhé prodloužena, končí svou zprávu výzvou: „...nemohu tuto zprávu uzavřít jinak než naléhavou prosbou, aby Komise ČsHÚŘ se na příslušných místech znovu účinně zasadila o to, aby Čsl. Akademii v Římě byla věnována zvýšená pozornost a potřebná péče, aby tak tato důležitá instituce naší reprezentace mezinárodní dostala se z oblasti pouhých plánů do stadia konkrétních prací přípravných.“

V Římě popáté a naposled

V posledním říjnovém dni roku 1936 se na svém zasedání rozhodla Komise ČsHÚŘ, po zkušenosti z minulých let, aby byl do římského ústavu vyslán zkušenější badatel a považovala za žádoucí, aby tam zajel některý z členů Komise. Současně i v zemském archivu nastala potřeba, aby bylo pokračováno ve výzkumu vatikánských archivů, a proto se Jenšovský rozhodl zajet do Říma osobně, přestože mu úřad ředitele Archivu země České po rozsáhlých pracích spojených s uložením fondů po stěhování do nové budovy, po personálních změnách a při přípravě jubilea archivu ještě nedovoloval strávit tam dobu potřebnou k urychlení výzkumných prací a k důslednému zajištění potřeb ČsHÚŘ. Pro práce úřední, I. celostátní historický kongres na počátku května a státní zkoušky na archivní škole na konci června mohl svůj pobyt v Římě uskutečnit pouze v období od 14. května do 22. června 1937. Zemský výbor se usnesl 7. dubna 1937 vyslat Jenšovského do Říma na dobu 6 týdnů, aby tam v archivech a knihovnách, zejména vatikánských pokračoval ve výzkumu pro zemskou publikaci Monument. I když v Římě strávil necelých šest týdnů, na žádost předsedy Komise prof. Josefa Šusty vypracoval zprávu o činnosti římského ústavu za celý studijní rok 1936–1937.

V Římě pobýval Jenšovský od 15. května do 16. června 1937, kdy odjel na krátký výzkum do Benátek a Florencie, odkud se vrátil 22. června do Prahy. Pro krátkost pobytu musel rozvážně dělit svůj čas mezi badatelskou práci a správu ČsHÚŘ. Ve Vatikánském tajném archivu pokračoval ve výzkumu papežských register z období pontifikátu Evžena IV. ve fondu Miscellanea Armaria pro VIII. svazek Monument. Souběžně se ujal správy ústavu podle dekretu MŠANO z 3. června 1937 (od 23. listopadu 1936 do 22. března 1937 ji vykonávala Milena Linhartová, komisařka Československého státního ústavu historického v Praze). Značné úsilí věnoval knihovně ústavu, kde prováděl revizi za účinné pomoci své manželky Věry Kosinové-Jenšovské a pracovnice zemského archivu Milady Soukupové.⁷⁵ Ve

75 „Taková podrobná revise vyžaduje ovšem značné času a jistou dávku trpělivosti, tím spíše, že na závady a nedostatky narazilo se každou chvílí; dodati ještě dlužno, že tato revise prováděna v měsících květnu a červnu za počasí úmorného, kdy po tři týdny panovalo dusné scirocco s minimální teplotou 30 stupňů ve stínu a kdy práce v ústavu v odpoledních hodinách jsou trvale rušeny hlukem motorů autosprávkárny, umístěné přímo pod ústavem. Pokládám za svou povinnost hned na tomto místě kvitovati, že slečna Soukupová nezklamala očekávání a osvěd-

své zprávě uvádí: „Je pravda, že knihovna Čsl. ústavu hist. v Římě má četné nedostatky, že zvláště v letech 1931 až 1934 byla péče o ni zanedbávána, je však na druhé straně nutno vytknouti, že stav knihovny není daleko tak neutěšený, jak by se nám zdál podle některých zpráv.“ Neméně náročná byla i vlastní správa ústavu. Značné nedostatky zjistil ve vedení registratury, jejíž registraturní plán vypracoval již v roce 1930, ale spisy nebyly podle něj ukládány, což vedlo i k finančním ztrátám, např. byly zaplacený časopisy řádně vypovězené. Nepořádky zjistil v soustředování jednotlivých badatelských zpráv a v řádné evidenci výzkumu italských archivů a knihoven včetně evidence přepisů, kdy některé rozsáhlé dokumenty byly přepisovány dvakrát, a v nedůsledně vedeném inventáři ústavu, zamořeném zbytečnými položkami bez ohledu na jejich důležitost.⁷⁶

Co se týkalo styků s cizími ústavami včetně italských, jejich intenzita se stále řídkla společnými vědeckými zájmy a pracovními úkoly, ale byla ovlivněna politickými poměry a vzájemnými vztahy jednotlivých států, které, jak psal Jenšovský, „nebyvaly bohudík rozhodující a nevystupovaly ani příliš rušivě do popředí“.⁷⁷ Nejužší a nejsrdčejší byly i nadále s rakouským historickým ústavem, což bylo dáno tradicí a pracovními programy obou ústavů.⁷⁸ Kontakty byly udržovány také s rumunskou akademií a ústavu belgickým a pruským, francouzskou školu a ústavu švédský a holandský Jenšovský pro krátkost pobytu nestihl navštívit. Co se týče italských ústavů, pokračovaly intenzivní styky s Ústavem římských studií spoluprací na soupisu prací vzešlých z výzkumu jednotlivých ústavů ve vatikánských archivech (Schedario centrale di Bibliografia Romana) a s Annales Institu-

čila se i za těchto těžkých podmínek a při nutné aklimatizaci (byla v Římě poprvé) velmi dobře; nemohu také nevzpomenouti účinné spolupráce a vydatné pomoci své ženy Věry Kosinové-Jenšovské, která jakožto bývalý člen ústavu s velikým zájmem účastnila se i revise knihovny. Jinak nebylo by lze možno v krátké poměrně době pěti neděl provésti podrobnou revisi osmi oddělení knihovny...NA, AZČ, inv. č. 426, kart. 263 – Zpráva ředitele archivu země Česká Dra Bedřicha Jenšovského, místopředsedy Komise Československého ústavu historického v Římě z činnosti jmenovaného ústavu ve studijním období 1936–1937, s. 10.

76 „Při příjezdu i odjezdu vedoucích členů odevzdáván jest protokolární inventář ústavu. V přejímá-cím protokole převádí se mezi ztracenými věcmi o čís. inv. 182 starý smeták, což je zbytečné. Navr-huji, aby tato položka jakožto položka opotřebovatelných předmětů byla buď zrušena a obsazena novým předmětem, nebo aby tam postupně byl uváděn vždy smeták, kterého jest právě užíváno. V protokolu se uvádějí ztracené klíče domovní; zde bude nutno věnovati větší pozornost, půjčovati klíče na potvrzení a vymáhati je od odcházejících členů ústavu.“ Tamtéž, s. 26.

77 Tamtéž, s. 23.

78 „Na tomto ústavě dostává se členům našeho ústavu vždy nejlídnějšího přijetí, ať je přítomen ředitel ústavu, prof. dr. Ignaz Dengel nebo jeho zástupce dr. Gottfried Lang; zvláště pro ty, kdož strávili svá první období římská při rakouském ústavě, nepozbývají staré místnosti ve Via della Croce určitého půvabu. Ovšem letos již naposled byli jsme přivítáni v tomto starém sídle rakous-kého Istituto di studi storici; díky italsko-rakouské konvenci byla urychlena novostavba rakouské akademie ve Valle Giulia, kam se již letošního podzimu ústav přestěhuje. Tamtéž, s. 25–26.

torum, v jejichž pravidelném výročním sborníku se objevovaly zprávy o činnosti ČsHÚŘ. Toto sdružení také zahájilo jednání s naším ústavem i s Archivem země České, který měl jakožto odborný orgán převzít redakci svazku věnovaného československým archivům. Politická situace v Itálii ale přece jen negativně ovlivnila spolupráci ústavů, neboť Jenšovský píše: „Vzájemné styky jednotlivých ústavů doznaly značné újmy od doby sankcí, kdy zanikly tzv. cameraty, pořádané na jednotlivých ústavech střídavě za prostředkování čilé organisace italské Annales Institutorum.“⁷⁹

Kooperace se zahraničními ústavy i s ústavy italskými probíhala i prostřednictvím výměny publikací. ČsHÚŘ se ale stále ještě nemohl vykázat větším počtem publikací a jako v letech minulých využíval pro výměnu publikace zemské (Monumenta, Akta Propagandy), neboť ze svého rozsáhlého programu vydal pouze jeden svazek nunciaturní korespondence z pera Mileny Linhartové (korespondence nuncia Caetaniho z r. 1607). Tento nedostatek byl římskému ústavu často vytýkán, proto mu Jenšovský věnoval ve své celkové zprávě značnou pozornost.⁸⁰ Za hlavní příčinu tohoto neblahého stavu považoval nedostatek schopných pracovníků a finančních prostředků, dále skutečnost, že některé publikace byly v rukou editorů, kteří mezitím dosáhli určitého úředního nebo univerzitního postavení a mohli se ediční činnosti věnovat jen velmi omezeně, a co se týkalo mladších badatelů, kterým byly svěřeny určité pracovní úkoly, ti je po kratší či delší době opouštěli a Komise neměla žádné prostředky, aby je mohla k edičním pracím přinutit.⁸¹ Jako nápravu doporučoval odlišit stipendia (i peněžní částkou) osvědčených editorů pracujících na edičních podnicích ústavu od stipendií začátečníků nebo stipendistů pracujících na vlastních tématech. Stipendia měla být vyčerpána během studijního roku, přesuny měly být povoleny jen v odůvodněných případech. Mladé stipendisty přicházející do Říma poprvé navrhoval pověřovat pouze heuristickými pracemi a až po jejich osvědčení i vlastní ediční prací. Pro ni měli být v první řadě využíváni pracovníci Státního historického ústavu nebo Archivu země České, protože tyto instituce spolu s Komisí ČsHÚŘ měly dostatek nástrojů na ovlivnění výsledků jejich práce. Pokud někdo z editorů by nemohl ve své práci dostatečně po-

79 Tamtéž, s. 26.

80 „Chci při této příležitosti po šestnáctileté zkušenosti ukázat na příčiny tohoto zjevu, které, doufám, mnoho vysvětlí a leckterou výtku oslabí.“ Tamtéž, s. 29.

81 „Tato příčina souvisí se všeobecným téměř dnes zjevem, že mladší pracovníci nemají ani dost trpělivosti ani žádoucí disciplíny a, budiž to řečeno, ani dostatek vědomí odpovědnosti účastniti se organisované ústavní práce v rámci větších publikačních celků. Mladí stipendisté snaží se v Římě především nalézt nějaké, byť sebemenší, drobné thema, aby je mohli pod vlastní firmou uveřejniti, zanedbávajíc tak heuristickou práci o vlastním úkolu... Posléze je možno i uvéstí případy, bohudík ojedinělé, že stipendista pro přidělený úkol se projevil nedostatečně připraven at již po jakékoli stránce.“ Tamtéž, s. 29–30.

kračovat, měl být přibrán další spolupracovník, a to zejména u edic proponovaných do řady svazků. Pro každé pracovní téma navrhoval zvolit referenta, který by dbal o odbornou kvalitu zpracování a po dohodě s předsedou Komise by mohl činit návrhy na eventuální změny v přípravě publikace po stránce věcné i personální. Kromě toho navrhoval zařadit do programu prací ČsHÚŘ i práce z dějin umění, klasické archeologie a starověku, které by měly své místo také v publikacích ústavu. Přes nedostatek publikační činnosti byl Jenšovský přesvědčen, že ČsHÚŘ snese srovnání s jinými, staršími a většími historickými ústavu v Římě, a dodává: „ani mladé, čilé ústavy jako holandský, Akademie rumunská nebo Ústav belgický a švédský nejsou o tolik před námi, abychom proto propadali nějaké depresi.“ Svou celkovou zprávu končí s nadějí v budoucnost a konstatováním: „Za sedmáct let svého trvání získal si Československý ústav historický v Římě, pracující právě v posledních letech za nevalně příznivých podmínek politických, čestné místo na tomto mezinárodním fóru vědeckém a doufám i platný podíl na pěstování i propagaci československé vědy historické. Doufejme, že v příští brzké době bude tato pozice posílena i manifestována novou budovou Československé akademie v Římě.“⁸²

Odkaz Bedřicha Jenšovského

Předčasná smrt Bedřicha Jenšovského 12. února 1942 v koncentračním táboře v Osvětimi ukončila jeho profesní a vědeckou kariéru. Jeho vzorová, systematická a detailní badatelská práce zůstává uložena nejen v řadě jeho publikovaných odborných prací a v edici III. svazku Monument, ale i v obrovském množství přepisů z vatikánských archivů a knihoven uložených v I. oddělení Národního archivu. Přepisy spolu s jeho pracovními zprávami jsou i dnes vítaným zdrojem informací nejen pro editory Monument a nunciaturních zpráv, ale i pro historiky středověku a raného novověku. Smutného konce Československého historického ústavu v Římě, jehož správě věnoval tolik úsilí, se naštěstí nedožil. Jeho odkaz však žije dál v nově založeném Českém historickém ústavu v Římě, v němž se mnoho jeho návrhů, čekajících na realizaci více než půlstoletí, stalo skutečností.⁸³

82 Tamtéž, s. 32.

83 Podrobně k historii Českého historického ústavu v Římě a výsledkům jeho vědecké práce viz Pánek, Jaroslav a kolektiv: *Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*. Praha – Roma 2014 (*Acta Romana Bohemica I*).

Bedřich Jenšovský and Rome

Based on the travel reports of Dr Bedřich Jenšovský, providing a vivid testimony of his daily work in Rome, yet to be fully used, the study charts his five sojourns to Rome from the eve of the First World War to the 1920s and 1930s. Jenšovský is not only presented as a prominent researcher and connoisseur of the Vatican Apostolic Archives, Vatican Apostolic Library, and other Italian archives and libraries but also as an experienced editor and author of the third volume of the series *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia*. Moreover, he was an assiduous heuristic and editorial contributor to other volumes in the series (*Tomus prodromus*, vols. VI and VIII) that later editors successfully continued. His research of *Bohemica* in Italian and Vatican libraries was of no less import; his study about the Barberini Library laid foundations for their scientific analyses. His heuristic works on the research of the nunciature at the imperial court in the late 16th and the first quarter of the 17th centuries were equally significant and serve current editors of the nunciature editions. The enormous diligence, systematic character, and dutifulness of Jenšovský's research are further evidenced by a wide array of remaining copies of the Vatican and Italian documents in the National Archives, today also used as erudite sources for historians and researchers of the Middle Ages and early modern times. In the 1920s and 1930s, Jenšovský mingled with the masterminds of the newly established Czechoslovak Historical Institute in Rome that he chaired during his sojourns there and he worked at full capacity on its organisation, scientific tasks, and international presentation, often with the assistance of the Czechoslovak ambassadors to Italy and the Vatican. It was also thanks to his initiatives that the institute could boast about successful collaboration with foreign historical institutes accredited in Rome (especially the Austrian, German, Romanian, and the Görres Society) as well as with Italian institutes (*Istituto per l'Europa Orientale*, *Associazione per gli studi mediterranei*, *Annales Institutorum*, *Istituto di Studi Romani*), by participating in their conferences and sessions. Furthermore, Jenšovský paid great attention to the proper operation of the Czechoslovak Historical Institute in Rome, both the organisational and administrative aspects, as documented by his efforts to develop the institute's status, care for its registry, whose plan he drew up in 1930, and he also put extended efforts into the cataloguing and continuous re-stacking of the institute's library. His great, though unfulfilled dream was the establishment of the Czechoslovak Academy in Rome. Fortunately, he did not live to see the sad end of the Czechoslovak Historical Institute in Rome, to whose administration he devoted such a great deal of effort. Nonetheless, his legacy continues in the newly established Czech Historical Institute in Rome that actually has implemented many of Jenšovský's ideas that were on a waiting list for more than half a century.

BEDŘICH JENŠOVSKÝ A STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLA

KRISTÝNA JAKL ANSORGOVÁ

Úvod

Tématu Státní archivní školy byla v roce 2019, tedy v roce stého výročí od jejího založení, věnována konference pod názvem „*Doména diletantství?*“ a následovalo ji vydání sborníku příspěvků. Tento sborník se tak zařadil po bok nejvýznamnější práce věnované SAŠ z pera jejího absolventa Josefa Kollmanna. Přesto ani na této konferenci, kde zaznělo množství referátů k učitelům i žákům Státní archivní školy, nebyla pozornost věnována jednomu z ředitelů, dlouholetému tajemníkovi a po ještě delší dobu učiteli na této škole, doktoru Bedřichu Jenšovskému. Nyní, u příležitosti vydání výročního sborníku věnovaného osobě tohoto archiváře, můžeme toto opomenutí napravit a ohlédnout se za jeho činnost v rámci této archivní vzdělávací instituce.

Bedřich Jenšovský nestál sice přímo u zrodu Státní archivní školy, byl s ní však od počátku jejího fungování spjatý a zasvětil jí více než dvacet let svého života.

Počátky Státní archivní školy

Návrhy na založení archivní školy v nově vzniklém československém státě,¹ vzešly od absolventů vídeňského institutu a pracovníků zemského archivu – Josefa Borovičky² a Jana Bedřicha Nováka.³ Oba návrhy, jež vznikly prakticky současně, předpokládaly vznik školy za nových poměrů v samostatném státě a její vázanost na zemský archiv. Jan Bedřich Novák, jenž byl již v té době Jenšovského nadřízeným v zemském archivu, podmiňoval fungování školy na tomto principu zřízením nové archivní budovy s přednáškovou síní a studovnou.⁴

1 Vývoj jednání o založení archivního učiliště v Čechách v rámci Rakousko-uherské monarchie podrobně představuje Kollmann, Josef: Státní archivní škola. Sborník archivních prací 32, 1982, s. 225–307, zde s. 230an.

2 Borovička uveřejnil svůj návrh v článku: Borovička, Josef, Archivy v českém státě. Návrh nové úpravy českého archivnictví. Československý časopis historický 24, 1918, s. 244–254, archivní výuce věnována pozornost na s. 252–254.

3 Novák, Jan Bedřich: Další úkoly zemského archivu. Zprávy zemského archivu 5, 1918, s. 271–312, o Archivní škole s. 304–308.

4 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 242.

Za Rakouska-Uherska, po dobu více než půlstoletí, se Češi marně pokoušeli prosadit vznik vlastní vzdělávací instituce pro archiváře. Odborníky pro práci s historickými prameny připravoval tehdy Institut für österreichische Geschichtsforschung (IÖG) ve Vídni pro celou monarchii, aniž by při studiu zohledňoval specifika jednotlivých historických zemí. Především však disponoval jen omezeným počtem míst pro studenty, navíc studium na něm bylo finančně náročné a atmosféra s ohledem na vyhraňující se nacionální tendence pro Čechy čím dál nepříznivější.⁵ Jmenujme přesto několik absolventů, kteří IÖG vystudovali a v pozdější době měli co do činění buď s Bedřichem Jenšovským, nebo se Státní archivní školou: V letech 1895–1897 to byl Gustav Friedrich (1871–1943) a Jan Bedřich Novák (1872–1933), v letech 1897–1899 Kamil Krofta (1876–1945), v letech 1905–1907 Josef Borovička (1885–1971), v letech 1907–1909 Václav Hrubý (1885–1933) a v letech 1911–1913 Vladimír Klecanda (1888–1946).⁶

S počátkem republiky už ale založení archivní školy nestálo nic v cestě. Navíc dva z archivářů zemského archivu a absolventi IÖG – Kamil Krofta a Josef Borovička – přešli do ministerstva školství a národní osvěty. Oba tak v rámci archivního referátu tohoto ministerstva připravovali archivní organizaci v novém státě a spolu s ní i zřízení archivní školy. Vypracováním osnovy archivní školy byli pověřeni další odborníci v oboru a absolventi vídeňského institutu. Vlastní návrh s některými cennými podněty zpracoval Václav Hrubý a členy komise, která zpracovávala studijní osnovy, byli kromě něj a Jana Bedřicha Nováka ještě Gustav Friedrich a Ladislav Klicman.⁷ Návrh na zřízení školy a návrh jejích stanov byl připraven již v létě 1919.⁸ Oficiálně byla škola zřízena 18. září 1919 a její správou byl pověřen Gustav Friedrich jako ředitel a Vladimír Klecanda jako tajemník, oba na tříleté období 1919–1922 a poté znovu 1922–1925.⁹

5 Například Jenšovského kolega ze stipendijních pobytů v římských archivech Karel Stloukal, jenž studoval na IÖG spolu s Vladimírem Klecandou, popisuje ve svých pamětech peripetie českých posluchačů ve Vídni, z nichž obvykle pouze jeden v ročníku dosáhl na řádné stipendium. Stloukal, Karel: *Historie mého života: skutečnost poněkud z básněná*, Praha 2012, s. 149–153.

6 Bláhová, Marie: Státní archivní škola a její učitelé, *Paginae historiae* 29/1. Sborník Národního archivu. Doména diletantství? Sté výročí státní archivní školy, Národní archiv 2021, s. 17–30, zde s. 19.

7 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 243.

8 Výnos o zřízení viz *Věstník MŠANO*, 1, 1918–1919, č. 117, s. 19.

9 Bláhová, M.: Státní archivní škola, s. 20. Tříleté jmenovací období pro ředitele a tajemníka bylo zakotveno ve stanovách školy: „Školu spravuje ředitel za pomoci tajemníka podle instrukcí ministerstva školství a národní osvěty; oba jsou jmenováni ministerstvem z učitelů školy na dobu tří let.“ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), Státní archivní škola (dále SAŠ), inv. č. 1 – Stanovy vysoké školy archivní.

Jak předpokládaly již prvotní návrhy na vznik školy, prostory pro výuku do začátku poskytl zemský archiv, ačkoliv ještě nevlastnil zamýšlenou účelovou budovu. Pro školu byly zatím vyhrazeny místnosti v jeho pobočce v Bredovské ulici č. 6 – konaly se zde přednášky, byl zde umístěn i sekretariát školy a knihovna. Škola zde zůstala až do přemístění Archivu země České do nové budovy v květnu 1933. Při její výstavbě bylo zároveň myšleno na vybudování speciálních místností pro archivní školu, které jí pak byly za symbolickou částku pronajaty.¹⁰

Bedřich Jenšovský se podílel na správě budovy v Bredovské ulici a v jeho režii probíhalo stěhování archivu i archivní školy do nové budovy, dnešního I. oddělení Národního archivu.¹¹ Archiv země České tak poskytoval škole prostory a s nimi i personál po celou dobu jejího fungování. Část předmětů byla vyučována také na univerzitě.¹²

Bedřich Jenšovský jako učitel archivní školy

Bedřich Jenšovský sám neabsolvoval odborné archivní vzdělání, za kterým jeho současníci mířili obvykle do Vídně na IÖG, zato již během svého studia na Filozofické fakultě Karlovy univerzity a po jeho dokončení v roce 1913 naplno působil v Českém zemském archivu. Nastoupil do něj jako koncipista v roce 1908 ihned po absolvování gymnázia. V době vzniku Státní archivní školy, v roce 1919, tak měl za sebou již bohatou archivní praxi, která jej kvalifikovala k výuce na škole.

Odborné archivní vzdělání ani nebylo pro vyučování na Státní archivní škole nezbytné. Podle stanov „na škole vyučují učitelé univerzitní, archiváři a jiní odborníci, povolani k tomu ministerstvem.“¹³ Bedřich Jenšovský proto mohl na škole vyučovat jako archivář z praxe, ačkoliv neměl ani vzdělání na Institutu či jiné zahraniční archivní škole, ani nebyl univerzitním učitelem.

Jakožto zaměstnanec zemského archivu byl zapojen prakticky od počátku do fungování školy. Již od prvního kurzu probíhajícího v letech 1919–1921 vedl přednášku z patrimoniální správy a jejich písemných památek v českých zemích. Tato přednáška byla pro první běh školy, mimořádně zkrácený na dva roky, naplánována na letní semestr druhého ročníku.¹⁴

Ve II. kurzu, který byl již tříletý (1920–1923), byla tato přednáška zařazena až do 3. ročníku, ale pro výpadek přednášky o základních pojmech právních, kte-

10 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 250–251.

11 Bauer, Otakar: Dr. Bedřich Jenšovský. Časopis Společnosti přátel starožitností 49–50, 1941/1942 [vyd. 1946], s. 276–280.

12 AUK, SAŠ, inv. č. 1 – Stanovy vysoké školy archivní.

13 AUK, SAŠ, inv. č. 1 – Stanovy vysoké školy archivní.

14 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 251.

rou měl ve 2. ročníku vést odřeknuvší profesor Kamil Henner,¹⁵ se Jenšovského přednášky z patrimoniální správy uskutečnily výjimečně již v zimním semestru 2. ročníku.¹⁶ Tato změna osnovy byla schválena výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 19. listopadu 1921, č. j. 107.121. Ve 3. ročníku pak přednášel Jenšovský ještě jednu hodinu krajské správy,¹⁷ kterou převzal od Vladimíra Klecandy, jenž pro svou zaneprázdněnost prací na archivní rozluce ve Vídni nebyl schopen přednést své přednášky v plném rozsahu.¹⁸

V následujícím kurzu (1922–1924) již Bedřich Jenšovský přednášel patrimoniální správu podle plánu pro třetí ročník 1924/25. V předchozím roce by ani přednášet nemohl, neboť pobýval v Římě na jednom ze svých četných stipendijních pobytů. K dosavadním přednáškám o dějinách správy patrimoniální a krajské mu zároveň v tomto roce přibyla ještě výuka správy městské za univerzitního docenta Václava Vojtíška, který oznámil ředitelství školy, že toho roku nebude přednášet.¹⁹

Po skončení III. kurzu se ale zdála působnost Bedřicha Jenšovského na archivní škole v ohrožení. S odvoláním na špatný zdravotní stav se hodlal vzdát svých přednášek z patrimoniální správy a suplování přednášek o krajské správě a žádal ředitele školy o uvolnění od výuky pro následující semestr.²⁰ Sbor archivní školy ale nechtěl ztratit jednoho ze svých stávajících a schopných členů, a proto pověřil ředitelství, aby jej požádalo o další součinnost.²¹ Ředitel školy profesor Gustav Friedrich tak učinil spolu s osobní přímluvou, aby Jenšovský neodcházel

15 Prof. Henner zrušil svou výuku s odvoláním na úmrtí v rodině. AUK, SAŠ, inv. č. 195 – změna v přednáškách druhého ročníku, 30. října 1921. „Po společné úradě učitelského sboru bylo usneseno, aby část přednášek zahrnutých v kollegiu třetího ročníku pod souborným názvem Dějin správy, byla přednášena již letos, tak že by v příštím roce počet hodin ustanovený učebnou osnovou nemusil býti překročen.“

16 AUK, SAŠ, inv. č. 100 – učební osnova 3. ročníku, Praha 21. října 1922. „Výnosem ze dne 24. září 1921 č. j. 85.977 byla schválena definitivní učební osnova archivní školy, a když bylo nutno učinit v ní některé změny a dvě čtení z třetího ročníku zařadit výjimečně do druhého ročníku na místo odřeknuvšího prof. K. Hennera, byla takto změněná osnova znova schválena výnosem ze dne 19. listopadu 1921 č. j. 107.121.“ Výnos MŠANO tamtéž, inv. č. 195.

17 AUK, SAŠ, inv. č. 100.

18 AUK, SAŠ, inv. č. 78 – porada sboru o přednáškách z dějin veřejné správy 19. listopadu 1921.

19 AUK, SAŠ, inv. č. 195 – osnova 3. ročníku III. kurzu 1924/1925: „Pro přednášky o dějinách správy a o archívech po ní pozůstalých je v definitivní osnově vymezeno celkem 6 hodin, které byly podle oborů správy rozděleny mezi několik učitelů. Protože však univ. docent Dr. V. Vojtíšek ředitelství školy oznámil, že nebude na příště přednášeti, učinil profesorský sbor podle zkušeností získaných v minulých kursech tato opatření: Čtení o městské správě bylo svěřeno zem. archiváři Dru Bedřichu Jenšovskému, jemuž byla za tou příčinou přidána jedna týdenní hodina v jednom semestru. Správa církevní... byla svěřena univ. prof. Dru Novotnému.“

20 AUK, SAŠ, inv. č. 101 – dopis B. Jenšovského Gustavu Friedrichovi, Praha 3. října 1924.

21 AUK, SAŠ, inv. č. 101 – porada sboru o učební osnově a přednáškách Dr. Jenšovského, 13. října 1924.

jen pro aktuální indispozici. A opravdu, Bedřich Jenšovský ve škole setrval a do budoucna zde ještě podstatně rozšířil svou působnost.

Ve IV. kurzu totiž k výuce dějin správy převzal po svém kolegovi ze zemského archivu Josefu Borovičkovi, který byl zaneprázdněn přednášením na bratislavské univerzitě, ještě výuku archivnictví. Josef Borovička požádal ředitelství školy, aby byl s ohledem na svůj úvazek na univerzitě Komenského zproštěn výuky na škole pro letní semestr roku 1926 a navrhl, aby za něj prozatím suploval právě Bedřich Jenšovský, s nímž se patrně již předběžně domluvil.²² Ředitelství proto požádalo Jenšovského, který projevil ochotu při výuce archivnictví zastupovat, aby se přednášky ujal, a zároveň ministerstvo školství, aby jej dodatečně schválilo, neboť výuka měla začít již 1. března toho roku. S ohledem na spěch ujednal s dr. Jenšovským přednášku o archivnictví ředitel Friedrich 3. března 1926 osobně.²³ Ministerstvo školství a národní osvěty zpětně pověřilo Jenšovského přednáškou o archivnictví přípisem z 13. dubna 1926.²⁴

Pro 3. ročník tohoto kurzu v roce 1926/1927 byl pak Jenšovský jmenován nejen pro přednášky „*Správa krajská, městská a patrimoniální*“ (po 2 hodinách v obou semestrech), ale i „*Archivnictví II. (část praktická – československé archiv)*“ po 2 hodinách v obou semestrech.²⁵

Již během třetího kurzu se začala projevovat krize školy, jejíž výuka byla příliš náročná, aniž by absolventům zároveň zajišťovala následné (přednostní) pracovní uplatnění. Uchazečů se přihlásilo málo, a přestože následující IV. kurz proběhl řádně, otevření dalšího kurzu ministerstvo školství nepovolilo.²⁶

Ředitelství Státní archivní školy se pokoušelo žádat o zahájení kurzu paralelně s 3. ročníkem kurzu předchozího, jak to ukládaly stanovy školy, ovšem marně. Nepodařilo se to ani v roce následujícím,²⁷ a když v létě roku 1927 skončil státní zkouškou IV. kurz archivní školy, nastala v jejím chodu přestávka.²⁸ Výuka na škole neprobíhala, ale právně škola zrušena nebyla.

22 AUK, SAŠ, inv. č. 103 – dopis J. Borovičky ředitelství školy, Praha 23. února 1926.

23 AUK, SAŠ, inv. č. 103 – změna učební osnovy letního semestru 2. ročníku.

24 „Ředitelství státní školy archivní Vám oznamuje, že ministerstvo školství a národní osvěty přípisem ze dne 13. dubna 1926 č. j. 20674/26-IV Vás pověřilo přednáškou a národní škole o archivnictví v letním běhu 1926.“ AUK, SAŠ, inv. č. 103.

25 AUK, SAŠ, inv. č. 197 – MŠANO 18. října 1926, č. j. 103.158/IV/1926 pro SAŠ – schválení osnovy a svěření přednášek vyučujícím. Tamtéž, inv. č. 4 – sdělení ředitelství školy B. Jenšovskému, že je jmenován pro dané přednášky.

26 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 256–257.

27 AUK, SAŠ, inv. č. 197 – žádost SAŠ ze dne 12. března 1926 o otevření V. kursu na rok 1927, který byl v předchozím roce zamítnut.

28 „Podle rozhodnutí ministerstva školství a národní osvěty nový kurs školy, který podle pravidelného střídání byl by otevřen počátkem školního roku 1926–27, nebude otevřen ještě ani ve školním roce 1927–28.“ Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. Časopis archivní školy V, 1927, s. 191.

Teprve v červnu následujícího roku svolilo ministerstvo k zahájení V. kurzu Státní archivní školy započínajícího na podzim 1928.²⁹ Podmínkou pro to byl také ústupek ze strany ředitelství školy a prakticky porušení jejich stanov, totiž příslib, že v budoucnu nebudou nové kurzy začínat paralelně s třetím ročníkem, ale teprve po jeho skončení.³⁰

Bedřich Jenšovský měl přednášet až v letním semestru 2. ročníku V. kurzu, ale jelikož na přelomu roku 1929/1930 znovu pobýval v Římě a spravoval tamní Československý historický ústav, byla jeho výuka archivnictví přesunuta do 3. ročníku.³¹ Původně se sice počítalo, že se Dr. Jenšovský vrátí ze svého římského pobytu tak, aby mohl přednášku vést a nebylo zapotřebí jejího suplování, ale nakonec se ukázalo, že bude nezbytné přednášku o archivnictví úplně přesunout.³²

„V učebním rozvrhu státní školy archivní v Praze bylo v poslední době konání přednášek o archivnictví ve druhém a třetím ročníku této školy svěřeno zemskému archivnímu radovi Dru Bedřichu Jenšovskému. Po návrhu ředitelství školy byl jmenovaný pán navržen pro tuto přednášku i pro nynější /V kurs/ státní školy archivní. Zatím však byl Dr. Jenšovský v zimě r. 1929 vyslán zemským výborem českým, resp. zemským úřadem v Praze do Říma k dalším pracem v archivech italských na dobu 6 měsíců, t. j. do konce května t. r. a vynesení ministerstva školství a národní osvěty ze dne 16. prosince 1929 č. 140382/29-V bylo mu po dobu jeho pobytu v Římě svěřeno také řízení Československého ústavu historického v Římě. Z této příčiny není Dru Jenšovskému možno, aby se včas mohl ujmouti přednášek o archivnictví, zařazených do programu školy na letní semestr 1930 a řádně je absolvovati. Poněvadž však přednášky o archivnictví zařazené do programu II. ročníku archivní školy jsou více úvodní částí pro další čtení o tomto předmětu v ročníku příštím a je tedy třeba jednotného rozvrhu celé látky, nedoporučovalo by se, aby přednáška o archivnictví byla v letním běhu druhého ročníku suplována jiným docentem, než tím, kdo by konal přednášky v roce následujícím.

29 Učinilo tak dekretem ze dne 16. září 1929 č. j. 72.022/29-V. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. Časopis archivní školy VI, 1928, s. 194–195. K povolení otevření tohoto kurzu přispěla zejména reorganizace ministerstva, kde byly kompetence v otázce SAŠ přeneseny na jiné, škole více nakloněné oddělení. Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 257–262.

30 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 260.

31 Dekretem ze dne 16. září 1929 č. j. 72.022/29-V, schválilo MŠANO návrh ředitelství školy na obsazení přednášek 2. ročníku V. kurzu, kdy Dr. Bedřich Jenšovský měl přednášet archivnictví (I. část). Dekretem č. j. 41.625/30-V. ze dne 16. června 1930 pak schválilo přeložení přednášek o archivnictví z letního semestru 2. ročníku do ročníku třetího. [Jenšovský, Bedřich]: Ze státní školy archivní. Časopis archivní školy VII, 1930, s. 130.

32 AUK, SAŠ, inv. č. 107.

Dr Jenšovský ovládá dokonale předmět, o nějž jde a v dřívějších letech získal si také značnou zkušenost učitelskou. Kromě toho, znaje vysoký stupeň theoretické výchovy i praktické organizace archivnictví v Itálii a hledě právě ke svým přednáškám na státní archivní škole, snažil se – jak právě písemně ředitelství zdejší školy oznámil – letos od počátku svého pobytu v Římě seznámit se podrobněji nejen s literaturou archivní, ale i s praktickými zařízeními archivů, což mu bylo umožněno osobním stykem s vynikajícími představiteli tohoto oboru v Itálii. Ředitelství archivní školy nepochybuje, že se Dru Jenšovskému podařilo tohoto cíle dosáhnouti měrou vynikající.

Ředitelství archivní školy oceňujíc plně význam přednášky o archivnictví, má za to, že by sotva bylo výhodné, aby přednáška o archivnictví, svěřená Dru Jenšovskému, byla zatím suplována někým jiným. Již tím, že přednáška o archivnictví je v osnově učebním [!] rozdělena do dvou ročníků kursu, vznikla by suplováním první její části nemalá nesnáz, poněvadž sotva by se dalo docílit, aby pokračování v příštím roce přesně navazovalo na část přednesenou v letním běhu tohoto ročníku. Z těchto důvodů dovoluje si ředitelství státní archivní školy ministerstvu školství a národní osvěty navrhnouti, aby vlídně povolilo výjimečně pro tento kurs archivní školy odklad v ten způsob, že by celá přednáška o archivnictví byla přeložena do ročníku třetího. Tím by pak ovšem nastala nutnost, aby ve třetím ročníku místo dvou hodin týdních, jak se to v osnově učební předpisuje, byla přednáška o archivnictví konána po oba semestry tři hodiny týdně. Změnou touto by bylo dosaženo jednotného rázu této důležité přednášky v celém jejím rozsahu.

Ředitelství státní archivní školy navrhuje uvedené řešení po důkladném uvážení všech okolností a s plným přesvědčením, že řešení takové bylo by výhodnější než jakékoli jiné. Proto prosí, aby jeho návrh byl schválen a aby bylo učiněno také opatření, aby remunerační za přednášku tuto připadající byla přenesena z rozpočtu letošního do rozpočtu příštího roku.³³

Osnova 3. ročníku pro rok 1930/1931 se tak lišila od předešlého kurzu. Archivnictví byly vyhrazeny tři hodiny týdně v obou semestrech s ohledem na Jenšovského pobyt v Římě v předchozím roce. Kromě archivnictví vyučoval také *Správu krajskou, městskou a patrimoniální*, po 2 hodinách v obou semestrech.³⁴

Pro VI. kurz se opět ustálila Jenšovského výuka, když pro 2. ročník tohoto kurzu (rok 1932/33) vyučoval I. část archivnictví³⁵ a ve 3. ročníku II. část archivnictví

33 AUK, SAŠ, inv. č. 107 – dopis ředitelství archivní školy pro MŠANO z 20. března 1930 týkající se přednášek II. ročníku V. kurzu.

34 AUK, SAŠ, inv. č. 197 – návrh osnovy 3. roč. V. kurzu.

35 Dekretem min. škol. a nár. osv. ze dne 5. října 1932 č. j. 82.628/32-V/1 byly svěřeny přednášky z archivnictví (I. část) Dr Bedřichu Jenšovskému, zemskému arch. radovi v Praze. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. Časopis archivní školy IX-X, 1933, s. 349–351.

a správu krajskou, městskou, patrimoniální a církevní.³⁶ K původnímu penzu mu tedy přibyla ještě hodina církevní správy.³⁷ V té době se již zároveň aktivně jednalo o reorganizaci Státní archivní školy, zejména o změnách v jejích učebních osnovách. A během druhého ročníku tohoto kurzu došlo k další významné změně, ke stěhování školy spolu se zemským archivem do nové budovy Archivu země České.

Jenšovského činnost v rámci Československé archivní společnosti a reforma archivní školy

Na tomto místě je třeba představit činnost Bedřicha Jenšovského v rámci Československé archivní společnosti, vzniknuvší původně jako Společnost Archivní školy, v rámci níž byl nejen dlouholetým členem představenstva (členem výboru, jednatelem a místopředsedou), ale také členem komise, která si vzala za cíl připravit návrh na reorganizaci Státní archivní školy.

Společnost, jejíž založení bylo iniciováno archiváři pracujícími ve Vídni na archivní rozluce, vznikla původně jako spolek přímo vázaný na Státní archivní školu. Šestice archivářů – Jaroslav Prokeš, František Roubík, Vladimír Klecanda, Rudolf Koss, Karel Kazbunda a Václav Černý, zaslala 24. listopadu 1921 návrh na zřízení spolku řediteli školy Gustavu Friedrichovi, a tím začalo jednání o vzniku a charakteru spolku.³⁸ Ačkoliv se ani zakladatelé společnosti neshodli na tom, jak úzce má nebo nemá být vázána na archivní školu, prosadilo se zprvu toto pojetí (po vzoru *École des chartes* a její *Société*), charakterizované i názvem Společnost Archivní školy. Přípravný výbor ve složení Josef Borovička, Václav Hrubý, Bedřich Jenšovský, Vladimír Klecanda, Jaroslav Prokeš a František Roubík připravil návrh stanov, který dne 7. dubna 1923 schválila Zemská správa politická v Praze.³⁹ Ustavující valná schůze se konala 31. ledna 1924 v budově archivní školy v Bredovské ulici.⁴⁰ Bedřich Jenšovský se však pro své aktuální působení na Československém

36 Dekretem min. školství a nár. osvěty ze dne 14. října 1933 č. j. 113.192/33-V/1 byly svěřeny přednášky III. ročníku v zimním i v letním semestru 1933–34 ... přednášky o správě krajské, městské, patrimoniální a církevní zemskému archivnímu radovi Dru Bedřichu Jenšovskému, přednáška o archivnictví (II. část) rovněž archivnímu radovi Dru Bedřichu Jenšovskému. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. Časopis archivní školy XI, 1934, s. 175–176.

37 MŠANO výnosem z 12. července 1931 č. 30744/31 souhlasilo, aby byl ve školním roce 1931/32 otevřen I. ročník VI. kursu Státní archivní školy. Podle učební osnovy B. Jenšovský učil v II. ročníku archivnictví (2 hodiny v letním semestru), ve III. ročníku správu krajskou, městskou a patrimoniální (po 2 hod. v obou semestrech), církevní správu (po 1 hod. v obou semestrech) a archivnictví II. (po 2 hod. v obou semestrech). Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 262. AUK, SAŠ, inv. č. 110 a 111 – návrh osnovy a vyučujících a jmenování docentů.

38 Kahuda, Jan: Československá archivní společnost. Sborník archivních prací 65/1, 2015, s. 175–276, zde s. 176–177.

39 Pod č. j. 2A-2621/1923. Kahuda, J.: Československá archivní společnost, s. 185–186.

40 AUK, SAŠ, inv. č. 8–14.

historickém ústavu v Římě neúčastnil této ustavující schůze spolku a nebyl zvolen do jeho představenstva.⁴¹

Záhy se ale začaly projevovat spory o podstatu, zaměření a hlavně členskou základnu spolku. Už během roku 1925 se objevily návrhy na změnu některých pasáží stanov, které podpořil i Bedřich Jenšovský,⁴² byť byl členem učitelského sboru archivní školy a jeho osobně se sepětí spolku se školou nijak výrazně negativně nedotýkalo. Sám také navrhl změnu názvu na „Československá archivní společnost“. Spolu s Adolfem Ludvíkem Krejčíkem, jenž byl původním návrhovatelem změn ve stanovách, vypracovali návrh na změnu stanov, který byl předložen mimořádné valné schůzi v únoru 1926, kde byl také schválen. Kromě změny názvu došlo ke změně nebo doplnění některých dalších ustanovení.⁴³ Zejména tím bylo umožněno rozšíření členské základny. V témže roce 1926 byl také Bedřich Jenšovský poprvé zvolen do výboru společnosti, prozatím jen jako náhradník. Od roku 1927 byl ale již řádným členem výboru, od roku 1929 po dlouhá léta jednatelem a od roku 1936 až do svého zatčení v roce 1941 místopředsedou Československé archivní společnosti.⁴⁴

Bedřich Jenšovský byl během svého působení ve Společnosti členem řady komisí a pracovních skupin, které měly rozpracovávat jednotlivé oblasti archivní práce, např. komise pro ochranu patrimoniálních archivů, komise pro stanovení transkripčních a edičních pravidel pro vydávání historických textů či komise pro ochranu hudebních památek a další.⁴⁵ Za předsednictví pražského městského archíváře a univerzitního profesora Václava Vojtíška od počátku 30. let se Československá archivní společnost pokoušela ovlivnit zákonodárství ošetřující archivnictví, ale bezvysledně. Úspěšnější byla v prosazení reformy archivního vzdělání, tedy reformy Státní archivní školy, o níž se na půdě Československé archivní společnosti od roku 1930 živě diskutovalo.

Ohledně fungování školy panovala jistá nespokojenost již delší dobu, téměř od počátků. Jak již bylo zmíněno, kritickým obdobím byla doba konání IV. kurzu (roky

41 AUK, SAŠ, inv. č. 10 – dopis B. Jenšovského z Říma, jímž jménem Československého ústavu posílá pozdrav a přání zdu u příležitosti ustavující schůze Společnosti Archivní školy.

42 Kahuda, J.: Československá archivní společnost, s. 190–191.

43 Jenšovský, Bedřich: Z Československé archivní společnosti. Časopis archivní školy VI, 1928, s. 215–218; Kahuda, J.: Československá archivní společnost, s. 191: „...členy spolku se podle nového návrhu stanov mohli stát kromě aktivních i bývalých odborných archivářů a pracovníků historických ústavů také „ti, kdož vykonali zkoušku na Státní škole archivní nebo na jiném ústavě stejného rázu a účelu v cizině, a ti, kdož jsou jako posluchači vysokoškolských na těchto ústavěch,“ a konečně „ti, kdož odborně a vědecky pracují o organizaci archivů a historických ústavů československých a dosáhli vzdělání vysokoškolského.“

44 Kahuda, J.: Československá archivní společnost, s. 217–219 – Příloha I. – Personální složení výboru Československé archivní společnosti v letech 1924–1951.

45 Kahuda, J.: Československá archivní společnost, s. 192.

1924–1925), kdy se o reformě zmínilo samo ministerstvo školství a s ohledem na ni nechtělo jmenovat nového tajemníka školy. Nepředneslo ale žádný konkrétní návrh, jak by reforma měla vypadat. Jediným cílem ministerstva bylo ušetření financí z rozpočtu, k fungování školy ani k výuce se nijak nevyjádřilo. Československá archivní společnost se naopak nevyjádřila na obhajobu školy, když bylo opakovaně ohroženo zahájení IV. a zejména V. kurzu. Teprve v souvislosti s jednáním o archivní organizaci padla na její půdě první slova o potřebě reformy archivního vzdělávání.⁴⁶

Přestože byly obecně uznávány vědecké výsledky a dobré uplatnění absolventů archivní školy, kritika stávající výuky se zaměřila zvláště na skutečnost, že škola dostatečně nepřipravuje své absolventy pro praktické archivnictví, že nemá ustálenou učební osnovu, která bývá schvalována z roku na rok, a také že chybí zkušební řád, který by jasně definoval požadavky na závěrečnou archivní zkoušku.⁴⁷

V roce 1931 vznikla proto v rámci Československé archivní společnosti zvláštní komise, která měla vypracovat návrh na změny v učební osnově a v organizaci státních archivních zkoušek. Jejími členy byli předseda společnosti a učitel na archivní škole Václav Vojtíšek a dva sekretáři školy, jeden bývalý – Vladimír Klecanda, a jeden současný – Bedřich Jenšovský, kteří oba na škole taktéž vyučovali.⁴⁸

Již během prvního roku fungování vypracovala komise pod redakcí Vladimíra Klecandy podrobný a odůvodněný návrh pro ministerstvo školství a národní osvěty, podle něhož měla reorganizace školy přinést zavedení určitých alternativních přednášek ve vyšších ročnících tak, aby škola mohla sloužit nejen k výchově pracovníků archivů, ale také adeptů služby muzejní, případně zaměstnanců takových institucí, kde se tyto dvě funkce spojují. Návrh obsahoval i požadavek na vydání vládního nařízení, podle něhož by se odborná archivní zkouška stala nezbytnou podmínkou pro dosažení definitivního místa ve státní službě. Komise zároveň konstatovala, že vyhotovení finálního návrhu si vyžádá ještě množství prací, a zvláště konzultaci s ředitelstvím Státní archivní školy.⁴⁹

S ohledem na úmysl propojit archivní vzdělání se vzděláním muzejním byl tedy ke stávajícím třem členům komise přizván ještě zástupce Svazu československých muzeí a ředitel historicko-archeologického oddělení Národního muzea dr. Karel Guth, který se měl spolupodílet na vypracování návrhu nové učební osnovy školy. Ve výuce měly přibýt přednášky z dějin umění, muzejnictví, archeologie či koncer-

46 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 263.

47 Kahuda, J.: Československá archivní společnost, s. 200.

48 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 264.

49 Jenšovský, Bedřich: Z Československé archivní společnosti. Časopis archivní školy IX–X, 1933, s. 401–408.

vace archivních a muzejních předmětů, a to na úkor teoretických přednášek, které bylo možné absolvovat na univerzitě mimo archivní školu. Výsledný návrh, schválený valnou hromadou Československé archivní společnosti, byl předložen ministerstvu školství a národní osvěty a Svazu muzeí československých.⁵⁰

Dne 10. dubna 1933 zaslalo ministerstvo školství a národní osvěty ředitelství státní archivní školy, paradoxně jmenovitě „k rukám tajemníka Dr. B. Jenšovského“ návrh Československé archivní společnosti z 24. února 1933 na reorganizaci učební osnovy školy, aby jej projednal profesorský sbor a škola urychleně zaslala své vyjádření.⁵¹ Návrh měl být rozdělen do několika částí, přičemž první, která byla předložena k jednání, se týkala pouze učební osnovy. Ta měla být i nadále rozdělena do tří let a přihlížela k již výše zmíněnému obohacení archivní výuky o předměty muzejnické.⁵²

Jako největší problém a podnět pro diskuzi v rámci profesorského sboru školy se ukázal vzrůst počtu vyučovacích hodin, neboť přibráním muzejnických předmětů logicky vznikla potřeba na větší časovou dotaci, což by ale bylo na škodu jednak se ohledem na už tak vysokou náročnost studia na archivní škole, jednak kvůli navýšení rozpočtu na provoz školy, které by mohlo úplně zablokovat přijetí reorganizace ze strany ministerstva financí.⁵³

Porada sboru se uskutečnila v konferenční síni Archivu země České v nové budově na Belcrediho třídě, a to 28. června 1933.⁵⁴ Bedřich Jenšovský zde jako tajemník nejprve přednesl dopis ministerstva školství z 10. dubna 1933 s návrhem na reorganizaci školy, všem zúčastněným byl tento návrh představen, načež se strhla diskuze.⁵⁵ Jednalo se zejména o rozšíření hodinové dotace pro vybrané předměty a škrty u jiných přednášek. Bedřich Jenšovský spolu s Václavem Vojtíškem, jakožto autoři návrhu za Československou archivní společnost, se pokoušeli mírnit snahy profesorského sboru o prosazení výraznějších změn s ohledem na to, že v rámci vytváření návrhu již řadu variant promysleli a zamítli. Přesto oba podpořili některé účelné změny. Jenšovský například nabídl zkrácení přednášky o archivnictví o jednu týdenní hodinu.⁵⁶

50 Jenšovský, Bedřich: Z Čsl. archivní společnosti. Časopis archivní školy XI, 1934, s. 219–223.

51 AUK, SAŠ, inv. č. 198 – reorganizace učební osnovy, výzva MŠANO č. j. 249/33-V/1.

52 AUK, SAŠ, inv. č. 198 – reorganizace učební osnovy.

53 Na tento problém upozornil B. Jenšovský ve svém dopise profesoru Friedrichovi ze dne 7. září 1934. AUK, SAŠ, inv. č. 198 – reorganizace učební osnovy.

54 AUK, SAŠ, inv. č. 86.

55 Jeli průběh je podrobně zaznamenán v AUK, SAŠ, inv. č. 198 – Zápis o schůzi profesorského sboru státní školy archivní, konané dne 28. června 1933 o 17 hodině v konferenční síni v budově Archivu země České.

56 AUK, SAŠ, inv. č. 198 – Zápis o schůzi profesorského sboru.

Nakonec tedy paradoxně došlo k omezení výuky archivnictví. Zde stojí za zmínku komentář Josefa Kollmanna, shrnující nedostatky reformy: „Bohužel, bylo opět vynecháno knihovnictví včetně katalogizace rukopisů. Reforma kupodivu nesměřovala k posílení archivnictví, které mělo být hlavním předmětem anebo alespoň jedním z hlavních. Archivní škola vskutku potřebovala pro svůj prvotní účel, aby se na ní více přednášelo archivnictví a poskytovalo více archivních praktických cvičení. Proto zní přímo neuvěřitelně, že archivnictví byla ubrána jedna hodina na návrh samého ředitelství školy, a to ve prospěch předmětu, který se naopak mohl omezit. Svědčí to o tom, že vedení školy tehdy ne dosti dobře oceňovalo význam tohoto předmětu, jehož dokonalé ovládnutí je přece nejlepší ochranou proti možným chybám, k nimž v archivech dochází, neboť tyto chyby pramení především z neznalosti nebo z ne dosti hluboké znalosti. Pozitivním krokem bylo ovšem zavedení archivní konzervace.“⁵⁷

Československá archivní společnost mimo změn v učební osnově navrhovala také, aby byli učitelé Státní archivní školy jmenováni dlouhodobě, a ne z roku na rok jako doposud. Tím chtěla zajistit stabilizaci profesorského sboru a ustálení sylabů přednášek. Slibovala také připravit další reorganizační návrhy zejména zkušebních řádů, jestliže ministerstvo školství a národní osvěty schválí návrh na změnu učebních osnov.⁵⁸

Ministerstvo školství a národní osvěty v zásadě přijalo návrh na změnu učební osnovy, jak jej předložila ČAS, přihlédlo ovšem k některým podnětům profesorského sboru a upravilo původní návrh s ohledem na vlastní úsporné potřeby. Výslednou reformu učební osnovy stanovilo výnosem č. 54.658/1934 z 20. září 1934. S ohledem na všeobecná úsporná opatření považovala Československá archivní společnost prosazení reorganizace, i když pouze v této podobě, za úspěch. Jelikož ale ministerstvo naprosto pominulo další části návrhu, totiž na stále jmenování členů učitelského sboru, další fázi reorganizace již Společnost nenavrhl a zůstalo pouze u změny učební osnovy. Ta se ovšem následně logicky promítla do zkušebního řádu pro státní archivní zkoušku,⁵⁹ která proběhla na závěr VII. kurzu, jenž byl zahájen podle nové osnovy v říjnu 1934.

V rámci tohoto VII. kurzu Státní archivní školy vyučoval Bedřich Jenšovský pro 2. ročník v roce 1935/36 archivnictví (po třech hodinách v zimním a po dvou hodinách v letním semestru)⁶⁰ a pro 3. ročník dějiny veřejné správy v zemích

57 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 268.

58 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 265–266.

59 Stanoven výnosem ministerstva školství a národní osvěty č. 53.758-V-R z 11. června 1937.

60 Na základě dekretu MŠANO ze dne 7. září 1935, č. j. 93.932/35-V/1. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. Časopis archivní školy XIII–XIV, 1935–1936, s. 355–357. AUK, SAŠ, inv. č. 113 – návrh osnovy a vyučujících, jmenovací dekret a vyrozumění B. Jenšovského, že bude vyučo-

československých v novověku (po čtyřech hodinách týdně v obou semestrech).⁶¹ Závěr letního semestru tohoto ročníku ale z pověření zemského výboru trávil opět v Římě, kde měl pokračovat na výzkumu pro edici „*Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia*“. S ohledem na vhodné časové rozvržení přes květnové svatodušní svátky však nebylo potřeba hledat suplenta nebo přesouvat výuku do dalšího ročníku, ale stačilo, aby v dubnu přednášel místo čtyř týdenních hodin šest hodin, čímž výuku nahradil, a na státní závěrečné zkoušky, naplánované na 24.–26. června měl být již zpátky, aby se zhostil úkolu zkušebního komisaře.⁶²

Tento kurz byl první, který proběhl podle nové učební osnovy, a zároveň poslední za mírových podmínek první republiky. Kurz následující, VIII., probíhající v letech 1937–1940 a otevřený na základě výnosu ministerstva školství a národní osvěty ze dne 14. června 1937,⁶³ byl již poznamenán dějinnými událostmi. Uzavření českých vysokých škol po 17. listopadu 1939 se ale Státní archivní školy přímo nedotklo, neboť již dříve nebyla považována za vysokou školu, a tak kurz probíhal podle reorganizace z roku 1934 bez přerušení až do svého zakončení v červnu 1940.⁶⁴ Bedřich Jenšovský v něm tedy vyučoval archivnictví v 2. ročníku (tři hodiny týdně v zimním a dvě hodiny týdně v letním semestru)⁶⁵ a dějiny správy ve 3. ročníku (čtyři hodiny týdně v obou semestrech).⁶⁶

Jestliže VIII. kurz byl pouze poznamenán atmosférou nejistoty, následujícího nově otevřeného kurzu se už protektorátní podmínky dotkly významně i co do průběhu a obsahu. Nejen že se zdrželo jeho zahájení, když muselo protektorátní ministerstvo školství žádat o souhlas úřad říšského protektora, ale došlo také k výrazné změně učebních osnov a zkrácení výuky na dva roky, vynucené snahou přiblížit se podobě archivní výuky v Říši.

Samotné otevření kurzu potenciálně komplikovalo hned několik skutečností. Výuku na archivní škole totiž zčásti zajišťovali univerzitní profesori, kteří ovšem

vat a jaký honorář za výuku bude pobírat. „Honorář za každou týdenní hodinu v jednotlivých semestrech činí podle dekretu téhož ministerstva ze dne 20. září 1934 č. j. 54.658/34-V/1 700 Kč za jeden semestr.“

61 Na základě dekretu MŠANO ze dne 25. září 1936, č. j. 124.387/36-V/1. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. *Časopis archivní školy XIII–XIV, 1935–1936*, s. 355–357. AUK, SAŠ, inv. č. 114 – návrh osnovy a vyučujících, jmenovací dekret a vyzoomění B. Jenšovského, že bude vyučovat.

62 AUK, SAŠ, inv. č. 114 – jednání o této záležitosti vč. dekretu MŠANO č. j. 58.096/37-V/1 ze dne 3. června 1937, jímž byl tento návrh schválen.

63 Výnos ze 14. června 1937, č. 58 093/37-V/1 R ministerstvo povolilo otevření VIII. kursu.

64 Kollmann, J.: *Státní archivní škola*, s. 269.

65 Na základě jmenovacího dekretu ze dne 7. října 1938 č. j. 107.696/1938-V. AUK, SAŠ, inv. č. 116.

66 AUK, SAŠ, inv. č. 117.

po 17. listopadu 1939 vyučovat nemohli. Zároveň za žáky školy měli být podle stanov přijímáni pouze univerzitní studenti. Bez ohledu na tyto komplikace však ředitelství školy požádalo o povolení IX. kurzu.⁶⁷ Než však mohlo ministerstvo žádost schválit, bylo nezbytné požádat o souhlasné vyjádření také úřad říšského protektora, na který se tedy ministerstvo obrátilo obsáhlým dopisem z 27. listopadu 1940.⁶⁸ I díky intervenci Jaroslava Prokeše, ředitele Archivu ministerstva vnitra a vrchního odborového rady ministerstva školství, který s předstihem informoval archivního referenta na ÚŘP Horsta Oskara Swienteka o účelu školy a přimlouval se za schválení nového kurzu s ohledem na potřebu archivních úředníků, byla žádost Úřadem přezkoumána a po doporučení změn v osnovách a délce výuky schválena.

Devátý kurz měl trvat pouze dva roky a učební osnova měla vycházet z berlínského vzoru. Swientek žádal už 25. listopadu 1940 ředitele Státního archivu v Berlíně o zaslání učebních plánů posledního kurzu Institutu für Archivwissenschaften und geschichtswissenschaftliche Fortbildung, které chtěl použít pro návrh na úpravu zaměření příštího kurzu archivní školy. V něm se podle něho měl klást hlavní důraz na praktické potřeby moderních archivů. Je tedy patrné, že úřad říšského protektora ještě předtím, než v tomto směru dostal oficiální žádost, počítal se znovuzahájením výuky na archivní škole.⁶⁹

Úřad říšského protektora pak odpověděl ministerstvu školství dopisem z 2. ledna 1941,⁷⁰ kterým potvrzoval, že za předpokladu splnění určených podmínek může být IX. běh školy započat. Vyžádal si ale ještě podrobné informace o vyučujících i kandidátech ke studiu, na základě kterých měl být potvrzen jejich árijský původ a politická spolehlivost, jež byly podmínkou pro vedení či absolvování výuky. S pomocí ředitelství archivní školy, které obratem zaslalo podklady, mohlo ministerstvo již 7. února 1941 zaslat Úřadu soupis patřičných personálií, a společně také připravily požadovanou učební osnovu.⁷¹ Úřad říšského protektora předal 13. února poskytnuté informace pražské služebně Sicherheitsdienst, která měla politickou spolehlivost přihlášených kandidátů i navrhovaných vyučujících přezkoumat. O měsíc později, 12. března 1941, obdržel Úřad odpověď, v níž SD konstatovala jisté pochybnosti u několika přednášejících, dokonce včetně

67 Učinilo tak dopisem z 6. září 1940. Národní archiv (dále NA), Ministerstvo školství II, inv. č. 1750 – Praha. Archiv. Škola. 30 E, kart. 3242.

68 NA, Úřad říšského protektora (dále ÚŘP), Pododdělení I 3e (Swientekova registratura), inv. č. 25, kart. 9.

69 Dobeš, Jan: Státní archivní škola za okupace – pokračování v obtížných podmínkách. *Paginae historiae* 29/1. Sborník Národního archivu. Doména diletantství? Sté výročí státní archivní školy, Národní archiv 2021, s. 31–44, zde s. 32–33.

70 NA, Ministerstvo školství II, inv. č. 1750 – Praha. Archiv. Škola. 30 E, kart. 3242.

71 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 271.

Jaroslava Prokeše. Úřad říšského protektora vzal sice tyto námitky na vědomí, ale závěry SD označil za přehnané a nevyvodil z nich žádné důsledky pro jmenované, alespoň co se týče povolení jejich výuky na archivní škole.⁷²

Dne 12. března zaslal úřad říšského protektora ministerstvu svolení se započítáním IX. kurzu a v krátkém sledu tak ministerstvo připravilo výnos o povolení kurzu, jenž stanovil, že první ročník má začít v co nejkratší době, ideálně tedy ještě v březnu 1941. Ředitelství archivní školy, informované telefonicky s předstihem ještě před oficiálním vydáním výnosu, vyhlásilo přijímací zkoušky na 25.–27. března,⁷³ aby mohla výuka započít co nejdříve. Bedřich Jenšovský byl pověřen přednáškami z všeobecné archivní nauky se zvláštním zřetelem k českým zemím a z dějin autonomní správy v českých zemích, obojí ve 2. ročníku.⁷⁴ S ohledem na další vývoj událostí však žáky IX. kurzu na svých přednáškách již přivítat nemohl. Dne 9. října 1941 byl zatčen gestapem a odvezen do koncentračního tábora v Osvětimi, kde v únoru následujícího roku zahynul. Ještě na sklonku roku 1941, kdy nebylo jisté, zda se Bedřich Jenšovský do školy vrátí, bylo pro jistotu rozhodnuto, aby jeho přednášky z archivnictví převzal Jaroslav Prokeš a přednášku o autonomní správě Václav Černý, ředitel Státního zemědělského archivu.⁷⁵

Bedřich Jenšovský vyučoval na škole více než dvacet let a měl k ní za tu dobu zajisté velmi blízký vztah. Vypovídá o tom i skutečnost, že v případech, kdy bylo zapotřebí suplování za některého z vyučujících nebo změn v osnovách, nabízel se ochotně s pomocí. Například když se Vladimír Klecanda na poradě 19. listopadu 1921 omlouval, že pro zaneprázdněnost archivní rozlukou ve Vídni nebude moci přednést vše ze svého předmětu, navrhl Jenšovský, že by z jeho přednášek vyjmul krajskou správu a přednesl ji v následujícím roce.⁷⁶ Postupně převzal i další dílčí přednášky dějin správy a přednášky o archivnictví, když je jejich dřívější vyučující nemohli nebo nechtěli nadále vést.

Kromě výuky se angažoval i v jiných oblastech. Mimo jiné se účastnil různých společenských událostí, na nichž zastupoval školu. Kupříkladu již v září 1923 vy-

72 Dobeš, J.: Státní archivní škola za okupace, s. 34.

73 Konání zkoušek bylo tedy zahájeno ještě dříve, než ministerstvo vydalo dne 26. března 1941 výnos č. j. 34603/41 o povolení IX. kursu. Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 272.

74 AUK, SAŠ, inv. č. 119 – oznámení B. Jenšovskému, že jej ministerstvo školství tímto výnosem pověřilo konáním přednášek o všeobecné archivní nauce se zvláštním zřetelem k českým zemím (po dvou hodinách týdně v obou semestrech druhého ročníku) a o dějinách autonomní správy v českých zemích (také po dvou hodinách týdně v obou semestrech druhého ročníku).

75 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 274.

76 AUK, SAŠ, inv. č. 78, porada o přednáškách z dějin veřejné správy 19. listopadu 1921.

razil spolu s Václavem Hrubým do Písku na oslavy k 80. narozeninám Augusta Sedláčka, kde měl za školu osobně poblahopřát zasloužilému jubilantovi.⁷⁷

Jak probíhaly přednášky Bedřicha Jenšovského a co konkrétně obsahovaly si dnes můžeme představit s ohledem na tehdejší stav poznání či na dobovou archivní praxi. Jistou představu mohou poskytnout také různé Jenšovského publikované stati.⁷⁸ Přesněji se to ale již pro většinu jeho přednášek nejspíš nedozvíme. Ačkoliv učitelé státní archivní školy měli předkládat sylaby svých předmětů a Bedřich Jenšovský tak na rozdíl od jiných skutečně učinil, pro dnešní dny jsou ztraceny.⁷⁹ Víme však alespoň, že jeho sylabus pro přednášku z dějin patrimoniální správy byl rozepsán velmi podrobně na dvou strojopisných stránkách a že tato přednáška měla zahrnovat „látku z období třináctého /tedy od vzniku poddanství v Čechách/ až do poloviny devatenáctého století /tzn. zrušení poddanství a roboty/;“ a že teoretický výklad měl být spojen s praktickým cvičením na písemnostech – „archiváliích, vzešlých z činnosti úředních institucí / příklad první listiny o pozemkovém vlastnictví, urbáře, berní rejstříky, hospodářské instrukce, pozemkové knihy aj./“ a značné pozornosti se v Jenšovského výkladu těšily zemské katastry.⁸⁰

Zato přednášky z archivnictví si můžeme představit poměrně podrobně na základě přípravného textu z roku 1939, který se nachází ve fondu ministerstva lidové osvěty⁸¹ a který mohl sloužit jako podklad pro výuku. Napovídala by tomu struktura, jež odpovídá sylabům nebo zápiskům z přednášek – úvod, literatura, vnější a vnitřní organizace archivů, historický vývoj, archivnictví v zahraničí. Z období před reformou školy se dochovaly také poznámky z přednášek jednoho z jejích absolventů – policejního lékaře Josefa Řeháka, který byl studentem IV. kurzu v letech 1924–1927. V jeho osobním fondu se nacházejí zápisky z Archivní nauky I., Archivnictví II. a Patrimoniální správy.⁸²

O obsahu přednášek se dozvídáme torzovitě také z různých zmínek, např. když ředitelství archivní školy argumentovalo, proč nemůže být zkrácena výuka

77 AUK, SAŠ, inv. č. 173, oslavy 80. narozenin Aug. Sedláčka 1923.

78 Např. Jenšovský, Bedřich: O patrimoniální správě v zemích českých. In: O našich městech a patrimoniích a o správě obecních archivů: s poučením o hlavních archivech pražských. Praha 1934. V případě tohoto sborníku se jedná o soubor přednášek, které se konaly v rámci archivního kurzu pro středoškolské profesory z iniciativy Československé archivní společnosti.

79 Inventář k fondu Plimlová, Jana: Státní archivní škola. Inventář, Praha 1987, uvádí sylaby přednášek včetně těch Jenšovského pod inv. č. 363–364, kart. 14 s pozdějším dodatkem, že chybí.

80 Plimlová, J.: Státní archivní škola, s. 91.

81 NA, Ministerstvo lidové osvěty, kart. 94 – Rukopisy: rukopis stati „Archivnictví“ od B. Jenšovského.

82 Archiv Národního muzea, fond Řehák Josef, kart. 2.

patrimoniální správy: „Stejně tak i praktická cena přednášky p. Dra Jenšovského o správě patrimoniální, při níž bude žactvu vysvětleno zařízení knih pozemkových i všech našich akt katastrálních, je pro archiváře tak veliká, že ředitelství nemůže doporučit, aby se tomuto kolegiu vyměřila jen jediná hodina, a to dokonce v letním semestru.“⁸³ Z těchto střípků si tedy můžeme poskládat poměrně barvitou, i když zdaleka ne vyčerpávající představu o Jenšovského přednáškách.

Jeho žák z V. běhu školy, Josef Matoušek, jenž byl také Jenšovského kolegou a podřízeným v Archivu země České, skrze shrnutí jeho publikační činnosti přibližuje Jenšovského pojetí archivnictví, jak jej představuje na archivní škole: „Jenšovský, jenž důrazně vytyká význam archivu jako úřadu správního, i v literární činnosti si všiml otázek dějin správních s hlediska praktického archiváře. Stačí vzpomenouti jeho studii „O sedmi klíčích ke koruně komoře“ a „Patrimoniální archiv nejvyššího purkrabství pražského“ (obojí v sedmém svazku „Zpráv českého zemského archivu“) či stati „O stavovských konfederacích v českém povstání“ ve Sborníku J. B. Nováka 1932. Soustavně se zabývá otázkami archivnictví, archivní teorie, oborem, jemuž do nedávna nebylo u nás věnováno mnoho pozornosti. S těmito směry studií souvisí i Jenšovského působení učitelské na státní škole archivní, kde přednáší dějiny správy patrimoniální a archivnictví. O těchto zájmech Jenšovského kromě starší úvahy programní „Archivy a edice“, vydané v českém časopise historickém r. 1919, svědčí hojně recenze nové literatury z tohoto oboru v „Časopise archivní školy“...“⁸⁴

Jako člen učitelského sboru se Jenšovský podílel nejen na přednáškách, ale také na závěrečných zkouškách. U státních zkoušek roku 1925 byl jmenován zkušebním komisařem pro dějiny veřejné správy v území republiky Československé (pro správu krajskou, městskou a patrimoniální).⁸⁵ V roce 1927 byl již zkušebním komisařem pro závěrečnou státní zkoušku IV. kurzu nejen pro dějiny veřejné správy, ale i pro archivnictví.⁸⁶ Taktéž v V. kurzu, jehož otevření se odkládalo, byl Bedřich Jenšovský členem zkušební komise u závěrečné zkoušky pro tyto dva předměty.⁸⁷ Naposledy před reorganizací školy zkoušel archivnictví a dějiny správy v této podobě u závěrečné zkoušky

83 AUK, SAŠ, inv. č. 195, osnova 2. ročníku a škrty v hodinách, 30. července 1920.

84 Matoušek, Josef: Padesát let Bedřicha Jenšovského. Národní listy 79, č. 260, s. 3, vydáno 24. 9. 1939.

85 Na základě jmenovacího dekretu ministerstva školství a národní osvěty ze dne 5. června 1925, č. j. 62.558-IV/25. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. Časopis archivní školy III, 1926, s. 167–169.

86 Na základě jmenovacího dekretu ministerstva školství a národní osvěty ze dne 12. května 1927 č. j. 56.835-IV. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. Časopis archivní školy V, 1927, s. 191.

87 Na základě jmenovacího dekretu ministerstva školství a národní osvěty ze dne 5. června 1931 č. j. 36.670/31-V. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. Časopis archivní školy IX–X, 1933, s. 349–351.

VI. kurzu ve dnech 25.–27. června 1934.⁸⁸ U závěrečných zkoušek VII. kurzu v červnu 1937 byl Jenšovský zkušebním komisařem pro archivnictví a dějiny veřejné správy v českých zemích v novověku v podobě stanovené reorganizací učební osnovy z roku 1934.⁸⁹ Kromě účasti ve zkušební komisi Bedřich Jenšovský také vedl závěrečné písemné práce. Celkem jich měl na starost 19, a to na různá historická, pomocněvědná i archivní témata, a jeho posudky se vyznačují velkou pečlivostí.⁹⁰

Jenšovský jako sekretář školy

Bedřich Jenšovský se v rámci školy nevěnoval pouze zkouškám a výuce, které přes krátké zaváhání v roce 1924 postupně zasvětil velké množství času a péče. Jeho zaměstnání v zemském archivu, který poskytoval státní archivní škole prostory, jej téměř předurčovalo k tomu, aby se v činnosti školy začal angažovat i mimo výuku.

Už v lednu 1923 oslovilo ředitelství školy Bedřicha Jenšovského, zda by mohl zastupovat prvního tajemníka školy Vladimíra Klecandu v době jeho nepřítomnosti, kdy zajížděl do Vídně kvůli pracím na archivní rozluce. Ředitelství považovalo za účelné, aby jeho zástupcem byl právě Jenšovský jako úředník zemského archivu, který vede správu jeho filiálky v Bredovské ulici, kde je umístěna též archivní škola, neboť v této funkci bývá denně v budově přítomen. Aby se nejednalo jen o nadbytečnou povinnost, měl být za zastupování tajemníka také patřičně finančně ohodnocen. Bedřich Jenšovský s tímto návrhem souhlasil, seznámil se s tajemnickou činností a od března do počátku června téhož roku Vladimíra Klecandu skutečně zastupoval.⁹¹

Již během roku 1924 požádal Vladimír Klecanda s ohledem na řadu jiných povinností o úplné zproštění tajemnické funkce. Ředitelství školy předalo jeho žádost ministerstvu školství a národní osvěty s tím, že zároveň na jeho místo doporučilo Bedřicha Jenšovského, zejména proto, že je jako zemský archivář správcem budovy zemského archivu, kde sídlí archivní škola, a jeho jmenování do tajemnické funkce by proto bylo výhodné a usnadnilo by součinnost obou institucí.⁹²

Teprve v březnu následujícího roku, kdy mu také mělo končit druhé funkční období, byl Vladimír Klecanda na svou žádost pro své zaneprázdnění pracemi ve

88 Zkušebním komisařem jmenován dekretem MŠANO ze dne 14. června 1934 č. j. 67.938/34-V/1. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. Časopis archivní školy XII, 1934, s. 170–173.

89 Na základě dekretu MŠANO ze dne 11. června 1937 č. j. 53.758-V/1. Jenšovský, Bedřich: Archivní škola v Praze. Časopis archivní školy XV–XVI, 1937–1938, s. 401–403.

90 Plimlová, J.: Státní archivní škola, s. 92.

91 AUK, SAŠ, inv. č. 134 – substituce tajemníka.

92 AUK, SAŠ, inv. č. 60 – změna na postu tajemníka školy.

Vídni a zvláště pro svůj chystaný odchod z archivní školy na bratislavskou univerzitu konečně funkce zproštěn. Ředitelství školy znovu navrhovalo, aby od 1. dubna 1925 bylo sekretářské místo svěřeno Bedřichu Jenšovskému.⁹³ Ministerstvo školství však odpovědělo, že rozhodnutí v této věci odkládá až do začátku příštího školního roku, a ačkoli již byl připraven dekret na jmenování dr. Jenšovského, ministerstvo se nakonec rozhodlo pro zrušení tajemnického místa, odvolávajíc se jednak na zamýšlenou reorganizaci školy, jednak na úsporné důvody. Dotázalo se však ředitelství školy, jakým úspornějším způsobem by doporučilo zajistit výkon sekretářské agendy.⁹⁴ Ředitelství školy se na základě jednání učitelského sboru 28. března 1925 vůči zrušení tajemnického místa ohradilo. V první řadě nesouhlasilo se zrušením místa z důvodu reorganizace školy, dokud nebylo stanoveno, na jakém principu má být tato reorganizace provedena. Zpochybnilo také finanční úsporu v případě, že by činnost tajemníka měla být zajišťována jakýmkoliv jiným způsobem. Zdůraznilo, že se nejedná jen o kancelářskou agendu, ale také o správu knihovny a učebních pomůcek, a také že tajemník školy je nezbytný jako styčná osoba pro spolupráci s archivem, v jehož prostorách škola sídlí. „Konečně je třeba uvést, že škola archivní je v místnostech zemského archivu, které jí byly Zemským správním výborem bezplatně propůjčeny s předpokladem, že tajemníkem nebo jeho zástupcem bude osoba, ke které Zemský výbor má plnou důvěru. Proto právě od začátku byl tajemníkem školy ten ze členů učitelského sboru, který je zároveň úředníkem zemského archivu.“⁹⁵ Ředitelství archivní školy tedy trvalo na tom, aby bylo tajemnické místo svěřeno dr. Jenšovskému, kterého na něj již dříve navrhovalo a který dosud na tomto místě zastupoval.

Ministerstvo ale ani k těmto námitkám nepřihlédlo. Funkce tajemníka školy tedy dnem 1. dubna 1925 fakticky přestala existovat. Je pravděpodobné, že s tajemnickými pracemi i tak Bedřich Jenšovský neoficiálně a bezplatně vypomáhal. Tato situace však nebyla trvale udržitelná.⁹⁶

Jelikož Bedřich Jenšovský tuto funkci stejně vykonával, ředitelství školy jej oficiálně požádalo, zda by byl ochoten funkci nominálně od 1. ledna 1927 převzít i přesto, že ve státním rozpočtu nebyly na plat sekretáře vyhrazeny finance, a jednalo by se tak o činnost bezplatnou. Jako částečnou kompenzaci mu ředitelství nabídlo přidělit alespoň honorovanou pomocnou kancelářskou sílu, která by zajišťovala administrativní práce a spravovala knihovnu.⁹⁷ Zároveň ředitelství

93 AUK, SAŠ, inv. č. 129.

94 AUK, SAŠ, inv. č. 131.

95 AUK, SAŠ, inv. č. 131 – dopis ředitelství školy pro MŠANO ze dne 2. dubna 1925.

96 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 284.

97 AUK, SAŠ, inv. č. 134. V takto nominální funkci byl Bedřich Jenšovský potvrzen na schůzi sboru 13. ledna 1927, jíž se pro nemoc osobně neúčastnil. AUK, SAŠ, inv. č. 83.

pokračovalo v jednání s ministerstvem. Argumentovalo znovu zvláště tím, že si zemský archiv, kde škola sídlí, přeje, aby byla tajemnická funkce svěřena jednomu z jeho úředníků, jenž by byl alespoň formální zárukou, že v místnostech zemským správním výborem propůjčených škole koná dozor jeden z jeho úředníků.⁹⁸ Ministerstvo svým výnosem č. j. 104.785-IV/27 z 29. září 1927 svolilo, aby Jenšovský nadále a se zpětnou platností k 1. lednu 1927 bezplatně zastával místo sekretáře.⁹⁹

Teprve o dva roky později se podařilo zajistit Jenšovskému, který vykonával tajemnickou funkci bez nároku na honorář, alespoň nějakou finanční odměnu. Podle žádosti ředitele z května 1929 měla dosahovat výše remunerace, jakou používal dřívější tajemník. Ministerstvo školství a národní osvěty skutečně povolilo a svým výnosem ze dne 31. srpna 1929 č. 56.873/29-V přiřklo stávajícímu tajemníkovi odměnu 3 000 Kč ročně.¹⁰⁰ Tím bylo tajemnické místo po více než čtyřech letech plně obnoveno.

V této již řádné funkci tajemníka setrval Bedřich Jenšovský až do roku 1941, kdy byl jmenován ředitelem školy. Krátce pak vykonával obě funkce zároveň, neboť ministerstvo nestihlo během jeho krátkého působení na postu ředitele vybrat nového tajemníka a po smrti Jenšovského tajemnické místo znovu zaniklo.¹⁰¹ Už od poloviny 30. let ale jakožto sekretář hojně zastupoval Bedřich Jenšovský tehdejšího ředitele Gustava Friedricha a ke konci jeho působení vyřizoval prakticky veškerou jeho agendu.

Pracovní náplň sekretáře nebyla přímo stanovena žádnou instrukcí. Jaké úkoly vykonával, vyplývá ovšem z pramenů jasně. Nejen v závěru ředitelování Gustava Friedricha, ale od samého počátku školy vypomáhal tajemník řediteli školy, zajišťoval organizační záležitosti, spravoval pokladnu a dohlížel nad kancelářskou agendou, spravoval knihovnu a sbírky učebních pomůcek, a také zajišťoval redakční a administrativní práce spojené s vydáváním Časopisu Archivní školy. Na základě požadavků zemské správy byl tajemník vybírán ze zaměstnanců zemského archivu, a tím dohlížel na využívání prostor a vybavení archivu a byl styčnou osobou mezi školou a archivem. Bedřich Jenšovský se proto na toto místo hodil dokonale a obětavost, se kterou vykonával činnost tajemnickou i v dobách, kdy tajemnické místo formálně zaniklo nebo nebylo honorováno, výrazně podpořila fungování školy i v obtížných časech.

98 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 284.

99 AUK, SAŠ, inv. č. 132.

100 AUK, SAŠ, inv. č. 148 – remunerace tajemníka – řádná.

101 Sekretářské práce pak po několik vykonával Zdeněk Kristen, který byl pověřen zajišťováním kancelářských prací školy, než byl v roce 1947 ustanoven na obnovené tajemnické místo. Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 284–285.

Jenšovský jako ředitel školy – těžké doby německé okupace

Na krátkou dobu se Bedřich Jenšovský stal také ředitelem státní archivní školy poté, co již několik let jako tajemník zastupoval prakticky ve všech činnostech prvního ředitele školy, profesora Gustava Friedricha. Ten se v roce 1940 rozhodl odejít do penze. Spolu s otevřením IX. kurzu školy tak v pohnutých protektorátních podmínkách žádalo ředitelství školy o jmenování Bedřicha Jenšovského do funkce ředitele.¹⁰² S žádostí o otevření nového kurzu školy, stejně jako o jmenování nového ředitele se protektorátní ministerstvo školství muselo obrátit na úřad říšského protektora. Za jmenování Bedřicha Jenšovského, obdobně jako za otevření nového kurzu školy, se u archivního referenta ÚŘP Swienteka přimlouval Jaroslav Prokeš zvláště s odvoláním na to, že tuto funkci prakticky vykonával již v předchozí době jako zástupce Gustava Friedricha.¹⁰³

Úřad říšského protektora vyslovil dopisem ministerstvu školství ze dne 2. ledna 1941 se jmenováním Jenšovského ředitelem souhlas, ovšem s přáním, aby se ředitel nejvyššího protektorátního archivu dr. J. Prokeš podílel na vedení školy a dohlížel nad úpravou učební osnovy a archivní praxí posluchačů.¹⁰⁴ Ministerstvo pak dekretem z 26. března formálně zprostito Gustava Friedricha funkce a jmenovalo B. Jenšovského novým ředitelem.¹⁰⁵ Za Jenšovského vedení a s přízní ministerstva se podařilo vyjednat zvýšení honorářů vyučujícím a také znovu zavést stipendia pro posluchače.¹⁰⁶

Brzy ale došlo v chodu školy, a zvláště v životě nového ředitele k nepříjemnému zvratu. Dne 9. října 1941 byl na základě své činnosti v České obci sokolské zatčen gestapem a internován nejprve v Malé pevnosti v Terezíně a následně v koncentračním táboře v Osvětimi.¹⁰⁷ Za pozornost zde stojí, že ještě v dobrozdání, které si jen půl roku předtím vyžádal úřad říšského protektora od Sicherheitsdienst k rozhodnutí, zda má být povoleno otevření IX. běhu archivní školy, nebyla tato skutečnost o Bedřichu Jenšovském uvedena a byl označen za bezproblémového, zatímco jinému z vyučujících, kunsthistoriku Janu Květovi, byla právě jeho „organizace v šovinisticko-českém Sokole“ výslovně vytčena.¹⁰⁸ Bedřich Jenšovský se stal jed-

102 Ministerstvo muselo s touto žádostí vyrozumět Úřad říšského protektora. Učinilo tak dopisem z 27. listopadu 1940.

103 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 270.

104 NA, Ministerstvo školství II, inv. č. 1750 – Praha. Archiv. Škola. 30 E, kart. 3242.

105 AUK, SAŠ, inv. č. 128. Dekret MŠANO č. j. 34.603/41-IV/1 z 26. března 1941.

106 NA, Ministerstvo školství II, inv. č. 1750 – Praha. Archiv. Škola. 30 E, kart. 3242.

107 Hoffmannová, Jaroslava – Pražáková, Jana: Biografický slovník archivářů českých zemí, Praha 2000, s. 284.

108 NA, ÚŘP, Pododdělení I 3e (Swientekova registratura), inv. č. 25, kart. 9 – dopis SD z 12. března 1941.

nou z obětí širokého zátahu proti odboji po příchodu Reinharda Heydricha jako zastupujícího říšského protektora do Prahy, a vedení školy se prakticky okamžitě muselo začít připravovat na možnost, že se ředitel školy již nevrátí.¹⁰⁹

Aby nebyl narušen chod školy, ministerstvo školství pověřilo dekretem ze dne 27. října 1941 č. 130.187/41¹¹⁰ prozatímním vedením školy Jaroslava Prokeše a výnosem č. 145.865/41 ze dne 11. listopadu 1941 také jmenovalo nové vyučující pro Jenšovského přednášky.¹¹¹ Když poté dorazila zpráva o Jenšovského úmrtí, byl Jaroslav Prokeš jmenován na jeho místo ředitelem archivní školy, avšak již koncem srpna 1942 byl i on sesazen.¹¹²

Jaroslav Prokeš přijal jménem školy úmrtní oznámení od Věry Kosinové-Jenšovské a zaslal jí kondolenci, jíž za archivní školu vyjádřil 16. března 1942 soustrast a úctu a uznání zemřelému: „Vědomí, že jméno Dr. Bedřicha Jenšovského bude trvale zapsáno v dějinách archivní školy a českého archivnictví vůbec, a že mladá generace českých archivářů, kterou na škole odchoval a jež nikdy nezapomene jeho lidsky ušlechtilé povahy a vpravdě zlatého srdce, bude nositelkou Jeho odborně vědeckého odkazu, budiž Vám, milostivá Paní, alespoň částečnou útěchou a úlevou ve Vašem nesmírném bolu, který s Vámi z hloubi srdce sdílíme.“¹¹³

Jenšovský jako redaktor a přispěvatel Časopisu Archivní školy

Zmínili jsme již, že z pozice tajemníka archivní školy měl Bedřich Jenšovský zodpovědnost také za vydávání Časopisu Archivní školy. Ten vznikl jako první odborné periodikum zaměřené čistě na archivnictví v Československé republice poté, co Československý časopis historický neotiskl druhou speciální přílohu věnovanou tomuto oboru.¹¹⁴ V listopadu 1923 tak vyšlo první číslo nového periodika, jehož vydávání bylo navázáno na Státní archivní školu.

109 Dobeš, J.: Státní archivní škola za okupace, s. 37.

110 AUK, SAŠ, inv. č. 128 – prozatímní správa školy: „Protože dosavadnímu řediteli Archivní školy v Praze, vrchnímu zemskému archivnímu radovi PhDr. Bedřichu Jenšovskému není zatím možno vykonávat tuto funkci, pověřil jsem dekretem ze dne 27. října 1941, č.j. 130187/41 prozatímně až na další a s výhradou konečného schválení funkcí ředitele Archivní školy PhDr. Jaroslava Prokeše, ministerského radu a ředitele archivu ministerstva vnitra v Praze.“

111 Viz výše.

112 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 274.

113 AUK, SAŠ, inv. č. 187 – úmrtí Bedřicha Jenšovského.

114 V roce 1920 vyšla v rámci ČČH příloha „Archivnictví a organizace práce historické“, redigovaná tehdejšími tajemníky školy Vladimírem Klecandou a obsahující programový článek Bedřicha Jenšovského „Archivy a edice. Poznámky k organizaci české práce historické“. V dalším ročníku se již ale příloha neobjevila, pravděpodobně s ohledem na finanční náklady. Pešek, Jiří: Časopis archivní školy. In: Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Praha 1992, s. 389–400, zde s. 390.

Hlavním redaktorem časopisu byl od počátku ředitel školy profesor Gustav Friedrich, který ovšem do podoby časopisu příliš nezasahoval a ani do něj nepřispěl žádným článkem. S redakcí mu vždy pomáhali kolegové z pedagogického sboru školy a postupně k němu i jako zodpovědní redaktori přibývali další spolupracovníci. V roce 1931 se Československá archivní společnost rozhodla podpořit vydávání časopisu a nabídla ředitelství Státní archivní školy spolupráci na jeho redakci.¹¹⁵ Do redakční rady časopisu se tak zapojil nejdříve předseda Společnosti Václav Vojtíšek a posléze roku 1933 také jednatel Bedřich Jenšovský, který doposud jako sekretář školy zajišťoval praktickou agendu vydávání časopisu – jemu byly směřovány žádosti o otištění příspěvků a samotné články a zprávy, jež měly být v časopise otištěny, jeho rukama procházely žádosti o dotace na vydávání časopisu a účetnictví s tím spojené atd.

Jako redaktor je Bedřich Jenšovský poprvé jmenovitě uveden pro ročníky XI. a XII. vydané v roce 1934 a následně ještě spolu s Jaroslavem Prokešem ročníky XIII. a XIV. a pro poslední dvojčíslo vydané v roce 1940, vztahující se ovšem již s větším časovým odstupem k letům 1937–1938. Další vydávání časopisu bylo pozastaveno s ohledem na nepříznivé okupační poměry a již nikdy nebylo obnoveno.

Bedřich Jenšovský kromě redakčních prací na časopisu přispíval k jeho obsahu svými zprávami o literatuře, výročí osobností, ale zvláště zprávami o činnosti státní archivní školy (s výjimkou prvního ročníku, pro který tuto zprávu připravil Václav Hrubý), zemského archivu, Československého historického ústavu v Římě či Československé archivní společnosti. Další drobné příspěvky, pod kterými je podepsán, jsou věnovány zejména italským tématům v souvislosti s jeho stipendijními pobyty v Římě (jako příklad jmenujme hned v prvním čísle v roce 1923 opublikované zprávy „Z vatikánských archivů“, „Italský historický ústav pro archeologii a dějiny umění“, „Istituto „Ferrini“ dei palinsesti“ či „O vrácení italských archiválií z rakouských archivů“) či patrimoniální správě, té zase s ohledem na jeho zaměření v rámci výuky na Státní archivní škole. Byl autorem také řady menších zpráv, oslavných příspěvků k jubileím významných historiků a archivářů (např. ve třetím ročníku sepsal zprávu k příležitosti šedesátých narozenin Antonína Podlahy), a také jejich nekrologů. V žádném čísle Časopisu Archivní školy nenajdeme jeho rozsáhlejší studii, což může být ale dáno i tím, že jako zaměstnanec zemského archivu měl možnost tyto studie publikovat ve Zprávách českého zemského archivu, případně je uplatnit v Československém časopisu historickém, který měl pro své obecněji historické zaměření přeci jen širší čtenářskou základnu.

Ale právě referativní část Časopisu Archivní školy sehrávala důležitou roli informačního média a činila z něj prestižní periodikum své doby. Obsahovala recenze či výtahy z literatury, anotace, zprávy o jednotlivých archivech, o samotné

115 Kahuda, J.: Československá archivní společnost, s. 202.

archivní škole, archivní společnosti, vydavatelských či zahraničních badatelských pracovištích. Tyto zprávy čítaly dohromady čtvrtinu až polovinu každého čísla časopisu.¹¹⁶

Obecně lze shrnout, že již od počátku vydávání časopisu, ale významněji během 30. let, kdy se Bedřich Jenšovský stal nepochybně vůdčí osobností, byl jedním z nejčastějších přispěvatelů do této zpravodajské rubriky, a výrazně se proto zasloužil o rozkvět časopisu.¹¹⁷

V posledním vydaném dvojčísle XV.–XVI., které spatřilo světlo světa teprve v roce 1940, přibyla k tradičnímu penzu Jenšovského zpráv a nekrologů také jeho zpráva o tématu archivů a pomocných věd historických v rámci prvního sjezdu československých historiků, konaném na Filozofické fakultě Karlovy univerzity 3.–6. května 1937¹¹⁸ a o VIII. mezinárodním kongresu historických věd v Curychu, jenž se konal ve dnech 28. srpna – 4. září 1938.¹¹⁹

Vydávání Časopisu archivní školy bylo ze strany ministerstva školství a národní osvěty podporováno jen nevelkými finančními příspěvky, a tak kvalita obsahu a zpracování časopisu do značné míry závisela na obětavosti redaktorů, kteří redakční práci vykonávali bez nároků na odměnu. Obdobně i autoři příspěvků museli počítat spíš s pocitem zadostiučinění, že mohou v renomovaném periodiku publikovat, než s patřičným honorářem.¹²⁰

Závěr

Bedřich Jenšovský se nesmazatelně zapsal do historie Státní archivní školy, a to jak jako její dlouholetý učitel dějin správy a archivnictví, tak zvláště pro svou obětavou práci na pozici sekretáře, jíž vykonával v dobách kritických pro fungování školy i neoficiálně a bez nároku na honorář, a posléze v časech ještě těžších, počátkem 40. let, na pozici ředitele školy. Jeho snaha o zlepšení výuky na škole se promítla také do jeho činnosti v Československé archivní společnosti, respektive její komisi pro reorganizaci archivní školy, jež přednesla návrh na změny učebních osnov, podle nichž se na škole od roku 1934 vyučovalo. Jméno Bedřicha Jenšovského, jenž jako sekretář zajišťoval také chod redakce Časopisu Archivní školy, je zapsáno alespoň na posledních čtyřech ročnících tohoto časopisu, ale jeho podíl

116 Pešek, J.: Časopis archivní školy, s. 394.

117 Pešek, J.: Časopis archivní školy, s. 397.

118 Kutnar, František (red.): První sjezd československých historiků 1937. Přednášky a debaty. Praha 1938.

119 Semerádová, Dominika: Českoslovenští historici a západoevropská historiografie. Sonda do kontaktů s frankofonním světem v meziválečném období. Bakalářská práce obhájená na FF UK, Praha 2017.

120 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 288.

na vytváření podoby a obsahu tohoto periodika značně přispěl k vybudování dobrého renomé, které si tento jediný čistě archivně zaměřený časopis za dob první republiky získal. S ohledem na všechny tyto zásluhy, jež snad byly v předloženém článku dostatečně nastíněny, si Bedřich Jenšovský zaslouží být v souvislosti se Státní archivní školou připomínán více, než tomu bylo doposud.

Bedřich Jenšovský and the State School for Archivists

The article presents Dr Bedřich Jenšovský's activities in the State School for Archivists, a specialised educational institute that was founded in 1919, after the establishment of the Czechoslovak Republic. An archivist with the Czech Lands Archives, Bedřich Jenšovský was not present at the start of the school, but he taught there from nearly the very beginning; first the history of administration and archival science from 1926 forward. He basically taught these two subjects till the end of his engagement at the school. In the early 1930s, as a member of the Czechoslovak Archives Association, he co-designed the school's curriculum reform that became effective from 1934. In addition to his educational role, Bedřich Jenšovský was also the school's secretary. In the second half of the 1930s, he fully represented the headmaster, Professor Gustav Friedrich, and he was appointed director in 1940, despite the difficult situation in the Protectorate of Bohemia and Moravia. For many years, Bedřich Jenšovský was also editor and contributor of the School for Archivists' Periodical, strongly influencing its form and development, and he is also credited for the school's development and operation in propitious and unpropitious times.

SOKOLSKÝ ŽIVOT VZDĚLAVATELE BEDŘICHA JENŠOVSKÉHO

KATEŘINA POHLOVÁ

„Bratr dr. Bedřich Jenšovský, člen vzdělávacího předsednictva ČOS a vzdělavatel Sokolské župy středočeské – Jana Podlipného dožil se 24. září t. r. padesáti let. Používáme této příležitosti k tomu, abychom především vděčně uznali jeho vytrvalou, mnohaletou sokolskou práci vzdělávací. Ředitel archivu země české, organizátor bývalého Československého ústavu historického v Římě, pracovník vědecký, jehož odborné práce stejně jako velké dílo, na němž se svou chotí pracoval v posledních letech (doplnění Kosinových Dějin světa), vyžadují nadměrného času, nachází přece čas a vroucí zájem pro práci sokolskou. Už to samo dokazuje, jak vysoko si váží této práce; a kdo vidí jeho práci zblízka, ví, co jí přináší ze svých velkých vědomostí a zkušeností, ze svého rozhledu i ze své vyrovnané, klidné, rozvážené povahy. Máme velmi málo takových pracovníků z vědeckého světa – a s tím větším uznáním vzpomínáme padesátin bratra dr. Jenšovského, jemuž přejeme do další práce úřední, vědecké i sokolské mnoho zdraví a sil.“¹

Je až s podivem, že Bedřich Jenšovský se při svém zaměstnání a badatelském zaujetí dokázal ještě naplno věnovat sokolské činnosti, která nejenže byla náročná, ale mnohdy i nevděčná. Zařadil se tak vedle mnoha více či méně známých osobností, které v 20. a 30. letech zasvětily svůj volný čas sokolské práci, což se jim stejně jako Jenšovskému stalo nakonec osudným. V Sokole se zapojil do práce na všech třech jeho úrovních – tedy v jednotě, na župě a v ústředí Československé obce sokolské, konkrétně ve Vzdělávacím sboru (dnes Vzdělávatelský odbor ČOS).

„Sokolování“ Bedřicha Jenšovského je nejlépe dohledatelné v sokolských periodikách, články a informace v nich byly za první republiky velice podrobné. V tomto případě se jedná především o časopisy Vzlet (časopis Župy středočeské – Jana Podlipného), Sokolský vzdělavatel (časopis Vzdělávacího sboru), z něhož pochází i úvodní přání k padesátinám, a Sokolský věstník (časopis ČOS). Když se informace doplní o archivní materiály, dá se získat celkem obsáhlý příběh Jenšovského působení v Sokole. Bohužel pisemnosti k činnosti jednoty v Újezdě nad Lesy se dochovaly jen torzovitě a fond župy ještě není zpracovaný a zpřístupněný.

1 Sokolský vzdělavatel, příloha Sokolského věstníku 8 (dále Sokolský vzdělavatel) 1939, s. 139–140.

Tělocvičné jednoty Sokol Sibřina a Újezd nad Lesy

Ačkoli je Bedřich Jenšovský spjat hlavně se Sokolem v Újezdě nad Lesy, před založením jednoty působil jako vzdělavatel v sibřinském Sokole, a to ještě roku 1927. Dokonce se téhož roku stal vzdělavatelem nově vytvořeného 4. obvodu III. vzdělávacího okrsku župy, do něhož patřily jednoty Dobročovice, Sibřina a Úvaly. Újezd a Běchovice spadaly pod 2. obvod. Že se ve stejné době angažoval v obou jednotách, nebylo neobvyklé.²

Dějiny Sokola v Újezdě nad Lesy začínají v roce 1926, kdy vznikl na základě žádostí místních občanů, kteří buď v sousedních obcích v Sokole působili, nebo by ho rádi měli „doma“. Samotný impulz k zřízení vyšel ze schůze místní osvětové komise a okrašlovacího spolku. Několik funkcionářů těchto dvou organizací se ujalo přípravných prací. Jednota nevznikla hned samostatně, ale jako pobočka Sokola v Běchovicích, jejíž starosta br. Holub promluvil i na prvním újezdeckém setkání konaném 29. července 1926, tentýž večer proběhlo už i cvičení prostných. Ustavující schůze pobočky se konala 11. září 1926 a o prvních činnostiích rozhodlo 38 přítomných členů. Správu pobočky vedl nově zvolený předseda br. Josef Roháček. Mezi dalšími zvolenými bychom jméno Bedřicha Jenšovského hledali marně, zato byl za vzdělavatele vybrán jeho bratr Jaroslav. Je ale pravděpodobné, že se Bedřich sám volby správy pobočky účastnil. Hned v říjnu byla uspořádána první náborová akademie, na níž nový vzdělavatel přednášel o plukovníku Švecovi. V lednu následujícího roku byl ustanoven celý vzdělávací sbor pobočky.

Vzhledem k dostatečnému počtu členstva, různorodé a aktivní činnosti či nově zakoupenému náčiní se pobočka brzy rozhodla, že je načase osamostatnit se. Dne 17. září 1927 proběhla valná hromada a v Újezdě nad Lesy tak vznikla první sokolská tělocvičná jednota.³ V roce 1932 se starostování vzdal ze zdravotních důvodů br. Kozíšek. Za účasti 30 členů proběhla 22. června mimořádná valná hromada, kde byl dosavadní náměstek starosty Bedřich Jenšovský zvolen starostou, novým náměstkem pak zvolen vzdělavatel br. Šuma. „Volbou br. dr. Jenšovského starostou jednoty život v ní se dojistá vzpruží, neboť všichni si br. starosty váží a mají ho rádi.“⁴

Členové cvičili nejdříve v chátrajícím lesním pavilonu, poté v hostinci br. Bergmana a v roce 1937 se stěhovali do hostince, kde pro ně provozovatel br. Mráz zbudoval nový prostorný sál. V té době také jednali s obcí o přidělení pozemků pro stavbu sokolovny.⁵

2 Vzlet, věstník Sokolské župy středočeské 1 (dále Vzlet) 1927, s. 30; Vzlet 4, 1927, s. 155.

3 Archiv hlavního města Prahy (AHMP), fond Sokol Běchovice (1919–1976), kart. 1. Ročenka sokolských činovníků 1927–1928. Praha 1927. V roce 1926 měla župa 63 jednot a 5 poboček v šesti okrscích.

4 Vzlet 5–7, 1932, s. 164.

5 Vzlet 4, 1937, s. 98.

T. J. Sokol Újezd nad Lesy patřila pod III. okrsek Středočeské župy – Jana Podlipného. Za místní jednotu vystupoval starosta na veřejných akcích, například 1. května 1934 promluvil na slavnostech kladení základního kamene budovy školy.⁶

Brzy po vzniku jednoty se Bedřich Jenšovský rozhodl kandidovat na činnovnický post župního vzdělavatele.

O vzdělavatelské činnosti

Pro porozumění činnosti bratra Jenšovského v Sokole bych krátce nastínila, co je vzdělavatelská práce v Sokole. Dnes Sjezd České obce sokolské volí starostu, místostarosty, jednatele a další členy předsednictva. Čtyři činovníci se do předsednictva dostávají na základě jiné volby. Náčelníka a náčelnici volí župní náčelníci a náčelnice, předsedu odboru taktéž župní sportovní vedoucí a vzdělavatel je volen na sjezdu župních vzdělavatelů. Až na předsedu odboru sportu je náčelník, náčelnice a vzdělavatel historicky daná činnovnická funkce, ta poslední jmenovaná je z nich nejmladší. O systematickou osvětu sokolů se však zasazoval už i Miroslav Tyrš. V šíření sokolské myšlenky, která sice vychází od Tyrše, ale vlivem doby a jeho následovníků se vyvíjela, pak pokračovali další členové. Přelomová byla svatováclavská rezoluce přijatá na valném sjezdu ČOS v roce 1895, kde byla deklarována snaha „o mravní povznesení jednotlivců“. Na základě toho se vzdělávací (dnešní terminologií vzdělavatelská) činnost stala oficiální náplní ČOS. Nejdříve vznikl nový odbor pod ústředím, na konci 19. století začaly vznikat vzdělávací sbory na župách a jednotách. Na VI. valném sjezdu ČOS v roce 1920 se výrazně přepsaly stanovy, což změnilo i postavení vzdělávacích sborů. Zásadní změnou bylo, že v čele činnosti nově stanul vzdělavatel ČOS, který je od té doby na stejné úrovni jako náčelník a náčelnice. Tím prvním byl zvolen Jan Hiller.⁷ Vzdělavatelská práce není jen o předávání si sokolských idejí, ale sokolstvo si kladlo za cíl vychovávat celou společnost mimo jiné po stránce mravní, osvětové, národní a demokratické. A myslím si, že Bedřich Jenšovský pracoval v Sokole i proto, že zde mohl uplatnit své široké znalosti, historický nadhled a předávat je dál.

Samotný vztah mezi sokolstvem a veřejností jako takový byl tématem, nad nímž Jenšovský přemýšlel a jemuž se věnoval. Svědčí o tom např. proslov „Sokol a veřejnost“ či účast v komisi sledující vliv Sokola na tisk a jak se o Sokole v tisku píše.⁸ Toto poslání vzdělavatelů připomínal během celého svého působení

6 AHMP, fond Úřad městské části Praha 21, Praha 9 – Újezd nad Lesy (ÚMČ Pha 21), Pamětní kronika obce Újezda nad Lesy (1921–1957), digitalizát, s. 22.

7 Kol. autorů: My vzdělavatelé. 100 let od zvolení Jana Hillera prvním vzdělavatelem ČOS. In: Vzdělavatelské listy 1, 2021.

8 Vzlet 10, 1937, s. 188.

skrze proslovy na zasedáních a u zpráv ze vzdělávací činnosti, které Jenšovský předkládal. „Pokládám za přední povinnost sokolského vzdělavatele, aby právě dnes, a dnes více nežli jindy, připomněl tuto výstrahu, neboť, je-li sokolstvo – a o tom nikdo z nás nepochybuje – především povoláno, aby sjednocovalo národ a zachovávalo jej při svěžesti tělesné i při vysokých hodnotách mravních, jsou to především vzdělavatelé, jimž přísluší, aby sledovali vývoj a postavení myšlenky sokolské v dnešním politickém stavu a v dnešních proudech myšlenkových, aby upozorňovali na hrozící nebezpečí, ale aby také dovedli zapojiti nezranitelnou sokolskou myšlenku do těch proudů dneška, které jí jsou zdravý a které ona může oplodnit, neboť: kde stanutí, tam smrt.“⁹

Práce v župě

O lepší komunikaci napříč Sokolem a vznik větších celků, do kterých by spadalo více jednot, se snažil za svého života už i Miroslav Tyrš. Nejdříve vznikly tzv. skupiny nazvané po větších jednotách, brzy se ale pojmenování změnilo na župy. První úředně schválená vznikla v roce 1884 a za název si zvolila Sokolská župa Tyršova na středním Labi, na počest právě zesnulého zakladatele Sokola. Jednalo se o oblast Kolínska. Postupně vznikaly i další župy, mezi nimi taktéž v roce 1884 Středočeská, z níž se později oddělily další župy. V roce 1925 župní předsednictvo schválilo pojmenování po prvním starostovi České obce sokolské (vzniklé roku 1889) Janu Podlipném.¹⁰ V dubnu 1928 byl župním vzdělavatelem zvolen Bedřich Jenšovský, který tak nahradil Františka Pobudu, učitele v Choceradech, který už znovu kandidovat nechtěl. Starostou župy byl magistrátní přednosta z Královských Vinohrad a také bývalý vzdělavatel František Liska.¹¹ Středočeská sokolská župa Jana Podlipného (dnes jen Sokolská župa Jana Podlipného) se v době působení vzdělavatele Jenšovského dále dělila na šest okrsků, kdy každý okrsek měl také svého vzdělavatele. Z titulu své funkce byl Jenšovský členem župního předsednictva a v čele předsednictva vzdělávacího sboru župy, jehož schůze svolával. Účastnil se také dvakrát do roka sjezdů župních vzdělavatelů řízených předsednictvem Vzdělávacího sboru ČOS, kde zastával roli prostředníka mezi župou a úkoly danými pro celou obec z ústředí.

O vzdělávatelské činnosti na župě máme nejvíc informací z župního věstníku Vzlet.¹² Mapování a psaní podrobných zpráv o dění v župě a jednotách měl vzdě-

9 Jenšovský, Bedřich: Vzdělávací činnost. In: Vzlet 3, 1937, s. 54.

10 Sokol 7, 1884, s. 72; Mandová, Marcela: Po bratru zakladateli – vznik první sokolské župy a župního zřízení. In: Vzdělávatelské listy 4, 2019, s. 3–4.

11 Ročenka sokolských činovníků 1927–1928. Praha 1928.

12 Jako Věstník Sokolské župy středočeské byl vydáván v letech 1909–1913, v letech 1914–1924 Vzlet: věstník Sokolské župy středočeské a od roku 1925 až do roku 1948 jako Vzlet: věstník

lavatel na starost a tyto zprávy se ve věstníku zveřejňovaly. Co všechno tedy patří pod široký pojem „vzdělávací akce“? Jedná se hlavně o kulturní a společenské události. Vzdělavatelé ve svých jednotách pořádali mimo jiné přednášky, akademie, divadla včetně loutkových, oslavy, koncerty, vzpomínkové akce, vycházky, promítání filmů, výstavy, různé kurzy a podobně. Protože mnohdy šlo o odbornější odvětví, jako bylo rozšíření sokolských biografů či odborná pomoc loutkářům a divadelníkům, existovaly pod předsednictvem vzdělávacího sboru župy speciální odbory a komise. Pravidelně se také organizovaly vzdělávací školy a dbalo se na vedení knihoven, kronik a archivů.

Z výše jmenovaného je patrné, že župnímu vzdělavateli zabralo dost času jenom řízení celé této župní činnosti, kterou měl za povinnost koordinovat a podávat o ní zprávy na předsednictvu.¹³ V rámci svých časových možností občas sám pro sokoly přednášel¹⁴ a jako host se účastnil různých sokolských podniků. Z vydaných zpráv vyčteme, čemu na župě věnoval pozornost. V prvních letech po zvolení se zaměřil na knihovny župy a jednot. Nabádal své svěřence ke katalogizování, a aby jim pomohl, vytvořil vzorový knihovní řád. Knihovníci měli předepsáno, jaké časopisy a knihy musejí ve svých knihovnách mít, proto br. Jenšovský nařídil povinnou revizi obsahu knihoven. Později na předsednictvu Vzdělávacího sboru ČOS prosadil, že i župní knihovny dostanou soupis povinných výtisků. Stejně tak několikrát na schůzích upozorňoval na špatně vedené archivy. Byl v porotě divadelních soutěží a povzbuzoval jednoty, aby zakládaly loutková divadla. Krátce po Jenšovského přednášce na toto téma pro svoji mateřskou jednotu obstarali Újezdští loutky a začali hrát. Blízká mu byla i témata spolupráce mezi náčelnictvem a vzdělavatelstvem či vztah Sokola k jiným tělovýchovným organizacím.

Věčný ruch, věčná nespokojenost, psal už Tyrš v roce 1871 ve své slavné stati *Náš úkol, směr a cíl*. I bratr Jenšovský zastával k některým věcem kritický postoj. Neustále se opakovaly stesky nad liknavostí jednot v dodávání zpráv o činnosti. V jedné řeči na schůzi župního vzdělávacího odboru zmiňuje, že ho trápí malé zapojení mladých lidí do práce sokolské, u starších malá četnost v docházce. Kritizoval i některé články s politickým obsahem v sokolském tisku i některá

sokolské župy středočeské Jana Podlipného.

13 Když v roce 1929 odjel Bedřich Jenšovský na delší dobu do Říma, byla mu župním předsednictvem udělena dovolená do konce funkčního období, práci za něj vykonával jeho první náměstek br. Pobuda. Po návratu vypravěl na jaře 1931 sestrám a bratrům své postřehy z Itálie o nacionalismu, katolicismu a negativních jejich dopadech.

14 Např. v listopadu 1932 na župní vzdělávací škole na téma „*Dějiny sokolstva – Tyrš a Fügner*“; v roce 1937 přednášel na pomahatelské a cvičitelské škole, kde účastníky i zkoušel ze sokolské ideje a dějin; ve stejném roce na jarní schůzi župního sboru na zajímavé téma „*Vliv prostředí velkého města na vzdělávací práci*“.

rozhodnutí ústředí ČOS.¹⁵ V roce 1933 byl například pověřen župou, aby vypracoval memorandum, které by se předložilo předsednictvu ČOS. Obsahem memoranda mělo být vyzvání, aby ČOS důrazněji vystoupila proti komunistickému hnutí. Ačkoli br. Jenšovský nezačal s touto diskusí na výroční valné hromadě župy, jeho proslovu k tématu dali ostatní za pravdu a pověřili ho předložením návrhu.¹⁶

„Náš br. župní vzdělavatel nás překvapil. Br. dr. B. Jenšovský uzavřel dne 8. 3. sňatek s pí PhDr. Věrou Kosinovou. Novomanželům srdečně blahopřejeme jistě jménem všech příslušníků župy.“¹⁷ Ředitel zemského archivu byl na župě vážnou osobou, zvolen župním vzdělavatelem byl vždy bez komplikací a jednohlasně. K tomu byl občas dosazen i do různých komisí a dalších funkcí. Byl v redakční radě časopisu *Vzlet*, komisích pro župní stanovy, pro přiznání župního diplomu, pro výstavu o župě v Pardubicích, v knihovní komisi atd. Vykonával i funkci župního důvěrníka třem jednotám.¹⁸

Na ústředí Československé obce sokolské

Své zkušenosti pedagoga, archiváře a historika se rozhodl naplno zužitkovat v Sokole, když v roce 1933 kandidoval a byl zvolen do předsednictva Vzdělávacího sboru Československé obce sokolské.¹⁹ Usedl tak po bok nejvyššího vzdělavatele Antonína Krejčího a dalších významných sokolů 30. let 20. století, jakými byli bratři Jandásek, Pelikán, Groh, Hřebík, Klicpera, Truhlář, Fechtner, Evald a další. Téhož roku na jarním i podzimním zasedání župních vzdělavatelů promluvil o přípravných pracích k dějinám sokolstva, kde upozornil, že je potřebná součinnost všech, a za tímto účelem nabádal k uspořádání škol pro archiváře a kronikáře jednot.²⁰ Vedle toho vybízel k zaznamenávání vzpomínek starších sokolů a jako podklad vypracoval příkladové dotazníky. Tento cíl, který si v Sokole vytyčil, ho bude provázet až na sklonek života. Pod předsednictvem Vzdělávacího sboru tak nově vznikla komise pro sokolské dějiny, jejímž byl bratr Jenšovský předsedou a pro niž dostal za úkol připravit pracovní náplň. Do komise byli dále jmenováni bratři Jandásek, Martínek a sestra Lasovská. Komise se tak zařadi-

15 Např. *Vzlet* 5, 1929, s. 129.

16 *Vzlet* 3–5, 1933, s. 86. Proslov Jenšovského byl zapisovatelem zaznamenán.

17 *Vzlet* 3, 1937, s. 70.

18 Důvěrník byl jednotám ve všech otázkách radou i pomocí a skrze něj mělo župní předsednictvo stálý přehled o stavu jednot a šlo tak s nimi rychleji komunikovat. Jednoty, jejichž byl důvěrníkem, se střídaly.

19 *Vzlet* 3–5, 1933, s. 103.

20 *Věstník sokolský*, list Svazu československého sokolstva 15 (dále *Věstník sokolský*), 1933, s. 227; *Věstník sokolský* 46, 1933, s. 758.

la vedle komisi programové, studijní, literární, pro výchovu slovem, divadelní, loutkářské, organizační, pro uměleckou výchovu a další. Později přišel Bedřich Jenšovský ještě s podnětem, aby vznikl sokolský životopisný slovník. Nápad byl schválen a začleněn pod komisi. Představa byla taková, aby byly postupně vydávány brožurky s životopisy významných zesnulých žen a mužů, kteří se zasloužili pro věc sokolskou.²¹

Podle dalších zpráv i vzpomínek na období druhé poloviny 30. let pracovala komise v čele s Bedřichem Jenšovským usilovně na splnění předsevzatého cíle. O spolupráci poprosil celé sokolské členstvo, především vzdělavatele, aby uspořádali archivy svých jednot a zaslali kroniky na ústředí k opsání. Sám Jenšovský navštívil vídeňský archiv ministerstva zahraničí a archiv místodržitelství a pražského policejního ředitelství.²² Procházel i materiály z provenience Sokola Pražského a České obce sokolské. Po válce Antonín Krejčí vzpomínal, jak ho Bedřich Jenšovský vodil do spodních místností zemského archivu, aby mu s nadšením ukázal, co vše k sokolským dějinám našel.²³ Za tímto účelem byl i v roce 1935 zvolen do muzejního odboru ČOS, kde měl na starosti právě archiv ústředí. Aby členy-laiky motivoval k badání a spolupráci, sepsal do sokolských časopisů metodické články s názvy: *K přípravě dějin sokolských; O kronikách jednot sokolských; O archivech sokolských.*²⁴

Po mnichovské dohodě a následném vzniku protektorátu se zvýšilo úsilí, aby konečně vyšly sepsané dějiny. Na jaře 1940 ČOS schválila na připravované publikace 50 000 korun. Plánovalo se vydat několik dílů sokolských dějin. První byl již téměř hotov od Ladislava Jandáska, druhý díl měl na starost právě Jenšovský. Dosavadní komise pro sokolské dějiny pracující pod Vzdělávacím sborem byla nově přejmenována na literární komisi, společnou nejen pro vzdělavatele, ale také pro obě náčelnictva, aby tak došlo k lepší spolupráci. Komise byla rozdělena na

21 Věstník sokolský 40, 1934, s. 326; Sokolský věstník, list Československé obce sokolské 16 (dále Sokolský věstník), 1935, s. 125. Prvně předložil návrh Vzdělávacímu sboru ČOS ještě jako župní vzdělavatel v roce 1932, návrh byl v celém znění otištěn, viz Jenšovský, Bedřich: Návrh na přípravu životopisného slovníku sokolského. In: Vzlet 10–11, 1932, s. 220–221.

22 Podle zveřejněných statistik, které Bedřich Jenšovský v roce 1935 předložil, bylo opsáno 669 úředních dokumentů z registratury pražského policejního ředitelství a z presidiální kanceláře českého místodržitelství z let 1862–1867; 225 spisů z registratury bývalého rakousko-uherského ministerstva zahraničních věcí z let 1887–1907.

23 Krejčí, Antonín: Dr. Bedřich Jenšovský. In: Sokolský vzdělavatel 9, 1946, s. 107. Jenšovského přepisy byly v roce 1949 předány do archivu ČOS, dnes se nacházejí v: Národní muzeum, Archiv tělesné výchovy a sportu, fond Sokol, inv. č. 203–217, kart. 10–13. V roce 1954 byly z Archivu země české, z úřední pozůstalosti ještě zaslány do sbírek muzea čtyři listy Jenšovského výpisků ze zasedání župy z let 1931–1932. Tamtéž, inv. č. 2689, kart. 117.

24 Sokolský věstník 16, 1935, s. 128; Jenšovský, Bedřich: K přípravě dějin sokolských. Sokolský vzdělavatel 9, 1933, s. 148; týž: O kronikách jednot sokolských. Sokolský vzdělavatel 4, 1933, s. 79–80; týž: O archivech sokolských. Sokolský vzdělavatel 3, 1933, s. 48–50.

šest úseků: sokolské dějiny (zodpovídal B. Jenšovský), kroniky jednot a žup (J. Pe-likán), Životopisný slovník (A. Krejčí), Tyršův naučný slovník (V. Groh) a soupis sokolské literatury (s. Černá).²⁵

V roce 1940 na dubnovém zasedání sboru župních vzdělavatelů, které dvakrát do roka svolávalo (a stále svolává) předsednictvo Vzdělávacího sboru, měl br. Jenšovský vlastní bod v programu, při němž „požádal účastníky sjezdu o spolupráci na přípravě životopisného slovníku sokolského, který umožní nejen přehled význačných sokolských pracovníků, ale dá nahlédnout i do jejich životních zápasů, z nichž budeme často čerpati poučení a posilu“. Literární komise jako podporu pro zájemce vypracovala přednášku „*Sokolský život*“.²⁶

Ve dnech 17.–18. února 1940 se v Tyršově domě na Újezdě konal seminář „*Jak pracovat literárně v díle sokolském*“. Pořádali ho členové literární komise s cílem získat nové dopisovatele a autory sokolských (mikro)dějín. První část byla nauková. Vladimír Groh přednášel o studiu časopisů a knih. Po něm měl přednášku Bedřich Jenšovský s názvem „*Studium archivní, literární zpracování materiálu. Jak zpracovávali materiál Fr. Palacký, Z. Winter, A. Jirásek, J. Pekař aj.*“. Druhá část byla praktická, kdy Jandásek, Pechlát, Provazníková, Kožík a Krejčí mluvili o vzniku svých knih. Jenšovský vyprávěl, jak zpracovával dějiny 90. let v Sokole. Pro velký úspěch byl v květnu seminář opakován se stejným programem v Brně.²⁷ Na konci února se ještě konal seminář budoucích sokolských spisovatelů. Podle jednoho z účastníků se ho zúčastnilo cca 140 převážně mladých lidí, které zaujala přednáška bratra Jenšovského na téma „*Jak má vypadat archiv*“, během níž nabádal ke studiu v městských archi-vech. Vzhledem k množství dotazů se uvažovalo, že by si daná problematika zasloužila i vlastní seminář. K samostatnému školení o archi-vech a kronikách mělo opravdu dojít 4. května v Praze a 25. května v Brně v roce 1941. Bohužel se ale jedná o jednu z posledních informací, která ještě stihla vyjít v březnovém Sokolském vzdělavateli, než nacisté činnost Sokola 12. dubna zastavili, k realizaci tedy už nemohlo dojít.²⁸

O čem psal br. Jenšovský sokolům

Při procházení sokolských periodik bych tištěná slova vzešlá z pera br. Jenšovského rozdělila na články o událostech minulých,²⁹ recenze,³⁰ metodické

25 Sokolský věstník 22, 1940, s. 255–256.

26 Sokolský vzdělavatel 5, 1940, str. 112; Sokolský vzdělavatel 3, 1940, s. 53.

27 Sokolský věstník 4, 1940, s. 47; Sokolský věstník 18, 1940, s. 215.

28 Sokolský věstník 8, 1940, s. 88; Sokolský vzdělavatel 3, 1941, s. 50

29 Jenšovský, Bedřich: K výročí bitvy u Lipan. In: Sokolský vzdělavatel 5, 1934, s. 91–93; týž: Brannost v době husitské. In: Sokolský vzdělavatel 8, 1935, s. 140–142; týž: K výročí lipanskému. In: Sokol 5, 1934, s. 101–103; týž: Výchova Tyršem. In: Vzlet 10–11, 1932, s. 217–220; týž: Nad životopisem Tyršovým. In: Vzlet 9–10, 1931, s. 229–232; týž: K jubileu krásných slavností. In: Vzlet 5, 1938, s. 89–90.

30 Jenšovský, Bedřich: O základech sokolské historie. In: Sokolský vzdělavatel 8, 1929, s. 152; týž:

věci³¹ a zprávy o činnosti.³² Minulost byla dávána do kontextu doby, v níž byly texty psány, proto i jeden z článků se jmenuje „*Brannost v době husitské*“ a je psán společně s dalšími články o různých druzích brannosti, jejíž zavedení do sokolské činnosti se tehdy prosazovalo.³³

V časopisech vycházely recenze na knihy, ty psané Jenšovským mu byly tématem blízké. Jednu takovou publikaci, „*O základech sokolské historie*“ s podtitulem „*Příručka pro archiváře a kronikáře sokolských jednot a žup*“, napsal dr. Jiří Burghauser. Recenzenta a recenzovaného pojí nejen společné téma, kterému se věnovali, ale i podobný osud. JUDr. Jiří Burghauser zemřel v Osvětimi o deset dní dříve.

Dále se Jenšovský věnoval knihám se svatováclavskou tematikou, a to v roce 1929. Reagoval tak na blížící se oslavy 1000 let české státnosti, na které se ve společnosti nenahlíželo jednotně, a kolem svatováclavské legendy se vedly diskuse, jež zrcadlily společenské a politické nálady doby. „Ve zmatku, který takto zcela zbytečně byl vyvolán, musilo ovšem i sokolstvo zaujmouti své stanovisko,“ píše v článku v časopise Vzlet, v němž nabádá, aby se na život sv. Václava pohlíželo optikou doby, a ne současnosti.³⁴ Na toto téma několikrát vystoupil též s proslovem na župních zasedáních.

V závěrečných zprávách za uplynulá období a v dalších zprávách z župní vzdělávací činnosti nepíše jen statistická data, ale jako správný vzdělavatel dává sokolskou činnost do kontextu s děním v republice. Díky těmto zprávám se lze více dozvědět o politickém smýšlení a nazírání doktora Jenšovského na dění jeho doby.

8. říjen 1941

Na X. všesokolském sletě v roce 1938 více než 30 000 cvičenců při skladbě Přísaha republiky deklarovalo věrnost a ochotu bránit svobodu a demokracii. A opravdu se o rok později mnozí z nich zapojili do odbojových organizací, například blízký Jenšovského spolu pracovník Vladimír Groh byl v únoru 1941 zatčen za účast v Obráně národa. Sokol si vytvořil vlastní ilegální síť Obec sokolská v odboji. První zatýkání proběhla už v roce vzniku protektorátu, ale v mnoha případech se jednalo o varovné zatčení a dotyční byli časem puštěni. V čele odbojové sítě, která se od ústředí odvíjela přes župy až do místních jednot, stáli čelní činov-

Otázka svatováclavská v české historii. In: Sokolský vzdělavatel 7, 1929, s. 124. Recenze dalších knih se svatováclavskou tematikou Vzlet 9, 1929, s. 210–212.

31 Viz poznámka pod čarou č. 24.

32 Jenšovský, Bedřich: Nad vzdělávací statistikou tělovýchovných organizací. In: Sokolský vzdělavatel 3, 1938, s. 47–48; zprávy vzdělavatele a z předsednictva vzdělávacího župního sboru, o činnosti jednoty, výroční zprávy aj.

33 Klement, Martin: Sokolové a sokolky v přípravě na obranu státu. In: Vzdělávací listy 2, 2022, s. 9–11.

34 Jenšovský, Bedřich: O svatého Václava. In: Vzlet 9, 1929, s. 190–193.

níci sokolské obce. Že v roce 1940 slíbila ČOS literární komisi příspěvek na knihu o dějinách Sokola, není náhodou, stejně tak zvýšená školící a seminární činnost vzdělávacího sboru. Albert Pražák vzpomínal po válce na rozhovory se starosty ČOS Stanislavem Bukovským a Josefem Truhlářem, jak oběma záleželo na tom, aby sokolská myšlenka přežila těžkou dobu, a pokud to jde, aby se co nejdříve vydaly zmiňované dějiny, i Jenšovského jméno ve vzpomínce zaznělo.³⁵ Ti, co se přímo neúčastnili ilegální činnosti, snažili se bojovat alespoň perem a slovy, ta už ale bylo potřeba volit obezřetně, neboť se ČOS snažila co nejdéle udržet činnost. Nakonec fungovala o pár měsíců déle než například skautská organizace. V dubnu 1941 nařídil K. H. Frank, aby byla činnost Sokola okamžitě zastavena. Přerušeni setkávání členů v sokolovnách a na cvičištích nikterak neznamenoval její umrtvení. Našli se odvážní cvičitelé a cvičitelky, kteří si udržovali malé skupinky spolehlivého členstva a cvičili s nimi pod ochranou rozmanitých krycích opatření.³⁶ Často na březích řek a lesních mýtinách.³⁷ Stejně jako cvičení pokračovala i podzemní odbojová činnost Sokola. V září se stal říšským protektorem Reinhard Heydrich. Aby roztrhal sokolské vazby, nechal v Akci Sokol v noci ze 7. na 8. října 1941 pozatýkat činnovníky po celém protektorátu bez ohledu na to, zda u nich měli důkaz o zapojení do odboje, či nikoli. Gestapo šlo čistě podle ročenek z předchozích let. Nejvíce byli postiženi činnovníci z ústředí a žup, celkem přibližně 1500 sokolů. Jednalo se pouze o muže. Vzápětí Heydrich nechal definitivně rozpustit Českou obec sokolskou.

Není prokázáno, že by se Bedřich Jenšovský zapojil do sokolského odboje, zřejmě byl zatčen téže noci z úterý na středu „jen“ za to, že byl sokol ve vyšších činnovníckých funkcích. Gestapo si pro něj přišlo do kanceláře Archivu země české, kde byl ředitelem a měl zde také byt. Na druhé straně jeho blízcí spolupracovníci (bratři Jandásek, Groh a další) ze Vzdělávacího sboru ČOS v odboji zapojení byli, a není tedy vyloučeno, že mohl být do některých věcí zasvěcen.

Sokolská silnice

Po zatčení byli pražští vězni shromážděni v Petschkově paláci, poté převezeni do pankráckých cel a krátce nato posláni do Malé pevnosti v Terezíně, kde se potkali i s ostatními sokolskými vězni z celé republiky.³⁸ Odtud pocházejí prv-

35 Pražák, Albert: Několik vzpomínek z okupace a povstání. In: Sokolský věstník 18, 1946, s. 219.

36 Pro zajímavost uvádím, že např. ochotnický divadelní soubor Sokola v Újezdě nad Lesy za okupace pokračoval v činnosti pod baráčky a později pod pláštěm Národního sjednocení, viz AHMP, ÚMČ Pha 21, Pamětní kronika obce Újezda nad Lesy (1921–1957), digitalizát, s. 48.

37 Provazníková, Marie: To byl Sokol. Mnichov 1988, s. 168.

38 Beneš, František: Za bratrem dr. Stanislavem Bukovským. In: Sokolský věstník 29. Praha 1946, s. 360–361.

ní zaznamenané vzpomínky přeživších sokolů, v nichž jsou popisovány útrapy, jež zažíval i bratr Jenšovský. V pevnosti byl společně se svými spolupracovníky z župy i ústředí. Název této kapitoly je i názvem krátkého článku od Rudolfa Bárty. Vypráví v něm, jak je transport předsednictva, náčelnictva i vzdělávacího sboru prvně vysadil na práci na silnici vedoucí pod skalami souběžně s železnicí z Ústí nad Labem do Velkého Března. „Opravdu sokolská, neboť zde tekla prvá naše krev. Nikoli ještě v důsledku bití, jako později v Osvětimi a jiných táborech, nýbrž z rozdrásaných rukou, nezvyklých přehazovati velké a těžké ostré kameny. Sami jsme lámali, sami vozili a kladli.“ Večer je naložil nákladní vůz a odvezl na nádraží do Ústí. Jídla přes den moc nebylo, jen občas jim bylo dovoleno uvařit si polévku.³⁹

Je těžké parafrázovat vzpomínky z koncentračních táborů. Proto následující vyprávění z Malé pevnosti přepisují celé, je v něm br. Jenšovský i výslovně zmíněn. „Jedné prosincové soboty r. 1941 odpoledne místo odpočinku po týdenní práci, jenž býval věnován očistě, byl pro veškeré vězeňské osazenstvo malé pevnosti v Terezíně vyčten trest. Bylo to pro menší přestupek vězňů (snad měli více spodního prádla, než nálada velitelství toho dne dovolovala). Trestem byl stanoven šport. Tak rozhodli her komandanti (příslušníci S. D.), jak jsme své strážce museli, s čepicí v ruce, oslovovati. Za nepatrné vymyšlené přestupky vězňů s oblibou se vyhrožovalo športem. Šport byl dvojího druhu: rekreační a z trestu.

Šport rekreační byl snesitelný zásluhou vedoucího vězně, který prováděl jen lehké pohyby paží a nohou. Když cvičení nenacházelo milosti u dohlížejících strážců, napravovali to říznějším povelem, lépe řečeno: silným řevem. Řev (nikoli jen jasný povel) velitelů-vězňů značně zachraňoval v mnohých případech situaci. Šport z trestu měl obvykle tragické následky. Pro mnohé starší a choré bylo značným zatížením při těžké práci a hladu nastupovati k apelu poklusem, při poměrně krátké vzdálenosti nástupiště. Těm jsme pomáhali, jak se dalo, buď uchopením za ruku, v podpaží, nebo napodobeným spěchem a podobně.

Za takových okolností pro postižené byl náhle stanoven šport. Asi 1400 vězňů nastoupilo a v proudu bylo připraveno na šport. Nádvoří poměrně malé jest v podobě velkého T, tedy dost zatáček, k nimž se rozestavili vzácní strážci. Velení měl vězeň br. Klouček, náčelník župy rakovnické, pobytem v Terezíně jeden z nejstarších (podle doby pobytu se přidělovaly úkoly). Pokyny, povely, poklus a začátek športu je slibně zahájen. V čele útvaru se kluše, pokud to je dovoleno zvolna, aby všichni stačili. Kde byl útvar přerušován v zatáčkách, pracovaly vydatně nohy a ruce strážců (bachařů) na vyhlédnutých obětech, které se těžko pohybovaly. Táhneme je, jak se dá. Vedle mě běduje, že již nevydrží,

39 Bárta, Rudolf: Sokolská silnice. In: Sokolský věstník 5, 1946, s. 52. R. Bárta byl z Osvětimi v červnu 1942 propuštěn.

chorý starosta župy br. Ing. Rozmara. Pomáhám mu, jak jest možno, více však slovy, aby alespoň ušel ranám. Uprostřed dvora jako krotitel dravé zvěře řádí pověstný Fricek.

Klušeme, pro nás nekonečné minuty. Zjišťujeme čas. Teprve čtvrt hodiny – půl hodiny – tři čtvrtě hodiny. Spatřujeme zoufalství u těch, kteří již nemohou. Zasaňuje dobrý bratr Klouček. Vybírá z útvaru nemohoucí, staví je do řady. Jest jich asi dvacet. Mezi nimi starosta ČOS br. Keller, místostarosta br. Šauer, starosta naší župy br. Rozmara, župní vzdělavatel br. Jenšovský, náčelník župy Barákovy br. Vacín (z jmenovaných se vrátil jen br. Šauer) a jiní i nesokolové, jejichž jména vymizela již z paměti. Rozzuřený Fricek nesouhlasí se zákrokem br. Kloučka spíláním, cloumá s vyraženými. Neohrožený br. Klouček vysvětluje a staví se před ně, aby je uchránil před ranami, což se mu daří, neboť Fricek jest na mol opilý.⁴⁰

Poslední portrét

Na začátku roku 1942, přesně 14. ledna, většina sokolů vězněných v Malé pevnosti opustila Terezín a transportním vlakem o dvou rychlíkových vozech vyjeli směr Osvětim, kam se dostali o den později. Jak rádi zpětně vzpomínali na mnohem lepší podmínky v Terezíně. Jen co vystoupili, udeřil je mráz do tváře. V koupelně se svlékli, v horké vodě umyli, následně je ostříhali a nahé zas vyhnali na mráz do dalšího bloku, kde dostali rozedrané pruhované oblečení. Jakožto politickým vězňům jim byl na něj našit červený trojúhelník cípem dolů s písmenem T uvnitř, aby bylo viditelné, odkud dotyční pochází. Vlivem velkých mrazů, nedostatečného oblečení, těžké práce, špatného zacházení a nevyhovujícího jídla někteří sokolové nevydrželi ani měsíc. Mezi nimi i bratr Bedřich Jenšovský, který se nakazil všudypřítomným tyfem a zemřel 12. února 1942.

Doktor Jenšovský byl se svými spolupracovníky z ústředí i župy ubytován na bloku č. 25, na pokoji č. 7, kde se tísnilo přibližně 280 dalších vězňů. Spalo se na slámě s jednou dekou pro víc lidí.⁴¹ Společně s nimi bydleli dříve ubytovaní polští političtí zajatci včetně Stanisława Gutkiewiczze. Ten ve volných chvílích portrétoval spoluvězně, mezi nimi sedmnáct sokolů i s Jenšovským. Díváme-li se na jeho poslední portrét kreslený tužkou, vidíme v obličejí pohublého staříka, který je k nepoznání od vzhledu na dřívější civilní fotografii, kterou poskytoval ke zveřejnění. Jen ty brýle na očích jsou totožné. Na mundúru je načrtnut trojúhelník a číslo vězně 25630. Na límcí čteme autorův podpis. Vpravo dole je jméno portrétovaného s lokací Praha IV a datum 25. 1. 1942, tedy 18 dní před smrtí.⁴²

40 Uhlyarik, Oldřich: Terezínský šport. Sokolský věstník 3, 1946, s. 30. O. Uhlyarik byl na podzim 1942 z Osvětimi propuštěn.

41 Beneš, F.: Za bratrem, s. 360.

42 Państwowe Muzeum Oświęcim-Brzezinka, Stanisław Gutkiewicz (1910–1942): Portrét Bedřicha Jenšovského, 1942, PMO-I-2-607.

Stanislaw Gutkiewicz byl v červnu téhož roku po nezdařeném útěku zastřelen. I tak se všechny kresby dostaly „na svobodu“ společně s vězněm Wincentem Gavronem, kterému se útěk o rok později povedl. Od roku 1963 jsou uloženy v osvětimském muzeu.⁴³

Zachoval se nejen portrét, ale díky sokolu Rudolfu Bártovi i poslední Jenšovského chvíle. „V Terezíně jsme často s ním a ještě s br. prof. Miroslavem Broftem, také historikem, rozprávěli o pracovním plánu jak v Sokole, tak i mimo něj. Především chtěl br. Jenšovský vychovat celou skupinu vědeckých historiků, kteří by se věnovali sokolským věcem. Když jsem spisoval brožurku ‚Tvůrcové Sokola‘, byl mi velmi nápomocen a měl v úmyslu tuto práci rozšířit a prohloubit. Dokazoval, jak běžné údaje přejímané z článku do článku jsou často nesprávné a že i to, co je otištěno, je třeba historickými údaji ověřovati. Samotné dílo Tyršovo a Fügnerovo považoval po stránce historické za naprosto neprozkoumané. Chtěl přikročit k soustavnému studiu prostředí a doby, v níž naši zakladatelé žili. Velmi pozoruhodné byly jeho znalosti o jejich osobních stycích s vynikajícími vlastenci jejich doby, nejen spisovateli a umělci, nýbrž i s muži praxe.“

Od prvního vkročení do Osvětimi věděl, co ho čeká. Avšak přes jeho ret nepřešlo nikdy slůvko reptání. Ostatní si ulevovali třeba nadávkami na tyrany nebo ohnivými řečmi o našem budoucím vítězství. Jenšovský ke všemu mlčel. Zůstal vždy klidný a věcný.

Těžce nesl, když onemocněl nezadržitelným průjmem a těžkými omrzlinami. My ostatní jsme si zvykli i na tu špínu a pokálení – on nemohl. Bratři – jednou Bíža a Beneš, podruhé zase jiní – jej očišťovali a pomáhali mu. Též Honza Štolc se o něho vzorně staral. U Bíží to bylo tím hezčí, že již také sám byl nemocný. Tolik jsem z počátku stál o nějakou tu slupku z brambor, které br. Jenšovský nejedl, ale když pak nemohl jíst vůbec a nabízel mi celý svůj příděl, ač jsem měl hlad, nemohl jsem pro lítost pozřít ani sousto. To však trvalo asi jen dva dny. Když jsem se s ním naposledy objímal a líbal, byl chudák velmi ubohý a slabý. Mírně mě od sebe oddaloval, abych se neumazal, ale olíbal jsem ho já i všichni ostatní, kteří jsme ještě mohli stát na nohou. Zuboženého nesmírně trpícího br. Jenšovského doprovodili na poslední cestě z bloku do nemocnice bratři dr. Husták a Herold. Byla mrazivá, ale slunná únorová neděle odpoledne. Bylo zakázáno přicházeti s kýmkoliv v neděli na ‚krankenbau‘. Polským lékařům se zželelo zmučeného syna – člověka a převzali jej, aby za dva dny vydechl svoji ušlechtilou duši. Zničení br. dr. Jenšovského, historika sokolstva a kněze sokolství, třeba považovati za jednu z největších sokolských ztrát. Zemřel 12. února 1942.⁴⁴

43 Motlíček, Tomáš – Doležel, Michal: Památný den Sokola. Sedmnáct osvětimských portrétů. Brno 2013.

44 Bárta, Rudolf: Bedřich Jenšovský. In: Sokolský věstník 2, 1947, s. 26.

Jméno Bedřicha Jenšovského zaznělo společně s dalšími jmény umučených sokolů v procesu s Rudolfem Hössem. Proti tomuto hlavnímu veliteli koncentračního tábora v Osvětimi jel za umlčené sokoly k soudu do Varšavy svědčit starosta poválečné Československé obce sokolské Antonín Hřebík.⁴⁵ Velitel dostal trest smrti oběšením za osvětimským krematoriem.

Vzpomínky na Bedřicha Jenšovského

Po válce byl doktor Jenšovský v časopiseckých vzpomínkách několikrát zmiňován. Kromě výše psaných svědectví na dny ve vězení se občas jeho jméno objevilo v souvislosti s předválečnou činností Československé obce sokolské. Nekrolog vyšel v Sokolském vzdělavateli a napsal ho vzdělávatel ČOS A. Krejčí, v jehož předsednictvu Jenšovský zasedal. Vzpomíná v něm, jak byl vždy „skromný a upřímně bratrský ve všem styku sokolském. Jeho bystrý postřeh a mužná odvaha se projevila nejednou v rozpravách o sjezdech vzdělávacích sborů a jejich účastníci vzpomínají i jeho klidného, rozvážného a smířlivého tónu, který vnášel svými projevy do vzrušených někdy vln různých názorů. K tomu byl člověk nesmírně jemné povahy, vzácné opravdovosti, harmonicky vyrovnaný – muž zlatého srdce.“⁴⁶

V roce 1946 se 27. až 28. září konala oslava dvacetiletého trvání Sokola Újezd nad Lesy. V pátek vystupovali členové na slavnostní akademii, v sobotu proběhla výroční valná hromada a ve 14.00 odhalili „čestnému starostovi jednoty, umučenému v Osvětimi“ pamětní desku.⁴⁷ Ta se nachází na domě v Novosibírinské ulici a nápis je následující:

ZDE ŽIL A PRACOVAL ČESKÝ HISTORIK
PH.DR. BEDŘICH JENŠOVSKÝ
ŘEDITEL ARCHIVU ZEMĚ ČESKÉ,
SPOLUZAKLADATEL A ČESTNÝ STAROSTA
TĚLOCVIČNÉ JEDNOTY „SOKOL“ ÚJEZD N. LESY
VZDĚLAVATEL SOKOLSKÉ ŽUPY
STŘEDOČESKÉ, ČLEN VZDĚLÁVACÍHO
SBORU PŘEDSEDNICTVA ČOS.
NAROZEN 24. IX. 1889
UMUČEN 12. II. 1942 V OSVĚTIMI
NA VĚČNOU PAMĚŤ
TĚL. JEDNOTA „SOKOL“ ÚJEZD N. LESY.

45 Sokolský věstník 14, 1947, s. 175. A. Hřebík byl také mezi několika šťastlivci, kteří byli v červnu 1942 z Osvětimi propuštěni.

46 Krejčí, A.: Dr. Bedřich Jenšovský, s. 106.

47 Sokolský věstník 34, 1946, s. 426; AHMP, ÚMČ Pha 21, Pamětní kronika obce Újezda nad Lesy (1921–1957), digitalizát, s. 187.

Od října roku 2002 stojí v atriu Tyršova domu pomník věnovaný všem obětem druhé světové války pracujících na ústředí ČOS. Skládá se z několika desek, na kterých jsou oběti nacistické perzekuce řazeny abecedně. Mezi jmény je na podstavci socha mladé dívky. Pomník zhotovil akademický sochař Josef Nálepa. Každoročně 8. října na Památný den sokolstva, který je od roku 2019 též významným dnem České republiky, se u pomníku scházejí sokolové a vrcholní politici, aby uctili památku všech válečných sokolských obětí. Tedy i bratra Bedřicha Jenšovského, jehož jméno je také napsáno na pamětní desce. V tento památný den po celé republice sokolové i nesokolové nosí jako vzpomínku červenou kokardu se znakem Sokola.⁴⁸

Odkaz pro Sokol

„Bude naší nejvyšší snahou vést jednotu v duchu našeho nezapomenutelného v Osvětlení umučeného br. starosty PhDr. Bedřicha Jenšovského,⁴⁹ psali v roce 1947 sokolové z Újezda nad Lesy. A dá se říct, že to platí i pro vzdělavatelskou činnost v dnešním Sokole. Autorka tohoto textu pracuje již několik let na Vzdělavatelském odboru České obce sokolské a tehdejší zasedání vzdělavatelů se dost podobají těm dnešním. I dnes pořádáme semináře jak a proč vést sokolské kroniky, jak zacházet v jednotách se starými písemnými materiály a prapory. Stejně jako Jenšovský také vybízíme jednoty, aby zaznamenávaly vzpomínky svých starších členů, a těm, které mají knihovny, zasíláme duplikáty ze sokolské knihovny v Tyršově domě. Obdobné je to i v kultuře, kdy se snažíme udržet dlouholetou tradici sokolských kulturních souborů. Věnujeme se i dalším menším či větším tématům, k jejichž vyřešení od dob působení Jenšovského stále ještě nedošlo.

Patří mezi ně i neexistující odborná kniha, která by se detailně věnovala historii Sokola a mnoha aspektům jeho fungování. „Jestliže jsem nemohl vždy vyhovětí Tvým přáním a jestliže můj literární úkol, dějiny Sokola, zůstává dosud nedokončen, je příčinou toho, že má přílišná zaměstnanost na jiných polích mě zdržuje; nemohl bych se vzdát tohoto úkolu, který je mi nejen velikou ctí a čestným závazkem, ale do značné míry i pracovní láskou. Těším se proto s Tebou, že se přece jen i tohoto dokončení v lepších poměrech dočkáme,⁵⁰ psal br. Jenšovský v roce 1939 vzdělavateli. Bohužel lepších poměrů se nakonec nedočkal. Komise pro sokolské dějiny, jíž Jenšovský předsedal, byla vyvražděna. Před válkou stihla vyjít pouze první část přehledných dějin do roku 1889, na kterou měl Jenšovský navázat. Nakonec byly po roce 1945 vydány Stručné dějiny sokolstva 1862–1912,

48 Pamětních desek a článků věnovaných PhDr. Jenšovskému po roce 1945 je samozřejmě více, ale tento článek je celý psán skrze sokolské hnutí, proto ty „nesokolské“ ani z důvodu ucelenosti nebudu zmiňovat.

49 Sokolský věstník 11, 1948, str. 175.

50 Krejčí, A.: Dr. Bedřich Jenšovský, s. 107.

jež zmíněné Jandáskovo dílo doplnily o text br. Pelikána, který narychlo sepi-soval své dosavadní bádání v době, kdy se kolem něj již zatýkalo. I jeho život se uzavřel v Osvětimi. Na své umučené předchůdce navázal Alois Fikar a napsal Stručné dějiny sokolstva 1912–1941. Je dobře, že obě knihy vyšly, zvláště když jsou posmrtným mementem sokolské činnosti obou bratrů. A i když Jenšovský není zmíněn jako autor, dochoval se Jandáskův lístek, na kterém mu děkuje za poskytnutí opisů z archivních materiálů.⁵¹ I tak jsou ale obě díla vzdálena původ-ním představám komise.

„Nemusím Tě zajisté zvláště ujišťovat, že práce ve vzdělávacím předsednictvu obce, ostatně jako každá práce sokolská, byla mi vždy radostí a stala se krásnou složkou mé celé životní činnosti,“⁵² píše Bedřich Jenšovský br. Krejčímu. Celý výše psaný článek by se dal shrnout do této jedné věty. Kládl si za cíl přiblížit vzdě-lavatelskou práci za první republiky na příkladu činovníka bratra Jenšovského, stejně tak ukázat důvody a motivaci jednotlivce k bezplatné a časově náročné práci pro věc sokolskou. Jako činovník působil na velké množství lidí po celé republice a předával jim to, co bylo jeho řemeslem – učil je, jak se starat o knihovny, archivy, jak psát kroniky a co nejlépe zachovávat sokolskou historii. Vedle toho se skrze Sokol veřejně vyjadřoval a diskutoval o tehdejším společenském a politickém dění a díky své erudovanosti, výborné rétorice se těšil velké oblibě u posluchačů. K tomu všemu bádál a sepisoval sokolské dějiny.

Jen jedno se mi z literatury a pramenů nepodařilo zjistit, co by mě upřímně zajímalo. Přeci jen je Sokol hlavně organizací tělocvičnou. Chodil bratr Jenšovský také do sokoloven cvičit?

51 Národní muzeum, Archiv tělesné výchovy a sportu, fond Sokol, inv. č. 203, kart. 10.

52 Krejčí, A.: Dr. Bedřich Jenšovský, s. 107.

The Sokol Life of the Educator Bedřich Jenšovský

The article describes the Sokol educational work during the First Czechoslovak Republic, taking Bedřich Jenšovský as an example and showing the reasons and motivations of individuals for the voluntary and time-consuming work for the Sokol movement. Bedřich Jenšovský had been a member of the Czechoslovak Sokol Movement since the 1920s, working in Sokol Sibřina and Sokol Újezd nad Lesy, eventually being appointed chairman of the latter. In 1928 he assumed the role of the regional organisation's educator and five years later he decided to use his experience as educator, archivist, and historian in the educational department of the Czechoslovak Sokol Movement. He set a goal to expand the Sokol members' knowledge in archival and library science. He became involved in writing the Sokol history and sparked the origin of the Sokol biographical dictionary. At the regional organisation, he spearheaded the clubs' educators, regularly submitted reports on social and cultural activities, and was a member of several committees and the Vzlet periodical editorial staff. He encouraged discussions about the republic's situation. As a consequence of his Sokol high-post activities, he was arrested on 8 October 1941, sent to Theresienstadt Ghetto, and early in 1942 to the Auschwitz concentration camp. There a Polish prisoner painted his last portrait which remains. Bedřich Jenšovský died on 12 February 1942 and the article includes the memories of Rudolf Bárta, a Sokol member recalling his last days. Jenšovský was one of the leading Sokol educators of the 1930s.

*Vězeňská fotografie Bedřicha Jenšovského z koncentračního tábora Osvětim
(NA, Koncentrační tábor Osvětim – vězeňské fotografie, č. 25630)*

*Pomník obětem druhé světové války z ústředí Československé obce sokolské umístěný v atriu Tyršova domu
(foto Kateřina Pohlová)*

BEDŘICH JENŠOVSKÝ

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE

PETR MAREŠ

A) Monografie, edice, články, předmluvy, úvody, rejstříky

1913

Politika kurfiřta saského v Čechách v posledních letech vlády Rudolfa II. Praha 1913. [= Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění; třída I, číslo 49]

1920

Archivy a edice: poznámky k organizaci české práce historické. ČČH 26/1–4, 1920, s. 3–38 (Příloha Archivnictví a organizace práce historické.)

1924

Knihovna Barberini a český výzkum v Římě. ZČZA 6, 1924, s. 5–171.

1929

Ludwig svob. pán Pastor. AČA 39, 1929, s. 204–214.

In margine českého výzkumu v archivech vatikánských. In: Českou minulostí: práce věnované profesoru Karlovy university Václavu Novotnému jeho žáky k šedesátým narozeninám. Praha 1929, s. 331–334.

1931

O sedmi klíčích ke komoře korunní. ZČZA 7, 1931, s. 97–110.

Patrimoniální archiv nejv. purkrabství pražského. ZČZA 7, 1931, s. 111–178.

Český zemský archiv a výzkum archivů italských a vatikánských v prvním desetiletí republiky. ZČZA 7, 1932, s. 179–200.

O Československou akademii v Římě. In: Sborník prací věnovaných prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám: 1871–1931. Praha 1931, s. 192–204.

1932

O stavovských konfederacích v českém povstání: poznámky diplomatické.

In: K dějinám československým v období humanismu: sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám: 1872–1932. Praha 1932, s. 495–505.

Soupis prací ředitele Dr. Jana B. Nováka. In: K dějinám československým v období humanismu: sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám: 1872–1932. Praha 1932, s. 506–512.

1933

Šedesátka ředitele Dr. Jana Bedřicha Nováka. ČAŠ 9–10, 1933, příloha s. 1–17.

1934

V českém archivu zemském. In: O našich městech a patrimoniích a o správě obecních archivů: s poučením o hlavních archivech pražských. Praha 1934, s. 112n.

O patrimoniální správě v českých zemích. In: O našich městech a patrimoniích a o správě obecních archivů: s poučením o hlavních archivech pražských. Praha 1934, s. 35–57.

Le ricerche boeme a Roma é la fondazione dell'Istituto storico Cecoslovacco. In: Gli studi romani nel mondo 1. Bologna 1934, s. 43–56.

Archivy XX. století. In: Dvacáté století: sborník pokroků současného lidstva 7 (Z duševní dílny lidstva). Praha 1934, s. 405–413.

1935

Jan Bedřich Novák, Rudolf II. a jeho pád. Praha 1935 [předmluva Bedřich Jenšovský].

1939

Dr. Jan Bedřich Novák. Historik, archivář a editor. ZČZA 8, 1939, s. 5–39.

Zpráva o činnosti českého zemského archivu za leta 1930–1933. ZČZA 8, 1939, s. 229–293.

Bedřich Jenšovský – Věra Kosinová, Ilustrované dějiny světové. Díl V, Novověk III: od konce světové války do podzimu roku 1938. Praha 1939.

Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. XV., Sněmy roku 1611. III. Rejstříky. Praha 1939.

Rudolf Koss – Otakar Bauer, Archiv koruny české, 1. Dějiny archivu. Praha 1939 [úvod Bedřich Jenšovský].

Miloš Vystyd – Antonín Haas, Menší fondy a sbírky různé provenience [archivu země České], 1. Parisova sbírka: Listiny a listy z let 1372–1749. Praha 1939 [předmluva Bedřich Jenšovský].

1944

Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus III, Acta Urbani V.: 1362–1370. [pars 1]. Pragae 1944.

1946

Historicko-právní nástin vzniku a vývoje nadání hraběte Straky. ZČZA 9, 1946, s. 195–334.

B) Redakce**1932**

Bedřich Jenšovský – Bedřich Mendl (red.), K dějinám československým v období humanismu: sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám: 1872–1932. Praha 1932.

1934

Bedřich Jenšovský (red.), ČAŠ 11, 1934.

1936

Bedřich Jenšovský (red.), ČAŠ 12, 1936.

1938

Bedřich Jenšovský (red.), ČAŠ 13–14, 1938.

1939

Bedřich Jenšovský (ed.), ZČZA 8, 1939.

1940

Bedřich Jenšovský (red.), ČAŠ 15–16, 1940.

1946

Bedřich Jenšovský – Otakar Bauer (red.), ZČZA 9, 1946.

C) Zprávy, recenze, literatura, přehledy a výtahy, nekrology

1915

Walther Alfons Claudius von Hofmann, Forschungen zur Geschichte der kurialen Behörden vom Schisma bis zur Reformation. Band I, Darstellung, Band II. Quellen, Listen und Exkurse. Torino 1914. Recenze. ČČH 21/2, 1915, s. 278–282.

1917

Emil Göller, Repertorium Germanicum. 1. Band, Verzeichnis der in den Registern und Kameralakten Clemens' VII. von Avignon vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien 1378–1394. Berlin 1916. Recenze. ČČH 23/1, 1917, s. 183–187.

1920

Hlídko: měsíčník vědecký se zvláštním zřetelem k apologetice a filosofii. Recenze. ČČH 26/1–4, 1920, s. 265. [Zpráva o roč. 36, 1919]

Nové Čechy: pokroková revue pro život politický, sociální a kulturní. Recenze. ČČH 26/1–4, 1920, s. 266–268. [Zpráva o roč. 2]

Nové Čechy: pokroková revue politická, sociální a kulturní. Recenze. ČČH 26/1–4, 1920, s. 268–269. [Zpráva o roč. 3]

Česká Revue. Recenze. ČČH 26/1–4, 1920, s. 269. [Zpráva o roč. 13]

Walter Goetz, Die Politik Maximilians I. von Baiern und seiner Verbündeten 1618–1651. Teil 2; Bd. 2, 1625. München 1918. Zpráva. ČČH 26/1–4, 1920, s. 285.

František Vrtátko, Český národovec inž. Jan Perner a počátkové československého a ruského železniectví. Praha 1920. Zpráva. ČČH 26/1–4, 1920, s. 288.

1921

A. T. Chlumecký, Po stopách rodu Vchynských v českém písemnictví a jeho vztazích k národnímu životu našemu. Praha 1919. Zpráva. ČČH 27/1–2, 1921, s. 254–255.

Agrární archiv. Časopis pro dějiny venkova. Zpráva. ČČH 27/3–4, 1921, s. 489–490. [Zpráva o roč. 6]

Časopis pro dějiny venkova. Zpráva. ČČH 27/3–4, 1921, s. 490–492. [Zpráva o roč. 7]

Časopis pro dějiny venkova. Zpráva. ČČH 27/3–4, 1921, s. 492. [Zpráva o roč. 8]

Nové Čechy: pokroková revue politická, sociální a kulturní. Zpráva. ČČH 27/3–4, 1921, s. 494–495. [Zpráva o roč. 4]

Hlídka: měsíčník vědecký se zvláštním zřetelem k apogetice a filosofii. Zpráva. ČČH 27/3–4, 1921, s. 496–498. [Zpráva o roč. 37, 1920]

Friedel Pick, Pragensia II. Denkschrift des Rektors Johannes Jessenius von Gross-Jessen an den Generallandtag von 1619 über Erneuerung der Prager Universität. Prag 1920. Zpráva. ČČH 27/3–4, 1921, s. 501–502.

1922

Česká Revue. Recenze. ČČH 28/1–2, 1922, s. 247–248. [Zpráva o roč. 14]

Hlídka: měsíčník vědecký se zvláštním zřetelem k apogetice a filosofii. Recenze. ČČH 28/1–2, 1922, s. 248–249. [Zpráva o roč. 38, 1921]

Časopis pro dějiny venkova. Recenze. ČČH 28/3–4, 1922, s. 488–491. [Zpráva o roč. 9]

Nové Čechy: pokroková revue politická, sociální a kulturní. Recenze. ČČH 28/3–4, 1922, s. 491–494. [Zpráva o roč. 5]

Parlament. Revue věnovaná otázkám politickým a státním. Recenze. ČČH 28/3–4, 1922, s. 496. [Zpráva o roč. 1]

Od Ještěda k Troskám: vlastivědný sborník českého severu. Recenze. ČČH 28/3–4, 1922, s. 515. [Zpráva o roč. 1, 1922–1923]

1923

Z vatikánských ústavů. Zpráva. ČAŠ 1, 1923, s. 186–188.

Italský historický ústav pro archeologii a dějiny umění [...]. Zpráva. ČAŠ 1, 1923, s. 188–189.

Istituto „Ferrini“ dei palinsesti [...]. Zpráva. ČAŠ 1, 1923, s. 189.

O vrácení italských archiválií z rakouských archivů [...]. Zpráva. ČAŠ 1, 1923, s. 189–192.

Česká Revue. Recenze. ČČH 29/1–2, 1923, s. 253–254. [Zpráva o roč. 15]

Památky archaeologické a místopisné. Vydávané od archaeologického sboru Musea království Českého nákladem Matice české. Recenze. ČČH 29/1–2, 1923, s. 255–256. [Zpráva o roč. 32, 1920–1921]

Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze. Zpráva. ČČH 29/1–2, 1923, s. 258–259. [Zpráva o roč. 30, 1922]

Edmund Ernst Stengel, Nova Alamanniae: Urkunden, Briefe und andere Quellen besonders zur deutschen Geschichte des 14. Jahrhunderts vornehmlich aus den Sammlungen des Trierer Notars und Offizials, Domdekans von Mainz Rudolf

- Losse aus Eisenach in der Ständischen Landesbibliothek zu Kassel und im Staatsarchiv zu Darmstadt. 1. Berlin 1921. Zpráva. ČČH 29/1–2, 1923, s. 266.
- Italský historický ústav pro archeologii a dějiny umění (R. Instituto d'Archeologia e Storia dell'Arte). Zpráva. ČČH 29/1–2, 1923, s. 295–296.
- Alfred Cauchie; Louis Duchesne. Nekrology. ČČH 29/1–2, 1923, s. 298–299.
- Sborník Historického kroužku: čtvrtletní časopis historický. Recenze. ČČH 29/3–4, 1923, s. 539–540. [Zpráva o roč. 23, 1922]
- Vlastivědný sborník východočeský. Recenze. ČČH 29/3–4, 1923, s. 541–542. [Zpráva o sv. 1, 1923]
- Od Ještěda k Troskám: vlastivědný sborník českého severu. Zpráva. ČČH 29/3–4, 1923, s. 542–544. [Zpráva o roč. 1, 1922–1923]
- Jan Klos, Paměti města a zámku Nového Města nad Metují. Nové Město nad Metují 1922. Zpráva. ČČH 29/3–4, 1923, s. 555.
- Bernard Beniš, Památník Hospodářského společenstva pro soudní okres litomyšlský v Litomyšli: 1648–1918. Kniha první, Stát a šlechta, poměry náboženské, ochranná vrchnost: I. Trautmansdorfové, II. Valdštýnové. Litomyšl 1922. Recenze. ČČH 29/3–4, 1923, s. 559–560.
- 1924**
- Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas bohemicas illustrantia. Tomi I. pars I. Opera Ignatii Kollmann. Edidit Comitiorum Bohemiae deputatio. Pragae 1923. S. 475. Literatura. ČAŠ 2, 1924, s. 158–164.
- Z Archivní školy. Zpráva. ČAŠ 2, 1924, s. 188–189.
- Z českého zemského archivu. Zpráva. ČAŠ 2, 1924, s. 190–195.
- Z Československého historického ústavu v Římě. Zpráva. ČAŠ 2, 1924, s. 208–214.
- Z římských ústavů. Zpráva. ČAŠ 2, 1924, s. 216–221.
- Hynek Kollmann, Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia. Tomi 1. Pars 1, 1622–1623. Pragae 1923. Recenze. ČAŠ 2, 1924 (vyd. 1925), s. 158–164.
- Časopis Archivní školy. Zpráva. ČČH 30/3, 1924, s. 615–617. [Zpráva o roč. 1, 1923]
- Naše revoluce: čtvrtletní historický sborník. Recenze. ČČH 30/3, 1924, s. 622–624. [Zpráva o roč. 1, 1923]
- Od Ještěda k Troskám: vlastivědný sborník českého severu. Recenze. ČČH 30/3, 1924, s. 624–625. [Zpráva o roč. 2, 1923–1924]
- Ludwig von Pastor, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Bd. VII, Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Reformation und Restauration: Pius IV. (1559–1565). Freiburg im Breisgau 1920. Zpráva. ČČH 30/3, 1924, s. 632.
- Ludwig von Pastor, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Bd. VIII, Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Reformation und Restauration: Pius V. (1566–1572). Freiburg im Breisgau 1920.

Zpráva. ČČH 30/3, 1924, s. 632.

Ludwig von Pastor, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Bd. IX, Zeitalter Reformation und Restauration: Gregor XIII. (1572–1585). Freiburg im Breisgau 1923. Zpráva. ČČH 30/3, 1924, s. 632.

Arthur Wynen, Die päpstliche Diplomatie: geschichtlich und rechtlich dargestellt. Freiburg im Breisgau 1922. Zpráva. ČČH 30/2, 1924, s. 400.

1925

Časopis pro dějiny venkova s přílohou Selský archiv. Recenze. ČČH 31/2, 1925, s. 429–432. [Zpráva o roč. 11, 1924]

Naše revoluce: čtvrtletní historický sborník. Recenze. ČČH 31/2, 1925, s. 435–437. [Zpráva o roč. 2, 1924–1925]

Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues: Vierteljahrschrift zur Erforschung des Iser-Jeschkengaues. Recenze. ČČH 31/2, 1925, s. 437–438. [Zpráva o roč. 16, 1922]

Karl Hanquet, Documents relatifs au Grande Schisme. Tome I, Suppliques de Clement VII. 1378–1379. Rome 1924. Zpráva. ČČH 31/3, 1925, s. 662.

1926

Šedesáté narozeniny biskupa dra Antonína Podlahy [...]. Zpráva. ČAŠ 3, 1926, s. 165–167.

Ze státní školy archivní. Zpráva. ČAŠ 3, 1926, s. 167–169.

Z českého zemského archivu. Zpráva. ČAŠ 3, 1926, s. 169–173.

Archivní sekce Spolku pro dějiny Němců v Čechách. Zpráva. ČAŠ 3, 1926, s. 180.

Z Československého ústavu historického v Římě. Zpráva. ČAŠ 3, 1926, s. 192–195.

Z římských ústavů. Zpráva. ČAŠ 3, 1926, s. 195–199.

O ochraně písemných památek na venkově. Zpráva. ČAŠ 3, 1926, s. 200.

Časopis pro dějiny venkova s přílohou Selský archiv. Recenze. ČČH 32/1, 1926, s. 184–188. [Zpráva o roč. 12]

Otavan: měsíčník pro národní, kulturní a hospodářské zájmy města Písku a kraje Prácheňského. Recenze. ČČH 32/1, 1926, s. 188. [Zpráva o roč. 7, 1923]

Miscellanea Francesco Ehrle, Scritti di storia e paleografia. Vol. 1–5. Roma 1924. Zpráva. ČČH 32/1, 1926, s. 226–230.

Luigi Lodi, Venticinque anni di vita parlamentare: da Pelloux a Mussolini. Firenze 1923. Zpráva. ČČH 32/1, 1926, s. 234.

Michele Rosi, Storia contemporanea d'Italia: dalle origini del Risorgimento ai nostri giorni. Torino 1922 (2. vyd.). Zpráva. ČČH 32/1, 1926, s. 234.

Vittorio Brizzolesi, Giolitti. Novara 1921. Zpráva. ČČH 32/1, 1926, s. 234.

Časopis Archivní školy. Recenze. ČČH 32/2, 1926, s. 430–431. [Zpráva o roč. 2, 1925]

Naše revoluce: čtvrtletní historický sborník. Recenze. ČČH 32/2, 1926, s. 431–434. [Zpráva o roč. 3, 1926]

Časopis Archivní školy. Zpráva. ČČH 32/3, 1926, s. 627–629. [Zpráva o roč. 3, 1926]

Ludwig von Pastor, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Bd. X, Zeitalter Reformation und Restauration: Sixtus V., Urban VII., Gregor XIV., Innocenz IX. (1585–1591). Freiburg im Breisgau 1926. Zpráva. ČČH 32/3, 1926, s. 668.

1927

Ze státní školy archivní. Zpráva. ČAŠ 5, 1927, s. 191–192.

Z Československého ústavu historického v Římě. Zpráva. ČAŠ 5, 1927, s. 196–201.

Z českého zemského archivu v Praze. Zpráva. ČAŠ 5, 1927, s. 201–206.

Sborník Historického kroužku: čtvrtletní časopis historický. Recenze. ČČH 33/1, 1927, s. 189–190. [Zpráva o roč. 26, 1925]

Plzeňsko: list pro vlastivědu západních Čech. Recenze. ČČH 33/1, 1927, s. 192–193. [Zpráva o roč. 6, 1924]

Časopis pro dějiny venkova s přílohou Selský archiv. Recenze. ČČH 33/2, 1927, s. 420–423. [Zpráva o roč. 13]

Od Ještěda k Troskám: vlastivědný sborník českého severu. Recenze. ČČH 33/2, 1927, s. 424. [Zpráva o roč. 3, část 1, 2, 1924–1925]

1928

Sussidi per la consultazione dell' Archivio Vaticano a cura della Direzione e degli Archivisti. Vol. I.: Schedario Garampi. Registri Vaticani. Registri Lateranensi. Rationes Camerae. Inventario del Fondo Concistoriale. (Studi e testi. Fasc. 45.) Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1926. Literatura. ČAŠ 6, 1928, s. 186–189.

P. Cyril Straka mrtev. Zpráva. ČAŠ 6, 1928, s. 194.

P. Maurus Kinter, [...]. Zpráva. ČAŠ 6, 1928, s. 194.

Ze státní školy archivní. Zpráva. ČAŠ 6, 1928, s. 194–195.

Z českého zemského archivu v Praze. Zpráva. ČAŠ 6, 1928, s. 195–197.

O archivu města Třebíče [...]. Zpráva. ČAŠ 6, 1928, s. 208.

Časopis Archivní školy. Recenze. ČČH 34/1, 1928, s. 189–190. [Zpráva o roč. 4, 1926–1927]

Sborník Historického kroužku: čtvrtletní časopis historický. Recenze. ČČH 34/2, 1928, s. 433–435. [Zpráva o roč. 27, 1926]

Časopis pro dějiny venkova s přílohou Selský archiv. Recenze. ČČH 34/3, 1928, s. 648–650. [Zpráva o roč. 14, 1927]

František Vacek, Selský stav v Čechách v l. 1419–1620. Časopis pro dějiny venkova 14, 1927. Recenze. ČČH 34/3, 1928, s. 658–659.

1929

Sborník Historického kroužku: čtvrtletní časopis historický. Recenze. ČČH 35/2, 1929, s. 428–430. [Zpráva o roč. 28, 1927]

1930

Publicita spisů, uložených ve státních archivech italských [...]. Zpráva. ČAŠ 7, 1930, s. 144.

- Plzeňsko: list pro vlastivědu západních Čech. Recenze. ČČH 36/1, 1930, s. 179–181. [Zpráva o roč. 7, 1925]
- Časopis pro dějiny venkova s přílohou Selský archiv. Recenze. ČČH 36/3–4, 1930, s. 578–581. [Zpráva o roč. 15, 1928]
- Časopis Archivní školy. Recenze. ČČH 36/3–4, 1930, s. 581–583. [Zpráva o roč. 5, 1927]
- 1931**
- Dr. Josef Bergl, Das Archiv des Ministeriums des Innern Prag. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen. 64. Jahrgang. Prag 1926. Beilage für Archiv- und Musealwesen und für Denkmalpflege. S. 4–13, 25–30. Literatura. ČAŠ 8, 1931, s. 190–194.
- Dr. Josef Vítězslav Šimák [...]. Zpráva. ČAŠ 8, 1931, s. 230–231.
- Z Československého ústavu historického v Římě. Zpráva. ČAŠ 8, 1931, s. 235–243.
- O archivu ministerstva vnitra v Praze [...]. Zpráva. ČAŠ 8, 1931, s. 250.
- Středoškolsktí profesoři a archivy. Zpráva. ČAŠ 8, 1931, s. 254–255.
- O mezinárodní organisaci výzkumu středověkých register papežských v archivech vatikánských [...]. Zpráva. ČAŠ 8, 1931, s. 255–256.
- 1933**
- Eugenio Casanova, *Archivistica*. 2. ediz. Sien 1928. Literatura. ČAŠ 9 a 10, 1933, s. 235–250.
- Pio Pecchiai, *Manuale pratico per gli Archivisti delle pubbliche amministrazioni e degli archivi notarili*. 2. ediz. Milano 1928. Literatura. ČAŠ 9 a 10, 1933, s. 235–250.
- Eug. Casanova, *Archivio e archivistica*. Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti. Vol. IV. 1929. Literatura. ČAŠ 9 a 10, 1933, s. 235–250.
- Úmrtí biskupa Dr. Antonína Podlahy [...]. Zpráva. ČAŠ 9 a 10, 1933, s. 344–345.
- Publikace „Deset let Československé republiky“, [...]. Zpráva. ČAŠ 9 a 10, 1933, s. 348–349.
- Ze státní školy archivní. Zpráva. ČAŠ 9 a 10, 1933, s. 349–351.
- Z českého zemského archivu v Praze. Zpráva. ČAŠ 9 a 10, 1933, s. 359–363.
- Archivy sokolské, [...]. Zpráva. ČAŠ 9 a 10, 1933, s. 393.
- Slavné opatství v Monte Cassině [...]. Zpráva. ČAŠ 9 a 10, 1933, s. 396.
- Z Československé archivní společnosti. Zpráva. ČAŠ 9 a 10, 1933, s. 401–408.
- Časopis Archivní školy. Recenze. ČČH 39/2, 1933, s. 408–410. [Zpráva o roč. 6, 1928]
- Časopis Archivní školy. Recenze. ČČH 39/2, 1933, s. 410–411. [Zpráva o roč. 7, 1930]
- Časopis Archivní školy. Recenze. ČČH 39/2, 1933, s. 411–412. [Zpráva o roč. 8, 1931]
- Karl August Fink, *Der Kreuzablass gegen Georg Podiebrad in Süd- und West-Deutschland*. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, 24, 1932–1933, s. 211–243. Zpráva. ČČH 39/2, 1933, s. 425.
- Za Janem Bedřichem Novákem. Nekrolog. ČČH 39/3–4, 1933, s. 581–588.

1934

Ze státní školy archivní. Zpráva. ČAŠ 11 (1933), 1934, s. 175–176.

Z Československé archivní společnosti. Zpráva. ČAŠ 11 (1933), 1934, s. 219–223.

1936

Ze státní školy archivní. Zpráva. ČAŠ 12 (1934), 1936, s. 170–173.

Z archivu země České. Zpráva. ČAŠ 12 (1934), 1936, s. 175–180.

Z Československého ústavu historického v Římě. Zpráva. ČAŠ 12 (1934), 1936, s. 188–192.

Kardinál Franz Ehrle. Zpráva. ČAŠ 12 (1934), 1936, s. 200–202.

Z Československé archivní společnosti. Zpráva. ČAŠ 12 (1934), 1936, s. 202–207.

1938

Dr. Jaroslav Prokeš: Archiv ministerstva vnitra v Praze v letech 1918–1954. Sborník archivu ministerstva vnitra republiky Československé sv. VIII. (V Praze 1935), s. 5–65. Literatura. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 213–221.

Dr. Jaroslav Prokeš: Archiv ministerstva vnitra a vědecké bádání. [Část I.] Tamže sv. IX. (V Praze 1936), s. 5–53. – [Část II.] Tamže sv. X. (V Praze 1937), s. 7–83. Literatura. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 213–221.

Archivi d'Italia. (Periodico della „Bibliothèque des Annales Institutorum”). Biblioteca d'Arte Editrice. Annales Institutorum. Ser. II. Anno I. Roma 1933–1934. Str. 324. Přehledy a výtahy. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 284–290.

Archivi. Archivi d'Italia e Rassegna internazionale degli archivi. Ser. II. Anno II. Roma, Biblioteca d'Arte Editrice. Annales Institutorum. 1935. Str. 312. – Totéž. Ser. II. Anno III. Roma, 1936. Str. 321. Přehledy a výtahy. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 284–290.

[...] P. Jaroslav Václav Vacek, [...]. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 353.

[...] P. František Fau, [...]. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 353.

[...] MUDr. a PhDr. Josef Řehák, [...]. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 353.

Šedesátka Dr. Kamila Krofty. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 353–355.

Ze státní školy archivní. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 355–357.

Z archivu země České. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 367–371.

Archivní rada v Itálii. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 389.

O archivech italských. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 389–390.

O poměru knihoven a archivů [...]. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 392–393.

Péči o archivy ve Slezsku [...]. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 396–397.

Z Československé archivní společnosti. Zpráva. ČAŠ 13–14 (1935–1936), 1938, s. 401–405.

Prameny k zemědělským dějinám v archivu země České. Zpráva. VČAZ 14, 1938, s. 527–529.

1939

- Hynek Kollmann. Nekrolog. ČČH 45/1, 1939, s. 172–176.
- Nová organizace německých historických ústavů v Římě. Zpráva. ČČH 45/1, 1939, s. 191–192.
- Úmrtí Pia XI. Nekrolog. ČČH 45/1, 1939, s. 201–204.
- Hynek Kollmann, Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia: Prodromus. Pragae 1939. Recenze. ČČH 45/3–4, 1939, s. 527–532.
- Josef Hamršmíd. Nekrolog. ČČH 45/3–4, 1939, s. 595.
- Dr. Jan Bedřich Novák. Historik, archivář a editor. Zpráva. ČČH 45/3–4, 1939, s. 594–595.
- Archivalische Zeitschrift. Zpráva. ČČH 45/3–4, 1939, s. 613–614.
- Walter Friedensburg. Zpráva. ČČH 45/3, 1939, s. 614.
- Nicola Turchi, La religione di Roma antica. Roma 1939. Zpráva. ČČH 45/3–4, 1939, s. 628–629.
- Pericle Ducati, L'arte in Roma dalle origini al sec. VIII. Bologna 1938. Zpráva. ČČH 45/3–4, 1939, s. 628–629.
- Augusto Rostagni, La letteratura di Roma repubblicana ed augustea. Roma 1939. Zpráva. ČČH 45/3–4, 1939, s. 628–629.
- Giulio Giannelli, Roma nell'età delle guerre puniche. Bologna 1938. Zpráva. ČČH 45/3–4, 1939, s. 628–629.
- Giacomo Devoto, Storia della lingua di Roma. Roma 1940. Zpráva. ČČH 45/3–4, 1939, s. 629.
- Ohlášení a příprava 30 svazků edice Storia di Roma Ústavu římských studií. Zpráva. ČČH 45/3–4, 1939, s. 628–629.
- Cesare Spellanzón, Storia del Risorgimento e dell'Unità d'Italia dalla pace di Aguisgrana (1748) al Vittorio Veneto (1918). 4, Dall'inizio della Guerra del 1848 nell'Alta Italia all'Armistizio Salasco. Milano 1938. Zpráva. ČČH 45/3–4, 1939, s. 630.

1940

- Archivi. Archivi d'Italia e Rassegna internazionale degli archivi. Serie II. Anno IV. Roma 1937. Str. 280. Literatura. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 331–338.
- Prof. Pekař a archivy. Zpráva. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 399–400.
- Archivářská jubilea. Zpráva. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 400–401.
- Z archivní školy v Praze. Zpráva. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 401–403.
- Archivy, pomocné vědy historické a organisace historické práce na prvním sjezdu československých historiků, [...]. Zpráva. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 406–408.
- VIII. mezinárodní kongres věd historických v Curychu, [...]. Zpráva. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 408–410.

Knížka Dr. Luigi Enrico Pennachiniho „Elementi di Archivistica“ (Roma, Signorelli, 1937), str. 148., [...]. Zpráva. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 417–418.

Archivy a vyučování dějepisu. Zpráva. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 418.

Ústav patologie knihy [...]. Zpráva. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 419–420.

[...] PhDr. h. c. František Mareš, [...]. Zpráva. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 295.

[...] Dr. Antonín Breitenbacher. Zpráva. ČAŠ 15–16, 1940 (1937–1938), s. 395–396.

[...] Hynek Kollmann, [...]. Zpráva. ČAŠ 15–16 (1937–1938), 1940, s. 396–398.

1946

Ignaz Philipp Dengel, Nuntius Biglia: 1566 (Juni) – 1569 (Dezember), Commendone als Legat bei Kaiser Maximilian II., 1568 (Oktober) – 1569 (Jänner).

Wien 1939. Recenze. ČČH 47/1–4, 1946, s. 242–248.

Camillo Scaccia Scarafoni, Le piante di Roma: possedute dalla Biblioteca dell'Istituto e dalle altre biblioteche governative della città. Roma 1939. Zpráva. ČČH

47/1–4, 1946, s. 466–467.

Zkratky

AČA – Almanach České akademie věd a umění

ČAŠ – Časopis archivní školy

ČČH – Český časopis historický

VČAZ – Věstník Československé akademie zemědělské

ZČZA – Zprávy českého zemského archivu

O ČESKOSLOVENSKOU AKADEMII V ŘÍMĚ

BEDŘICH JENŠOVSKÝ

Když brzy po převratu v roce 1921 a 1922 byly položeny první základy k vybudování Československého ústavu historického v Římě, nejen na kompetentních místech v Praze, nýbrž také již v Římě samotném, nešlo tu v podstatě o novou neznámou instituci v českém podnikání kulturním, o ústav, pro jehož životnost a správu bylo by nutno teprve stavěti určité předpoklady a hledat vzory. Čeští historici účastnili se již dávno před tím horlivě prací o výzkumech v archivech vatikánských i jiných archivech italských, a to jednak jakožto členové samostatné expedice české, vysílané do Itálie Českým zemským výborem hned brzy po otevření archivů vatikánských, jednak jakožto členové rakouského ústavu historického v Římě, kde jim byla přidělována témata zvláště rozsahu většího; čeští umělci pobývali v Římě po léta, užívající nejednou také pohostinných atelierů v krásném prostředí Palazzo Venezia. Historická komise zemská, jež za předsednictví W. W. Tomka jakožto poradní orgán zemského výboru království českého řídila český výzkum v Římě, nespokojila se pouhým vyhledáváním bohemik a ukládáním prepisů v zemském archivu českém, nýbrž brzy pojala rozsáhlý projekt publikace těchto bohemik ve veliké edici, rozpočtené na řadu svazků, takže již od let devadesátých byli vysíláni čeští badatelé do Říma s určitým úkolem pracovním, v němž často implicity byl již také obsažen závazek příští edice. Výsledky těchto výzkumů byly publikovány v podniku nazvaném *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, jenž měl obsáhnouti bohemika od doby papeže Jana XXII. (1316–1334) až do sklonku XV. století. Když pak po dohodě s rakouským ústavem historickým, jehož mimořádné členství bylo poskytováno též všem členům české expedice vatikánské, počátek publikace byl posunut až k době Karla IV., t. j. k pontifikátu Klimenta VI., vyšly brzy za sebou v letech 1903 až 1907 tři svazky nové publikace, totiž svazek I. (Acta Clementis VI.) prací Ladislava Klicmana, svazek II. (Acta Innocentii VI.) prací Jana Bedřicha Nováka a svazek V. (Acta Urbani VI. et Bonifatii IX.) prací Kamila Krofty. Vedle soustavného výzkumu středověkých register papežských v archivech vatikánských rozšířilo však české badání v Římě zájem nejen časově, když řada úředníků zemského archivu počala se zřením k úřední publikaci archivu Sněmy České soustavně studovat zprávy nunciů u dvora císařského v době Rudolfa II., nýbrž i přibráním nových archivů a knihoven, z nichž brzy archiv Svaté kongregace de Propaganda fide, dotud vůbec nepřístupný a právě českým badatelům jen mi-

mořadně otevřený, jak pro důležitost, tak pro rozsah fondů, vyžádal si paralelního výzkumu samostatného. Výtěžkem tohoto výzkumu, který byl prováděn v letech 1891–1901 především prací zemského archiváře Hynka Kollmanna, jest sbírka více než 14.000 prepisů k náboženským dějinám českým v letech 1622–1800, uložená v zemském archivu a připravená pro publikaci v dalším velikém edičním podniku zemském „*Acta S. Congregationis de Propaganda fide res gestas Bohemicas illustrantia*“, jehož do převratu připraven byl k tisku již první svazek textu (vydán roku 1923) a rozsáhlý úvod o dějinách, organizaci a fondech kongregace de Propaganda fide. Také výsledků výzkumu v novověkých pramenech archivů vatikánských užili čeští badatelé literárně; Dr. Jan Bedřich Novák ve Zprávách zemského archivu roku 1906 upozornil zvláštním článkem na důležitost nunciatur pro zemskou publikaci Sněmů českých a pro české dějiny doby předbělohorské vůbec. V nových svazcích Sněmů českých XI. a XV. bylo jejich vydavatelem, Kroftou a Novákem, již hojně užito pramenů z archivů vatikánských i italských. I jinak častěji upozornili čeští badatelé na důležitost archivů vatikánských,¹ jež již první zemský archivář Gindely nazval nalezištěm diamantů pro badání historická.² Do roku 1914 bylo shromážděno v zemském archivu již přes 5200 prepisů z korespondence papežských nunciů u dvora císařského z konce XVI. a z počátku XVII. století.

Také čeští členové rakouského ústavu historického účastnili se pilně historických prací a projektů tohoto ústavu, a není nadsázkou, řekneme-li, že právě na nich ležely hlavní ediční podniky rakouské. Byl to především profesor Dr. Josef Šusta, jenž po pět studijních období dlel v Římě jakožto řádný člen a knihovník rakouského Istituto austriaco di studi storici, a jehož prací vyšla také nejrozsáhlejší dosud publikace rakouská z archivů vatikánských „*Die römische Curie und das Concil von Trient unter Pius IV.*“ ve čtyřech svazcích v letech 1904–1914; český Němec profesor Samuel Steinherz vydal tři svazky nunciatury Delfinovy, jediné, co do převratu vyšlo z rakouského oddělení podniku „*Nuntiaturberichte aus Deutschland*“, jehož se účastnily též královský pruský ústav historický v Římě a ústav Görresovy společnosti.³ Když po odchodu tajného rady Sickla nový ře-

1 Srv. Krofta, Kamil: České badání v archivu vatikánském. Zprávy zemského archivu království Českého 1, 1906, s. 34–42; Kollmann, Hynek: O badání českém v archivě kongregace de Propaganda fide. Zprávy zemského archivu království Českého 1, 1906, s. 43–61. O dalším postupu výzkumu podnikaného zemským archivem poučují úřední zprávy zemského archivu ve: Zprávy českého zemského archivu 6, 1924, s. 332–336, Časopis Archivní školy (ČAŠ) 2, 1924, s. 208–213; ČAŠ 5, 1927, s. 201–205, zvláště pak v 7. svazku Zpráv českého zemského archivu, který vyjde r. 1931 (Jenšovský, Bedřich: Český zemský archiv a výzkum archivů italských i vatikánských v prvním desetiletí republiky. Zprávy českého zemského archivu 7, 1931, s. 179–200).

2 Gindely v dopise ze dne 2. června 1882, v němž žádá rakouského ministra vyučování za urychlené vyslání několika pracovníků do archivů vatikánských.

3 O jednotlivých seriích nunciatur srovnej články Klicman, Ladislav: Z Vatikánu. ČČH 1, 1895,

ditel ústavu rakouského profesor Pastor pojal plán nové edice, t. zv. Paci, byl to opět český historik Dr. Vlastimil Kybal, jemuž připadl největší a nejnesnadnější úsek tohoto projektu, totiž akta míru vestfálského. Autorem projektu soustavného výzkumu a publikace pramenů k dějinám baroka, kterýžto projekt byl pojat v březnu r. 1914 do programu prací rakouského ústavu historického v Římě, byl vynikající český historik umění prof. Max Dvořák. Když v důsledku tohoto nového podniku bylo zřízeno při ústavě druhé stálé místo člena, stal se jím Pražan Dr. Oskar Pollak.

Když se tedy vyskytl po převratu projekt samostatného československého ústavu v Římě, jehož těžištěm by bylo badání historické, žila již téměř třicetiletá dobrá tradice výzkumu a prací italských v zemském archivu, byl již štáb zkušených pracovníků a badatelů v archivech italských, z nichž někteří právě před válkou znovu upozornili na důležitost, na problémy a konečně i na nedostatky dosavadního českého výzkumu římského.⁴ Za toho stavu bylo by bývalo nejlepší a také nejvhodnější, kdyby byly při nové organizaci československého ústavu římského úkoly historické svěřeny českému zemskému archivu jakožto dosavadnímu výkonnému orgánu českého výzkumu v Itálii; a bylo i o této eventualitě uvažováno.⁵ Avšak neujasněné poměry ústavní a správní obrážely se, žel, i ve věcech kulturních, kdy bez ohledu na důvody věcné a na prospěch věci zcela zbytečně byly zdůrazňovány a uměle prohlubovány rozdíly mezi institucemi zemskými a kulturními podniky státními. Přesné rozlišení starého výzkumu zemského a nového ústavu státního bylo by však neehospodárně zkomplikovalo všechnu další práci v Římě a bylo by hlavně těžce poškodilo nový čl. ústav, který by musil pro své publikace podnikati znovu náklad-

s. 21–32; ČČH 2, 1895, s. 106–116; ČČH 4, 1895, s. 231–246 a Krofta, Kamil: Z Vatikánu. ČČH 6, 1900, č. 4, s. s. 320–340. Nejnověji Stloukal, Karel: Práce Československého ústavu historického v Římě na výzkumu nunciatur. ČAS 7, 1930, s. 57–76 (též zvl. otisk).

4 Kybal, Vlastimil: Čeští historikové v Římě. Česká kultura 1, 1912; Drobné spisy historické 1, 1915, s. 78–116.

5 Je zajímavé, že nový ředitel zemského archivu Dr. Jan B. Novák, načrtáváje Další úkoly zemského archivu (Zprávy zemského archivu 5, 1918, s. 271–312), zařaduje do nich i práci o nunciaturách, a mluví již o příštím českém ústavě římském v souvislosti se zemským archívem: „Již z tohoto důvodu vedle jiných bude nutno, aby česká římská expedice byla ve stálém styku se zemským archívem, což by se dalo nejlépe uskutečniti takovým způsobem, že by buď jeden z úředníků zemského archivu byl postaven v čelo historické expedice v Římě aneb že by ředitel české expedice, kdyby jím byla jmenována jiná osoba, vstoupil v pevný svazek se zemským archívem, podobně jako je tomu při organizaci pruského institutu v Římě v poměru k archivní centrále v Prusku.“ – Článek ředitele Nováka byl sice psán ještě za starých poměrů rakouských, avšak přece již také se zřením k předpokládanému novému stavu poválečnému. Na dotaz ministerstva školství a nár. osvěty projevil zemský výbor v srpnu r. 1921 ochotu převzít na sebe péči o historická studia v novém československém ústavě v Římě, zároveň však prohlásil, že jest ochoten spolupracovati i v ústavě, který by byl nově zřízen ministerstvem školství a zařadil by do svého programu i samostatné podniky historické.

né výzkumy, dávno již připravené v zemském archivu českém. Jest proto vítati, že v důležité době organisace československého ústavu římského stál v čele ministerstva školství a národní osvěty právě profesor Šusta, který se opíraje o bohaté zkušenosti, dovedl se přenést přes úzkoprse výklady právní a dovedl při nové organizaci ústavu zajistiti i trvalou spolupráci archivu zemského. A bylo dalším štěstím nového kulturního podniku československého, že v době, kdy zahajoval činnost v Římě a kdy procházel těžkými začátky organizačními, třeba účinkem tradice zemského výzkumu byl zbaven počátečních nejistot a tápání pracovního plánu, že v té době byla republika československá zastoupena, jak u krále italského, tak u Svatého stolce vynikajícími odborníky historickými a bývalými badateli vatikánskými, Drem Vlastimilem Kybalem a Drem Kamilem Kroftou, již přinesli ústavu nejen bohaté znalosti a mimořádný zájem, nýbrž dovedli mu i skutečně prospěti.

Nové poměry politické po převratu, které ovšem změnily i možnosti našeho podnikání kulturního, ukazovaly, že nebude možné spokojiti se v Římě pouhým ústavem historickým, nýbrž že bude nutné zříditi tam středisko pro všechna odvětví studijní, jimž v Římě i v Itálii a vůbec v celé oblasti staré kultury románské může se dostati živné půdy a mimořádné podpory. Jestliže státy staré kultury a svobodného života politického uznaly za nutné zříditi v Římě veliké a často bohatě dotované ústavy, školy i akademie pro vědce i umělce, bylo jasné, že i nový stát československý, jehož styky s kulturou i s politickým životem italským v minulosti byly nemalé, bude musiti založiti, stejně jako ostatní státy kulturní, středisko v Římě, a to na širší basi historicko-archeologicko-umělecké. Bylo to zřejmé tím spíše, že se i ostatní tzv. nástupnické státy po Rakousku-Uhersku snažily vybudovati dosavadní své ústavy ve veliké akademie, jako Maďarsko, nebo položily základy k novým institucím kulturním, jakou je např. akademická knihovna polská, k níž je připojena i expedice vatikánská, opírající se jednak o munificence hraběte Michałowského, zvláště však o široké styky v kruzích římských, které si tu dovedla, jako ostatně ve všech velikých střediscích evropských, získati již dávno před válkou emigrace a kolonie polská.

Poradní sbor historický, zřízený po převratu při ministerstvu školství a národní osvěty, zabýval se proto od počátku vedle ustavení státního historického ústavu vydavatelského v Praze též otázkou československého ústavu v Římě na širším podkladě pracovním. Profesor Kybal již několik málo měsíců po převratu upozornil v tisku⁶ na důležitost Říma pro československá badání nejen historická, nýbrž i umělecko-historická a archeologická, a doporučoval zřízení samostatného ústavu československého v Římě. Profesor Krofta předložil ministerstvu školství a národní osvěty dne 9. listopadu 1920 návrh na zřízení československého ústavu historického v Římě, připojuje ihned konkrétní náměty na získávání knihovny a na opatření místností. Po svém jmenování vyslancem v Římě pozměnil prof. Ky-

6 Kybal, V.: Český ústav v Římě. Národní listy 59, 29. 1. 1919, č. 25, s. 1–2.

bal návrhy a rozšířil program nového ústavu v Římě na všechna studia slovanská, navrhuje zřídit kolaboraci Československa s Polskem a státem jihoslovanským „Slovanský ústav historický v Římě“, jehož správa by podléhala všem zúčastněným vládám.⁷ Byla to však základna přece jen příliš široká, a příliš veliké a různorodé úkoly dávaly se novému ústavu, jehož jednotlivé složky národní, resp. státní, měly různou tradici dosavadní práce v Římě. Také politické důvody mluvily stále méně pro ústav, jenž by již v názvu manifestoval jednotu slovanskou na půdě římské. Přijat tedy v historickém sboru projekt československého ústavu historického s programem výzkumu archivního, studií umělecko-historických i archeologických, kdežto široký plán Kybalův pro zřízení ústavu slovanského odložen zatím pro dobu budoucí. Tato doba se však vzdalovala, čím dále, tím více, a uskutečnění podobného projektu jevílo se stále méně pravděpodobnějším, takže sám vyslanec Kybal, když v roce 1923 činil nové návrhy na zřízení kulturního střediska v Římě, vycházel již z určitých úkolů a obrysů *Československé akademie*.

Ve studijním roce 1921–1922 vysláni byli po prvé po převratu českoslovenští badatelé do Říma, a to jak stipendisté státní, tak úředníci zemského archivu, kteří tu pokračovali ve výzkumu zemském.⁸ V téže době započato i s akcí pro získávání knih pro knihovnu nového ústavu, jednak koupí z dotací ministerstva školství, jednak dary institucí a korporací vědeckých; zároveň přenesena do československého ústavu příruční knihovna bývalé české expedice zemské. Ministr Krofta propůjčil v legaci u Svatého stolce ve Via Virginio Orsini 15 místnost pro uložení knihovny i jakožto pracovnu pro stipendisty československé. Tak navazujíc rovnou a vědomě na někdejší českou expedici zemskou, byla zahájena, zatím jen ve skromných rozměrech, činnost příštího *Československého ústavu historického v Římě*. Teprve o rok později v březnu r. 1923 byla jmenována ministerstvem školství a národní osvěty zvláštní komise pro zřízení Československého ústavu v Římě, a to jednak ze zástupců České akademie věd a umění a vysokých škol, jednak ze zástupců zemských výborů, českého a moravského, jež navrhly delegáty ministerstvu, jednak ze zástupce Slovenska, jmenovaného ministerstvem. Prvními členy komise byli profesoři Dr. Vojtěch Birnbaum, Dr. Gustav Friedrich, Dr. Jaroslav Goll, Dr. Václav Novotný a Dr. Josef Šusta, jmenovaní ministerstvem na návrh poradního sboru, Dr. Jan Bedřich Novák, ředitel českého zemského archivu, a zemští archivní radové Dr. Josef Borovička a Dr. Bedřich Jenšovský, jakožto zástupci zemského výboru českého, Dr. Bohumil Navrátil, profesor univerzity Masarykovy, a Dr. František Hrubý, zemský

7 Kybal, V.: Slovanský ústav historický v Římě. Venkov 16, 4. 12. 1921, č. 284, s. 1. – Srv. k tomu i Stloukal, K.: Nový projekt historického ústavu v Římě. Národní listy 61, 6. 12. 1921, č. 335, s. 4.

8 Byli to zemští archiváři dr. Josef Borovička a Dr. Bedřich Jenšovský a absolventka státní školy archivní dr. Věra Kosinová.

archivář moravský, jakožto delegáti moravského výboru zemského, a profesor univerzity Komenského Dr. Václav Chaloupecký, jmenovaný ministerstvem, jakožto zástupce Slovenska. Dalším členem komise byl správce Státního ústavu vydavatelského Dr. Václav Hrubý. Později jmenován členem komise ještě docent německé univerzity v Praze Dr. Gustav Pirchan, a po odchodu Dr. Václava Hrubého z ústavu vydavatelského na univerzitu do Brna jmenován do komise profesor univerzity Karlovy Dr. František Groh, jakožto zástupce dějin klasického starověku. V roce 1921 zařaděna již také do rozpočtu ministerstva školství a nár. osvěty samostatná položka pro Československý ústav historický v Římě; český zemský výbor, jenž se rozhodl pokračovat v plném rozsahu ve všech dosavadních výzkumech italských, zařadil již roku 1921 do rozpočtu položku na výzkum archivů italských i na vydávání pramenů z těchto archivů čerpaných, jakož i na doplňování českého oddělení konzultační knihovny vatikánské v Římě. Také moravský zemský výbor vložil do rozpočtu na rok 1923 novou položku v sumě 20.000 Kč na výzkum archivů italských a pro Československý ústav historický v Římě, a posléze i župy slovenské přispěly na práce při Československém ústavě v Římě. Setkala se tedy myšlenka vybudování Československého ústavu vědeckého v Římě u rozhodujících činitelů československých s dostatečnými sympatiemi. Od listopadu r. 1922 byly najaty pro nový ústav místnosti ve villině pana Marchesiniho ve Via Pompeo Magno 10. Ovšem i toto umístění ústavu mohlo být jen provisoriem, stejně jako bylo provisoriem dosavadní řízení ústavu v Římě jednotlivými členy vedoucími nebo mladšími stipendisty od případu k případu, třeba pracovní úkoly ústavu byly při tom dobře opatřeny. Toto provisorium bylo zdůrazněno tím více, že se právě v těchto dobách vyskytly již konkrétní návrhy pro umístění příštího ústavu československého.

Hraběnka Piccolomini Menotti darovala státu československému pozemek za Janiculum v blízkosti brány sv. Pankráce, pozemek sice jen něco vzdálenější, než je umístění dnešních škol španělské a americké, ale pro československý ústav přece jen nepřiležitý. Mnohem vhodnější místo získala československá vláda od městské obce římské. Dne 6. července 1923 podepsali starosta římský Filip Cremonesi a vyslanec československý Dr. Vlastimil Kybal smlouvu, kterou obec římská postupuje československému státu ve věčné užívání stavební plochu ve výměře 3.000 m² ve Valle Giulia, a to pro vybudování budovy, určené výhradně pro Československou akademii historickou, archeologickou a uměleckou.⁹ Podmínkou však bylo, aby byly schváleny plány budovy technickým úřadem města Říma a aby budova byla postavena v době pěti let ode dne podepsání smlouvy, jinak se bude pokládati staveniště za propadlé a případně obci zpět s volným právem disposičním.

⁹ Tuto smlouvu v českém výtahu uveřejnil vyslanec Kybal r. 1930 v Drobných spisech historických a politických. Praha 1930, s. 330–331.

V té době byly již načrtnuty konkrétní obrysy příští akademie v dobrém zdání, které o jejím zřízení předložil československé vládě vyslanec Kybal dne 13. listopadu 1922.¹⁰ Tím, že československá vláda přijala pozemek od městské rady římské s podmínkou jeho určení výhradně akademii historické, archeologické a umělecké, rozhodla zároveň, že taková akademie má být v Římě zřízena. Již v citovaném dobrém zdání řeší vyslanec Kybal otázku akademie se tří hledisek, technického, administrativního a ideového.

První otázka, která se tu naskýtá, jest, je-li v Římě třeba takové akademie a v kterém rozsahu z uvedených tří hledisek má být projektována. Uváží-li se, že všechny kulturní státy evropské mají v Římě, buď již od desetiletí, nebo alespoň od konce světové války, vlastní ústavy historické a archeologické, že se české badání v Římě datuje již od 40 let a že čeští badatelé historičtí, umělekohistoričtí i archeologičtí, stejně jako všichni ti badatelé jiných států, nemohou se obejít bez studií římských, je tím dána nesporně pozitivní odpověď pro zřízení československého ústavu historického v nejširším slova smyslu. Nejen však historici, nýbrž i filologové, zvláště klasičtí a romanisté, i právníci, jak brzy po převratu ukázal profesor Dr. Jan Vážný,¹¹ i filozofové a esteticí mohou velmi získati delším studiem v Římě. Tak ústav historický rozšiřuje basi na další odvětví vědecká a stává se již tak ústavem všeobecně vědeckým – akademií. Vedle pracovníků vědeckých jsou však to i umělci, kteří se znovu a znovu vracejí do této klasické země umění a vždy se tam budou vraceti. Není náhodou a nebyly to jen důvody prestižní, že všechny veliké státy evropské, Anglie, Německo, Francie a Španělsko, jakož i Spojené státy severoamerické zřídily v Římě vlastní akademie, školy malířské a sochařské. Otázku účasti umělců v naší příští akademii nepřisluší tu řešiti, neboť nejsem odborníkem a nemohu posouditi, pokud uznávají kompetentní kruhy pobyt v Římě za prospěšný i s hlediska dnešního umění pro malíře, sochaře a architekty. Mohu však pokládati za pravděpodobné, že školu uměleckou s aparátem profesorů, výstav apod. sotva dnes budeme v Římě zakládati; naproti tomu však lze míti za jisté, že i na příště budou vždy čeští sochaři, malíři i architekti dojížděti do Říma k pobytu kratšímu nebo delšímu, a že bude tedy vhodné, jak na to již také upozornil vyslanec Kybal, aby našli v Římě stálý útulek nejen pro pobyt, nýbrž i pro své práce. Možno-li namítati, že umělecké školy, francouzská a anglická, jsou starého založení, jest naproti tomu pozoruhodné, že německá vláda právě v nejnovější době (r. 1930) zřídila také v Římě svou uměleckou akademii ve Villa Massimi. (Jejího slavnostního otevření zúčastnil se sám italský král.) Poněvadž, jak bylo právě řečeno, není možné počítati s ně-

10 I toto dobré zdání otištěno V. Kybalem v Drobných spisech historických a politických, s. 331–337.

11 Prof. Vážný, vytýkáje zvláště vysokou úroveň romanistické vědy italské, nazývá Itálii „zemí předem predestinovanou pro studia historicko-právní“ (srv. Národní listy 19. dubna 1921).

jakou samostatnou uměleckou školou československou v Římě, jest patrné, že příští Československá akademie v Římě bude určena jak studiím vědeckým, tak pracím uměleckým.

Hlavním pracovním úkolem a těžištěm akademie pro nejbližší dobu budou studia historická. Tato studia jsou již také dnes nejlépe organizována a nebude od místa načrtnout v nejstručnějších rysech jejich rozsah. Jest to především soustavný výzkum středověkých register papežských až do roku 1503, podnikaný českým zemským archivem; jeho výsledkem je publikace *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*.¹² Tento výzkum dospěl dosud do poloviny pontifikátu Eugena IV. v pracích heuristických, v publikacích ke sklonku doby Karlovy, jehož smrt spadá ve stejný rok se smrtí posledního papeže avignonského Řehoře XI. Zbývá tedy ještě výzkum register od 40. let XV. století do konce určené doby. Částečně s těmito pracemi souvisí soustavný výzkum, dvou středověkých fondů vatikánských, archivu svatoandělského a t. zv. Instrument miscellaneí, rovněž prováděný zemským archivem českým. Předním úkolem *Československého ústavu historického v Římě* jest publikace *nunciatury u dvora císařského* v letech 1592–1628,¹³ jež jest zároveň součástí velkého podniku vydávání nunciatur, jak k němu došlo po dohodě historických ústavů pruského, rakouského a společnosti Görresovy v Římě. Československý ústav převzal tu po dohodě s ústavem pruským a s ústavem společnosti Görresovy nunciaturu důležité části doby císaře Rudolfa II. a doby předbělohorské; editor zpráv papežských nuncií té doby nemůže se obejít bez dokonalé znalosti poměrů náboženských v českých zemích v XVI. a XVII. století a bez odborné literatury české. Jsou to nunciatury Cesare Speciana v letech 1592–1597, Filippa Spinelliho v letech 1598–1603, internuncia Sebastiani Lamberta Fornariho (1603–1604), nuncia Giovanni Stefana Ferreriho (1604–1607), Antonia Caetaniho (1607–1610), Giovanni Battisty Salvagga (1610–1612), Placida de Marra (1611–1616), Viteliana Viscontiho (1617–1618), Ascania Gesualda (1618–1621) a Carla Caraffy (1621–1628). Důležitost a rozsah těchto nunciatur, jakož i rozšíření heuristických prací na archivy soukromé i na zprávy jiných diplomatických zástupců v té době způsobily, že si každá z uvedených nunciatur vyžádá v edici několika svazků. Již při předběžném rozvrhu této publikace nutno počítati nejméně s třiceti svazky. Když prof. Kybal před válkou¹⁴ navrhoval vydání nunciatury s hlediska

12 Viz o nich výše.

13 O publikaci nunciatur Československým ústavem histor. v Římě srv. článek Karla Stloukala: Práce Československého ústavu historického v Římě na výzkumu nunciatur, ČAS 7, s. 57–76.; o postupu těchto prací viz zprávy Dra Jenšovského, ČAS 2, 1924, s. 216–220, ČAS 5, 1927, s. 196–200, a ČAS 8, 1930, s. 235–243. Československý oddíl císařské nunciatury, vydávaný s poznámkovým aparátem latinským, má titul *Epistolae et acta nuntiorum apud curiam imperialem 1592–1628*.

14 Viz v uvedeném článku Čeští historikové v Římě. In: *Drobné spisy historické*, s. 106.

českého, počítal s deseti svazky této publikace pro dobu od r. 1553–1804. Program československého ústavu, rozšířený sice heuristicky, ale omezený chronologicky, zatím jen na léta 1592–1628, vykazuje již počet trojnásobný. Pokud si bude československé badání všimati nunciatur i po roce 1628, a do které míry bude je publikovati, nelze dnes ještě ani z daleka odhadnouti. Po zkušenostech, které byly právě v poslední době učiněny při výzkumu některých fondů v archivech vatikánských, a soudíc analogicky podle výtěžků jiných ústavů (např. společnosti Görresovy nebo akademie uherské) z nunciatury období osvícenství, možno již dnes pokládati za jisté, že i náš ústav bude časem musiti do svého programu pojmuti další vydání bohemik a slovenik nunciatury, byť i ve formě odchylné od dnešní hlavní publikace ústavu, v časovém rozsahu, jak jej navrhoval prof. Kybal.

Avšak Československému ústavu historickému případně v této skupině pramenů ještě další úkol publikační. Pruský ústav historický totiž, jemuž v původním rozdělení práce mezi uvedené již historické ústavy připadla perioda císařské nunciatury z pontifikátu Řehoře XIII. (1572–1585), tedy z konce vlády Maxmiliána II. a z prvních let Rudolfa II., nehodlá podle posledních dispoic a nového programu pokračovati v edici těchto nunciatur, které zvláště v období nuncia Orazia Malaspiny a jeho nástupců jsou značné důležitosti pro náboženské dějiny české. Dědictví této práce patrně proto případně ústavu československému. Vydání těchto zpráv v příštích letech bude zajisté souviseti s jiným dalším úkolem našeho ústavu, totiž s výzkumem a edicí bohemik z období století XVI., tj. z období mezi Monumenty vatikánskými a mezi prvními svazky hlavní publikace nunciatury u dvora císařského. I když bude tento nový podnik, který by snad bylo nejlépe označiti *Analecta saeculi XVI. res gestas Bohemicas et Slovenicas illustrantia*, rozsahem daleko za hlavními edičními našimi podniky ze středověku i z novověku, přece jen bude tu lze v několika svazcích přinésti důležité prameny k českým dějinám církevním z archivů vatikánských, z archivu konsistorního a event. i z jiných archivů kuriálních a italských.

Nunciatura Caraffova, jež jest poslední v programu publikace nunciatury československého ústavu, spadá již ve stejnou dobu se starším důležitým edičním podnikem českým, totiž s publikací zemského archivu *Acta S. Congregationis de Propaganda fide res gestas Bohemicas illustrantia*, o níž se stala zmínka již výše a k níž jest shromážděn v zemském archivu již všechn přípravný materiál z archivu kongregace z let 1622–1800. V této publikaci, vydávané nyní prací Hynka Kollmanna, tit. ředitele českého zemského archivu, bude pokračovati zemský archiv nadále. Ovšem všechn výzkum v tomto archivu, prováděný v devadesátých letech minulého století, i vydané akty vztahují se toliko na země bývalé Koruny české. A tu se právě naskýtá další úkol našemu historickému ústavu v Římě, jehož slovenští členové měli by analogicky prozkoumati a vyexcerpovati tento archiv s hlediska slovenského. Publikace těchto dokumentů šla by pak paralelně s uvede-

nou již publikací zemskou, stejně jako byl již v prvních letech činnosti ústavu pojat do programu výzkum středověkých register papežských pro území dnešního Slovenska, tj. pro diecése ostrihomskou, nitranskou a jagerskou. Poněvadž dosavadní zkušenosti ukázaly, že pramenů pro tyto diecése jest daleko méně než pro země koruny české v době lucemburské, bude publikace jejich shrnuta pro dobu avignonskou do jediného, nejvýše dvou svazků, k nimž budou připojeny další (nejvýše dva) svazky slovenik z XV. století v publikaci *Monumenta Vaticana diocesis Strigoniensis, Nitriensis nec non et Agriensis*.

Český zemský archiv pokračuje nadále ve výzkumu archivů italských pro svou úřední publikaci Sněmů českých, soustřeďuje zvláště přepisy zpráv vyslanců a agentů různých dvorů italských u dvora císařského a v Praze v době Rudolfa II. a v následujících letech předbělohorských i v prvním období války třicetileté. Lze předpokládati, že i badatelé moravští najdou speciální témata v archivech italských (např. korespondence Dietrichštejnova).

Z tohoto stručného přehledu jest patrné, jak veliké ještě úkoly očekávají československé historiky v Římě. Bylo by k tomu lze ještě dodat, že v příštích letech přibude zajisté badatelů z Československa, kteří se budou zajímati o novější dějiny italské, o styky osob italského risorgimenta s politiky českými a o vliv politických směrů italských na snahy národa českého; zvláštní skupinu pak budou činiti badatelé o dějinách československých legií v Itálii ve válce světové. Mimo to nutno počítati s tím, že se stávají přístupnými další prameny, a to nejen posunováním hranic publicity aktů v archivech veřejných, nýbrž i postupující ochotou majitelů archivů soukromých k československému ústavu, vždy více se zavádějícímu. V samotných archivech vatikánských otevírají se nové fondy našemu badání a bude nutné prozkoumati i některé speciální archivy kuriální, jako archiv konsistoria, archiv sv. Roty římské, archiv sekretariátu brevi, nebo některé archivy řádové (např. řádu dominikánského); v archivech vatikánských je to zvláště nově instalovaný archiv nunciatury vídeňské, jenž přináší mnohé důležité prameny k církevním dějinám českým ve století XVII. a XVIII.¹⁵

Historické badání československé nebude se však moci spokojiti jen výzkumem z hlediska vlastního státu; zařadujíc se do mezinárodní vědecké společnosti římské bude nuceno obírat se i tématy širšího podkladu, ať již po stránce heuristické, nebo po stránce metodické. Pravidelný orgán Československého ústavu *Bollettino dell'Istituto storico Cecoslovacco di Roma*, který v jazyce italském má přinášeti výsledky badání jednotlivých členů ústavu, bude vhodným místem pro uveřejňování takových příspěvků tématu i významu mezinárodního.

Ještě více, než ve výzkumech historických, budou to studia z dějin umění i z archeologie, která budou uváděti Československý ústav ve známost mezinárod-

15 Tento archiv čítá dnes na 1600 fasciklů a 549 svazků.

ní, a naopak bude nutné, aby se nový ústav, resp. akademie, účastnil prací v těchto oborech společně s ostatními ústavy římskými. V oboru dějin umění zahájil již Československý ústav historický v Římě činnost, ukazující také na určitý plán; jde o publikaci pramenů k *dějinám baroku* a jeho vlivu na umění v zemích českých. Počátek byl učiněn studiem korespondence a spisů architekta Domenica Martinnelliho, které budou vydány v publikacích ústavu.¹⁶ S touto publikací souvisí i studium barokní architektury v Římě a v Itálii vůbec, zvláště práce o kruhu Guarina Guariniho. Tato studia jsou zatím slibným začátkem rozsáhlých podniků příštích. Z uložení ministerstva školství a národní osvěty jest podnikán již po několik let soupis bohemik v iluminovaných kodexech knihoven vatikánských a italských. Horlivá činnost historiků umění při všech ústavech římských ukazuje, které možnosti se naskýtají i badatelům československým.

Podobně i v oboru archeologie a klasického starověku, v němž byl Řím vždy nevyčerpatelnou studnicí poznatků i zkušeností pro badatele všech národů, naskýtají se dnes mimořádné možnosti pracovní. Rozsáhlé a čilé práce italské vlády a římského governorátu o regulaci města a izolaci hlavních památkových oblastí antických, císařských for, Kapitolu, divadla Marcellova, na Largo Argentina i jinde, vynesly na světlo mnoho nových památek, vyvolaly nové otázky a poskytly tak archeologům všech historických ústavů římských nové možnosti studia. Jestliže nákladný pokus o vyzdvižení císařských galéri na jezeře Nemi zklamal, alespoň posud, očekávání italských archeologů, pokračují zato velmi úspěšně, a s cennými výsledky, vykopávky v Ostii za vedení prof. Calzy, stejně jako vykopávky v Herkulanu a v Pompejích, řízené prof. Della Corte, nebo práce v africké oblasti latinské kultury, jejímiž centry jsou Leptis Magna, Timgad a Sabratha. Schopní a osvědčení členové cizích ústavů bývají nejednou přibíráni jakožto pomocníci vládních pracovníků, řídících tyto vykopávky. Podobně má se to i s křesťanskou archeologií. V lateránských smlouvách mezi Vatikánem a vládou italskou bylo celé území katakomb v okolí Říma přiřčeno zájmové oblasti vatikánské. Pontificia Accademia d'Archeologia obrátila se proto se zvýšenou pozorností k výzkumu těchto katakomb. I v tomto směru spolupracují členové cizích ústavů římských; rekonstrukce nově objeveného sarkofágu v katakombách Praetostatových na Via Appia Pignatelli je např. dílem německé doktorky.

V otázkách umělecko-historických, archeologických i klasického starověku rozšíří Československá akademie v Římě působnost zajisté na všecken okruh staré kultury románské kolem moře Středomořího. V tomto směru byl již také učiněn počátek přijetím Československého ústavu historického v Římě do mezinárodní asociace středomořího kultur se sídlem v Římě (Associazione Internazionale per gli Studi mediterranei). Členství v této společnosti umožňuje i členům našeho

16 Práce arch. Dra Stefana a Dr. Věry Kosinové.

ústavu účastnit se některých prací archeologických, podnikaných touto společností, stejně jako již byly přijaty příspěvky o českém výzkumu ve středozezemních oblastech do Bolletina této společnosti.

Mnoho z toho, co dosud bylo pověděno o programu a pracích Československého ústavu historického v Římě a co možno pokládati za ideový základ příští Československé akademie, bylo uváděno již v prvních návrzích na Československý ústav římský. Vracím-li se v této souvislosti k věcem do značné míry známým, činím tak proto, abych ukázal, jak vývoj nejen Československého ústavu historického, nýbrž i veškeré mezinárodní organizace pracovní v Římě potvrdil a proměnil ve skutečnost předpoklady, uváděné pro náš historický ústav v Římě, jak však také tyto skutečnosti znovu a znovu kladou nové úkoly na reprezentaci vědy československé v Římě a jak citelně ukazují nedostatečnost našich dosavadních opatření.

Jestliže tedy, pokud jde o ideovou stránku Československé akademie v Římě, možno odkázati k faktům takřka všeobecně uznávaným, další dvě otázky, otázka správy a otázka technická, mohou se stát předmětem diskuse. A jest právě úkolem této stati, aby dnes, kdy si poměry v Římě vynutí v nejbližší době nové řešení a další dispoce ve věcech našeho kulturního střediska v Itálii, upozornila včas na všechno, co již v té věci bylo vykonáno, a dala event. podnět k novým prospěšným návrhům. Ve věci správy římského ústavu nebylo dosud vykonáno nic definitivního. Příčiny jsou především finanční, ale do značné míry i osobní. Při nedostatku zapracovaných badatelů po převratě nebylo dobře možno exponovati trvale, tj. na delší dobu v roce, některého ze zkušených již badatelů římských v Římě, jakožto ředitele nového ústavu. Vědecké řízení náleží komisi ústavu, jejímž předsedou je prof. Šusta, a lze říci, že se toto opatření v celku dobře osvědčuje. Naproti tomu administrativa ústavu, jež v poslední instanci jest ovšem v rukách ministerstva školství a národní osvěty a většinou rozhoduje opět po návrhu komise, jest stále provisorní a v mnohých věcech neujasněná. Ústav nemá posud schváleného statutu, ač byl komisí již před časem navržen. Snad i tu rozhoduje, že dnešní ústav má býti přechodnou institucí pro příští akademii a že ministerstvo hodlá připravit statut, který by, byť i ne hned, tedy pro budoucnost, počítal již s akademií. V tomto statutě bude zajisté také vyjasněn poměr římského ústavu, resp. akademie, k institucím domácím, s nimiž tento ústav přichází nejvíce do styku, tj. ve věcech meritorních ke komisi, k zemským výborům a event. k Akademii věd a umění a učeným společností, které by se třeba účastnily podnikání v Římě, ve věcech výzkumů vědeckých ke komisi a k českému archivu zemskému, ve věcech administrativních k Československému ústavu historickému v Praze. Bylo by žádoucí, aby sekretář a knihovnik příštího ústavu byl trvale připoután k některému ústavu pražskému, nejlépe k Státnímu ústavu historickému, který by měl organizačně jistou souvislost s římským ústavem. Naproti tomu nutno místo

ředitele ponechati k volnému obsazování z řad zkušených odborníků, ať již by šlo o profesory universitní, archiváře, historiky umění nebo archeology. Proto také Československý ústav historický ve svém celku nemůže být nikdy podřízen nějakému analogickému ústavu v Praze, jako tomu ostatně není ani u žádného jiného ústavu v Římě. Lze předpokládati, že si rozsah činnosti Československého ústavu historického v Římě vyžádá vedle sekretáře zvláštního místa knihovníka; bylo by pak spravedlivé, aby byl vždy jeden z těchto úředníků historik a druhý historik umění nebo archeolog; tak by se dostalo v Římě trvalého zastoupení oborům, jež, jak ukázal ideový program ústavu, budou na pracích ústavu nejvíce participovati. Těchto dvou míst bude asi třeba tím spíše, že příští ředitel ústavu, ať by již byl vzat z kterékoliv řady pracovníků, bude se moci vždy jen určitou část studijního období zdržovati v Římě.

Ustanovovati již dnes přesný počet členů a stipendistů akademie bylo by předčasné, zvláště když není známo, pokud se zúčastní prací kruhy umělecké. Kybal v návrhu akademie počítá s deseti stipendisty, dvěma historiky, jedním historikem umění, jedním klasickým archeologem, jedním místem pro hudbu, jedním pro literaturu, dvěma malíři, jedním sochařem, jedním architektem. V témže návrhu Kybal ukazuje zcela správně na to, že není žádoucí, aby všechna stipendia byla placena státem, že mohou býti i stipendia zemská, městská, univerzitní, spolková a j. K tomu účelu navrhoval Kybal zřízení Jednoty přátel Československé akademie v Římě a obrátil se s tímto návrhem na výbor Mánesa, který měl převzít iniciativu v této jednotě.¹⁷ Není mi známa odpověď tohoto spolku na iniciativní podnět Kybalův; lze míti za to, že by sotva komplikování novým činitelem, velmi různorodým ve složení, otázku udělení stipendií učinilo schůdnější. Snad se lze v této věci spokojiti komisí, jež by zásadně udělala členství jednotlivým stipendistům, navrhovaným i jinými korporacemi. Vedle stipendistů státních a úředníků zemského archivu, kteří obojí pracují již znovu po několik let v Římě, možno pro budoucnost počítati ještě s dalšími stipendisty. Pro badání historická a filosofická bylo by zvláště třeba, aby, alespoň časem, pracoval o nich jakožto člen Československého ústavu římského schopný kněz. Děje se tak ve všech historických ústavech římských a přispělo by to zajisté ještě k dalšímu zlepšení naší situace v ústavech vatikánských, ačkoliv si nelze vůbec stěžovati na příslověčnou téměř ochotu úředníků vatikánských archivů, knihoven a muzeí. Bylo by proto radné, aby se rozhodující kruhy kněžské v Československu zajímaly více o náš ústav v Římě. Jako další členové ústavu mohli by býti přijímáni stipendisté, užívající stipendií akademie věd a umění, cestovních stipendií universitních a snad v budoucnu i stipendisté některých spolků historických nebo uměleckých. Také ti, kdož požívají stipendií vlády italské pro studia v Itálii (dnes je jich již 5 ročně), získali by bližším

17 Kybal, V.: Drobné spisy historické a politické, s. 337–343.

stykem s naším kulturním střediskem v Římě. Všichni tito stipendisté nemohou ovšem být členy řádnými. Za takové bylo by pokládat členy, požívající stipendia buď státního, nebo zemského, pracující o vědeckých podnicích státu, resp. země, a zdržující se v Římě nejméně 6 měsíců. Počet těchto členů mohl by být omezen a pro jednotlivá studijní období ve schůzi komise předem přesně stanoven. Ostatní badatelé a pracovníci při akademii požívali by výhod a práv členů mimořádných. Dočasný sekretář a knihovník byli by vybíráni jen z členů řádných, pokud by ovšem nebyli ustanoveni úředně.

Vědecké řízení akademie, tj. vedle navrhování členů a úředníků akademie, vedle návrhů na stipendia především rozhodování o vědeckých publikacích, a event. o uměleckých podnicích, příslušelo by kuratoriu nebo komisi akademie ve spojení s jejím ředitelem. Jádrem této komise mohla by býti dnešní komise ústavu, ovšem na jedné straně poněkud zmenšená, na druhé straně rozšířená o zástupce z kruhů uměleckých. Nedoporučovalo by se, aby počet tohoto kuratoria, i s ředitelem ústavu inclusive, přesahoval počet devíti členů. Z těchto členů šest by bylo z kruhů vědeckých, tři z kruhů uměleckých. Dnešní komise historického ústavu v Římě mohla by fungovati dále vedle kuratoria jakožto poradní sbor pro studia historická.

Zbývá promluvit o otázce nejožehavější, to jest o otázce technické, která pro nejbližší dobu jest zároveň v první řadě otázkou finanční.

Od podzimu r. 1926 umístěn je Československý ústav historický v nových místnostech v nájemním paláci ve Via Crescenzo 91, kde byl zakoupen pro účely ústavu pětipokojový byt za celkovou sumu 180.000 lir. Z finančního hlediska byla tato koupě zajisté výhodou, uvážíme-li, že nájemné ve starých místnostech, pro zařízení ústavu ostatně dosti nevhodných, bylo zvýšeno na 30.000 lir ročně, takže již v šesti, a počítáme-li poplatky státní a městské, nejvýše v osmi letech bude trhová cena uspořena v nájemném. Ovšem to bude asi právě v době, kdy ústav bude nucen hledat nový útulek; bytu dnešního, jenž leží ve vhodné poloze města, bude lze vždy užít k jiným účelům, např. pro některé (např. obchodní) oddělení legace, dnes beztak stísněné. Ani dnešní byt totiž nevyhovuje potřebám ústavu; z pěti pokojů jediný dvouoknový slouží za přijímací pokoj, kdežto knihovna a pracovny jsou umístěny v jednooknových malých pokojích, nejmenší pak z nich jest obývacím pokojem a ložnicí člena, jemuž připadá vedení ústavu. Nehledíc k tomu, že členové, pokud mají v Římě manželky, nemohou tohoto pokoje vůbec užívat, jest tento pokojík velmi nedostatečnou reprezentací, stejně jako příchod úzkou předsíní k přijímacímu pokoji. Knihovna, stále rostoucí, jež čítá dnes přes pět tisíc svazků, a která ovšem bude se musiti ještě značně rozšířiti, aby mohla pomáhat všem oborům, v ústavě zastoupeným, vyplňuje již dnes všechny dosud volné prostory v ústavě, takže v nejbližší době bude správa ústavu úplně bezradna, kam umístit přírůstky knihovny. V poslední době stal se Československý ústav

již známým ve vědeckých kruzích římských, a to jak ve společnosti mezinárodní, tak u činitelů italských. Toto postavení zavazuje ústav k reprezentačním úkolům, nejen vědeckým, nýbrž i společenským, k úkolům, jimž nemůže dostáti v dosavadních nevyhovujících místnostech. Bude-li v dohledné době, nejvýše dvou let, nutno hledat nové umístění ústavu, jest potřebné, aby to nebylo zase provisorium. A tu si dlužno uvědomit, že právě v té době, tj. r. 1933, vyprší již po druhé lhůta pro užití pozemku, darovaného městem Římem k účelům Československé akademie v Římě. Poměry našeho římského ústavu a našich prací v Itálii volají po tom, aby tentokrát již nebylo odkládáno s užitím pozemku. Nehledíc k trapnému dojmu, který by nový odklad působil se stanoviska mezinárodní zdvořilosti na kruhy italské, v těchto věcech, a zvláště v poměru k nám, velmi citlivé, nutno si uvědomit, že se o místa v krásné čtvrti Valle Giulia ucházejí stále další ústavy, že vědecká akademie rumunská, v sousedství naší parcely, je dostavěná a že stavba, na rumunské poměry snad až příliš monumentální, bude odevzdána svému účelu, že gubernátorát římský naléhá na urychlené zastavění všech stavebních ploch ve vnitřním městě, jak jest v duchu dnešního vládního režimu italského, pokud jde o regulaci a nový vzhled města Říma. Již skutečnost, že Československý ústav historický bude zase nucen hledati nové místnosti, mluví pro to, aby se stala otázka vybudování Československé akademie v Římě předmětem zvýšené pozornosti u příslušných činitelů.

K otázce ideové, administrativní a technické přistupují i důvody politické. Mezinárodní organizace vědecká není v jiném kulturním středisku tak vyvinuta jako v Římě, kde se tradice vzájemných styků vědeckých i uměleckých, založená na společném poznání Věčného města, vytvořila za podmínek zvláště příznivých. Jestliže státy a národové kulturní uznávají za nutné, aby v mezinárodní soutěži a spolupráci, která přináší zisk i jejich životu kulturnímu doma, organizovali střediska kulturní reprezentace, je to stejně nutné i pro vědeckou reprezentaci a kulturní propagandu československou v Itálii, tím spíše, že politická situace nepůsobí tu prostředí právě nám nejpříznivějšího, ani tak ne vinou vzájemného poměru Čechů a Italů, jako osudem různých politických konstelací, ve kterých se ocitá na jedné straně Itálie a na druhé Československo. A právě že nejde o antagonismus národnostní nebo společenský, že naopak oba národové v minulosti mají četné styčné body ve vývoji duchovním, mohou tu kulturní styky, více než kde jinde, býti nejen doplňkem, nýbrž přímo podporou činnosti politické. Lze-li ukázat na to, že politická situace není zvláště příznivá ani stykům povahy vědecké a umělecké, nutno naopak zdůraznit, že v určitých poměrech propaganda vědecká a kulturní vůbec připravuje živnou půdu pro vzájemné poznání a pro lepší styky politické. Není snad ani třeba ukazovati, jak kulturní propaganda polské emigrace usnadnila půdu diplomacii nového státu polského, stačí ukázati, jak Maďarsko nelitovalo milionového nákladu na vybu-

dování veliké akademie římské v Palazzo Falconieri a jak kulturní propaganda německá a zvýšená činnost všech německých vědeckých i uměleckých institucí v Itálii kráčí ruku v ruce s německou diplomacií. I po stránce politické je tedy odůvodněno zřízení Československé akademie v Římě, a jest si přát, aby se tato důležitá instituce naší mezinárodní representace za hranicemi dostala z oblasti plánů a projektů do stadia konkrétních prací.

Sborník prací věnovaných prof. Dr. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám. 1871–1931. Praha 1931, s. 192–204.

SEZNAM AUTORŮ

- Dr. **Thomas Aigner**, MA, Diözesanarchiv St. Pölten
Dott. **Paola Benigni**, Sant'Angelo a Montegiovi, Itálie
Prof. PhDr. **Marie Bláhová**, DrSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze
Doc. PhDr. **Tomáš Černušák**, Ph.D., Historický ústav AV ČR
PhDr. **Eva Drašarová**, CSc., Praha
PhDr. **Eva Gregorovičová**, Praha
Prof. PhDr. **Ivan Hlaváček**, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze
PhDr. **Markéta Holubová**, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR
Mgr. **Markéta Hrdličková**, Národní archiv
Mgr. **Kristýna Jakl Ansorgová**, Vojenský historický ústav v Praze
Mgr. **Jan Kahuda**, Ph.D., Národní archiv
PhDr. **Helena Klímová**, Národní archiv
PhDr. **Zdeňka Kokošková**, Národní archiv
Prof. dr. **Alexander Koller**, MA, Deutsches historisches Institut in Rom
Mgr. **Jitka Křečková**, Národní archiv
PhDr. et PhDr. **Petr Mareš**, Ph.D., Národní archiv
PhDr. **Lenka Matušíková**, Praha
PhDr. **Petra Oulíková**, Ph.D., Ústav křesťanského umění KTF UK v Praze
Prof. PhDr. **Jaroslav Pánek**, DrSc., Historický ústav AV ČR
PhDr. **Alena Pazderová**, Národní archiv
Mgr. **Kateřina Pohlová**, Česká obec sokolská
PhDr. **Jiří Úlovec**, Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR
Dott. **Stefano Vitali**, Istituto per gli Archivi, Roma, Itálie
Dott. **Carlo Vivoli**, Pistoia
PhDr. **Miloš Vávra**, CSc., Ústav archeologické památkové péče středních Čech
PhDr. **Věra Vávrová**, Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví

Paginae historiae

Sborník Národního archivu

31/2023, č. 2: K životnímu jubileu PhDr. Aleny Pazderové

Vedoucí redaktorka: Eva Drašarová

Redakční rada: Emilie Benešová, Jan Kahuda

Redakční kruh: Marie Bláhová, Waclaw Gojniczek, Tomáš Kalina, Jana Konvičná, Jiří Křestan, Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková, Vlasta Měšťánková, Sheilagh C. Ogilvie, Jaroslav Pažout, Zdislava Röhsner, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková, Monika Václavíková, Vlasta Valeš

Redakce svazku: Jitka Křečková, Jan Kahuda

Lektorace: Karel Řeháček, Leoš Zich

Překlad anglických resumé: Lucie Kasíková

Grafická úprava, sazba a návrh obálky: Eva Tamchynová

Sborník *Paginae historiae* je zapsán do evidence periodického tisku vedené u Ministerstva kultury pod číslem MK ČR E 20580.

Sborník *Paginae historiae* je zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR vedeného Radou pro výzkum, vývoj a inovace.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Vydal Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4 v roce 2023.

<http://www.nacr.cz/publikace/periodika/paginae-historiae-archiv/>

Vytiskl: Rain tiskárna s.r.o., Jindřichův Hradec

Vydání první

Počet stran: 448 s.

ISSN 1211-9768